

רבי יעקב חזן מלונדרץ

עץ חיים

הלכות פסקים ומנהגים

יוצא לאור על-פי כתב-יד יחיד בעולם
עם הערות וצינוני מקורות

על-ידי

הרב ישראל ברודי

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים תשכ"ב

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק

Copyright by Mosad Harav Kook 1962

דפוס יהודה בע"מ, ירושלים

Printed in Israel

הקדמת המהדיר

זכות גדולה נפלה בחלקי להוציא לאור אחד מספרי הראשונים, שהיה גנוז בכתב־יד קרוב לשבע מאות שנה*. הוא ספר עץ חיים, שנתחבר בשנת מז לאלף הנוכחי (ראה עמ' שסט) על־ידי ר' יעקב בהר, יהודה חזן מלונדרן (= מלונדון) בן הרב ר' יעקב הארוך.

עם הופעת הכרך השלישי והוא האחרון נתנן בע"ה סקירה מלאה על המחבר ותקופתו ועל ספרו ומקורותיו, תאור כתב־היד, מלואים ותוספות ומפתחות שונים. כאן נסתפק בדברי הקדמה קצרים על תוכן הספר וחשיבותו.

רבינו משה בן מימון חיבר ספרו הגדול משנה תורה במטרה "שתהא תורה שבעל־פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק, לא זה אומר בכה וזה אומר בכה... עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה ובדין כל הדברים שתקנו חכמים ונביאים. כללו של דבר כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה, עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד תבור הגמרא וכמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם" (הקדמת הרמב"ם).

אולם כבר בדורו התרעמו החכמים על שלא הביא ראיה לפסקיו וכן על שלא הזכיר את דברי החולקים. ראה השגת הראב"ד לקטע הנ"ל. וגם בדור שבא אחריו מתאונן על כך ר' משה מקוצי בהקדמתו לספר הסמ"ג: "אמנם לא הביא הגאון שום ראיה בספריו וכל אדם שיורה מתוך ספריו ויבקשו ממנו כתב ראיה מניין אם לא למד הראיה או אפילו למדה ואינו זוכרה יהא לו הדבר ההוא כחלום בלא פתרון וגם בכמה מקומות על פירושו ועל פסקיו חולקין עמודי התורה ואשיותיה". ולכן "חבר חבור מכל התורה על פי ספר תורת הגאון רבנו משה והביא ראיות לרוב דבריו ומה שפסקו הגאונים אחרונים הביא מפסקיהם בספרו ונקרא ספר הדרשן" (דברי מחברנו בהקדמתו).

אך גם הסמ"ג "הניח כמה דינים ופסקים שחיבר רבנו משה בספרו ולא תברם, גם הרבה דינים שפסקו ר"י ור"ת הניח, וגם מצאתי כמה דינים הנהוגים עתה ברב אלפס ותוספתא (=ותוספות) הלכות גדולות ורב עמרם שלא הביא". על כן עמד מחברנו

* קטעים בודדים פורסמו על־ידי הרב הראשי נפתלי צבי הכהן אדלר, בתוך "תהלה למשה" (לכבוד רמ"ש), חלק עברי, לפטיא תרנ"ו, עמ' 186—208; וע"ז. קויפמן ב־JQR, חלק ד—ה.

ר' יעקב מלונדרק וחבר ספרו עץ חיים ובו כינס את כל ההלכות שישנן בספרי רמב"ם וסמ"ג והוסיף עליהם מתורתן של חכמי צרפת, רבינו תם ובעלי התוספות, הגאונים ורב אלפס — גם כשדעתם נוגדת לדעת הרמב"ם.

חיבור זה שמחברנו התכוון "לחברו בחיבור קטן לישאנו כקמיע", אך למעשה התרחב ונעשה ל"גדול" (כתב-היד מכיל 911 עמ' מלאים וגדושים) — נחלק לשני חלקים: החלק הראשון נקרא "ספר התורה" והוא כולל "הוראות", כלומר, הלכות השייכות לאורח חיים, יורה דעה ואבן העזר; והחלק השני נקרא "ספר המשפט" והוא כולל "דינים", דהיינו, הלכות השייכות לחשן משפט וכן הלכות התלויות בארץ והלכות שאינן נוהגות בזמן הזה. והסדר הפנימי — "פעם כפרקי הרמב"ם ופעם בפרקים אחרים".

מחשיבותו של הספר נציין, שמחברנו מביא "גם פסקי הר"י ור"ת שמצאתי ושאמרו לי רבותי" ולא נודעו לנו ממקורות אחרים. ונביא כאן לדוגמא הבאה אחת בשם ר"י ואחת בשם ר"ת.

בעמ' נו מביא מחברנו תשובת רבינו תם להר"ט, בענין בית שגגו גבוה מבית הכנסת אם צריך להשפיל את הגג. תשובה זו אינה לפנינו.

בעמ' שלח מביא מחברנו בשם ר"י, שמותר להסתפר בערב פסח אחר חצות מישראל או מגוי שאינם בעלי אומנות, דדוקא בעלי אומנות שעשויין להשתכר אסור. אין אנו מוצאים הבדל זה בכל ספרי הפוסקים. וגם תמחרש"ל בבאורו לסמ"ג, לאוין עת, לא מצא מקור אחר לדבר זה והוא מצטט את דברי מחברנו. אלא שהוא העתיק "הר"מ" במקום "הר"י".

מקום לעצמו בספרנו קובעת תורתן של "חכמי האי" (אנגליה): ר' יום טוב מלונדריש; בנו, ר' משה מלונדריש; ונכדיו של ר' יו"ט, ר' אליהו מנחם מלונדריש ור' ברכיה מניקול; וכן ר' יוסי (או: יוסף) מניקול — אשר רק בדורנו זכינו לפירסום חלק ממנה על-ידי מוסד הרב קוק (פירושי רבנו אליהו מלונדריש ופסקיו, ירושלים תשט"ז).

חשיבות נוספת נודעת לספרנו, שמובאים בו דברי הרמב"ם בנוסח שונה מאשר לפנינו ולרוב מצאנו לו סמוכים מכתב-יד.

כשם שהרמב"ם במשנה תורה (בסוף ספר אהבה) הכניס את סדר התפלות לפי מנהג ספרד, כן עשה מחברנו, שהביא בספרו את נוסח תפלות כל השנה לפי מנהגי אנשי האי והוסיף עליהם פיוטיהם של חכמי ספרד וצרפת. מהם שאינם ידועים לנו ממקום אחר ואף אלה הידועים לנו ניתנו כאן בשינויים. כן זיכה אותנו המחבר ביצירות פיוטיות משלו.

ולבסוף כמה פרטים על דרך עבודתי.

הספר כולו נעתק מכתב-יד יחיד בעולם הנמצא בלייפציג. בשולי כתב-היד וכן בין השיטין באים תקונים והוספות, שלא נתברר לנו אם הם משל המחבר עצמו.

הקדמת המהדיר

אלה מהם השייכים לגוף הספר הכנסתי בפנים בתוך סוגריים מרובעים והוספות אחרות ניתנו בהערות.

את השיבושים המרובים שנפלו בנוסח הספר תקנתי על-פי המקורות והמקבילות שהצלחתי לזהות, ולפעמים על-ידי שקול הדעת. פרקי הספר חולקו לפיסקאות והללו פוסקו והנוטריונים פוענחו.

כן צוינו מראי מקומות וניתנו הערות שונות ובאורים למקומות סתומים. ואחתום בכבוד אכסניה של תורה — מוסד הרב קוק. אני מודה להנהלתו על שקבלה על עצמה להוציא לאור ספר חשוב זה והוציאה אותו בצורה נאה ויפה, ולהרב משה קצנלבוגן על שעמל וטרח הרבה בהבאת הספר לדפוס.

ישראל ברודי

הרב הכולל בקהלות המאוחדות
בחבר העמים הבריטי

לונדון, ניסן תשכ"ב.

[הקדמה]

כל התורה¹, בין תורה שבכתב בין תורה שבעל פה, כתבה² משה רבנו מפי הקדוש ברוך הוא, שנאמר³: ואתנה לך את-לוחות האבן. התורה, תורה שבכתב; והמצוה, זו פירושה, זו שבעל פה. ומסרה ליהושע וזקנים ממנו ועלי מזקנים ומסרה עלי לשמואל, לדוד, לאחיה השלזני, לאליהו, לאלישע, ליהוידע הכהן, לזכריה, ליהושע, לעמוס, לישעיה, למיכה, ליואל, לנחום, לחבקוק, לצפניה, לירמיה, לברוך בן נריה, לעזרא ובית דינו הנקראים אנשי כנסת הגדולה והם: חגי, זכריה, מלאכי, דניאל, חנניה מישאל ועזריה, מרדכי וזרובבל⁴ ומאה ועשרים זקנים, האחרון שמעון הצדיק, שהיה כהן גדול אחר עזרא והוא קבל תורה שבעל פה ומסרה הוא לאנטיגנוס איש סוכו, ליוסף⁵ בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים, ליהושע בן פרחיה ונתאי הארבל, ליהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, לשמעיה ואבטליון, לשמאי והלל, לרבן יוחנן בן זכאי ורבן שמעון בן הלל, לר' אליעזר הגדול, לר' עקיבא בן יוסף גר צדק, לר' ישמעאל, לר' מאיר גירי צדק⁶. וכן רבן שמעון בן הלל מסר לרבן גמליאל הזקן בנו ורבן⁷ בן ר"ג קבל מאביו ומסרה לר"ג בנו⁸ ולר' יהודה בנו הנקרא רבנו הקדוש. ורבנו הקדוש חבר ספר המשנה, בעבור הצרות המתחדשות והתלמידים מתמעטים, כדי שלא תשתכח התורה להיות ביד כולם לזכרון, ומסר התורה לשמואל, לרב, שחבר ספרא וספרי לבאר המשנה, ור' חייא סדר התוספתא ומסר לר' יוחנן⁹, שחבר תלמוד ירושלמי בארץ-ישראל אחר החרבן קרוב לשלש מאות שנה, ור' יוחנן מסר לרב הונא ורב הונא לרבה, רבה לרבא, רבא לרב אשי, שחבר תלמוד בבלי בארץ שנער מאה שנה אחר שחבר ר' יוחנן תלמוד ירושלמי וחבר בו כל הדינים והפסקים של תורה והמנהגים והגזירות, שגזרו נביאים וחכמים עד ימיו, ור' אושעיא, תלמיד רבנו הקדוש, חבר ביאור ספר בראשית, ור' ישמעאל מכילתא משמות עד סוף כל התורה, הכל לבאר הפסוקים, והכל חובר קודם תלמוד בבלי.

1. המחבר הולך בעקבות הקדמת הרמב"ם למשנה תורה והקדמת הסמ"ג.
2. הלשון תמוה; בשום מקום לא נאמר שמשו רבינו כתב תורה שבעל פה. וניתן לקרוא בכתב היד: נתנה, כלומר נתנה עלידי משה.
3. שמות כז, יב, מדרשו של פסוק ברכות ה, א.
4. המחבר השמיט את נחמיה בן חכליה המנוי בהקדמת הרמב"ם. ועיין סנהדרין לח, א: זרובבל... ומה שמו, נחמיה בן חכליה שמו. ומאה ועשרים, כלומר עד תשלום מאה ועשרים, השוה רמב"ם.
5. הגירסה הרגילה, יוסי.
6. עליפי הרמב"ם צריך לומר: בן גר צדק.
7. צריך לומר: ורבן שמעון.
8. נשמט כאן רבן שמעון, אביו של ר' יהודה הנשיא.
9. הכוונה, שר' יוחנן קיבל מרבינו הקדוש.

ובימי מר בר רב אשי נתמעט תלמוד תורה ונתפזרו חכמי ישראל לקצוות ועמדו חכמים הנקראים גאונים בארץ ישראל, בספרד, בשנער, בצרפת, וחברו ספרים לבאר התלמוד בבלי, שהיה לשונו ברור בשנער אבל לאחרים היה מגומגם, כי יש בו עירוב לשון ארמית. הרב ר' יצחק הגאון מפס חבר ספר הנקרא רב אלפס לבאר התלמוד ופסקיו, רב אחא הלכות גדולות¹⁰, ותקנו כמה ספרים, גם הם¹¹ אחרי כן לא גודעו כי אם בקושי, מלשונם ופירושם שתכפו צרות יתירות ונתמעטו הלבבות ולא הבינו הדורות אחרי כן קצת פתרונם. ומפני זה עמד האשל הגדול רבנו משה ברבי מיימון והבין בכל הספרים שלפניו וחבר מהם חבור, בשנת השמונה אחר מאה ואלף לחורבן, לפרש כל דיני התורה בלא קשיא בלא פירוק בדבר ופשוט לכל, כקטן כגדול, וחבר בו כל הדינים והתקנות והגזירות והמנהגים שנהגו כל חכמי ישראל עד ימי הגאון ע"ה ועשה ספר הנקרא מימון לידע כל התורה שבעל פה בלא ספק. ועל כי הגאון לא הביא בספרו ראיה לדבריו, גם לקצת דבריו חלוקין גאוני עולם האחרו, רבנו יצחק¹² ורבנ' יעקב ורב יצחק ב"ר שמואל, אשר על פיהם אנו חיים ומימיהם אנו שותים, ועמד הרב ר' משה מקוצי, אשר התחזיר רוב ישראל למוטב על פי דרשותיו אשר דרש להם, וחבר חבור מכל התורה על פי ספר תורת הגאון רבנו משה והביא ראיות לרוב דבריו. ומה שפסקו הגאונים אחרונים הביא מפסקיהם בספרו ונקרא ספר הדרשן¹³. ונתפשט ברוב גליות ישראל על כי הביא ראיות ופסקי הגאונים, אך הניח כמה דינים ופסקים שחבר רבנו משה בספרו ולא חברים, גם הרבת דינים שפסקו ר"י ור"ת הניח. וגם מצאתי כמה דינים הנוהגים עתה ברב אלפס ותוספתא הלכות גדולות ורב עמרם שלא הביא.

על כן אני יעקב הקטן ב'ה'ר' יהודה חזן מלונדרץ, בן הרב ר' יעקב הארוך, העזתי פני ובינותי כפי עניות קט דעתי על פי רבותי בספר הגאון רבנו משה המיימון והעתקתי קצת לשונו וברוב מקומות קצרתי לשונו, כדי לחברו בחבור קטן לישאנו כקמיע, אך מכל דיניו ופסקיו הבאתי הנוהגים עתה וקצת שאין נוהגים, גם מה שספר רב אלפס והדרשן והתוספתא וההלכות גדולות ורב עמרם הביאו יותר בספרם קצרתי הלשון של כולם, גם פסקי הר"י ור"ת שמצאתי ושאמרו לי רבותי העתקתים ומה שסותרים דברי הגאון. והאלהים יודע כי לא להתגדל עשיתי, כי אם לחבר הפסקים יחד למען אשאנו עמי וקראתי בו כל הימים, על כן בקשתי כל קורא בספר זה, שלא ידינני לכף חובה אם שגיתי וטעיתי במכתבי ובלשוני, כי חסר דעת אני מכל אדם ובינה אין בי, אך בקשתי להגיהנו איש כפי מה שימצא. וקראתי שם חבור זה עץ חיים וחלקתיו לשני חלקים: החלק אחד בארתי בו הוראות וקראתיו ספר התורה; החלק שני בארתי בו דינים וקראתיו ספר המשפט. והנה סדרתי אותו פעם כפרקי המימון ופעם בפרקים אחרים והכל כדי לקצר ולחברו בחבור קטן.

10. עיין במבוא.

11. תיבה זו נוספה בין השיטין.

12. בהקדמת הסמ"ג: רבינו שלמה ברבי יצחק.

13. כינוי לר' משה מקוצי בעל הסמ"ג. עיין: אורבך, בעלי התוספות, עמ' 385.

ואלה סמני הלכותיו, הלכות חלק התורה ששים והסימן ששים המה מלכות¹⁴.

ואלו הן :

א. הלכות יראה וקדוש השם	לא. הלכות סוכה
ב. הלכות דרך ארץ	לב. הלכות לולב
ג. הלכות ריעות ואחזה	לג. הלכות עיבור
ד. הלכות תלמוד תורה	לד. הלכות תעניות ותשעה באב
ה. הלכות כבוד חכמים	לה. הלכות אבל ובית הקברות
ו. הלכות כבוד אב ואם	לו. הלכות פדיון הבן וחמור
ז. הלכות נדוי	לז. הלכות מילה
ח. הלכות צדקה וגמילות חסדים	לח. הלכות שילוח הקן
ט. הלכות קרית שמע	לט. הלכות חנוכה
י. הלכות תפלה	מ. הלכות מגילה
יא. הלכות קריאת התורה	מא. הלכות שחיטה
יב. הלכות בית הכנסת וצרכי צבור	מב. הלכות כסוי הדם
יג. הלכות נשיאות כפים	מג. הלכות טריפות
יד. הלכות תפילין	מד. הלכות אסורי אכילה ויין נסך
טו. הלכות מזוזה	מה. הלכות עורלה ורבעי
טז. הלכות ציצית	מו. הלכות חלה
יז. הלכות נטילת ידים	מז. הלכות מתנות כהונה
יח. הלכות מקואות	מח. הלכות כלאים
יט. הלכות סעודה	מט. הלכות בכור
כ. הלכות ברכות	נ. הלכות שבועות ונדרים
כא. הלכות קדוש והבדלה	נא. הלכות גטין ומיאון
כב. הלכות תשובה	נב. הלכות יבום וחליצה
כג. הלכות יום הכיפורים	נג. הלכות קדושין
כד. הלכות עירובין	נד. הלכות כתובה ותנאי כתובה
כה. הלכות שבת	נה. הלכות פריה ורביה
כו. הלכות יום טוב	נו. הלכות שוטה וקנס
כז. הלכות פסח	נז. הלכות נדה ושאר עריות
כח. הלכות חול המועד	נח. הלכות עבודה זרה וגרים
כט. הלכות העומר	נט. הלכות בן נח
ל. הלכות שופר	ס. הלכות סופרים

סמני הלכות חלק המשפט תשעה וארבעים והסימן מזוקק שבעת ים¹⁵. ואלו הן :

א. הלכות נזקי בהמה	ג. הלכות נזקי האש
ב. הלכות נזקי הבור	ד. הלכות נזקי אדם

14. שיר השירים ג. ת.

15. תהלים יב. ז.

ה.	הלכות חובל	כו.	הלכות שותפות
ו.	הלכות גונב ממון	כז.	הלכות שומר חנם ושכר
ז.	הלכות גונב נפש	כח.	הלכות שכר שכיר
ח.	הלכות מדות ומשקלות	כט.	הלכות מלוה ולוה
ט.	הלכות גול	ל.	הלכות שואל
י.	הלכות השב אבידה	לא.	הלכות שוכר בהמה ופועל
יא.	הלכות רוצח מזיד	לב.	הלכות רבית
יב.	הלכות רוצח שוגג	לג.	הלכות שמטת כספים
יג.	הלכות עגלה ערופה	לד.	הלכות שטרות
יד.	הלכות מעקה ושמירת נזק	לה.	הלכות חזקה ומחאה
טו.	הלכות פריקה וטעינה	לו.	הלכות שואל
טז.	הלכות קניין ומכירה	לז.	הלכות נחלה
יז.	הלכות קניין שלא בא לעולם	לח.	הלכות דיינים
	וחשוכי דעת	לט.	הלכות דיני ממונות ונפשות
יח.	הלכות אסמכתא	מ.	הלכות מלקות
יט.	הלכות אונאה	מא.	הלכות עדות והזמה
כ.	הלכות מקח טעות	מב.	הלכות זקן ממרא
כא.	הלכות הפקר ומתנה	מג.	הלכות בן סורר ומורה
כב.	הלכות חלוקת שותפין ושכינות	מד.	הלכות מלך ומלחמותיו
	בתיים	מה.	הלכות ארץ־ישראל
כג.	הלכות הרחקת מזיק	מח.	הלכות מתנות עניים לקט שכחה
כד.	הלכות בני מצרים		ופיאה
כה.	הלכות שליחות ודיני הרשאה	מט.	הלכות משיח

- ידיך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמדה מצותיך¹
 לעבדך אני הבינני ואדעה עדותיך²
 קראתיך הושיעני ואשמרה עדותיך³
 בכל לבי דרשתיך אל תשגני ממצותיך⁴
 ראשית חכמה יראת יי⁵

הלכות יראה וקידוש השם¹

פרק ראשון

מצות עשה לאהבה וליראה השם ברוך הוא ולקדשו ולידע כי הוא אחד ואין כמהו. שנאמר²: ואהבת את יי אלהיך. ונאמר³: את יי אלהיך תירא. ונאמר⁴: אנכי יי אלהיך. ונאמר⁵: ונקדשתי בתוך בני ישראל. כיצד היא הידיעה, שידע שהוא אחד ולא שנים ואין כמהו ואינו גוף וגויה, שנאמר⁶: יי בשמים ובארץ. והגוף אינו יכול להיות בשני מקומות. והא שנאמר: יד יי⁷, עיני יי⁸, כדי לשבר האזן ומשל. ואין קץ לכחו. היה מקדם כל ויהיה אחרי כל ואין לו חבור ופרוד ומדה ומקום. עליה, ירידה, ימין, שמאל, פנים, אחור, ישיבה, עמידה, שנוי ומקרה מות וחיים כחיי הגוף ולא שכלות ולא חכמה כחכמות אדם ולא שינה ולא הקצת, כעס ושחוק, שמחה, עצבות, שתיקה, דבור כדבור אחרים, כל זה אין בו. והא שנאמר⁹: יושב בשמים ישחק, כעסוני בהבליהם¹⁰ וכיוצא בהן, דרך משל. ואין אדם יכול להשיגו ולחקרו וזה שאמר הכתוב¹¹:

1. תהלים קיט, עג.
2. שם שם, קכה.
3. שם שם, קמו.
4. שם שם, י.
5. שם קיא, י.

1. על יסוד דברי הרמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרקים א—ב, ה—ז: סמ"ג, עשין ג—ה.
2. דברים ו, ה.
3. שם יג.
4. שמות כ, ב.
5. ויקרא כב, לב.
6. עיין דברים ד, לט. שם נאמר: "כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ" כלומר, ה' נמצא בשמים ובארץ.
7. שמות ט, ג.
8. דברים יא, יב.
9. תהלים ב, ד.
10. דברים לב, כא.
11. איוב יא, ז.

החקר אלוה תמצא. ואין לו קץ ותכלה ואין אלהים אחר מבלעדו. כי אמת הוא ראשון ואחרון לכל. ועל כן יכנס בלב האדם אהבתו ויראתו, שיתבונן, שגדול כמהו, יתברך שמו, מצות לנבזה כמו האדם לעבדו. משל למלך בשר ודם, שאם היה מצוה לאחד לעשות כך וכך הלא יהיה אותו שמה, שהניח כל עבדיו וחפץ בזה לעבדו. קל וחומר למלך מלכי המלכים; ועוד היה לו לאדם לחשוב כמה טובות עשה לו, שבראו מטפה סרוחה, בריה יפה, ונתן לו לב להבין ולהיות מלך על כל בריותיו ומכין מזון ואיך ישלם לו הגמול הזה; ועוד מציל אותו מכמה דברים בכל יום, שאינו נזהר בהם, שנאמר ¹²: שומר פתאים יי' על כן ישים אל לבו לעבדו בלב שלם מאהבתו, שלא על מנת לקבל פרס. וליראה שמו, כאדם שעושה מצות אביו או רבו, כי ירא פן יכעס עליו, וזהו עיקר היראה, אבל מיראת פורענות ואהבת שכר אינה מדה טובה כל כך, אבל מכל מקום יעבדנו לבל הפחות בזה המדה, שמתוך כך יבא לידי מדות העליונות.

ומוזהר האדם לקדשו ושלא לחללו. שנאמר ¹³: [ו]לא תחללו את שם קדשי. כיצד בשעה שיעמד גוי ויאנוס ישראל לעבור על עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים, יהרג ואל יעבור. ואם בעשרה מישראל ונהרג, קדש השם כחנניה, מישאל ועזריה ור' עקיבא וחבריו, ואין מעלה יתר על מעלתו ועליו נאמר ¹⁴: אספו לי חסידים כורתי בריתי עלי זבח. ובשעה שימסור לא יתכון לסמוך על הנס. ואם עבר ולא נהרג חלל השם, בעשרה ישראל חלל ברבים. ואין מלקין ואין ממיתין אותו בית דין, שהרי עבר באונס. ובשאר עבירות ומתכוין הגוי להעבירו מעל דת ולא להנאתו, בינו ובין הגוים יעבור ואל יהרג; בעשרה ישראל יהרג; ובשעת השמד שעמד מלך רשע וגזר שמד לבטל דתם אפילו בינו לבין עצמו יהרג. ואם יכול לימלט ממנו לברוח ועבר אפילו באונס ¹⁵ נטרד מן העולם הבא ויורד לגהינם. ושלא בשעת השמד ומתכוין הגוי להנאתו כמו לבשל תבשילו בשבת יעבר ואם נהרג מתחייב בנפשו ¹⁶.

גשים שאמרו להם גוים תנו לנו אחת ונטמאנה ואם לאו נטמא כולכם, או תנו לנו אחת ונהרגנה, או נהרגו כולכם, יהרגו. אם לא שפרשו תתנו ¹⁷ זה או אם מחוייב מיתה כשבוע בן בכרי אז יתנו ואין מורין להן כן לכתחלה.

חלה למות מרפא אותו במקום סכנה בכל אסורין חוץ מעבודה זרה. ומסיק ר"י פ' כל שעה ¹⁸, דאם אמר לו הרופא הבא לי מאילן סתם והלך והביא מאשירה מותר, אבל אם אמר הבא מאשרה פלונית אתי לאימשוכי בתר עבודה זרה או כגון שאין יכול להתרפאות רק מן האשרה על ידי כשפים ואז אסור. וכן אין מרפאין מגלוי עריות ושפיכות דמים ואפילו לדבר עם פנויה אחורי הגדר, שלא יהו פרוצים בעריות. עבר ונתרפא יענש מבית דין כראוי לו. ואם אין סכנה לא יתרפא אפילו בשאר

12. תהלים קטו, ו.

13. ויקרא כב, לב.

14. תהלים ג, ה.

15. חובה זו נוספה בגליון, אולם אינה גם ברמב"ם שלפנינו פרק ה, הלכה ד.

16. בגליון: ואומר הר"י (משמע) דמ"מ קדוש אם נהרג. ועיין תוס' עבודה זרה כז, ב, ד"ה יכול.

17. המחבר פוסק כרבי יוחנן בירושלמי (תרומות פרק ה, הלכה ד) בניגוד לרמב"ם פרק ה,

הלכה ה, הפוסק כר' שמעון בן לקיש, שם. ועין כסף משנה, שם.

18. עיין תוס' פסחים כה, א, ד"ה חוץ.

אסורין דרך הנאתו, כחמץ בפסח להאכילו חמץ או דבר טמא או ביום הכפורים, אבל שלא בדרך הנאתו כגון לעשות לו רטייה מערלה או מחמץ או אסור מר שאין הנאה לחך מותר חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב שהן אסורים אפילו שלא כדרך הנאתו. לפיכך לא יתרפא מהן אלא במקום סכנה.

כל העובר מדעתו שלא באונס להכעיס על אחת מכל מצוות שבתורה חלל השם. שנאמר בשבועת שקר¹⁹ וחללת את שם יי ובעשרה חלל ברבים. והפורש מעבירה או עשה מצוה ולא מפני דבר שבעולם, בלא פחד, בלא יראה ולא מפני כבוד, אלא מפני הבורא, כיוסף [ה]צדיק, מקדש השם. ותלמיד חכם המפורסם בחסידות אם עשה דבר שהבריות מרגנות אחריו חלל השם כגון שלקח ואינו נותן דמי הלקח לאלתר ויש לו ותובעים המוכרים ומקיפין, או שמרבה בשחוק ואכילה אצל עמי הארץ ושואין לבורו בנחת עם הבריות ובעל קטטה וכעס, הכל לפי גודלו של חכם, צריך לדקדק [על] עצמו ולא יראה רק עוסק בתורה עטוף בציצית ומוכתר בתפילין ועושה בכל מעשיו לפני משורת הדין והוא, שלא יתרחק הרבה מן הדין.

פרק שני

בכלל קדוש השם שלא לאבד ולמחוק שם הקדוש ברוך הוא ולוקה משום לא תעשון כן ליי אלהיכם¹. שבעה שמות אין מוחקין: יי כתיבתו וכקריאתו, אלהים, אהיה², שדי, צבאות, אלוה, אל וכל הנטפל להם מאחוריהם כגון כ"ף אלהיך שהשם מקדשן. ולוקין על העיקר ומכין מרדות על הטפל, אל מאלהים יה מיי אין נמחק, אבל ש"ד משדי צ"ב מצבאות נמחק. וכן הכנויין כמו רחום, חנון, גדול, גבור, נאמן, נורא, חזק, נמחק.

כי יי של אברהם ואפילו יי אם לא מצאתי חן בעיניך³ קודש. של גבעת בנימן⁴, גם של נבות⁵, כלם קדושים. של מיכה⁶, כלם חול. כל שלמה של שיר השירים קדש, כשאר כנויים, חוץ מזה: האלף לך שלמה, כל מלכא דדניאל חול, חוץ מאנת מלכא, מלך מלכיא⁷, שהוא כשאר כל הכנויין.

כלי שכתוב שם עליו, אפילו חקוק בכלי מתכות או זכוכית חותך מקומו וגונזו ואם התיכו לוקה. איתא בה"ג⁸: דיו שנטפה על גבי הכתב, מותר למוחקו, שלא היה כותבו⁹ אלא לתקן; שם שלא במקומו¹⁰ לא קדוש כוליה גליון ידיה. מכאן אמר

19. ויקרא יט, יב.

1. דברים יב, ד.

2. כנוסתת רומא ברמב"ם פרק ו, יסודי התורה, הל' ב, ועין בכסף משנה שם.

3. בראשית יח, ג.

4. שופטים כ.

5. מלכים א, יח.

6. שופטים יז.

7. דניאל ב, לו.

8. בהלכות סופרים, דפוס וארשא, קמא, א.

9. על-פי בה"ג צריך לומר: כונתו.

10. פירוש: במקום שאין ראוי ליכתב.

הר' אלעזר ממייץ¹¹, דשם הכתוב ביריעה בספר תורה, דזהו במקומו בכוונה, אפילו בטעות, דכל הכת'¹² קדוש ועוד מדאמר במועד קטן¹³ קורע אחת על הגויל.
שם על בשרו לא יסוך ולא ירחץ ולא יעמד במקום הטנופת. נודמנה לו טבילת מצוה כורך גמ' עליו ולא יהדק כדי שלא יחוק, שלא אמרו לכרוך עליו אלא מפני שאסור לעמוד לפני השם ערום. הסותר אבן מן המקדש והשורף עצי הקדש דרך השחתה לוקה, שנאמר¹⁴: ואשריהם תשרפון באש, לא תעשון כן ליי.
כתבי הקדש, הן ופירושיהן, שכתבן ישראל בקדושה אסור לשרפן ולאבדן ביד, מדברי סופרים. כתבן גוי או שבלו יגנוז, כתבן מין ישראל מצוה לשורפן עם השמות, שלא להניח שם למינין, כי המין מחשב שחשם אינו קדוש יותר מן השאר ולהכי אינו קדוש.

בכלל יראת השם לירא ולשמוע ושלא לנסות הנביא הידוע שמדבר בשמו. ואפילו לעבור על דברי תורה ואפילו דרבנן לפי שעה¹⁵ ולא להוסיף ולגרוע לומר דבר זה מותר לעולם או אסור לעולם ולא בעבודה זרה אפילו לפי שעה.
כיצד יודע שהוא נביא אם הוא חכם גדול וגבור במדותיו, שאין יצרו גבור ממנו, אבל הוא גיבור ממנו ובעל דעה רחבה ונכונה עד מאד ופורש מהבלי הזמן מכל דברים בטלים ודעתו תמיד פנויה למעלה קשורה תחת הכסא להבין בצורות הקדושות ומסתכל בחכמת הקדוש ברוך הוא מצורת¹⁶ הראשונה עד טבור הארץ ויודע מהן גדלן, רוח הקדש שורה עליו בלילה בחלום מתוך שמחה ויהפך לאיש אחר כדעת המלאכים הנקראים אישים. ובשעה שיתנבא כל גופו רותת ונבהל והודו נהפך עליו¹⁷ ויתנבא דרך משל, כסיר נפוח מירמיה, מבין מה שראתה. ויש הרבה שאף על פי שיש בהם מדות אלו אין מתנבאין. ואם יאמר עתידות מדבר טוב ולא יפול מכל דבריו נביא הוא. וכל שאינו שומע לו במיתת שמים, או הוא שעבר על דבריו או אם כבש נבואתו. אבל נפל מדבריו, אף על פי שאמר אמת מקצת, קוסם ונביא שקר הוא ומיתתו בחנק. אם לא מדבר רע, שאפילו נביא האמת יכול ליכחש, שאיפשר שניחם הקדוש ברוך הוא על הרעה.

וכן אם העיד נביא, הנודע, שאדם בעלמא נביא, הרי זה נביא בעדותו, שהרי משה העיד ליהושע. הנביא אסור לחשב ולהרהר אחריו שמא אמת¹⁸. ואסור לנסותו יותר מדאי, מאחר שנודע שהוא נביא, שנאמר¹⁹: לא תנסו את יי אלהיכם.

11. הבאה מהסמ"ג לאוין, ג. דברי הר"א ממיץ בספר יראים, עמוד היראה, ט.

12. כלומר, כל היריעה נתקדשה.

13. כו, א.

14. דברים יב, ג.

15. כלומר לפי שעה — הוראת שעה — שומעין לו, אבל אם הורה לעקור, אין שומעין לו וכמו שמבאר והולך.

16. ברמב"ם פרק ז, א: מצורה.

17. על-פי דניאל י, ח.

18. ברמב"ם פרק י, ח: שמא אינה אמת.

19. דברים ו, טו.

הלכות דרך ארץ¹

פרק ראשון

לעולם יקח אדם לעצמו דרך בינונית. לא יהיה בעל חמה ולא כמת שאינו מרגיש, שלא להטיל אימה על בניו אי-אפשר, אלא יראה עצמו כעוס. לא יתאוה אלא דברים שהגוף אי אפשר להחיות בזולתו ולא יהא עצרן וותרן ביותר ולא מהולל ושחק ועצב ואונן, אלא כל ימיו בסבר פנים יפות. ומגאוה יתרחק עד קצה האחרון, דבשמתא דאית ביה גסות², ואפילו מקצת. ולא ידבר דברים בטלים, כרבינו³ הקדוש, שלא שח מימיו שיחה בטילה. וישנה לתלמידו דרך קצרה ולא ימהר להשיב. וילמד בלא צעקה בנחת.

לא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו. ואסור לגנוב דעת הבריות. ואפילו דעתו של גוי, למכור בשר נבילה לגוי בכלל שחוטת, מנעל מתה בכלל שחוטת. ולא יסרב⁴ בחבירו ויודע שאינו אוכל. ואומר, או עושה דבר שיהיה לו לעשות. ואומר שעושה בעבורו כל כיוצא בזה, אפילו מלה אחת של פתוי ושל גניבות הדעת אסור, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור. ולא יהיה בעל קנאה וקטטה ותאוה ולא רודף אחר הכבוד.

גם לא יענה גופו ביותר ללבוש שק וצמר קשה ככומרים. ולא יאסור עצמו מדברים המותרים מבשר ויין ואשה ודירה נאה ובגדים נאים שהמסגף נקרא חוטא, קל וחומר מנזיר. ולא יסגף עצמו בתענית⁵, כך אמרו חכמים⁶ לא דייך מה שאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים, אלא ינהג כמנהג בינוני כל ימיו וינהג עצמו בדרך רפואה למען יחזק לעסוק בתורה ובמצות ולא יחלה ויהיה בריא, וזה הדרך: לא יאכל אלא כשהוא רעב ולא ישתה מים בתוך המזון, אלא מעט ומזוג ביין. וכשיתחיל המזון להתאכל במיעו שותה מה שצריך ובלבד שלא ירבה במים. ולא יאכל אם צריך לנקביו, עד שיבדוק, ועד שיתייגע במלאכה בבקר וישקוט מעט עד שיתישב נפשו ויאכל. וטוב אחר היגיעה לרחוץ בחמין ולשתות מעט. ואוכל מיושב או מוטת על שמאל ולא בימין. ולא רוכב ולא מזעזע גופו ולא יטרח ולא יטייל ולא ייגע עד שיתאכל כל המזון. ולא יאכל דברים המשלשים, כמו ענבים, תאנים, תותים אגסים, אבטיחים ומיני מלפפונות וקשואים עם המזון, אלא קודם אכילה מעט. ודברים המאמצים כמו רמון, תפוח, פריש, קרוסטיל⁷, אוכל תכף למזונו ולא הרבה.

1. רמב"ם, הלכות דעות, פרקים א—ו.

2. סוטה ה, א.

3. ברמב"ם, פרק ב, הל' ד: אמרו על רב, תלמיד רבינו הקדוש.

4. שם, פרק ד, הל' ו: ולא יסרהב.

5. בגליון נוסף: ואם יכול לצעוריה נפשיה נקרא קדוש כדמוכח פרק קמא ותענית (יא, ב). דעה זו חולקת על הכתוב בפנים.

6. ירושלמי, נדרים פרק ט, הלכה א.

7. ברמב"ם, פרק ה, הל' ו: וקרושטומולים.

פרק שני

כשירצה לאכול בהמה ועוף, אוכל עוף תחלה. בהמה דקה וגסה, דקה תחלה. ביצים ובשר, ביצים תחלה. לעולם הקל קודם לכבד.

בימות החמה אוכל מאכלים הקרים ולא מרבה בתבלין ואוכל חומץ; בימות הגשמים אוכל דבר חם כגון תבלין.

יש מאכלות רעים כסם המות; דגים גדולים וגבינה ובשר מלוחים וישנים, ויין מגתו ותבשיל ששהה עד שנדף ריחו, פול ועדשים וכמהין ופטריות וכל מאכל שריחו רע, ועוד יש קרובים להם לרוע, ולא יאכל מהם אלא מעט אחר ימים הרבה, בלא רגילות עם מזונו, ובימות החמה ולא בימות הגשמים, כגון דגים וחלב אחר שנחלב, כד שעות וגבינה ושור גדול, תייש גדול, לחם מצות, לחם שעורים, צפור, וברוב, חציר, בצלים, שומים, חרדל וצנון ודלועין. ויש מאכלים רעים מעט כגון בני יונה, תמרים, לחם קלוי נילוש בשמן והסלת שלא נשאר בה שום מורסן וציר ומוריס ופירות רטובין וחמוצין ואפילו יבשים לא ירבה מהם. אבל תאנים וענבים ושקדים, טובים בין רטובין בין יבשין, ואוכל מהן אבל לא תמיד. דבש ויין רע לקטנים ויפה לגדולים, ואפילו בימות החמה.

מי שבשרו חם לא יאכל בשר ויין ודבש, אלא ישתה מי עולשין. לעולם ישתדל אדם שיהיו מעיו רפים, קרוב לשלשול. ואם נתאמצו מעיו, אם בחור הוא יאכל בבקר מלוחין שלוקין בשמן זית, מתבלין ובמוריס ובמלח בלא פת, או ישתה מי שלוק של תרדין, או כרוב, כזית ומלח ומוריס. ואם הוא זקן ישתה דבש מזוג במים וישהא כמו ארבע שעות ואחר כך יאכל סעודתו. ויעשה כן ארבע ימים רצופין, עד שירפו מעיו. כל שהוא משולשל בקרוב ומתעמל ואינו שבע, אפילו אוכל מאכלות הרבה אין חלי בא עליו. וכל עצור או אינו מתעמל או משהא נקביו, אפילו אכל מאכלות טובים ושמר עצמו על פי הרפואה, כחו תשש בחלי. אכילה גסה לאדם אפילו מטובים תחלת החלאים. ועל זה אמר שלמה: שומר פיו ולשונו, פיו מלאכול מאכל רע ולשונו מלדבר רק לצרכו שומר מצרות נפשו. ולא יאכל רק פחות מרביעית שובעו.

לא ישהא נקביו בין גדולים בין קטנים אפילו שעה אחת. ויבדוק עצמו קודם אכילה ואחר אכילה, קודם בעילה ואחר בעילה, קודם שייגע ואחר שייגע, קודם שיגה ואחר שיגה, קודם מרחץ ואחר מרחץ. ובשעור הכל עשרה. ולא יגלה בגדיו עד שישב ולא יקנה בימין, ויתרחק מכל אדם ונפנה חדר בחדר. ואם נפנה אחורי הגדר ירחיק שלא ישמע חבירו קול עיטושו, אם נפנה בבקעה ירחיק כדי שלא יראה חבירו פירושו. ולא ידבר אפילו לצורך גדול כשנפנה. וצניעות שנוהג ביום נוהג בלילה. וירגיל להפנות שחרית וערבית, כדי שלא יתדחק.

1. ברמב"ם פרק ד, הל' ט: בימות הגשמים אבל בימות החמה לא.

2. שם: ספיר. 3. שם הל' יב: לוקנים.

4. שם הל' יג: מתבלים בשמן זית.

5. שם: כרוב בשמן זית. 6. משלי כא, כג.

7. לשון הרמב"ם, פרק ד, הל' ב: ולא יאכל עד שתתמלא כריסו אלא יפחות כמו רביע משבעתו.

8. בגליון נוסף: שמראה בה טעמי תורה (ע"ר ברכות סב, א).

פרק שלישי

דרך הרחיצה משבעה ימים לשבעה ימים (מסכת דרך ארץ¹). כך סדר המרחץ: חולץ מנעליו, מיסלק כובעו וטליתו ומתיר חגורו ופושט חלוקו ואחר מתיר אפקרוסו התחתון. וכשיצא ללבוש עושה כל מה שאמרת, להפך. ופירש הערוך, שאפקרוסו הוא לבוש התחתון ופתוח בכתפיו וכשלובשו קושרו) ולא יכנס למרחץ אלא כשמתחיל המזון להתעכל במעיו ולא רעב ולא סמוך לאכילה. ורוחץ במים חמים שאין הגוף נכוה בהן. ואחר ירחץ בפושרין גופו ולא ראשו ואחר ירחץ בצוננין, בלא ראשו, בימות החמה. ולא ירחץ עד שיוזע ויפרך כל גופו ולא יאריך במרחץ, אלא כשיוזע ויפרך גופו וישתטף ויצא. כשיצא אפילו בימות החמה, יזהר ללבוש גופו וראשו מפני הקור. ומתישב מעט ויאכל ואם ישן מעט קודם אכילה, טוב. ולא ישתה כשיצא וכל שכן כשהוא במרחץ. לא² מים קרים, ואם צמא כשיצא, יערב מים בדבש או ביון וישתה. והסך בשמן בימות הגשמים אחר שיתעטף³ במרחץ, טוב.

לא ירגיל עצמו להקין דם תמיד, אלא אם כן צריך ביותר. לא יקין רק בימי ניסן ומעט בימי תשרי. ואחר חמשים שנה לא יקין כלל. ולא יקין ביום שיכנס למרחץ ולא ביום שיצא לדרך ולא ביום שבא מן הדרך. ויאכל וישתה ביום הקזה פחות ממה שהיה רגיל וינוח ביום הקזה ולא יתעמל.

שכבת זרע כח הגוף וחיו. אחד מאלף מת בשאר חלאים והשאר בתשמיש, כי כל השטוף בבעילה, זקנה קופצת עליו וכחו תשש ועיניו כהות וריח רע נודף מפיו ומשחין ושער ראשו וגבות עיניו וריסי עיניו נושרין ושער זקנו ושער רגליו ושניו נופלות והרבה כאבים אחרים באים עליו. לפיכך צריך ליוהר, שלא יבעול אלא כשהוא שלם ובריא וחזק ומתקשה הרבה שלא לדעתו ומסית עצמו לדבר אחר — הקשוי כשיהיה⁴ ימצא עצמו כבד ממתניו ולמטה וכאילו חוטי הבצים נמשכים ובשרו חם ואז, רפואה לו לבעול. לא יבעול כשהוא שבע, רעב, עומד ויושב, ביום מרחץ והקזה ודרך, יציאה וביאה, לא לפניהם ולא לאחריהם ולא בבית המרחץ.

די לאדם לישן שמונה שעות בסוף הלילה ונמצא עומד ממטתו קודם שתעלה השמש. לא יישן על פניו ולא על ערפו, אלא על צד שמאל בתחילת הלילה ובסוף על צד ימין. ולא יישן סמוך לאכילה, אלא לאחר אכילה ימתין כמו שלש שעות או ארבע. ולא יישן ביום.

כל המנהיג עצמו כך לא יבא לידי חלי עד שימות, אם לא הוא חולה או מי שנהג מנהג רע שנים רבות. שנוי וסת תחלת חוליו.

כל עיר שאין בה רופא, אומן ומרחץ ובית הכסא ונהר ומעיין ובית הכנסת ומלמד תינוקות ולבלר וגבאי צדקה ובית דין מכין וחובשין, אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה.

נאה לתלמידי חכמים, שלא יהא גרגרן, אלא אוכל כדי חייו בביתו על שולחנו ולא יאכל בחנות ואפילו עם חכמים. ולא יאכל כי אם בסעודה של מצוה, כסעודת אירוסין

1. דרך ארץ רבה, פרק עשירי, המוסגר נוסף בגליון.

2. בגליון נוסף: לא יין. אולם אינו גם ברמב"ם, פרק ה' הל' יז.

3. עלפי רמב"ם שם צריך לומר: שישתטף.

4. ברמב"ם, הלכה יט: והקישוי בו כשהיה וימצא וכו'.

ונישואין מתלמיד־חכם שנשא בת תלמיד־חכם. ולא ישתה כי אם לשרות האכילה ולא להשתכר. ובצהרים, אפילו מעט אסור לשתות⁵. ולא יהא מצוי אצל אשתו כתרנגול אצל תרנגולת אלא מליל שבת לליל שבת, אם יש בו כח. ולא יבעול אלא בחצי הלילה, בשעה שיתאכל המזון במצו. ולא יבול פיו, אפילו בינו לביתה, ועל זה נאמר⁶: מגיד לאדם מה שיחו. ולא יהיו שניהם שכורים ועצלנים ועצבנים וישנים וברצון שניהם. ויספר עמה מעט קודם כדי שתתישב נפשו⁷. ויבעול בבושה ויפרוש מיד; ויהיה לו בנים נאים וחסידים, ביישנים וחכמים.

לא יגלה תלמיד חכם ראשו ולא גופו ולא ילך בקומה זקופה וגרון נטוי. ומלבושיו יהיו נקיים, בלא כתם ושומן, ולא בגדי מלכים ולא בגדי עניים, רק בגדים בינונים. ולא יראה בשרו מתחת למדיו, כגון דרך בגד פשתן, שקל ביותר. ולא יהיו סחובים עד הארץ, כבגדי גסי הרוח, אלא עד עקיבו ובית יד שלו עד ראשי אצבעותיו. ולא ישלשל אלא בשבת, אם אין לו להחליף, שנראה כגסי הרוח אם משלשל. ולא ילבש מנעלים מטולאים, בטלאי על גבי טלאי, בימות החמה, אבל בימות הגשמים אם היה עני מותר. לא יצא מבושם בשוק ולא ישים בושם בשער, אבל אם משח בשרו להעביר הזוהמה, מותר. וכן לא יצא יחיד בלילה, אלא אם היה לו זמן קבוע לצאת לתלמודו. ואם אינו עשיר די לו לאכול בשר, מערב שבת לערב שבת. ודינו, שיאכל פחות מן הראוי לו לפי ממונו וילבש כראוי לו לפי ממונו ויכבד אשתו יותר מן הראוי לו. ולא יגביה קולו בשעת דבורו כחיות ומדבר בנחת, לא כדברי גסי הרוח. דן כל האדם לכף זכות, שואל בשלום כל אדם ואינו מספר בגנות חבירו ומספר בשבחו. אוהב שלום רודף שלום. לא ידבר במקום שאין דבריו מועילים, כמו לרצות חברו בשעת כעסו או לראות חברו בשעת קלקלתו, או לנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו. ולא ישנה בדבורו ולא יוסיף ולא יגרע, אלא בדברי שלום. ולא ידבר עם אשה בשוק ואפילו לאשתו או בתו מפני החשד.

דרך ארץ ליקח לו אומנות שיספיק לו ויקנה בית וישא אשה. אסור להקדיש ולהפקיר נכסיו להטיל עצמו על הציבור. משאו ומתנו באמונה באמת, על הן הן, על לאו לאו. מדקדק על עצמו בחשבון ונותן⁸ ולא עושה ערב וקבלן ולא בא בהרשאה, מלוה וחונן. אם נתחייבו אחרים בדין מוחל להם ומאריך. ולא ירד לתוך אומנות חבירו ולא יצר לאדם בחייו. יהיה נרדף ולא רודף, נעלב ולא עולב.

יתחבר לטובים וישב אצל חכמים, ידבק בתלמידי חכמים לישא בתם ולעשות פרגמטיא עמהם ולאכול עמהם, יתאבק בעפר רגליהם. אם אנשי עירו רעים, אם אין יכול לילך לעיר הטובים, ישב יחיד. ואם אין מניחים לו יצא למדבר תחלה⁹. כל הנאותיו ודרכיו יכון לשם שמים, יבעול לקיים פריה ורביה, יאכל להיות חזק במצות ועל זה נאמר¹⁰: בכל דרכיך דעהו.

5. ברמב"ם, פרק ה', הל' ג': ואסור לשתות יין בצהרים ואפילו מעט אלא אם היה בכלל האכילה.
6. עמוס ד', ג'.
7. צריך לומר: נפשה.
8. ברמב"ם, פרק ה', הל' יג': ונותן ומוותר לאחרים... ואינו נעשה ערב וכו'.
9. שם, פרק ו', הל' א': יצא למערות ולחוחים ולמדברות, ויתכן לתקן לשון המחבר: למדברות חוח (=לחוח).
10. משלי ג', ו'.

הלכות ריעות ואחזה¹

פרק ראשון

מצות עשה לאהוב כל אחד מישראל, גופו וממונו וכבודו, כשל עצמו. והמתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא. ועשה יתר לגר², שאף הקדוש ברוך הוא אוהב הגר, שנאמר³: ואוהב גר. וכל השונאם בלב, עובר משום⁴ לא תשנא את אחיך. ומשום שאין מעשה בלאו זה אינו לוקה, אבל המכה, המחרף חבירו אף על פי שאין רשאי אין עובר.

מצוה להוכיחו בינו לבין עצמו, בנחת, אם יחטא לו או למקום, שנאמר⁵: הוכח תוכיח [את] עמיתך, עד פעם שנייה ושלישית. ואפילו⁶ תלמיד לרב. ואומר הרב אליעזר ממין תלמיד לרב עד שיקבל וחבירו אפילו כשאינו מקבלו עד ק פעמים. ולא יכלימו ברבים, שכל המלבין פני חבירו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. וכן לא יקרא לו שם כנוי, שהוא בוש. ולא יזכר לפניו דבר שהוא בוש. בקש ממנו מחילה לא יהיה אכזר למחול. ובדבר שמים מצוה לפרסמו ולביישו, אם לא רצה לקבל בנחת. ומוכיחו עד שיכנו, כרב⁷. אבל קיימא לן כר' יוחנן, דאמר עד שיעשה לו גזיפה⁸. לא הקפידה תורה להוכיח, בדבר עצמו, אם לא ישטמו בלב, אבל מחל בלבו ולא הוכיחו, מדת חסידות. וכל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה נתפס בעונם, דכל ישראל ערבים זה בזה, ואפילו בספק יש לו למחות. ומסיק רי"ש [פרק המביא⁹, שאם ברור לו שלא יקבל והעובר שוגג, טוב לו לשתוק אפילו באסורי דאורייתא דהנח שיהו שוגגין ואל יהו מזידין. אבל אם העובר מזיד וברור לו שלא יקבל, אף על פי כן הלעיטהו לרשע וימות¹⁰].

יתומים קטנים הצריכים לאדם גדול, כל המקניטם ומכעיסם ומקללם ומכה אותם אפילו הם עשירים, ואפילו אלמנת מלך, יהרגו בחרב. וכן כרת ברית הקדוש ברוך הוא להם שעונה לקולם, שנאמר¹¹: שמע אשמע צעקתו. אלא יזהר בכבודם וממונם יותר ממנו ולא יכאיב גופן בעבודה. אבל להורותם דרך טוב ותורה ודרך ישרה מותר ובלבד שינהלם ברחמים ולא ככל אדם. אחד יתום מאב ואחד מאם.

1. רמב"ם, הלכות דעות, פרקים ו—ז.
2. לשון הרמב"ם שם פרק ו, הל' ד: אהבת הגר... שתי מצות עשה: אחת מפני שהוא בכלל רעים ואחת מפני שהוא גר.
3. דברים י, יח.
4. ויקרא יט, יז.
5. שם.
6. מכאן עד "פעמים" לקוח מהסמ"ג עשין, יא. דברי הר"א ממין נמצאים בספר יראים השלם, סימן רכג, ועי' בתועפות ראם, שם, הערה א.
7. ערכין טז, ב. כן פסק הרמב"ם שם פרק ו, הל' ז.
8. כן פסק הסמ"ג עשין, יא. ועיין בהגהות מיימוניות, פרק ו, הלכה ז.
9. ביצה ל, א; סמ"ג עשין, יא.
10. כרשב"ג, בבא קמא סט, א.
11. שמות כב, כב.

פרק שני

כל המרגל בחבירו, כך וכך אמר פלוני כך וכך שמעתי ממנו, אף על פי שאומר אמת עובר בלא תלך רכיל¹, ואינו לוקה. המספר בגנות חבירו שקר נקרא מוציא שם רע, באמת: לשון הרע. ובכלל רכילות הוא. כנגד עבודה זרה ועריות ושפיכות דמים הוא², כאילו כופר בעיקר.

המספר טובת חבירו בפני שונאו וגורם שיאמר שונאו גנותו, או אמר אילו היית יודע מה שאני יודע מפלוני, זה אבק לשון הרע. אמר דרך שחוק וקלות ראש, כלומר שאינו מדבר להרע, הרי זה לשון הרע. ואסור לקבלו ולדור בשכונת המספרו. ואם ספר הדבר בפני שלשה אין לשון הרע לספר מזה לאחרים. אם לא שלא רצו לגלות יותר. אל יאמר³ דבר שדבר לו חברו עד שיתן לו רשות. שנאמר⁴: לאמר, לאו אמור⁵. ומותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת ומפיק בירושלמי⁶ מואני אבא אחריך ומלאתי את דבריך⁷.

כל הנוקם לומר איני משאילך חפץ כדרך שלא השאלתני וכל הנוטר לומר אני משאילך ולא אעשה כמוך, שלא רצית להשאילני, שנוטר איבה בלבו, עוברים בלא תקום ולא תטור⁸, אלא מצוה להסיר כל איבה וקנאה ותחרות מלבו.

הלכות תלמוד תורה¹

פרק ראשון

מצות עשה ללמד התורה. נשים ועבדים פטורים מתלמוד תורה. איתא [ב]פרק נוטל² ומה שהנשים נטרי לגובריהן, פלגי בשכר. קטן חייב אביו ללמדו. כל הפטור ללמוד פטור ללמד. חייב אדם ללמוד בנו ובן ובן חבירו, אלא שבנו קודם לבן בנו ובן חבירו. וחייב לשכור מלמד לבנו ולא לאחרים. הוא קודם ללמד מבנו, אם לא בנו יותר. אם אין יצרו מתגבר עליו ילמוד קודם שישא אשה.

משיתחיל הקטן לדבר, אביו ילמדנו תורה צוה³ ופסוק ראשון מקריאת שמע ואחר כך מלמדו מעט פסוקים. כשיהיה בן שש שנים או שבע, מושיבו אצל מלמד

1. ויקרא יט, טז.
2. כלומר שקולה עבירה זו כנגד אלו.
3. סמ"ג לאוין, ט.
4. ויקרא א, א: "באוהל מועד לאמר".
5. בסמ"ג: לאו אמור בדברים הללו, אלא אם כן נתן לו רשות.
6. פאה פרק א, א.
7. מלכים א, יד.
8. ויקרא יט, יח.

1. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרקים א-ה.
2. סוטה, פ"ה נוטל, כא, א; סמ"ג עשין, יב.
3. דברים לג, ד.

תינוקות. ונותן שכר בכל תורה שבכתב, אבל תורה שבעל פה אסור ליקח שכר, מה אני בחנם אף אתם. ויש בירושלמי דפרק אין בין המודר⁴ א"ר יודן ב"ר ישמעאל שכר בטלה הן נוטלין. לא מצא בחנם יתן שכר, שנאמר⁵: אמת קנה, ולא יקח שכר, שנאמר: ואל תמכור, ואפילו למדו רבו בשכר.

כל ישראל אפילו זקן ובעל יסורין ועני גמור חייב לקבוע זמן לתלמוד עד יום מותו. כי עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה, כדאיתא פרק נוטל⁶. ובתחלה תלמודו, אם בעל אומנות, שלוש שעות יעסוק באומנות ושלש קורא בתורה שבכתב ושלש שבעל פה ושלש ידקדק להבין דבר מתוך דבר, אבל אם הוא גדול בחכמה ואין צריך לעסוק, יקרא בעתים מזומנות שלא ישכח ורוב ימיו ידקדק. ואומר ר"ת⁷, דתלמוד שלנו הכל כלול בו תורה ומשנה ותלמוד, ואומר הרב מקוצי⁸ בשעות דחוקות, שאדם טרוד סומך על שאמר ר' יוחנן פרק שתי הלחם⁹ אפילו לא קרא רק קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש¹⁰. ומביא בספרו, המשתמש בכתר תורה נעקר מן העולם¹¹ ושרי לאודועי במקום שאין מכירין ולאמר לא יהינן כרגא, תנו חלקי בראש. כל המלמד בתו תורה שבעל פה מלמדה תפלות ותורה שבכתב בדיעבד אינו תפלות. ואם למדה יש לה שכר פחות מעט מן האיש וכן כל עושה דבר שאינו מצוות.

תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות. לא יפסיק תלמודו בעבור מצוה שאיפשר על ידי אחרים. אין תחילת דינו של אדם אלא על התורה לפיכך ילמוד תחלה¹². כתר תורה הגדול מכל הכתרים, מונח לכל הרוצה לזכות בו. לא יאמר אמתין עד שאקבץ ממון או שאעשה כך, שלא יזכה לעולם בה, אלא לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא יחיה בעדונגין אלא בחייצער: פת במלח, שינה על הארץ. לא יתן שנת לעיניו לאבד, אפילו לילה אחת, [מ]לתלמוד, שהלילות עיקר חכמתו לומד בהן. וימית עצמו באהל. לא יהיה סחרן ותגר וגס רוח, אלא שפל ומסיר תענוג. ויעשה מלאכה כדי חייו. לא יתפרנס מן הצדקה, שזה חלול השם וגורם רע לעצמו. ולא יעשה קורדום ועטרה מן התורה, וישנא הרבנות. ואם יגע בתורה בבית הכנסת ומשמיע קולו ולומד בצנעה מחכים ולא משכח במהירות. כל שאיפשר לו לעסוק ואינו עוסק או למד ופירש להבלי הזמן, הכרת יכרת בעולם הזה, ובעולם הבא כי הוא בכלל: דבר יי בזה¹³. כל המבטל תורה מעושר סופו לבטלו מעוני, קיימה מעוני סופו לקיימה מעושר¹⁴.

4. נדרים פרק ה, ה"ד.

5. משלי כג, כג.

6. סוטה כא, א.

7. תוס' קידושין ל, א ד"ה לא.

8. סמ"ג עשין, יב.

9. מנחות צט, ב.

10. יהושע א, ח.

11. נדרים סב, א.

12. יש להשלים על-פי הסמ"ג עשין, יב: אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

13. במדבר טו, לא.

14. אבות, פרק ה, משנה ט.

פרק שני

כל עיר שיש בה עשרים וחמשה תינוקות מושיבין מלמד אחד¹, יותר מושיבין מסייע עד ארבעים ואז מושיבין שנים מלמדים. לא הושיבו מחרימין אנשי העיר. ומכניסין אותן יותר על שש ולא פחות. והמלמד יכם ברצועה קטנה להפחידם ולא מוסר אכזרי בשוט ומקל. ולא יעשה מלאכה אחרת עמהן ואם עשה ובטל תלמודו, בכלל: ארור עושה מלאכת יי רמיה². ויהיה מהיר לקרות ולדקדק. וילמדם כל היום וכל³ הלילה ולא יבטלו אפילו לבנין בית המקדש חוץ משבתות⁴ וימים טובים וערבי שבתות וימים טובים לסוף היום, שהעולם מתקיים בהבל פיהם⁵.

מוליכין ממלמד למלמד מהיר ומדקדק יותר אם לא שאין בנין בריא לעבור, או מקום סכנה בדרך. אין בן מבוי מעכב על חבירו, שלא יעשה מלמד אפילו [מ]זה⁶ אצל זה, שנאמר: יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר⁷.

כל השונה לתלמיד שאינו הגון במעשים ואינו תם ולא יכול להחזירו למוטב, כזורק אבן למרקוליס. וכן אין מלמדים מפני רב, שאינו הגון במעשיו, אף על פי שהוא חכם גדול.

כיצד מלמד הרב. התלמידין יושבין לפניו מוקפין כעטרה כדי שיראו כולן הרב וישב בשוה לתלמידיו. ואם יש מתרגם לא יפחות ולא יוסיף ולא ישנה אם לא הוא רבו או אביו של הרב וקולותם יהיו שוים. אמר החכם "כך אמר אבי ורבי" לא יזכיר התורגמן שם הרב, אלא יאמר כך אמר רבנא פלוני או פלוני מאבי הרב או מרבו⁸. לא יהא הרב קפדן לומר שנייה ושלישית אם לא הבינו העומק, אם לא שרואה שמרפין ואז יזרוק מרה בהם, לפיכך לא יקל ראשו לאכול ולשתות ולשחוק עמהם, כדי שיהא מוראו עליהם. לא יהא התלמיד בויישן לשאול אם חביריו ידעו מהר ממנו. לא ישאול כשיכנס הרב, עד שיתיישב דעתו. אין שואלים שנים כאחד ולא מעניין שאין הרב עוסק בו ולא בענין יותר מג' הלכות ואין שואלין מעומד וכן לא משיב הרב מעומד. והרב, מטען כדי לחדדן, לשאול מענין אחר או לעשות שום ענין בפניהם. ישיב תחלה לחשוב השואל ולענין קודם לשלא לענין, למעשה קודם לשאינו למעשה, להלכה קודם למדרש, למדרש קודם להגדה, להגדה קודם לקל וחומר. הכל שוה, ישיב לאיזה שירצה.

לא יישן אדם בבית המדרש ואם מתנמנם תורתו נעשית קרעים, שנאמר⁹: וקרעים תלביש נומה. ואין משיחין בבית המדרש אלא בדברי תורה. ואפילו למי שנתעטש לומר לו רפואה, שקדושת בית המדרש חמורה מבתי כנסיות.

1. משמע דעת המחבר, שאם אין בעיר כ"ה תינוקות, אין חיוב להושיב מלמד. ועיין רא"ש בפרק שני של בבא בתרא סי' ז.
2. ירמיה מת, י.
3. ברמב"ם פרק ב, הל' ב: ומקצת מן הלילה.
4. עיין רמב"ם, שם.
5. שבת קיט, ב.
6. כלומר כדי שיבואו מתינוקות של זה אצל זה, אינו מעכב.
7. ישעיה, מב, כא.
8. הדברים משובשים ויש לתקן על-פי הרמב"ם, פרק ז, הל' ג.
9. משלי כג, כא.

הלכות כבוד חכמים¹

פרק ראשון

מצות עשה לכבד ולירא רבו מאביו, לענין השבת אבידתו ולפדותו תחלה, אם לא שיהיה אביו תלמיד חכם או אמר לו רבו שיקדים אביו, אביו מזכהו לזה ורבו לבא. כל החולק על רבו לקבוע לו מדרש ולדרוש ולהורות בתוך י"ב מילין מרבו, אם לא להפריש מן האסור, כל זמן שרבו בפניו קיים ולא נתן לו רשות, או מהרהר עליו, או עשה מריבה עליו, כעל השכינה, שנ' ² לא עלינו תלונותיכם כי על יי שמורא רבו כמורא שמים. מת רבו או נטל רשות יורה אם הגיע להוראה, ואם לא מורה, כנותן מכשולות ועליו נא' ³ ועצומים כל הרוגיה, אבל אם לא הגיע ומורה ומבקש להתגדל וקופץ בראש להורות מחריב העולם, ונקרא שוטה, רשע וגם רוח ועליו נאמ' ⁴ כי רבים חללים הפילה, ואומר ר"י אפילו נטל רשות ממנו אסור להורות בתוך י"ב מילין מרבו דאי לא נטל רשות אפילו חוץ לי"ב נמי אסור כדמסיק פ' הדר ⁵ (ועוד פר"י פרק הדר הא שאסור להורות זה הוראה למעשה ששאלו לו הוראה על מעשה שאירע, אבל אם שאלו לו פסק או דין שלא על ידי מעשה מותר לומר דעתו, והא שאסור להורות זה הוראה שדומה זרה לשואל, אבל שאין דומה זרה לו כגון גותן טעם לפגם זה מותר ⁶).

ואסור לקרות רבו בשמו, הניכר שהוא הוא, אפילו שלא בפניו, ולא יזכיר שמו, אפילו לקרות אחר ששמו כשמו, בפניו, ולא יתן לו ולא יחזיר לו שלום אם לא מזכיר רבי ומורי, ולא יחלוץ תפילין ולא יסב בפני רבו, ולא יתפלל בפני ואחורי וצד רבו, ואסור להלוך בצדו, אלא יתרחק ממנו ולא ממש נגד אחוריו ויתפלל, ולא יכנס עם רבו למרחץ, לא ישב במקומו, ולא יכריע דבריו בפניו, ולא יסתור דבריו, לא יעמד ולא ילך עד שיתן לו רשות, ולא יפטור ממנו אלא דרך אחוריו ופניו כנגד פניו, ויעמד מפניו משיראנו מלא עיניו עד שיתכסה ממנו ולא יראנו, עבר רבו על דברי תורה אומר, לא כך למדתנו רבינו, ולא יאמר דבר שלא שמע מרבו עד שיוזכיר שם אומרו, וכשימות רבו קורע כל בגדיו עד שיגלה לבו ואינו מאחה לעולם, ולא יחלוק כבוד לתלמיד בפני רבו אם לא היה דרך רבו לחלוק לאותו תלמיד כבוד.

כל מלאכת עבד, עושה לרבו, אם לא [ש]הוא במקום שאין מכירין שמא יאמרו שהוא עבד, כל המונע תלמידו לשמשו, מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים, וכל המזלזל בכבוד רבו גורם שתסלק שכינה מישראל, ואם רצה למחול כבודו מכל דברים אלה כבודו מחול, ואף על פי כן חייב התלמיד להדרו ואפילו בשעה שמחל, וחייב הרב

1. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרקים ה-ו.

2. שמות טז, ט.

3. משלי ז, כו.

4. שם.

5. עירובין סב, ב, דברי הר"י שם בתוס' ד"ה רב.

6. המוסגר נוסף בגליון, ועיין תוס' שם ובהגהות מיימוניות, פרק ה, אות ג.

לאהוב ולכבד ולקרב התלמידים כגופו שהם מוסיפין חכמתו ולומד מהם יותר מרבותיו. כמו שהעץ קטן מדליק הגדול.

כל הדברים האלה ברבו מובהק שלמד רוב חכמתו ממנו, אבל רבו אחר הרי זה תלמיד חבר ואין חייב בכל דברים אלה, אבל עומד מפניו וקורע עליו כקרע כל המתים המתאבל עליהן ואפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד. ואין נאה לתלמיד־חכם לדבר בפני מי שגדול ממנו ואפילו לא למד ממנו כלום.

פרק שני

כל תלמיד חכם מצוה להדרו, שנאמר¹: והדרת פני זקן, זה קנה חכמה². עומד מפניו משקדם לו ד אמות עד שיעבור מפניו, אם אינו עוסק במלאכה ואם אינו במקום שאין בו הדור, כמו בבית הכסא ומרחץ שאז פטור. ולא יעצים עיניו ממנו כדי שלא יקום. אב בית דין, משיראנו יקום עד שיעבור מאחריו ד אמות. גשיא, עד שיעבר ממנו מלא עיניו. כשנשיא נכנס יעמדו כל העם ולא ישבו עד שיאמר שבו. כשאב בית דין נכנס עושין לו שתי שורות ועומדין עד שישב, ושאר העם יושבים.

גנאי לתלמידי חכמים להטריח לעם לקום, אלא ילך דרך קצרה שלא יראהו אם יוכל. עומדין מפני הרוכב כמפני המהלך. שלשה מהלכין בדרך, הרב באמצע, גדול מימין, קטן משמאל. תלמידי חכמים בזמן שרבים צריכים להם מקפצין על ראשי העם לישוב במקומן וגנאי להם ליכנס אחרון. יצאו לצורך חורין למקומן. בני חכמים בזמן שיש להם דעת לשמוע הופכים פניהם כלפי העם. לא יקום תלמיד בפני רבו יותר משני פעמים ביום שחרית וערבית שלא יהא כבודו מרובה משל שמים. ואומר ר"י³ דהיינו בשעה שעוסק בתורה או במקום הצנע דליכא גנאי לרב אם אינו עומד. זקן מופלג אף על פי שאינו חכם עומדין מפניו. ואפילו תלמיד חכם, אבל לא מלא קומתו, אלא כדי להדרו. ואפילו זקן גוי מהדרו בדברים ונותן יד לסומכו, שנאמר⁴: מפני שיבה תקום, כל שיבה במשמע, ואו' הר"י אליעזר ממיץ⁵ דאין חיוב מן התורה לעמוד אלא מפני רבו כדתניא⁶ הלומד פרק או הלכה חייב, משמע הא לא למד אינו חייב, אבל מכל מקום מדברי סופרים חייב.

תלמידי־חכמים לא יזלזלו עצמן לעסוק עם הקהל בבנין וחפירה. ואין גובין מהן לבנין חומות ושכר הפועלים ותשורת המלך, ומס ואפילו מס קצוב על כל איש ואיש. מוכר סחורתו תחלה ולוקח תחלה לכל אדם. ומושיבין אותו אם יש לו דין עם אחר. ואין מבזין אותו כמלאך האלהים.

1. ויקרא יט, לב.

2. כלומר „זקן" — זה שקנה חכמה.

3. קידושין לג, ב, תוס' ד"ה אין, וכלשון המחבר במדכא שם, סי' תק.

4. ויקרא יט, לב.

5. יראים, עמוד היראה לו.

6. מסכת אבות, פרק ו, הל' ג.

הלכות כבוד אב ואם¹

פרק ראשון

מצות עשה לכבד אביו ואמו, כמו להתאכילו להשקותו להלבישו. אם אין ממון לאב ויש לבן, כופין הבן לזונו. ומכניסו ומוציאו ומשמשו כעבד לרב. ועומד בפניו כבפני רבו אף על פי שאביו תלמידו. אבל האב אינו קם בפני בנו אף על פי שבנו חכם. ומכבדו לאחר מותו, כגון אם אמר דבר ממנו בתוך שנים עשר חדש אחר מיתתו אומר: כך אמר אבא מרי, הריני כפרת משכבו. לאחר שנים עשר חדש אומר: זכרונו לחיי העולם הבא. ומכבדו בשאר דברים, אפילו השליך בשבילו בים כים מלא זהובים לא יכלימונו אלא ישתוק, כי גזירת המלך היא לכבדם. ואסור האב להכביד בכבודו עליהם, שלא יכשלו וימחול להם, שאם מחל על כבודו כבודו מחול.

ומצוה לירא מפניהם, כמו לא עומד במקומו ולא יושב ולא סותר ולא מכריע דבריו. ולא יקרא לו בשמו, לא בחייו ולא במותו, אלא יאמר אבא מרי. ולא יקרא שם אחרים אפילו שלא בפניו שהם כשמו הפלאי ונכר, אבל שמות הרגילים כמו אברהם יצחק ויעקב קורא לאחרים שלא בפניו. לעולם יכלל בכלל דבריו, שהוא חושש בכבוד אביו שהוא ירא אותו, כגון שיאמר: מהרוגי, פטרוני בשביל אבא, אף על פי שעושה כך בשבילו. איש ואשה פנויה שוין בזה, אבל נשואה אין בידה לעשות, שהרי רשות אחרים עליה. נטרפה דעתם נוהג עמהם בכבוד כפי דעתם. אם לא יכול שנשתטו ביותר, יניחם ויצוה אחרים להנהיגם כראוי להם.

המכה בנו הגדול מגדיל אותו, שעובר ולפני עור לא תתן מכשול². הממזר חייב בכבוד אביו ומוראו ואף על פי שהוא פטור על מכתו ועל קללתו עד שיעשה תשובה. אפילו אביו רשע לא יאמר עברת על דבר תורה, אלא אומר כבלשון שאלה, אבא לא כך כתוב. צוה לו לעבור אפילו עשה דרבנן לא ישמע לו, שהוא ואביו חייבין בכבוד המקום.

אמר לו אביו השקיני ויש לו לעשות מצוה, אם אי-אפשר לקיימה עלידי אחרים יניח הכיבוד כדי לעשות המצוה, שגם אביו חייב במצוה. אביו קודם לאמו לכיבוד, שגם אמו חייבת בכיבוד אביו. ותלמוד תורה גדול מכבוד אב ואם. חייב לכבד אשת אביו שאינה אמו בחי אביו וכן בבצל אמו בחי אמו, אבל אחר מיתתם אינו חייב. ומדברי סופרים חייב בכבוד אחיו הגדולים³.

פרק שני

המקלל אביו ואמו נסקל, בין איש בין אשה, אפילו לאחר מותם, וצריך עדים והתראה. וכן טומטום ואנדרוגינוס, אם הגיעו לכלל עונשים, ואין חייב עד שיקללם בשם המיוחד. קללם בכנוי, והמקלל אבי אביו אפילו במיוחד, לוקה ולא נסקל. הכם ועשה להם

1. רמב"ם, הל' ממרים, פרקים ה--ו.

2. ויקרא יט, יד.

3. בגליון נוסף: וחייב בכבוד חמיו שנאמר ואבי ראה גם ראה (שמואלא כד, יב). עיין טור יורה דעה, סוף סימן רמ, ובבית יוסף שם.

חבורה, בחנק, לאחר מיתה פטור. הכם וחרשם חייב, לפי שאי־אפשר לו לעשות חרש בלא חבורה, אפילו¹ טפת דם יצא בפנים באזן ונתחרש. אם צריכין להקין דם או להוציא סילון ואין אחר שיוציאנו ברשותם יוציא ויקין, ואם יש אחר לכתחלה לא יעשה שמא יעשה חבורה.

שתוקי חייב על אמו ולא על אביו, אפילו אמרה בן פלוני הוא אין נהרג על פיה. בנו משפחה ונכרית אין חייב לא על אביו ולא על אמו. וכן גר שהורתו שלא בקדושה. הגר אסור לקלל אביו הגוי ולהכותו ולהבזותו כדי שלא יאמרו בא מקדושה חמורה לקלה, שהרי עתה מבזה אביו. והעבד אין לו יחס אלא הרי אביו כמי שאינו אביו לכל דבר אף על פי שנשתחרר.

היה אביו או אמו רשעים גמורים, אפילו יוצאים ליהרג אסור לו להכותם ולקללם לכתחלה ודיעבד פטור. עשו תשובה נהרג עליהם אף על פי שיוצאים למיתה. אבל אחר שהבם וקללם אף על פי שעשו תשובה כיון שיוצאים למיתה פטור. ואם ביישן, חייב בקנס המבייש. ומביא הרב מקוצי² ראיה, אם לא עשו תשובה דפטור מכיבודם ומוראם מדפריך פרק הרבית³, והני מי מחייב בכבוד אביהם, איקרי כאן ונשיא בעמך לא תאר⁴. נתחייבו אביו ואמו מלקות ונדוי אף על פי שלא עשו תשובה, אין הבן נעשה שליח להלקותם ולנדותם אם לא היו מסית, שנאמר במסית⁵: לא תחמול עליו. מי שנתחייב שבועה לבנו, לא משביעו בנו בשבועת אלה שהרי זה בא לקללת אביו, אלא משביעו שבועה שאין בה אלה. הרג בנו, אין אחר נעשה גואל הדם. ולא הכאה וקללה בלבד הקפידה תורה אלא אף כל המבזה אותם ואפילו בדברים וברמיזה ארור מפי הגבורה, שנאמר⁶: ארור מקלה אביו ואמו. ויש לבית דין להכותו על זה מכת מרדות ולענוש אותו כפי מה שיראו.

הלכות נידוי¹

פרק ראשון

על עשרים וארבעה דברים מנדין בין איש בין אשה. המבזה החכם ואפילו לאחר מותו, שכל המבזה החכם אין לו חלק לעולם הבא². ואם באו עדים מנדין אותו ברבים, וקונסין אותו ליטרא זהב, בכל מקום³, ליתן לחכם, ואין מתירין נידוי עד שימחול לו החכם, ואם מת החכם מתירין אותו כשיחזור בתשובה. וכן החכם מנדה לכבודו

1. על־פי הרמב"ם פרק ה, הל' ו, גראה להגיה: אלא יצאת טפת דם.

2. סמ"ג עשין, קיב.

3. בבא מציעא סב, א.

4. שמות כב, כז.

5. דברים יג, ט.

6. שם כז, טז.

1. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרקים ו—ז.

2. ברמב"ם, פרק ו, הל' יב הלשון: אף על פי שהמבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא...

חייב נידוי.

3. כלומר בין בארץ בין בחוץ לארץ. עיין רמב"ם, הל' סנהדרין, פרק ה, הל' ת—ט.

לעם⁴ שהפקיר בו, בלא עדים והתראה. ואין מתירין לו עד שירצה החכם, ואם רצה החכם למחול לו ולא נדעו הרשות בידו, מת החכם באין ג ומתירין לו. המנ[ו]דה לרב בעבור כבודו מנדה לתלמיד; מנדה לתלמיד אין מנדה לרב, אבל שאר הים נוהגין בו נדוי. מנדה לנשיא מנדה לכל ישראל; לכל ישראל אין מנדה לנשיא. מנדה לעירו מנדה לעיר אחרת; מנדה לעיר אחרת אין מנדה לעירו. וכל זה למנדה בעבור כבוד חכם, אבל מנדה בעבור כ"ד דברים אפילו נדעו קטן שבישראל, חייב הנשיא וכל ישראל לנהוג בו נדוי עד שיחזור בתשובה מדבר שנדעו עליו, ויתירו לו.

ואילו הן עשרים וארבעת דברים: א. המבזה החכם ואפילו לאחר מיתה. ב. המבזה שליח בית-דין. ג. קורא לחבירו עבד. ד. המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים וכל שכן בדברי תורה. ה. ומי ששלחו לו בית-דין וקבעו לו זמן ולא בא. ו. שלא קבל עליו הדין מנדין אותו, עד שיקבל⁵. ז. שיש ברשותו דבר המזיק כגון כלב רע וסולם רעוע, מנדין אותו עד שיסיר ההיזק. ח. המוכר קרקעו לגוי, עד שיקבל כל אונס שיבא מן הגוי לישראל בעל המצר. ט. המעיד בערכאות על ישראל והוציאו ממנו ממון שלא כדין עד שישלם. י. טבח כהן שאינו נותן מתנות לכהן אחר, עד שיתן. יא. המחלל יום טוב שני של גליות אף על פי שהוא מנהג. יב. העושה מלאכה בערב פסח אחר חצות. יג. המזכיר שם שמים לבטלה או לשבועה בדברי הבאי. יד. המביא הרבים לידי חילול השם. טו. המביא⁶ לידי אכילת קדשים בחוץ. טז. המחשב שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. יז. המכשיל העור. יח. המעכב הרבים מלעשות מצוה. יט. טבח שיצאה טרפה מתחת ידו. כ. טבח שלא בדק סכיניו לפני חכם. כא. המקשה עצמו לדעת. כב. מי שגרש אשתו ועשה בינו לבינה שותפות או משא ומתן המביאים להן להודק זה לזה, כשיצאו⁷ שניהם לבית-דין מנדין אותם. כג. ששמועתו⁸ רעה. כד. המנדה מי שאינו חייב נידוי.

כיצד מנדין אומר פלוני בשמתא, ואם בפניו אומר פלוני זה. ואסור לספר ולכבס כאבל כל ימי נדויו, ואין מזמנין עליו, ואין כוללין אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה, ולא יושבין עמו בארבע אמות; אבל שונה לאחרים ושונים לו, נשכר ושוכר. אם מת בנדויו מניחין אבן על ארונו, רמז לרגימה לפי שהוא מובדל מן הצבור, ואין צריך לומר שאין מספדין אותו ואין מלוין מטתו. יושב בנדויו ל יום ולא בקש להתירו מנדין אותו שנייה; ישב עוד ל יום ולא בקש להתירו מחרימים אותו; כיצד מחרימים אומ' פלוני מוחרם. יתר המוחרם על המנודה שאין שונה לאחרים ולא שונים לו, אבל שונה לעצמו כדי שלא ישכח תלמודו, ואין נשכרין לו, ואין נושאים ונותנים עמו, ואין מתעסקין עמו אלא עסק כדי פרנסתו.

מתירין הנדוי או החרם בשלשה אפילו הדיטות ויחיד מומחה מתיר הנדוי לבדו ויכול התלמיד להתיר אפילו במקום הרב. כיצד מתיר הנדוי או החרם אומר שרui לך ומחול לך; התירוהו שלא בפניו, אומר פלוני שרui לו ומחול לו. מספיק בו⁹

4. על-פי הרמב"ם, הלי' תלמוד תורה, פרק ו, הלי' יב צריך לומר: לעם הארץ.

5. לפנינו ברמב"ם פרק ו, הלכה יד: עד שיתן. ועיין בכסף משנה שם. אולם נוסח המחבר נמצא בכמה כתבי-יד של הרמב"ם.

6. ברמב"ם: המביא הרבים. 7. שם: כשיבואו.

8. שם: חכם ששמועתו רעה.

9. צריך לומר: מסופק בגמ'. מועד קטן דף יד: טו.

הלכות נידוי

אם מנודה נוהג ברגל נדויו ואם חייב בחול עטיפת הראש והנחת תפילין וכפיית המטה וקריעה¹⁰.

מביא בה"ג¹¹, והוא פ' מגלחין¹², ההיא אתתא שענתה אדרבה על שנדה אותה אדם בעבור ממון, וקיים ריש לקיש נדוי האשה מטעם דאם ממון נתחייבתי נדוי מי נתחייבתי. וגם מביא שם¹³ דאם התירו לו בחול המועד מותר לגלח ולספר.

פרק שני

חכם זקן בחכמה ונשיא ואב בית דין שסרח אין מנדין אותו בפרהסיא לעולם, אלא אם כן עשה כירבעם בן נבט. אבל שאר חטאות מלקין אותו בצנעה, שנאמר: וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה¹. כלומר אף על פי שכשל כסחו כלילה. ואומרים לו הכבד ושב בביתך. וכן כל תלמידי חכמים שנתחייבו לבית דין נדוי אסור לקפוץ ולגדותם במהרה, אבל בורחין מדבר זה ונשמטין ממנו, וחסידי חכמים נשתבחו שלא נמנו מעולם לנדות תלמידי חכמים, ואף על פי שגמנים להלקותן אם נתחייבו מלקות, ואפילו מכת מרדות גמנין עליהן להכותן.

שלשה שנדו והלכו להם וחזר זה מדבר שנדוהו בגללו, באין שלשה אחרים ומתירין לו. מי שלא ידע מי שנדהו ילך אצל נשיא ויתירו² לו. נדוי על תנאי אפילו מפי עצמו צריך הפרה. תלמיד חכם שנדה עצמו, ואפילו על דעת פלוני ואפילו על דבר שחייב עליו נדוי, מפיר לעצמו. נדוהו בחלום, אפילו ידע מי נדהו, צריך עשרה בני אדם ששונים הלכות להתירו; לא מצא, טורח עד פרסה; לא מצא, מתירין לו אפילו ששונים משנה; לא מצא, מתירין לו מי שיודע לקרות בתורה; לא מצא, מתירים אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות; לא מצא במקומו עשרה, מתירין לו אפילו שלשה. נדוהו בפניו אין מתירין אלא בפניו, שלא בפניו מתירין בין בפניו בין שלא בפניו.

אין בין נדוי להפרה כלום. אלא מנדין ומתירין ברגע אחד כשיחזור המגן[ו]דה למוטב. ואם ראו בית דין להניחו כמה שנים בנדויו, מניחין כפי רשעו. וכן אם ראו להחרימו לכתחלה, ומי שיאכל עמו ויעמד בארבע אמותיו, מחרימין כדי לייסרו וכדי לעשות סייג לתורה עד שלא יפרצו החוטאים. ארור, בו נדוי בו קללה בו שבועה³.

אין שבח לתלמיד חכם לקפוץ ולהנהיג עצמו ברבנות ולנדות לכבודו, אלא ימחול למחריפו, וחסידיהם השתבחו שמעולם לא נדו אדם לכבודן. ואם בזוהו בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש, שזה בזיון התורה; אלא גוקס ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו.

10. נראה, שיש כאן השמטה ויש להשלים על פי הסמ"ג לאוין, רח: ואם הוא מותר ברחיצה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה ובשאלת שלום. כל אלו הן בעיות בגמ' שם, ולא נפשטו.

11. הלכות גדולות, הלכות נידוי, ווארשא, דף קד, ב.

12. מועד קטן יז, א. לפנינו בגמ' ובבה"ג (בשתי המהדורות) נוסח אחר.

13. בבה"ג, שם.

1. הושע ד, ה.

2. צ"ל: ויתיר וכן הוא ברמב"ם, פרק ז', הל' ו.

3. מלשון הסמ"ג לאוין, ריב, בפירוש משמעות לשון ארור.

הלכות צדקה וגמילות חסדים:

פרק ראשון

מצות עשה מן התורה ליתן צדקה לעניי ישראל, כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר²: פתח תפתח את ידך לו. וכל הרואה עני³ והעלים עיניו ממנו ולא עשה צדקה עובר בלא תעשה, שנאמר⁴: לא תאמץ [את] לבבך ולא תקפוך [את] ירך. ולפי מה שהוא עני אתה חייב ליתן לו, אם אין לו כסות חייב אתה לכסותו, אם אין לו כלי בית חייב אתה לקנותם לו, אם אין לו אשה משיאין לו אשה, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש, אם דרכו לרכוב עם עבד צריך לקנות לו סוס ועבד, שנאמר⁵: די מחסורו, מצונו⁶ אתה להשלים חסרונו ואי אתה מצוה לעשרו. ובתוספ'⁶ איתא די מחסורו, הראוי ליתן לו חמץ יתן לו, מצה יתן לו, להאכילו לתוך פיו יאכלנו. וכתב הרב ר' משה מקוצי⁷, שלא יתפאר הנותן בצדקתו ואם התפאר לא די שאין מקבל שכר אלא שמענישין אותו לגהנם, כי מתיחר הוא, ואומר ה"ר אליעזר ממיץ⁸, שאם היה המקבל עבריין במזיד באחת מכל המצות ולא עשה תשובה יצא מכלל וחי אחיד עמך⁹, שאינו אחיד עד שילקה ויעשה תשובה, ואין חייב להלוותו ולא להחיותו, ואם משומד להכעיס הוא מותר להלוותו ברבית, והא דאמר פ' נגמר הדין¹⁰ חטא ישראל, אף על פי שחטא ישראל הוא, דווקא לענין דברים דלא כתי' אחוה, לענין קדושין וגטין כדאמר פ"ק דיבמות¹¹ גוי שקדש בזמן הזה חוששין לקדושין שמא מעשרת השבטים הוא בא, אבל משומד לתיאבון מחזירין אבידתו כדא' בעבודה זרה פרק ב'¹² לכל אבידת אחיד¹³, לרבות המשומד, ואסור להלוותו ברבית, ורב שמואל מכרך טירי¹⁴ אוסר להלוותו ברבית אפילו משומד להכעיס, משום לפני עור לא תתן מכשול¹⁵.

יתום שוכרין לו בית ונותנין לו מיטה וכלי-תשמיש ומשיאין לו אשה¹⁶.

1. רמב"ם, הלכות מתנות עניים, מפרק ז ואילך.
2. דברים טו, ח.
3. ברמב"ם פרק ז, הלכה ב: עני מבקש.
4. דברים טו, ז.
5. שם.
6. פאה פרק ד, ה"י י, כפי הנוסח המובא בסמ"ג (דפוס נאפולי) עשין, קסב, ע"י "תוספתא כפשוטה", עמוד 185, הערה 28.
7. סמ"ג שם.
8. יראים, סי' מז, הביאו הסמ"ג, שם.
9. ויקרא כה, לו.
10. סנהדרין מד, ב.
11. טז, ב.
12. כו, ב.
13. דברים כב, ג.
14. בסמ"ג שם, מביא דעה זו בשם רבי שמואל ברבי שלמה.
15. ויקרא יט, יד.
16. ברמב"ם פרק ז, הלכה ד: יתום ש בא להשיאו אשה, שוכרין לו בית וכו'. והשחה למעלה, הערה 3.

בודקין^{16*} אם רמאי הוא ליתן לו כסות ואפילו ראוהו ערום ואין בודקין להאכילו אלא מפרנסין אותו מיד.
מצוה מן המובחר ליתן חומש נכסיו כדאיתא בכתובות פרק נערה¹⁷ ולא יותר יבזבז¹⁸. ואיתא בירוש' ¹⁹ שנה ראשונה לקרן, מכאן ואילך בכל שנה חומש לריות. והן שני עישורין כעניין שאמר יעקב²⁰ עשר אעשרנו לך. והנותן עישור, בינוני; פחות, עין רע; פחות משלישית שקל בשנה, לא קיים מצוה. ואפילו עני חייב ליתן לעני אחר.

פ' הנזקין²¹, נותנין מזון וכסות לעניי גוים מפני דרכי שלום. ובפרק קמא דבבא בתרא²² איתא, מקבלין ממלך הגוים ונותנין בסתר לעניי גוים שלא ישמע המלך. ואסור לעניי ישראל ליטול צדקה מגוי בפרהסיא אם לא [ש]אינו יכול לחיות מצדקת ישראל [ואינו]²³ יכול ליטול מן הגוי בצנעה. ואין מקבלין מן הגוי לחומת ירושלם ולאמת המים שבה ולא דבר המסויים כמו קורה או אבן לבדק הבית, שנאמר²⁴: ולכם אין צדקה וחלק וזכרון בירושלם. אבל לבית הכנסת אם יאמר לדעת ישראל הפרשתי מקבלין לכתחלה, לא אמר, טעון גניזה.

עני המחזור על הפתחים נותנין לו דבר מועט, שאסור להחזיר השואל ריקם ואפילו ליתן לו גרוגרת. שנ' ²⁵ אל ישוב דך נכלם, ואין נזקקין לו למתנה מרובה אבל למועט נזקקין אבל בתוספתא²⁶ איתא אין נזקקין לו לכל דבר. אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מכר כשיעמדו הנמכר בפונדיון לארבע סלע²⁷. לן נותן לו מצע לישן עליו וכסות²⁸ ליתן תחת מראשותיו ושמן וקטנית. בשבת נותן ג סעודות שמן, קטנית, דג וירק. ואם מכירין אותו נותנים לפי כבודו. מערימין ליתן דרך הלוואה לעני שאין רוצה ליקח. ועשיר שלא רוצה לאכל משלו, אין נותנין לו.

כופין ומכין ויורדין לנכסי הממאן ליתן בפניו וממשכנין אותו ליתן ואפילו בערב שבת. ושכר הכופה והמעשה גדול מן הנותן ועליו ועל הגבאים נאמ'²⁹ יזהירו כוזהר הרקיע. גבאי המכלים ושואל צדקה משוע שאין יכול ליתן עליו נאמר³⁰ ופקדתי את לוחציו, שאסור לגבות ממנו.

16* כלומר: עני שאין מכירין אותו.

17. נ. א.

18. צריך לומר: ולא יבזבז יותר.

19. פאה פרק א, א; סמ"ג שם.

20. בראשית כח, כב.

21. גיטין סא, א.

22. י. ב.

23. ההשלמה על-פי רמב"ם, פרק ז' הל' ט; סמ"ג שם.

24. נחמיה ב, כ. [שם: אין חלק וצדקה ...].

25. תהלים עז, כא.

26. פאה פרק ד, הל' ח. משמע, שלדעת המחבר נוגדת התוספתא את מה שנתבאר ותימה, כי הרי בבבא בתרא דף ט, א פירשוהו: אין נזקקין לו למתנה מרובה, אבל למתנה מועטת נזקקין.

27. ברמב"ם פרק ז, הל' ח: מכר אחד הנמכר בפונדיון כשהיו החטים ארבע סאין בסלע.

28. כן בסמ"ג וברמב"ם דפוס רומא. ולפנינו: וכסת.

29. דניאל יב, ג.

30. ירמיה ל, כ ושם נאמר: ופקדתי על כל לוחציו, וכן ברמב"ם.

בכל עיר ישראל מעמידין גבאין נאמנין להגבות מערב שבת לערב שבת והמגבה נקראת קופה. והגבאין שנים, שאין עושין שררה בממון על ישראל בפחות משנים. ומותר להאמין אחד על הקופה. ומחלקים אותה בערב שבת, בשלשה, שהיא כדיני ממונות ליתן לכל אחד די מחסורו לשבת. וכשהיה הר"ם מקוצי³¹ בספרו, ראה שמחזירין גבאי הקופה בכל יום ומחלקים בערב שבת. ומעמידין שלשה להגבות בכל יום, והמגבה נקראת תמחוי, ולפי שאין מגבה זאת דבר קצוב צריך שלשה ומחלקים אותה ג לערב כל יום, מזון היום. תמחוי, הוא לעניי עולם, וקופה לעניי העיר. ורשאין בני העיר לשנות כל שירצו ולעשות מקופה תמחוי מתמחוי קופה ואף על פי שלא התנו בשעת גבוי, ופר"י³² פרק קמא דבבא בתרא, ה"מ לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה כל אדם יכול לשנותה. ואם יש חכם גדול במדינה רשאי לשנות ולחלק ולגבות, כפי שירצה ויראה שהוא צרכי צבור.

גבאי צדקה אין רשאין לפרוש זה מזה בשוק אלא כדי שיהא זה פורש לשער וזה לחנות. ולא יתנו מעות צדקה בכיסם אלא בארנקי של צדקה, ואפילו פרעו אחד בשוק, ג[ו]ן[ן] מעותיו בארנקי וכשיבא לביתו יטלם. ולא ימגם שנים שנים. וכל זה מפני החשד, שנאמר³³ והייתם נקיים מיי ו[מ]ישראל. וכן אם צריכין למכור ולהחליף מצדקה, אין מוכרין לעצמן אלא לאחרים. ואין מחשבין בצדקה והקדש עם הגבאין והגזברין, שנאמר³⁴: לא יחשבו כי באמונה הם עושים.

פרק שני

מי שישב בעיר ל יום, כופין אותו ליתן לקופה; ג חדשים, לתמחוי; ו חדשים, לכסות; ט חדשים, לקבורת עניים. מי שיש לו מזון שתי סעודות, לא יטול מן התמחוי; יד, לא יטול מן הקופה; מאתים זוז אפילו אין נושא ונותן, או ג ונושא ונותן, לא יטול לקט שכחה ופאה.¹ חסר דינר יקבל אפילו מאלף בבת אחת. וכן מי שכספו ממושכן לכתובת אשתו מותר ליקח. עני שיש לו כלי אכילה ומלבושים של כסף וזהב, אין מחייבים אותו למכרם וליקח פחותים, עד לאחר שגבה מן הצדקה אבל כגון מגירה² ועלי זהב מוכר.

עשיר שתם כספו בדרך, מותר בכל מתנות עניים ולא חייב לשלם אף כשיבא לביתו, שהרי היה עני באותה שעה ודומה לעני שהעשיר, שאין חייב לשלם. מי שיש לו שני בתים ואין יכול למכור עתה בשויין, אוכל מעשר עני עד חצי דמיהן, או אם שאר בני אדם מוכרין ביוקר ומפני שרואין אותו דחוק למעות אין לוקחין כי אם בזול ממנו, אוכל עד שימצא למכור בשויין.

מקבלין מן העני פרוטה לתמחוי ולקופה, או בגדיו [ה]ישנים, כשנותנין לו חדשים; ואם לא נתן אין מחייבין אותו ליתן. עני שגבו לחסרונו והותיר, המותר לו. מותר

31. סמ"ג שם וכן מביא הרמב"ם מנהג זה בפרק ט, הלכה ג.

32. = ופירש רבינו יצחק, כן בסמ"ג שם. יציין תוספות בבא בתרא, ה' ב, ד"ה ולשנותה בשם ר"ת.

33. במדבר לב, כב.

34. מלכים ב יב, טז; הפסוק הובא בקיצור.

1. ברמב"ם פרק ט, הלכה יג, מוסיף כאן: מעשר עני.

2. לפנינו ברמב"ם שם הלכה יד: מגדרת.

עני, לעניים; שבוי, לשבויים; מת, למתים או ליורשים. בתענית אם לא חלקו מעות³ לעניים, כשופכי דמים אם⁴ לא חלקו הפת והפירות שאוכלים כגון ענבים או תמרים. גבו מעות לבית הכנסת, יכולין להוציא המעות לדבר המצוה. קנו אבנים ועצים, אין מוציאין אם לא לפדיון שבויים שאין מצוה רבה כפדיון שבויים. והמעלים עיניו מפדיונו עובר לא תאמץ ולא תקפוץ⁵ ולא תעמד על דם רעך⁶ ולא ירדנו בפרך לעיניך⁷ ופתח תפתח ירך⁸ וחי אחיך⁹ ואהבת לרעך [כמוך]¹⁰. ופדיון שבויים קודם לצדקת עניים. אבל אם בנו וגמרו בית הכנסת, אין מוכרין אותו כי אם לפדיון הצבור בלבד¹¹.

אין פודין השבויים יתר על כדי דמיהן, שלא ירגילו האויבים להכביד עליהם כדאיתא פ' השולח¹². ומוסיף שם, אין לוקחים ספרים תפלין ומזוזות מן הגוים יתר על כדי דמיהן. מי שנשבה בהלואתו, או שמוכר עצמו ובניו, אין פודין אלא עד פעם שלישית אם לא בקשו להרגו ומכל מקום פודין הבנים אחר מיתת האב. שבוי שנשתמד אפי' למצוה אחת להכעיס, אסור לפדותו. עבד הואיל וטבל לשם עבדות וקבל המצות, פודין אותו כישראל.

האשה קודמת לאיש, בין להשיא יתומים, בין לצדקה, בין לפדיון, שבשטה מרובה; אם לא נתבעו בשביה לעבירה, שאז האיש קודם לפי שאין דרכו בכך. מקדימין לצדקה ולפדיון ולהשיא כהן ללוי, לוי לישראל, ישראל לחלל, חלל לשתוקי, שתוקי לאסופי, אסופי לממזר, ממזר לגתין ונתין לגר, שהנתין גדל בקדושה, וגר לעבד משוחרר, שהיה בכלל ארור. במה דברים אמורים בשוין, אבל אפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן¹³ עם הארץ. וכל הגדול בחכמה קודם, אם לא בפני רבו ואביו¹⁴ שהם קודמין. נותנין ליתומה להשיא, משקל ו דינרים ורביע דינר כסף טהור, ואם יש בכיס של צדקה יותר, נותנין לפי כבודה.

גבאי צדקה לוקחין מן הנשים ועבדים ותינוקות דבר מועט, לפי עושר הבעלים, אבל לא דבר מרובה שמא מן הגזל בא. ולא מן היתומים אפילו דבר מועט, אפילו לפדיון, אם לא לעשות להם שם. קרוב עני קודם לכל עניי ביתו¹⁴ ועניי ביתו לעניי עירו ועניי עירו לעיר אחרת, שנאמר¹⁵: לאחיך לענייך ולאביונך בארצך.

3 לפי הרמב"ם פרק ט, הל' ד, יש להגיה: צדקה. ועיין ההערה הבאה.

4 כלומר, במה דברים אמורים — אם לא חלקו הפת והפירות, אבל אם אחרו המעות, אינן כשופכי דמים. ע"י רמב"ם שם.

5 דברים טו, ז.

6 ויקרא יט, טז.

7 שם כה, ג.

8 דברים טו, ח.

9 ויקרא כה, לו.

10 שם יט, יח.

11 ברמב"ם פרק ח, יא: אלא יגבו לפדיונו מן הצבור.

12 גיטין מה, א.

13 ברמב"ם שם הלכה יח: כהן גדול.

14 עיין רמב"ם ורמב"ז, שם.

14 ברמב"ם שם פרק ז, הל' יג: עני שהוא קרובו קודם לכל אדם, ועניי ביתו קודמין לעניי עירו.

15 דברים טו, יא.

מי שפסקו עליו צדקה בעיר שהלך ועבר בה, יחיד נותן לעניי אותה העיר, ורבים נותנין ובחזרתן מביאין עמהם אותה צדקה לפרנס עניי עירם. ואם יש חבר עיר, יחלק החבר עיר למי שירצה. נודר לספר תורה¹⁶ או לבית הכנסת, יתן לבית הכנסת שרגיל בו; רגיל בשנים, יתן לשניהם. הנודר לעניים, יתן לעניי אותה העיר. וכן איתא בתוספת¹⁷. ומוסיף שם¹⁸: בן האוכל משל אביו ועבר האוכל משל רבו, קוצה ונותן פרוסה לעני ואין חושש משום גזל, שכן נהגו בעלי בתים.

פרק שלישי

הנודר ואומר: הרי עלי סלע לצדקה, יתן לעניים המצויים לשם מיד; אין שם עניים, מפריש ומניח עד שימצא שם עניים. אבל לא מחייב לאהדורי בתרייהו, כך פר"י¹ פרק קמא דראש השנה, ופסק, דצדקה שפוסקין ליתן ליד גבאי, ישנה בבל תאחר מלמוסרה לגבאי ואין הגבאים בבל תאחר מלחלקה, אבל מה שאדם נודר ביד עצמו לכשירצה, אינה בבל תאחר. אבל המיימוני² פ"י, שאם התנה, שלא ליתן עד שימצא עני אין צריך להפריש. וכן אם התנה, שיהיו הגבאין רשאים לשנותה ולצרף אותה בזהב מותרין. ומסיק ר"י פ"ד וה"ו³ שהאומר לצדקה מה שלא היה מעולם ברשותו, יכול לחזור בו אם לא שנדר לו אדם ליתן בפני הגבאי וא' זה המקבל הרי מתנה זו לצדקה דהוי כמעמד שלשתן דהדיוט, וכן קא' רב יוסף⁴ אגן יד עניי אנן.

האומר הרי סלע זו לצדקה ולקח אחר ואמר וזו, הרי השנייה בצדקה. ואף על פי שלא פירש הצדקה ולא ידע כמה נדר יתן עד שיאמר לכך⁵ נתכוונתי, בין אמר הרי זו בין אמר הרי עלי והפריש הסלע, אם ירצה ישנה באחרת. עד שיבא לידי גבאי, שאז לא ישנה. ואם נהנין העניים, להשהותן ביד גבאי לעשות⁶ אחרים ליתן, הרי הגבאי מותר לשום אותן המעות ופורע, שהצדקה אינה כהקדש שאסור ליהנות בו.

מי שנתן מנורה ונר לבית הכנסת, אסור לשנותה אם לא לדבר מצוה. ואם נשקע שם בעליה מעליה, מותר אפילו לדבר הרשות אם לא היה המתנדב גוי, שמא יאמר הגוי הקדשתי דבר זה לבית הכנסת של יהודים ומכרו אותו לעצמן.

ח' מעלות בצדקה: המעלה עליונה, להחזיק העני להלוותו או ליתן לו או למצוא לו מלאכה, שלא יצטרך לבריות פחות מזה, נותן ואין יודע למי נותן ולא יודע העני ממי מקבל, כמ' ז' הנותן לתוך קופה של צדקה, וצריך נאמן עליה ממונה כחנניה

16. על פי הרמב"ם פרק ז', סו צריך לומר: הנודר ספר תורה או מאתים דינר לבית כנסת.

17. בבא קמא פרק יא, הלכה ב'.

18. בתוספתא, הובאה בסמ"ג שם.

1. = פירש רבינו יעקב פרק קמא דראש השנה, דף ד', א. והובא בתוספות שם, ד"ה והתרמין וד"ה צדקות.

2. בפרק ה' הלכה א'.

3. בבא קמא, פרק שור שנגח ארבעה וחמשה, דף לו, ב. תוס' ד"ה יד.

4. שם.

5. ברמב"ם פרק ה', הלכה ג': עד שיאמר לא לכך נתכוונתי.

6. ברמב"ם: כדי לעשות לאחרים.

7. = כמוהו, השוה רמב"ם, פרק י', ה"ז: ז': וקרוב לזה.

בן תרדיון. פחות מזה, יודע למי נותן ולא יודע העני ממי מקבל. פחות מזה, יודע ממי מקבל ולא יודע למי נותן. פחות מזה הנותן פרוטה לעני ויודעים *7. פחות מזה *8, הזן בניו הגדולים, אף על פי שאין חייב במזונותיו, כדי שילמדו תורה; והנקבות גדולות, שלא יהו מבוזות. וצדקה גדולה לזון אביו ואמו *9 ושיהיה עניים בני בית לשמש במקום עבדים בני חם.

לעולם יעשה אדם אפילו מלאכה בזויה לפשוט נבילות בשוק, אפילו הוא חכם גדול, ואל יצטרך לבריות. כל מי שאין צריך ליטול ונוטל, לא ימות מן הזקנה עד שיצטרך. בירושלמי דפיאה *10, שכל מי שצריך ליטול כגון זקן או חולה ואין יכול להחיות בלא קבלה ומגיס דעתו ולא נוטל מתחייב בנפשו וכאלו שופך דם, אבל אם יכול להחיות על ידי דחק וחי חיי צער ולא נוטל, לא ימות מן הזקנה עד שיפרנס אחרים ועליו נאמר *11 ברוך הגבר אשר יבטח ביי.

איתא בתוס' *12 כל שאינו עור ולא פסח ומשים עצמו כאחד מהם, לא ימות עד שיעשה כאחד מהם. כל הנותן לעני בסבר פנים רעות אפילו נותן לו אלהי זהובים אבד זכותו, אלא יתן בשמחה ומתאונן על צרתו ומנחמו ומפייסו בדברים. שאל עני ואין לו, יפייסו בדברים, ואסור לגעור בו, וכל המרחם מרחמין עליו ושאינו מרחם ומעלים עיניו כאילו עובד עבודה זרה. על כן צריך לזוהר מזה, שהצדקה סימן לזרע אברהם, שנאמר *13: כי ידעתיו למען אשר יצוה בגיו. ואין כסא ישר' ודת אמת מתכונן אלא בשביל צדקה וגורמת שלום, שנאמר *14: והיה מעשה הצדקה שלום.

פרק רביעי

מצות עשה של דבריהם לגמול חסדים. ומפ' הירוש' *2 דברים שבגופו, כמת וכלה אין להם שיעור אבל דברים שבממונו, כצדקה יש שיעור. והגמילות חסד הוא לבקר חולים ואפילו גדול לקטן ואפילו מאה פעמים ביום ובלבד שלא יטריח, שכל המבקר מקל החולי ושאינו מבקר כאילו שופך דם. המבקר לא ישב על מקום גבוה, מטה וספסל וערס אלא למטה על הארץ ומבקש רחמים ויוצא. ואין מבקרין חולי מעיים ומיחוש ראש, שהבקר קשה להם. אין מבקרין אלא מיום שלישי והלאה, אם לא קפץ עליו חולי והכביד שמבקרין אותו מיד. ולא יבקר בג' ראשונ' ביום, ולא בג' אחרונ', מפני שמתעסקין בצרכי החולה.

*7 בגליון נוסף: שניהם (הקריאה מסופקת).

*8 חסר כאן פירוט שאר המעלות ויש להשלים על פי הרמב"ם, שם.

*9 ברמב"ם שם, ה"ל טו: הנותן מזונות לבניו ולבנותיו... ולא יהיו מבוזות. וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו, הרי זה בכלל הצדקה — וצדקה גדולה היא שהקרוב קורם.

*10 פרק ה, ה"ל ט.

*11 ירמיה יז, ז.

*12 =תוספתא פאה, פרק ז, ה"ל יד.

*13 בראשית יח, יט.

*14 ישעיה לב, יז.

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרק יד.

2. פאה א, א.

גם צו לנחם אבלים. ונראה למיימוני³, שנחמת אבלים קודם לבקור חולים, שנחמת אבלים גמילות חסד לחיים ולמתים. ומצוה להוציא המת ולהתעסק בצרכי הקבורה, לשאת על הכתף ולילך לפניו ולספוד ולחפור ולקבור. וכן לשמח החתן והכלה ולסעודם בכל צרכם. מי שהיה לפניו מת וכלה, מניח הכלה ומתעסק במת. וכן הוא או' ⁴ לב חכמים בבית אבל. מת וכלה שפגעו זה בזה בדרך, מעבירים המת מפני הכלה. והכל עוברים מלפני המלך.

מבטלים תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה. ואם יש לו כל צרכו אין מבטלין. וכל שאין עוסק בתורה חייבים להתעסק עמו. בירוש' ⁵: ר' אבא שלח ר' חנינא בטבריא אתון אמרין ליה גמל חסד הוא, שלח ליה המבלי אין קברים בקסרי שלחתיך בטבריא כבר נמנו בעליית בית אריס בלוד שתלמוד קודם למעשה. רבנן דקסרין אמרין הדין דאת אמר אם יש שם מי שיעשה דא"ל ר' ⁶ המעשה קודם. מת אחד בעיר, כל בני העיר אסורים בעשיית מלאכה עד שיקברוהו ואם יש לו שיתעסק בצרכיו מותרין. תלמיד חכם שמת, אפילו ששים רבוא מבטלין תורה להוצאתו, יותר אין מבטלין. ואם מלמד לאחרים הכל מבטלין, שאין לו שיעור. בשאלתות ⁷ פסק ד[ל]מאן דלא קרי ותני, אין צריך אלא כדי קבורה בלבד. קוברים מתי גוים ומנחמים אבליהם ומבקרים חוליהם, מפני דרכי שלום.

גם צו להלוות האורחים. והשכר הרבה מן הכל, והוא חוק אברהם אבינו, שהיה מאכיל עוברי דרכים ומשקה אותם ומלוה אותם. גדול הכנסת אורחים כהקבלת פני שכינה ולויתם מהכנסתם. כל שאינו מלוה כאילו שופך דם. שיעור הלוייה שחייב אדם, הרב לתלמיד עד עבודה של עיר, איש לחבירו עד תחום שבת, תלמיד לרב עד פרסה, [ל]רבו מובהק עד שלש פרסאות. כופין ללויה כדרך שכופין לצדקה. אפילו בעיר, מצוה ללות ד' אמות. בית דין מתקנין שלוחין ללות ולא יתעצלו ⁸. אלו ⁹ גמילות חסדים שאין להם שיעור. אף על פי שכל מצות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך ¹⁰, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אחרים לך עשה אותם אתה לאחרך בתורה ובמצות.

3. שם, הלכה ז.

4. קהלת ז, ד.

5. פסחים פרק ג, ו. ושם: ר"א שלח לר' חנינא בריה יוכי בטיבריה וכו'.

6. על פי הירושלמי שם צריך לומר: אבל אם אין שם מי שיעשה המעשה וכו'.

7. ס"י לד.

8. ברמב"ם, הל' ג: ואם נתעצלו בדבר זה מעלה עליהם כאילו שפכו דמים.

9. צריך לומר: ואלו הן. וכן הוא ברמב"ם.

10. ויקרא יט, יח.

הלכות קריאת שמע¹

פרק ראשון

פעמים בכל יום קורין קריאת שמע, בערב ובבקר, שנאמר²: בשכבך ובקומך. ואומר בלחש: בשכמל³. בבקר מברך⁴ יוצר אור ואהבת עולם אהבתנו לפני קריאת שמע ואמת ויציב אחר קריאת שמע. ואומר ר"ת⁵, דהשתא מנהג לומר אהבה רבה שחרית ואהבת עולם ערבית. ולערב אומר לפני מעריב ערבים ואהבת עולם⁶ ישראל, לאחריה אמת ואמונה והשכיבנו. והוסיפו עתה ברכה שלישית⁷ שיש בה י"ח אוכרות. ברכה ראשונה שלפניה, בין בבקר בין בערב פותח וחותם בברוך ושאר ברכותיהם חותמין בברוך ולא פותחין. כל המשנה לפתוח ולחתום שלא כסדר חכמים, או אמר אמת ויציב ערבית, אמת ואמונה שחרית, או לסיים שחרית במעריב ערבים וערבית ביוצר אור לא יצא, אבל אם התחיל שחרית במעריב וערבית ביוצר יצא, שהכל הולך אחר החתימה. הקדים הברכות זו לזו יצא, שאין סדר לברכות. ואיתא בהלכות גדולות⁸: לא אמר ברכות כל עיקר יצא, שאין הברכות מעכבות.

זמן קריאת שמע של ערבית לכתחלה מצאת הכוכבים עד חצות. בירושלמי⁹: תני הקורא קודם יציאת הכוכבים לא יצא, אבל ר"י¹⁰ פסק כדאמר בריש גמ' דברכות¹¹ להקדים קודם ואהא סמכינן לקרות קריאת שמע של בית הכנסת שהוא עיקר, קודם צאת הכוכבים. ויעבד עד עמוד השחר, אבל אחר עמוד השחר אפילו קודם הנץ החמה לא יצא, אם לא היה אנוס או שכור ואז קורא ולא יאמר השכיבנו.

זמן קריאת שמע שחרית לכתחלה יתחיל קודם הנץ החמה, כדי שיגמר עם ברכותיה עם הנץ החמה והוא, כמו שיעור שעה קודם שתעלה השמש כותיקין. וכן פסק ר"י, אבל ר"ת חולק¹² ואומר, דלכתחלה עונתה אחר הנץ, שהרי קודם לכן חשוב לילה. לענין אנוס לצאת בשל לילה וראיה מנברשת דפרק הממונה¹³, שהיתה שם לידע הנץ כדי לקרות קריאת שמע, ודוחה ר"י ראיות אלה. ודיעבד עונתה של קריאת שמע עד סוף ג' שעות כר' יהושע פ"ק דברכות¹⁴. ומוכיח שם בענין מחלוקת דר'

1. רמב"ם הלכות קריאת שמע, פרקים א—ד; סמ"ג עשין, יח, יט.

2. דברים ו, ז.

3. בגליון: פ' מקום שנהגו (פסחים נו, א).

4. בגליון: כר' יהושע בן לוי פ"ק דברכות (דף ד, ב ועיין שם ובדקדוקי סופרים, עמוד 10 אות ת. וצ"ע).

5. בתוספות ברכות יא, ב, ד"ה ורבנן, הובא מנהג זה בסתם. ובסמ"ג עשין, יט הובא בשם הגאונים. עיין: אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, עמוד 29, סימן נג.

6. צריך לומר: בית.

7. ברכת יראו עינינו.

8. הלכות ברכות, ווארשא, דף א, ב.

9. ברכות פרק א, הל' א.

10. עי' בתוס' ברכות ב, א ד"ה מאימתי.

11. ב, ב. עיין בתוס' שם.

12. עיין תוספות ברכות ט, ב ד"ה לק"ש, וביומא לה, ב ד"ה אמר.

13. יומא שם.

14. ט, ב.

ור' נתן, ¹⁵ דעד ולא עד בכלל ואין עונת קריאת שמע כי אם שתי שעות בלבד. ובשעת הדחק, שרצה לילך בדרך, קורא לכתחלה משיעלה עמוד השחר ובשלא הדחק, אם קרא בדיעבד לפני הנץ החמה יצא. הקורא אחר ג שעות, אפילו הוא אנוס, אף על פי שלא יצא מצות קריאת שמע בעונתה, הרי הוא כקורא בתורה ומברך ברכותיה כל היום. הא דא"ר אלן עזר פרק קמא דברכות ¹⁶: כל האוכל ושותה קודם קריאת שמע עליו נאמר ואותי השלכתי אחרי גיויך ¹⁷, מפ' בהלכות גדולות ¹⁸ דאקריאת שמע של שחרית קאי.

פרק שני

הקורא קריאת שמע ולא כיון בפסוק ראשון, לא יצא והשאר אם לא כיון אפילו קרא להגיה בעת קריאה יצא. וקורא בין עומד, בין מהלך, בין שוכב, בין רוכב או מוטה, אבל לא אפרקדן והוא פניו למעלה או למטה. ואם היה חולה נוטה מעט וקורא. ובפסוק ראשון צריך לעמוד ¹, וכן איתא באגדת פ' ואתחנן ². שא"ר (=שכן אומר רב) יהודה בשם רב, אבל ההלכות גדולות ³ פסקו עד לבבך צריך לעמוד. ומנערין אותו אם ישן בפסוק ראשון וצריך להיות ער, מכאן ואילך לא צריך ואפילו מתנמנם לא ער ולא ישן ⁴. פרשה ראשונה מבטל ממלאכתו ובשאר עושה מלאכתו ואפילו עומד בראש האילן, או בראש הכותל. בהלכות גדולות ⁵ מיתני, הקורא אסור לרמוז בעיניו ובאצבעותיו ובשפתיו, ודווקא בפרק ראשון.

העוסק בצרכי רבים לא יפסוק לקרות עד גמרו כל צרכם, אבל העוסק באכילה וברחיצה ובתספורת או בבורסקי ודין, אם פוסק משן]בא ואינו חייב. ובתוספתא ⁶ איכא פלוגתא, כותבי ספרים תפלים ומזוזות מפסיקין לקריאת שמע ולא לתפילה. ר' אומר: אפילו לקריאת שמע אין מפסיקין. ר' חנניה בן עקביא אומר: אפילו לתפלה מפסיקין. מי שירד לטבול ומתירא שמא תנץ החמה יתכסה במים עכורין שאין ריחן רע וקורא, אבל לא במים צלולין שערונו נראית, ולא במי המשרה. והיה נוהג ר"ת ⁷ להתכסות בבגד על לבו וקורא אף במים צלולין.

15. ג. ב. מתיבת "ומוכח" עד "בלבד" לקוח מהסמ"ג עשין, ית. ברם הסמ"ג חוזר ומוכיח, ששלוש שעות שאמרו, שעות שלימות הן, כלומר, עד ועד בכלל. וכן דעת הרמב"ם פרק א, הל' יא (והביאה המחבר לפני זה) האומר: שעונתה עד סוף שלש שעות. ועיין הגהות מיימוניות, אות ט.
16. י. ב. וכונסת הלכות גדולות (הלכות ברכות, וארשא, ה, ב), ולפנינו: אמ"ר יצחק א"ר יוחנן א"ר יוסי ב"ר חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב כל האוכל ושותה ואח"כ מתפלל וכו'.
17. מלכים"א יד, י.
18. שם, סמ"ג שם.

1. ברמב"ם פרק ב, הל' ג: מי שהיה מהלך על רגליו, עומד בפסוק ראשון.
2. דברים רבה, פרשה ב, כב.
3. הלכות ברכות, וארשא, א, א.
4. על פי רמב"ם פרק ב, יב. ועיין בכסף משנה להלכה ג.
5. שם, ב, א.
6. ברכות, פרק שני, הל' ו.
7. מובא בסמ"ג שם.

הלכות קריאת שמע

קרא קריאת שמע ורמז או קרץ ולא השמיע לאזנו ולא דקדק באותיות, שריפה החזק ונדר הנח, אף על פי שצריך לכתחלה להזהר בכל זה, יצא. הקורא יתן ריוח בין הדבקים כמו בכל לבבך, ובין היום לעל לבבך, שלא יראה ולא למחר על לבבך⁸. ויתנו זין תזכרו ויארין בדל"ת [ד] אחד, כדי להמליכו בשמים וארץ ובארבע רוחות, ולא יחטוף בחי"ת ולא יארין באל"ף, כדי שלא ידמה אי חד. הקורא בכל לשון שהוא מכיר ולא משבש הלשון, מדינו יצא אף לכתחלה. קרא למפרע מסדר הפסוקים לא יצא, אבל אם הקדים פרשה לפרשה אומר המימו'⁹, שיצא. אבל התוספת'¹⁰ חלוקה עליו, שצריך לקרותה כסדר כמגלה. קרא פסוק ושנה מגונה, כתו' בספר הר"ם מקוצי¹¹: אבל שתוקי לא משתקין ליה. ואומר, הקורא קריאת שמע וכופלה הרי זה מגונה. וכן פסק ר"ח. ואם קרא כל הפרשה וחזר וקרא, בזה לא דבר כלום כדאיתא בירושל'¹², דר' זירא קרי וחזר וקרי. ושמא דווקא על מטתו דשרי ובירושל'¹³ הדא דאת אמר בצבור, אבל ביחיד מותר¹⁴. כפל מלה כמו שמע שמע משתקין אותו. קרא סירוגין, אפילו שהה בין סירוג לסירוג כדי לגמר כלה אם קראה על הסדר יצא. קרא מתנמנם, לא ער ולא ישן, אם ער בפסוק ראשון, יצא.

ספק קרא ספק לא קרא, חזר וקורא בברכותיה, אבל ודאי קרא וספק בריך לא יחזור לברך. בהלכות גדולות¹⁵: וודאי קרא ומצא צבור קורין קורא עמהן פסוק ראשון. ספק אמר אמת ויציב חזר ואומר. וכן ברכת המזון וברכת ז' מינין דהוו דאורייתא, אבל שאר ברכות דרבנן לא¹⁶. קרא וטעה יחזור למקום שטעה, אינו יודע באיזה פרשה הוא עומד, חזר לואהבת. טעה באמצע הפרק ולא יודע להיכן פסק, חזר לראש הפרק. טעה בוכתבתם, חזר לוכתבתם ראשון. ואם נסתפק לו אחר שקרא למען ירבו, אינו חוזר, שעל הרגל לשונו הולך. בראשי הפרקים, ראש ברכה (ראשונה ו) שנייה¹⁷ ושמע והיה ויאמר, שואל שלום מפני הכבוד ומשיב לכל אדם, אבל באמצע הפרקים, ובין ויאמר לאמת לא יפסיק, אלא לשאול מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד.

פרק שלישי

צריך לרחוץ ידיו במים קודם שיקרא, לא מצא בזמן קריאת שמע מים, לא יאחר לקרות, אלא יקנח ידיו בעפר ובצדור ובקורה וקורא. לא יקרא בבית המרחץ ישן, אבל בחדש קורא. ובחצר המרחץ מקום שעומדין בו לבושין, אפילו ישן, קורא. לא יקרא בבית הכסא

8. סמ"ג שם: שלא יראה כאילו אומר: היום יהיו על לבבך ולא למחר.

9. רמב"ם, פרק ב, הל' יא.

10. ברכות ב, הל' ד. וכבר נשאל על זה ר' אברהם בן הרמב"ם, עיין ברכת אברהם, סימן לה. ועיין ביאור הגר"א, אורח חיים, סי' סד, ב.

11. סמ"ג שם, שלא כפירוש רש"י בברכות לג, ב. ועיין בתוס' לה, א ד"ה אמר.

12. ברכות, פרק א, הל' א.

13. שם פרק ה, הל' ג.

14. עד כאן הבאה מהסמ"ג. ולהלן המשך לשון הרמב"ם.

15. הלכות ברכות, וארשא, ב, ב.

16. עד כאן הבאה מהלכות גדולות.

17. המוסגר מסברא.

אף על פי שאין בו צואה ולא בתוך החדש, אבל כנגדו מותר. היו שנים בתים, זנימן האחד לבית הכסא ואמר על השני וזה, הרי השני ספק מזוןמן ולא יקרא בו לכתחלה ואם קרא יצא, אבל אם אמר וגם זה, הרי שניהם מזוןמן ואם קרא לא יצא. וכל דבר קדש אפילו לומר בלשון חול אסור. ואפילו להרהר בבית הכסא ומרחץ ומקום צואה ומימי רגלים אסור. וכן השמות שאין נמחקין, אם לא להפריש מן האסור. אבל כנויין כמו רחום וחנן נאמן ודברי חול מותר, אפילו לדבר בלשון הקדש.

לא יקרא בבית הקברות ולא בבית המת, אלא ברחוק ד' אמות מן הקבר ומן המת ואפילו הם לפניו די בכך. כל מי שקרא במקום שאין קורא בו חוזר וקורא צואת אדם וצואת כלבים וחזירים, בזמן שיש בתוכן עורות, וכל צואה שריחה רע, אפילו יבישה כחרס, אסור לקרות כנגדן. וכן כנגד מי רגלי אדם אפילו נבלעו בקרקע והוא שרישומן נכר, אך ירחיק מהם ארבע אמות מאחוריו ומצדדיו, אבל מלפניו ירחיק עד שלא יראם ויקרא.

בירושלמי² מרחיקין מנבילה שנסרחה ומצואת תרנגולין האדומין. ואו' ר"י³ דווקא בלול שלהן אבל לא שגדילים בבית שיש מעט ממנה. היתה הצואה גבוה ממנו או נמוכה עשרה טפחים ולא מגיע לו ריח רע, או כפה הכלי עליה אפילו בבית עמו, או מחיצה זכוכית מפסקת, אפילו רואה הצואה דרך הזכוכית, או נתן רביעית מים לתוך מי רגלים של פעם אחת, או היתה הצואה בגומא ועמד בסנדלו על הגומא ולא נגע סנדלו בה, או היתה של קטן שאינו יכול לאכול כזית דגן בכדי שיאכל הגדול שלש ביצים דגן, או היתה יבישה יותר כחרש⁴ שאם זורקה תתפרר, מותר בכל אלה לקרות עמה. וכן מי רגלי בהמה.

היתה כנגדו צואה כמו טפה, מכסה ברוק וקורא. נטישת⁵ צואה על בשרו, או ידיו מטונפות מבית הכסא בלא ריח רע, מותר לקרות. אבל צואה במקומה, אף על פי שאינה נראית כשהוא עומד הואיל ונראית כשיושב, אסור לקרות עד שיקנח יפה יפה. ריח רע שיש לו עיקר מרחיק ד' אמות. עד שיפסוק הריח⁶, אבל אם אין לה עיקר, כמו יצא לו רוח מלמטה, מרחיק לקרות עד מקום שתכלה הרוח, אבל ללמוד תורה אינו מפסיק⁷.

גרף רעי ועביט של מימי רגלים, אפילו אין בהן כלום ואין להן ריח רע, וצואה השטה על פני המים, ופי חזיר ירחיק ד' אמות וקורא. ספק יש צואה או לא, בבית מותר, באשפה אסור, שחזקת אשפה צואה. ספק מי רגלים, אפילו באשפה מותר. בתוספתא⁸ היה קורא והגיע למקום הטנופת, לא יניח ידו על פיו ויקרא אלא יפסיק

1. עיין סמ"ג, שם. ובכסף משנה פרק ג, הל' ז.
2. ברכות ג, הל' ה.
3. = רבינו יצחק, סמ"ג, עשין, יט. ובתוספות ברכות כה, א ד"ה לית, בשם רבינו יהודה. ועיי' תוספות ר"י חסיד.
4. צריך לומר: מחרש.
5. עיין כסף משנה, פרק ג, הל' יא.
6. ברמב"ם שם, הל' יב: מרחיק ד' אמות ... ואם לא פסק מרחיק עד מקום שפסק הרוח.
7. בגמרא, ברכות כה, א וכן ברמב"ם שם הל' יד, שדוקא ביצאת מחבירו אינו פוסק, אבל ביצאת ממנו פוסק.
8. ברכות ב, הל' יט. לפנינו בתוספתא נוסח אחר. אמנם כן בברייתא שבגמרא, כה, ב. לפי נוסח הרי"ף.

עד שיצא מאותו מקום. העומד בשדה ערום מכסה עצמו בתבן ובקש ובכל דבר וקורא. לא יכניס אדם ראשו לתוך חיקו ויקרא אם לא אפרקסותו חגורה לו מבפנים.⁹ אסור לקרות אפילו כנגד ערות קטן וגוי, אפילו מחיצה של זכוכית מפסקת, עד שיחזיר פניו. וכל טפח באשה, אפילו באשתו, ערוה ואפילו כנגד ערותו לא יקרא עד שיכסה ערותו, או חגור על מתניו בגד או שק, והוא שלא יהיה עקיבו נוגע בערוה. היה ישן בטלית ערום, חוצץ מתחת לבו שלא יראה לבו את הערוה. שנים ישנים בטלית אחד, צריכין הפסקת טלית בין מתניהם ולמטה. באשתו ובניו ובני ביתו הקטנים, אין צריך הפסק שגופן כגופו, ומחזיר פניו וחוצץ מתחת לבו וקורא. קטנים לעניין זה, עד שיהיה הזכר בן יב שנה ויום אחד וקטנה בת יא שנה ויום אחד (ו)אם שדים נכוננו ושער צמח, אחר זמן זה לא יקרא עמהם עד שתפסיק טלית, אבל לא¹⁰ שדים נכוננו ושער צמח אין צריך הפסק עד לזכר בן יג שנה ויום אחד ולנקבה עד בת יב שנה ויום אחד. וכן פסקו ר"א¹¹ וה"ג¹².

פרק רביעי

נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע, פר"ת¹ בקטן שלא הגיע לחנוך ומחנכים הקטנים לקרות בברכותיה. הטרוד במצוה כמו חתן שנשא בתולה, אם לא בעל, עד מוצאי שבת פטור מקריאת שמע, מכאן ואילך חייב, שלבו גס בה אף על פי שלא בעל שאינו טרוד. ואו' ר"י ורבי יהודה ספ"ק דברכות² דלפי דעכשיו דבשום פעם אין אנו מכוונים היטב, קורין בכל ענין, וכל הנושא בעולה שאינו טרוד קורא אף בימיהם. האונן פטור. ואחד המשמר המת והחופר קברו פטור. היו השומרים שנים, האחד משמר והשני נשמט למקום אחר וקורא וכן השני. אין מוציאין המת לקוברו, אלא אם כן היה אדם גדול, סמוך לזמן קריאת שמע. ואם הלכו והוציאוהו, נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן, בין לפני המטה בין לאחריה, פטורין. ושאר המלוין חייבין, שאין למטה צורך בהן. היו שאר העם עוסקין בהספד והגיע זמן קריאת שמע, בזמן שהמת לפניהם נשמטים אחד ואחד לקרות וחוזר; אין המת לפניהם כל העם קורין שם, חוץ מן האונן. קברו המת, אם יכולין העם להתחיל ולגמור אפילו פסוק אחד קודם שייגיעו לשורת המנחמים או יתחילו ואם לאו, ינחמו האבל ואחר שיפטרו ממנו יתחילו לקרות. העומדים בשורה, הפנימים הרואים האבל פטורים מקריאת שמע החיצונים חייבין.

כל מי שהוא פטור מקריאת שמע ואין טרוד ונבהל אם רצה לקרות קורא. בתוספתא³

9. עד כאן מתוספתא שם הל' יד, טו. חיקו, לפנינו בתוספתא "קובו" ועיין תוספתא כפשוטה, עמוד 22.

10. ברמב"ם שם, הל' יט: אבל אם עדיין לא היו שדים נכוננו.

11. =רב אלפס. עיין רי"ף ברכות, פרק ג, סימן עג.

12. =הלכות גדולות. עיין מהדורת הילדעסהיימער, הלכות תפילין, עמוד 231.

1. תוספות ברכות כ, א, ד"ה וקטנים.

2. צריך לומר: סוף פרק ב דברכות, יו, ב, בתוס' שלנו (בסתם והובא באור זרוע, הלכות קריאת שמע, עמוד יז, בשם ר"י ב"ר שמואל) ובתוספות ר' יהודה חסיד, ד"ה רב שישא.

3. ברכות, פרק ב, הל' ז.

איתא: אף על פי שהמשאוי על כתיפו קורא; בשעה שפורק וטוען לא יקרא, שאין לבו מכוין; בין כך ובין כך לא יתפלל עד שיפרוק.
כל הטמאין חייבין בקריאת שמע בברכותיה והן בטומאתן, אף על פי שאיפשר להן להעלות מטומאתן בו ביום, כגון טמא־שרץ וטמא־נדה וזבה. ועזרא, שתקן שלא יקרא בעל קרי לבדו מן שאר הטמאים עד שיטבול, לא פשטה תקנתו בכל ישראל. וכבר נהגו כל ישראל לקרות קריאת שמע ולקרות בתורה והן בעלי קריק, לפי שאין דברי תורה מקבלין טומאה אלא עומדין בטהרתן לעולם.

הלכות תפלה

פרק ראשון¹

מצות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר²: ועבדתם את יי אלהיכם, עבודה זו תפלה; ונאמר³: ולעבדו בכל לבבכם, איזו היא עבודה שבלב זו תפלה. ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה שהיא מצות עשה שאין הזמן גרמא. יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל מצרכיו בבקשה ותחנון, כר' שמלאי פ' אין עומדין⁴. מהכא אמר רב משה גאון⁵, מי שאיחר בבקר לבא לבית הכנסת עד סיום תפלה יאמר ברוך שאמר ומדלג עד תהלה לדוד ומדלג עד הללויה אל בקדשו עד לשם תפארתך ומדלג לישתבח ומתפלל עם הציבור, אבל לאחר תפלה לא יאמר כלל זמירות. לאחר בקשת חפצו נותן שבח ליי על הטובה שהשפיע לו. ואם היה ערל־שפתיים מדבר כפי יכולתו. ולפי שרבו העלגים ולא יכלו להתפלל בלשון הגון, תקנו שמונה־עשרה ברכות השוין לכל ולא יטעו לעולם בלשונם. שלש ראשונות שבח ושלוש אחרונות הודיה ואמצעיות בקשת חפצי איש־איש.

תפלות כנגד קרבנות תקנום: תפלת השחר כנגד תמיד השחר ולפיכך זמנה לכתחלה מהנץ החמה עד שעה רביעית ודיעבד עד חצות⁶. תפלת המנחה כנגד תמיד הערב, וזמנה מט' שעות ומחצה וזו נקראת מנחה קטנה. ולפי שפעמים כמו בערב פסח תמיד נשחט בו' ומחצה המתפלל מאחר ו' ומחצה יצא ונקראת מנחה גדולה, אם כן זמן הגדולה מו' ומחצה עד ט' ומחצה וזמן קטנה מט' ומחצה עד שישאר מן היום שעה ורביע; ויוכל להתפלל אותה בדיעבד עד שתשקע החמה. הרוצה להתפלל גדולה וקטנה האחת רשות יתפלל הגדולה רשות שהוא כנגד דבר שאינו תדיר בכל יום ואם התפלל הגדולה חובה לא יתפלל הקטנה רשות. תפלת מוסף כנגד תמי' ז' מוס' וזמנה אחר תפלת השחר עד שבע שעות ביום לכתחלה ודיעבד כל היום. תפלת ערבית כנגד איברי

1. רמב"ם, הלכות תפלה, פרקים א—ו, י; סמ"ג, עשין, יט.

2. שמות כג, כה. 3. דברים יא, יג.

4. ברכות לב, א.

5. עיין אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, עמוד 76, סי' ר.

6. ברמב"ם פרק ג, הלכה א: ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפלה אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה.

7. צריך לומר: קרבן מוסף.

תמיד של בין הערבים המתאכלין כל הלילה, שני⁸ היא העולה וגו' ואינה חובה כשאר תפלות, כרב⁹ דהלכתא כותיה באיסורי¹⁰, ובאונס קטן יכול לבטלה, כדאיתא פרק קמא דשבת¹¹. ואף על פי כן נהגו כל ישראל להתפלל אותה וקבלה כתפלת חובה. וזמנה מתחלת הלילה עד עמוד השחר.

תפלת נעילה שהוסיפו ביום הכפורים סמוך לחשיכה, כלומר¹² ננעלו שערי שמש שהוא סמוך לחשיכה, לפיכך זמנה כדי שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה.

המתפלל תפלה לפני זמנה חוזר ומתפלל אותה בזמנה. ובשעת הדחק אם התפלל שחרית אחר עמוד השחר קודם זמנה יצא. ויכול להתפלל ערבית שבת קודם שקיעת החמה, ומפ' בה"ג¹³ משום דמוסיפין מחול על הקדש. וכן ערבית של מוצאי שבת לפי שתפילת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, אבל קריאת שמע צריך לקרות בעונתה אחר צאת הכוכבים¹⁴. הויד ועבר זמן תפלה ולא התפלל אין לו תשלומין. שגג או נאנס משלם אותה תפלה בתפלה הסמוכה לה ומתפלל שתיים, ראשונה לדינה ושניה לתשלומין. שגג בשתיים לא ישלים בשלישית רק השנייה, אבל אין לראשונה תשלומין. היו לפניו מנחה ומוסף, מתפלל מנחה ואחר כך מוסף, ויש אומ', [ש]אין עושין כן בצבור, שמא יטעו. שכח מנחה בערב שבת יתפלל ערבית שתיים של שבת וכן ביום טוב. שכח בשבת ויום טוב יתפלל ערבית של חול שתיים, מבדיל בראשונה, אבל לא בשנייה ואם הבדיל או לא הבדיל בשתייה יצא. אבל אם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשנייה חוזר ומתפלל שלישיית מפני שהראשונה לא עלתה לו מפני שהקדימה התפלה¹⁵, שהיא תפלת ערבית. וכל המתפלל שתי תפלות, אפילו שחרית ומוסף, לא יתפלל זו אחר זו, אלא ישהה בין תפלה לתפלה, כדי שיתחונן¹⁶ דעתו עליו.

מי שספק [לו] אם התפלל יתפלל על דעת נדבה ולא לשם חובה. נזכר בתוך תפלתו שהתפלל פוסק אף באמצע הברכה אם לא תפלת ערבית, שלא התפלל מתחלה אותה לדעת חובה הלכך גומר הכל. התפלל של חול בשבת יצא¹⁷, ואם נזכר בתוך התפלה גומר ברכה שהתחיל ומתפלל של שבת, אם לא במוסף שפוסק אף באמצע ברכה אם לא אתה חונן¹⁸ וכן פס' רב עמרם¹⁹. ואם השלים תפלת חול על דעת מוסף חוזר ומתפלל מוסף בין בשבת ויום טוב וראש חודש.

8. ויקרא ו, ב.
9. ברכות כז, ב כנוסחת ספרים אחרים, בגליון שם. ועיין דקדוקי סופרים, עמוד ע, אות ל.
10. בכורות מט, ב. 11. דף ט, ב ועיין שם בתוספות ד"ה למ"ד.
12. ברמב"ם פרק א, הל' ז, הלשון: וזו היא התפלה הנקראת תפלת נעילה כלומר, ננעלו שערי שמים בעד השמש ונסתרה, לפי שאין מתפללין אותה אלא סמוך לשקיעת החמה.
13. הלכות ברכות, ווארשא, ד, א.
14. כאן מביא המחבר את לשון הרמב"ם, בפרק ג מהלכות תפלה. הלכה ז, בסתם, אבל לעיל בפרק א מהלכות קריאת שמע הביא גם את דברי ר"י החולק ואומר, שמותר לקרוא קריאת שמע קודם צאת הכוכבים.
15. נראה שצריך לומר: מפני שהקדימה לתפילה. כלומר, לתפילה המחוייבת, שהיא תפילת ערבית.
16. ברמב"ם, פרק י, הל' טו: שנתחונן.
17. כן ברמב"ם, פרק י, הל' ז, לפי קצת נוסחאות, הביאם הכסף משנה.
18. חילוק זה בין אתה חונן לשאר ברכות במוסף, אינו ברמב"ם וסמ"ג, אבל כן הוא בספר המחכים (נדפס בהאשכול, כרך ששי), עמוד 117, והמאירי ברכות כא, א (עמוד לו, בדפי הספר).
19. ברב עמרם שלפנינו (ווארשא, כה, ב, והשלם, חלק ב, י, א) נאמר בסתם: טעה בשבת ופתח באתה חונן גומר אותה ברכה. ועיין בהשלם, הערה יג.

מקומות הצריכין לגשמים בימות החמה שואלין הגשמים בעת שצריכות, בשומע תפלה. ובבבל ובסוריא ובמצרים ש[ו]אלין ביום ששים אחר תקופת תשרי ובארץ ישראל מז' במרחשון, עד תפלת שחרית יום ראשון של פסח בברכת שנים. ומזכירין בברכה שניה מוריד הגשם, מתפלת מוסף של שמיני עצרת עד תפלת שחרית של יום ראשון של פסח, ומשם ועד שמיני עצרת אומר מוריד הטל. טעה ולא אמר מוריד הגשם²⁰ בימות הגשמים, או אמרו בימות החמה חוזר לראש, אף על פי שנוזר קודם שומע תפלה, כדמוכח פרק תפלת השחר²¹, אף על פי שהירושלמי²² חולק ואומר, דאומר בשומע תפלה, ואיתא בירושלמי דפרק קמא דתענית²³: נתפלל ואינו יודע אם הזכיר, א"ר יוחנן כל שלשים יום מה שהוא למוד עד עתה מזכיר, הלכך הלך אחר הרגל לשונו. הזכיר טל בימות גשמים או לא אמר בימות החמה אינו חוזר שאין הטל נעצר ואין צריך בקשה. שכח שאלה של ברכת השנים אם נזכר קודם שומע תפלה ישאל בשומע תפלה, נזכר אחר שומע תפלה חוזר לברכת השנים, לא נזכר עד גמרו תפלתו חוזר ומתפלל.

בראש חודש ובחול המועד מתפלל ערב ובקר ומנחה יט ברכות ואומר בעבודה יעלה ויבא. טעה ולא הזכיר אם נזכר קודם שגמר תפלתו חוזר לעבודה, אחר שגמר קודם שעקר רגליו חוזר לעבודה, אחר שעקר חוזר ומתפלל אם לא בערבית של ראש חודש, שאם לא הזכיר אינו חוזר לפי שאין מקדשין החדש בלילה. ומדקדק בהלכות גדולות²⁴: אפילו שכח ליל שבת תפלת היום אין חוזר דתפלת ערבית רשות, אבל מסיק שם, הני מילי בלא מתפלל אותה כלל אבל אם קבלה להתפלל הרי היא כשאר התפלות וחוזר. ופי' שם ובשאלתות פ' ויצא²⁵, שאם שכח אדם כל דבר שצריך לחזור ולהתפלל יכולין מפי שליח צבור מראש ועד סוף ויצא. ואומר ר"י²⁶, שראה ר"ת, שחזר אחר מודים, בדבר שאין מחזירין. הביא הר"ם מקוצי בספרו²⁷: כל מקום שהיחיד חוזר ומתפלל, שליח צבור חוזר כשמתפלל בקול רם חוץ משחרית של ראש חודש. ומוסיף בהלכות גדולות²⁸ ואפילו במוסף, שאם לא אמר עניין ראש חודש אינו חוזר, שהרי תפלת המנחה לפניו, אבל בשבת ויום טוב מחזירין. ופסק ר"י²⁹, שאם שכח יעלה ויבא במנחה לא יתפלל במוצאי ראש חודש שתיים מאחר שנתפלל בראש חודש י"ח ברכות³⁰, לפיכך מתפללין במוצאי שבת שתיים. ורב נהוראי³¹ גאון פסק, דיחיד שטעה ולא התפלל אתה קדשת כיון ששמע משליח צבור מגן אבות בדברו כולה יצא.

20. עיין להלן, שאם הזכיר הטל בימות הגשמים, אינו חוזר.

21. ברכות כט, א.

22. תענית פרק א, הלכה א.

23. שם.

24. הל' ברכות, ווארשא, ה, א.

25. שאלתא כב.

26. סמ"ג, תוספות ברכות לב, ב, ד"ה מסתברא.

27. שם.

28. כן בסמ"ג ולפנינו (בשתי המהדורות) אינו ועיין בית יוסף, אורח חיים, סי' קכו.

29. = רבינו יצחק, סמ"ג. ובתוספות ברכות כו, ב, ד"ה טעה, בשם רבינו יהודה. ועיין תוספות

ר"י חסיד.

30. נראה להשלים, על פי הסמ"ג: ולא דמי לשבת שאין מתפללין י"ח ברכות ומרויח באותן

תשלומין להתפלל י"ח ברכות (ונשמט מחמת הדומות „ברכות—ברכות").

31. בסמ"ג הובא בשם נטרונאי וכן בסידור רע"ג, ווארשא, כה, ב, והשלם, חלק ב, דף יא, ב.

כל השנה חותם בשלישית האל הקדוש ובשתיים עשרה מלך אוהב צדקה ומשפט ובעשרת ימי תשובה אומר המלך הקדוש והמלך המשפט: ואם אמר הא' הקדוש חוזר לראש, אמר מלך אוהב חוזר להשיבה שופטינו, לא נזכר עד שגמר בין יחיד בין שליח צבור חוזר לראש. גם יש נוהגין לומר בראשונה זכרנו ובשנייה מי כמוכה³² ובאחרונה בספר חיים ובשלישית ובכן ובכן ובכן, אבל בראש השנה ויום הכפורים מנהג פשוט לומר בשלישית ובכן ובכן ובכן, ונוהג ר"י³³ אפילו בזכרנו ומי כמוכה, שאם לא אמר חוזר.

במוצאי שבת ויום טוב של כל השנה מבדיל באתה חונן אף על פי שמבדיל על הכוס. בחנוכה ופורים אומר בהודאה על הנסים וכו'; שבת מחנוכה מזכיר על הנסים בכל התפלות. בתענית יחיד אומר ענגו בשומע תפלה ושליח צבור אומר ברכה בפני עצמה בין גואל לרופא וחותם העונה בעת צרה. לא אמר כל הזכרות אלה בין יחיד בין צבור אין חוזרין, אבל משלימין תפלתן³⁴, אבל מענגו אם נזכר קודם שעקר אומר ענגו וכו' כי אתה שומע תפלת כל פה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה יהיו לרצון אמרי פי וכו' (ומאתה חוננתנו מפרש בהלכות גדולות דחוזר אם אין לו כוס להבדיל³⁵). בתשעה באב אומר בבונה ירושלים נחם.

בימי ר"ג רבו מינין והצרו לישראל ותקנו ברכת המינין, הרי יט ברכות, שאדם חייב להתפלל בכל יום אם לא היה דחוק וטרוד, אבל אם היה דחוק טוב יותר להתפלל הבינו מתפלה, ואומר שלוש ראשונות והבינו, שהיא מעין כל האמצעיות, ואומר שלוש אחרונות. אין אומר אותה בימות הגשמים, שצריך לומר שאלה בברכת השנים; ולא במוצאי שבת ויום טוב, שצריך לומר הבדלה בברכת חונן הדעת. הבא בדרך וירא להתפלל תשע עשרה ברכות מפני לסטים בזמנה³⁶, אומר: צרכי עמך ישראל [מרובים] ודעתם קצרה יר"ל³⁷ ה' אלהינו, שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה והטוב בעיניך עשה ברוך אתה ה' שומע תפלה. ואם יכול לעמוד עומד, או מהלך אם לא יכול לעמוד. בא לביתו ונתקרב דעתו חוזר ומתפלל יט ברכות. אפילו לא רצה אדם לילך אלא פרסה³⁸ משהחזיק בדרך מתפלל תפלת הדרך, וזו היא: יהי רצון לפניך ה' אלוהי ואלהי אבותי, שתוליכני לשלום ותביאני לשלום ותסמכני לשלום ותחזירני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב ותנני היום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ברוך אתה יי שומע תפלה.

שליח צבור שטעה ונבהל ולא ידע מהיכן יתחיל ושעה שעה יעבור אחר תחתיו, אם לא בברכת המינין, שאם טעה שם יעבור אחר מיד אם לא התחיל בה כי שמא נזרקה בו מינות, אבל התחיל בה ממתינין לו שעה, ולא יהא השני סרבן באותה שעה ויתחיל

32. נראה שנשמטה התפילה שאומרים בהודאה — וכתוב לחיים וכו'. עיין להלן בסדר התפלה.

33. ברכות יב, ב, תוספות ד"ה והלכתא.

34. ברמב"ם פרק י, יד: אינו חוזר ומתפלל. ומפרש הרב המחבר: אינו חוזר, אלא משלים תפלתו, בניגוד למנהגו של ר"ת, הובא למעלה, שחזר אחר מודים, דבר שאין מחזירים. ועיין בכסף משנה שמפרש את דברי הרמב"ם כוונתו של ר"ת.

35. גוסף בגליון. דברי הבה"ג בהלכות קידוש והבדלה יד, ב.

36. ברמב"ם פרק ד, הל' יט: והגיע זמן תפלה.

37. = יהי רצון לפניך. לפנינו בגמ' ברכות כט, ב, וברמב"ם, פרק ד, הל' יט: מלפניך.

38. דעת הבה"ג, הלכות ברכות, ד, ב.

מתחלת ברכה שטעה הראשון. ואם טעה בראשונות חוזר השני לראש, טעה באחרונות חוזר לעבודה. האומר איני עובר לפני התיבה, שיש ברגלי סנדל אף ביחף לא יעבור. אמר מפני שבגדי צבעונים אף בלבנים לא יעבור כאותה תפלה. מי שטעה בראשונות חוזר לראש, באחרונות חוזר לעבודה, באמצעיות חוזר לתחלת ברכה שטעה, אחד יחיד ואחד שליח צבור כשמתפלל בקול רם. אבל כשמתפלל בלחש אומר המיימזני³⁹ ע"ה, שאין חוזר מפני טורח צבור ויסמוך על תפילתו מקול רם.

פרק שני

בשבת ויום טוב אומר שלוש ראשונות ומעין אותו היום באמצע ושלוש אחרונות. בשבת חותם מקדש השבת; ביום טוב של רגלים, מקדש ישראל והומנים; שבת ויום טוב, מקדש השבת ישראל והומנים. בראש השנה, מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון. ואם הוא שבת, מקדש השבת ישראל ויום הזכרון. במוסף ראש השנה אומר שלש אמצעיות, מלכיות זכרונות שופרות, וחותם בכל אחת כפי ענינה. ביום הכפורים בכל התפלות, אמצעית חותם מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכפורים. ביום הכפורים של יובל במוסף מתפלל כמו במוסף ראש השנה ודווקא בזמן שהיובל נוהג. במוסף חול המועד יתפלל כמוסף של יום טוב שלו. במוסף ראש חודש ברכה אמצעית מעין קרבן של ראש חודש וחותם מקדש ישראל וראשי חדשים. האם חל ראש חודש בשבת ושבת של חול המועד ערבית שחרית ומנחה אומר שבע ברכות כשאר כל שבתות ואומר יעלה ויבא בעבודה, במוסף מתחיל בברכה אמצעית בענין שבת ומשלים בענין שבת ואומר קדושת היום באמצע הברכה וחותם בראש חודש, מקדש השבת ישראל וראשי חדשים. ובחול המועד חותם כמו שחותם ביום טוב של שבת. ויום טוב של מוצאי שבת¹ מתפלל בברכה רביעית ותודיענו. אין פוחתין בכל יום משלוש תפלות, בשבת ויום טוב וראש חודש מארבע, ביום הכפורים מחמש, אבל מוסיפין ואם רצה להתפלל כל היום הרשות בידו ובלבד שיחדש דבר בכל ברכה מן האמצעית מעין הברכה. ואם חדש אפילו בברכה אחת די כדי להודיעו² שהוא תפלת נדבה ולא חובה, אבל בשלוש ראשונות משלוש אחרונות אין מחדש בהם דבר ולא משנה. צבור אין מתפללין נדבה, שאינן מביאין קרבן נדבה. ולפיכך אפילו יחיד לא יתפלל מוסף ולא בשבת ויום טוב נדבה, שאין מקריבין מוסף נדבה ולא שום קרבן נדבה ביום טוב³.

בכל תפלות השנה אומר בתחלה יי שפתי תפתח ובסוף טרם עוקר רגליו אומר יהי לרצון. ומצוה לסמוך גאולה לתפלה בבקר וכן בערב כר' יוחנן⁴, דבן העולם הבא

39. שם פרק י, הלכה ב. מסתימת לשון המחבר, שאינו מחלק בין ג ראשונות לשאר הברכות, נראה שנוסחו כנוסח הסור ברמב"ם. ולפינו נוסח אחר. ועיין בכסף משנה שם. דין זה הובא בשם "עץ חיים" בשלטי הגבורים מסביב למדרכה, ברכות פרק ד, אות טו. ועיין במבוא.

1. כלומר, יום טוב שחל להיות באחד בשבת, מתפלל בברכה רביעית כלילה.

2. צריך לומר: להודיע.

3. יש להוסיף: ובשבת. ונוסף בגליון: ופסק ר"י דר' יוחנן דאמר ולואי שיתפלל אדם כל היום, זה בספק התפלל אבל ודאי התפלל לא. דברי ר"י בתוספות ברכות, כא, ב, ד"ה ורבי.

4. ברכות ד, ב.

הוא. השכיבנו ואותם פסוקים שתקנו, בעבור רחוקים מבית הכנסת⁵ לצאת ב"ח אזכרות שבהם עם ברכה אחרונה⁶, בשביל י"ח ברכות של ערבית שהוא רשות, הכל כגאולה אריכתא דמי. וכן יי שפתי תפתח דבקר⁷ דתקינן רבנן. ונראה, שלא טוב לומר שומע⁸ תפלה, דמה דתקון תקון דלא תקון לאו כגאולה דמיא. שנים שהתפללו וקדם אחד ויצא טורפין לפניו תפלתו, פר"ח⁹ דווקא להם, שבית הכנסת שלהם רחוק בשדות, אבל אנן שהוא קרוב לא. ור"י¹⁰ רגיל היה להמתין ואפילו ביום ודווקא כשהיה עומד להתפלל¹⁰, הלכך טוב לנו להמתין.

אלה מעכבין את התפלה אף על פי שהגיע זמנה, לרחוץ ידיו במים עד הפרק. הלך בדרך ובא זמן תפלה אם בינו לבין המים לפניו ד מילין, שהם שמנת אלפים אמה, הולך לשם ולאחריו ילך מיל. יתר ממיל יקנה בצרור או בעפר ומתפלל אף בשחרית, שצריך לרחוץ פניו ידיו ורגליו, אבל בשאר תפלות דיו לעולם בקנוח¹¹. כל הטמאים דיין ברחיצת ידיים להתפלל ומה שתקנו בית דין לבעל קרי לטבול, שלא יהא מצוי כתרנגול אצל אשתו, בטל התקנה, שאין יכולין רוב הצבור לעמוד בה. ובשנער ובספרד מנהג פשוט לבעל קרי בריא, אפילו לאונסו, או חולה שבעל, לרחוץ כל גופן במים משום הכון לקראת אלהיך ישראל¹² קודם תפלה. אבל זב שראה קרי או חולה ונדה שפלט שכת זרע, דיין לקנה עצמן ולרחוץ ידיהם ומתפללין.

צריך לכסות לבו לכתחלה עם ערותו, לא כסה לבו הואיל וכסה ערותו די ויצא. לא יתפלל במקום שאינו בחזקת טהרה עד שיבדקנו. כל טהרת קריאת שמע תלויה¹³ בתפלה. המתפלל ויש צואה במקומו חוזר ומתפלל במקום טהור הואיל ולא בדק קודם שהתפלל. המתפלל ורואה צואה כנגדו אם יכול לילך לפניו כדי שתהיה הצואה ארבע אמות לאחוריו ילך ואם לאו יסלקנה לצדיד. לא יכול לסלק יפסיק. לא טוב להתפלל בבית שיש שכר ומוריס בעת עפוש, מפני שריחו רע אף על פי שהמקום טהור. הוצרך לגביו אם אין יכול להעמיד עצמו עד פרסה והתפלל תפלתו תועבה ועושה צרכיו וחרחר ומתפלל. ואם יכול לעמוד על עצמו תפלתו תפלה ולכתחלה יבדוק עצמו יפה ויסיר כיחו וניעו וכל דבר הטורדו קודם שיתפלל. ומגונה לגהק ולפקח ולעטש ברצונו בתפלתו, אבל לאנסו אין בכך כלום. רצה לרוק בתפלתו מבליעו בטליתו או בבגדו ואם מצטער על כך, זורקו בידו לאחוריו. יצא לו ריח מלמטה שלא לדעתו

5. בסמ"ג שם: והבתי כנסיות שלהם רחוקים מבתיהם ולא היו יכולים לאחר, עד אחר תפלת ערבית.
6. = ברכת יראו עינינו.
7. צריך לומר: דבתר.
8. שומע תפלה עדיך כלבשר יבואו. תהלים סה. ג. עיין פירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמוד מז, ובהערה 66.
9. הובא בסמ"ג. ובתוספות ברכות ה, א ד"ה המתפלל.
10. שם ושם.
10. כן בתוספות ר"י חסיד (סיני, כרך לו, עמוד צח). ובסמ"ג ובתוס' הרא"ש: ומתפלל. עיין דברי חמודות על הרא"ש, פרק א, אות כ.
11. כנראה הכריע המחבר כרמב"ם בשחרית וכדעת התוספות (ברכות טו, א ד"ה אמאן) בשאר תפילות. והשווה טור ושלחן ערוך אורח חיים, סי' צב, רלג.
12. עמוס ד, יב.
13. נראה שצריך לומר: חלויה = חלה. כלומר, כל מקום שאין קורין בו קריאת שמע — אין מתפללין בו.

שותק עד שתכלה הרוח וחזור לתפלתו. ביקש להוציא רוח ולא יכול לעמוד על עצמו מהלך לאחוריו ד אמות וממתין עד שתכלה הריח ואומר רבון העולמים יצרתנו נקבים נקבים חללים חללים גלוי וידוע לפניך כלמתינו והרפתנו, הרפה וכלמה בחיינו, תולעה ורמה במותינו — וחזור למקומו ומתפלל. נטפו מי רגליו בתפלתו, ממתין עד שיכלו המים ומתפלל למקום שפסק. ואם שהה כדי לגמור כל התפלה חוזר לראש כרב אסי¹⁴. וכל המשתין שוהה כדי הלך ד אמות ומתפלל. וכן המתפלל קודם שמשתיין כדי שיפסוק דברי תורה¹⁵ מפיו.

המתפלל בלא כונה אם לא כיון לכל הפחות באבות חוזר ומתפלל בכונה. וכן המתפלל וטעה סימן רע לו וזה, באבות¹⁶, וכן אם רואה שלא יכול להתפלל בכונה לכל הפחות באבות לא יתפלל. (ואר' הר"ר אליעזר מגרמיזא שטוב לכוון בכל חתימת ברכה ויש בהן קי"ג תיבות כנגד תפלת חנה¹⁷). כיצד יכוון, יראה עצמו כאלו עומד לפני הקדוש ברוך הוא ויפנה לבו מכל מחשבות. ואם מצא דעתו משובשת, והוא עיף ובא מן הדרך או מצר אסור להתפלל, אלא יישב דעתו. וצריך לישב מעט קודם תפלה לישב דעתי ויתפלל בנחת ובתחנון, ולא יעשה תפלתו כמו משוי שמשליכו והולך לו אלֵא צריך לישב מעט אחר תפלה ויפטר. חסידים היו שוהים שעה לפני תפלה ושעה בתפלה ושעה לאחר תפלה. שכור שאינו יכול לדבר לפני המלך שהתפלל, תפלתו תועבה, שאין יכול לכיון, ויחזור כשיתרוקן משכרותו; אבל שתוי שיכול לדבר לפני המלך לא יתפלל ואם התפלל יצא כדאיתא פ' הדר¹⁸. ומשמע התם, שמי ששתה יותר מרביעית שטורח הדרך משכרותו, כשהולך ברגל אבל רכוב, ודאי דרך מיל מפגיגה היין. תפילות של פרקים, כמו ראש חודש ויום טוב, יסדירם קודם שיתפלל שלא יכשל בה.

פרק שלישי

אין עומדין להתפלל מתוך שחוק וקלות ראש ושיחה ומריבה וכעס ודין והלכה, שלא יטרד, אלא מתוך דברי הלכה פסוקה, שאין בה עיון. חולה שאין יכול לכיון קודם אכילה יאכל ויתפלל — ויתפלל אפילו שוכב על צדו. היה רוכב לא ירד אפילו אחר אוחו בהמתו, כדי שישב דעתו. היה בספינה שאין יכול לעמוד אף על פי שצריך לכתחלה לעמוד, ישב ומתפלל.

העומד בחוצה לארץ, יכוון פניו נכח ארץ־ישראל; בארץ־ישראל יכוון נכח ירושלים; בירושלים יכוון נכח המקדש, במקדש יכוון נכח בית קדש הקדשים. ואף על גב דא"ר יהושע בן לוי¹⁹ הרוצה להתחכם ידרים, להתעשר יצפין, מכל מקום יצדד מעט למזרח ולדרום, שטוב מצפון, שבכלל החכמה עושר. מי שאינו יכול לכיון הרוחות יכוין כנגד

14. ברכות כג, א. ולפנינו: רב אשי.

15. ברמב"ם שם, הלכה יד: דברי התפלה.

16. ברכות לה, ב.

17. נוסף בגליון. דברי הר"ר אלי(צ)עזר, בספרו רוקח, הלכות חסידות, שורש זכירת השם.

18. ערובין סד, א; סמ"ג שם.

1. ברמב"ם, פרק ה, הל' ב: היה יושב בספינה או בעגלה אם יכול לעמוד יעמוד ואם לאו ישב במקומו ויתפלל.

2. בבא בתרא כה, ב, ושם: א"ר יצחק וכו'; סמ"ג שם.

הלכות תפלה

השכינה ויתפלל. וצריך המתפלל לכוין רגליו זו בצד זו, דכת' * רגל ישרה, משמע שני רגליהם כרגל אחד. ועיניו למטה כאלו מביט לארץ ולבו למעלה כאלו עומד בשמים כדאיתא פרק מצות חליצה⁴. ויניח ידיו על לבו כפותין, הימנית על השמאלית ולא יניחם על חלציו. ועומד כעבד לפני רבו באימה ביראה ומתקן מלבושיו. בפ"ק דשבת⁵ פסק ר"ת, דאף על פי שיש לו מכנסים צריך להגור חגורה לכסות לבו; ויש מקילים בעבור שיש לנו אבנט. ומהדר עצמה שנאמר: השתחווי ליי בהדרת קודש. וכל הקובע לו מקום לתפלתו אלהי אברהם בעורו. ולא יעמוד באפוגדתו ובראש מגולה ורגלים מגולות אם אין דרך המקום לעמוד בפני גדולים ברגלים מגולות ובכל מקום לא יאחו שום דבר בידו אם לא לולבו בחג מפני שהוא מצות היום, ושם⁶ שיכול לאחוז הספר המתפלל בו. אם פחות מד' קבין משוי על ראשו משפילו לאחוריו ומתפלל. היה ד' קבין, מניחו על גבי קרקע. וצריך להיות עטוף. ועומד במקום נמוך ולא בגבוה ג' טפחים ובמטה, כסא וספסל. ובתוספתא⁷ איתא: ואם היה זקן או חולה מותר. היה בנין גבוה אם יש ד' אמות על ד' אמות, שיעור בית, הרי הוא כמו עליה ויתפלל בו. ואם מוקף מחיצה סביב, אף על פי שאין בו ד' אמות חלק רשות לעצמו ומותר להתפלל בו.

בתוספתא⁸ איתא: היה משכים לישב בקרון או בספינה מתפלל לכשיגיע קרי' שמע קורא. וכן⁹ נוטל לולב ומנענע, שופר ותוקע, מגלה וקורא בה, כשיגיע זמן קריאת שמע קורא. ובהלכות גדולות¹⁰ פסקו, דאין הלכה כן, אלא כר' שמעון בן אלעזר¹¹ דאמ' בין כך ובין כך ממתין לסמוך גאולה לתפלה וקורא ומתפלל יחד.

האומנין שהיו עושין בראש הכותל או בראש האילן, בזמן תפלה יורדין להתפלל וחוזרין. אבל בראש הית' והתאנה מתפללין במקומן, מפני שטרחן מרובה. ומתפללין הביננו אם עושין בשכרן ואם עושין בסעודתן בלבד מתפללין י"ח ברכות. ובין כך ובין כך אין יורדין לפני התיבה ולא נושאים כפיהן.

המתפלל יחזיר פניו לכותל ויפתח חלון נגד ירושלים, שנ' ¹² וכוין פתיחין ליה. וקובע מקום לתפלה תמיד ואין מתפלל בחורבה ולא אחורי בית הכנסת, אלא אם כן יחזור פניו לבית הכנסת. ואסור לישב בצד העומד להתפלל, או לעבור, עד שירחיק ממנו ארבע אמות. כתב ר' יהודה¹³: דווקא יושב ובטל, אבל עוסק בתורה או בתפלה מותר לישב בד' אמות. ובירושל' ¹⁴ מדמהו לשני עבדי המלך, אחד עובדו מעומד ואחד מיושב. ולא יגבית קולו בתפלתו אם לא היה חולה, או שאינו יכול לכוין בלחש או

3. יחזקאל א, ז.

4. יבמות קה, ב.

5. עיין מרדכי, שבת, סי' רכו, בסתם.

6. =ושמא. עיין אורח חיים, סי' צו, סעיף ב.

7. ברכות, פרק שלישי, הל' יז.

8. שם, הלכה יט.

9. נראה להשלים, על פי התוספתא: מי שהיה משכים לצאת לדרך.

10. הלכות ברכות, ו' ארשא, ד, ב.

11. ברכות ל, א. ועיין תוספתא כפשוטה, עמוד 46.

12. דניאל ו, יא.

13. סמ"ג: וכתב מורי רבינו יהודה, בשם תשובת הגאונים, בתוס'. עיין תוספות ר"י חסיד, ברכות לא, ב, ובתוספות שלנו, ד"ה מכאן.

14. בירושלמי שלנו אינו. ועיין אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, עמוד 74, הערה ז—ח.

יגביה. ולא יגביה בצבור שלא יבלבלם. וצריך לחתך בשפתיו וישמיע לאזנו בלחש. ויכרע עד שיפקקו כל חליות השדרה ויעשה כקשת. ואם ציער עצמו בשחותו מעט, דיו. במה כורע, במגן תחלה וסוף, בהודאה תחלה וסוף. וכורע בברוך וזוקף בשם¹³ וכאשר יכרע, יכרע כשבט עם ראשו ויזקוף כנחש. ובירושל'¹⁴ איתא: מעשה באחד ששחה יותר מדאי וגערו בו ר' אמי ור' אסי. מי שרצה לשחות בכל ברכה גוערין בו. ובגמרו תפלתו פוסע ג פסיעות בכריעה אחת ונותן שלום בשמאלו שהיא ימין הק[ב"ה] ואחר כך בימינו שהיא שמאל הק' וזוקף. וכהן גדול כורע בכל ברכה, תחלה וסוף. ומלך מתפלל הכל בכריעה. ואחר זקיפה אחרונה אם יודע בעצמו שהוא צדיק כיתושע הוא משתחוה על אפיו ארצה ולא על האבנים, אם לא במקדש, במקום שהתפלל או במקום אחר, ואומר תחנונים. ואם אדם בינוני הוא מטה פניו מעט ולא ממש בקרקע. ולא יפול כך כי אם בחול ולא בשבת ויום טוב ולא בראש השנה וצום כפור וראש חודש וחנוכה ופורים. ומנהג עתה ביום ברית¹⁵ מילה דכת'¹⁶ שש אנכי על אמרתיך. ופעם אחת נשאל לר'¹⁷, שאם אירע יום תענית בברית מילה, מהו לומר סליחות ותחנונים והורה טוב לומר¹⁸ והוא רחום בלא נפילת אפים, מקצת זה ומקצת זה. ומנהג כמו כן, שלא לומר כל ימי ניסן וימי סיון עד מחרת שבועות וימים שבין יום הכפורים למרחשון ולא בערבית של חול, תחנונים. ויחידים (ה)נופלים על פניהם בערבית. ביום הכפורים בלבד נופלין על פניהם¹⁹ בכל תפלה ותפלה מפני שהוא יום תפלה ותחנה ותענית.

בעיר שאין בה כי אם בית הכנסת אחד (ואין לו כי אם בית הכנסת אחד) ואין לו כי אם פתח אחד, אסור לאדם בלא משוי או בלא תפלין לעבור אחורי בית הכנסת. שיאמרו רודף מצות הוא²⁰, כיון שיש עליו תפלין ולא ממבטלי תפלה, ובמשוי²¹ יאמרו מפני משאו עובר ובשני פתחים יאמרו לילך בפתח אחר עובר, שני בתי כנסיות יאמרו לילך לבית הכנסת אחר עובר.

המתפלל עם הצבור לא יאריך בתפלתו יותר מדאי. ואחר תפלתו אם רצה לומר אפילו בסדר²² יום הכפורים אומר. ואם רצה להוסיף בסוף כל ברכה מעין ברכה כמו ברפאנו לרפאות החולה של ביתו, בברכת השנים לפרנס ביתו, יוסיף. וכל צרכיו שואל בשומע תפלה. ולא יוסיף בשלוש ראשונות ולא בשלוש אחרונות. ופר"ת²³ דווקא

13. בגליון: וסימן י' זוקף כפופים. ע"י ברכות יב, א.

14. ברכות א, ט. לפנינו בשינויים.

15. על מנהגי נפילת אפים אלו: ע"י שבלי הלסט, עניין תפלה, ל; הגהות מיימוניות, פרק ה, הלכות תפלה, אות ש, ת; כלבו, ס"י מב.

16. תהלים קיט, קסב.

17. =לרבי. ובמחזור ויטרי, סימן תקג, עמוד 624: שאל ר' מנחם ב"ר מכיר את בן דודו רבי יצחק ב"ר יהודה. ועיין שם הערה ק.

18. נראה שיש להשלים: סליחות בלא. השוה מחזור ויטרי שם.

19. כן ברמב"ם, פרק ה, הל' טו. ולמעלה כתב המחבר, שאין נפילת אפים בצום כפור כמנהג שהובא בהגהות מיימוניות שם.

20. הדברים משובשים ויש לתקן על פי הרמב"ם פרק ה, הל' א: ואם יש תפלין בראשו מותר לו לעבור... שהתפלין מוכיחין עליו שהוא רודף אחר מצות ואינו ממבטלי תפילה.

21. כלומר: ואם היה נושא משאוי.

22. צריך לומר: כסדר.

23. תוספות ברכות לד, א, ד"ה אל.

צרכי יחיד, אבל צרכי רבים ישאל. ולכך נהגו לומר זכרנו וקרובך בראשונות. אבל זה"ג²⁴ לא התירו רק בספר חיים משום דהוי בברכה אחרונה דמיחזי כתחנונים. אסור לטעום כלום או לעשות מלאכה משיעלה עמוד השחר, או לשאול בשלום חבירו קודם תפילות שחרית, ולא יצא בדרך, אבל לפני מוסף ומנחה מותר²⁵. וכיון שהגיע זמן מנחה גדולה לא יכנס למרחץ אפילו להזיע שמא יתעלפה ויבטל תפלתו ולא לאכול אפילו ארעי פן ימשוך סעודתו. אבל כתב הר"ם מקוצי²⁶: דווקא סעודה גדולה כחופה, אבל סעודה קטנה מותר להתחיל עד זמן מנחה קטנה. התחיל לאחר המנחה נכון להפסיק. וזה"ג²⁷ מתירין להתחיל בכל עניין. ולא יתחיל לדין אפילו בגמר דין, שמא יסתר הדין וימשך. ולא יספר אפילו בתספורת הדיוט שמא ישבר הזוג. ולא לבורסקי שמא יראה הפסד במלאכתו ויתעסק. ואם התחיל בתספורת, משיניח מעפות של ספרים על ברכיו; ובמרחץ, משיפשוט בגד הסמוך לבשרו; ובבורסקי, משיקשור בין כתיפיו כדרך האומנין; ולאכילה, לבני ארץ-ישראל משיטול ידיו ולבני בבל משיתיר חגורו; ובדין, משיתעטפו הדיינין וישבו, ואם התחילו להיות יושבין²⁸ משיתחילו בעלי דינין; בכל אלה גומר בלא הפסק ומתפלל. וסמוך לשחרית הואיל ולא מצוי להיות עסוק באלה בשעה זו לא גזרו בכל אלה אפילו להתחיל. ובערבית אף על פי שהיא רשות לא יאכל ולא יישן סמוך לימנה. איתא בתוספ'²⁹ כשם שמפסיקין לקריאת שמע ולתפילה כך לכל מצות האמורות בתורה כמו לשופר ומגלה והלל ולולב. מי שעוסק בתלמוד תורה ובא זמן תפלה פוסק ומתפלל, אם לא תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל, או עוסק בצרכי רבים, כר' יוחנ' בירושלמ'³⁰. המתפלל לא יפסיק תפלתו אפילו להשיב שלום למלך ישראל ואפילו בשביל נחשים שאין ממיתים, אם לא מפני להשיב למלך גוי או אנס וסכנת נפשות ונחשים ממיתים ואז יפסיק אם לא יכול לקצר תפלתו טרם יבאו לו.

נשים ועבדים וקטנים חייבין בתפלה. וכל הפטור מקריאת שמע וכל מלוי המת אף על פי שאין למטה צורך בהן פטורין מתפלה.

אסור למתפלל בצבור שיקדים תפלתו לתפלת צבור. הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללין בלחש אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור לקדוש יתפלל. ואם לאו ימתין, עד שיתחיל שליח צבור להתפלל בקול רם ויתפלל עמו מלה במלה, עד שיגיע שליח צבור לקדושה, ועונה קדושה עם הצבור ומתפלל שאר תפלה לעצמו. ואם התחיל להתפלל קודם שליח צבור והגיע שליח צבור לקדושה לא יפסיק ולא יענה קדושה עמהן. וכן לא יענה אמן יהא שמיה רבא מברך והוא באמצע תפלה. ואין צריך לומר, שלא יענה אמן בשאר הברכות³¹. בתוספ'³² איתא: עונין אמן אחרי ישראל

24 הלכות ברכות, סוף פרק חמישי.

25. עיין בכסף משנה פרק ו, הל' ד.

26. סמ"ג שם.

27. עיין הלכות גדולות, דף ה' ב; יג, א.

28. ברמב"ם פרק ו, הל' ו; ואם היו יושבין, משיתחילו בעלי דינין לסעוד.

29. שבת א, ה.

30. ברכות ה, הל' א. לפנינו בשם רב ירמיה.

31. עיין כסף משנה, פרק י, הל' טז.

32. כן במשנה ברכות נא, ב. ולפינו בתוספתא פרק ה, הל' כב: גוי המברך וכו'. וכן נראה לתקן בפנים: אחר גוי.

מברך ולא אחר כותי עד שישמע כל הברכה. אין עונין אמן חטופה ³³ להאריך יותר מדאי, שאין התיבה נשמעת יפה, ולא חטופה שממהר יותר מדאי ולא יתומה שלא שמע הברכה. וה"ג ³⁴ פסקו שיפסיק כשמתפלל לענות קדושה וקדיש ולא יענה. אך ר"י ³⁵ חולק עליה ואומר, כיון דשומע כעונה חשוב הפסק ואין לו לשתוק אלא יתפלל בלי הפסק. וכן פסק ר"ת ³⁶.

הלכות קריאת התורה¹

פרק ראשון

משה רבינו תקן לישראל לקרות בתורה בכל עשרה מישראל — גדולים, בני חורין, אנשים — בשבת, בשני ובחמשי, שלא יהיו שלשה ימים בלא תורה, ועזרא הוסיף מנחה של שבת וימים טובים וראשי חודשים² ותעניות וחנוכה ופורים. כיצד, בשבת אחר קדיש אחרון של תפלת שחרית מוציא התורה ונהגו³ העולם עתה, שיאמר המוציא הספר תורה: גדלו ליי אתי ונרוממה שמו יחדיו. ויענו הקהל: רוממו יי אלהינו והשתחו להדום רגליו קדוש הוא, רוממו יי אלהינו והשתחו להר קדשו כי קדוש יי אלהינו. ויאמרו: על הכל יתגדל ויתקדש וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שברא העולם הזה והעולם הבא, כרצונו וכרצון יראיו וכרצון כל בית ישראל, צור כל העולמים אדון כל הבריות אלוה כל הנפשות היושב במרחבי מרום השוכן בשמי שמי קדם בקדושתו וקדושתו על החיות ועל כסא הכבוד. וכן יתקדש שמך בנו יי אלהינו לעיני כל חי ונאמר לפניו שיר חדש ככתוב: שירו לאלהים זמרו שמו, סלו לרוכב בערבות ביה שמו ועלו לפניו. ונראהו עין בעין בשובו אל נוהו ככתוב: כי עין בעין יראו בשוב יי ציון. ונאמר: ונגלה כבוד יי וראו כל בשר יחדיו כי פי יי דבר. תגלה ותראה מלכותו עלינו במהרה ויחון פליטתינו ופליטת כל עמו ישראל בחן בחסד וברחמים ונאמר אמן. אב הרחמים ירחם עם עמוסים ויזכר ברית איתנים ויציל נפשתינו מן השעות הרעות ויגער יצר הרע מן הגשואים ויחון עלינו בפליטת עולמים וימלא משאלתינו במדת טובה ורחמים ויעזור ויגן ויושיע כל החסים בו ונאמר אמן.

ויאמר תשליח צבור: הכל הבו גודל לאלהינו ותנו כבוד לתורה. ואם יש שם

33. צ"ל: ארוכה.

34. הלכות ברכות ב, ב.

35. בתוספות ברכות כא, ב, ד"ה עד.

36. שם.

1. רמב"ם, הלכות תפלה, פרק יב, יג; סמ"ג, עשין, יט.
2. כלומר, מועד וחולו של מועד (וברמב"ם פרק יב, הל' ב: במועדים) ובראשי חודשים. וקריאות אלו, מתקנת משה רבינו. עיין רי"ף, מגילה, סוף פרק ד.
3. על מנהגים אלה: עיין מסכת סופרים, פרק יד; סידור רע"ג, ווארשא, כו, כט; השלם, חלק א, דף קצט, חלק ב, דף לב; מחזור ויטרי, עמ' 71—73, 156; טור ושולחן ערוך אורח חיים. סימן קלד.

כהן יאמר: כהן קרב, יעמד ר' פלוני בן פלוני הכהן. ואפילו כהן עם הארץ קודם לקרות לפני חכם גדול בישראל. ואם אין שם כהן יאמר: אין כהן, ישראל קרב — ויקרא ישראל. ויתחיל השליח צבור לומר: ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדושתו. תורת יי תמימה משיבת נפש, עדות יי נאמנה מחכימת פתי. פקודי יי ישרים משמחי לב, מצות יי ברה מאירת עינים. יי עוז לעמו יתן יי יברך את עמו בשלום. האל תמים דרכו אמרת יי צרופה, מגן הוא לכל החוסים בו. דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. עץ חיים (הם) [היא] למחזיקים בה ותומכיה מאשר. ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד. ונאמר: כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים. ונאמר: ואתם הדבקים ביי אלהיכם חיים כולכם היום.

ופותח הקורא, בין כהן בין ישראל, הספר תורה ומביט במקום שהוא קורא בו ואומר: ברכו את יי המבורך. והשליח צבור עם כל העם עונין ברוך יי המבורך לעולם ועד. וחוזר ומברך ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו ברוך אתה יי גותן התורה. וכל העם עונין אמן ואחר ענייתם יקרא ולא קודם. ויתחיל בשבת שאחר חג הסוכות פרשת בראשית ויקרא שביעית הפרשה וגולל הספר תורה ומברך: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו ברוך אתה יי גותן התורה. וקורא שליח צבור הלוי ועושה שטת הראשון. אין שם לוי קורא כהן הראשון במקומו ויחזור ויברך. ולא כהן אחר שמא יאמרו הראשון פסול. וכן לא יקרא לוי אחר לוי מטעם זה. ואם לא קרא כהן ראשון לא יעלה לוי כלל, כך פירש רב עמרם⁵ ור"י ב"ר יהודה⁶, אבל ר"י הלוי אומר⁷, שיכול לקרות שלישי או רביעי. וקורא אחר כך חמשה ישראל ואומר השליח צבור קדיש.

ואחר קריאת המפטיר מחזיר ספר תורה למקומו. ואומר: יהללו את שם יי כי נשגב שמו לבדו. הודו על ארץ ושמים וירם קרן כר. בשבת שנייה קורין נח, שלישי לך וקורא כסדר הזה להשלים ספר תורה בחג הסוכות.

ויקרא: במדבר קודם עצרת, ואתחנן אחר ט באב, נצבים קודם ראש השנה, שיהיו תוכחות בחקתי קודם עצרת ושל תבא קודם ראש השנה, שתכלה שנה עם קללותיה. ומטעם זה אומר ר"י⁸ כשיש שני שבתות לבד י"ט בין ראש השנה לסוכות מחלקין וילך מנצבים ולא מסות ממסעי. וסימן ב"ג המלך, פת וילך. וקורא צו קודם פסח בשנה פשוטה, לפיכך יש שבתות שקוראין שחרית שני סדרים תזריע ומצורע, בהר ובחקותי, כדי שישלימו בשנה ויקראו אותן הסדרים בעונתן: ב' ש', פשוטה, סדרים דבוקים⁹ לבד חוקת בלק⁹, כשעבור, סדריו חלוקים לבד

4. בגליון נוסף: החזן, עיין תוס', מגילה כא, ב ד"ה תנא ולהלן ריש פרק ב.

5. בסדורו, הארשא, כט, א והשלם, חלק ב, לג, ב.

6. הובא ברש"י, גיטין נט, ב, ד"ה נתפרדה.

7. סמ"ג, שם. ועיין תוס', מגילה לא, ב ד"ה קללות.

8. על חלוקת הסדרים בשנים פשוטות ומעוברות, עיין "השלמה למחזור ויטרי"; טור, אורח חיים, סי' תכח.

9. בכתב היד הועבר קח על שתי תיבות אלו ותוקן בגליון: תרומה ותצות.

מטות ומסעי. ג כ, פשוטה, כולם דבוקים [לבד תרומה ותצוה]¹⁰, מעובר, חלוקים לבד מטות ומסעי. ה ש, פשוטה, סדריו דבוקים לבד ויקהל ופקודי וחקת ובלק [ותרומה ותצוה], מעובר, חלוקים [ואף ותבל]¹¹ לבד מטות ומסעי. ה כ, פשוטה, דבוקים לבד חקת ובלק [ותרומה ותצוה], מעובר, חלוקים לבד¹² מטות ומסעי. ז ש, פשוטה, דבוקים לבד חקת ובלק [ויקהל ופקודי], מעובר, חלוקים לבד חקת ובלק [ומטות ומסעי]. ז ח, פשוטה, דבוקים לבד חקת ובלק [ויקהל ופקודי], מעובר, חלוקים לבד מטות ומסעי. ב ח, פשוטה, דבוקים לבד חקת ובלק [ויקהל ופקודי], מעובר, חלוקים לבד חקת ובלק ומטות ומסעי.

מקום שמפסיקים בשבת שחרית, שם קורין במנחה, כהן ולוי וישראל כל מה שיקרא הכהן לשחרית שבת הבאה. וכן בשני וכן בחמשי. ומוסיף בתוספתא¹³ מקום שמפסיקים במנחה בשבת קורין בשני, בשני קורין בחמשי, בחמשי קורין בשבת. ר' יהודה אומר: מקום שמפסיקים שבת שחרית שם קורין שבת הבאה. ומנהגנו אינו כתנא קמא¹⁴. ובראשי חדשים קורין ד, ראשון קורא ג פסוקים מפרשת צו והשני חוזר וקורא פסוק שלישי שקרא הראשון ושני פסוקים אחריו, כדי שישיר בפרשה ג פסוקים. והשלישי קורא עד ובראשי חדשים. והרביעי משם עד ובחדש. ואם חל ראש חודש בשבת, ששה קורין פרשת היום והשביעי קורא בספר תורה אחר ובראשי חדשים. ועתה נוהגים שיקרא כל פרשת צו¹⁵.

כל הקורא מתחיל ומסיים בדבר טוב, אבל בפרשת האזינו הששה, סימנם הזיו לך במסכת סופרים¹⁶, מפ' האזינו, זכור, ירכיבהו, וישמן, לו חכמו, כי ידין. והמיימוני¹⁷ כתב: וירא, לו חכמו, כי אשא. ובספרי¹⁸ איתא: וירא, לולי, כי ידין וכן פרש"י¹⁹ וכן אנו נוהגין. ומה שאנו מסיימין כך, לפי שהוא תוכחה, כדי שישובו העם. שמונה פסוקים שבסוף התורה יחיד קורא אותם ואין צריך מגין בבית הכנסת. אף על פי שכל התורה מפי משה מפי הגבורה, נשתנו אלו שמשמען שמת משה²⁰, קללות שבתורת כתנים אין מפסיקין בהן, אלא אחד קורא מפסוק שלפניהם עד פסוק שלאחריהם, אבל שבמשנה תורה אם רצה פוסק. ומנהג²¹ שלא לפסוק. במועדות, קורין ה אם לא בשבת ויום כפור. ומניחים סדר השבתות וקורין עניין

10. כל המוקף בקטע זה בסוגרים מרובעים נוסף בגליון.
11. מנהגם היה לחלק סדר פקודי לשנים. והחלק השני (לט, לב עד סוף הספר) נקרא סדר ותכל. עיין השלמה למחזור ויטרי. וכן נמצאת חלוקה זו להלן, פרק ד, בסדר הפטרות שבתות השנה.
12. בכתב היד הועבר קח על תיבה זו ותוקן בגליון: וגם.
13. מגילה, פרק ג, הל' ב. והובאה בגמ' מגילה לב, ב.
14. כן נפסק בגמ' שם. ותימה, למה תלאה המחבר במנהג.
15. בגליון: ויש מתחילין וביום השבת. עיין סור, אורח חיים, סי' תכה.
16. פרק יב, הל' ת.
17. פרק יג, הל' ה.
18. צריך לומר: בספרים. כן בתוספות, ראש חשונה לא, א ד"ה הזיו.
19. ראש השנה, שם.
20. ובגליון: [ור]ת פירש יחיד קורא אותם בלא הפסק [בבת] אח[ד]ת. דברי ר"ת. כתוב בבא בתרא טו, א ד"ה שמונה.
21. סמ"ג, שם.

היום, ששואלים ודורשין בעניין החג. ביום טוב, בראשון של פסח משכו, בשני שור או כשב או עז, ג קדש, ד אם כסף, ה פסל לך, ו במדבר סיני בבהעלתך, ז בשלח, ח כל הבכור, והסימן: משך תורא קדש בכספא פסל במדברא שלח בוכרא. ובכל יום קורין בשני ספרי תורות, באחד עניין זה ובשני, בשני ימים הראשונים — ובחדש הראשון. ובששה ימים קורא מזהקרבתם מפסח. ובחול המועד קורא ד. בשבועות, ביום א — בחדש השלישי, ביום ב — כל הבכור, ואם שבת — עשר תעשר²². ובספר תורה השני: וביום הבכורים. בראש השנה, ביום א — ויי פקד, ב — והאלהים נסה. ובספר תורה השני: ובחדש השביעי. ביום הכפורים, קורין ו שחרית אחרי מות ובספר תורה שני: ובעשור, ובמנחה, ג קורין בעריות, כלומר: כל מי שנכשל בהם יתזור. בשני ימים ראשונים של סכות, שור או כשב ובספר תורה השני: ובחמשה עשר, ובשני ימים אחרונים: הראשון — כל הבכור, אך נהגו²³ להתחיל בעשר תעשר אפילו בחול, משום מצות חוקים ובכור. ובשני — ברכה. ובספר תורה השני: ביום השמיני עצרת. ובשני שהוא שמחת תורה נוהגין לקרות בשלוש תורות ולהעמיד כמ' שני חתנים והאחד מסיים התורה ונקרא חותם התורה והשני מתחיל, בספר תורה שני, התורה ונקרא חתן בראשית, ובספר תורה שלישי קורין הקרבן. בחול המועד, קורין בספר תורה אחד בכל יום, ד: ביום א, כהן, וביום השני: לוי, וביום השלישי: וישראל, וביום השלישי: ומסיים, ביום השני וביום השלישי. יום ב, כהן, וביום השלישי: לוי, וביום הרביעי: ישראל, וביום הרביעי: מסיים, שלישי ורביעי. וכן על דרך זו. אך כתב הר"ם מקוצי²⁴ שישראל ראשון קורא ביום א, לפניו²⁵ ביום הרביעי, והמסיים, שבא לכבוד יום טוב קורא ביום השני וביום השלישי. וכן כתב: פסח בה' בשבת²⁶, קורין בשבת ראה אתה, שיש בכלל פסל לך, ובאחד בשבת קדש, ובשני אם כסף, ובשלישי במדבר, וכן מנהג בשתי ישיבות. מעשה²⁷ היה בשני חתנים שאירעו ביום ה לפני ר"י והורה, שיקראו זה אחר זה כהן ולוי ד אנשים ואף על פי שאין מוסיפים מכל מקום חתן כמועד הוי ויוכלו לקרות ארבעה. ויש שהורו לקרות האחד במקום כהן דכתיב²⁸: כחתן יכתן. בשבת חול המועד, בין פסח בין של סכות, קורין ו בראה אתה אומר אלי ושביעי בקרבן היום.

כתב המיימון²⁹ שנהגו לומר קדיש על כל ספר תורה אחר קריאתו ולא פשט המנהג אלא לומר קדיש אחר סיום קריאת היום.

בחנכה, קורין ג בספר תורה אחד, ביום א — מברכת כהנים עד סוף קרבן ראשון. ביום ב — קרבן שני, כהן ולוי כל אחד חציו, וישראל קורא אותו הכל. ביום ג קרבן ג וכן עד יום ח שקורין, מקרבן ח עד כן עשה את המנורה בבהעלותך. וכתב המיימון³⁰ עד בהעלותך. וכן בשבת קורא השביעי עניין היום, בפורים בשחרית ויבא עמלק,

22. עיין הגהות מימונית, פרק יג, אות ו.

23. סמ"ג, שם.

24. כלומר, הפרשה הבאה.

25. כלומר, פסח שחל להיות בה' בשבת.

26. עיין הגהות מימונית, פרק יב, אות ג.

27. ישעיה סא, י.

28. בפרק יג, הל' טו.

29. שם הל' יז.

לג'. בתשעה באב כי תוליד בנים, לג', ובמנחה ויחל, לג'. ובתענית צרות אבותינו. שחרית ומנחה קורין ויחל על פי מס' סופרים³⁰. ואף על פי שהיא לסוף ב פסוקים מן הפרשה, ואף על גב שאומר במשנה³¹ לקרות ברכות וקללות. וקורא כהן עד לעשות לעמו, לוי מדלג, וקורא מפסל לך עד החר ההוא, ישר' עד עושה עמך. ומנהג עתה³² שיעמד הקהל ויקראו י"ג מדות עם הקורא. בתעניות הצרות, כבצורת ודבר ומטר, קורין ברכות וקללות כדי שישובו העם.

ראש חודש אדר שחל בשבת, מוציאין שלוש תורות, השביעי קורא בפרשת שקלים. ואם פרשת כי תשא בשבת, קורין ה' תשא כולה וששי צו ושביעי חזר כי תשא עד ועשית כיור. חל להיות בחול, ואפילו בערב שבת, קורא בשבת שעברה פרשת שקלים. בשבת שחל פורים בתוכה, ואפילו בערב שבת, קורא פרשת זכור. בשבת הסמוכה לפרשת החדש הזה, פרה אדומה, וקורא חוקת עד תטמא עד הערב, ומעשה והניח אחד, מים חיים אל כלי והעמרמי³³ החזירו לברך ולסיים הכל. שבת שחל ראש חודש ניסן בתוכה, ואפילו בערב שבת, בשבת שלפניה קורא פרשת החדש. נמצא שפעמים מפסיקין בין פרשה ראשונה וְשנייה ובין שנייה ושלישית. וסימן ההפסקות זטו בו דד וביו, האותיות זבדו סימן ימי ראש חודש אדר, ושניות סימן הפסקות הפרשיות, כשחל ראש חודש אדר בז', מפסיקין טו בו. חל בשני מפסיקין ו בו. ברביעי, מפסיקין ד בו. בששי, מפסיקין בב' בו וביו בו. ובכל ד פרשיות אלו קורין בספר תורה השני, אחר שקרו עניין היום בספר תורה הראשון.

ראש חודש ניסן וראש חודש טבת שחלו בשבת קורין בשלוש תורות: באחד סדר היום, בשני צו, בשלישי — בניסן החדש הזה לכם, בטבת, סדר היום וצו וקרנן חנכה. חל להיות טבת בחול, ג קורין בספר תורה צו והרביעי משל חנוכה. ומעשה בא וקרו ארבעה בספר תורה האחד בצו והורה העמרמי³⁴ אף על פי שאין מוסיפין יתר מארבעה בראש חודש ושלושה בחנוכה, לקרות חמשי בשל חנוכה מפני כבוד ספר תורה השני שהוציאו, שאין נכון שיחזור הרביעי לברך ולקרות שם, מפני ברכה לבטלה שאין חזרין וקורין כי אם כהן בחסרון לוי; ולא לקרות בלא ברכה בשני, דאין מדלגין בתורה בשני עניינן. אבל אם לא הוציאו ספר תורה השני ושכחו אין עיכובא, כי קריאת חנוכה ופורים אין מעכבת.

פרק שני

אין פוחתין מעשרה פסוקים, לבד ויבא עמלק שאין בו רק תשעה, לפי שענין אחד הוא. וידבר מן המניין. ולא יקרא פחות משלשה אנשים ולא יפחות הקורא משלשה פסוקים. ואחד מן השלושה שקראו ד' משו[ן]בה, כשאין לקרות רק עשרה פסוקים.

30. פרק יז הל' ז. ועיין תוס' מגילה לא, ב ד"ה ראש.

31. מגילה ל, ב. ועיין הגהות מיימוניות פרק יג, אות ע. וצ"ע.

32. מנהג זה מוזכר בספר חסידים, רנ.

33. בסידור רע"ג (בשתי המהדורות) אינו, אבל כן במחזור ויטרי, עמ' 204, בשם רבינו (רש"י).

34. בסידור רע"ג אינו. ושם עמ' 206, בשם רבינו.

הלכות קריאת התורה

יום שקורין הו' ¹ מוסיפין אם ירצו ויום שקורין ג' ד' אין מוסיפין עליהם. אין מתחילין ואין מניחין בפרשה פחות משלושה פסוקים, כדאמ' פרק הקורא בתרא ², משום הנכנסין ומשום היוצאין. אין הקורא רשאי לקרות עד שיקרא לו השליח צבור או הגדול שבצבור, ואפילו הוא גדול בצבור. וצריך אחר לעמוד עמו ולא יקראו שניהם אלא אחד. קרא ונשתתק, יעמוד אחר תחתיו ויקרא במקום שפסק ומברך בסוף. אבל עתה שלא לבייש מי שאינו יודע לקרות קורא החזן עמו כדאשכח בבכורים ³. וצריך לאחוז הספר תורה כשקורא וראיה מלולב הגזול ⁴ דא', קורא בתורה מניה הלולב, וזה כדי לאחוז הספר תורה. ולא יאחזנו ערום כי נקבר ערום מאותה מצוה, משכר קריאה ⁵.

מצאתי בתוספ' ⁶ בית הכנסת של לעזות אם יש להם מי שיקרא פותחין עברית, וחותמין עברית. ואם אין להם אלא אחד אין קורא אלא אחד. קרא וטעה אפילו בדיקדוק אות אחת, מחזירין אותו עד שיקראנו בדקדוק. פסק ר"י פ"ב דזבחים ⁷ מדא' חכמים סמיכה מן הצד לא שמה עמידה דאסור לקורא לסמוך כי אם לעמד דכת' ⁸ ואתה פה עמד, ובירושל' ⁹ אמר, כנתינתה כך קריאתה ונתינתה היה מעומד. ויכול לדלג ממקום למקום בענין אחד, כגון אחרי מות ואך בעשור שבפר' אמור, והוא שלא יקרא על פה שאסור לקרות שלא מן הכתב אפילו חיבה אחת. והני מילי להוציא הרבים, אבל להוציא עצמו כמו לקרות קריאת שמע פסק ר"י שמותר, פ' בא לו ¹⁰. ולא ישהא בדלוג אלא כדי קריאת תרגום הפסוק שהניח. אשה לא תקרא בצבור מפני כבוד צבור. קטן היודע למי מברכין ויודע לקרות, וכן המפטיר עולה מן המניין, וכן פסק ר"ת ¹¹ ולהכי מפטיר שלישי דתעניות ותשעה באב ומנחה דיום הכפורים, אבל בשחרית ושבת ויום טוב הואיל ומוסיפין אם ירצו, אם כן אף למאן דאמר עולין אין קפידא. ועכשיו שאומר קדיש בין שביעי למפטיר משלימין הסדר וחוזר המפטיר לקרות מה שקרא בשביעי. וביום שני תורות, השבעה קורא בראשון ואומר קדיש והמפטיר בחובת היום. בכמה מקומות בקנפיין ובצרפת נוהגין ¹², שביעי קורא חובת היום ואומר קדיש והמפטיר קורא מה שקרא שביעי, אם אין בצבור אלא אחד היודע לקרות קורא וחוזר וקורא. ופסק ר"י פ"ב דכתובות ¹³ עיר שכולה כהנים כהן אחר כהן לא יקרא, וצריך לכהן אחד לקרות ולחזור ולקרות

1. כלומר, בימים שמניין הקרואים הוא: ה, ו, ז.
2. = הקורא עומד כסדר הפרקים אצל הרי"ף (השלישי לפי הסדר שלנו), כב, א.
3. בכורים, פרק ג, משנה ז.
4. סוכה מא, ב.
5. עיין תוספות, מגילה לב, א ד"ה בלא.
6. מגילה, פרק ג, ה' ו.
7. יט, ב, בתוס' ד"ה עמידה.
8. דברים, ה, כח.
9. מגילה, פרק רביעי, ה' א.
10. יומא ע, א בתוספות ישנים ד"ה ובעשור.
11. תוס' מגילה כג, א ד"ה חד.
12. סמ"ג, שם.
13. בתוספות שלנו, בגיטין נט, ב ד"ה כי.

הכל. ואם רובה כהנים¹⁴ הכהן קורא במקום חסרון ישראל דמדא'¹⁵ אם אין שם לוי כהן קורא במקומו כל שכן במקום ישראל. ובתוספ'¹⁶ איתא: עיר שכולה כהנים וישראל אחד, הישראל קורא וחוזר וקורא אפילו במקום כהן, מפני דרכי שלום.

נהגו מימות עזרא לתרגם כל פסוק, להבין לעם, אבל עתה לא נהגו לתרגם שאנו מבינים העברי יותר מן התרגום. אך בשביעי של פסח ויום ראשון של שבועות מנהג, כדי לפרסם נס מצרים ובעבור כבוד התורה. אין הקורא רשאי לקרות למתרגם יותר מפסוק אחד ואין הקורא רשאי לסייע למתרגם, שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה. וצריך שיהיו קול הקורא והמתרגם שוין. ואין רשאי אחד מהן לקרוא או לתרגם עד שיגמר האחד פסוקו. ולא יתרגם מתוך כתב. המתרגם יתרגם ביראה ולא ישען. והקטן מתרגם על-ידי גדול שאין כבוד לגדול לתרגם על ידי הקטן, ולא יתרגמו שנים. מעשה ראובן וברכת כהנים ומעשה העגל מן ויאמר משה אל אהרן עד וירא משה את העם. ופסוק ויגוף יי את העם נקראים ולא מתרגמין. מעשה אמנון בן דוד לא נקרא¹⁷ ולא מתרגם. אין קוראין בחומשין בבית-הכנסת משום כבוד הצבור.

כיון שהתחיל הקורא לקרות אסור לספר אפילו בדבר הלכה, אלא הכל שומעין ושותקין ומשימין לבם למה שהוא קורא, שנאמר¹⁸: ואזני כל העם אל ספר התורה. ואסור לצאת מן הצבור בשעה שקורא, אם לא בין איש לאיש. ומי שעוסק בתורה ותורתו אומנתו מותר לו לעסוק בתלמוד תורה כשהקורא קורא. וכתב ר' יהודאי גאון¹⁹ ודווקא היכי דאיכא י' דצייתי לתורה.

אין גוללין ספר תורה בצבור מפני טורח צבור להמתין שיגלל, לפיכך כשרוצין לקרות בשני ענינים מוציא שתי תורות נכונים. ולא יקרא איש אחד ענין אחד בשתי תורות שמא יאמרו ספר ראשון פגום לפיכך קורא בשני. כל האחרון שגולל ספר תורה נוטל שכר כנגד כולם. כשהוא גולל גוללו מבחוץ וכשהוא מהדקו מהדקו מבפנים וצריך להעמידו על התפר. אם מקום הנחת ספר תורה בבית אחר לא יצאו הקהל עד שילווחו שם.

אף על פי ששומע אדם כל התורה בכל שנתו בצבור חייב לקרות בעצמו בכל שבוע סדר השב' שנים מקרא ואחד תרגום, ופסוק שאין בו תרגום קורא שלוש פעמים העברי. ואיתא פרק קמא דברכות²⁰: ואפילו עטרות ודיבון. ופר"י²¹ לפי שיש בו תרגום ירושלמי חייב לומר. ולעז לנו²² אינו שוה כמ' התרגום, כי ברוב מקומות התרגום מפרש העברי הסתום. ודן הר"ם מקוצי²³ לפני רב יהוד' שהפירוש מועיל

14. עיין כלבו, הלכות קריאת התורה, סימן כ.

15. גיטין נט, ב.

16. בתוספתא שלנו אינו, אבל נמצא בירושלמי גיטין, פרק ה' הל' ט. ועיין תשובת הרשב"א, חלק א, סי' יג, הביאה בית יוסף, אורח חיים, סי' קלה.

17. כן ברמב"ם, קודם ר"מ, פרק יב, הל' יב, וכדפוסים שלנו: נקרא ולא מתרגם. ועיין דקדוקי סופרים מגילה, עמוד סה ב הערה פ.

18. נחמיה ח, ג.

19. בהלכות גדולות, הלכות צרכי צבור, מה, ב.

20. ח, ב.

21. עיין תוס', שם ד"ה ואפילו.

22. צריך לומר: שלנו.

23. בסמ"ג, שם.

יותר. וכל העושה כך צריך להשלים הסדר קודם אכילה שחרית של שבת, כמ' שר' צוה לבניו²⁴. ומשהתחיל החזן לקרות במנחה זמן הסדר מתחיל. וכל העושה כך מאריכין לו ימיו ושנותיו.

פרק שלישי

ספר תורה כשר נוהגין בו קדושה יתירה וכבוד גדול. אסור לאדם למכור ספר תורה אפילו אין לו מה יאכל ואפילו היו לו ספרי תורה הרבה. ואפילו ישן ליקח חדש אם לא ללמוד תורה או לישא אשה בדמיו, אם לא היה לו דבר אחר למכור. ספר תורה שבלה או נפסל נותנין אותו בכלי חרש וקוברין אותו אצל תלמידי חכמים וזו היא גניזתו. מטפחותיו שבלו גניזתן לעשות תכריכין למת מצוה. תיק שהוכן לספר תורה והונח בו ומטפחות הארון והמגדל שמניחין בו ספר תורה אף על פי שהספר בתוך התיק, וכן הכסא שהוכן להניח עליו ספר תורה והונח בו, הכל תשמישי קדושה ואסור לזרקן. וכשיבלו וישברו גנזין. אבל הבימות שעומד עליהן או² הספר והלוחות שכותבין בהן לתינוק אין בהן קדושה. וכן רמוני כסף שעושים לספר תורה לגוי תשמישי קדושה הן ואסור להוציאן לחול, אלא אם מכר אותן לקנות בדמיהן ספר תורה או חומש.

ומותר להניח ספר תורה על ספר תורה וכל שכן על חומשין וחומשין על גבי גביאים וכתובים ולא גביאים וכתובים על חומשין ולא חומשין על ספר תורה. וכל כתבי הקדש, אפילו הלכות ואגדות אסור לזרקן. קמיע שיש בו כתבי הקדש, אין נכנסין בהן לבית הכסא אם לא מחופות בעור. ולא יאחו אדם ספר תורה בורעו ויכנס לבית המרחץ ולבית הכסא ולבית הקברות אף על פי שכרוך במטפחת ונתון בתוך תיקו. לא יקרא בו עד שירחיק ד' אמות מאלו. ולא יאחזנו ערום. כל טמא ואפילו גוי מותר לאוחזו ולקרות בו, שאין דברי תורה מקבלין טומאה, ובלבד שלא יהיו ידיהם מלוכלכות בטיט ובצואה. אסור לשמש בבית שהוא בו עד שיניחנו בכלי תוך כלי, שאין מזומן לו, שאפילו עשרה כלים מזומנים לו זה בתוך זה כאחד חשובין, או יעשה לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים. ואם יש לו בית מיוחד אסור לשמש עד שיוציאו לבית אחר.

ומצוה ליחד לו מקום ולהדר המקום יתר מדאי. הרואהו מהלך יעמד ולא ישב עד שיגיע למקומו או יתכסה מעיניו. לא ירוק ולא יגלה ערותו ולא יפשוט רגליו נגדו ולא יניחנו על ראשו כמשוי ולא יחזיר אחוריו לו עד שיהיה גבוה עשרה טפחים. כשישב לפניו ישב באימה בכבוד ראש, שהוא העד הנאמן על כל, שנאמר³: והיה שם כך לעד. דברים שבלוחות הברית הן בכל ספר התורה. המהלך ממקום למקום וספר תורה עמו לא יניחנו בשק על החמור לרכוב עליו, אלא מגיחו בחיקו כנגד לבו ורוכב והולך, אם לא מתפחד מפני גנבים שאז מותר. כל המכבד תורה גופו מכובד על הבריות.

24. פרקא דרבינו הקדוש, שער ז.

1. רמב"ם, הלכות ספר תורה, פרק ו.

2. שם הל' ד': הבימות שעומד עליהן שליח צבור ואוחז הספר.

3. דברים לא, כו.

פרק רביעי

בשבתות וימים טובים ותשעה באב שחרית ותעניות ערבית¹ מפטירין בנביא לא פחות מכ"א פסוקים אם לא שלם העניין². וצריך לקרות בתורה תחלה, אפילו שלושה פסוקים דיו. וקורא מה שקרא המסיים מלפניו ולא יפטיר עד שיגלל ספר תורה. ומתחיל לברך: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים באמת, ברוך אתה יי הבורח בתורה במשה עבדו וישראל עמו ובנביאי אמת והצדק. וקורא שלושה פסוקים מהפטרת היום ויעמד מתרגם ויתרגם שלשתן זה אחר זה. ואם השלושה פסוקים שלוש פרשיות לא יקרא אלא אחד אחד. ומדלג מעניין לעניין אחר ולא מנביא לנביא אם לא של תרי עשר בלבד ובלבד, שלא ידלג מסוף הספר לתחלתו וכשידלג לא ישהה בדלוג אלא כדי שישלים המתרגם תרגומו. [ויכולין לתרגם שנים לקורא אחד³].

ואלה סדר הפטרות שבתות השנה כל אחת ואחת מעניין הסדר. והמיימון⁴ לא כתב מנהגנו. וזה המנהג:

בראשית	כה אמר יי, עד: ויאדיר.	ישעיה [מב, ה-כא].
נח	רני עקרה, עד: כי פארך.	בישעיה [נד, א — גה, ה].
לך לך	למה תאמר, עד: תתהלל.	בישעיה [מ, כז — מא, טז].
וירא	ואשה אחת, עד: ותאמר שלום.	במלכים [ב, ד, א-כג].
חיי	והמלך דוד, עד: דוד לעולם.	במלכים [א, א, א-לא].
תולדות	משא מלאכי, עד: מל[א]ך יי צבאות.	במלאכי [א, א — ב, ז].
ויצא	ויברח יעקב, עד: יכשלו במ.	בהושע [יב, יג עד סופו].
וישלח	חוון עובדיה, עד: סוף הספר.	בעובדיה.
וישב	על שלשה פשעי ישראל, עד: מי לא ינבא.	בעמוס [ב, ו — ג, ח].
מקץ	ויקץ שלמה, עד: מלך על כל ישראל.	במלכים [א, ג, טו — ד, א].
בחנכה	רני ושמחי, עד: חן חן לה.	בזכריה [ב, יד — ד, ז].
שבה שנייה	ויעש חירם, עד: להיכל זהב.	במלכים [א, ז, מ-ז].
ויגש	קח לך עץ, עד: בתוכם לעולם.	ביחזקאל [לו, טו-כח].
ויחי	ויקרבו ימי דוד, עד: ותכן מלכותו מאד.	מלכים [א, ב, א-יב].
שמות	הבאים ירש, עד: לא יחיש.	בישעיה [כז, ו — כח, טז].
וארא	בקבצי בית ישראל, עד: וידעו כי אני ה'.	(בירמיה) [ביחזקאל כח, כה — כט, כא].
בא	עגלה יפיפה, עד: לא אנקך.	בירמיה [מו, כ-כח].
בשלח	ודבורה, עד: סוף השירה.	בשפטים [ד, ד — ה, לא].
יתרו	בשנת מות, עד: בן סבאל.	בישעיה [ו, א — ז, ו].
משפטים	שלוח עבדים, עד: לפני כל הימים.	בירמיה [לד, ח — לה, יט].
תרומה	וי נתן חכמה, עד: עמי ישראל.	במלכים [א, ה, כו — ו, יג].
תצוה	הגד את בית ישראל, עד: ורציתי אתכם.	ביחזקאל [מג, י-כז].
תשא	וישלח אחאב, עד: יי הוא האלהים.	במלכים [א, יח, א-לט].

1. כלומר במנחת ערב.
2. בגליון נוסף: ואם קרא עשרה פסוקים ותרגם המתרגב דיו, אפילו לא שלם הענין. כן ברמב"ם, פרק יב, הלכות תפלה, ה"י יג.
3. נוסף בגליון.
4. בסוף סדר תפלות כל השנה.

הלכות קריאת התורה

ויקהל	ויעש חירם, עד : להיכל זהב.	במלכים [א ז, מ].
פקודי	ותשלם כל המלאכה, עד : מלא כבוד יי.	במלכים [א ז, נא — ח, יא].
ותכל ⁵	אז אמר שלמה, עד : בהוציאו אותם.	במלכים [א ה, יב-כא].
ויקרא	עם זו יצאתי, עד : בישראל יתפאר.	בישעיה [מג, כא — מד, כג].
צו	ספו על זבחכם, עד : באלה חפצתי נאם יי.	[בירמיה ז, כא — ט, כג].
פרשת שקלים	בן שבע שנים יהואש, עד : לכהנים.	במלכים [ב יב, איין].
פרשת זכור	פקדתי עמלק, עד : וישסף.	בשמואל [א טו, ב-לג].
פרשת פרה	בית ישראל יושבים על אדמתם, עד : וידעו כי אני יי.	
פרשת חדש	בראשון באחד לחדש, עד : עולת תמיד.	ביחזקאל [לו, טז-לח].
יום א' של פסח	בעת ההיא, עד : בכל הארץ.	ביחזקאל [מה, יח — מו, טו].
יום ב'	וישלח המלך, עד : קם כמהו.	יהושע [ה, ב — ו, כז].
ד' חול המועד	היתה עלי, עד : דברתי ועשיתי.	במלכים [ב כג, ארכה].
יום שביעי	שירת דוד, עד סופה.	ביחזקאל [לו, איד].
יום שמיני	עוד היום בנוב, עד : קדוש ישראל.	בשמואל [ב כב, אינא].
שמיני	ויוסף עוד, עד : איש לביתו.	בישעיה [י, לב — יב, ו].
תוריע	ואיש בא, עד : כברת ארץ.	בשמואל [ב ו, אייט].
מצורע	וארבעה אנשים.	במלכים [ב ד, מב — ה, יט].
אחרי	הלא כבני כושיים, עד : אלהיך.	במלכים [ב ז, ד].
קדושים	התשפט התשפט עד : אני יי.	בעמוס [ט, ז עד סופן].
אמור	והכהנים והלויים, עד : הכהנים.	ביחזקאל [כ, ד-כ].
בהר	ויאמר ירמיהו.	ביחזקאל [מד, טו-לח].
בחוקתי	יי עוזי, עד : כי תהלתי.	בירמיה [לב, ו].
במדבר	והיה מספר, עד : וארשתיך.	בירמיה [טז, יט — יז, יד].
נשא	ויהי איש מצרעה, עד : אשתאול.	בהושע [ב, א-כב].
שבועות יום א'	ויהי בשלשים, עד : ממקומו.	שפטים [יג, ב-כה].
יום שני	תפלה לחבקוק, עד : בנגינותי.	יחזקאל [א, א-ג, יב].
בהעלותך	רני ושמחי, עד : חן חן לה.	חבקוק [ג, א עד סופן].
שלח	וישלח יהושע, עד : מפנינו.	זכריה [ב, יד — ד, ז].
קרח	לכו וגלבה הגלגל, עד : ויתן יי קולות.	יהושע [ב, איכד].
חוקת	ויפתח הגלעדי, עד : אותו נירש.	שמואל [א יא, יד — יב, יח].
בלק	והיה שארית, עד : והצנע לכת.	שפטים [יא, איכד].
פנחס	דברי ירמיהו, עד : רעה תבא.	מיכה [ה, ו — ו, ח].
מטות	שמעו דבר יי, עד : ובו יתהללו.	ירמיה [א, א-ב, ג].
מסעי	ויד יי היתה.	ירמיה [ב, ד — ד, ב].
דברים	חזון ישעיהו, עד : בצדקה.	[במלכים א יח, מז].
ואתחנן	נחמו נחמו, עד : לא נעדר.	ישעיה [א, איכז].
ט' באב	אסף אסיפם, עד : חפצתי נאם יי.	ישעיה [מ, איכז].
עקב	ותאמר ציון, עד : קול זמרה.	ירמיה [ה, יג — ט, כג].
ראה	עניה סוערה, עד : כי פארך.	ישעיה [מט, יד — נא, ג].
שפטים	אנכי אנכי, עד : אלהי ישראל.	ישעיה [נב, יא — נה, ה].
תצא	רני עקרה, עד : מרחמך.	ישעיה [נב, יב].
תבא	קומי אורי, עד : אחישנה.	ישעיה [נב, איין].

5. עיין למעלה, פרק א, הערה 11.

6. = שבת.

מכאן ואילך נחלקו הגאונים: המיימון⁷ כתב לאתם נצבים: שוש אשיש⁸. וילך, שבת שבין ראש השנה לצום כפור: שובה ישראל⁹. האזינו: דרשו¹⁰. ברכה: ויהי אחרי מות משה¹¹. ויש מפטירין: ויעמד שלמה¹². ונכון לקרא שלושה פסוקים מויעמוד שלמה ואחר כך ויהי אחרי מות משה. ויש מפטירין שוש אשיש אחר יום הכפורים מפני שמחת כפרת עונות. ועוד שהוא נגד זמן שמחה שהיא סוכות. ושובה קודם ראש השנה שכתוב תקעו שופר. ודרשו בין ראש השנה ליום כפור דכתיב בהמצאו ואימתי בהמצאו בין ראש השנה ליום כפור. וכשיש רק שתי שבתות מניחין דרשו שהרי נאמרה בצום גדליה. ויש מפטירין שובה לעולם אחר יום הכפורים, דיפה תשובה בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין¹³. ושוש אשיש לפני ראש השנה. משל לבן מלך, שהמלך רוצה לדונו ויודע שידונו בטוב ולהכי שמח, ועוד לסמוך נחמה לנחמה. ונהרא ונהרא ופשטיה¹⁴. יום ראשון מראש השנה, מפטירין ויהי איש אחד מן הרמתיים. עד משיחו בשמואל¹⁵. יום שני, כה אמר יי מצא חן, עד: נאם יי בירמיה¹⁶. שחרית כפור, סלו סלו¹⁷, מנחה, ספר יונה כולו. יום ראשון מסוכות הנה יום בא ליי¹⁸. שני ויקהלו¹⁹. חול המועד, ביום בא גוג²⁰. שמיני עצרת ויהי ככלות שלמה²¹. ראש חודש שחל בשבת, השמים כסאי, עד: סוף הספר בישיעה²². ואב שחל בשבת מפטירין חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי²³ ואין מנהגנו כן, אלא שמעו דבר יי בירמיה²⁴. ראש חודש שחל באחד בשבת מפטירין בשבת שלפנים מחר חדש בשמואל²⁵. [כתב הר"מ מלונד, דאין אומ' מחר חדש כי אם חל ראש חודש בשבת ויום א, אבל אם חל ביום א בלבד אין אומרים בשבת מחר חדש, כי אם הפטרת שבת, כי מה לנו להפטיר כי אם מעניין הפרשה דבשלמא כשחל בשבת ויום א אז קאי ההפטרה אספר תורה דראש חודש דסליק מגיה. וכן מדכר בהפטרה מעניין ראש חודש. וכשחל ראש

7. שם, ובפרק יג, הלכות תפלה, ה' יט, ועיין שם בכסף משנה.

8. ישעיה סא, י.

9. הושע יד, ב.

10. ישעיה נה, ו.

11. יהושע א, א.

12. מלכים א, כב.

13. עיין ראש השנה טז, א.

14. על מנהגי קריאות אלו עיין: מחזור ויטרי, עמוד 223; תוספות, מגילה לא, ב; מרדכי, סימן תתלא.

15. א, א—ב, י.

16. לא, ב—יד.

17. ישעיה נז, יד.

18. זכריה יד, א.

19. מלכים א, ב.

20. יחזקאל לת, יח.

21. מלכים א, נד.

22. סו, א עד סוף הספר.

23. ישעיה א, יד.

24. ב, ד.

25. א, כ, יח.

חודש בשבת בלבד אז מפטירין השמים כסאי. והר"ם אביו הנהיג לומר לעולם מהר חדש אפילו לא אירע ראש חודש בשבת²⁶.
ברכת הפטרה של אחריה כך היא: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם צור כל העולמים צדיק בכל הדורות האל הנאמן האומר והעושה המדבר והמקיים, שכל דבריו אמת וצדק, נאמן אתה הוא יי אלהינו ונאמנים דבריו ודבר אחד מדבריו אחור לא ישוב ריקם, כי אל נאמן אתה ברוך אתה יי האל הנאמן בכל דבריו. רחם על ציון כי היא בית חיינו ולעלובת נפש תנקום נקם במהרה בימינו, ברוך אתה יי משמח ציון בבניה. שמחינו יי אלהינו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך במהרה יבא ויגל לבנו, על כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו, כי בשם קדשך נשבעת לו, שלא תכבה נרו לעולם ועד, ברוך אתה יי מגן דוד. עד כאן יאמר בחול. ובשבת ויום טוב מוסיפין: על התורה ועל העבודה ועל הגביאים ועל יום פלוני שנתן לנו יי אלהינו לקדושה ולמנוחה. ביום טוב: לששון ולשמחה, לכבוד ולתפארת. על הכל יי אלהינו אנחנו מודים לך ומברכים אותך יתברך שמך בפה כל חי תמיד לעולם ועד, ברוך אתה יי מקדש השבת. ביום טוב: ישראל והומנים. אבל בראש חדש לא יזכיר שאלמלא שבת אין הפטרה.

הלכות בית הכנסת וצרכי צבור¹

פרק ראשון

כל מקום שיש עשרה מישראל, בני חורין, ושליח צבור אחד מהם, נקראין צבור ועדה, שנאמר²: עד מתי לעדה הרעה. והיו י, שהרי יצאו יהושע וכלב. וכופין זה את זה לבנות בית ליכנס בו בכל עת להתפלל, גבוה מכל חצרות העיר, שנאמר³: ולרומם בית אלהינו. והשיב ר"ת להרי"ט⁴ על בית אחד שגגה גבוה מבית הכנסת ופסק: אם גגו גג המשתמר שאינו משופע אסור, או אם תחלת שפועו גבוה אז ישפל, אבל גגותינו המשופעים אין צריך שאין משתמשים בהם. ובונים פתחה של בית הכנסת למזרח, שנאמר⁵: והחונים לפני המזרח. ובונים היכל שמניחין בו ספר תורה ברוח שמתפללין בו ומעמידין בימה באמצע הבית כדי שיעלה עליה קורא התורה או הדרשן, כדי שישמעו כולן. וכשמעמידין התיבה שיש בה ספר תורה מעמידין אותה באמצע הבית⁶ ואחורי התיבה כלפי ההיכל ופניה כלפי העם. והזקנים יושבים אחוריהם

26. נוסף בגליון. ועיין פירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמוד קמח.

1. רמב"ם, הלכות תפלה, פרקים: ת, ט, יא; סמ"ג, עשין יט, כ.

2. דברים יד, כז.

3. עזרא ט, ט ושם: לרומם את בית אלהינו.

4. = הרב רבי יום טוב. כנראה שהיא הבאה מספר הישר ולפנינו אינה. והשוה מהר"ם בר' ברוך, חלק א, ירושלים תשי"ז, תשובות, סי' נ: ושמעתי ממורי אבי שיח' שקיבל מרבנות' בשם ר"ת וסבורני שהוא כת' בספר הישר וכו'. ועי' בהערות שם.

5. צריך לומר: והחונים לפני המשכן קדמה (במדבר ג' לח). וכן ברמב"ם, פרק יא, הל' ב.

6. לפנינו ברמב"ם, שם הל' ג, חסרה חיבת "הבית". ועיין בכסף משנה שם.

כלפי ההיכל ופניהם כלפי העם וכל העם העם יושבים שורה (כ) לפני שורה. ופני כל השורה לאחורי השורה שלפניה עד שיהיו פני כל העם כלפני הקדש וכלפני הזקנים וכלפני התיבה. והשליח צבור עומד לתפלה בארץ לפני התיבה ופניו לפני הקדש כשאר העם ומוציא ידי חובתו. ואפילו היה השליח צבור בחצר קטנה שנפרצה במלואה לגדולה והיו בגדולה תשעה מצטרף עמהן להשלים לעשרה, אבל אם היה בגדולה, והצבור בקטנה לא מוציא ולא מצטרף. וכן לגבי צואה, אם צואה בגדולה אסור להתפלל ולקרות קריאת שמע בקטנה, צואה בקטנה מותר לקרות ולהתפלל בגדולה, אם לא יש שם ריח רע, מפני שיש לגדולה פסין מכאן ומכאן הרי היא כמופלגת מן הקטנה ואין הקטנה מופלגת מן הגדולה אלא הרי היא כקרן זוית שלה. כתב הר"ם מקוצי⁸: ולענות קדושה וברכו אפילו מחיצת ברזל אינה מפסקת, כדאיתא פרק כל גגות⁹. ועוד איתא פרק ראוהו בית דין¹⁰: היה עובר אחורי בית הכנסת ושמע קול שופר או מגלה, אם כיון לבו יצא.

ובית זה¹¹ נקראת בית הכנסת. וצריך לנהוג בה כבוד, לכבדה ולרבצה. מנהג ספרד וארץ הצבי ומערב ושנער להדליק עששיות בה, וכן¹² מנהג כל צרפת ואשכנז וארץ האי, ולהציע בקרקעיתו מחצלות כדי לישב עליהם. ובערי אדום יושבין על כסאות. ואין נוהגין קלות ראש כגון שחוק והתול ושיחה בטילה בהם. אין אוכלין ואין שותין ואין מטיילין ואין נאותין ואין נכנסין בהן מפני החמה והגשמים, אם לא חכמים ותלמידים שמתריין לאכול ולשתות בהן מדוחק. ואין מחשבין בהן אלא חשבונות של מצוה, כגון קופה של צדקה ופדיון שבויים. ואין מספידין אלא הספד של רבים שמספידין מגדולי אותה העיר. וכן בבית המדרש שקדוש יותר מבית הכנסת. וחכמים גדולים אף על פי שיש להם בעירם בית הכנסת לא היו מתפללין אלא במקום שהיו עסוקים שם בתורה והוא שיתפללו שם תפלת צבור.

תפלת הצבור היא למנות שליח צבור גדול שבכולם בחכמה ובמעשים וזקן וקולו ערב ורגיל לקרות. ומי שלא נתמלא זקנו, אפילו חכם, לא ימנהו מפני כבוד צבור, אבל פורס על שמע משיביא שתי שערות אחר שלוש-עשרה שנים. וכן העלג שא' לא ע' ומי שאין יכול להוציא האותיות כתקנו. מצאתי ברב עמרם¹³: שאלו מקמיה רב נטרונאי גאון, אם יכולים להושיב במקום שליח צבור שאינו הגון אחר תחתיו, שלח: מסלקין אותו. ואם היה סומא אין מסלקין אותו אם מעשיו מתוקנין. הרב ממנה אחד מתלמידיו להתפלל לפניו בצבור. הסומא פורס על שמע. ואין נעשה שליח צבור עד שיהא עטוף¹⁴. ופסק רב נטרונאי גאון¹⁵ שבן שלוש-עשרה נעשה שליח צבור

7. שם הל' ד: כלפי הקדש וכלפי הזקנים וכלפי התיבה.

8. סמ"ג, כ.

9. עירובין צב, ב.

10. ראש השנה כז, ב.

11. בגליון: שפירשנו לעיל סדר בניינה.

12. מכאן עד "האי" (אנגליה) הוספת המחבר על דברי הרמב"ם פרק יא, הל' ה.

13. סדור רב עמרם, ווארשא, דף לה, א, והשלם, חלק ב, דף עז ב בסתם: ושאלו מקמיה מתיבתא. עיין אוצר הגאונים, מגילה, חלק התשובות, עמוד 43, הערה ט.

14. ברמב"ם, פרק ה, הל' יב: אבל מי שכתפיו מגולות וכו' אינו נעשה שליח צבור עד שיהיה עטוף.

15. עיין אוצר הגאונים שם, עמוד 42, סי' קנו.

קודם¹⁶ שיבטלו תפלה, ופסק¹⁷ דעבד וארון ושבת וקטן פורח והיודע למי מברכים אין מצטרפין לי'.

שליח צבור מוציא מי שאינו יודע להתפלל, אם עונה אמן אחר כל ברכה וברכה. ואפילו¹⁸ היודע מוציא בראש השנה וצום כפור של יובל מפני שהן ברכות ארוכות ואין רוב היודעין אותו יכולין לכוין דעתן כשליח צבור ואם ירצה לסמוך על השליח צבור הרשות בידו, אבל בשאר ימות השנה אין מוציא היודע.

פרק שני

תפלת הצבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חטאים, לפיכך לא יתפלל יחידי כל זמן שיכול להתפלל עם הצבור. כתב הר"ם מקוצי¹ ובשעת שהצבור מתפללין עת רצון כר' יוחנן², למדנו שבשעת הדחק ובני ישוב, מתפללין בבתיהם בשעה שקהללות ישראל מתפללין. ולעולם ישכים ועריב לבית הכנסת, שמי שאין נכנס לתוכה נקרא שכן רע. ומצוה לרוץ שם. אין מתפללין וקוראין בתורה ומפטירין בנביא ולא יהא אחד מברך ברכת שמע והכל שומעין ועונין אמן וזהו פורס על שמע ואין אומר קדיש ואין כהנים נושאים כפיהם פחות מעשרה וכהנים מן המניין. וכן אף אם התפללו כבר מקצת העשרה, משלימין למניין. והוא שיהיה רוב הצבור שלא התפללו. ופסק רב עמרם³: אפילו (מ)[ל]אחד, ט שישמעו תפלה משלימין לו למניין ואחד מהם מתפלל להוציאו. וכן נוהגין העולם באבל וחתן שמאספין בהם מניין ואפילו שמעו. ואם התחילו להתפלל ויצא אחד ולא נשאר רק תשעה יסיימו, ועל היוצא נאמר⁴: ועוזבי יי יכלו.

כל האומר בתחנונים מי שחס על קן צפור שלא יקח האם על הבנים, שלא ישחוט אותו ואת בנו ביום אחד, ירחם עלינו וכיוצא בעניין זה, משתקין אותו מפני שמצות אלו גורת הקדוש ברוך הוא ולא רחמים, שאם היה רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר. וכן לא ירבה במניין של שם, לומר: האל הגדול הגבור והנורא החזק והאמין והעוז, שאין כח באדם להגיע בסוף שבחו אלא אומר מה שאמר משה רבינו⁵.

כשיכנס אדם לבית הכנסת, יכנס שיעור שני פתחים קודם שיתפלל, שנאמר⁶: לשמור מזוזות פתחי. וכשיצא אל יפסיע פסיעה גסה. היה לבית הכנסת או לבית המדרש שני פתחים לא יעשנו כפנדריא, לקרב הדרך, שאסור ליכנס בהם אלא לדבר מצוה. הוצרך לקרות אדם או לשום דבר בהם, יאמר שמועה או פסוק, או יאמר לנער

16. כלומר, במקום.

17. עיין אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, עמוד 112, סי' שיד.

18. צריך לומר: ואפי' את היודע.

1. סמ"ג, יט.

2. ברכות ה, א.

3. בסידור רב עמרם שלנו אינו והובאה בשם רש"י. עיין תשובת רש"י, סי' צב, ובהערות שם.

4. ישעיה א, כח.

5. בגליון: ואומר ר"י דוקא בתפלה איכא קפידא אבל ביהודים שאומ' אחר תפלתו אין קפידא.

עיין תוס' ר"י חסיד, ברכות לג, ב ד"ה והוא.

6. משלי ה, לו.

פסוק לי פסוקך, או ישב מעט שם ששיבה שם מצוה, שנאמר^ז: אשרי יושבי ביתך. ומי שנכנס לצורך שם, מותר לצאת דרך פתח אחר לקרב דרכו. ומותר ליכנס בבית הכנסת במקלו ומנעלו ובאפונדתו ולרוק שם, דלא כירושלמי^ח דאמר, כל הרוקק בבית הכנסת כאלו רק בבת עינו.

כל מה שנוהג שם ביישוב נוהג בחורבנו, חוץ מכבוד ורבוץ, שבקדושתו עומד, שנאמר^ט: והשמתי מקדשיכם, אף כשהן שוממין בקדושתן עומדים. עלו שם עשבים תולשן ומניחן במקומן כדי שיראו העם וישתדלו לבנותן. אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו אם לא בנו כבר אחר, אם לא שחרבו יסודותיו או שנטו כתליו, שסותרין אותו מיד לבנות ביום ובלילה שלא תדחק השעה וישאר חרב.

מותר לעשות בית הכנסת בית המדרש ולא להפך, שבית המדרש גדול ממנו. כיוצא בו, אם מכרו בני העיר בית הכנסת ליקח בדמיו מטפחות לוקחין בדמיו חומשין. מכרו חומשין לוקחין ספר תורה, אבל מכרו ספר תורה אין לוקחין בדמיו רק ספר תורה אחר, שאין גדול בקדושה כספר תורה וכן במותריהן. גבו מן העם מעות לבית הכנסת לבנותו, או לקנות ספר תורה, מטפחות ותיק, אין משנין אלא מקדושה קלה לחמורה, אבל אם עשו מה שגבו לעשותו והותירו, משנין המותר לכל מה שירצו. וכל כלי בתי כנסיות כהם, פרכה שמניחין על ארון הספרים, כמטפחות ספרים. ואם התנו עליהם הכל לפי התנאי.

כשמוכרים בית הכנסת צריכין להתנות ללוקח שלא יעשוהו מרחץ ובורסקי ובית הטבילה ובית המים, אם לא שהתנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, בשעת המכירה, שיהיה הלוקח מותר לעשות בו ובקורותיו כל אילו או מותר. וכן אם התנו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר על מותר הדמים שיהא חולין, הרי אילו חולין אחר שיקחו המצוה. וכן אדם שקבלוהו רוב אנשי העיר עליהם, מוכר ונותן לבדו כל מה שירצה. אין שוכרין וממשכנין בית הכנסת, אבל נותנין אותה ומוכרין אותה. וכן מותר למכור ולהחליף ולתת הלבנים והעצים שלה כשסתרוה לבנותה ולא להלותה, שאין הקדושה עולה ממנה אלא בדמים או בהנאה שהיא כדמים, כגון מתנה, שאלו לא היה לקהל הנאה במתנתה לא היה נותנין. וכל זה שמותר למכור ובעניין שבארתה, בבית הכנסת של כפרים שנעשית על דעת בני הכפר לבדם שאם למוכרה ימכרו, אבל בית הכנסת של כרכים על דעת כל העולם נעשית, לבא להתפלל שם ואין מוכרין אותה לעולם.

רחבה של עיר ובתים וחצירות שמתקבצין שם להתפלל בזמן שהן קבוצ רב ולא יכלו ליכנס כולם בבית הכנסת, אין בהן קדושה שאין קביעותן אלא עראי כאדם שמתפלל בתוך ביתו.

7. תהלים פד, ה.

8. ברכות פרק ג, הלכה ה.

9. ויקרא כו, לא.

הלכות נשיאות כפים וכהנים¹

פרק ראשון

בשחרית ומוסף² ומנחת תענית שאין בו נעילה כהנים נושאים כפיהן, אבל מנחת כל יום משום שכרות לא ישאו כפיהם, ואפילו של תענית שיש בו נעילה לא נושאים כפיהם גזירה משום כל יום. בשם רש"י כתב הר"ם מקוצי³ דהאידנא דליכא שכרות⁴ ביום כפור ואיכה רחמי, פרשי ידיהו ולא מחלפי בשאר מנחות. כהן שעבר ועלה לדוכן ביום כפור⁵ הואיל וידוע שאין שכרות לא ירד מפני חשד דפסול.

לא מצינו טעם חלוק אצבעות למה. ואיכא במדרש⁶, מציץ מן החרכים⁷ — מבין קשרי אצבעות כהנים. ואני שמעתי מלשון דוכן — דו כאן, כמו טב למיתב טן דו⁸, כלומר: שנים אצבעות לכאן. ורב עמרם⁹ פירש, שבפסוק ראשון מניחין אצבע בצד גודל, בפסוק שני מניחין האמצעית הסמוכה לאמה, לשלישית מניחין קמיצה סמוכה לזרת. ופסק רב עמרם⁹, שיכול החזן לסייע לכהן¹⁰ שלא יטעה.

כיצד הדוכן, כשיגיע החזן לרצה יעמדו כהנים פניהם למול ההיכל ואצבעותיהם כפופות לתוך כפיהם, הגיע החזן לסוף מודים יחזרו פניהם דרך ימין מול העם ופושטין אצבעותם ומתחילין יברך עד סוף ג פסוקים¹¹ ועונין כל העם אחר כל פסוק אמן. וחזן מקרא כל מלה ומלה. ויתחיל החזן שים שלום ויחזירו הכהנים פניהם דרך ימין, מול ההיכל, וכופפין אצבעותם ואומרים עשינו מה שגזרת עלינו עשה עמנו מה שהבטחתנו בתורתך השקיפה¹² וגו'. ולא יוסיפו ברכות בין בלחש ובקול רם יותר משלושה פסוקים אלו. ואומ' בקול רם ובעמידה ובנשיאות כפים ובלשון הקדש. ובמקדש (ו) בשם המפורש. בשעה שעולין לדוכן¹³ אומרים: ברוך אתה יי מלך העולם אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לברך את עמו ישראל באהבה. וכשגמר החזן ברכתו, בשעה שעוקר רגליו לדוכן¹⁴ אומר: יהי רצון לפניך יי אלהי שתהא הברכה הזאת שצויתנו לברך את עמך ישראל ברכה שלימה ולא יהיה בה מכשול ועון מעתה ועד עולם.

1. רמב"ם, הלכות תפלה, פרק יד; סמ"ג עשין, כ.

2. יש להוסיף: ובנעילה, וכן הוא ברמב"ם שם, הל' ג.

3. סמ"ג, שם.

4. שיבוש יש כאן ויש לתקן על"פי הסמ"ג: דהאידנא דנהיגי ברחמים ביה"כ, פרשי ידיהו וכו'.

5. צריך לומר: במנחה של יום כפור. כן כתב הרמב"ם שם, הל' ב, בניגוד למה שהובא למעלה בשם רש"י.

6. שיר השירים רבה ב, כא.

7. שיר השירים ב, ט.

8. קדושין ז, א.

9. בסדור רב עמרם שלנו אינו. והובא בערוך ערך חלון, בשם שאלה לפני הגאונים.

10. כלומר לכהן אחד.

11. תיבה זו נמחקה בכתב"ד ותוקנה למתיבות.

12. דברים כו, טו.

13. עיין מחזור ויטרי, עמוד 100, ובהערה קז.

14. יש לתקן על"פי מחזור ויטרי "בדוכן" כלומר כשמתחזר פניו כלפי הצבור.

הכהנים ממתינין דבור המקרא ואמן הצבור¹⁵ ואף אמן מהודאה וצבור ממתינין ברכת כהנים לענות אמן. ואין המקרא עונה אמן מפני שיתבלבל. תקן עזרא¹⁶, שיעלו יחפים, ויביטו בארץ ולא בצבור והצבור¹⁷ לא יביטו בפני הכהנים. היו שנים כהנים, המקרא אומר בתחלה כהנים, אבל לא יקרא לאחד. דכתיב¹⁸: אמור להם. ונהגו להקרות ולקרות כהנים¹⁹ אף ליחיד, אף על פי דכתיב: להם, פירוש שנים חייבין לעלות ולא אחד. ואומר יברכך יי והמקרא יהיה ישראל, שנאמר: אמור להם. לא יחזירו הכהנים פניהם מן הצבור עד שים שלום ולא יכפו אצבעותיהם עד שיחזרו פניהם מן הצבור.

פרק שני

במקדש עולין לדוכן אחר תמיד השחר ופושטין אצבעותיהם על גבי ראשיהם וכהן גדול למטה מן הציץ ומקרא¹ כמו בגבולין. ואין עונין צבור אמן, אבל אחר הפסוקים צבור יענו ברוך יי אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. ואומר השם המפורש יו"ד ה"י וי"ו ה"י ככתיבתו. ובמדינה, ומשמת שמעון הצדיק אף במקדש, אין אומר השם אלא בכינויה, כדי שלא ילמדו אותו הדיוטות. וחכמים מלמדין אותו אחד לשבע שנים לתלמידיהם.

עיר שכלה כהנים כלן עולין לברך ישראל שבשאר מקומות וט(פ)[ף] עונין אמן, אם לא יש עשרה כהנים שלא עלו, שהם עונין אמן. אין כהן רק השליח צבור בלבד, אם מובטח לחזור לתפלתו רשאי לעלות. אין כהן כלל, אומר הצבור²: אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו כו' עד וישם לך שלום. ושמו כו', שים שלום, בלא עניית אמן³ לעם. כהן נושא כפיו אפילו כמה פעמים ביום, לכמה צבורים. ואם לא עקר רגליו לילך לדוכן בשעה שאמר החזן רצה לא יעלה פעם זה, דכתיב⁴: וירד מעשות החטאת. כל כהן שאין עולה אף על פי שבטל מצות עשה אחת, הרי זה כעובר ג, שנאמר⁵: כה תברכו, אמור להם, ושמו שמי. ודווקא כשמוהירין אותן וראיה מירושלמי⁶ דר' שמעון בן פזי כד הוה תשש כה, קאי לאחורי העמודים, ר' אלעזר גפק לאבראי. וכל מה שלא יזהירום ישראל לעלות שאז עוברים⁷. וכהן שאין מברך אין מתברך⁸.

15. נראה שנשמט כאן וצריך להשלים: והמקרא ממתינן אמן הציבור.

16. כן גם ברמב"ם שם, הלכה ו, ועיין בכסף משנה.

17. בגליון: ואף פרק אין דורשין (חגיגה טז, א) שעיניהם כהות אם יביטו בכהנים.

18. במדבר ו, כג.

19. עיין כלבו, הלכות נשיאת כפים, סי' קכה בשם ר"י.

1. צריך לומר: ואחד מקרא כמו וכו'.

2. צריך לומר: שליח הצבור.

3. עיין כסף משנה, פרק טו, ה"י.

4. ויקרא ט, כב. והדרש עיין סוטה לה, ב.

5. במדבר ו, כג.

6. ברכות פרק ה, הלכה ד.

7. נראה שצריך לומר: שאז אין עוברים. השוה סמ"ג.

8. נראה, שיש להשלים על פי הרמב"ם, פרק טו, ה"י: וכל כהן המברך מתברך שנאמר וכו'.

שנאמר⁹: ואברכה מברכך. לא יהא קל בעיניך ברכתם, כי אף על פי שחוטאים עושים מצות הקדוש ברוך הוא ותוא מסכים על ידם ומברך עמן. עם שאחורי כהנים אינן בכלל ברכה, אבל שלפניהם בכלל, ואפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת.

כהן אף על פי שאינו חכם והוא חוטא משאר עבירות, חוץ מעבודה זרה ושפיכות דמים, ואינו בעל מום, כמו ידיו בהקניות ואצבעותיו עקומות ואינו עלג ולא כבד פה ואין רירו יורד על זקנו בשעה שמדבר ולא סומא אפילו באחת מעיניו ולא ידיו צבועות סטים ופואה, או אפילו היו בו מומין אלו ורגילין בו אנשי עירו, שאז אין מסתכלין בו, ואם נתמלא זקנו, נושא כפיו. ואם (אינו)¹⁰ חוטא מעבודה זרה ושפיכות דם ואף אם שגג ועשה תשובה מהם לא ישא, כן פסק רב עמרם¹¹, דאיתקש למשרת, שנאמר¹²: לעמוד לשרת. מה משרת פסול, שנאמר¹³: אך לא יעלו כהני במות אל מזבח יי, אף לדוכן. ורבינו גרשום¹⁴ אומר דלא הוקשו כי אם לעמידה, דכתיב: לעמוד ומכשיר מי שנשתמד ועשה תשובה, והלא כל ישראל חטאו בעבודה זרה בימי המלכים ומסתמא היו שם כהנים ואומר הקדוש ברוך הוא, שובו אלי ואשובה אליכם¹⁵. וקטן בן שלוש-עשרה ולא נתמלא זקנו נושא כפיו עם אחרים אבל לא מעצמו. שתי כשיעור רביעית יין ובת אחת, שהוא אצבעים על אצבעים על רום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, בגודל שמושחין בו בכל התורה הנקרא בהן, אין נושא עד שיסיר יינו. וכן אם לא נטל ידיו עד הפרק וכן אם שתי יותר מרביעית אפילו מזוג, אפילו בכמה פעמים, אבל רביעית מזוג או בשתי פעמים נושא.

כשם שאסור לכהן לברך וליכנס במקדש שכור¹⁶, כך אסור לכל אדם להורות כשהוא שתוי אפילו משכר תמרים, או שתי חלב ונשתבשה דעתו, שנאמר¹⁷: יין ושכר אל תשת, וסמך ליה: להורות את בני ישראל. ומותר להורות דבר שהצדוקין מודין בו, כמו לאסור שרץ וחלב ודם. ומותר לשכור ללמוד¹⁸ תורה, ואם הוא חכם קבוע להוראה אסור ללמד, שתלמודו הוראה. שתי כדי רביעית והיה מזוג במים כל שהו, או ישן מעט, או הלך כדי מיל, עבר יינו. שתי יותר מרביעית, דרך משכרתו אבל רכוב לא¹⁹. וכתב רבנו מנחם מלנדרץ²⁰, דהשתא שהוראותינו כתובות אין חשש והמחמיר תבא עליו ברכה.

9. בראשית יב, ג. 10. המוסגר, מסברא.

11. בסדר רב עמרם שלפנינו (חארשא יא, ב, עיין שם, הערה 38, והשלם, חלק א, דף קמב, ב) לא נאמר אלא על שפיכת דמים ובסתם: כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו. אבל כן הוא ברמב"ם, פרק טו, הל' ב, דפוס רומי, ולפנינו נשמט בהורג את הנפש "אפילו בשגגה" (ועיין בית יוסף, אורח חיים, ס"י קכת).

12. דברים יח, ה.

13. מלכים ב, ט.

14. הובא בסמ"ג, שם.

15. זכריה א, ג.

16. רמב"ם פרק א, הלכות ביאת מקדש, הל' ג-ה.

17. ויקרא י, ט.

18. ברמב"ם: ללמד.

19. סמ"ג לאוין, ש. והשוה למעלה הלכות תפלה, סוף פרק ב.

20. עיין שו"ת מהרי"ק, שורש קע (בווארשא, קסח) בשם: סמ"ק צורף בשם מהר"ם. הובא ברמ"א, יורה דעה, סימן רמב, הל' יג. ועיין ש"ך שם.

[סדר התפלות והברכות לכל השנה¹]

כשיכנס² אדם לישן בלילה על מטתו מברך: ברוך אתה יי מלך העולם המפיל חבלי שינה על עיני ומאיר לאישון בת עין. יהי רצון לפניך יי אלהי, שתצילני מיצר רע ומפגע רע ואל יבהילוני חלומות רעים ולא הרהורים רעים ותהא מטתי שלימה לפניך ותעמידני ממנה לחיים ולשלום ותאירה עיני פן אישן המות. ברוך אתה יי המאיר לכל העולם. ופ"ב דשברעות³ איתא, שר' יהושע היה אומר: ויהי נועם⁴ ומה רבו צרי⁵ וארוממך כי דליתני⁶. וקורא פרשה ראשונה מקריאת שמע וישן. אם אנסתו שינה קורא אפילו פסוק ראשון, או פסוקי רתמי ואחר כך ישן.

בשעה שייקץ (סוף⁷) משנתו ילך לבדוק לבית הכסא ויאמר: התכבדו מכבדים משרתי עליון, שמרוני עד שאכנס ואצא שזה דרכן של בני אדם. וכן בכל שעה שילך שם. ובצאתו יטול ידיו ואומר (נטילת ידיים יג תיבות כנגד יג תיבות שבשאל אביך ויגדך וזהו וצונו. ארבעים ואחת תיבות באשר יצר ארבעים כנגד ארבעים יצירת הולד ואחת נגד לקיטת הזרע⁸). ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וציונו על נטילת ידיים. ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים, חללים⁹ חללים, גלוי וידוע לפני כסא כבודך, שאם יפתח אחד מהם או יסתם אחד מהם אי-אפשר להתקיים ולעמוד לפניך אפילו שעה אחת. ברוך אתה יי רופא חולי כל בשר ומפליא לעשות (שאם אדם עושה גוד בנקב קטן מפסיד הכל, אבל הקדוש ברוך הוא ברא בו נקבים ומעמידן זהו כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלהים לבדך¹⁰).

(מ"ה תיבות באלהי נשמה בגי' אדם¹¹).

אלהי, נשמה שנת' בי טהורה, אתה בראתה, אתה יצרתה ואתה נפחת(ה) בי ואתה משמרה בקרבי ואתה עתיד ליטלה ממני ואתה עתיד להחזירה בי לעתיד לבא, כל

1. בכתב־היד אין כאן כותרת. לנוסח הברכות והתפילה אצל המחבר, עיין במבוא. ובגליון: תניא ר' מאיר אומר: חייב כל אדם מישאל לברך מאה ברכות בכל יום, שנאמר (דברים י, ב) ועתה ישראל מה יי אלהיך שואל מ"ה בא"ת ב"ש עולה ק. ואל תקרי מה אלא מאה (עיין מנחות מג, ב, ובדקדוקי סופרים, שם) ואלו הן: כ"ג מלפני יוצר וז' של קריאת שמע בקר וערב וצצית ותפלין וג"פ יח ברכות, הרי פו ברכות. וי"ד ברכות בשתי סעודות. עוד בזמן הזה איכא ה יתירות, הטוב והמטיב דברכת המזון וברכת המינים דתפלה. בשבת דליכא במקום יח אלא ז ברכות ובכל יום אם לא נתחייב, אוכל פרי ומברך לפניו ולאחריו ותזור ואוכל עד שיגמר ק ברכות (עיין רמב"ם שם, הלכה יד). דברוך שאמר לאו מן המניין דכל ברכה שאין עמה מלכות אינה ברכה ותפלה אע"ג דאין מלכות כיון דרחמי גיגוהו אין צריך מלכות.

2. רמב"ם הל' תפלה, פרק ז.

3. טו, ב. ולפנינו: רבי יהושע בן לוי.

4. תהלים צא.

5. שם, ג.

6. שם, ל.

7. נוסף בגליון. כלומר בסוף שנתו. עיין בכסף משנה שם, הל' ג.

8. נוסף בגליון. ובפרטן אי אתה מוצא אלא מז תיבות.

9. עיין: דקדוקי סופרים ברכות ט, ב. ועיין: לחין, מבוא לאגרת רב שריא גאון, עמוד כת.

10. נוסף בגליון. מקור הדברים בבראשית רבא, פרשה א, ד.

11. נוסף בגליון. ועיין סוטה ה, א.

זמן שהנשמה תלויה בקרבי מודה אני לפניך יי אלהי ואלהי אבותי¹² שאין אני עו פנים וקשי עורף לומר לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, נקי אני ולא חטאתי, כי [מה] מועיל שפת שקר ומה יתרון לבעל הלשון לומר לפניך זך לקחי ואון לא פעלתי הלא כחוצב אבן ובונה עיר אשר לא יוכלו גריה להסתר במחבואיה מפניו, כן יי אלהינו לא אוכל להתעלם ממך, כי ארחי ורבעי זרית ואת כליותי קנית, לכן אמרתי אל לבי טוב להודות ליי ולתת תודה לאלהי ולומר: אל נא רפא נא לי את אשר נואלתי ואת אשר חטאתי. אשמתי, אכלתי אסור ובלא תפלה. בגדתי, בטלתי תורתך, בקלון חבירי נתכבדתי. גליתי עריות, גולתי גנבתי. חברתי דופי ושקר ולשון הרע ודברים בטלים. העויתי והלבנתי פני חברי ברבים, הטיתי משפט. וחטאתי והרשעתי. זדתי, זניתי. חמדתי, חמסתי, חללתי שבת ושם קדשך. טפלתי שקר, טמאתי נפשי. יעצתי רע, יקרתי עוברי רצונך, יהרתי. כזבתי, כניתי שם לחברי, כעסתי, לצתי, לא הקשבתי למצותיך. מרדתי, מאסתי דבריך. נאצתי, נאפתי, נשבעתי לשקר. סררתי, ספרתי רע, סלפתי דרך טוב. עויתי, עשיתי עולה. פשעתי, פעלתי שקר. צררתי, צדתי ריעי וצעדתי לרע. קשיתי ערף, קראתי לרעי בכנוייו. רשעתי, רצתי אחר רע, רדפתי אחר הבצע. שפכתי דם, שחתי. תעיתי, תעבתי, תעתעתי. סרתי ממצותיך וממשפטיך הטובים וישר העויתי ולא שזה לי ואתה צדיק על כל הבא עלי, כי אמת עשית ואני הרשעתי. מה אומר לפניך יושב מרום ומה אספר לפניך שוכן שחקים, הלא כל הנסתרות והנגלות אתה יודע. אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי אתה חופש כל חדרי בטן ובוהן מליות ולב, אין דבר נסתר ממך ואין נעלם מנגד עיניך. יהי רצון לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, שתמחול לי על כל פשעי ותסלח לי על כל חטאותי ותכפר על כל עונתי אם חטאתי מה אפעל לך נוצר האדם. במה איכף ואקדם לאלהי מרום אם בתשובה ותורה הנה שבתי לפניך פשעי ואמרתי חטאתי, עויתי, פשעתי וישר העויתי ולא שזה לי. ואם בשברון מתנים הנה לבי נשבר בקרבי מרוב התלאה אשר מצאתי והנה^{12*} בבכי ותחנונים הנה נפשי מבכה בחדרים על יצרה המרגזה בכל יום ואו: אל נא רפא נא לה לעוני שחטאתי ושפשעתי לפניך. אם עונות תשמר יה יי מי יעמד, הלא יאשם אדם לרעהו ואין מעושהו יטהר גבר, אשר במלאכיו ישים תהלה ושמים לא זכו בעיניו אף כי אנוש רימה ובן אדם תולעה אשר מעפר יסודו ולעפר ישוב ותשובתו הרמתה כי שם ביתו. לכן יי אלהי שא עון פשעי ומחק רשעי ויבואוני רחמיך להחייני בעת תביא יצוריך למשפט, כי מאתך תהלתי ותפלתי יצא ואתה עתיד לקרב עצם אל עצמו ולתת בהם גידים ולהעלות עליהם בשר ולקרום עליהם עור ולתת רוח בתוכם ולהחזיר נשמות בתוך פגריהם, רבון כל המעשים אדון כל הנשמות, ברוך אתה יי המחזיר נשמות לפגרים מתים.

12. בגליון מובא כאן חתימת הברכה: רבון כל העולמים, המעשים (?), אדון כל הנשמות ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים. לפי הגליון אין אומרים הודוי בברכת אלהי נשמה. וכן אינו בכל הסידורים הידועים.

12*. צ"ל: ואם.

אם שמע¹⁸ קול תרנגול יאמר: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר נתן לסכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה. חמש-עשרה חיבות נגד חמש-עשרה שעות שמבין התרנגול. שתיים עשרה בלילה ושלוש ביום, עת כעסו של הקדוש ברוך הוא¹⁴.
ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם שלא עשאני גוי.
שלא עשאני עבד. תשע חיבות בעבר נגד תשעה קבין זנות שנטלו עבדים¹⁵.
שלא עשאני אשה.

על שלבש בגדיו: מלביש ערומים.
על ששם סדינו בראשו: עוטר ישראל בתפארה.
על שמעביר ידיו על עיניו: פוקח עיורים.
על שישב על מסתו: מתיר אסורים.
על שהוריד רגליו על הארץ: רוקע הארץ על המים.
על שלבש מנעלו: שעשה לי כל צרכי.
על שחגר תגורו: אזור ישראל בגבורה.
על שעמד: זוקף כפופים.
על שהלך לדרכו: המכין מצעדי גבר.

על שרחץ פניו: המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי.

יהי רצון לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, שתרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה ואל תביאני לידי נסיון ולא לידי בזיון ותשליט בי יצר טוב ואל ישלוט בי יצר רע ותחזיקני במצותיך וכוף יצרי להשתעבד לך ורחקני מאדם רע ומפגע רע ומעין רע ודבקני ביצר טוב ובמעשים טובים ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ותגמילני חסדים טובים מלפניך, ברוך אתה יי גומל חסדים טובים.

נהגו¹⁶ רוב העולם להתפלל ברכות אלו בבית הכנסת בין נתחייבו שעשו עניין הברכה, בין לא נתחייבו. וטועים שאין (טוב) לברך שום ברכה לבטלה ואם לא שמע תרנגול אין מברך ברכתו ולא שם סדינו בראשו לא יברך ברכתו. לא לבש מנעלו שהלך יחף בתשעה באב וביום הכפורים ואם לא רחץ ידיו לא יברך ברכתם. לן בכסותו לא יברך ברכתו וכן כולם.

יהי רצון¹⁷ לפניך יי אלהי ואלהי אבותי שתתן לי חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של פרנסה וכלכלה, חיים של רווחה, חיים של ברכה, חיים של עושר וכבוד, חיים של יראת חטא, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים שתמלא כל משאלות לבי לטובה, חיים שדעתך נהנית בהם.

יהי רצון¹⁸ לפניך אלהי ואלהי אבותי, שתצילני מעזי פנים ומעזות פנים ומאדם רע ומפגע רע ומיצר רע ומשכן רע ומשטן המשחית, מדין קשה ומבעל דין קשה, בין בן ברית בין שאינו בן ברית.

יהי רצון¹⁹ לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ובין התלמידים הפיצי תורתך, בין עוסקין לשמה בין עוסקין שלא לשמה.

13. גם בכתב היד באות כל ההוראות וההלכות המשולכות בתפילה, באות קטנה. ובגליון: כך

השיב ר' נטרונאי ריש מתיב, הואיל ואי אפשר לברכן בשעתן מפני טנופת הידים, יסדרם כך

אחר שיטול ידיו. עיין: אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, סי' שע. ועיין דעת הרמב"ם שם.

14. עיין ברכות ז, א. 15. עיין קידושין מט, ב.

16. רמב"ם שם, הל' ט. השוה הערה 13.

17. ברכות טז, ב: תפילת רב. 18. שם, תפילת רבי. 19. שם, תפילת רב ספרא.

וכל העוסקין שלא לשמה יהי רצון שיהיו עוסקין לשמה. יהי רצון²⁰ לפניך [יי אלהי] ואלהי אבותי, שתהא תורתך אומנותי ותעמידנה בידי ולא תהא קנאתי על אחרים ולא קנאת אחרים עלי. ואל ידוה לבי ואל יחשכו עיני והעמידני בקרן אורה ואל תעמידני בקרן חשיכה ואל אבוש ולא אכלם מאבותי.

יהי רצון²¹ לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, שתצוץ בבושתי ותביט בדוכי ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעזך ותתעטף בחסידותך ותבא לפניך מדת טובך וענוותנותיך. רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך, שרצוני לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבכסה ושעבוד מלכות.

יהי רצון²² לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, שתשכין בינינו ובפורינו אהבה ואחזה ושלום וריעות ותרבה גבולנו בתלמידים ותצליח בסופינו אחרית טוב ותקוה טוב ותשים חלקינו בגן עדן ותקנינו בחבר טוב ויצר טוב בעולמך וגשמים ונמצא ייחול לבנינו ליראה את שמך ותבא לפניך קורת נפשינו לטובה.

יהי רצון²³ לפניך יי אלהי ואלהי אבותי, שלא אחטא עוד ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורין ותלאים רעים. ויהיו²⁴ לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגואלי.

ירושלמי²⁵ השכים לשנות קודם קריאת שמע צריך לברך, אחר קריאת שמע אין צריך לברך והוא ששנה על אתר. וא"ר ר"י²⁶: מי שבירך לעסוק בתורה והלך לעסוק או לצרכיו וחזר לעסוק בתורה נראה מתוך ירושלמי זה, שאין²⁷ צריך לחזור ולברך אבל נוהגין העולם לברך. מתוך כך נראה, שהירושלמי לא אמר, והוא ששנה על אתר, אלא בנפטר באהבה רבה ולא מתחזיא אהבה כברכת התורה, אלא בששנה מיד ואז לא יצטרך לחזור ולברך כל היום ואפילו יפסוק ויחזור ויעסוק (וכל) המברך על התורה אין צריך לחזור בשביל הפסק שבאמצע העסק, אבל כל המברך ברכת התורה אין כך הדין, דודאי לא בעינן [שישבה] [שישנה] מיד אחר ברכתו. ורבי שמעי' כתב בשם רש"י²⁸ כשמשכים לעסוק בתורה מברך (ב)ברכת התורה וכשהולך אחרי כן בבית הכנסת ואומר ברכות ופסוקי דמזרה חוזר ומברך ברכת התורה²⁹ ולא חשיבא ברכה לבטלה אף על פי שכבר בירך קודם שקרא פרשת קרבנות ואיזהו מקומן. והוא הדין גמי דלא חשיבא הכא ברכה לבטלה אם חוזר ומברך לעולם כשיושב ועוסק בתורה.

20. שם, על-פי תפילת רב חייא ור' אלכסנדר.

21. שם, על-פי תפילת ר' יוחנן; ור' אלכסנדר, לדעת איכא דאמרי.

22. שם, תפלת ר' אלעזר.

23. שם, מתפילת רבא. ויש להעיר, כי תפילות אלו מובאות בגמ' (ולפנינו בשינויים) כתפלות שנאמרו לאחר סיום התפילה. ועיין על זה בשו"ת מהרש"ל, סי' סד.

24. תהלים יט, טו.

25. ברכות פרק א, הל' ה.

26. בתשובת שאלה, הובאה בתוס' ר"י חסיד, ברכות יא, ב, ד"ה משקרא. ועיין תוס' שם, ד"ה שכבר.

27. טעות סופר כאן וצריך לומר: שצריך לחזור ולברך אבל נוהגין העולם שלא לברך. השוה

תוס' ר"י חסיד שם.

28. הביאה הר"י בתשובתו שבתוס' ר"י חסיד, שם. ועיין תשובות רש"י, מהדורת אלפנבין,

עמ' 305, ובהערות. ולא ראה תשובת ר"י הג"ל. וכן רמז לדברי רש"י מהר"מ ב"ב, מהדורת י"ז

כהנא ח"א תשובות, סי' יט. ועי' גם הגה"מ הל' תפילה אות ט וכו.

29. נראה, שיש להשלים (על-פי תוס' ר"י חסיד): כמו באותן הימים שלא היה משכים ללמוד,

ונותן טעם לדבר: שכמו שהקורא בתורה מברך על התורה (וגשמש על-ידי הדומות

„התורה — התורה“).

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק³⁰ בדברי תורה. לפר"ת³¹, דכל ברכה אפילו סמוכה לקצ"ר פותחת בברוך. צריך לגרוס והערב, להודיע כי הוא סוף ברכה לעסוק בו, ויש עשרים ותשע חיבות בוהערב נא, נגד עשרים ותשע חיים וחיך וחיי דכ"ח בחומש ויש כט מוסר במשלי ומוסר וחיים לשון תורה הן.

והערב נא³² יי אלהינו דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך ישראל כלם יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך אתה יי המלמד תורה לעמו ישראל. ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם, אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו, ברוך אתה יי נותן התורה.

וידבר³³ יי אל משה לאמר. דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו את בני ישראל אמור להם. יברכך יי וישמרך. יאר יי פניו אליך ויחונך³⁴. ישא יי פניו אליך וישם לך שלום. ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם. ושונה במשנה :

אלו דברים³⁵ שאין להם שיעור: הפיאה והביכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד-תורה. אלו דברים שאדם עושה אותם, אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. אלו הן: כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום שבין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם.

ושונה הלכות: א"ר זירא³⁶: בנות ישראל החמירו על עצמן, שאפילו רואות טפת דם כחרדל, יושבות עליה שבעה נקיים. תנא דבי אליהו³⁷: כל השונה הלכות, מובטח לו שהוא בן העולם הבא. א"ר אל"ף עזר אמר ר' חנינ' ³⁸: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר³⁹: וכל בניך למודי יי ורב שלום בניך.

וידבר⁴⁰ יי אל משה לאמר. צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר ואש המזבח תוקד בו. ולבש הכהן מדו בד ומכנסי בד ילבש על בשרו והרים את הדשן אשר תאכל האש את העולה על המזבח ושמו אצל המזבח. ופשט את בגדיו ולבש בגדיכ אחרים והוציא את הדשן אל מחוץ למחנה אל מקום טהור. והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה ובער עליה הכהן עצים בבקר בבקר וערך עליה העולה והקטיר עליה חלבי השלמים. אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה.

וידבר⁴¹ יי אל משה לאמר. צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי ריח ניחחי תשמרו להקריב לי במועדו. ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו ליי כבשים בני שנה תמימים שנים ליום עולה תמיד. את הכבש אחד תעשה בבקר

30. כנוסח שלפנינו בגמ' ברכות יא. ב.

31. עיין תוס' פסחים קד, ב ד"ה חוץ, ובתוס' ר"י חסיד ברכות יא. ב. ד"ה הכי גריס ר"ת.

32. גמ' ברכות שם, בשינויים.

33. במדבר ו, כב—כו.

34. בקרא: בכתיב חסר. וכן מנהגו של המחבר להלן להביא את הפסוקים בכתיב מלא (ולא נעיר עוד על כך).

35. פאה פרק א, א, בשינויים.

36. ברכות לא, א. ועיי' רמב"ם, סדר תפלות כל השנה, שבסוף ספר אהבה.

37. מגילה כח, ב. 38. ברכות סד, א.

39. ישעיה נד, יג. 40. ויקרא ו, א. ואילך.

41. במדבר כח, א ואילך.

ואת הכבש השני תעשה בין הערבים. ועשירית האיפה סלת למנחה בלולה בשמן כתית רביעית ההין. עלת תמיד העשויה בהר סיני לריח ניחח אשה ליי. ונסכו רביעית ההין לכבש האחד בקדש הסך נסך שכר ליי. ואת הכבש השני תעשה בין הערבים כמנחת הבקר ונסכו תעשה אשה ריח ניחח ליי.

ובשבת מוסיף :

וביום השבת⁴² שני כבשים בני שנה תמימים ושני עשרונים סלת מנחה בלולה בשמן ונסכו. עולת שבת בשבתו על עולת התמיד ונסכה.

ובראש חדש מוסיף :

ובראשי חדשיכם⁴³ תקריבו עולה ליי פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים. ושלשה עשרונים סלת מנחה בלולה בשמן לפר האחד. ושני עשרונים סלת מנחה בלולה בשמן לאיל האחד. ועשרון עשרון סלת מנחה בלולה בשמן לכבש האחד עלה ריח ניחח אשה ליי. ונסכיהם חצי ההין יהיה לפר ושלישית ההין לאיל ורביעית ההין לכבש יין זאת עולת חדש בחדשו לחדשי השנה. ושעיר עזים אחד לחטאת ליי על עולת התמיד יעשה ונסכו.

וקורא בנביאים :

וערבה⁴⁴ ליי מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות.

ושונה בקרבנות ומעלה עליו הכתוב כאלו הקריבן⁴⁵ :

איזהו מקומן⁴⁶ של זבחים, קדשי קדשים שחיטתן בצפון. פר ושעיר של יום הכפורים שחיטתן בצפון וקבול דמן בכלי שרת בצפון ודמן טעון הויה על בין הבדים ועל הפרכת ועל מזבח הזהב ומתנה אחת מהן מעכבת. שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון. ואם לא נתן לא עכב.

פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים שחיטתן בצפון וקבול דמן בכלי שרת בצפון ודמן טעון הויה על הפרכת ועל מזבח הזהב ומתנה אחת מהן מעכבת. שירי הדם היה שופך על יסוד מערבי של מזבח החיצון אם לא נתן לא עכב. אלו ואלו נשרפין בבית הדשן.

חטאות צבור והיחיד, אלו הן חטאות הצבור : שעירי ראשי חדשים ושל מועדות, שחיטתן בצפון וקבול דמן בכלי שרת בצפון ודמן טעון ארבע מתנות על ארבע קרנות. כיצד, עלה בכבש ופנה לסובב בא לו לקרן דרומית מזרחית, מזרחית צפונית, צפונית מערבית, מערבית דרומית. שירי הדם היה שופך על יסוד דרומי. ונאכלין לפנים מן הקלעים לזכרי כהנה בכל מאכל ליום ולילה עד חצות.

העולה קדשי קדשים, שחיטתה בצפון וקבול דמה בכלי שרת בצפון ודמה טעון שתי מתנות שהן ארבע וטעונה הפשט ונתוח וכליל לאשים.

זבחי שלמי הצבור ואשמות, אלו הן אשמות : אשם גזילות, אשם מעילות, אשם שפחה חרופה, אשם גזיר, אשם מצורע, (ו)אשם תלוי, שחיטתן בצפון וקבול דמן בכלי שרת בצפון, ודמן טעון שתי מתנות שהן ארבע, ונאכלין לפנים מן הקלעים לזכרי כהנה בכל מאכל ליום ולילה עד חצות.

42. שם שם, ט—י.

43. שם שם, יא ואילך.

44. מלאכי ג' ד.

45. על-פי תענית כו' ב ; מנחות ק"א.

46. זבחים, פרק ה.

התודה ואיל גזיר קדשים קלים, שחיתתן בכל מקום בעזרה, ודמן טעון שתי מתנות
שהא ארבע ונאכלין בכל העיר לכל אדם בכל מאכל ליום ולילה עד חצות. והמורם*⁴⁶
מהם כיוצא בהם, אלא שהמורם נאכל לכהנים, לנשיהם ולעבדיהם.
שלמים קדשים קלים, שחיתתן בכל מקום בעזרה ודמן טעון שתי מתנות שהן ארבע
ונאכלין בכל העיר לכל אדם בכל מאכל לשני ימים ולילה אחד. והמורם מהם כיוצא
[בהם], אלא שהמורם נאכל לכהנים, לנשיהם, לבניהם ולעבדיהם.

הבכור והמעשר והפסח קדשים קלים, שחיתתן בכל מקום בעזרה ודמן טעון מתנה
אחת ובלבד שיתן כנגד היסוד. שנה באכילתו, הבכור נאכל לכהנים והמעשר לכל
אדם. ונאכלין בכל העיר בכל מאכל לשני ימים ולילה אחד. הפסח אינו נאכל אלא
בלילה ואינו נאכל אלא עד חצות ואינו נאכל אלא למנויו ואינו נאכל אלא צלי.

ר' ישמעאל⁴⁷ אומר: בשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהן: בק"ו⁴⁸ ובג"ש,
בבנין אב מכתוב אחד ובנין אב משני כתובים, בכלל ופרט, בפרט וכלל, בכלל
ופרט וכלל ואי אתה דן אלא כעין הפרט, בכלל שהוא צריך לפרט, ובפרט שהוא
צריך לכלל, כל דבר שהיה בכלל, יצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא
אלא ללמד על הכלל כולו יצא. כל דבר שהיה בכלל, יצא לטעון טעון אח(ר)[ד] שהוא
כעניינו יצא להקל ולא להחמיר. וכל דבר שהיה בכלל, יצא מן הכלל לטעון טעון
אחר שלא כעניינו יצא להקל ולהחמיר. כל דבר שהיה בכלל, יצא לידון בדבר החדש
אי אתה יכול להחזירו לכללו [עד שיחזירו הכתוב לכללו] בפירושו. דבר למד מעניינו,
דבר למד מסופו, שני כתובים מכחישין זה את זה עד שיבא שלישי ויכריע ביניהם.

לעולם⁴⁹ יהא אדם ירא שמים בסתר ומודה אמת בלבבו וישכים ויאמר:
רבון העולמים, הטה אלהי אונך ושמע, פקח עיניך וראה את שוממותינו והעיר
אשר נקרא שמך עליה, כי לא על צדקתינו אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על
רחמך הרבים. יי שמעה, יי סלחה, יי הקשיבה ועשה אל תאחר למענך אלהי, כי
שמך נקרא על עירך ועל עמך. מה אנחנו, מה חיינו, מה כחינו, מה גבורתנו, מה
נאמר לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, הלא כל הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא
היו וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל, כי כל מעשינו וימי חיינו הבל ומותר
האדם מן הבהמה אין, כי הכל הבל. אבל אנחנו עמך בני בריתך, בני אברהם אבינו⁵⁰,
שנשבעת לו בהר המוריה, זרע יצחק יחידו*⁵⁰ שנעקד על גבי המזבח, עדת יעקב
בנך בכורך, כי מאהבתך שאהבת אותו ומשמחתך ששמחת בו (ו)קראת שמו ישראל
וישורון. לפיכך אנחנו חייבין להודות לך ולשבחך ולפאריך ולרוממך וליתן שבח
והודיה לשמך וחייבין אנו לומר לפניך שירה בכל יום תמיד. אשרינו מה טוב
חלקינו, מה נעים גורלינו ומה יפה ירושתינו. אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים

46. כג"י מתניתא דתלמודא דבני מערבא, הוצ. לו. וכן להלן.

47. ברייתא ריש תורת כהנים.

48. לפנינו: מק"ו. וכן להלן. וכבר כתב השל"ה, חלק תורה שבעל פה, כלל מדות: "ראיתי
גירסאות מחולפות, יש גורסין: מק"ו מג"ש — במ"ם, וכן כולם. ויש גורסין: בק"ו בג"ש
וכו' — בבי"ת".

49. עיין: בער, סדר עבודת ישראל, עמוד 44.

50. תוקן בגליון: אהבך.

50. ככ"י: יחידך, וקו על הכ"ף. על ג"י זו ע"י בער שם.

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואומרים בכל יום פעמים באהבה שמע ישראל יי אלהינו יי אחד.

אתה הוא אל קודם שנברא העולם ואתה הוא אל אחר שנברא העולם. אתה הוא יי בעולם הזה ואתה הוא אל בעולם הבא ושנותיך לא יתמו. קדש את שמך על מקדישי שמך ובישועתך תרום ותגביה קרנינו. ברוך *50 אתה יי מקדש שמך ברבים. אתה הוא יי אלהינו בשמים ממעל ובשמי השמים העליונים. אמת אתה. הוא ראשון ואתה הוא אחרון ומבלעדיך אין אלהים. קבץ גפוצות קוויך מארבע כנפות כל הארץ. יכירו וידעו כל יושבי תבל, כי אתה הוא [ה]אלהים לבדך (ב)[ל]כל ממלכות הארץ. אתה עשית את השמים ואת הארץ ואת הים ואת כל אשר בם ומי בכל מעשה ידיך בעליונים או בתחתונים שיאמר לך מה תעשה. אבינו שבשמים עשה עמנו בעבור שמך הגדול וקיים לנו יי אלהינו מה שאמרת עליידי צפניה חוץ *51: בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם, כי אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ. בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר יי.

פסוקים אלו נכון שלא לאומרים עד אחר ברוך שאמר שהם מפסוקי דומרה *52.

ברכי *53 נפשי את יי וכל קרבי את שם קדשו. ברכי נפשי את יי ואל תשכחי כל גמוליו. ברכו *54 יי מלאכיו גבורי כח עושה[ה] [י] דברו לשמוע בקול דברו. ברכו יי כל צבאיו משרתיו עושה[ה] [י] רצונו. ברכו יי כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו ברכי נפשי את יי. ברכי *55 נפשי את יי [יין] אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת. אשירה *56 ליי בחיי אומרה לאלהי בעודי. יערב עליו שיחי אנכי אשמח ביי. יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את יי הללויה. יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שיבנה בית המקדש במהרה בימינו.

ברוך *57 שאמר והיה העולם, ברוך הוא, ברוך שמו, ברוך עושה מעשה בראשית. ברוך אומר ועושה, ברוך גזור ומקיים, ברוך מרחם על הארץ, ברוך מרחם על הבריות, ברוך משלם שכר טוב ליראיו ולחוסיו *58 ולקויו, ברוך הוא בכסא מלכותו, ברוך הוא שאין לפניו עוולה ולא משוא-פנים ולא מקח שוחד, ברוך פודה ומציל, ברוך אל חי לעד וקיים לבצח, ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם האל האב הרחמן המהולל בפה *58 עמו, המשובח והמפואר בלשון כל חסידיו ועבדיו ובשירי דוד עבדך נהללך יי אלהינו בשבחות ובזמירות נגדלך ונשבחך ונפאריך ונרוממך ונעריצך ונמליכך מלכינו אלהינו יחיד חי העולמים, מלך משבח ומפואר עדי עד, ברוך אתה יי מלך מהלל בתשבחות.

הודו *59 ליי קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו. שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו. התהללו בשם קדשו ישמח לב מבקשי יי. דרשו יי ועוזו בקשו פניו תמיד. זכרו נפלאותיו אשר עשה מפתיו [ו]משפטי פיהו. זרע ישראל עבדו בני יעקב בחיריו. הוא יי אלהינו בכל הארץ משפטיו. זכרו לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור. אשר כרת את

*50. החתימה כמו במחזור ויטרי עמ' 61.

51. צפניה ג, כ. 52. נוסף בגליון. 53. תהלים קג, א—ב.

54. שם שם, כ—כב. 55. שם קד, א. 56. שם שם, לג—לה.

57. בגליון: ט"ו ברוך בכאן, כנגד ז רקיעים וז' אווירים.

58. בגליון נוסף: ב, כלומר ולחוסיו ב, השוה מחזור ויטרי, עמוד 61.

*58. ע"י בער שם, עמ' 59.

59. דברי הימים א טז, ח—לו.

אברהם ושבועתו לישחק⁶⁰. ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם. לאמר לך אתן את ארץ כנען חבל נחלתכם. בהיותכם מתי מספר כמעט וגרים בה. ויתהלכו מגוי אל גוי ומממלכה [אל] (ל) עם אחר. לא הגיה [ל] איש לעשקם ויוכח עליהם מלכים. אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו. שירו ליי כל הארץ בשרו מיום אל יום ישועתו. ספרו בגוים את כבודו בכל העמים נפלאותיו. כי גדול יי ומהולל מאד ונורא הוא על כל אלהים. כי כל אלהי העמים אלילים ויי שמים עשה. הוד והדר לפניו עוז וחדות במקומו. הבו ליי משפחות עמים הבו ליי כבוד ועוז. הבו ליי כבוד שמו שאו מנחה ובאו לפניו השתחוו ליי בהדרת קדש. חילו מלפניו כל הארץ אף תכון תבל בל תמוט. ישמחו השמים ותגל הארץ⁶¹ ויאמרו בגוים יי מלך. ירעם הים ומלואו יעלו⁶² השדה וכל אשר בו או ירננו עצי היער מלפני יי כי בא לשפוט את הארץ. הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו. ואמרו הושיענו אלהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך. ברוך יי אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן והלל [ל] יי. רוממו⁶³ יי אלהינו והשתחוו להדום רגליו קדוש הוא. רוממו⁶⁴ יי אלהינו והשתחוו להר קדשו כי קדוש יי אלהינו. והוא רחום⁶⁵ יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. אתה⁶⁶ יי לא תכלה⁶⁷ רחמך ממני חסדך ואמתך תמיד יצרוני. זכור⁶⁸ רחמך יי וחסדיך כי מעולם המה. תנו⁶⁹ עוז לאלהים על ישראל גאותו ועוזו בשחקים. נורא אלהים ממקדשיך אל ישראל [הוא] נתן עוז ותעצומות לעם ברוך אלהים. אל⁷⁰ נקמות יי אל נקמות הופיע. הנשא שופט הארץ השב גמול על גאים. ליי⁷¹ הישועה על עמך ברכתך סלה. יי⁷² צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה. יי⁷³ צבאות אשרי אדם בוטח בך. יי⁷⁴ הושיעה המלך יענינו ביום קראנו. הושיעה⁷⁵ את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם. נפשינו⁷⁶ חיכתה ליי עזרינו ומגיננו הוא. כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו. יהי חסדך יי עלינו כאשר ייחלנו לך. הראינו⁷⁷ יי חסדך וישעך נתן לנו. קומה⁷⁸ עזרתה לנו ופדינו למען חסדך. וחסד יי⁷⁹ מעולם ועד עולם על יריאיו וצדקתו לבני בנים. מגיד⁸⁰ דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. שמע⁸¹ עמי ואעידה בך ישראל אם תשמע לי. לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר. אנכי יי אלהיך המעלך מארץ מצרים הרתב פיך ואמלאהו. אשרי⁸² העם שככה לו אשרי העם שיי אלהיו. ואני⁸³ בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך אשירה ליי כי גמל עלי.

60. כן בתהלים קה, ט. ובדברי הימים: ליצחק

61. ראשי תיבות שם הגדול — כשמלך בשר ודם מולך הכל עצבים שאינם יודעים אם יש שטף בריו. אבל כשהקב"ה מולך ישמחו השמים ותגל הארץ" (פירוש קמחא דאבישונא על מחזור רומא). עיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז. ועיין להלן הערה 111.

62. בקרא: יעלץ ובתהלים צו, יב: יעלו שדי.

63. תהלים צט, ה. 64. שם שם, ט. 65. שם עת, לה.

66. שם מ, יב. 67. בקרא: תכלא. 68. שם כה, ו. 69. שם סח, לה—לו.

70. שם צד, א—ב. 71. שם ג, ט. 72. שם מו, יב.

73. שם פד, יג. 74. שם כ, י. 75. שם כה, ט.

76. שם לג, כ—כב. 77. שם פה, ה. 78. שם מד, כג.

79. שם קג, יז. 80. שם קמו, יט. 81. שם פא, ט—יא.

82. שם קמו, טו. 83. שם יג, ו. 84. שם פרק ק.

מזמור ⁸⁴ לתודה הריעו ליי כל הארץ. עבדו את יי בשמחה באז לפניו ברננה. דעו כי יי הוא אלהים הוא עש(א)נו ולו (ולא כתי') אנחנו עמו וצאן מרעיתו. באז שערינו בתודה חצרותיו בתהילה הודו לו ברכו שמו כי טוב יי לעולם חסדו ועד דור ודור אמונתו.

[בשבת ויום טוב אומר קודם יהי כבוד : ⁸⁵

למנצח ⁸⁶ מזמור לדוד. השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע. יום ליום יביע אומר ולילה ולילה יחוה דעת. אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם. בכל הארץ יצא קוים ובקצה תבל מליהם לשמש שם אהל בהם. והוא כחתן יוצא מחופתו ישיש כגבור לרוץ ארח. מקצה השמים מוצאו ותקופתו על קצותם ואין נסתר מחמתו. תורת יי תמימה משיבת נפש עדות יי נאמנה מחכימת פתי. פקודי יי ישרים משמחי לב מצות יי ברה מאירת עינים. יראת יי טהורה עומדת לעד משפטי יי אמת צדקו יחדיו. הנחמדים מזהב [ו]מפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים. גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. שגיאות מי יבין מנסתרות נקיני. גם מזידים חשוך עבדך אל ימשלו בי אז איתם ונקיתי מפשע רב. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגואלי.

לדוד ⁸⁷ בשנותו את טעמו לפני אבימלך ויגרשהו וילך. אברכה את יי בכל עת תמיד תהילתו בפי. ביי תתהלל נפשי ישמעו ענוים וישמחו. גדלו ליי אתי ונרוממה שמו יחדיו. דרשתי את יי וענני ומכל מגורותי הצילני. הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו. זה עני קרא ויי שמע ומכל צרותיו הושיעו. חונה מלאך יי סביב ליריאיו ויחלצם. טעמו וראו כי טוב יי אשרי הגבר יחסה בו. יראו את יי קדושו כי אין מחסור ליריאיו. כפירים רשו ורעבו ודרשי יי לא יחסרו (ל)כל טוב. לכו בנים שמעו לי יראת יי אלמדכם. מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה. סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורודפהו. עיני יי אל צדיקים ואזניו אל שועתם. פני יי בעושי רע להכרית מארץ זכרם. צעקו ויי שמע ומכל צרותם הצילם. קרוב יי לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע. רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו יי. שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה. תמותת רשע רעה ושנאי צדיק יאשמו. פודה יי נפש עבדיו [ו]לא יאשמו כל החוסים בו.

תפלה ⁸⁸ למשה איש האלהים יי מעון אתה היית לנו לדור ⁸⁹ ודור בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל [ו]מעולם (ו)עד עולם אתה אל. תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור ואשמורה בלילה. זרמתם שינה יהיו בבקר כחציר יחלוף. בבקר יציץ וחלוף (ו)לערב ימולל ויבש. כי כלינו באפך ובחמתך נבהלנו. שחה עונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך. כי כל ימינו פנו בעברתך כלינו שנינו כמו הגא ⁹⁰. ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמנים שנה ורהבם עמל ואון כי גז חיש ונעופה. מי יודע עון אפך וכיראתך עברתך. למנות ימינו כן הודע ונביא לבב חכמה. שובה יי עד מתי והנחם על עבדיך. שבענו

85. על השלמה זו וכן על ההשלמות הבאות בסדר התפלה. עיין במבוא.

86. תהלים, פרק יט.

87. שם לה. 88. תהלים צ. 89. בכתוב : בדר ודר. 90. שם : הגה.

בבקר חסדך ונרננה ונשמחה בכל ימינו. שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה. יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם. ויהי נועם יי אלהינו עלינו ומעשה ידינו כננה עלינו ומעשה ידינו כננהו.

כמה גאונים ⁹¹ נמנעו לומר ויהי נועם בשבת ויום טוב ומדלגים עד יושב. והטעם דכתיב ומעשה ידינו פיי ימי(ם) מעשה ידינו ולפיכך אין אומרים מזמור זה ⁹² כשחל יום טוב באמצע השבת. יושב ⁹³ בסתר עליון בצל שדי יתלונן. אומר ליי מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו. כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות. באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה צנה וסוהרה אמתו. לא תירא מפחד לילה (ו) מחץ יעוף יומם. מדבר באופל יהלך מקטב ישוד צהרים. יפול מצדך אלף ורובה מימינך אליך לא יגש. רק בעיניך תביט ושילומת רשעים תראה. כי אתה יי מחסי עליון שמת מעונך. לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך. כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. על כפים ישאונך פן תגוף באבן רגליך. על שחל ופתן תדרוך תרמוס כפיר ותנין כי בי חשק ואפלטתו (ו) אשגבתו כי ידע שמי. יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה אחלצוה ואכבדהו. אורך ימים (ו) אשביעהו ואראהו בישועתי.

במוצאי שבת ⁹⁴ כופלין פסוק זה להשלים רמ"ח תיבות להציל רמ"ח איברים מפגע רע. הללויה ⁹⁴* הללו את שם יי הללו עבדי יי. שעומדים בבית יי בחצרות בית אלהינו. הללויה כי טוב יי זמרו לשמו כי נעים. כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו. כי אני ידעתי כי גדול יי ואדונינו מכל אלהים. כל אשר חפץ יי עשה בשמים ובארץ בימים וכל תהומות. מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוציא ⁹⁵ רוח מאוצרותיו. שהכה בכורי מצרים מאדם ועד בהמה שלח אתות ומפתים בתככי מצרים בפרעה ובכל עבדיו. שהכה גוים רבים והרג מלכים עצומים. לסיחון מלך האמרי ולעוג מלך הבשן ולכל ממלכות כנען. ונתן ארצם נחלה נחלה לישראל עמו. יי שמך לעולם יי זכרך לדור ודור. כי ידיו יי עמו ועל עבדיו יתנחם. עצבי הגוים כסף וזהב מעשה ידי אדם. פה להם [ו] לא ידברו עינים להם [ו] לא יראו. אזנים להם [ו] לא יאזינו. אף אין יש רוח בפיהם. כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם. בית ישראל ברכו את יי בית אהרן ברכו את יי. בית הלוי ברכו את יי יראי יי ברכו את יי. ברוך יי מציון שוכן ירושלים הללויה.

ואומר הלל הגדול שיש בו כ"ו כי לעולם חסדו נגד כ"ו ⁹⁶ דורות שהיה העולם בלא תורה ונתקיים בחסדו של הקב"ה.

הודו ⁹⁷ ליי כי טוב כי לעולם חסדו. הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו. הודו לאדוני האדונים כי לעולם חסדו. לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו. לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו. את השמש לממשלת ביום כי לעולם חסדו. לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו. את השמש לממשלת ביום כי לעולם חסדו. את הירח וכוכבים לממשלות בלילה כי לעולם חסדו. למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו. ויוצא ישראל מתוכם כי לעולם חסדו. ביד חזקה ובזרוע גטויה כי לעולם חסדו. לגזור ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו. והעביר ישראל בתוכו כי לעולם חסדו.

91. עיין טור אורח חיים סי' רצה. 92. במוצאי שבת. 93. תהלים צא.

94. עיין אבודרהם השלם, ירושלים תשי"ט, עמוד קפד. 94. תהלים קלה.

95. בכתוב : מוצא. 96. פסחים קיה, א. 97. תהלים קלו.

וניער פרעה וחילו בים סוף כי לעולם חסדו. למוליך עמו במדבר כי לעולם חסדו. למכה מלכים גדולים כי לעולם חסדו. ויהרג מלכים אדירים כי לעולם חסדו. לסיחון מלך האמורי כי לעולם חסדו. ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו. ונתן ארצם [לנחלה כי לעולם חסדו. נחלה לישראל עבדו [כי לעולם חסדו]. שבשפלנו זכר לנו כי לעולם חסדו. ויפרקינו מצרינו כי לעולם חסדו. ונתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. והודו לאל השמים כי לעולם חסדו.

רננ⁹⁸ צדיקים ביי לישראלים נאווה תהילה. הודו ליי בכינור בנבל עשור זמרו לו. שירו לו שיר חדש ה[י]טיבו נגן בתרועה. כי ישר דבר יי וכל מעשהו באמונה. אוהב צדקה ומשפט חסד יי מלאה הארץ. בדבר יי שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם. כנס כנד מי הים נתן באוצרות תהמות. יראו מיי כל הארץ ממנו יגורו כל יושבי תבל. כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמד. יי הפיר עצת גוים הניא מחשבות עמים. עצת יי לעולם תעמד מחשבות לבו לדור ודור. אשרי הגוי אשר יי אלהיו העם בחר לנחלה לו. משמים הביט יי ראה את כל בני האדם. ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ. היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם. אין המלך נושע ברוב חיל גבור לא ינצל ברב כח. שקר הסוס לתשועה וברוב חילו לא ימלט. הנה עין יי אל יראוי למיחלים לחסדו. להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב. נפשינו חיכתה ליי עזרנו ומגננו הוא. כי בו ישמח לבינו כי בשם קדשו בטחנו. יהי חסדך יי עלינו כאשר יחלנו לך.

ביום טוב שחל להיות בחול מדלג תיב' השבת⁹⁹ ואומר שיר ליו' טו' להודות. מזמור¹⁰⁰ שיר ליום השבת טוב להודות ליי ולזמר לשמך עליון. להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות. עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכינור. כי שמחתני יי בפעלך במעשי ידיך ארנן. מה גדלו מעשיך יי מאד עמקו מחשבתך. איש בעד לא ידע וכסיל לא יבין את זאת. בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד. ואתה מרום לעולם יי. כי הנה אויביך יי כי הנה אויביך יאבדו יתפרדו כל פעלי און. ותרום כראם קרני בלזתי בשמן רענן. ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים תשמענה אזני. צדיק כתמר יפרח כארו בלבנון יסגא¹⁰¹. שתולים בבית יי בחצרות בית¹⁰² אלהינו יפריחו. עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. להגיד כי ישר יי צורי ולא עולתה בו.

יי¹⁰³ מלך גאות לבש לבש יי עוז התאזר אף תכון תבל בל תמוט. נכון כסאך מאז מעולם אתה. נשאו נהרות יי נשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכיים. מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום יי. עדותיך נאמנו מאד לביתך נאווה קודש יי לארך ימים.

לראש השנה מוסיף^{103*} קודם תפילה למשה :

תפלה¹⁰⁴ לדוד שמעה יי צדק הקשיבה רנתי האזינה תפילתי בלא שפתי מרמה. מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים. בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא זמותי בל יעבור פי. לפעלות אדם בדבר שפתיך אני שמרתי ארח[ו]ת פריק. תמך אשורי

98. שם לג.

99. השווה סידור רב סעדיה גאון, עמוד קכ. 100. תהלים צב.

101. בכתוב : ישגא. 102. תיבה זו אינה בכתוב. 103. תהלים צג.

103*. ע"י ארחות חיים, סדר תפלות ר"ה סי' ו. 104. תהלים יז.

במעגלותיך בל נמוטו פעמי. אני קראתיך כי תענני אל הט אונך לי (ו)שמע (אל) אמרתי. הפלה חסדיך מושיע חוסים ממתקוממים בימינך. שמרני (יי) כאישון בת עין בצל כנפך תסתירני. מפני רשעים זו שדוני אויבי בנפש יקיפו עלי. חלכמו סגרו פימו דברו בגאות. אשורנו עתה סבבנו עיניהם ישיתו לנטות בארץ. דמיונו כאריה יכסף לטרוף וככפיר יושב במסתרים. קומה יי קדמה פניו הכריעהו פלטה נפשי מרשע חרבר. ממתים ידך יי ממתים מחלד חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם. אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתיך. או יאמר תפלה למשה איש.

וביום הכיפורים יאמר זה 104:

לדוד 105 משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה. אשרי אדם לא יחשוב [יין] לו עון ואין ברוחו רמיה. כי החרשתי בלו עצמי בשאגתי כל היום. כי יומם ולילה תכבד עלי ידך נהפך לשדי בחרבוני קיץ סלה. חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי אמרתי אודה עלי פשעי ליי ואתה נשאת עון חטאתי סלה. על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו. אתה סתר לי מצר תצרני רני פלט תסובבני סלה. אשכילך ואורך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני. אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לכלום בל קרוב אליך, רבים מכאובים לרשע והבוטח [ביין] חסד יסובבנו. שמחו ביי וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב. ואו אומר רננו צדיקים. יהי 106 כבוד יי לעולם ישמח יי במעשיו. יהי 107 שם יי מבורך מעתה ועד עולם. ממזרח שמש (ו)עד מבואו מזולל שם יי. רם על כל גוים יי על השמים כבודו. יי 108 שם לעולם יי זכרך לדור ודור. יי 109 בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה. ישמחו 110 השמים ותגל הארץ 111 ויאמרו בגוים יי מלך. יי מלך 112 יי מלך יי ימלוך לעולם ועד. יי מלך 113 (ל)עולם ועד אבדו גוים מארצו. יי 114 הפיר עצת גוים הניא מחשבות עמים. רבות 115 מחשבות בלב איש ועצת יי היא תקום. עצת 116 יי לעולם תעמוד מחשבות לבו לדור ודור. כל 117 הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד. כי 118 בחר יי בציון איוה למושב לו. כי 119 יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו. כי 120 לא יטוש יי עמו ונחלתו לא יעזב. והוא 121 רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. יי 122 הושיעה המלך יענינו ביום קראינו.

104. עי' ארחות חיים הל' יום הכיפורים, סי' לא ואבודרהם סדר תפלות של יוה"כ, ד"ו קו, א.
 105. תהלים לב. 106. שם קד, לא. 107. שם קיג, ב—ד.
 108. שם קלה, יג. 109. שם קג, יט. 110. דברי הימים א טז, לא.
 111. ראשי תיבות שם הוי"ה. עיין ארחות חיים, דין מאה ברכות, כז: "ומסדרים עם יהי כבוד פסוקים אחרים. ויש בהם כא אזכרות כנגד כא פסוקים שבתהלה לדוד". מנין זה אנו מקבלים רק אם נחשב גם את שם ההוי"ה הרמזו בישמחו השמים ותגל הארץ. ועיין למעלה, הערה 61.
 112. מסכת סופרים פרק יד, ח; פרקי היכלות רבתי, פרק ז, ב (בתי מדרשות, א, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י), עליפי תהלים י, טז; צו, א; שמות טז, יח.
 113. תהלים י, טז. 114. שם לג, י. 115. משלי יט, כא.
 116. תהלים לג, יא. 117. שם שם, ט. 118. שם קלב, יג.
 119. שם קלה, ד. 120. שם צד, יד.
 121. שם עח, לח. 122. שם כ, י.

אשרי ¹²³ תמימי דרך ההלכים בתורת יי. אשרי נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו. אשרי ¹²⁴ אדם עוז לו בך מסילות בלבבם. אשרי ¹²⁵ העם יודעי תרועה יי באור פניך יהלכון. אשרי ¹²⁶ תבחר ותקרב ישכן חצריך נשבעה בסוב ביתך קדוש היכלך. אשרי ¹²⁷ אדם לא יחשזב [יין] לו (יי) עון ואין ברוחו רמיה. אשרי ¹²⁸ גשוי פשע כסוי חטאה. אשרי ¹²⁹ האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב. אשרי ¹³⁰ שומרי משפט עוש(י)[ת] צדקה בכל עת. בת ¹³¹ בבל השדודה אשרי שישלם לך את גמולך (אשר) [ש]גמלת לנו. אשרי שיאחו ונפץ את עולליך אל הסלע. אשרי ¹³² יושבי ביתך עוד יהללוך סלה אשרי ¹³³ העם שככה לו אשרי העם שיי אלהיו.

כל האומר תהלה ג' פעמים ביום בן העולם הבא ¹³⁴ דאית ביה אלפא ביתא ופותח את ידיך. תהלה לדוד ¹³⁵ ארוממך אלהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד. גדול יי ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר. דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך יגידו. הדר כבוד הודיך ודברי נפלאותיך אשיחה. ועזו גוראותיך יאמרו וגדולתך אספרנה. זכר רב טובך יביעו וצדקתך ירגנו. חנון ורחום יי ארך אפים וגדל חסד. טוב יי לכל ורחמיו על כל מעשיו. יודוך יי כל מעשיך וחסידיך יברכוכה. כבוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו. להודיע לבני האדם גבורותיו וכבוד הדר מלכותו. מלכותך מלכות כל עולמים וממשלתך בכל דור ודור. סומך יי לכל הגופלים חוקף לכל הכפופים. עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו. פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון. צדיק יי בכל דרכיו וחסידי בכל מעשיו. קרוב יי לכל קראיו לכל אשר יקראוהו באמת. רצון יריאיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם. שומר יי את כל אהביו ואת כל הרשעים ישמיד. תהלת יי ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד. לא ¹³⁶ המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה.

הללויה ¹³⁷ הללי נפשי את יי אהללה יי בחיי אומרה לאלהי בעודי. אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה. תצא רוחו ישוב לאדמתו ביום ההוא אבדו עשתונותיו. אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על יי אלהיו. עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בהם השומר אמת לעולם. עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים יי מתיר אסורים. יי פוקח עיורים יי זוקף כפופים יי אוהב צדיקים. יי שומר את גרים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות. ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

הללויה ¹³⁸ כי טוב זמרה אלהינו כי נעים נאווה תהלת. בונה ירושלים יי נדחי ישראל יכנס. הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם. מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא. גדול אדוננו ורב כח (ו)לתבונתו אין מספר. מעודד ענוים יי משפיל רשעים עדי ארץ. ענו ליי בתודה זמרו לאלהינו בכינור. המכסה שמים בעבים המכין לארץ

123. שם קיט, א—ב.	124. שם פד, ו.	125. שם פט, טז.
126. שם סה, ה.	127. שם לב, ב.	128. שם שם, א.
129. שם א, א.	130. שם קו, ג.	131. שם קלו, ח—ט.
132. שם פד, ה.	133. שם קמד, טו.	134. ברכות ד, ב.
135. תהלים, פרק קמה.	136. שם קטו, יז—יח. ועיין ספר המנהיג, דיני תפלה, כג.	
137. שם, פרק קמו.	138. שם, קמו.	

מטר המצמיח הרים חציר. נותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו. לא בגבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש ירצה. רוצה יי את יריאיו את המיחלים לחסדו. שבחי ירושלים את יי הללי אלהיך ציון. כי חזק בריחי שעריך ברך בניך בקרבך. השם גבולך שלום חלב חטים ישיביעך. השולח אמרתו ארץ עד מהרה ירוץ דברו. הנותן שלג כצמר כפור כאפר יפור. משליך קרחו כפיתים לפני קרתו מי יעמד. ישלח דברו וימסם ישב רוחו יזלו מים. מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. לא עשה כן לכל גוי [ו]משפטים בל ידעום הללויה.

הללויה¹³⁹ הללו את יי מן השמים הללוהו במרומים הללוהו כל מלאכיו הללוהו כל צבאיו הללוהו שמש וירח הללוהו כל ככבי אור. הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים. יהללו את שם יי כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד [ל]עולם חוק נתן ולא יעבור. הללו את יי מן הארץ תנינים וכל תהמות. אש וברד שלג וקיטור רוח סערה עושה דברו. ההרים וכל גבעות עץ פרי וכל ארזים. החיה וכל בהמה רמש וצפור כנף. מלכי ארץ וכל לאמים שרים וכל שפטי ארץ. בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים. יהללו את שם יי כי נשגב שמו לבדו הודו על ארץ ושמים וירם קרן לעמו תהילה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה.

הללויה¹⁴⁰ שירו ליי שיר חדש תהלתו בקהל חסידים. ישמח ישראל בעושיו בני ציון יגילו במלכם. יהללו שמו במחול בתוף וכנור יזמרו לו. כי רוצה יי בעמו יפאר עבדים בישועה. יעלו חסידים בכבוד ירגנו על משכבותם. רוממות אל בגרונם [ו]חרב פיפיות בידם. לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאמים. לאסור מלכיהם בזקים ונכבדיהם בכבלי ברזל. לעשות בהם משפט כתוב הדר הוא לכל חסידיו הללויה.

הללויה¹⁴¹ הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עזו. הללוהו בגבורותיו הללוהו [כרב] גדלו. הללוהו בתקע שופר הללוהו בנבל וכנור. הללוהו בתף ומחול הללוהו במנים ועוגב. הללוהו בצלצלי שמע הללוהו בצלצלי תרועה. כל הנשמה תהלל יי הללויה.

מזמורים אלה אנו אומרים דא"ר יוסי¹⁴² יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. וזהו מזמורים אלה. ולפיכך אנו כופלין כל הנשמה להודיע¹⁴³ כי הוא סיים הלל, כמו שאנו כופלים פסוקים אחרונים מן הפרשה בשבת להודיע כי סיים פרשת שבת. ואומר :

ברוך¹⁴⁴ יי לעולם אמן ואמן. ברוך¹⁴⁵ יי מציון שוכן ירושלים הללויה. ברוך¹⁴⁶ יי אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו. וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן.

ויברך¹⁴⁷ דוד את יי לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך אתה יי אלהי ישראל אבינו מעולם ועד עולם. לך יי הגדולה והגבורה והתפארת והנצח והחוד כי כל בשמים ובארץ. לך יי הממלכה והמתנשא לכל לראש. והעשר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל. ועתה אלהינו מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך. אתה¹⁴⁸ הוא יי לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם

139. שם, קמח.

40. שם, קמט. 141. שם, קנ. 142. שבת קיח, ב.

143. עיין : מחזור חיסרי, עמ' 6. 144. תהלים פט, נג.

146. שם עב, יח—ט. 147. דברי הימים א' כט, י—ג.

148. נחמיה ט, ו—יא.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם. ואתה מחיה את כלם וצבא השמים לך משתחוים. אתה הוא יי האלהים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים ושמת (את) שמו אברהם. ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החתי האמרי והפרזי והיבוסי והגרגשי לתת לזרעו ותקם את דברך¹⁴⁹ כי צדיק אתה. ותרא את עני אבותינו במצרים ואת זעקתם שמעת על ים סוף ותתן אתות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו ובכל עם ארצו. כי ידעת כי הזידו עליהם ותעש לך שם כהיום¹⁵⁰ הזה. והים בקעת לפניהם ויעברו בתוך הים ביבשה ואת רדפיהם השלכת במצולות כמו אבן במים עזים.

ויושע¹⁵¹ יי ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים. וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה יי במצרים ויראו העם את יי ויאמינו ביי ובמשה עבדו.

עתה אכתוב השירה בשטיה¹⁵² ובדקדוקיה כאשר העתקתיה מספר תורה שכתב רבינו יוסף טוב עלם¹⁵³.

אז¹⁵⁴ ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ליי ויאמרו

לאמר	אשירה ליי כי גאה	גאה סוס
ורכבו רמה בים. עזי		וזמרת יה ויהי לי
לישועה.	זה אלי ואנוהו	אלהי
אבי וארוממנהו. יי		איש מלחמה יי
שמו.	מרכבות פרעה וחילו ירה בים	ומבחר
שלישיו טבעו בים סוף.	תהמת יכסימו ירדו במצלת כמו	
אבן.	ימינך יי גאדרי בכח	ימינך
יי תרעץ אויב.		וברב גאונך תהרס
קמין	תשלח חרנך יאכלמו כקש	וברוח
אפיך נערמו מים		נצבו כמו נד
נזלים	קפאו תהומת בלב ים.	אמר
אויב ארדף אשיג		אחלק שלל תמלאמו
נפשי	אריק חרבי תורישמו ידי.	נשפת
ברוחך כסמו ים		צללו כעפרת במים
אדירים.	מי כמכה ¹⁵⁵ באלים יי	מי
כמכה גאדר בקדש		נורא תהלת עשה
פלא	נסית ימינך תבלעמו ארץ.	נחית
בחסדך עם זו גאלת נהלת		בעוז אל נזה
קדשך.	שמעו עמים ירגזון	חיל

149. בכתוב : דבריד.

150. בכתב־היד מועבר על הה"א קח כסימן מחיקה. אך גם בכתוב : כהיום.

151. שמות יר, ל—לא.

152. עיין מסכת סופרים יב, הל' יא. והשווה צורת השירה שברמב"ם הלכות ספר תורה פרק ה ; מחזור ויטרי, עמ' 662 ; המאירי בספר קרית ספר (ירושלים תשט"ז), דף מ.

153. עיין במבוא. 154. שמות טו, א—יה.

155. כן בכתב־היד לסימן שהאות רפה.

אחז ישרי פלשת. אז
אדום
כל ישרי כנען. תפל
ופחד
יעבר עמך יי עד
קנית.
לשבתך פעלת יי מקדש
ידיך
יי ימלך לעולם ועד.
נבהלו אלופי
גמגו
עליהם אימתה
עד
יעבר עם זו
מכון
כוננו אדני

וכופל 156 יי ימלך לעולם ועד כי מתחלת הנס ויהי באשמרת הבקר עד פה יש י"ח שמות
כל אחד מר' אותיות הרי ע"ב אותיות נגד ע"ב שמות של הק' וחסר לנו ד' שמות שיש מן ויהי
באשמרת עד תחלת השירה ולכך כופל יי ימלך... 157 ומוסיפין:
כי 158 ליי המלוכה ומושל בגוים. ועלו 159 מושיעים בהר ציון לשפוט את הר
עשו והיתה ליי המלוכה. והיה 160 יי למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו
אחד. שמע 161 ישראל יי אלהינו יי אחד.
והשמות 162 מיהיה יי אחד אינן מן המגין.

ואם שבת או יום טוב והושענא רבה ויום חתן 163 מתחיל בנשמת אחר ויושע.
נשמת כל חי תברך את שמך יי אלהינו. ורוח כל בשר תפאר ותרום זכרך מלכנו
תמיד מן העולם ועד העולם אתה אל, ומבלעדיך אין [לנו] מלך גואל ומושיע. פודה ומציל
ומפדנס ומרחם בכל עת צרה וצוקה אין [לנו] מלך אלא אתה. אלהי הראשונים והאחרונים
אלוה כל בריות אדון כל תולדות. המהלל בתשבחות. המנהג עולמו בחסד ובריותיו
ברחמים. ויי שומר ישראל ער לא ינום ולא ישן. המעורר ישנים ונרדמים ומשים פה
לאלמים והמתיר אסורים והסמך נופלים והזוקף כפופים לך לבדך אנחנו מודים.
אלו פינו מלא שירה כים ולשננו רנה כהמון גליו ושפתותינו שבה כמרחבי רקיע
ועינינו מאירת כשמש וירח וידינו פרושות כנשרי שמים ורגליו קלות כאיילות. אין
אנחנו מספיקים לתודות לך יי אלהינו ואלהי אבותינו ולברך את שמך. על אחת
מאלף אלף אלפי אלפים רב ריבי רבבות פעמים הטובות עם אבותינו ועמנו.
ממצרים גאלתנו יי אלהינו ומבית עבדים פדיתנו. ברעב זנתנו ובשבע גדול כלכלתנו.
מחרב הצלתנו ומדבר מלטתנו ומחלאים רעים ונאמנים דליתנו. עד הנה עזרנו רחמך
ולא עזבונו חסדיך יי אלהינו. נא אל תטשינו יי אלהינו ואל תכלימנו לנצה. על
כן אברים שפלגת בנו ורוח ונשמה שנפחת באפינו ולשון אשר שמת בפינו. הן הם
יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את שמך מלכינו. כי
כל פה לך יודה וכל לשון לך תשבע וכל ברך לך תברע וכל קומה לפניך יי אלהינו
ואלהי אבותינו לך לבד תשתחוה. וכל הלבבות יראוך וכל קרב וכליות יזמרו לשמך.

156. עיין מחזור חיתרי, עמ' 6.

157. בכתביהיד כאן כחמש תיבות מטושטשות. וניתן לקוראן: הרי לא חסר הק' (?) ג. השוה מחזור חיתרי שם.

158. תהלים כב, כט. 159. עובדיה א, כא. 160. זכריה יד, ט.

161. דברים י, ד. 162. בגליון: שבאר' לעיל. עיין מחזור חיתרי, שם.

163. עיין: סדר טרוויש (פראנקפורט תרס"ה), עמ' 36, 40.

כדבר הכתוב ¹⁶⁴ כל עצמתי תאמרנה יי מי כמוך מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגזלו. מי ידמה לך ומי ישוה לך ומי יערך לך האל הגדול הגיבור והנורא אל עליון קונה שמים וארץ. האל בתעצום עוזו, הגדול בכבוד שמך, הגיבור לגצו נצחים והנורא בחינין לי נוראותיך. המלך היושב על כסא רם ונישא. שוכן עד מרום וקדוש שמו. נהללך ונשבחך ונברך את שם קדשך כדוד אמר ברכי ¹⁶⁵ נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו. וכתוב ¹⁶⁶, רננו צדיקים בה' לישירים נאווה תהלה. בפי ישרים ¹⁶⁷ תתרום ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתקדש ובקרב קדושים תתהלל.

ובמקלות רבבות עמך בית ישראל ברינה יתפאר שמך מלכנו בכל דור ודור. שכן חובת כל היצורים לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך.

ולא ידבר ¹⁶⁸ עד חותמו ברכת הומירות שהיא ישתבח. ועומד שליח צבור לפני התיבה ואומר הברכה :

ישתבח שמך לעד מלכינו האל ¹⁶⁹ המלך הגדול והקדוש בשמים ובארץ. כי לך נאה ה' אלהינו ואלהי אבותינו שיר ושבח הלל וזמרה עוז וממשלה נצח גדולה וגבורה תהלה ותפארת קדושה ומלכות ברכות והודאות מעולם ועד עולם אתה אל. ברוך אתה ה' מלך גדול בתשבחות, אל ההודאות אדון כל הנפלאות הבוחר בשירי זמרה מלך חי העולמים.

לחול, טוב ליחיד * ¹⁶⁹ לומר מיד :

האדרת ¹⁷⁰ והאמונה	לחי עולמים.
הבינה והברכה	לחי עולמים.
הגדולה והגבורה	לחי עולמים.
הדיעה והדבור	לחי עולמים.
ההוד וההדר	לחי עולמים.
הוועד והותיקות	לחי עולמים.
הזכות והזוהר	לחי עולמים.
החן והחסד	לחי עולמים.
הטכוס והטוהר	לחי עולמים.
היראה והייחוד	לחי עולמים.
הכתר והכבוד	לחי עולמים.

164. תהלים לה, י. 165. שם קמ, א. 166. שם לג, א.

167. בגליון: גרמז כאן יצחק ורבקה. עיין מחזור ויטרי, עמ' 152.

168. עיין הגהות מיימוניות, הל' תפלה פרק ז, אות ע.

169. ראשי תיבות: שלמה. עיין אבורהם השלם, סד: "ותמצא כי שמך לעד מלכנו האל ראשי תיבות שלמה. ואפשר כי החכם שחבר זה היה שמו כן ועשאו לכבוד שלמה המלך".

* 169. על הדגשה זו "ליחיד" עיין דרכי משה, אורח חיים, סי' תקסה, אות ד, בשם מהר"ל. והוא במהרי"ל הל' יור"כ מה, ב.

170. פרקי היכלות רבתי, פרק כח (בתי מדרשות, א) — בשינויים ועיין בחילופי נוסחאות שם. על תפלת "האדרת והאמונה" עי' אלבוגן בספרו על עבודת ישראל, עמ' 380 וגרשם שלום בספרו על הקבלה (באנגלית) עמ' 58 הרומזים למאמרו של בלוך במ"ע לשנת 1893, כךך לה, עמ' 258, וע"ע ישראל דאחיוואן, אוצר השירה והפיוט, כךך שני, עמ' 116.

הלבוש והלקח	לחי עולמים.
המלכות והממשלה	לחי עולמים.
הגוי והנצח	לחי עולמים.
הסוד והשכל	לחי עולמים.
העוז והענוה	לחי עולמים.
הפדות והפאר	לחי עולמים.
הצבי והצדק	לחי עולמים.
הקריאה והקדושה	לחי עולמים.
הרון והרוממות	לחי עולמים.
השיר והשבח	לחי עולמים.
התהלה והתפארת	לחי עולמים.

לשליח צבור, כורע ¹⁷¹ :

יתגדל ויתקדש שמיא רבא בעלמא דיברא כרעותיה וימליך מלכותיה בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל, בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן. וכורע יתא שמיא רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא, יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתאדר ויתעלה ויתהלל שמיא וכורע דקודשא בריך הוא לעילא וכורע מכל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן.

ויאמר ברכו כאשר אפרש, אך אחר י"ח ברכות גומר קדיש :

תתקבל צלותהון ובעותהון דכל ישראל קדם אבוהון דבשמיא ואמרו אמן.

יהא שלמא רבא מן שמיא חיים טובים עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

עושה שלום במרומיו הוא ברחמינו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

כשיתחיל קדיש, הציבור יענו :

ועתה ¹⁷² יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר. זכור ¹⁷³ רחמיך [ה'] וחסידיך כי מעולם המה.

וכשמגיע שליח צבור לאמן יהא שמיא רבא, יענו בכל כוחם ויפתחו להם שערי גן עדן ¹⁷⁴

ובאלו ¹⁷⁵ נעשו שותפות למעשה בראשית ולתורה ¹⁷⁶, שיש ביהא עד עלמיא ד' תיבות וכ"ח

אותיות וכן יש בבראשית ¹⁷⁷ וכן יש בוידבר ¹⁷⁸ אלהים. ויש מגיהים ¹⁷⁹ לעלמי בלא ויו שלא

יהיו כ"ס אותיות, ואין צריך ¹⁸⁰ כי שמה הוא בלא יוד בדניאל ¹⁸¹, שמה רבא, פירוש שם יה

כי נאצל ממנו חציו, ותרגום ואצלתי ¹⁸² ואחרבי (אצל) כן תקנו קדיש בין ישתבח לברכו כרי

171. בגליון : ה' כריעות מרב נחשון גאון כנגד ה' שמות בפסוק (מלאכי א, יא) כי ממזרח שמש

כו'. דברי ר"ג גאון הביא רב עמרם גאון בסידורו. וכנוסח הגליון כן בדפוס חארשא (עמ' 4)

אולם בהשלם (עמ' 186) הנוסח : ארבע כריעות וכו'. וכן אצל המחבר לא נזכר אלא ארבע

כריעות. והשווה מחזור חסרי, עמ' 8. ועי' גם טור וביי אר"ח סי' גו ובש"ע שם סעיף ז.

172. במדבר יד, יז. 173. תהלים כה, ו. 174. שבת קיט, ב. 175. צ"ל : ובאלו.

176. עיין תוספות על התורה בספר הדר זקנים (פרשת יתרו כ, א) : אמר ה' אכשלרד, שיש במדרש :

כל העונה אמן יהא שמיא רבא מברך נעשה כמי שהיה שותף למעשה בראשית וכמו ששמע

י הדברות מפי הגבורה. ועיין מחזור חסרי, עמ' 55.

177. כלומר : בפסוק ראשון שבתורה (=בראשית). עי' גם בער, עבודת ישראל, עמ' 129.

178. שמות כ, א. 179. עיין הדר זקנים שם.

180. עיין פירוש ריב"א על התורה, שם. 181. ב, כ.

182. במדבר יא, יז. ולפנינו בתרגום : וארבי. ועיין : אורחות חיים, הלכות קדיש, ז.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

להודיע כי ברכת ישתבח היא על הזמירות¹⁸³, ואף על פי שתקנוהו להפסיק מכל מקום אסור לספר¹⁸⁴ בין ישתבח ליוצר אם לא לצורך צבור או צורך מי שבא להתפרנס מן הצדקה. והמספר¹⁸⁵ חוזר מערכי מלחמה.

ליחיד שהוא במקום שלא שמע קדיש אומר זה :

תניא¹⁸⁶ אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל בא אליהו זכור לטוב ועמד על הפתח ושימר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי. כשסיימתי תפילתי אמר לי שלום עליך רבי. אמרתי לו, שלום עליך רבי ומורי. אמר לי, בני מפני מה נכנסת לחורבה זו. אמרתי לו, להתפלל. אמר לי, היה לך להתפלל בדרך. אמרתי לו, מתיירא אני שמא יפסיקוני עובדי דרכים. אמר לי, היה לך להתפלל תפילה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים, למדתי שאין נכנסין לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפילה קצרה. אמר לי, בני מה קול שמעת בחורבה זו. אמרתי לו, שמעתי בת קול שמנהמת כיונה, ואמרת, אוי לי שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי בני לבין אומות העולם. אמר לי, חייך וחיי ראשי ששלש פעמים בכל יום אומרת כך, ולא עוד אלא בשעה שישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיה הגדול מבורך. הקב"ה מנענע ראשו ואומר, אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, אוי לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

קריאת שמע וברכותיה

ברכו את יי המבורך.

והצבור יענו :

ברוך יי המבורך לעולם ועד.

לברכו ליחיד : אמר¹ רבי עקיבא בכל יום ויום מלאך עומד באמצע הרקיע ואומר יי מלך יי מלך יי מלך יי מלך לעולם ועד. וכל גדודי מעלה עונין אחריו עד שמגיע לברכו. וזהה אחת ששמה ישראל ונושאת כסא הכבוד ועומדת באמצע הרקיע ואומרת בקול רם : ברכו את יי המבורך. וכל גדודי מעלה עונין אחריה : ברוך יי המבורך לעולם ועד.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל. המאיר לארץ ולדברים עליה ברחמים ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. מה רבו מעשיך יי כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייך. המלך המרומם לבדו מאז המשובח והמפואר והמתנשא מימות עולם. אל אלהי עולם ברחמיך הרבים רחם עלינו אדון עוזינו צור משגבינו מגן ישעינו, משגב בעדינו. אל ברוך גדול דיעה הכין ופעל

183. עיין מחזור ויטרי, עמ' 6.

184. רב עמרם גאון, השלם, עמ' 184.

185. הגהות מימוניות, הלכות תפלה, פרק ז, בשם הירושלמי.

186. ברכות ג, א. ולפינו בשינויים.

1. פרקי היכלות רבתי, לא, ד (בתי מדרשות, א) בשינויים.

זוהרי חמה טוב יצר כבוד לשמו מאורות נתן סביבות עזו פנות צבאיו קדושים רוממי
שדי תמיד מספרים כבוד אל וקדושתו.

יוצר משבת.

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא את הכל.
ליום קרובץ *¹ אומר :

אור עולם באוצר חיים אורות מאופל אמר ויהי.

ויתחיל קרובץ.

הכל יודוך והכל ישבחוך והכל יאמרו אין קדוש כיי כי אין בלתך. הכל ירוממוך
סלה יוצר הכל, האל הפותח בכל יום דלתות שערי מזרח ובוקע חלוני רקיע מוציא
חמה ממקומה ולבנה ממכון שבתה ומאיר לעולם כולו וליושביו שברא במדת הרחמים.
המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית.
המלך המרומם לבדו מאז המשובח והמפואר והמתנשא מימות עולם. אל אלהי עולם
ברחמין הרבים רחם עלינו אדון עוֹלָמוֹ צור משגבנו מגן ישעינו משגב בעדנו. אין
ערוך לך ואין זולתך אפס בלתך ואין דומה לך. אין ערוך לך יי אלהינו בעולם הזה
ואין זולתך מלכינו לחיי העולם הבא. אפס בלתך גאלינו לימות המשיח ואין דומה
לך מושיענו לתחיית המתים.

אל אדון על כל המעשים, ברוך ומבורך בפה * כל נשמה. גדלו וטובו מלא עולם.
דעת ותבונה טובבים אותו. המתגאה על חיים הקדש, ונהדר בכבוד בכס *² המרכבה.
זכות ומישור לפני כסאו, חסד ורחמים בכסא *³ כבודו. טובים מאורות שברא אלהינו,
יצרם בדעת בבינה והשכל. כח וגבורה נתן בהם, להיות מושלים בקרב תבל. מלאים
זיו ומפיקים נגה, נאה זיום בכל העולם. שמחים בצאתם וששים בבואם, עושים באימה
רצון קונייהם *⁴. פאר וכבוד נותנים לשמו צהלה ורנה לזכר מלכותו. קרא לשמש
ויזרח אור, ראה ותקן צורת הלבנה. שבה נותנים לו כל צבא מרום, תפארת וגדולה
שרפים וחיות ואופני קודש.

לאל אשר שבת מכל מעשיו ביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו, תפארת
עטה ליום המנוחה, עונג קרא ליום השבת *⁴, שבו שבת אל מכל מלאכתו וביום *⁵ השביעי
משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת לפיכך יפארו ויברכו לאל כל יצוריו, שבה
יקר וגדולה יתנו לאל מלך יוצר כל ומנחיל מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קודש,
שמך ה' אלהינו יתקדש וזכרך מלכינו יתפאר בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. תתברך
מושיענו וכו'.

תתברך מושיענו על שבה מעשה ידיך ועל מאורי אור שעשית יפארוך סלה. תתברך
צורנו מלכינו בורא קדושים ישתבח שמך לעד מלכינו יוצר משרתים ואשר משרתיו

*1. חיבה זו נשתבשה מ"קדושות". ע"י ברלינר, כתבים נבחרים, כרך ראשון עמ' 132 ואלבוגן, עבודת
ישראל, עמ' 213.

2. במחזור חייטרי ובסידורים : בפי.

*2. מחזור חייטרי, בסידורים : על.

3. במחזור חייטרי ובסידורים : לפני, וע"י בער, עבודת ישראל, עמ' 211.

*3. כך בסדר רב עמרם השלם עמ' 48 ובמחזור חייטרי. וע"י בער שם, עמ' 212.

4. במחזור חייטרי ובסידורים נוסף : זה שבה שליום השביעי.

*4. בסידורים : ויום. וע"י בער שם, עמ' 213.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

כולם עומדים ברום עולם ומשמיעים ביראה יחד בקול דברי אלהים חיים ומלך עולם. כולם אהובים, כולם ברורים, כולם גבורים וכולם עושים באימה וביראה רצון קוניהם*⁵, וכולם פותחים את פיהם בקדושה, בטהרה, בשירה ובמרה ומברכים ומשבחים ומפארים ומעריצים ומקדישים וממליכים שם האל המלך הגדול⁶, הגיבור והגורא קדוש הוא. וינגן: וכולם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה. ונותנים רשות זה לזה להקדיש ליוצרם בנחת רוח בשפה ברורה ובנעימה קדושה כולם כאחד עונים ואומרים ביראה: קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו.

[כשאומרים אופן]⁵

והאופנים וחיות הקודש ברעש גדול
מתנשאים לעומת שרפים.
והחיות ישוררו וכרובים יפארו ושרפים ירונו ואראלים יברכו פני כל חיה ואופן וכרוב לכרוב לעומת שרפי קודש.

לעומתם משבחים ואומרים: ברוך כבוד יי ממקומו.

ואם יחיד הוא יאמר⁶: ואומרים ביראה, קדוש קדוש קדוש, והאופנים, ברוך.

ויאמר הברייא⁶ מקדושה:

ויאמר שלחני כי עלה השחר. אמר לו וכי גנב או קוביוסטוס אתה שמתירא מן השחר. אמר לו מלאך אני ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשו. מסייע ליה לרב חננאל [אמר רב] אמר רב חננאל אמר רב שלש כתות של מלאכי השרת אומרים שירה בכל יום, אחד אומרת קדוש ואחד אומרת קדוש ואחד אומרת קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו. מתיבי חביבין ישראל לפני הק[ב"ה] יותר ממלאכי השרת, שישראל אומרים שירה בכל שעה ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום ואמרי לה פעם אחת בשבוע ואמרי לה פעם אחת בחודש ואמרי לה פעם אחת בשנה ואמרי לה פעם אחת ביובל ואמרי לה פעם אחת בעולם. וישראל מזכירים השם לאחר שתי תיבות ומלאכי השרת אין מזכירים את השם אלא אחר שלש תיבות ואין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שישראל אומרים שירה למטה שנאמר ברוך יחד כוכבי בקר והדר ויריעו כל בני אלהים.

לאל ברוך נעימות יתנו לאל מלך*⁶ חי וקיים זמירות יאמרו ותשבחות ישמיעו כי הוא לבדו פועל גבורות, עושה חדשות, בעל מלחמות, זורע צדקות, מצמיח ישועות, בורא רפואות, נורא תהלות, אדון הנפלאות, המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית כאמור לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו, ברוך אתה יי יוצר המאורות. אהבה רבה אהבתנו יי אלהינו חמלה גדולה ויתירה חמלת עלינו אבינו מלכינו אב הרחמן בעבור אבותינו שבטחו בך ותלמדם חוקי⁷ חיים, (כך)*⁷ תחונינו ותלמדנו. אבינו אב הרחמן רחם עלינו, ותן בלבינו להבין ולהשכיל, לשמוע, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, והאר עינינו⁸ במצותיך ודבק בבינו בתורתך וביראתך ויחד לבבינו לאהבה וליראה את שמך ולא נבוש לעולם

5. עיין בסידורים.

5*. עיין שבלי הלקט, עניין תפילה, יג.

6. חולין צא, ב, בשינויים. 6*. בסידורים: למלך אל.

7. בגליון נוסף: ב, = בחוקי.

7*. נמחק בכתב היד. ועיין: בער, סידור עבודת ישראל, עמ' 80.

8. עיין בער, שם.

ועד כי בשם קדשך הגדול הגבור והנורא בטחנו נגילה ונשמחה בישועתך והבא עלינו ברכה ושלום מארבע כנפות קבצנו ותוליכנו קוממיות לארצינו כי אל פועל ישועות אתה ובנו בחרת מכל עם ולשון וקרבתנו בשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה. ברוך אתה יי הבוחר בעמו ישראל באהבה.

[ערבית].

והוא רחום* יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו.

ברכו את יי המבורך.

ברוך יי המבורך לעולם ועד.

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם, אשר בדברו מעריב ערבים, בחכמה פותח שערים, בתבונה משנה עתים, מחליף הזמנים, מסדר הכוכבים במשמרותיהם ברקיע כרצונו. בורא יום ולילה, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור. המעביר** יום ומביא לילה ומבדיל בין יום ובין לילה יי צבאות שמו. אל חי וקיים תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד. כאן יאמר ביום טוב⁹.

ברוך אתה יי המעריב ערבים.

אהבת עולם בית ישראל עמך אהבת, תורה ומצות חוקים ומשפטים אותנו למדת, על כן יי אלהינו בשכבינו ובקומינו נשיח בחוקיך, ונשמח ונעלוז** בדברי תלמוד תורתך ובמצותיך לעולם ועד, כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה, ואהבתך אל תסור ממנו לעולמים.

כאן יאמר ביום טוב⁹.

ברוך אתה יי אוהב עמו ישראל.

וקורא קריאת שמע בדקדוק ובנגון ובדבקים¹⁰, ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד*¹⁰. רק ביום הכפורים^{10**} שיאמר בקול רם. ולא יפסיק רק בין הפרקים ומפני הכבוד וכל שכן מפני היראה כדאיתא בברכות¹¹.

אל מלך נאמן¹² יחיד¹³

שמע ישראל יי אלהינו יי אחד¹⁴.

ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

* בעניין אמירת, והוא רחום בשבת, עיין טור אורח חיים, רסו.

** באבודרהם דף נא ב. במחזור חייטרי : מעביר ; בסידורים : ומעביר.

9. כאן בא בכתב־היד בגליון, המעריבים למועדים. והם יבואו להלן בסוף סדר התפלה.

9. עי' אבודרהם, שם.

10. כלומר נותן ריות בין הדבקים. עיין ברכות טו, ב.

10. יש להשלים : בלחש.

10**. עיין טור אורח חיים, תריס. 11. יג, א—יז, א.

12. ר"ת : אמן, עיין שבת קט, ב. — קריאת שמע באה בכתב־היד בניקוד ובטעמים (צורת הספחא בכתב־היד היא כצורת הפשטא). ולהלן נעיר על השינויים.

13. כן נקוד בכתב־היד. ועיין בטור אורח חיים, סא ובבית יוסף, שם על אמירת אמן.

14. הקו על הדל"ת לסימן שצריך להאריך בדל"ת דאחד. עיין ברכות יג, ב.

ואהבת את יי אלהיך בכל¹⁵ לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום¹⁶ על¹⁷ לבבך. ושונתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וקשרתם לאות על ידיך¹⁷ והיו לטטפת בין עיניך. וכתבתם על מזוזות¹⁸ ביתך ובשעריך.

והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את יי אלהיכם ולעבדו¹⁹ בכל²⁰ לבבכם²⁰ ובכל נפשכם. ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה²¹ ומלקוש ואספת דגנך ותירשך ויצהרך. ונתתי עשב²² בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת. השמרו לכם פן יפתה לבבכם²³ וסרתם ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם. וחרה²⁴ אף יי בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה ואבדתם²⁵ ומהרה מעל הארץ הטובה אשר יי נתן לכם. ושמתם את דברי אלה על²⁶ לבבכם²⁶ ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות²⁷ על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם. ולמדתם אתם את בניכם לדבר²⁸ בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וכתבתם על מזוזות²⁹ ביתך ובשעריך. למען ירבו ימיכם וימי בניכם³⁰ על האדמה אשר נשבע³¹ יי לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ.

ויאמר יי אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית³² על כנפי בגדיהם לדרתם ונתנו על ציצית³³ הכנף³⁴ ו פתיל תכלת. והיה לכם לציצית³⁵ וראיתם אתם וזכרתם³⁶ את כל מצות יי ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם³⁷ ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. למען תזכרו³⁸ ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם. אני יי אלהיכם אשר הוצאתי אתכם³⁹ מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם. אמת ויציב ונכון וקים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ונורא ואדיר ומתקן ומקובל וטוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד, אמת אלהי עולם מלכינו צור יעקב מגן ישענו לדור ודור הוא קיים ושמו קיים וכסאו נכון ומלכותו ואמונתו לעד קיימת ודבריו חיים וקיימים ונאמנים ונחמדים לעד לעלמי עולמים. מושך⁴⁰ חסד ליודעיו וצדקתו לישרי לב. על אבותינו [ועלינו] ועל בנינו על כל דורות זרע ישראל עבדיך, על הראשונים ועל האחרונים דבר טוב וקיים לעולם ועד, אמת ואמונה חזק [ו]לא יעבר. אמת שאתה יי אלהינו מלכנו מלך אבותינו גאלינו גואל אבותינו צורינו⁴¹ צור ישועתינו פודנו ומצילנו מעולם שמך, אין אלהים זולתך.

עוזר⁴² אבותינו אתה הוא מעולם, מגן ומושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור ברום עולם מושבך ומשפטיך וצדקתיך עד אפסי ארץ. אשרי איש שישמע למצותיך ותורתך ודברך ישים על לבו, אמת אתה הוא אדון לעמך מלך גבור לריב ריבם

15. סימן ליתן ריוח בין הרבקים.

16. בהלכות קריאת שמע, פרק ב (עמ' לב) מביא המחבר דברי הסמ"ג, עשין יח, שצריך ליתן ריוח בין היום לעל לבבך.

17. בקרא : ירך. 18. בקרא : מזוזות. 19. לפנינו : ה"עין" בקמץ.

20. לפנינו : ה"בית" בפתח. 21. לפנינו : ה"יוד" רפה.

22. בקרא : לאות. 23. לפנינו : ה"בית" בצירי. 24. בקרא : מזוזות.

25. לפנינו : ה"בית" רפה. 26. לפנינו : ה"בית" בפתח. 27. בקרא : ציצת ... לציצת.

28. ניקוד על הוי"ו. לסימן, שצריך להתיי הוי"ו של תזכרו. עיין ירושלמי ברכות פרק ב, הל' ד.

29. עי' מחז"י, עמ' 65. 30. מחז"י, שם ואבודרהם נא, ב.

31. מחז"י, שם.

אמת אתה הוא ראשון ואתה הוא אחרון ומבלעדיך אין [לנו] מלך גואל ומושיע. ממצרים גאלתנו יי אלהינו ומבית עבדים פדיתנו, כל בכוריהם הרגת ובכורך גאלת וים סוף בעקת וזדים טבעת ויבשה עשית ³² וידידים עברו ים, ויכסו מים צריהם עד ³³ אחד מהם לא נותר. על זאת שבחו אהובים: רוממות לאל נתנו ³⁴ ידידים, זמירות ותשבחות למלך לאל חי וקיים רם ונשא גדול ונורא, משפיל גאים, מגביה שפלים, מוציא אסירים ופודה ענוים ועוזר דלים ועונה לעמו בעת שזועם אליו, תהלות לאל עליון ברוך הוא ומבורך משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם: מי כמכה באלים יי מי כמכה נאדר בקדש נורא תהילות עושה פלא.

שירה חדשה שבחו גאולים לשמך על שפת הים יחד כלם הודו והמליכו ואמרו: יי ימלוך לעולם ועד.

צור ישראל קם לעזרת ³⁵ ישראל ופדה כנאמך יהודה וישראל. גאלינו יי צבאות שמו קדוש ישראל, ברוך אתה יי גאל ישראל.

(ערבית) ואמונה כל זאת וקיים עלינו כי הוא יי אלהינו ואין זולתו ואנחנו ישראל עמו, הפודינו מיד מלכים, הגאלינו מלכינו ³⁶ מכף כל עריצים האל הנפרע לנו מצרינו המשלם גמול לכל אויבי נפשינו. העושה גדולות עד אין חקר ניסים ונפלאות עד אין מספר. השם נפשינו בחיים ולא נתן למוט רגלינו המדריכנו על במות אויבינו וירם קרנינו על כל שנאינו. העושה לנו ניסים נקמה בפרעה, אותות ומופתים באדמת בני חם. המכה בעברתו כל בכורי מצרים ויוצא ישראל מתוכם לחירות עולם. המעביר בנו בין גורי ים סוף ואת רדפיהם ואת שנאיהם בתהומות טבע. ראו בנים גבורתו שבחו והודו לשמו ומלכותו ³⁷ קבלו עליהם, משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם. מי כמכה באלים יי מי כמוכה נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא, מלכותך יי אלהינו ³⁸ ראו בניך בוקע ים סוף לפני משה זה אלי ענו ואמרו, יי ימלוך לעולם ועד ונאמר כי פדה יי את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו ברוך אתה יי גאל ישראל. השכיבנו יי אלהינו לשלום והעמידנו מלכינו לחיים טובים ופרוס עלינו סוכת שלומך ותקננו בעיצה טובה מלפניך והושיענו למען שמך והגן בעדינו והסר מעלינו אויב דבר חרב וצרה ורעב ויגון והסר שטן מלפנינו ומאחרינו ובצל כנפיק תסתירנו, כי אל שומרינו ומצילנו אתה, כי אל מלך חגון ורחום אתה ושומר צאתינו ובאינו לחיים ולשלום מעתה ועד עולם, ברוך אתה יי שומר עמו ישראל לעד.

ברוך יי לעולם אמן ואמן, ברוך יי מציון שוכן ירושלים הללויה, ברוך יי אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו, וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן. יהי כבוד יי לעולם ישמח יי במעשיו. יהי שם יי מבורך מעתה ועד עולם. כי לא יטוש יי את עמו בעבור שמו הגדול כי הואיל יי לעשות אתכם לו לעם, וירא

32. שם.

33. עיי מחזיו שם בתהלים קו, יא ליתא.

34. בסידורים: ורוממו אל ונתנו...

35. בסידורים: קומה בעזרת. ועיי בער עמ' 86.

36. כן במחזיו עמ' 18. בסידורים: מלכנו הגואלנו.

37. בגליון נוסף: ומלכותו ברצון וכו'.

38. כן במחזיו עמ' 19 ועיי בער עמ' 167.

כל העם (וירונג) ³⁹ ויפלו על פניהם ויאמרו יי הוא האלהים יי הוא האלהים. והיה יי למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד. יהי חסדך יי עלינו כאשר יחלנו לך ⁴⁰. כל גוים אשר עשית יבאו וישתחוו לפניך יי ויכבדו לשמך. ואנחנו עמך וצאן מרעיתך גוזה לך לעולם לדר ודור נספר תהלתך. ברוך יי ביום. ברוך יי בלילה. ברוך יי בשכבינו. ברוך יי בקומנו ⁴¹. בידך אפקיד רוחי פדית אותי יי אל אמת. אלהינו שבשמים יחיד שמך וקיים מלכותך תמיד לעולם ועד.

יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשינו בישועתך באמת באמור לציון מלך אלהיך, יי מלך, יי מלך, יי ימלוך לעולם ועד. כי המלכות שלך היא ולעלמי עד תמלוך בכבוד כי אין מלך אלא אתה. ברוך אתה יי המלך בכבודו תמיד ימלוך עלינו לעולם ועד ועל כל מעשיו.

[בשבת ובמועדים חותם]:

[מלך חנון ורחום אתה] ופרוס עלינו סכת שלומך ועל ירושלים עירך, ברוך אתה יי פורס ⁴² סכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים.

ואם שבת יאמר:

ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם. ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש.

ואם יום טוב ^{42*} הוא אומר ליל ראשון:

אלה מועדי יי אשר תקראו אותם מקראי קודש.

ובליל שני מוסיף: אלה הם מועדי קדיש.

ויסב פניו אל [הקיר] ⁴³.

ומיד סומך גאולה לתפלה ויאמר ⁴⁴:

תפלת שמונה עשרה

ברוך אתה יי אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב. האל הגדול הגבור והנורא אל עליון, גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה.

מלך עוזר ומושיע ומגן ברוך ¹ אתה יי מגן אברהם.

אתה גבור לעולם יי מחיה מתים אתה ורב להושיע.

39. תיבה זו אינה במלכים"א יח, לט, ונשתרבה מן ויקרא ט, כד.

40. במחז"ו ובסידורים יש כאן הפסוק דה"א טז, לה.

41. במקומות הנ"ל יש כאן הפסוק איוב יב, י.

42. ע"י בער, עמ' 186.

42*. ע"י בער, שם.

43. ברכות ה, ב.

44. וכבר נתבאר בהלכות תפלה פרק ב (עמ' לט), שבכל תפילות השנה אומר בתחלה יי שפתי תפתח.

1. בגליון: וזכור כי תזרא וזקיף כי תזיא (ברכות יב, ב). הערה זו צ"ל למעלה בראש תפלת י"ח כמבואר (שם לה, א), שכורע באבות תחלה וסוף.

בימות הגשמים יאמר :

משיב הרוח ומוריד הגשם.

ואם ידלג מחזירים אותו.

מכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים², סומך נופלים, רופא חולים, מתיר אסורים מקיים אמונתו לשיני עפר. מי כמכה בעל גבורות מי דומה לך, מלך ממית ומחיה ומצמיח לנו ישועה. ונאמן אתה להחיות מתים, ברוך אתה יי מחיה המתים.

נקדש שמך בעולם כשם שמקדישין אותו בשמי מרום, וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר, קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו, לעומתם ברוך יאמרו. ברוך כבוד יי ממקומו. ובדברי קדשך כתוב לאמר, ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

לדור ודור נגיד גדלך ולנצח נצחים קדושתך נקדיש ושבחך אלהינו מפנינו לא ימיש לעולם ועד, כי אל מלך גדול וקדוש אתה. ברוך אתה יי האל הקדוש.

אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה וחונינו מאתך בינה³ דיעה חכמה והשכל, ברוך אתה יי חונן הדעת.

השיבנו אבינו לתורתך וקרבינו מלכנו לעבדתך והחזירנו בתשובה לפניך, ברוך אתה יי הרוצה בתשובה.

סלח לנו אבינו כי חטאנו מחל לנו מלכינו כי פשענו כי אל מלך טוב מוחל וסולח אתה, ברוך אתה יי חונן המרבה לכל לסלוח.

ראה נא בענייני וריבה ריבינו וגאלנו במהרה למען שמך כי אל מלך גואל וחזק⁴ אתה, ברוך אתה יי גואל ישראל.

רפאינו יי אלהינו⁵ ונושעה כי תהללתנו אתה והעלה רפואה שלימה לכל מכותינו ולכל תחלואינו כי אל מלך רופא נאמן ורחמן אתה, ברוך אתה יי רופא חולי עמו ישראל.

ברך עלינו יי אלהינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה לטובה ותן טל⁶ ומטר לברכה על פני האדמה ושבענו מטובך וברך את שנתנו כשנים הטובות, ברוך אתה יי מברך שנים.

תקע בשופר גדול לחירותנו ושא נס לקבץ גליותינו וקבצנו יחד מארבע כנפות כל הארץ לארצינו, ברוך אתה יי מקבץ נדחי עמו ישראל.

השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה והסר ממנו יגון ואנחה ומלוך עלינו אתה יי לבדך בחן בחסד וברחמים וצדקנו במשפט, ברוך אתה יי מ' הא' אוהב צדקה ומשפט.

2. בסידורים: ברחמים רבים. על שינויים אחרים בתפילת שמונה עשרה ובתפילות ליו"ט ולימים הנוראים עיין בסידורים.

3. עי' מחז"ו, עמ' 66 ורמב"ם סדר תפלות כל השנה.

4. עי' מחז"ו, שם ורמב"ם, שם.

5. במחז"ו שם וברמב"ם שם: רפאנו... ונרפא הושיענו ונושעה.

6. בגליון: בימות הגשמים תאמר כן.

7. =מלך. ובכתה"י רשום עליה קו כסימן למחיקה. ולמעלה בהל' תפלה פ"א (עמוד לח) הביא המחבר נוסח החתימה של הרמב"ם: מלך אוהב וכו'.

למשומדים⁸ אל תהי תקוה, וכל המינים כרגע יאבדו, וכל אויבי עמך בית ישראל מהרה יכרתו, ומלכות זדון מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותבניע ותשפיל את כל אויבנו במהרה בימנו, ברוך אתה יי שובר אויבים ומכניע זדים.

על הצדיקים ועל החסידים ועל זקני עמך בית ישראל ועל פליטת בית סופריהם ועל גירי הצדק ועלינו יהמו נא רחמך יי אלהינו ותן שכר טוב לכל הבטחים בשמך ושים חלקנו עמהם ולעולם לא נבוש כי בך בטחנו ובשמך נשענו, ברוך אתה יי משען ומבטח לצדיקים.

ולירושלים עירך ברחמים תשוב ותשכון בתוכה כאשר דברת וכסא דוד מתהרה לתוכה תכין, ובנה אותה בקרוב בימנו בנין עולם, ברוך אתה יי בונה ירושלים.

את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתך, כי לישועתך קוינו כל היום, ברוך אתה יי מצמיח קרן ישועה.

שמע קולנו יי אלהינו חוס נא ורחם עלינו וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו כי אל שומע תפילות ותחנונים אתה ומלפניך מלכינו ריקם אל תשיבנו כי אתה שומע תפלות עמך ישראל ברחמים, ברוך אתה יי שומע תפלה.

רצה⁹ יי אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם¹⁰ שעה ושכון בציון עירך ויעבדוך בניך בירושלים ואתה ברחמך הרבים תשוב ותחפץ בנו ותרצנו ותערב לפניך תפלתנו כעולה וכקרבן אנא רחום ברחמך הרבים מהרה השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים, ותחזינה עינינו בשובך לציון ולירושלים עירך ברחמים כמאז, ברוך אתה יי המחזיר שכינתו לציון.

מודים אנחנו לך שאתה הוא יי אלהינו ואלהי אבותינו לעולם ועד צור חיינו מגן ישענו אתה הרא לדור ודור גודת לך ונספר תהילתך על חיינו המסורים [בידך] ועל נשמתינו הפקדות לך ועל נסיד שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובקר וצהרים הטוב כי לא כלו רחמך והמרחם כי לא תמנו¹¹ חסדיך כי מעולם קוינו לך.

[מודים דרבנן] מודים¹² אנחנו לך יי אלהינו ואלהי כל בשר, יוצרינו יוצר בראשית, ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש על שהחייטנו וקיימתנו כן תחיינו ותחננו ותקבצנו ותאסף גליותינו לחצרות קדשך לשמור חוקיך לעשות רצונך על שאנחנו מודים לך, ברוך אתה יי האל ההודאות. ועל כולם יתברך ויתרומם תמיד שמך מלכינו. וכל תחיים יודוך סלה ויהללו שמך לעולם באמת האל ישועתנו ועזרתנו סלה האל הטוב, ברוך אתה יי הטוב לך נאה להודות.

אלהינו¹³ ואלהי אבותינו ברכינו בברכה המשלשת בתורה הכתובה על ידי משה עבדך.

8. על ברכת המינים ונוסחאותיה עיין ברלינר, כתבים נבחרים, ח"א, 49—52.

9. על נוסח ברכה זו עי' בער שם, עמ' 98 ואלבוגן, עבודת ישראל, עמ' 55.

10. צ"ל: ולתפלתם.

11. מחז"ל, עמ' 67. ועי' אבודרהם, לט, א.

12. על הנוסח ועל החתימה עי' ירושלמי ברכות פ"א, ה"ה וסור אר"ח ס"י קצו ובדרכי משה שם. ועיין אבודרהם מא, ב.

13. כנראה שלדעת המחבר היחיד אומר ברכת כהנים בתפילתו. ועיין על זה בסור אר"ח ס"י קכא. קצו ובב"י ובדרכי משה שם.

האמורה מפי אהרן ובניו כהנים עם קדושך כאמור: יברכך יי וישמרך, יאר יי פניו אליך ויחנך, ישא יי פניו אליך וישם לך שלום.

שים שלום טובה וברכה, חיים חן וחסד ורחמים עלינו ועל כל ישראל עמך בדכינו אבינו כלנו כאחד באור פניך, כי באור פניך נתת לנו יי אלהינו תורת חיים, אהבת חסד, צדקה וברכה ורחמים וחיים ושלום יהיה לנו, וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל יום ובכל עת ובכל שעה בשלומך, ברוך אתה יי המברך את עמו ישראל בשלום.

אלהי נצור לשוני מרע ושפתותי מדבר מרמה ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה פתח לבי בתורתך ובמצותיך תרדף נפשי וכל החשבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבתם והשב כגמולם בראשם, ותפתח לי שערי חיים, שערי תורה, שערי רצון, שערי תפלה, שערי רחמים. מלכינו אלהינו יחיד שמך¹⁴ בעולמך בנה היכלך שכלל אולמך קרב משיחך קבץ צאן מרעיתך ופדה עמך ישראל אבינו מלכינו עשה למען תורתך, עשה למען כסא כבודך, אבינו מלכינו עשה למען משיח צדקך, למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענינו, ויהיו לרצון אמרי פי ותגיון לבי לפניך יי צורי וגואלי, שלום שלום¹⁵, עושה שלום במרומו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן.

תפלות שבת

ערבית

אתה קדשת את יום השביעי לשמך תכלית מעשה שמים וארץ וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים וכן כתוב בתורתך. ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות.

אלהינו ואלהי אבותינו רצה נא במנוחתנו וקדשינו במצותיך ותן חלקינו בתורתך ושבענו משובך ושמחנו בישועתך וטהר לבנו לעבודך¹ באמת. והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך וינוחו בו כל ישראל מקדשי שמך, ברוך אתה יי מקדש השבת. רצה וכו'.

לש"ץ

ברוך אתה יי אלהינו ואלהי אבותינו, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב. האל הגדול הגיבור והנורא אל עליון קונה שמים וארץ.

מגן אבות בדברו, מחיה מתים במאמרו, האל הקדוש שאין כמותו, המניח לעמו שבת קדשו*¹, כי בם רצה להניח להם. לפנינו נעבד ביראה ופחד נודה לשמו בכל יום

14. ע"י טור, ס"י קכב ובער, שם.

15. על אמירת שלום שלום, עיין מרוכי ברכות, ק"א בשם הראב"י; פירושי רבנו אליהו מלונוריש, ע"א; טור א"ח ס"י קכב.

1. וכן להלן בתפילת ראש השנה; ובתפילות יו"ט; לעבודך.

1*. מחז"ק, עמ' 144.

תמיד, מעין הברכות אל ההודאות אדון השלום** ומברך שביעי המניה בקדושה לעם מדרשני ענג זכר למעשה בראשית. אלהינו וכו'.

שחרית

ישמח משה במתנת חלקו כי עבד נאמן קראת לו. כליל תפארת בראשו נתת בעמדו לפניך על הר סיני, ושני לוחות אבנים כראשונים² הוריד בידו וכתוב בהן שמירת שבת, וכן כתוב בתורתך: ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לזרתם ברית עולם. ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש.

ולא נתתו יי אלהינו לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכינו לעובדי פסילים וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים כי לישראל עמך באהבה נתתו, לזרע יעקב אשר בם בחרת, עם מקדשי שביעי כלם ישבעו ויתענגו מטובך. ובשביעי³ רצית בו וקדשת אותו חמדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית. אלהינו וכו'.

נקדישך⁴ ונעריצך מלכינו בסוד שכל שיח שרפי קודש המקדישים שמך בקודש, וכן כתוב על יד נביאך, וקרא זה אל זה ואמר. קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו. אז בקול רעש גדול אדיר וחזק משמיעים קול מתנשאים לעומת שרפים, לעומתם ברוך יאמרו. ברוך כבוד יי ממקומו, ממקומך מלכינו תופיע ותמלוך עלינו כמחכים⁵ אנחנו לך. מתי תמלוך בציון, בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון, תתגדל ותתקדש ותמלוך בתוך ירושלים עירך לדור ודור ולנצח נצחים ועינינו תראינה מלכותך כדבר האמור בשירי עוזך על ידי דוד משיח צדקך. ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

וחיות⁶ בוערות לכס רם לויית, בארבעת רבעי הכל מנויות. נוצצות כגון⁷ הסדן כבוק דומיות, נוחצות ברצוא ושוב אנפים נטויות. יחד תחת הכסא לקפץ חזויות. יוצרם לקלם כשהן רשויות. מזמרות שירים תלי תליות, מעריצות לקדוש תהלות דומיות. נוהמות כקול מים רבים בשאג והמיות, נראות כנושאות והם נשאות ותלויות. בזאת הנשקפה יביט מקרוי עליות, בסויה לחון יטה כרויות. רבוכה כבמרחשת בדבים ואריות, רחשה יסכית דלותה משאיות. שבותה ישיב כאפיקים בציות, שאריתה לחזק בקבוץ גליות. מבשן וממצולות יגיפנה לתלפיות, מתנוססת כימי קדם באדמתה להיות. ויבהיק המתהפכת חרב פיפיות, ויגנע שוסייה במכות טריות. אך בטירותם נקבצו דיות, איים להעיק בנהי ונהיות. לרומם להדר שמו בהניות, להעריצו ולהקדישו שכם אחד כארבע חיות. לעומתם ברוך יאמרו.

למוסף

תכנת שבת רצית קרבנותיה צוית פירושיה עם סדורי נסכיה. מענגיה לעולם כבוד ינחלו, טעמיה חיים זכו וגם האהבי דבריה גדולה בחרו. אז מסיני נצטוו עליה (יי אלהינו) ותצוינו⁸ להקריב בה קרבן מוסף שבת כראוי. יהי רצון לפניך יי אלהינו

1. בגליון נוסף: מקדש השבת.

2. נקוד עליה בכתב־היד. כנראה, לסימן מחיקה.

3. מחז"ו, עמ' 155, ועי' בער, שם, עמ' 219.

4. מחז"ו, שם, ועל הנוסח ע"י הערת המו"ל, שם ובער שם, עמ' 88.

5. עי' בער שם, עמ' 218.

6. במחזור ויטרי (156), מובא פיוס זה בשינויים. ולפיו אומרים אותו ביום טוב (ועיין: דויד זון, אוצר השירה והפיוט, כרך ב, עמ' 186, מס' 190).

7. צ"ל: כגן. וכן במחזור ויטרי שם.

8. צ"ל: ותצוינו יי אלהינו.

ואלהי אבותינו שתעלינו בשמחה לארצינו ותטענו בגבולנו ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו, תמידים כסדרן ומוספין כהלכתן, את מוסף יום המנוח הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצות רצונך כמ' שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור: וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים ושני עשירנים סלת מנחה בלולה בשמן ונסכו עולת שבת בשבתו על עולת התמיד (יעשה) ונסכה. ישמחו במלכותך שומרי שבת וקראי ענג, עם מקדשי שביעי כולם ישבעו ויתענגו מטובך ובשביעי רצית בו וקדשת אותו חמדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית. אלהינו (למנוח).

קדושה:

כתר * יתנו לך יי אלהינו המוני מעלה ועמך קבוצי מטה. יחד כולם קדושה לך ישלשו ככתוב: וקרא זה אל זה ואמר: קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו. כבודו מלא עולם משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו, לעומתם ברוך יאמרו: ברוך כבוד יי ממקומו. ממקומו הוא יפן ברחמים ויחון עם המיוחדים שמו ערב ובקר בכל יום תמיד פעמים באהבה שמע אומרים: שמע ישראל יי אלהינו יי אחד. אחד הוא אלהינו, הוא אבינו, הוא מלכינו, הוא מושיענו, הוא מושיע את שאריתנו וישמיענו ברחמיו שנית לעיני כל חי, להיות לכם לאלהים. אני יי אלהיכם, אדיר אדירנו יי אלהינו מה אדיר שמך בכל הארץ, והיה יי למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד.

ויש אומרים: אלהיכם אני פציתו צרור המור קבצינו והצילנו יחודך לגמור דברת פיך מלך שמור כי בדברי קדשך כתוב לאמר, ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

למנוחה

אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. תפארת גדלה ועטרת ישועה קדושה ומנוחה לעמך נתת. אברהם יגל, יצחק ירגן, יעקב ובניו ינוחו בו מנוחת אהבה ונדבה, מנוחת אמת ואמונה, מנוחת שלום ושלחה והשקט ובטח, מנוחה שלימה שאתה רוצה בה. יכירו וידעו כי מאתך היא מנוחתם ועל מנוחתם יקדישו שמך. אלהינו.

הבדלה דחול:

אתה חוננתנו יי אלהינו מדע בתורתך ותלמדנו לעשות חוקי רצונך. ותבדילנו ¹⁰ יי אלהינו בין קדש לחול בין אור לחושך [בין] ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה. אבינו מלכנו החל עלינו את הימים הבאים לקראתנו לשלום, חשוכים מכל חטא ומנקים מכל עון ופשע ואשמה ומדובקים בתורתך. וחננו מאתך בינה חכמה דיעה והשכל, ברוך אתה יי חונן הדעת.

הבדלה מיום טוב:

ותודיענו יי אלהינו משפטי צדקך ותלמדנו לעשות חוקי רצונך. ותתן לנו יי

8. כמנהג הספרדים בשינויים. ועי' מחזור, עמ' 175.

9. פיוט זה מוזכר בסדר טרויש (עמ' 31, פראנקפורט תרס"ה).

10. כן גם להלן בהבדלה דיום טוב. ויותר נכון: ותבדל. וכן הוא בסידורים שלנו. והשחה נוסח מחזור ויטרי, עמ' 180.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

אלהינו משפטים ישרים ותורת יי אמת. חקים ומצות טובים אשר יעשה האדם וחי בהם. ותורישנו כבוד קדושת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל, ותנחילנו זמני ששון ומועדי קדש וחגי נדבה. ותבדילנו יי אלהינו בין קדש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים, בין יום השביעי לששת ימי המעשה. בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת. ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת, הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך. ותתן.

תפלות יו"ט

אתה בחרתנו מכל העמים, אהבת אותנו ורצית בנו ורוממתנו מכל הלשונות וקדשתנו במצותיך, וקרבתנו מלכינו לעבודתך ושמך הגדול והגבור והנורא¹ עלינו קראת. ותתן לנו יי אלהינו באהבה מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון, את יום חג המצות זמן חירותינו, או: יום חג השבועות זמן מתן תורתנו, או: יום חג הסוכות זמן שמחתנו, או: יום השמיני חג העצרת זמן שמחתנו, באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים.

אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבא ויגיע, יראה וירצה וישמע ויפקד ויזכר וזכרונו ופקדונו וזכרון אבותינו, זכרון משיח בן דוד עבדך, וזכרון ירושלים עיר קדשך וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך לפליטה, לטובה, לחן, לחסד ולרחמים² ביום חג פלוני הזה. זכרנו יי אלהינו בו לטובה ופוקדנו בו לברכה, ותושיענו בו לחיים טובים בדבר ישועה ורחמים חוס וחנינו וחמול ורחם עלינו ומלטנו מכל צרה ויגון כי אליך ענינינו, כי אל מלך חנון ורחום אתה.

והשיאנו יי אלהינו את ברכת מועדיך לחיים טובים ולשלום, כאשר רצית ואמרת לברכינו. וקדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך ושבענו מטובך ושמחנו בישועתך וטהר לבנו לעבדך באמת. ותנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון בשמחה ובששון שבת ומועדי קדשך, וישמחו וינוחו בו ישראל מקדשי שמך, ברוך אתה יי מקדש השבת ישראל והזמנים.

[למוסף]

מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתינו, ואין אנו יכולין לעלות ולראות ולהשתחוות בבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו מפני היד שנשתלחה במקדשך. יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו מלך רחמן שתשוב ותרחם עלינו ועל מקדשך השמם ברחמך הרבים ותבנהו מהרה ותגדל כבודו, ותחדש³ היכלך ותכנס גליות ישראל לתוכו. אבינו מלכנו גלה כבוד מלכותך עלינו לעיני כל חי וקרב פוורנו מבי הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ, והביאנו יי אלהינו לציון עירך ברינה ולירושלים בית

11. כן במחז"י, שם וע"י בער שם, עמ' 347.

1. בסידור רב סעדי גאון: הגדול הגבור והנורא; בסידורים: הגדול והקדוש.

2. על הנוסח ע"י מחז"י, עמ' 299 ואבודרהם ע"י ד ואילך ובער שם, עמ' 99.

3. ע"י מחז"י, עמ' 300.

מקדשך בשמחת עולם ושם נעשה לפניך את קרבנות חובתינו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן, את מוסף יום המנוח הזה ויום תג פלוני הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצות רצונך כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור וביום השבת כו'.

ובחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש פסח ליי, ובחמשה עשר יום לחדש הזה [חג] שבעת ימים מצות יאכל. ביום הראשון מקרא קדש כל מלאכת עבודה לא תעשו. והקרבתם אשה עולה ליי פרים בני בקר שנים ואיל אחד [ושבעה] כבשים בני שנה תמימים יהיו לכם.

ומנחתם ונסכיהם כמדובר שלשה עשרונים לפר ושני עשרונים לאיל ועשרון לכבש ויין כנסכו [ושעיר לכפר] ושני תמידין כהלכתן.

וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה ליי בשבועתיכם מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו. והקרבתם עולה [לרית ניתוח] ליי פרים בני בקר שנים (ו) איל אחד [שבעה] כבשים בני שנה (תמימים). ומנחתם כו'.

ובחמשה עשר יום לחדש השביעי מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו ותגותם (אותו) תג ליי שבעת ימים. והקרבתם עולה [אשה רית ניתוח] ליי פרים בני בקר שלשה עשר (אילים) [אילים שנים] כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים [יהיו]. ומנחתם וכו'.

וביום השני פרים בני בקר שנים עשר (אילים) [אילים] שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים. [ומנחתם].

וביום השלישי פרים עשתי עשר (אילים) [אילים] שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים, ומנחתם.

וביום הרביעי פרים עשרה (אילים) [אילים] שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים, ומנחתם.

וביום החמישי פרים תשעה (אילים) [אילים] שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים, ומנחתם.

וביום הששי פרים שמונה (אילים) [אילים] שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים, ומנחתם.

[וביום השביעי פרים שבעה אילים שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר תמימים ומנחתם].

וביום השמיני עצרת תהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו. והקרבתם עולה אשה רית ניתוח ליי פר אחד איל אחד כבש[ים] [אחד ארבעה עשר] [בני שנה שבעה] תמימים, ומנחתם.

אלהינו ואלהי אבותינו מלך רחמן רחם עלינו, טוב ומטיב הידרש לנו, שובה בהמון רחמך בגלל אבות שעשו רצונך. בנה ביתך כבתחלה והיכלך⁴ כבראשונה וכוונן את מקדשך על מכונו. והראנו בבנינו ושמחנו בתקוננו, והשב כהנים לעבודתם ולוויים לשירים ולזמרים וישראל לנזירהם ושם נעלה ונראה ונשתחוה לפניך בשלוש פעמי

4. ע"י מחז"ו, עמ' 301.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

רגלינו ככתוב בתורתך: שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני יי אלהיך [במקום אשר יבחר] בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות ולא יראה את פני יי ריקם, איש כמתנת ידו כברכת יי אלהיך אשר נתן לך. והשיאנו כו' רצה.

תפלת ראש השנה

בעשרת ימי תשובה יוסיף¹:

זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים וכתבנו — בנעילה: וחתמנו — בספר חיים טובים למענך אלהים חיים, מלך עוזר ומושיע ומגן וכו'.

מי כמוך אב הרחמים זוכר יצוריו לחיים ברחמים, ונאמן אתה להחיות נרדמים*¹ ברוך אתה יי מחית המתים. לדור ודור.

ובכן תן פחדך יי אלהינו על כל מעשיך ואימתך על כל מה שבראת ויראוך כל המעשים וישתחוו לפניך כל הברואים ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם, כמה שידענו יי אלהינו שהשלט(ו)ן² לפניך³ וגבורה בימינך ושמך גורא על כל מה שבראתה.

ובכן תן כבוד יי לעמך, תהלה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך, ופתחון פה למיחלים לך, שמחה לארצך וששון לעירך וצמיחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי עבדך משיחך⁴.

ואז^{4*} צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלו וחסידים ברנה יגילו, ועולתה תקפוץ פיה, כי כל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ⁵. ותמלוך אתה הוא יי אלהינו לבדך מהרה על כל מעשיך בהר ציון משכן כבודך ובירושלים עיר קדשך⁶ ככתוב⁷ בדברי קדשך (כתוב לאמר)⁸: ימלוך יי לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

קדוש אתה וגורא⁹ ואין אלה(י)¹⁰ מבלעדיך, ונאמר: ויגבה יי צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה, ברוך אתה יי המלך הקדוש.

1. עיין למעלה ה' תפלה פ"א (עמ' לח).

*1. נוסח לא מצוי במקורות שבידינו.

2. הוי"ו נמחקת בכתב־היד. ועיין בער, עבודת ישראל.

3. בגליון נוסף: עוז בידך. 4. בגל' ג': במהרה בימינו.

*4. ואז... כי כל הרשעה — עיין מחזיקי, עמ' 367 ובער שם, עמ' 386.

5. בגל' ג': ומלכות העליזה תעקר ותשבר.

6. בגל' ג': ונגד זקניך.

7. בגל' ג': וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך יי צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (ישעיה כד, כג) ונאמר בדברי וכו' (תהלים קמו, י).

8. נמחק בכתב־היד. 9. בגל' ג': שמך. 10. נמחק בכתב־היד.

אתה בחרתנו מכל העמים אהבת אותנו ורצית בנו ¹¹ מכל הלשונות וקדשתנו במצותיך וקרבתנו מלכינו לעבודתיך ושמך הגדול ¹² והקדוש עלינו קראת. ותתן לנו יי באהבה את יום הזכרון הזה. זכרון תרועה באהבה, מקרא קודש זכר ליציאת מצרים. אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבא יגיע יראה וירצה וישמע ויפקד ויזכר זכרוננו ופקדוננו וזכרון אבותינו וזכרון משיח בן דוד עבדך וזכרון ירושלים עיר קדשך וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך לפליטה, לטובה, לחן, ולחסד ולרחמים ¹³ ביום הזכרון הזה. זכרנו יי אלהינו בו לטובה ופוקדינו בו לברכה והושיענו בו לחיים טובים בדבר ¹⁴ ישועה ורחמים. חסד וחוננו וחמול ורחם עלינו והושיענו ¹⁵ כי אליך עינינו ומלטינו מכל צרה ויגון כי אל מלך חנון ורחום אתה.

אלהינו ואלהי אבותינו מלך על כל העולם כולו בכבודך והנשא על כל הארץ ביקרך והופע בהדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארצך וידע כל פועל ¹⁶ כי אתה פעלתו ויבין כל יציר ¹⁷ כי אתה יצרתו ויאמרו ¹⁸ כל אשר נשמה באפו יי אלהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה. וקדשינו במצותך ותן חלקינו בתורתך ושבעינו מטובך ושמחתינו בישועתך וטהר לבנו לעבודך באמת. כי אתה אלהים אמת ודברך מלכנו ¹⁹ אמת וקיים לעד. ברוך אתה יי מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון. רצה (ומודים).

ובשבת יאמר:

והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך ברוך אתה וגו'.

כשמגיע ברחמים ²⁰ כמאז:

ושם נעבדך כימי קדם וכשנים קדמוניות. ברוך אתה יי שאותך לבדך ביראה נעבד. מודים ועד מעולם קינו לך ²¹. וכתוב לחיים טובים כל בני בריתך ²². ברוך אתה יי הטוב.

בספר חיים טובים ברכה ושלוש ופרנסה טובה נזכר ונכתב לפניך אנו וכל עמך ישראל לחיים טובים ²³ ולשלוש. ברוך אתה יי עושה השלום. מוסף:

מפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו ואין אנו יכולים לעשות חובותינו בבית בחירתך בבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו מפני היד שנשתלחה במקדשך. יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו מלך רחמן שתשוב ותרחם

11. בגל' ג': ורוממתנו. וכן הוא למעלה בתפלת יום טוב.

12. בגל' ג': והגבור והנורא. והשחה הנוסה בתפלת יום טוב וברכת אתה יצרת בשבת ר"ת.

13. בגל' ג': ולשלוש.

14. בסידורים שלנו: ובדבר. ועיין: בער. עבודת ישראל. ולפי זה אין הנקודה (שבכתב-היד לאחר התיבה "טובים") במקומה וצ"ל להלן אחר "ורחמים".

15. בגל' ג': מכל רע.

15*. כן במחז"ו עמ' 383 ובאבודרהם צו, ג, אולם ע"י בער שם, עמ' 388.

15**. במחז"ו, באבודרהם ובסידורים: יצור.

16. מחז"ו, שם. ועיין בער, שם. 16*. מחז"ו שם. ועיין בער, שם.

16**. היינו בסוף ברכת רצה לפי נוסח המחבר, ראה למעלה בתפלת חול.

17. בגל' ג': אבינו מלכנו זכור רחמין וכבוש כעסך מעלינו וכלה דבר חרב ורעב ושבי ומשחית ועון מבני בריתך. וכתוב.

18. בגל' ג': וכל החיים וכו'. 19. בגל' ג': לברכה.

עלינו ועל מקדשך ברחמיך הרבים, ותבניהו מהרה ותגדל כבודו. אבינו מלכינו גלה כבוד מלכותך עלינו והופע והנשא עלינו לעיני כל חי וקרב פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ והביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם, אנא יי אלהינו^{19*} ושם נעשה לפניך את קרבות חובותינו תמידין כסדרן ומוספין כהילכתן. את מוספי יום הזכרון הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצות רצונך, כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור ונאמר²⁰ : ובחדש השביעי באחד לחודש מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבדה לא תעשו יום תרועה יהיה לכם. ועשיתם עולה לריח ניחוח ליי פר בן בקר אחד איל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים. ומנחתם סלת כלולה בשמן שלשה עשרנים לפר שני עשרנים לאיל. ועשרן אחד לכבש האחד לשבעת הכבשים ושעיר עזים אחד חטאת לכפר עליכם. מלבד עולת החדש ומנחתה ועולת התמיד ומנחתה²¹.

[כיום²² הכפורים יאמר :

ובעשור²³ לחדש השביעי הזה מקרא קדש יהיה לכם ועניתם את נפשיכם כל (מלאכת עבודה) [מלאכה] לא תעשו. והקרבתם (אשה) עולה ליי (פרים בני בקר שנים) [ריח ניחוח פר בן בקר אחד איל אחד] כבשים בני שנה שבעה תמימים [יהיו לכם] ומנחתם]. ונסכיחם כמדובר שלשה עשרנים לפר שני עשרנים לאיל ועשרון לכבש ושני שעירים לכפר ושני תמידין כהלכתן.

עלינו לשבח לאדון הכל, לתת גדולה ליוצר בראשית, שלא עשאנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחת האדמה. שלא שם חלקינו כהם וגורלנו ככל המונם, שהם משתחוים להבל וריק ומתפללים אל אל לא יושע, ואנחנו כרעים ומשתחוים ומוזים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ וכסא כבודו בשמים ממעל ושכינת עונו בגבהי מרומים. הוא אלהינו ואין (עוד)²⁴ אחר, אמת מלכינו ואפס זולתו ככתוב בתורתך²⁵ וידעת היום והשבות אל לבבך כי יי הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד.

על כן נקוה לך יי אלהינו לראות מהרה בתפארת עונך להעביר גלולים מן הארץ והאלילים כרת יכרתון לתקן עולם במלכות שדי, וכל בני בשר יקראו לשמך להפנות אליך כל רשעי ארץ. יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך, תשבע כל לשון. לפניך יי אלהינו יכרעו ויפולו ולכבוד שמך יקר יתנו ויקבלו כולם עול מלכותך ותמלוך עליהם לעולם ועד כי המלכות שלך היא ולעלמי עד תמלוך בכבוד, ככתוב בתורתך : יי²⁶ ימלוך לעולם ועד. ונאמר²⁷ : לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל

19. עי' מחזיקי עמ' 387 ואבורהם, פו. ד ובער שם, עמ' 352.

20. במדבר כט, א-ו.

21. סיום הפסוק (וכן הנוסח הרגיל בתפילה) : ונסכיחם כמשפטם לריח ניחוח אשה ליי.

22. נוסף בגליון.

23. שם שם, ז-ח.

24. נמחק בכתב-היד. וכן אינו בנוסח עלינו להלן בסוף התפילה. וראה שינוי הנוסחאות בזה בסידור

עבודת ישראל, 131.

25. דברים ה, לט. 26. שמות טו, יח. 27. במדבר כג, כא.

בישראל יי אלהיו עמו ותרועת מלך בו. ונאמר ²⁸: ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל.

ובדברי קדשך כתוב לאמר: יי ²⁹ מלך גאות לבש, לבש יי עוז התאזר אף תכון תבל בל תמוט. ונאמר ³⁰: שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד. מי זה מלך הכבוד יי עוז וגבור יי גבור מלחמה. ונאמר ³¹: שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד. מי הוא זה מלך הכבוד יי צבאות הוא מלך הכבוד סלה.

ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר: כה ³² אמר יי מלך ישראל וגאלו יי צבאות אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. ונאמר ³³: ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לי המלוכה. ונאמר ³⁴: והיה יי למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד. ובתורתך כתוב לאמר ³⁵: שמע ישראל יי אלהינו יי אחד.

אלהינו ואלהי אבותינו מלוך וכו' עד ויום הזכרון.

אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם. לפניך נגלו כל תעלומות לב והמון נסתרות שמבראשית. כי אין שכחה לפני כסא כבודך ואין נסתר מנגד עיניך. אתה זוכר את כל המפעל וגם כל היצור לא נכתב ממך. הכל גלוי וידוע לפניך יי אלהינו. צופה ומביט עד סוף כל הדורות כי תביא חוק וזכרון ^{35*} להפקד בו רוח ונפש להזכר מעשים רבים והמון בריות לאין תכלית. מראשית כזאת הודעת ומלפנים אותו גלית זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון וליום אחרון ^{35**} כי ³⁶ חק לישראל הוא (ו)משפט (י) לאלהי יעקב. ועל המדינות בו יאמר, איזו לחרב ואיזו לשלום, איזו לרעב ואיזו לשובע, וכל הבריות בו יפקדו לחיים ולמות, מי לא נפקד כהיום הזה, כי זכר כל היציר לפניך בא, מעשה אדם ותחבולותיו ועלילות מצעדי גבר ויצרי מעללי איש. אשרי אנוש אשר לא ישכחך ובן אדם יתאמץ בך, כי דרשיך לעולם לא יכשלו ולא תכלים ^{36*} לנצח כל החוסים בך. וגם את נוח באהבה זכרת ותפקדתו בדבר ישועה ורחמים בהביאך את מי המבול לשחת כל בשר מפני רוע מעלליהם. על כן זכרוננו בא לפניך להרבות זרעו כעפרות תבל וצאצאיו כחול הים, ככתוב בתורתך: ויזכר ³⁷ אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה ויעבר אלהים רוח על הארץ וישוכו המים. ונאמר ³⁸: וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם (ו)את יצחק ואת יעקב. ונאמר ³⁹: וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור.

ובדברי קדשך כתוב לאמר: זכר ⁴⁰ עשה לנפלאותיו חנון ורחום יי. ונאמר ⁴¹: טרף

28. דברים לג. ה.

29. תהלים צג. א. בסידורים נמצא כאן הפסוק תהלים כב, כט. ועי' סדר רע"ג, עמ' 304 ואבודרהם, ק. ג.

30. שם כד, ז-ה. 31. שם שם, ט-י. 32. ישעיה מז, ו.

33. סוף עובדיה. 34. זכריה יד, ט.

35. דברים ו, ד. 35*. עי' בער, עמ' 400. 35**. שתי מילים אלה אינם בסידורים.

36. תהלים פא, ה. 36*. אבודרהם, קא, ג. 37. בראשית ה, א. 38. שמות ב, כד.

39. ויקרא כו, מב. 40. תהלים קיא, ד. 41. שם שם, ה.

נתן ליראיו יזכור לעולם בריתו. ונאמר ⁴²: ויזכור (לעולם) [להם] בריתו וינחם כרוב חסדיו.

ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר: הלוך ⁴³ וקראת באוני ירושלים לאמר [כה אמר יי] זכרתי לך חסד נעוריד אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה. ונאמר ⁴⁴: וזכרתי אני את בריתי אותך בימי נעוריד והקמתי לך ברית עולם. ונאמר ⁴⁵: הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכר אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו נאם יי.

אלהינו ואלהי אבותינו זכרנו בזכרון טוב לפניך ופקדינו בפקודת ישועה ורחמים משמי שמי קדם. וזכור יי אלהינו את הברית ואת החסד ואת השבועה אשר נשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה, ותראה לפניך עקידת יחיד שנעקד על גבי המזבח וכבש רחמיו לעשות את רצונך בלב שלם. כן יכבשו רחמך את כעסך מעלינו, ובטובך הגדול ישוב אפך וחרונך מעירך ומעמך ומנחלתך. וקיים לנו יי אלהינו את הדבר שהבטחתנו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך, כאמור ⁴⁶: וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לעיני תגוים להיות להם לאלהים אני יי. כי זוכר כל הנשכחות אתה הוא מעולם ואין שכחה לפני כסא כבודך ועקידת יצחק לזרעו היום תזכר, ברוך אתה יי זוכר תברית.

אתה נגלית בענן כבודך על הר סיני ⁴⁷ לדבר עמם, מן השמים השמעתם קולך ונגלית עליהם בערפלי טוהר. גם כל העולם חל מלפניך ובריות בראשית תרדו ממך בהגלותך מלכינו על הר סיני ללמד לעמך תורה ומצות, ותשמיעם את הוד קולך ודברות קדשך מלהבות אש. בקולות וברקים עליהם נגלית ובקול שופר עליהם הופעת, ככתוב בתורתך: ויהי ⁴⁸ ביום השלישי בהיות הבקר והי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד ויחרד כל העם אשר במחנה. ונאמר ⁴⁹: ויהי קול השופר הולך וחזק מאד משה ידבר והאלהים יענו בקול. ונאמר ⁵⁰: וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן וירא העם ויגעו ויעמדו מרחוק.

ובדברי קדשך כתוב לאמר: עלה ⁵¹ אלהים בתרועה יי בקול שופר. ונאמר ⁵²: בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך יי. ונאמר ⁵³: תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגיגו כי חוק לישראל הוא (ו)משפט לאלהי יעקב. ונאמר ⁵⁴: הללויה הללו אל בקדשו, הללויה ברקיע עזו. הללויה בגבורותיה, הללויה כרוב גדלו. הללויה בתקע שופר, הללויה בנכל וכבוד. [הללויה בתף ומחול], הללויה במינים ועוגם. הללויה בצלצלי שמע, הללויה בצלצלי תרועה. כל הנשמה תהלל ית הללויה.

ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר: והיה ⁵⁵ ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו ליי בהר הקדש בירושלים.

42. שם קו, מה. 43. ירמיה ב, ב. 44. יחזקאל טז, ט.

45. ירמיה לא, כ. 46. ויקרא כו, מה.

46*. ע"י מחזורי עמ' 371. בסידורים: על עם קדשך.

47. שמות יט, טז. 48. שם שם, יט. 49. שם כ, טז.

50. תהלים מז, ו. 51. שם צח, ו.

52. שם פא, ד. בקרא: בכסה. 53. שם, פרק קג.

54. ישעיה כז, יג. סדר זה נמצא גם בסדר רע"ג השלם, עמ' 306 ובאבודרהם קב, א.

ונאמר ⁵⁵: כל יושבי תבל ושכני ארץ כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו. ונאמר ⁵⁶: ויי עליהם יראה ויצא כברקחצו ויי אלהים בשופר יתקעי והלך בסערת תימן יי צבאות יגן עלי(נו)[הם]. כן תגן עלינו ועל ישראל בשלומך.

אלהינו ואלהי אבותינו תקע בשופר גדול לחירותינו, ושא נס לקבץ גליותינו וקרב פזורינו מבין הגויים ונפוצתינו [כנס מירכתי ארץ] והביאנו יי אלהינו לציון עירך ברנה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם. אנא יי אלהינו. ושם נעשה לפניך את קרבנות חבתינו כמצות רצונך כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור ⁵⁷: וביום שמחתכם ובמעדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני (יי) אלהיכם אני יי אלהיכם. כי אתה שומע בקול ⁵⁸ שופר ומאזין תרועה ואין דומה לך, ברוך אתה יי שומע בקול תרועת עמו ישראל ברחמים. רצה.

[אבינו מלכנו חטאנו לפניך] ⁵⁹.

אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה.

אבינו מלכנו חדש עלינו שנה טובה.

אבינו מלכנו בטל מעלינו כל גזירות קשות.

אבינו מלכנו הפר עצת אויבינו.

אבינו מלכנו קלקל מחשבות שנאינו.

אבינו מלכנו סתום פיות צררינו ומקטרגנו.

אבינו מלכנו כלה כל צר וסוטן מעלינו.

אבינו מלכנו שלח רפואה שלימה לכל חולי עמך.

אבינו מלכנו מגע מגפה מנחלתך.

אבינו מלכנו החזירנו בתשובה שלמה לפניך.

אבינו מלכנו כלה דבר וחרב ורעב ושבי ומשחית ומגפה ועון מעל בני בריתך.

אבינו מלכנו קרע רוע גזר דינינו.

אבינו מלכנו מחל וסלח לכל עונותינו.

אבינו מלכנו מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך.

אבינו מלכנו מחק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו.

אבינו מלכנו תסכים עם מלמדי זכותינו.

אבינו מלכנו כתבינו בספר חיים טובים.

אבינו מלכנו כתבינו בספר פרנסה וכלכלה.

אבינו מלכנו כתבינו בספר נחמות.

אבינו מלכנו כתבינו בספר ישועה וגאולה.

אבינו מלכנו כתבינו בספר שלום.

אבינו מלכנו כתבינו בספר מזונות.

אבינו מלכנו זכרנו בזכרון טוב לפניך.

אבינו מלכנו זכור כי עפר אנחנו.

אבינו מלכנו הרם קרן משיחך.

⁵⁵ שם יח, ג. ⁵⁶ זכריה ט, יד.

⁵⁷ במדבר י, י. ⁵⁸ מחזיק, עמ' 387. ⁵⁹ נוסף בגליון.

אבינו מלכנו הרם קרן ישראל עמך.
 אבינו מלכנו אל תשיבנו ריקם מלפניך.
 אבינו מלכנו קבל ברחמים וברצון את תפלתנו.
 אבינו מלכנו שמע קולינו חוס נא ורחם עלינו.
 אבינו מלכנו הצמח לנו ישועה בקרוב.
 אבינו מלכנו תהא השעה הזאת שעת רחמים, שעת רצון מלפניך.
 אבינו מלכנו אל יעכב חטא ועון את תפלתנו.
 אבינו מלכנו עשה למען רחמך הרבים.
 אבינו מלכנו עשה למען כסא כבודך.
 אבינו מלכנו עשה למען תורתך.
 אבינו מלכנו עשה למען משיח צדקך.
 אבינו מלכנו עשה למען ימינך.
 אבינו מלכנו עשה למענך אם לא למענינו.
 אבינו מלכנו עשה למענך והושיענו.
 אבינו מלכנו עשה למען שמך הגדול והקדוש והגבור והנורא שנקרא עלינו.
 אבינו מלכנו חנינו וענינו כי אין בנו מעשים, צדקה עשה עמנו למען שמך והושיענו.
 קדיש.

לצום כפור

אתה בחרתנו כו', כסדר אלא שמוסיף ותתן לנו יי' אלהינו באהבה את יום המנוח הזה ואת יום הכפורים הזה למחילה ולסליחה ולכפרה ולמחול בו את כל עונותינו זכר ליציאת מצרים, יעלה ויבא.

אלהינו ואלהי אבותינו מחול [וסלח] ¹ לעונותינו ביום הכפורים הזה, מחה והעבר פשעינו מנגד עיניך, כאמור ²: אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכר. ונאמר ³ מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך. ונאמר ⁴: כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני יי' תטהרו. וקדשינו במצותיך ותן חלקינו בתורתך ושבענו מטובך ושמחנו בישועתך וטהר לבינו לעבדך באמת, כי אתה ⁵ אלהים אמת ודברך מלכנו אמת וקיים לעד, ברוך אתה יי' מלך מוחל וסולח לעונותינו ולעונות עמך בית ישראל, מעביר אשמתינו בכל שנה ושנה מלך על כל הארץ מקדש השבת וישראל ויום הכפורים ⁶. רצה.

במוסף יאמר מיד אחר אתה בחרתנו מפני חטאינו, וכשיגיע להלכתן יאמר, אלהינו מחל כו', ואחר כך רצה, ואחר עושה שלום יאמר:
 אלהינו ואלהי אבותינו תבא לפניך (את) תפלתנו ואל תתעלם מתחנונו שאין אנחנו

1. נוסף בגליון. 2. ישעיה מג, כה. 3. שם מד, כב. 4. ויקרא טו, ל.

* כי אתה... לעד — עי' מחזיקי עמי 390, ובער שם עמי 412.

5. במחזור ויטרי עמ' 390, מביא כאן נוסח סיום הברכה שאומרים בשבת, וכמו שהוא אצל המחבר למעלה בתפילת ר"ה, ומסיים: כי אתה אלהים אמת וכו'.

עזי פנים וקשי ערף לומר לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו נקיים אנחנו ולא חטאנו אבל אנחנו חטאנו. אשמונו⁶, אכלנו אסור ובלא תפלה. בגדנו, בטלנו תורתך, בקלון חברינו נתכבדנו. גזלנו, גנבנו, גלינו עריות. דברנו דופי ושקר ולשון הרע ודברים בטלים. העוינו והלבנו פני חברנו ברבים, הטינו משפט. וחטאנו והרשענו. זדנו, זנינו. חמדנו, חמסנו, חללנו שבת ושם קדשך. טפלנו שקר, טמאנו נפשנו. יעצנו רע, יקרנו עוברי רצונך, יהרנו. כזבנו, כחשנו, כנינו שמות לחברנו, כעסנו. לצנו, למצותך לא הקשבנו. מרדנו, מאסנו דבריך. נאצנו, נאפנו, נשבענו לשוא ולשקר. נסררנו, ספרנו רע, סלפנו דרך טוב. עוינו, עשינו עולה. פשענו⁷ *⁸, פעלנו שקר. צררנו, צדנו ריעינו, צעדנו לרוע. קשינו עורף, קראנו לרעי בכנויים. רשענו, רצנו אחר הרע, רדפנו אחר הבצע. שפכנו דם, שחתנו. תעינו, תעבנו, תעתענו.

סרנו ממצותיך וממשפטיך הטובים וישר העוינו ולא שוה לנו. ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו. מה נאמר לפניך יושב מרום, מה נספר לפניך שוכן שחקים, הלא כל הנסתרות והנגלות אתה יודע. אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי. אתה חופש כל חדרי בטן ובוהן כליות ולב. אין כל דבר נעלם ממך ואין נסתר מנגד עיניך. יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שתסלח לנו על כל פשעינו, ותמחול לנו על כל עונותינו, ותכפר לנו על כל חטאותינו⁹.

על חטא שחטאנו לפניך באונס.
על חטא שחטאנו לפניך באכילה ושתייה.
על חטא שחטאנו לפניך בבטוי פה ובטול תורה.
על חטא שחטאנו לפניך בבלי דעת.
על חטא שחטאנו לפניך בגלוי.
על חטא שחטאנו לפניך בגלוי עריות, וגזל.
על חטא שחטאנו לפניך ברבור פה.
על חטא שחטאנו לפניך בדעת ומרמה.
על חטא שחטאנו לפניך בהטית משפט, והלבנת ריע.
על חטא שחטאנו לפניך בהרהור הלב.
על חטא שחטאנו לפניך בועידת זנות.
על חטא שחטאנו לפניך בותר פה.
על חטא שחטאנו לפניך בזדון.
על חטא שחטאנו לפניך בזנות.
על חטא שחטאנו לפניך בחזק יד.
על חטא שחטאנו לפניך בחלול השם ושבת.
על חטא שחטאנו לפניך בטפשות פה.

6. וידידי זה (בשינויים קלים ובלשון יחיד) הביא המחבר גם למעלה (עמוד סד) בברכת אלקי נשמה. ועיין במבוא.

6*. ההשלמה עפ"י הנוסח המובא למעלה, שם.

6** מחז"ו עמ' 391.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

על חטא שחטאנו לפניך בטומאת שפתים.
על חטא שחטאנו לפניך ביצר הרע.
על חטא שחטאנו לפניך ביודעים ובלא יודעים.

סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.

על חטא שחטאנו לפניך בכחש ובכזב.
על חטא שחטאנו לפניך בכפת שחד.
על חטא שחטאנו לפניך בלשון הרע.
על חטא שחטאנו לפניך בלצון.
על חטא שחטאנו לפניך במשא ובמתן.
על חטא שחטאנו לפניך במראית העין.
על חטא שחטאנו לפניך בנשך ותרבית.
על חטא שחטאנו לפניך בניאוף.
על חטא שחטאנו לפניך בסקור עינים.
על חטא שחטאנו לפניך בשיח שפתים.
על חטא שחטאנו לפניך בעינים רמות.
על חטא שחטאנו לפניך בעזות מצח.
על חטא שחטאנו לפניך בפריקת עול.
על חטא שחטאנו לפניך בפעלת שקר.
על חטא שחטאנו לפניך בצדית ריע.
על חטא שחטאנו לפניך בצעדי רגלים להרע.
על חטא שחטאנו לפניך בקשיות עורף.
על חטא שחטאנו לפניך בקלות ראש וקפיצת יד.
על חטא שחטאנו לפניך ברצון.
על חטא שחטאנו לפניך בריצת רגלים.
על חטא שחטאנו לפניך בשמיעת האוזן.
על חטא [שחטאנו לפניך] בשפיכות דמים.
על חטא שחטאנו לפניך בתשומת [יד].
על חטא שחטאנו לפניך בתמחון לב.

סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו.

על חטאים שאנחנו חייבים עליהם אשם.
על חטאים שאנחנו חייבים עליהם חטאת.
על חטאים שאנחנו חייבים עליהם קרבן עולה ויורד.
על חטאים שאנחנו חייבים עליהם מיתה [בידי שמים] וכרת.
על חטאים שאנחנו חייבים עליהם מלקות ומכת מרדות.

על חטאים שאנחנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק.
על מצות עשה ועל מצות לא תעשה. בין שיש בה קום עשה. בין שאין בה קום עשה.
את שגלויים לנו ואת שאינן גלויים לנו. את שגלויים לנו כבר הודינו לפניך יי אלהינו

עץ חיים

ואת שאינן גלויים לנו לפניך יי אלהינו הם גלויים וידועים, כדבר שנאמר ז': הנסתרות ליי אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה [הזאת].

ועל כלם יי אלהינו סלח לנו, מחול לנו, כפר לנו.

כי אתה סולחן ומוחלן לשבטי ישורון ואין דומה לך ומבלעדיך אין לנו מלך מוחל וסולח. ברוך את יי האל הסולחן.

ולא יחתום כי אם בנעילה ח. ומיד יאמר :

אלהי עד שלא נוצרתי איני כדי ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי, עפר אני בחיי וקל וחומר במיתתי. הריני לפניך ככלי מלא בושע וכלימה. יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שלא אחטא עוד ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורין וחלאים רעים. ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך יי צורי וגואלי, מלכנו אלהינו יחיד שמך וכו'.

לנעילה במקום וכתבינו יאמר וחתמינו, וכשיגיע לאתה יודע יאמר :

אתה נותן יד לפושעים וימינך פשוטה לקבל שבים, ותלמדנו להתודות לפניך על חובותינו ועל כל עונותינו למען נחלל מעושך ידינו ותקבלנו בחשובה שלימה לפניך כאישים וכנחוחים למען דברך אשר אמרת, [כי] אין קץ לאשי חובותינו ואין מספר לניחוחי אשמותינו. אתה יודע שאחריתנו רימה ותוליעה לפיכך הרבית סליחתנו. מה אנו ומה חיינו ומה חסדינו, מה כחנו, מה גבורתינו, מה נאמר לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו הלא כל הגבורים כאין לפניך ואנשי השם כלא היה, וחכמים כבלי מדע ונבונים כבלי השכל, כי רוב מעשינו * תתו וימי חיינו תבל לפניך ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל תבל.

אתה הבדלת אנוש מראש ותכירנו לעמד לפניך, כי מי יאמר לך מה תפעל ואם יצדק מה יתן לך. ותתן לנו יי באהבה את יום הכפורים הזה, קץ ומחילה לכל עונותינו וסליחה לכל חטאתינו וכפרה לכל פשעינו, למען נחלל מעושך ידינו ונשוב לעשות רצונך בלבב שלם. ואתה רחום ברחמיך הרבים רחם עלינו כי לא תחפץ בהשחתת עולם, כאמור ח': דרשו יי בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב. ונאמר יו': יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל יי וירחמנו ואל אלהינו כי ירבה לסלות. ואתה אלוה (ה) סליחות חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ואמת ומרבה להטיב ורוצה אתה בתשובתן של רשעים ואין אתה חפץ במיתתן, כדבר שנאמר יי': חי אני נאם יי אלהים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו יי' וחיה, שובו שובו מדרכיכם הרעים [ו]למה תמותו בית ישראל. ונאמר יי': כי לא אחפוץ במות המת נאם יי אלהים

7. דברים כט, כח.

8. עי' סדר רב עמרם השלם עמ' 356 ; אבדורם דף קה, ג והנהי' לסדר התפלות שבסוף ספר אהבה אות א וסור וב"י או"ח סי' תרו וסי' תרכג ובב"י שם.

8. מעשינו ... חיינו — עי' בער שם עמ' 437.

9. ישעיה נה, ו. 10. שם שם, ז. 11. יחזקאל לג, יא.

12. שם : בשוב רשע מדרכו. ופסוק אחר יש ביחזקאל (יח, כג) שם נאמר : החפץ אחפץ וגו' בשובו מדרכיו וחיה. ובסידורים נוסף גם פסוק זה.

13. שם ית, לב.

[ו]השיבו וחיו, כי אתה סולחן ישראל ומוחלן לשבטי ישורון ואין דומה לך ומבלעדיך אין מלך מוחל וסולח אלא אתה, ברוך *13 יי האל הסולחן. אלהי עד שלא נוצרתי כו'. שתכתבני ¹⁴ בספר חיים טובים.

ל ראש חדש

ראשי חדשים לעמך נתת זמן כפרה לכל תולדותם בהיותם מקריבים לפניך זבחי רצון ושעירי חטאת לכפר בעדם, זכרון לכלם יהיו תשועת נפשם מיד שונא. מזבח חדש בציון תכין ועולת ראש חדש נעלה עליו ושעירי עזים נעשה ברצון. ובעבודת בית המקדש נשמח כלנו ובשירי דוד עבדך הנשמע[ים] בעירך האמורים לפני מזבחך, אהבת עולם תביא להם וברית אבות לבנים תזכור. והביאנו לציון עירך ברנה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם, אנא יי אלהינו, ושם נעשה לפניך את קרבנות חבותינו, תמידין כסדרן ומוספין כהלכתך, את מוסף יום ראש החדש הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצות רצונך, כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור: ובראשי חדשיכם תקריבו עולה ליי פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימים. ומנחתם ונסכיהם כמדובר, שלשה עשרונים לפר ושני עשרונים לאיל ועשרון לכבש [ויין כנסכו] ושעיר לכפר [ו]שני תמידין כהלכתך. אלהינו ואלהי אבותינו *1 חדש עלינו את יום ראש החדש הזה לטובה, לברכה, לששון ולשמחה, לישועה ולנחמה ולפרנסה ולכלכלה, לריוח ולהצלחה והצלחה לקיום תורה ומצות, לחיים טובים ולשלום למחילת חטא ולסליחת עון ולכפרת פשע, כי בישראל עמך בחרת מכל האומות והוקי ראשי חדשים להם קבעת. והי רצון לפניך שתהא ראש חדש זה קץ לכל צרותינו תחלה וראש לרווחתינו, ותרצה לפניך תפלת עמוסך כתמיד יום וכקרבן מוסף, ברוך אתה יי מקדש ישראל וראשי חדשים.

[לשבת ר"ח] אתה יצרת עולמך מקדם כלית מלאכתך ביום השביעי, בחרת בנו מכל האומות, אהבת אותנו ורצית בנו ורוממתנו מכל הלשונות וקדשתנו במצותיך וקרבנתנו מלכינו לעבודתך ושמן הגדול הגיבור והנורא עלינו קראת. ותתן לנו יי אלהינו שבתות למנוחה וראשי חדשים לכפרה, ולפי שחטאנו לפניך אנחנו ואבותינו חריבה עירינו ושם בית מקדשנו ונוטל כבוד מבית חיינו ואין אנו יכולין לעלות ולראות ולהשתחוות לפניך בבית בחירתך בבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו מפני היריד שנשתלחה במקדשך. יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שתעלינו בשמחה לארצינו ותטעינו בגבולנו ושם נעשה לפניך את קרבנות חבותינו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתך, את מוספי יום המנוח הזה ויום ראש החדש הזה נעשה ונקריב לפניך באהבה כמצות רצונך, כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך כאמור: וביום השבת כו' ובראשי חדשיכם כו'.

אלהינו ואלהי אבותינו עד לכפרת פשע המקום *1 יחדשהו עלינו כרוב רחמיו כמו

*13. ע"י עמ' הקודם, הערה 8.

*14. תפילת המחבר בסיימו תפלות הימים הנוראים.

1. במדבר כה, יא. *1. ע"י מחז"ל, עמ' 197. *1. שם.

שנכון לזרע אברהם אבינו לפניך בגלל שמך הקרוי עלינו. יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שיהא שבת וראש חדש זה קץ לכל צרותינו תחלה וראש לכל רווחתינו. וישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג עם מקדשי שביעי כלם ישבעו ויתענגו מטובך ובשביעי רצית בו וקדשת אותו חמדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית.

אלהינו ואלהי אבותינו רצה במנוחתינו וקדשנו במצותיך ותן חלקנו בתורתך ושבוענו מטובך ושמחנו בישועתך וטהר לבינו לעבדך באמת והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך ותרצה² לפניך תפלת עמוסיד כתמידי יום וכקרנן מוסף כי בישראל עמך בחרת מכל האומות ושבת קדשך להם הודעת וראשי חדשים להם קבעת, ברוך אתה יי מקדש השבת ישראל וראשי חדשים. רצה.

[לתענית¹]

ענינו יי ענינו ביום צום תעניתנו כי בצרה גדולה אנחנו אל תפן אל קשינו ואל רשעינו ואל חטאתינו ואל תעלם אנך משמוע שועתינו. יהי נא חסדך לנחמנו. טרם נקרא² ...

בימות החמה אם דחוק, כאשר פירשנו בהלכות תפלה³, מתפלל אחר ג' ראשונות : הבינו⁴ יי אלהינו לדעת את דרכיך, ומול את לבבינו ליראתך, וסולח היה לנו, להיות גאולים. ורחקנו ממכאוב, ודשנונו ושבוענו בנאות ארצך, ונפוצים מארבע תקבץ. והתועים בדעתך ישפטו, על הרשעים תניף ירך, וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתקון היכלך ובהצמחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך. טרם נקרא אתה תענה, טרם נדבר אתה תשמע, כי אתה העונה בכל עת צרה וצוקה, ברוך אתה יי שומע תפלה.

בליל ט' באב אומר רחם⁵ וביום אומר נחם בבונה ירושלים :

נחם יי את אבילי ציון ואת אבילי ירושלים ואת העיר האבילה והשוממה והמעונה והבזויה והחריבה ממעונותיה, השוממה מבלי עובר, יושבת וראשה חפויה כאשה עקרה לא ילדה, ויבלעוה לגיונות וירשוה עובדי פסילים ויטילו את עמך ישראל לחרב ויהרגו בזדון חסידי עליון. על כן ציון במר תבכה וירושלים תתן קולה, לבי לבי על חלליהם, מעי מעי על חלליהם. כי אתה באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה, כאמור⁶ : ואני אהיה לה נאם יי חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה, ברוך אתה יי מנחם ציון ובונה ירושלים. את צמח.

לחנופה :

על הניסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות שעשית

2. למעלה בתפלת רית הנוסח : ותרצה.

1. ראה הלכות תפילה, פרק א (עמ' לח).

2. ההמשך לא ניתן לקריאה בכתב-היד. ומלשון המחבר בהל' תפילה שם יש ללמוד, שנוסח הסיום הוא : אתה תענה טרם נדבר אתה תשמע כי אתה שומע תפלת כל פה פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה. והשחה בסמוך תפלת הבינונו.

3. שם.

4. ברכות כט, א בשינויים. ועיין בדקדוקי סופרים, שם.

5. ובהלכות תפילה שם כתב המחבר בסתם : בתשעה באב אומר בבונה ירושלים נחם. ועי' מחדיו, עמ' 229 ובהערת המו"ל שם, וסור ובי"א או"ח סי' תקנו ובער שם, עמ' 96.

6. זכריה ב, ט.

לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה*⁶. בימי מתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו כשעמדה עליהם מלכות יון הרשעה, על עמך ישראל להשכיחם מתורתך ולהעבירם מחקי רצונך, ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם, רבת את ריבם, דנת את דינם, נקמת את נקמתם. מסרת גיבורים ביד חלשים, רבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך, ולך עשית שם גדול וקדוש בעולמך ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה. ואחר כך באו בניך לדביר ביתך ופינו את היכלך וטהרו את מקדשך והדליקו נרות בחצרות קדשך, וקבעו שמונה ימי חנוכה אילו להודות להלל לשמך הגדול. ועל כולם וגו'.
לפורים :

על הניסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה. בימי מרדכי ואסתר בשושן הבירה כשעמד עליהם המן הרשע וביקש להשמיד, להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן, טף ונשים ביום אחד בשלשה עשר לחדש שנים עשר הוא חדש אדר ושללם לבו. ואתה ברחמיך הרבים, הפרת עצתו וקלקלת מחשבתו והשבות(ו) לו גמולו בראשו ותלו אותו ובניו על העץ. ועל כולם וגו'.

וכשחל שבת ביום טוב יאמר קודם מגן אבות בדברו :

יום ⁷ שבת זכור השמיע בסיני נגיד על ימים הוא קום משחחו.
ומעשה מאבות ארבעים מלאכות חסר אחת ביום זה לא תוכל עשוהו.
שמחו בו חוסים ואשרי הגבר חלקו וגורלו אשר יאמר כי הוא.
פעולתו לפניו ושכרו אתו וצבי עדין לגאון שמהו.
בו ארוחה ומשאת בשובה ונחת מנשה איש עמלו וכל אשר קרהו.
נפלא מימים נכבד מזמנים, למי אמשילהו ולמי אדמהו.
קרוא לפניו אברך וסולו המסילה בשמחה זרע יעקב כבדוהו.
מנוחתו כבוד התולכים לרגלו למענו יעזרו איש את רעהו.
חליפות הכינו ויום משתה ושמחה עשות אותו (ו)כל עמל אדם לפיהו.
יקר מכלי פז ונחמד מזהב הלא על כל ימים עליון נתנהו.
מגן אבות בדברו מחיה מתים במאמרו האל הקדוש שאין כמהו המניח כו'.

למנחה שבת אחר תפלה יאמר :

צדקתך ⁸ כהררי אל (ו)משפטיך תתום רבה אדם ובהמה תושיע יי. וצדקתך ⁹ אלהים עד מרום אשר עשית גדולות אלהים מי כמוך. צדקתך ¹⁰ צדק לעולם ותורתך אמת קדיש.

לאחר הפטרה בשבת יאמר :

יקום פורקן מן שמיא חינא וחיסדא ורחמי וחיי אריכי ומזוני רויחי וסייעתא דשמיא ובריאות. זרעא חייא וקיימא, זרעא דלא יפסוק ודלא יבטול מפת[ג]מי דאורייתא. למרנן

⁶ ובזמן הזה... להשכיחם מתורתך — מחז"ל, עמ' 198. ועי' בער שם, עמ' 100.

⁷ שם מחברו רשום בראשי החרוזים : יוסף בן קמחי. ועיין לאנדסהוטה, עמודי העבודה א, עמ' 91 ודודון, אוצר השירה והפיוט ח"ב, עמ' 348.

⁸ תהלים לו, ז.

⁹ שם עא, יט.

¹⁰ שם קיט, קמב. על סדר הפסוקים עי' מחז"ל, עמ' 179 והערת המו"ל שם, ובער שם, עמ' 265.

ורבנן חבורתא קדישתא דבארעא דישראל ודיבבבל. לרישי גלי* 10 ולרישי מתיבתא דייני דבבא ודייני דמתא ולכל תלמידיהון וכל תלמידי תלמדיהון ולכל קהלא קדישא הדין רברביא עם זעיריא, מלכא דעלמא יפיש חיהון ויסגי יומיהון ויהיב ארכא לשניהון וישיזבון מכל צרה ועקא ומכל מרעין בישין. מרן דבשמיא יהא בסעדהון ובסעדנא וישמע בקל צלותהון וצלזתנא ויתן יתהון ויתנא, לחינא ולחסדא קדם כורסיה יקר מלכותיה וקדם שלטוניה דארעא ויקיים זכוותהון ורבוותנא כל זמן ועידן ונאמר אמן.

מי שבירך אברהם ויצחק וישראל אבותינו הוא יברך כל קהילות הקדש עם הקהל הזה, הם ונשיהן ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, מי שתקנו בתי כנסיות לתפלה ומי שבאין לתוכו להתפלל ומי שנותנין נר למאור ויין לקדוש והבדלה ופת לאורחים, ומי שעוסקין בתורה ובצורכי ציבורם, המקום ישלם להם שכרם ויסיר מהם כל מחלם וירפא גופם ויסלח עונותם ויברך כל מעשי ידיהם עם כל ישראל ונאמר אמן.

כשיארע ראש חדש בשבוע יזכירו כן :

מי שעשה ניסים לאבותינו וגאל אותם מעבדות לחרות, מיגון לשמחה, הוא יגאל אותנו ויקבץ נידוחינו מארבע כנפות כל הארץ, חבירים כל ישראל לירושלים עיר הקדש, ונאמר אמן.

ראש חדש פלוני שיהיה יום פלוני.

יחדשהו הקב"ה עלינו ועל כל ישראל לששון ולשמחה, לריוח ולהצלחה ולהצלחה, לחיים ולשלום, ונאמר אמן.

וראש חדש אב 11 לא יזכירו, אך יאמר :

ראש חדש יהיה יום פלוני, יהפכהו עלינו מיגון לשמחה כו'.

כשיארע צום לשבוע יאמר :

צום פלוני יהיה יום פלוני, יהפכהו הקב"ה עלינו ועל כל ישראל לששון ולשמחה ולמועדים טובים, לריוח והצלחה, לברכה ושלום ונאמר אמן, כאמור * 11 : כה אמר יי [צבאות] צום הרביעי וצום תחמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו. אשרי.

כשיכנס בבית הכנסת במנחת שבת אחר סדר קרושה יאמר :

ואני 12 תפילתי לך יי עת רצון אלהים ברוב חסדך עניני באמת ישעך.

ומוציא הספר תורה כאשר פירשנו בהלכות קריאת התורה 13.

10. ע"י בער שם, עמ' 229.

11. עיין מרדכי, מועד קטן, רמז תתקלד ואבורהם דף צו, א וביי או"ח ס"ס תקנ.

11. זכריה ה, יט. 12. תהלים סט, יד. 13. עמ' מה—מו.

סדר הושענות

הושענא¹ למענך אלהינו, למענך בוראינו, למענך גאלינו, למענך דורשינו. למען אומץ² בן שלש שנים הכירך, היום תברך כנת נטעי הדרך. למען גש ונעקד במקום מה נורא, היום תדלנו משחת מיחדיך במורא. למען הנדדם וניעור באימה, היום תצילנו מרגז ומחומה. למען זמן בלוחות שתיים, היום תחונן נוחלי דת מאירת עינים. למען טהור גדמה לטפסרי מרומים, היום תייקר מעטי עמים. למען כליל מיהר ושאף אחר איש לקובה, היום תבללב צימחי רבבה. למען מל שנית סגולתך, היום תנובבנו בחמלתך. למען סתתה לו אמרות טהורות³, היום תעלנו משוחות עמוקות. למען פואר מלנצח הנה והנה, היום תצהלנו ששון ורגנה. למען קשוט ברוב חכמות, היום תרוממנו בחמלה דר מרומות. למען שומרי צוויך בכל מאודם, היום תתן ברכה לקרואי צאן אדם. הושענא.

אל למושעות, בארבע שבועות, גשים בשוועות, דופקי ערך שועות, הוגי שעשועות, ונפשות בם משתעשעות, זועקים לך להשעות, חכמות משעשעות, טפולים בך שעות, יודעי בין שעות, כורעי למשמעות, להבין שמועות, מקיים שבועות, נותן תשועות, ספורות משמיעות, עדות משמעות, פועל ישועות, צדיק נושעות, קרב ישועות, רגש תשואות, שלש שעות, תחיש לנו ישועות. הושענא.

אערוך שועי, בבית שוועי, גליתי בצום פשעי, דרשתיך בו להושיעי, הקשיבה לקול שוועי, וקומה והושיעי, זכור רחם מושיעי, חי כן תשעשעי, טוב באנק שעי, יוחש מושיעי, כלה מרשיעי, לבל עוד תרשיעי, מהר אלהי ישעי, נצח להושיעי, שא נא עון רשעי, עבור על פשעי, פנה נא להושיעי, צור צדיק ומושיעי, קבל נא שועי, רומם קרן ישעי, שדי מושיעי, תופיע ותושיעי. הושענא.

אדון המושיע, בלתך אין להושיע, גבור להושיע, דלותי ולי יהושיע, האל המושיע, ומציל ומושיע, זועקיך תושיע, חוסיך מושיע, טלאיך הושיע, יבול מלהרשיע, כל שיח תדשא ותושיע, לגיא (מ)להשפיע, מגדים תמתיק ותושיע, נצנים להזריע, שיחים תשפיע, עדנים להשפיע, פותח יד ומשביע, צמאיך תשביע, קוראיך תושיע, רחומיך הושיע. [שוחריך הושיע, תמימך תושיע.] הושענא.

אדם ובהמה, בשר רוח ונשמה, גיד ועצם וקומה, דמות צלם ורקמה, הוד ולהבל דמה, וגמשל כבהמות גדמה, זיו ותואר וקומה, חדוש פני אדמה, טיעת עצי נשמה, יקבים וקמה, כרמים ושקמה, לתבל המסויימה, מטרות עוז לסממה, נשויה לקיימה,

1. מחוץ לפיוט הראשון ("למען אומץ") באים שאר הפיוטים (בשינויים — בנוסח ובסדר אמירתם) בסידורים הנהוגים, ועל פיהם (ובעיקר על-פי מחזור ויטרי, מעמוד 447 ואילך — בפיוטים הבאים שם) נעשו התיקונים וההשלמות בפנים.
2. בסדר טרויש, עמ' 34, בסדר ההושענות מוזכר פיוט הפותח: "אומן בן שלש שנים", וקרוב לוודאי שהכוונה לפיוט שלפנינו, אלא שבמקום "אומץ" — גורם "אומן". והשווה לזה חילופי הנוסח בפיוט (הבא להלן) "אומן ישעך" שבכמה סידורים הנוסח: "אומץ".
3. חוקן בגליון: חשוקות.

שיחים לקוממה, עדנים להעצימה, פרחים לעוצמה, [צמחים לגשמה], קרים לזורמה, רביבים לשלמה, שתיה לרוממה, תולה ארץ על בלימה, הושענא.

אדמה מארר, בהמה ממשכלת, גורן מגום, דגן מדלקת, הון ממארה, ואוכל ממהומה, זית מנשל, חטה מחגב, טרף מגובאי, יקב מילק, כרם מתולעת, לקש מארבה, מגד מצלצל, נפש מבהלה, שובע מסלעם, עדרים מדלות, פירות משדפון, צאן מצמיתות, קציר מקללה, רוב מרוזן, שבולת מצינמון, תבואה מחסיל, הושענא.

אבן שתיה, בית הבחירה, גורן ארוונה, דביר המוצנע, הר המוריה, והר יראה, זבול תפארתך, חנה דוד, טוב הלבנון, יפה נוף, כללת יופי, ליגת הצדק, משוש כל הארץ, מכון לשבתך, נוה שאנן, סוכת שלם, עליית שבטים, פנה יקרת, ציון המצויינת, קדש הקדשים, רצוף אהבה, שכינת כבודך, תל תלפיות, הושענא.

אום נצורה כבבת, בונית בדת משיבת, גומרת הלכות שבת, דורשת משאות שבת, הקובעת אלפים בשבת, ומשיבת רגל משיבת, זכור ושמור מקיימת בשבת, חשה למהר ביאת שבת, טורחת כל מששת לשבת, יום ממתנת עד כלות שבת, כבוד ועונג קוראת לשבת, לבוש וכסות [מחלפת בשבת, מאכל ומשתה] מכינה לשבת, נועם מגדים מנעמת לשבת, סעודות שלש מקיימת לשבת, על שתי ככרות בוצעת בשבת, פורטת ארבע רשויות לשבת, צווי הדלקת נר מדלקת בשבת, קדוש היום מקדשת בשבת, רגן שבעה מפללת בשבת, שבעה בדת מקוראה בשבת, תנחילנה ליום שכולו שבת, הושענא.

כהושעת אלים בלוד עמך, בצאתך לישע עמך, כן הושענא.

כהושעת גוי ואלהים, דרושים לישע אלהים, כן הושענא.

[כהושעת המוני צבאות, ועמם מלאכי צבאות, כן הושענא].

כהושעת זכים מבית עבדים, חנון יקרך מעבידים, כן הושענא.

כהושעת טבועים מבין גורים, יקרך עמים מעבידים * כן הושענא.

כהושעת כנה משוררת ויושע, לגוחה מצויינת ויושע, כן הושענא.

כהושעת מאמר והוצאתי אתכם, נקוב (ל[ו]) הוצאתי אתכם, כן הושענא.

כהושעת טובבי מזבח, עומסי ערבה להקיף מזבח, כן הושענא.

כהושעת [פלאי] ארון כהופשע, [ציער] פלשת בחרון אף ונושע, כן הושענא.

כהושעת קהלות [בבלה] שלחת, רחום למענם שולחת, [כן] הושענא.

כהושעת שבות אהלי יעקב, תשיב ותשוב [שבות שבטי יעקב].

כהושעת אב המון השליך עליך יהוה, בעדו סכת ומלטתו מלהב, כן הושענא.

כהושעתו גועו מסר יחידו לשלת, דברת להורו ירך אל תשלח, כן הושענא.

כהושעת הנאבק עם קדיש ועיר, ופלטתו משטימת שעיר, כן הושענא.

כהושעת זרעו בבאם העיר בטח, חרתה * סיבובם והלכו לבטח, כן הושענא.

כהושעת טהורים ממפריכמו במלבן, ירדו במצולות כמו אבן, כן הושענא.

כהושעת כלול בגומא בתיבתו, לויתו אל חיק הורתו, כן הושענא.

כהושעת מוצנף בד כנתעבר, נאמן חל בעדו ונתגבר, כן הושענא.

4. צ"ל : משבת.

4*. בסידורים : טבועים בצול (במחז"ו : בין) גורים, יקרך עמם מעבידים.

5. צ"ל : חירדתה.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

כהושעת סגר ביד ישרי הגת, עזרו אבישי ויך הפלשתי, כן הושענא.
כהושעת פקיד כנך⁶ שבע ממעוננו, ציפית לישעו ושובבתו לשושנו, כן הושענא.
כהושעת קצב פר ושעתו מלמעלה, רשפתו האש והמים אשר בתעלה, כן הושענא.
כהושעת שוועך במות הילד, תשב רוחך ויחם בשר הילד, כן הושענא.
כהושעת שומרי מצות וחוכי ישועות האל לנו למושעות, כהושעת⁷, אני והוא הושיענא.

אנא אזון תאיבי ישעך, בערבי נחל משעשעך. אנא גאול כנת נטעך, דומה בטאטאך.
הבט לברית טיבעך ומחשכי ארץ בהטביעך. [זכור לנו אב יידעך, חסדך לנו בהודיעך].
טהורי לב בהפליאך, יודע כי הוא פלאך. כביר כח תן לנו ישעך, לאבותינו בהשעך⁸
מלא משאלות עם משמעך. נעקד בהר מור בהשעך⁹. שגיב אשלי נטעך, עריצי
בהכניעך, פתח לנו אוצרות רבועך, ציה מהם בהרביעך, קוראיך ברועך, רעם בטוב
מרעך. שוחרך תציל ממשואיך. תל תלפיות בהופיעך. הושענא.

אל נא תעינו כשה אובר, שמינו מספרך אל תאבד. אל נא רעה צאן ההריגה, קצופה
עליך הרוגה. צאנך וצאן מרעיתך, פעולתך ורעייתך. עניי הצאן, שיחם ענה בעת
רצון. נושאי לך עין, מתקוממים יהיו כאין. למען [מנסכין] לך מים, כערבים על יבלי
מים. יעלו לציון מושיעים, טפולים כך ובשמך מושיעים. חמוץ בגדים, זעום לנער
בוגדים. וזכור תזכור, המכורים בלתך וזכור. דרשיך בענפי ערבות, געייתם שעה
מערבות. ברך עטור שנה, אמרי בפללי שעה נא. הושענא והושיע נא אלי אתה.
אנא אל נא הושענא והושיעה נא אבינו אתה.

למען תמים בדרותיו, הנמלט ברוב צדקותיו, מוצל משטף בבוא מבול מים. לאום
אני חומה, הושענא אבינו אתה.

למען שלם בכל מעשים, המנוסה בעשרה ניסים, כשר מלאכים גם יוקח נא מעט
מים. לברה כחמה, הושענא אבינו אתה.

למען רך ויחיד נחנט למאה, זעק איה השת לעולה, בשרוהו עבדיו מצאנו מים.
לגולה וסורה, הושענא אבינו אתה.

למען קדם שאת ברכה, הנשטם ולשמך חכה, מיחם במקלות בשקתות המים. לדמתה
לתמר, הושענא אבינו אתה.

למען צדיק היות לך לכתן, כחתן פאר יכהן, מגוסה במי מריבת מים. להחר הטוב,
הושענא אבינו אתה.

למען פואר היות גביר לאחיו, יהודה אשר גבר באחיו, מספר רובע מדליו יולו
מים. לא לנו כי אם למענך, הושענא אבינו אתה.

למען עניו מכל ונאמן, אשר בצדקו כלכל המן, משוך לגואל ומשוי ממים. לזאת
הנשקפה, הושענא אבינו אתה.

למען שמתו כמלאכי מרומים, הלוברש אורים ותומים, מצוה לבא במקדש בקדוש דם
ושמן וברחיצת מים. לחולת אהבה, הושענא אבינו אתה.

6. צ"ל : כנך. 7. צ"ל : כן הושענא.

8. במחזור ויטרי, 455 : בהשפיעך, ובסידורים (עבודת ישראל וכו') : כהשבעך.

9. צ"ל : בהשוועך. עיין אוצר התפלות, ב, סדר הושענות, י.

למען נביאה מחולת מחנים, לכמיהי לב למוצאת עינים, לרגליו רצתה רדתה באר מים. לטובו אהליו, הושענא אבינו אתה.

למען [משרת לא] מש מאהל ורוח רממה עליו איהל, בעברו בירדן נכרתו המים. ליפה וברה, הושענא אבינו אתה.

למען למד לטובה אות, זעק איה נפלאות, מן מגזה מלא ספל מים. לכלת לבנון, הושענא אבינו אתה.

למען כלות מלחמתך, אשר בידם תתה ישועתך, צרופי מגוי כלוקקם בידם מים. ללא בגדו בך, הושענא אבינו אתה.

למען יחיד צוררים דש, אשר מרחם לנזיר תוקדש, ממכתש לחי הבקעת למו מים. למען שם קדשך, הושענא אבינו אתה.

למען טוב הולך וגדל, מעקשות לב עדה וחדל¹⁰, בשוב דעבר¹¹ מחטא צו ישאבון מים. לנאווה בירושלים, הושענא אבינו אתה.

למען חיד מכרכר בשיר, המלמד תורה בכלי שיר, מנסך לפניו כנתאיו¹² שתות מים. לתומכי בך סברם, הושענא אבינו אתה.

למען זך עלה בסערה, המקנא ומחשיך^{12*} עברה, לפללו ירדה אש וליחכה עפר ועצים ואבנים ומים. לעיניה בריכות, הושענא אבינו אתה.

[למען ושרת באמת לרבו, פי שנים ברוחו נאצל בו, בקחתו מנגן נתמלאו גבים מים. לפצו מי כמוכה, הושענא אבינו אתה].

למען הרהר עשות רצונך, המכריו תשובה לצאנך, אץ בבא מחרף סתם מעיינות מים. לציון מכלל יופי, הושענא אבינו אתה.

למען דורשיך בכל הגולה, וסודך למו נגלה, בלי להתגאל דרשו זרעונים [ו]מים. לקוראך בצר, הושענא אבינו אתה.

למען גמר חכמה ובינה, סופר מהיר מפלש אמונה, מחכמינו אמרים ברחבי משלים¹³. לרבתי עם, הושענא אבינו אתה.

למען באי היום, לשופכי לך כמים [לב], שואלים לך מטרות עוז מים. לשורריך בים, הושענא אבינו אתה.

למען אומרי יגדל שמך והם נחלתך ועמך, צמאים לישעך בארץ עיפה למים. לתרתה להם מנוחה, הושענא אבינו אתה.

רחם נא קהל עדת ישורון, סלח ומחול עונם, הושיענו אלהי ישעינו.

אז כעיני עבדים אל יד אדונים, באנו לפניך נדונים. הושיענו אלהי ישענו. גאה אדוני האדונים נתגרו בני מדנים, דשונו ובעלונו זולתך אדונים. הא"י. הן גשנו היום בתחנון עדיך חנון. וספרנו נפלאותיך בשנון. הא"י. זבת חלב ודבש נא אל תיבש, חשרת מים באיכה תיבש¹⁴. הא"י. טעינו בשמינה ביד נסיכים שמונה, ישר צדיק אל אמונה. הא"י. כרתה

10. צ"ל : חדל. 11. במחז"ו ובסידורים : עם.

12. במחז"ו : כתאיו. וצ"ל : כתאז=כתאב.

12*. במחז"ו : ומשך ; בסידורים : ומשיב.

13. במחז"ו : ברחבה ממים. ובסידורים : המשולים ברחבי מים.

14. בסידורים : באיבה (נ"א כאבה) תחבש.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

ברית לארץ בעוד כל ימי הארץ, לבלתי פרוץ בה פרץ. הא"י. מתחננים עלי מים כעריבים עלי יבלי מים, נא זכור לנו נסוך המים. הא"י. שיחים בדרך מטעתם עמוסים בשיעתם¹⁵, ענם בקול פגיעתם. הא"י. פועל ישועות פנה ופלולם שעות, צדקם אלוה למושעות. הא"י. קול ריגשם תישע תפתח ארץ ויפרו ישע, רב להושיע ולא חפץ רשע. [הא"י]. שערי שמים פתח ואוצר טוב תפתח, ותושיע¹⁶ בל תמתה. הא"י.

הושיעה נא אל, אנא הושיעה נא, הושענא סלח נא והצליחה נא, ותושיענו אלהי מעוזינו.

תענה אמונים שופכים לב כמים, והושיעה נא.
למען באי באש ובמים, גור נא יוקח נא מעט מים, והצליחה נא.
תענה דגלים גזו גורי מים, והושיעה נא.
למען הנעקד בשער השמים, ושב וחפר בארות מים, והצליחה נא.
תענה זכים חונים על המים, והושיעה נא.
למען חלק מפצל מקלות בשקתות המים, טעון ויגל אבן מבאר מים, והצליחה נא.
תענה ידידים נוחלי [דת] משולת מים, והושיעה נא.
למען כרו במשענותם מים, להכין לצאצאמו מים, והצליחה נא.
תענה מתחננים בישימון עלי מים, והושיעה נא.
למען נאמן בית מספיק מים, סלע הכה ויוזבו מים, והצליחה נא.
תענה עונים עלי באר מים, והושיעה נא.
למען פוקד במי מריבת מים, צמאים להשקות הם ובעירם מים, והצליחה נא.
תענה קדושים מגסכים לך מים, והושיעה נא.
[למען ראש משוררים כתאב שתות מים, שח חלילה ויסך לך מים, והצליחה נא.
תענה שואלים בריבוע אשלי מים, והושיעה נא].
למען תל תלפיות מוצא מים, תפתח ארץ ותרעיף שמים, והצליחה נא.
קול מבשר מבשר ואומר.

אומן ישעך בא, קול דודי הנה זה בא, מבשר ואומר.

בא ברבבות כתים, לעמוד על הר הזתים, מ"ו.

גשתי²⁶ בשופר לתקוע תחתית ההר יבקע, מ"ו.

דפק והציץ וזרח, ימשכו¹⁷ ההר ממזרח, מ"ו.

הקים מלול נאמו, ובא קול קדושו עמו^{17*} מ"ו.

ולכל באי עולם, בת קול ישמע עולם, מ"ו.

זרע עמוסי רחמו, נולדו כולך¹⁸ ממעי אמו, מ"ו.

חבלה ויולדה מי זאת, מי שמע כזאת, מ"ו.

טהור פעל כל אלה, ומי ראה כאלה, מ"ו.

ישע וזמן הוחד, היוחד ארץ ביום אחד, מ"ו.

15. צ"ל : בשועתם. 16. צ"ל : תושיענו וריב.

16*. כן במחז"ו. בסידורים : גשתי. 17. צ"ל : ומש חצי.

17*. במחז"ו : וכל קדושים עמו. בסידורים : ובא הוא וכל קדושים עמו.

18. צ"ל : כולד. בסידורים : כילד.

עץ חיים

כביר רום ותחת, אם יולד גוי פעם אחת, מ"ו.
לעת יגאל עמו נאור, לעת ערב יהיה אור, מ"ו.
מושיעים [יעלז] להר ציון, כי חלה וגם ילדה ציון, מ"ו.
נשמע בכל גבולך, הרחיבי מקום אהלך, מ"ו.
שימי עד דמשק משכנתיך, קבילי בניך ובנותיך, מ"ו.
עליזי תבצלת השרון, כי קמו ישיני חברון, מ"ו.
פדויך עוד לא אקשיה, צא מלך המשיח, מ"ו.
צמח איש צמח שמו, הוא דוד בעצמו, מ"ו.
קומו כפוש עפר, הקיצו ורגנו שוכני עפר, מ"ו.
רבתי עם בהמליכו, מגדיל ישועות מלכו, מ"ו.
שם עדינה להתאבד, ועושה חסד למשיחו לדוד, מ"ו.
תנה תשועה לעם, לדוד ולזרעו עד עולם, מ"ו.
הושיעה ¹⁹ את עמך וברך את נחלתיך ורעם ונשאם עד העולם. ויהיו ²⁰ דברי אלה אשר התחננתי לפניך יי (אלקי) קרובים כו' עד ²¹ לעולם ועד. ואומרים קדיש.

אין כאלהינו

אין כאלהינו אין כאדונינו אין כמלכנו ואין כמושיענו. מי כאלהינו מי כאדונינו מי כמלכינו מי כמושיענו. גודה לאלהינו גודה לאדונינו גודה למלכינו גודה למושיענו. ברוך אלהינו ברוך אדונינו ברוך מלכינו ברוך מושיענו. אתה הוא אלהינו אתה הוא אדונינו אתה הוא מלכנו אתה הוא מושיענו. אתה הוא שהקטירו לפניך אבותינו את קטרת הסמים.

פטום ¹ הקטרת שלש מאות וששים ושמונה מנים היו, שלש מאות וששים והמש[ה]
כמנין ימות החמה לשלשה מנים שביה ² מוסיף ביום הכפורים ומחזירן למכתשת ונוטל
הימנו מלא חופניו כדי לקיים בו דקה מן הדקה. ואלו הן, הצרי והצפורן והחלבנה
והלבונה משקל שבעים שבעים מנה. מור וקציעת ³ שבלת נרד וכרכום משקל ששה
עשר ששה עשר מנה. הקושט שנים עשר, קלופה שלשה, קנמון תשעה, בורית כרשינה
תשעה קבין, יין קפריסין סאין תלת[א] קבין תלתא. ואם לא מצא יין קפריסין מביא
חמר חיור [יין] ⁴ עתיק. מלח סדומית רובע, מעלה עשן כל שהו. ר' נתן אומר אף כפת
הירדן כל שהו. ואם נתן בה דבש פסלה ואם חסר אחת מכל סממניה חייב מיתה. רשב"ג
[אומר] הצרי אינו אלא שרף מעצי הקטף. בורית כרשינה ששופין בה את הצפורן כדי

19. תהלים כה ט.

20. מלכים א' ח' גט—ט.

21. היינו הפסוק (ממכה ד, ה) כי כל העמים וגו' לעולם ועד, ראה להלן, בתפילת חול, הפסוקים הנאמרים לאחר המזמור "שיר מזמור לאסף".

1. ברייתא בבלי כריתות ו, א; ירושלמי יומא פרק ד, הל' ד בשינויים.

2. צ"ל: ושלשה מנים שהיה.

3. צ"ל: וקציעת.

4. גוסף בגליון. ועיין סידור אוצר התפלות, א' עמ' 154.

שתהא נאה, יין קפריסין ששורין בו את הצפורן כדי שתהא עזה. והלא מי רגלים יפין לה אלא שאין מכניסין מי רגלים לעזרה מפני הכבוד.

השיר⁵ שהלויים היו אומרים בבית המקדש. ביום הראשון היו אומרים, ליי⁶ הארץ ומלואה תבל ויושבי בה. בשני היו אומרים, גדול⁷ יי ומחולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו. בשלישי היו אומרים, אלהים⁸ נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. ברביעי היו אומרים, אל⁹ נקמות יי אל נקמות הופיע. בחמשי היו אומרים, הרנינו¹⁰ לאלהי[ם] (מ)עוזנו הריעו לאלהי יעקב (סלה). בששי היו אומרים, יי¹¹ מלך גאות לבש, לבש יי, עוז התאזר אף תכון תבל בל תימוט. בשבת היו אומרים, מזמור¹² שיר ליום השבת¹³, יום שכלו שבת מנוחה לחי עולמים. א"ר אליעזר¹⁴ א"ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר, [ו]כל¹⁵ בניך למודי יי ורב שלום בניך¹⁶. שלום¹⁷ רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול. יהי¹⁸ שלום בחילך (ו)שלום בארמנותיך. למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך. למען בית אלהינו אבקשה טוב לך. יי¹⁹ עוז לעמו יתן יי יברך [את] עמו (ישראל) בשלום. ובחול כשמגיע למפני הכבוד אומר: כשהוא²⁰ שוחק או היטב הידק הידק היטב לפי שהקול יפה לבשמים, פטמה לחצאין כשירה לשליש ולרביע לא שמענו. ר' יהודה אומר כמדתה כשירה, חסר אחת²¹ מכל סממניה חייב מיתה. א"ר זעירא משום הכנסה יתירה. [תני²² בר קפרא אחת לש' או לשבעים שנה חי' בה²³ חצאין של שיירין] תני בר קפרא אלו היה נותן בתוכה קורטוב של דבש אין אדם יכול לעמוד מפני ריחה אלא שאמרה תורה²⁴ כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה ליי. אמר רבי אליעזר²⁵ בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא...²⁶.

5. תמיד לג, ב. 6. תהלים כד, א. 7. שם מה, ב. 8. שם פכ, א.
9. שם צד, א. 10. שם פא, ב. 11. שם צג, א. 12. שם צב, א.
13. בתמיד שם נוסף: מזמור שיר לעתיד לבוא ליום וכו' ומנוחה וכו'. והשוה ראש השנה לא, א.
14. ברכות סד, א. ושם: א"ר אלעזר וכו'.
15. ישעיה נד, יג.
16. שם נוסף: אל תיקרי בניך אלא בוניך. וכנראה שנשמט מחמת הדומות. ועיין בער, עבודת ישראל, עמ' 195.
17. תהלים קיט, קסה. 18. שם קכב, ז—ט. 19. שם כט, י.
20. השוה ירושלמי יומא, ובבלי כריתות שם.
21. בגל' נז': מכל סמן וסמן או שלא נתן לתוכה מעלה [עשן]. עיין ירושלמי שם. והשוה מחזור ויטרי, 80.
22. נוסף בגליון. וכנראה שנשמט מחמת הדומות.
23. צריך לומר: באה. עיין ירושלמי שם.
24. ויקרא ב, יא. 25. ברכות יב, ב. ושם: אלעזר.
26. הסיום לא ניתן לקריאה בכתב-היד. ויש להשלים על-פי ברכות, שם: שנאמר (דברים טז, ג): למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ימי חיך — הימים, כל ימי חיך — הלילות. וחכמים אומרים: ימי חיך — העולם הזה כל — להביא לימות המשיח.

במה מדליקין

במה¹ מדליקין ובמה אין מדליקין. אין מדליקין [לא] בלכש ולא בכלך² ולא בחוסן ולא בפתילת האידן ולא בפתילת המדבר ולא בירוקה שעל פני המים ולא בזפת ולא בשעווה ולא בשמן קיק ולא בשמן שריפה ולא באליה ולא בחלב. נחום המדי אומר (אין) מדליקין בחלב מבושל, וחכמים אומרים אחד מבושל ואחד שאינו מבושל אין מדליקין בו. אין מדליקין בשמן שריפה ב"ט. ר' ישמעאל אומר אין מדליקין בעטרן מפני כבוד שבת, וחכמים מתירין בכל השמנים בשמן שומשמיין, בשמן אגוזים, בשמן צנונות, [בשמן דגים], בשמן פקועות, בעיטרן ובנפט. ר' טרפון אומר אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. כל היוצא מן העץ אין מדליקין בו אלא פשתן. וכל היוצא מן העץ אינו מטמא טומאת אהלים אלא פשתן. פתילת הבגד שקפלה ולא הבהבה, ר' אליעזר אומר טמאה היא ואין מדליקין בה, ר' עקיבא אומר טהורה היא ומדליקין בה. לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה בצד³ הנר בשביל שתהא מנספת, ואפילו של חרס. ור' יהודה מתיר, אבל אם חברה היוצר מתחלה מותר מפני שהוא כלי אחד. לא ימלא אדם קערה של שמן ויתננה בצד הנר ויתן ראש הפתילה בתוכה בשביל שתהא שואבת, ור' יהודה מתיר. המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני גוים, מפני לסטים, מפני רוח רעה ואם בשביל תחולה שישן פטור. כחס על הנר, כחס על השמן, כחס על הפתילה חייב. ר' יוסי פוטר בכולן חוץ מן הפתילה מפני שהיא עושה פחם. על שלש עבירות נשים מיתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בנדה, בחלה ובהדלקת הנר. שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה, עשרתם, ערבתם, הדליקו הנר. ספק חשיכה ספק אין חשיכה, אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין הנרות אבל מעשרין את הדמאי ומעריבין וטומנין את העזמין. א"ר אליעזר⁴ א"ר חנינא (כו') תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם כו'.

ויתן לך

ויתן¹ לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש. יעבדוך עמים וישתחוו [לך] לאמים הוי גביר לאחיד וישתחוו לך בני אמך ארריך ארור ומברכך ברוך. ואל² שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים. ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אלהים לאברהם. מאל³ אביך ויעזורך ואת שדי ויברכך ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת ברכות שדים ורחם. ברכות אביך גברו על ברכות הורי עד תאות גבעות עולם תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו. ואהבך⁴ וברכך והרבך וברך פרי בטנך ופרי אדמתך דגנך [ו]תירושך ויצהרך שגר אלפיך ועשתרת צאנך על האדמה אשר נשבע לאבתך לתת לך.

1. שבת, פרק ב.
2. שם: ולא בחוסן ולא בכלך.
3. שם: על פי הנר.
4. ע"י בעמי הקודם, הערה 14.
1. בראשית כו, כח—כט.
2. שם כח, ג—ד.
3. שם מט, כה—כו.
4. דברים ז, יג—טו.

ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך. והסיר יי ממך כל חלי וכל מדו(ה)ת[י] מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך ונתנם בכל שנאיך. ברוך⁵ אתה בעיר [ו]ברוך אתה בשדה. ברוך אתה בבאך [ו]ברוך אתה בצאתך. ברוך טנאך ומשאריתך. יצו⁶ יי אתך את הברכה באסמיק ובכל משלח ידיך וברכך בארץ אשר יי אלהיך נותן לך. יפתח⁷ יי לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיך והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה, ומשלח⁸ בגוים רבים ובך לא ימשלו. השקיפה⁹ ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך [את] ישראל ואת האדמה אשר נתת[ה] לנו (ו)כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש. אשריך¹⁰ ישראל מי כמוך עם נושע ביי מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו אויביך לך ואתה על במתימו תדרך. לא¹¹ ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל. הלא צויתך חזק ואמץ אל תערך ואל תחת כי עמך יי אלהיך בכל אשר תלך. ישראל¹² נושע ביי תשועת עולמים לא יבשו ולא יכלמו עד עלמי עד. ואכלתם¹³ אכול ושבוע והללתם את שם יי אלהיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבשו עמי לעולם. וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני יי אלהיכם ולא יבושו עמי לעולם. ופדויי¹⁴ יי ישובון ובאו ציון ברנה [ו]שמחת עולם על ראשם [ששון ושמחה ישיגון] ונסו יגון ואנחה. כי¹⁵ בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף. הנה¹⁶ אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה יי ויהי לי לישועה. ושאתם מים בששון ממעייני הישועה. ואמרתם ביום ההוא הודו ליי קראו בשמו תודיעו בעמים עלילותיו הזכירו כי נשגב שמו. זמרו ליי כי גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ. צהלי ורני ישבת ציון כי גדול בקרבך קדוש ישראל. ואמר(תם)¹⁷ ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו [ויושיענו זה קוינו לו] נגילה ונשמחה בישועתו. בורא¹⁸ גיב שפתים שלום, שלום לרחוק ולקרוב. אמר יי ורפאתיו. ורח¹⁹ לבשה את עמשי ראש השלישים לך דוד. ועמך בן ישי שלום, [שלום] לך [ו]שלום לעזרך כי עזרך אלהיך ויקבלם דוד ויתנם בראשי הגדוד. ואמרתם²⁰ כה לחי [ו]אתה שלום וביתך שלום [וכל אשר לך שלום]. יי²¹ עוז לעמו יתן יי יברך את עמו בשלום.

שיר²² המעלות אשרי כל ירא יי התולך בדרכיו. יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זתים סביב לשולחנך. הנה כי כן יבורך גבר ירא יי. [יברכך יי מציון] וראה בטוב ירושלים כל ימי חיך. וראה בנים לבניך שלום על ישראל.

5. שם כה, ג, ו, ה.
6. שם שם, ח.
7. שם שם, יב.
8. שם טו, ו.
9. שם כה, טו.
10. שם לג, כט.
11. יהושע א, ח—ט.
12. ישעיה מה, יז (ושם: לא תבשו ולא תכלמו).
13. יואל ב, כו—כו.
14. ישעיה לה, יז.
15. שם נה, יב.
16. שם יב, ב—ו.
17. שם כה, ט.
18. דברי הימים א, יב, ית.
19. שמואל א, כה, ו.
20. תהלים כט, י.
21. שם פרק קכח.

סדר תחנון ונפילת אפים

[לשני וחמישי]

והוא¹ רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. ואתה² יי
לא תכלא רחמך ממני חסדך ואמתך תמיד יצרוני. זכור³ רחמך יי וחסדיך כי מעולם
המת. הושיענו⁴ אלהי ישענו וקבצינו והצילנו מן הגוים לתודות לשם קדשך (ו) להשתבח
בתהלתך. אם⁵ עונות תשמר יי מי יעמד. כי עמך הסליחה למען תיורא. לא⁶
כחטאינו תעשה ולא כעונותינו תגמול עלינו. אם⁷ עונינו ענו בנו יי עשה למען שמך.
ענינו⁸ יי ביום צרה שגבנו שם אלהי יעקב סלה. יי⁹ הושיעה המלך יענינו ביום קראנו.
אבינו מלכינו חננו וענינו כי אין בנו מעשים צדקה עשה עמנו למען שמך. אדונינו
אלהינו שמע בקול תחנונינו. וזכור לנו את ברית אבותינו והושיענו למען שמך. ועתה¹⁰
יי אלהינו אשר הוצאת את עמך ישראל ממצרים ותעש לך שם כהיום הזה חטאנו
רשענו. יי ככל צדקתיך ישוב נא אפך וחמתך מעירך ירושלים הר קדשך כי בחטאינו
ובעונות אבותינו ירושלים ועמך לחרפה לכל סביבתנו. ועתה שמע אלהינו אל תפלת
עבדך ואל תחנוניו. והאר פניך בנו אל מקדשך השמים למען יי. הטה אלהי אנך ושמע
פקח עיניך וראה שוממתינו והעיר אשר נקרא שמך עליה. כי לא על צדקתינו אנחנו
מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמך הרבים. יי שמעה יי סלחה יי הקשיבה ועשה (ו) אל
תאחר למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך. אבינו אב הרחמן הראינו אות
לטובה וקבץ נפצתינו מארבע כנפות כל הארץ יכירו וידעו כל הגוים כי אתה אבינו
והושיענו למען שמך. ואתה¹¹ יי אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרינו ומעשה ידך
כולנו. צורנו מלכינו וגאלנו. חוסה¹² יי על עמך [ו] אל תתן נחלתך לחרפה למשול בם
גוים. למה¹³ יאמרו הגוים איה נא אלהיהם. ידענו כי חטאנו ואין מי יעמד בעדינו
שמך הגדול יעמד לנו בעת צרה. ידענו כי אין בנו מעשים צדקה עשה עמנו למען
שמך. כרחם¹⁴ אב על בנים. כן תרחם יי עלינו. חמול על עמך רחם על נחלתך חוסה
נא כרוב רחמך חנינו וענינו. לך¹⁵ יי הצדקה עושה נפלאות בכל עת. הבט נא רחם נא
על עמך מהרה למען שמך ברחמך הרבים יי אלהינו רחם והושיענו למען¹⁶ מרעיתך
ואל ימשלו) בנו קצף כי לך עינינו תלויות. הושיענו למען שמך. רחם עלינו למען
בריתך. הביטה וענינו בעת צרה. כי לך יי הישועה בך תוהלתנו אלוה הסליחות אנא
סלח־נא אל טוב וסלח כי אל מלך חנון ורחום אתה.

אנא מלך חנון ורחום אתה. זכור והבט לברית בין הבתרים ותראה לפניך עקידת
יחיד למען ישראל. אבינו מלכינו חנינו והושיענו כי שמך הגדול נקרא עלינו הביטה
וענינו בעת צרה כי לך יי הישועה. אבינו מלכנו מחסינו אל תעשה עמנו כרוע מעללינו.

1. תהלים עת, לה. 2. שם מ, יב (ושם: אתה). 3. שם כה, ו.

4. דברי הימים א, טו, לה. 5. תהלים קל, ג-ד.

6. שם קג, י (ושם: "עשה לנו"; "גמל"). 7. ירמיה יד, ו.

8. עליפי תהלים כ, ב. שם שם, י.

10. מכאן ועד "על עירך ועל עמך", עליפי דניאל ט, טו-כ, בשנינויים.

11. ישעיה סד, ז (ושם: ועתה). 12. יואל ב, יז.

13. תהלים קטו, ב. 14. ע"פ שם קג, יג. 15. יש להשלים: כי לך.

16. תוקן בגליון: צאן. ולפי זה צריך לומר: והושיעה צאן. וכן במחזור עמ' 69 ובסידורים.

זכור רחמך יי וחסדיך וברוב טובך הושיענו וחמול נא עלינו כי אין לנו אלוה אחר מבלעדיך צורנו מלכינו. אל תעזבנו ואל תרחק ממנו בעת צרה, כי נפשינו קצרה מחרב ומדבר משבי ממגפה ומכל צרה ויגון הצילנו, כי בך קוינו ואל תכלימנו יי אלהינו והאר פניך בנו וזכור לנו את ברית אבותינו והושיענו למען שמך, ראה בצרותינו ושמע בקול תחנונינו, חונינו וענינו כי את[ה] שומע תפילות כל פה.

אל רחום וחנון אתה, רחם עלינו ועל כל מעשיך כי אין כמוך יי אלהינו אנא שא נא פשעינו, אבינו מלכנו צורינו וגאלינו אל חי וקיים חסין בכח חסיד וטוב על כל מעשיך, כי אתה הוא ארך אפים ורב חסד ומלא רחמים עשה עמנו למען שמך, שמע מלכינו תפלותינו ומכל צרה ויגון הצילנו. אבינו מלכינו אתה ושמך בנו נקרא עשה עמנו למען שמך הגדול הנקרא עלינו, אל תניחנו אלהינו ואל תעזבינו אבינו ואל תטשינו בוראינו ואל תזניחנו יוצרינו ואל תמסרנו ביד אויבינו ואל תבישנו מסברנו ואל תעש עמנו כלה כחטאתינו ואל תרחק ממנו בעת צרה, כי אל מלך חנון ורחום אתה. אין כמוך חנון ורחום אלהינו. אין כמוך חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ואמת הושיענו ורחמנו מרעש ומרוגו הצילנו. זכור ¹⁷ לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשיינו ואל רשעינו ואל חטאתינו. שוב ¹⁸ מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך, והסר ממנו מכת המות וגזירה קשה כי כן דרכך עושה [חסד] חנם בכל דור ודור. חוסה יי על עמך והצילנו מזעמך והסר ממנו רעה כי אתה שומר ישראל. לך ¹⁹ יי הצדקה ולנו בשת הפנים. מה נתאונן ומה נאמר מה נדבר ומה נצטדק. נחפשה ²⁰ דרכינו ונחקרה ונשובה אליך, כי ימינך פשוטה לקבל שבים. אנא ²¹ יי הושיעא נא, אנא יי הצליחה נא. אנא יי ענינו ביום קראינו. לך יי חכינו, לך יי קוינו, לך יי ניהל, אל תחשה ותענינו כי נמו גוים אבדה תקוותם כל ברך וכל קומה לך לבד תשתחוה.

הפותח יד בתשובה לקבל פושעים וחטאים. נבהלה נפשינו מרוב עצבוננו, אל תשכחנו נצח, קומה והושיענו כי חטאנו לך. אבינו מלכינו אם אין בנו מעשים צדקה ²¹ זכור לנו את ברית אבותינו ועדותינו בכל יום יי אחד. הביטה וענינו בעת צרה כי רבו מכאבנו צרות לבבנו הרחיבו. חוסה יי עלינו בארץ שבינו ואל תשפך חרונוך עלינו כי עמך אנחנו בני בריתך. אל הביטה דל כבודנו ושקצותינו כטומאת הגדה. עד מתי עזך בשבי ותפארתך ביד צר. עורר גבורתך וקנאתך וחמתך ועברתך שפוך על כל שנאינו אל. הם יבשו ויחתו מגבורתם ואל ימעטו לפניך תלאותינו מהר יקדמונו רחמך לצרותינו. לא למענינו כי אם למענך פעול ואל תשחת זכר שאריתינו. וחזן עם המיחדים שמך ערב ובקר ואמרים בכל יום תמיד פעמים באהבה שמע ²² ישראל יי אלהינו יי אחד.

[נפילת אפים]

אליך ²⁸ יי נפשי אשא. אלהי בך בטחתי אל אבושה ואל ²⁴ יעלצו אויבי לי. גם כל קויד לא יבשו יבשו הבוגדים ריקם. דרכיך יי הודיעני ארחותיך למדני. הדריכני באמתך ולמדני כי אתה אלהי ישעי אותך קויתי כל היום. זכור רחמך יי וחסדיך כי מעולם המה. חטאת נעורי ופשעי אל תזכר כחסדך זכור לי אתה למען טובך יי.

17. עפ"י דברים ט, כז. 18. שמות לב, יב. 19. דניאל ט, ז.
20. איכה ג, מ. 21. תהלים קיח, כה. 21*. בסידורים: מעשים טובים וצדקה.
22. דברים ו, ד. 23. תהלים פרק כה. 24. שם: אל.

טוב וישר יי על כן יורה חטאים בדרך. ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו. כל ארחות יי חסד ואמת לנצרי בריתו ועדותיו. למען שמך יי וסלחת לעוני כי רב הוא. מי זה האיש ירא יי יורנו בדרך יבחר. נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ. סוד יי לני]ריאיו ובריתו להודיעם. עיני תמיד אל יי כי הוא יוציא מרשת רגלי. פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני. צרות לבבי הרחיבו ממצוקתי הוציאני. ראה עני ועמלי ושא לכל חטאתי. ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני. שמרה נפשי והצילני אל אבוש כי חסיתי בך. תום ויושר יצרוני כי קויתך. פדה אלהים את ישראל מכל צרותיו.

יי²⁵ מה רבו צרי רבים קמים עלי. רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה. ואתה יי מגן בעדי כבדי ומרים ראשי. קולי אל יי אקרא ויעני מהר קדשו סלה. אני שכבתי ואישנה הקיצתי כי יי יסמכני. לא אירא מרובות עם אשר סביב שתו עלי. קומה יי הושיעני אלהי כי הכית את כל אויבי לחי שני רשעים שברת. ליי הישועה על עמך ברכתך סלה.

יי²⁶ אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרגני. חנני יי כי אומלל אני רפאני יי כי נבהלו עצמי. ונפשי נבהלה (עד) מאד ואתה יי עד מתי. שובה יי חלצה נפשי הושיעני למען חסדך. כי אין במות זכרך בשאול מי יודה לך. יגעתי באנחותי אשחה בכל לילה מטתי בדמעותי ערסי²⁷ אמסה. עששה מכעס עיני עתקה בכל צררי. סורו ממני כל פעלי און כי שמע יי [קול בכיי. שמע יי]²⁸ תחנתי יי תפלתי תקח²⁹. יבשו ויבהלו מאד כל אויבי ישובו יבושו רגע.

יי³⁰ מי יגור באהלך ומי³¹ ישכון בהר קדשך הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו. [לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה]³² וחרפה לא גשא על קרובו. גבוה בעיניו נמאס ואת יראי יי יכבד נשבע להרע ולא ימיר. כספו לא נתן בגשך ושחד על נקי לא לקח עשה אלה לא ימוט לעולם.

יי³³ רועי לא אחסר. בנאות דשא ירביצני על מי מגחות ינהלני. נפשי ישובב ינחני במעגלי צדק למען שמו. גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי שבטך ומשענתך המה ינחמוני. תערוך לפני שולחן נגד צררי דשנת בשמן ראשי כוסי רוויה. אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי ושכתי בבית יי לארך ימים.

הבו³⁴ ליי בני אלים הבו ליי כבוד ועוז. הבו ליי כבוד שמו השתחוו ליי בהדרת קדש. קול יי על המים אל הכבוד הרעים יי על מים רבים. [קול יי בכח קול יי בהדר. קול יי]³² שובר ארזים וישבר יי את ארזי הלבנון. וירקידם כמו עגל לבנון ושריון כמו בן ראמים. קול יי יחיל מדבר יחיל יי מדבר קדש. קול³⁵ יי חוצב להבות אש. קול יי יחולל אילות ויחשוף יערות ובהיכלו כבוד אומר כלו³⁶. יי למבול ישב וישב יי מלך [ל]עולם. יי עוז לעמו יתן יי יברך את עמו בשלום.

בקראי³⁷ ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי חנני ושמע תפלתי. בני איש עד מה

25. שם ג, ב—ט.

26. שם ו, ב—יא. 27. שם : ערשי. 28. נשמט בכתב־היד עלידי הדומות.

29. שם : יקח. 30. שם פרק טו. 31. שם : מי. 32. נשמט בכתב היד.

33. שם פרק כג. 34. שם פרק כט.

35. שם בא פסוק זה לפני הפסוק "קול ה' יחיל".

36. שם : כלו אמר כבוד.

37. שם ד, ב—ט.

כבודי לכלימה תאהבון ריק תבקשו כזב סלה. ודעו כי הפלה יי חסיד לו יי ישמע בקראי אליו. רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה. זבחו זבחי צדק ובטחו אל יי רבים אומרים מי יראנו טוב נסה עלינו אור פניך יי. נתת (ב)שמה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. בשלום יחדו אשכבה ואישן כי אתה יי לבדך לבטח תושיבני.

בקשת המימוני ³⁸.

לפיכך ³⁸ אני כורע ומשתחוה ומתחנן לפני ⁴⁰ אלהי האלהים ואדוני האדונים. כי לא על צדקתינו ⁴¹ אנחנו מפילים תחנונינו לפניך כי על רחמך הרבים ⁴². מה נאמר לפניך ⁴³ ומה נדבר ומה נצטרק. חטאנו ⁴⁴ עוינו והרשענו ומרדנו וסור ממצותיך וממשפטיך. לך ⁴⁵ יי הצדקה ולנו בשת הפנים. הושחרו פנינו מפני אשמתינו ⁴⁶ ונכפפה קומתינו מפני עוינינו ⁴⁷. אין לנו פה להשיב ולא מצח להרים ראש. אלהי ⁴⁸ בשתי ונבלמתי להרים אלהי פני אליך כי (עונותי) [עונותינו] רבו למעלה ראש (ואשמתי) [ואשמתנו] גדלה עד לשמים. אין בנו מעשים עשה עמנו צדקה למען שמך ⁴⁹. כמו שהבטחתנו על ידי נביאך ⁵⁰. למען ⁵¹ שמי אאריך [אפי] ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך. לא ⁵² למענכם אני עושה בית ישראל כי אם לשם קדשי. לא ⁵³ לנו יי לא לנו כי לשמך תן כבוד על חסדך ועל ⁵⁴ אמיתך. למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם. אנא יי אל תפן ⁵⁵ אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו. סלח ⁵⁶ נא לעון העב הזה כגדל חסדך וכאשר נשאת לעם הזה ממצרים ועד הנה. למען ⁵⁷ שמך יי וסלחת לעוני כר רב הוא. יי ⁵⁸ שמעה יי סלחה יי הקשיבה ועשה (ו)אל תאחר למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך.

שיני וחמשי :

יי אלהי ישראל, שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך.

הבט משמים וראה היינו לעג וקלס בגוים נחשבנו מלך ^{58*} כצאן לטבח יובל להרג לאבד ולמכה ולחרפה. ובכל זאת שמך הגדול והקדוש לא שכחנו. אל נא אל תשכחנו. [יי]. זרים אומרים (ו)אין תוחלת ותקוה, חזן אום לשמך מקוה, טהור ישועתינו קרבה.

38. בסדר התפלה, סוף ספר אהבה.

39. בכתביד אוכספורד, מס' 577 (נדפס עלידי גולדשמידט ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית", כרך שביעי) : לפניך.

40. באוק, תיבה זו אינה, ובדפוסים שלפנינו : לפניך. ונוסף "אדון העולם".

41. דניאל ט, ית.

42. לפנינו נוסף : יי שמעה יי סלחה יי הקשיבה ועשה אל תאחר (שם שם, יט). ומובא פסוק זה בשלימות (בשתי הנוסחאות), להלן בסוף הבקשה.

43. באוק : ליי. ולפנינו : לפניך יי.

44. דניאל שם, ה. 45. שם שם, ז. 46. לפנינו : חטאתינו.

47. באוק : עונותינו. ולפנינו : אשמתנו. 48. עזרא ט, ו.

49. לפנינו נוסף : והושיענו. 50. באוק : נביאך. 51. ישעיה מה, ט.

52. יחזקאל לו, כב. 53. תהלים קטו, א—ב.

54. בכתוב : על. 55. דברים ט, כו. 56. במדבר יד, יט.

57. תהלים כה, יא. ולפנינו : הובא רק חצי האחרון של הפסוק (ובלשון רבים) : וסלחת לעונינו כי רב הוא.

58. דניאל ט, יט. 58*] כן במחזיו, עמ' 71.

יגענו ולא הונח לנו, רחמיק יכבשו כעסך מעלינו. אנא שוב מחרונך ורחם סגולה אשר בחרת. יי.

ניתן ^{58**} בעפר פינו ונכפש באפר [כחנו], כי מאד שבענו מרורים ורזינו לענה ורוש ולא שב ממנו חרון אף ובעתה. ובכל זאת שמך הגדול [והקדוש] לא שכחנו, אל נא אל תשכחנו. יי.

חוסה יי עלינו ברחמיק ואל תתנינו בידי אכזרים, למה יאמרו העמים איה אלהיהם, למענך עשה עמנו חסד ואל תאחר. אנא שוב מחרונך ורחם סגולה אשר בחרת. [יי]. קולינו תשמע ותחון אל תטשינו ביד אויבנו למחות את שמינו זכור אשר נשבעת לאבותינו ככבי השמים ארבה זרעכם, ועתה נשארנו מעט מהרבה. ובכל זאת שמך הגדול והקדוש לא שכחנו, אל נא אל תשכחנו. [יי].

עזרנו ⁵⁹ אלהי ישענו על דבר כבוד שמך והצילנו וכפר על חטאתנו למען שמך. יי אלהי.

ואנחנו ⁶⁰ לא נדע מה נעשה כי אליך עיינו תלויות מהר יקדמונו רחמיק כי דלנו מאד. הנה ⁶¹ כעיני עבדים אל יד אדונתהם (ו)כעיני שפחה אל יד גבירתה כן עיינו [אל] יי אלהינו עד (ת)נתנו. חנונו יי (ח)נונו כי רב שבענו בזה. יי ⁶² הושיעה המלך יענו ביום קראינו. אל ⁶³ ארך אפים ורב חסד ואמת, אל ⁶⁴ באפך תוכיחנו ואל תסתר פניך ממנו. חוסה יי על ישראל עמך והושיענו מכל רע. חטאנו לך אדון סלה נא כרוב רחמיק אל. אל ⁶⁵ ארך אפים ורב חסד ואמת אל בחמתך תייסרנו ואל תסתר כו'.

ומציאין ספר תורה. בהחזירו יאמר :

יהללו את שם יי כי נשגב שמו לבדו כו',

אשרי. למנצח מומור.

סדר היום

למנצח ¹ מזמור לדוד. יענך יי ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב. ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך. יזכור כל מנחותיך ועולתך ידשנה סלה. יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא. נרגנה בישועתך ובשם אלהינו נדגול, ימלא יי כל משאלותיך. עתה ידעתי כי הושיע יי משיחו יענהו משמי קדשו בגבורות ישע ימינו. אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם יי אלהינו נזכיר. המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד. יי הושיעה המלך יענו ביום קוראינו. ואין אומרים למנצח כי אם ביום תחינה ². בשאלות ³

^{58**}. ניתן ... תשכחנו — כן במחז"י שם, לאחר הקטע "קולנו". ⁵⁹. תהלים ע"ט, ט.

⁶⁰. על-פי דברי הימים ב' יב (ושם : עליו); תהלים ע"ט, ח. כן בכתב-היד — באות קטנה, כנראה לסימן שקטע זה נאמר גם בשאר ימי השבוע.

⁶¹. תהלים קכג, ב—ג.

⁶². שם ב' י. ⁶³. שמות לד, ו. ⁶⁴. על-פי תהלים ו' ב; כז, ט.

⁶⁵. נוסח זה כנראה לציבור, השווה מחזור חז"רי, שם. ועיין אבודרהם השלם, ירושלים תשי"ט, קכו.

1. תהלים פרק כ. 2. עיין למעלה, הלכות תפלה, פרק ג (ע"מ מג).

3. בשאלות שלפנינו אינו. ועיין על כך באוצר הגאונים, ברכות, תשובות, ע"מ 53; הגהות מימוניות פרק ז מהל' תפלה, אות ז; טור אורח חיים, סי' נט, קלב.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

איתה אין. אומר סדר קדושה היחיד אך מביא ה"ר יוסי מניקול⁴...

ובא⁵ לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאום יי. ואני זאת בריתי אותם אמר יי רוחי [אשר] עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרעך אמר יי מעתה ועד עולם. ואתה⁶ קדוש יושב תהלות [ישראל]. וקרא⁷ זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש יי צבאות מלא כל הארץ כבודו. ומקבלין דין מדין ואמרין קדיש בשמיה מרומא עלאה בית שכינתיה. קדיש על ארעא עובד גבורתיה. קדיש לעלם [ו]לעלמי עלמי. יי צבאות מליא (מ)כל ארעא (מ)זיו יקריה. ותשאני⁸ רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד יי ממקומו. ונטלתני רוחא ושמעית בתראי קל זיע סגי דמשבחין ואמרין בריך יקרא דיי מאתר בית שכינתיה. יי⁹ ימלוך לעולם ועד. יי מלכותיה קאים לעלם לעלמי עלמיא. יי¹⁰ אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו שמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עמך והכן לבבם אליך. והוא¹¹ רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו. כי¹² אתה יי טוב וסלח ורב חסד לכל קראיך. צדקתך¹³ צדק לעולם ותורתך אמת. תתן¹⁴ אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם. ברוך¹⁵ יי יום יום יעמס לנו האל ישועתינו סלה. ליי¹⁶ הישועה (ו)על עמך ברכתך סלה [יי¹⁷ צבאות עמנו משגב לנו (שם) אלהי יעקב סלה]. יי¹⁸ צבאות אשרי אדם בטח בך. יי¹⁹ הושיעה המלך יענינו ביום קראינו. ברוך הוא אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכינו. הוא יפתח לבנו בתורתו וישים בלבנו יראתו לעשות רצונך²⁰ בלב שלם. למען שלא ניגע לריק ולא נלד לבהלה. וכן יהי רצון לפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שנשמור חוקיך בעולם הזה כדי שנוכח ונחיה ונירש טובה לחיי העולם הבא עם הצדיקים. למען²¹ יזמרך כבוד ולא ידום יי אלהי לעולם אודך. ברוך²² הגבר אשר יבטח ביי והיה יי מבטחו. בטחו²³ ביי עדי עד כי ביה יי צור עולמים ויבטחו²⁴ בך יודעי שמך כי לא עזבת דורשיך יי. יי²⁵ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. שיר²⁶ מזמור לאסף. אלהים אל דומי לך אל תחרש ואל תשקט אל. כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש. על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך. אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. כי נועצו לב יחדיו עליך ברית יכרותו. אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים. גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור. גם אשור נלוה עמם היו זרוע לבני לוט סלה. עשה להם כמדין כסיסרא כיבין בנחל קישון. נשמדו בעין דאר היו דומן לאדמה. שיתמו נדיבמו כעורב וכזאב וכזבח וכצלמונע כל נסיכמו. אשר אמרו נ[י]רשה לנו את נאות אלהים. אלהי שיתמו כגלגל כקש לפני רוח. כאש תבער יער וכלהבה תלהט הרים. כן תרדפם בסערך ובסופתך

4. ההמשך לא ניתן לקריאה בכתב היד. ועיין עליו במבוא.

5. ישעיה נט, כ—כא. 6. תהלים כב, ד. 7. ישעיה ו, ג ותרגומו.

8. יחזקאל ג, יב ותרגומו. 9. שמות טו, יח ותרגומו. 10. דברי הימים א כט, יח.

11. תהלים עח, לח. 12. שם פו, ה.

13. שם קט, קמב. 14. מיכה ו, כ.

15. תהלים סח, כ. 16. שם ג, ט. 17. נוסף בגליון. שם מו, ח.

18. שם פד, יג. 19. שם כ, י. 20. צ"ל: רצונך. 21. שם ל, יג.

22. ירמיה יו, ז. 23. ישעיה כו, ד. 24. תהלים ט, יא.

25. ישעיה מב, כא. 26. תהלים סרק פג.

תבהלם. מלא פניהם קלון ויבקשו שמך יי. יבושו ויבהלו עדי עד ויחפרו ויאבדו. וידעו כי אתה שמך יי לבדך עליון על כל הארץ. עוצו ²⁷ עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל. אל ²⁸ תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבא (כי) [ו]עד ²⁹ זקנה אני הוא [ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ו]אני אשא ואני אסבול ואמלט. יהי ³⁰ יי אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו אל יעזבנו ואל יטשינו. להטות לבבינו אליו ללכת בכל דרכיו [ו]לשמר מצותיו וחוקיו ומשפטיו אשר צוה [את] אבותינו. ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני יי קרובים אל יי אלהינו יומם ולילה לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו. למען דעת כל עמי הארץ כי יי הוא האלהים אין עוד. כי ³¹ כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם יי אלהינו לעולם ועד.

בחנוכה ³² יאמר במקום זה

מזמור ³³ שיר חנכת הבית לדוד. ארוממך יי כי דליתני ולא שמחת אויבי לי. יי אלהי שועתי אליך ותרפאני. יי העלית מן שאול נפשי חיתני מירדי בור. זמרו לי חסידיו והודו לזכר קדשו. כי רגע באפו חיים ברצונו בערב ילין בכי ולבקר רנה. ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם. יי ברצונך העמדת להררי עוז הסתרת פניך הייתי נבהל. אליך יי [אקרא] ואל יי אתחנן. מה בצע [בדמין] ברדתי אל שחת היודך עפר היגיד אמיתך. שמע יי וחנני יי היה עוזר לי. הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה. למען יזמרך כבוד ולא ידום יי אלהי לעולם אודך. יהי יי [אלהינו] עמנו כו.

לט באב

מזמור ³⁴ לאסף אלהים באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך שמו [את] ירושלים לעיים. נתנו [את] נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידך לחיתו ארץ. שפכו דמם כמים סביבות ירושלים ואין קובר. היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו. עד מה יי תאנף לנצח תבער כמו אש קנאתך. שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו. כי אכלו ³⁵ את יעקב (ואכלוהו) ³⁶ ואת נוהו השמו. אל תזכר לנו עונות ראשונים מהר יקדמונו רחמין כי דלנו מאד. עזרינו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך. למה יאמרו הגוים איה (נא) ³⁷ אלהיהם יודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך. תבא לפניך אנקת אסיר כגודל זרועך הותר בני תמותה. והשב לשכנינו שבועתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך יי. ואנחנו עמך וצאן מרעיתך גודה לך לעולם לדור ודור נספר תהילתך. יהי יי.

27. ישעיה ח. י. 28. משלי ג. כה. 29. ישעיה מו. ד. 30. מלכים א ח. גז—ט.

31. מיכה ד. ה. — אמירת אין כאלהינו אינה נרמזת כאן, אך לפי המפורש בסדר הקטורת למעלה (בסוף סדר השוענות) אומרים אותה בחול. כן יש ללמוד, משם — מסמיכות אין כאלקינו עם הפסוקים ממלכים ומיכה — שהיא נאמרת לאחר פסוקים אלו.

32. עיין סדר טרויש, פרק ז: ובארץ האי נוהגים לומר מזמור שיר חנוכה הבית במקום שיר מזמור. ועיין טור ושולחן ערוך אורח חיים, סי' קלב.

33. תהלים פרק ל. 34. שם, פרק עט.

35. נשתרבב על-פי ירמיה י. כה. 36. נשתרבב על-פי תהלים קטו. ב.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

יתגדל³⁷ ויתקדש שמיא רבא דעתיד לחדשא³⁸ עלמא ולאחאזא מתיא ולמפרק חייא ולמיבנא קרתא דירושלם ולשכללא היכלא קדישא ולמיעקר פולחן נוכראה מארענא³⁹ ולאחאזא פולחנא דשמיא לאתריה בזויה ויקריה וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויבע משיחיה ויפרוק עמיה בחייוכו וביומיכו ובחיהיו דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן. יהא שמיא רבא כו'. עד ואמרו אמן. על רבנן ועל תלמידיהו ועל תלמידי תלמידיהו דיעסקין באוריתא די באתרא הדין די⁴⁰ בכל אתר ואתר יהא להון ולכון חנא וחסדא ורחמי וסייעתא⁴¹ מקדם אבוהון דבשמיא ואמרו אמן. יהא שלמא רבא מן שמיא⁴² וסייעתא ופורקנא לחיים טובים עלינו⁴³ כו'. עושה שלום כו'.

עלינו⁴⁴ לשבח לאדון הכל לתת גדולה ליוצר בראשית. שלא עשאנו כגויי הארצות ולא שמנו כמשפחות האדמה. שלא שם חלקינו כהם וגורלינו ככל המונם שהם משתחוים להבל וריק. אדם⁴⁵ אפר דם מרה, בשר-בושה סריחה רמה, טמאים וטמאות, מנאפים ומנאפות, מתים בפשעם ונמקים בעונם בלויי עפר רקובי רמה ותולעה, ומתפללים אל אל לא יושע, חמה ולבנה, כוכבים ומזלות וכל צבא השמים.

אבל אנחנו כורעים ומשתחוים לפני מלך מלכי המלכים יושב הכרובים, יי צבאות, אלהי האלהים ואדוני האדונים בורא שמים ונוטיהם, יוצר כל צבאם מעריצי קדושתו השמים והארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם. ולו לבדו הגדולה והגבורה והגאווה והתהלה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך יי המלוכה והממשלה והמתנשא לכל לראש. והעושר והכבוד מלפניך, החיים והשלום הבינה⁴⁶ והדעת. והכל מלפניו כי הוא מושל בכל ועליון על כל ועיניו משוטטות בכל, הוא יי אלהינו אלהי הצבאות יושב הכרובים כונן כל ומחיה כל ומעמיד כל ומכלה כל ואין קץ לאורך ימיו ולא יתמו שנותיו כי הוא לבדו צור עולמים ואין אלוה מבלעדו וכסא כבודו בשמים ממעל ושכינת עוזו בגבהי מרומים ומלכותו בכל משלה להודו לתהלתו ולגאותו ולנפלאותיו אין קץ ואין קצב ואין תכלה, כי הוא מרומם על כל ברכה ותהלה על כל מלכות וממשלה, ברוך הוא וברוך שמו אשר בחרנו לחלקו וקרבנו לעבודתו, ולו לבדו אנחנו מייחלים ומקוים, ורחמי וחסדיו אנו מצפים, ולישועתו אנו מקוים ושמו הגדול לבדו אנו מיחדים ומברכים ערב ובקר, אמת כי הוא יי אלהינו ואין אחר, אמת מלכנו ואפס זולתו ככתוב בתורתו⁴⁷ וידעת היום והשבות אל לבבך כי יי הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד.

על כן נקוה לך כו' עד בכל משלה⁴⁸. אדון עולם כו'.

37. קדיש דרבנן לפי נוסח הרמב"ם בסדר התפלה. והשווה נוסח הקדיש אצל המחבר למעלה בתפלת יוצר.

38. בנוסח איכספורד (עיין בסדר תחנון, הערה 39) ובדפוסים שלפנינו: לחדתא.

39. שם: מן ארעא. 40. שם: ודי. 41. שם נוסף: ורווחא.

42. באוק': משמיא. ולפנינו ליתא, וראה הערה הבאה.

43. שלש תיבות אלו אינן שם. באוק' ההמשך: עליכון ועלנא ועל כל קהליכון דישראל ואמרו אמן. ולפנינו: ופורקנא משמיא עליכון וכו'.

44. נוסח "עלינו" כפי שבה אצל המחבר נמצא עוד (בשינויים קלים) בכ"י בספריה שבפריש מספר 633, כאשר העיר נויבואר ברבעון האנגלי לשנת 1894 כרך ד, עמ' 350.

45. עפ"י סוטה ה, א. 46. כן ניתן לקרוא: העצה. 47. דברים ד, לט.

48. לפי המחבר ממשיכים ב"על כן נקוה" באמירת פסוקי המלכויות עד בכל משלה שבברכת "מלוך על כל העולם", שבתפילת מוסף לר"ה.

יברכך ⁴⁹ יי מציון עושה שמים וארץ. ⁵⁰ יי אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ. שמרני ⁵¹ אל כי חסיתי בך. אלהים ⁵² יחנו ויברכינו יאר פניו אתנו סלה. ⁵³ יי אל רחום ותנון ארך אפים ורב חסד ואמת. פנה ⁵⁴ אלי וחנני כי יחיד ועני אני. אליך ⁵⁵ (יי) נשאתי [את] עיני היושבני(ם) בשמים. הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם (ו) כעיני שפחה אל יד [גבירתה] כן עינינו אל יי אלהינו עד שיחנונו. ישא ⁵⁶ ברכה מאת יי וצדקה מאלהי ישעו. ⁵⁷ יי (אדונינו) [חנונו] לך קוינו היה זרועם לבקרים. (יי) ⁵⁸ אל תסתור פניך ממני. אליך ⁵⁹ יי נפשי אשא. שם ⁶⁰ אצמיה קרן לדוד ערכתי נר למשיחי. לך ⁶¹ יי הגדולה והגבון[רה] והתפארת והנצח וההוד. שלום ⁶² שלום לרחוק ולקרוב אמר יי ורפאתיו. בסוף כל פסוק ופסוק עוגין אמן ⁶³.

[תחנונו לעשרת ימי תשובה]

בעשרת ימי תשובה אומר במקום הבט נא :
 יי אבינו עמד יקוּך למושעות בצוק העתים. בפרוע פרעות.
 גועים לנגדך ושופכים דמעות.
 דל ישראל עד מאד והנם רק זוועות.
 היה לאכול ומצאוהו צרות רבות ורעות.
 יי איכבה יעמד עמך ואיכבה יחי.
 ונחתו בהסתור פנים שמתו מאוס ושחי.
 חומסים אומרים לנפשי שחי ונעבורה שחי.
 טלטלוהו למדתפות מדחי אל דחי.
 ישבע בתרפה ויתן למכתו לחי.
 יי עני עמך ראה וצוקת מעמדם.
 צדקתך למו זכור וצדקת איתן אשר קדם.
 חסדיך יבאום ורחמיך צור ילדם ואל תפן לרשעם לרוע מעבדם.
 קדוש ישראל התעשת לאידם ואל בועף תוכיח אנוש בשר ודם.
 שוכני בתי חמר אשר בעפר יסודם.
 יי איכבה תביט ותחרש.
 נבלת עבדיך בחצות ודמם נשפך ונקרש.
 אין מאסף ואין קובר דמיהם לא נדרש.

49. תהלים קלד, ב. 50. שם ה, י. 51. שם טז, א. 52. שם טז, ב.
 53. שמות לד, ו. 54. תהלים כה, טז. 55. שם כג, א—ב.
 56. שם כד, ה. 57. ישעיה לג, ב. 58. תהלים כה, ט; קב, ג.
 59. שם כה, א. 60. שם קלב, יז. 61. דברי הימים א כט, יא.
 62. ישעיה נז, יט. 63. עיין למעלה, הלכות נשיאות כפים (עמ' סא).
 1. אוצר השירה והפיוט, כרך א 622, מציין סדור זה כמקור יחיד לפיוט זה.

אשר לחרב אשר לשבי מגורש.
 זקנים משער שבתו והמסגר והחרש.
 נתמעטו הוגי תורתך ובטל מבית המדרש.
 בן האהובה בזוי ושסוי ונקלה ורש אוכד ונדח מגיו יגורש.
 בן השנואה מושל ושליט ונשרש.
 ומה תעשה לשמך הגדול בשבעים מפורש.
 יי בן הנקרא ילד שעשועים ידידים.
 מבית ומחוץ ינאץ אבי אבי שבעתי נדודים.
 פני צור ילדו מתגרת מושלים ורודים.
 אבי אבי הלעד תטור עון ותטור מרדים
 ובנים קרואים חמודים, מכנף אביהם טרודים.
 יתומים נמסרו ביד עזיילים וזים.
 הלצמיתות מכרתם דרור לו גאלים ופודים,
 זכור לא ימכרו עבד, כי לי בני ישראל עבדים.
 ערוב עבדך לטוב ואל יעשקוני וזים.
 יי עד מתי בנך בכורך בצרה.
 ולחץ אויביו לחצוהו בעול ופחד ומורא.
 זה מכה וזה גולה זה אומר פשוטה ועורה.
 נשאר מרוסס מעונת מבני אדום וקטורה.
 קנא לשמך הנורא וקנא למקדש ולתורה.
 ראה לומדיה מעטו מחוסר ככר ואגורה.
 וחמול על העם ההולכים בחשך בלא מורה,
 מקוה ישראל יי מושיעו בעת צרה.
 יי עד מתי תכבד ירך הלוח והכבד עם חבלך מקורא מיד ליד תשעבד יון ופרס מאבד
 אדום וקדר מהעבד זה מוכר וזה קונה להשמיד להרוג ולאבד.
 כלו כעשן ימי ואויב הולך ומתכבד,
 נשכחתי כמת מלב הייתי ככלי אובד.
 יי מי כמוך באלים סובלים.
 ראותך בני בריתך נפלו חללים חללים,
 מהם נהרגים, מהם נשחטים, מהם נסקלים ונתלים,
 אם על בנים שחטו ביום אחד ערלים,
 ביום הרג רב בגפול מגדלים, לא נשאו פנים לזקן ולא חננו עזיילים.
 ושרידי חרב לא מצאו מרעה כאיילים.
 על קדושת שמך הגדול מאסו בנים עזיילים.
 נא בקש עלבוננו מיד חומסים ושוללים
 וחמול על שאריתנו ופנינו בל תכלים
 ולאמתינו ולשוועתינו אונך אל תעלם.
 יי עזרה בצרות נמצא, יהמו רחמיך עלינו לגדור הפרצה,
 אשר רבצה בנו כלה ונחרצה. למשפטינו וריבנו העירה והקיצה.
 וחבוש הגשארית תחת משאה רבוצה.

נפולה ושבורה, דפוקה ולחוצה, קרועה ופרדעה גם כתף חלוצה.
נופה ואבילה, עשוקה ורצועה ותאמר לצרתה די גדול העיצה.
” אלהי ישראל.

יאמרו² גאולי יי אשר גאלם מיד צר. ומארצות קבצם ממזרח וממערב (ו)מצפון ומים.
תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו. רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף.
ויצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יצילם. וידריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב.
יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם. כי השביע נפש שוקקה ונפש רע(י)בה מלא טוב.
יושבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל. כי המרו אמרי אל ועצת עליון נאצו. ויכאב³
בעמל לבם כשלו ואין עוזר. ויוצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יושיעם. יוציאם מחשך
וצלמות ומוסרותיהם ינתק. יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם. כי שבר דלתות נחשת
ובריחי ברזל גדע. אוילים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו. כל אכל תתעב נפשם ויגיעו
עד שערי מות. ויוצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יושיעם. ישלח דברו וירפאם וימלט
משחיתותם. יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם. ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה.
יורדי הים באניות עושי מלאכה במים רבים. המה ראו מעש(ה) [י] יי ונפלאותיו במצ[ו]ן[ל]ת.
ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם גליו. יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה. תתמוגג.
יתגו וינעו כשכור וכל חכמתם תתבלע. ויוצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יוציאם.
יקם סערה לדממה ויחשו גליהם. וישמחו כי ישתקו ויגהם אל מחוז חפצם. יודו ליי
חסדו ונפלאותיו לבני אדם. וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו.

אכרע⁴ ברכי למלכי נורא מחוקקי מדרכי. / הסר פיקי וחשכי / נגע צרעת כי תהיה
באדם והובא אל הכהן.

נבל קוצים לוחצים בני תם (ר)[נ]וצצים / ורוצצים עשותם קרוצים, פוצים / נחנו
נעבור חלוצים לפני יי בארץ כנען. ואתנו אחות נחלחנו מעבר לירדן.

יה לנחחיד ענה אקחך / מקבל שיחיד כזבחיד במשיחך אשמחך / נביא מקרבך
מאחיד כמוני יקים לך יי אלהיך אליו תשמעון.

ישוד שעיר, יירש צעיר שעיר / ישיני זער תעיר, נהר פלגיו ישמחו עיר.

עקר עדינה עדינה, עיר דוד חנה תכוננה / שפתות יונה כנה / נפת תטפנה שפתתך
כלה / דבש וחלב תחת לשונך וריח שלמותיך כריח לבנון.

קמי מנבל אחבל חין עם קובל / אקבל נדוחי, מסבל עובדי בל גודו מתוך בבל /
ומארץ כשדים צאו ו(י)היו כעתודים לפני צאן.

באדום פלשת וקיר חרשת, תנה להם בשת לתלבשת / שלח ללכדם ברשת פלשת
נושקי קשת / מימינ[י]ם ומשמאל[י]ם בחצים ובאבנים שאול ובנימן.

חזק בני תם בצרתם מהר פצותם פדותם / כנוף מגלותם גאלתם נגד אבותם / עשה
פלא בארץ מצרים שדה צוען.

2. תהלים קו, ב—לב. לא ידוע זמן אמירת תפילה זו.

3. שם יב : ויכנע.

4. אוצר השירה והפיוט, כרך א, 3292, מציין סדור זה כמקור היחיד לפיוט. שם המחבר רמזו בראשי
החרוזים : אני יעקב חזק ואמץ. המחבר לא פירש זמן אמירת הפיוט ואולי גם זה שייך לעשרת
ימי תשובה.

סדר התפלות והברכות לכל השנה

ועמתי קמ'ך בועמ'ך, העבירו רחומ'ך תמימ'ך / בעבור שמ'ך ורחמ'ך / נחית כצאן
עמ'ך ביד משה ואהרן.
קדושי אבי משגבי חתל כאבי ודאבי / תשכן בארץ צבי נרי / נפתי משכבי, מור
ואהלות וקנמוך.
ואמץ ממך רהיה [?] בך תוהים / שימם גוהים גבוהים תהיה לכמתים וכהים נר
[י] (אלהים) / נשמת אדם חופש כל חדרי בטן.

אגדלה: שמך צור משגבי לך אקרא בשחרי ובערבי.
בכל יום דאגת לבי אחזה וצרותי וגם מכאוב לבבי.
גבול אם אין לגלותי לעולם, זכור נא חסדך הסר: כאבי.
דברי האזינה בין הגיגי, וחנני וריבה את יריבי.
היה לי אל לצור מעוז ומחסה, פשעי ועונותי בעוונתי.
למדני דרכיך ודתך, הרוג זרע אדום שוטני ואויבי.
זעום בחמתך אותם וכלם, וכלם לשממות שים ובשבי.
חמול עלי ומצוררי פצני, אביר יעקב חסין גאלי ואבי.
טלאים בזרועך תקבץ, שלח להם משיחך ותשבי.
יפה נוף תבכה וגאל סגלה, אשר כשה פזורה היא וכצבי.
כרוע מעללי אל תשלם, שבח'ך יהיה שירי וגיבי.
למען אב תחנתי שמעה, קראתו עבדי אתה ואוהבי.
מחל פשעי עבור שהי וסלחה, לבבי נדכא נשבר בקרבי.
נשא רשעי וקולי הקשיבה, בעד איש תם וישר את נתיבי.
סחי את עבדך ומאוס, והרבית יגוני מכאובי.
עונותי עבור דם: למעלה, ואין יד ממך לנוס להחביא.
פנה אל קול תחנתי בצר לי, ראה עניי ומושיעי להביא.
צדקה תערב לך מכקרבת, ותרצה כדמי גם כחלבי.
קדוש יעקב למשען תהיה לי, ולא אבטח בקשתי ובחרבי.
רעה אותי ברחמ'ך בכל יום, ומזלי חסין המר וכוכבי.
שלומך תפרוס עלי אלהים, לך ההוד לך העז והצבי.
תמהר קץ יגוני ותקרבו, ואשיר לך עיר ציון בשובי.
יחידתי תהילתך תספר, אלהים חי ידידי וחביבי.
עקור קמי בנה עיר מקדשך, אשר חרב אנוש נדמה ללביא.
קלוני וכלימתי ובושתי, בכבוד תחליף תלחם קרבי.
ברכה ותהלה אתנה לך, בעודני בקומי ובשכבי.

5. שם, כרך א 416, צוין סדור זה כמקור היחיד. שם מחברנו רמזו בראשי החרוזים של הבית האחרון: יעקב חזק.
6. תיבה זו נוספה בגליון.
7. בכתב היד מסומנת תיבה זו בסימן שמשמעותו אינה ברורה. ואולי צ"ל: עבור על אשמה.
8. אולי צ"ל: ראש, מלשון הכתוב, עונותי עברו ראשי (תהלים לז ה).

חפץ זרע קדוש ושמך צור משגבי.
אך יודו צדיקים לשמך ישבו ישרים את פניך.

אברכה¹⁰ את יי בכל יום¹¹ בזמרה, כי שמע תחנוני אל גדול ונורא.
ברא הכל במאמר בחכמה בגערה, מלכותו לא נמר, אל גדול ונורא.
גדול ומהולל על כל שומע עתירה, רם ונישא כל יכול, אל גדול ונורא.
דודי צח ואדום בהוד וצפירה, להללו לאל מרום¹², אל גדול ונורא.
היה והיה לעד בתפארה, אהיה אשר אהיה, אל גדול ונורא.
ודאי ונאמן בכל דבריו, מלכות לו ומשרה, שומר חוקיו אשרי, אל גדול ונורא.
זועם בכל יום רגע, ברוחו שמים שפרה, בכחו הים רוגע, אל גדול ונורא.
חונה על ארבע חיות, רם ונישא קרה במים עליות, אל גדול ונורא.
טהור עיניו מראות רע, רואה כל סתרה, פארו לעד לא יגרע, אל גדול ונורא.
יושב סתר כל רואה, דיין כל יצירה, כתר מלוכה לו נאה, אל גדול ונורא.
כובש כעסו ליריאי, ללומדי התורה, אין מי יערוך פלאיו, אל גדול ונורא.
לו העושר והכבוד, כח וגבורה, בעודני חי אעבוד, אל גדול ונורא.
מלכותו משלה בכל הנברא, אין לפני עולה, אל גדול ונורא.
נוצר חסד לאלפים, ארך אף ועברה, עיניו בכל צופים, אל גדול ונורא.
סתרי הוא ומגני, בצר הוא לי לעזרה, מלך על כל קציני, אל גדול ונורא.
עוטה הודו כשלמה, הוד והדר ואורה, גבור ואיש מלחמה, אל גדול ונורא.
פעולתו אמת ויושר, דבר קדשו ברורה, גם כל מעשיו כושר, אל גדול ונורא.
צדיק הוא בכל נתיבו, דרכו סופה וסערה, השם עבים רכובו, אל גדול ונורא.
קול יי בהדר, ארזים לשברה, בעוז וחדוה נאור, אל גדול ונורא.
רננות אם פי מלא ולשוני זמרה, לא אביע פלא, אל גדול ונורא.
שבח יי צבאות לא אספיק לגומרה, אחת מרב רבאות, אל גדול ונורא.
תהילה לו דומיה, לפארו אין משורה, אדון רב עליליה, אל גדול ונורא.
יחיד הוא ואין דומה לו, עמיה שרי נהורה, אין מספר לגדודי חילו, אל גדול ונורא.
עושה גדולות ונוראות, עז אליו אשמורה, דגול כצבא ואות, אל גדול ונורא.
קלוסו בעודי אמלל, בשבח פניו אכפרה, כפי דעי אהלל, אל גדול ונורא.
בואי וצאתי שמור מלכי, נחני בארץ ישרה, הישר לפני דרכי, אל גדול ונורא.
ככתוב¹³, נחני בצדקתך למען שוררי הישר לפני דרכך.

קינה¹⁴

אללי על בת ציון נאמנה אל עליון, אתיפה בנהי ובדמעה אמסה ערסי, אקרא בחוף
היה, אשים עפר על ראשי אהה כי בית מקדשי הוצת הוצית לציון אללי.

9. תהלים קמ, יד. ושם: אך צדיקים יודו וכו'.

10. אוצר השירה והפיוט, כרך א 390, מציין סדור זה כמקור היחיד. שם המחבר רמזו בסוף.

11. תיבה זו נוספה בגליון. 12. אולי צ"ל: לא אדום. 13. תהלים ה, ט.

14. לא צוין באוצר השירה והפיוט. לא פירש המחבר זמן אמירתה.

ואתה 16 יי מגן בעדי כבודי ומרים ראשי. ואתה 17 יי אל תרחק איילותי לעזרתי חושה. שובה 18 יי חלצה נפשי הושיעני למען חסדך. דרשתי 19 את יי וענני מכל מגורתי הצילני. ויהי 20 יי למשגב לדרך משגב לעתות בצרה. ימין 21 יי רוממה ימין יי עושה חיל. שמע 22 קולי וחונני יי היה עוזר לי. יי 23 מנת חלקי אתה תומך גורלי. אל 24 תעזבני יי אלהי ואל תרחק ממני. הנה 25 אלהים עוזר לי יי כתימכי נפשי. אך 26 אל אלהים דומיה נפשי כי ממנו ישועתי. אודה 27 יי כצדקו ואומרה שם יי עליך. יי 28 אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ. יהי 29 חסדך יי עלינו כאשר יחלנו לך. כי 30 אתה תאיר גרי יי יגיה חשכי. על כן 31 אודך בגוים יי ולשמך אומרה. חי 32 יי וברוך צורי יירום אלהי ישעי. זכור 33 רחמיך יי וחסדיך כי מעולם המה. ואני 34 עליך בטחתי יי אמרתי אלי אתה. אוהב 35 צדקה ומשפט חסד יי מלאה הארץ. יי 36 הפיר עצת גוים הניא מחשבות עמים. יהי 37 כמוץ לפני רוח ומלאך יי דוחה. ריבה 38 יי את יריבי לחם את לוחמי. אלהי 39 פלטיני מיד רשע מכף מעול וחמס. הנה 40 עין יי אל יראיו למיחלים לחסדו. כי 41 אתה יי מחסי עליון שמת מעוניך. והתענג 42 על יי ויתן לך משאלות לבך. יראי 43 יי בטחו ביי עזרם ומגינם. הוא. חנני 44 אלהים כחסדך כרוב רחמיך מחה פשעי. אתה 45 הוא מלכי אלהים צוה ישועות יעקב. ועתה 46 מה קויתי יי תוחלתי לך היא. אלהים 47 אל תרחק ממני יי לעזרתי חושה. כי 48 אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. כי 49 יי יהיה בכסלך ושמר רגלך מלכד. אודה 50 יי מאד בפי ובתוך רבים אהללינו. יהי 51 שם יי מבורך מעתה ועד עולם. ממזרח 52 שמש ועד מבוא מהלל שם יי. מן 53 המיצר קראתי יה ענני במרחב יה. אלהים 54 למדתני מגעורי ועד הנה אגיד נפלאותיך. לא 55 אמות כי אחיה ואספר מעשה יה. הודו 56 ליי כי טוב כי לעולם חסדו. חלצני 57 יי מאדם רשע מאיש חמסים תנצרני. יי 58 עוז ישועתי סכות

15. בכמה סדורים, ביניהם: סדור השל"ה, מחזור לבני רומא ובספר שערי ציון, עמ' מה (וינה 1864), כתוב: לומר שבעים ושנים פסוקים. בסדור השל"ה הם סדורים בצד איזהו מקומן. במחזור לבני רומא נסדרו לפני ברוך שאמר ושם הם מיוחסים לרמב"ן. בספר שערי ציון הם מיוחסים להאר"י, אך לא מצאנו שבעים פסוקים, כן אין הפסוקים זהים.
16. תהלים ג, ד. 17. שם כב, כ. 18. שם ו, ה. 19. שם לד, ד. ושם: ומכל.
20. שם ט, י. ושם: משגב לדרך. 21. שם קיח, טז. 22. שם ל, יא. ושם: שמע יי וחנני וכו'.
23. שם טז, ה. ושם: מנת חלקי וכוסי וכו'. 24. שם לח, כב. ושם: אל תרחק.
25. שם נד, ו. ושם: בסמכי נפשי. 26. שם טב, ב. ושם: דומיה נפשי ממנו ישועתי.
27. שם ז, יח. 28. שם ה, י. 29. שם לג, כב.
30. שם יח, כט. ושם: גרי יי אלהי יגיה חשכי.
31. שם נ, 32. שם מז, 33. שם כה, ו. 34. שם לא, טו. ושם: אמרתי אלהי אתה.
35. שם לג, ה. 36. שם י, 37. שם לה, ה. ושם: יהיו כמוץ וכו'.
38. שם א, 39. שם עא, ד. ושם: מעול וחומץ. 40. שם לג, יח.
41. שם צא, ט. 42. שם לו, ד. 43. שם קטו, יא. 44. שם נא, ג.
45. שם מד, ה. 46. שם לט, ה. 47. שם עא, יב. ושם: אלהי לעזרתי חושה.
48. שם עה, ח. 49. משלי ג, כו. 50. תהלים קט, ל. 51. שם קיג, ב.
52. שם ג, 53. שם קיח, ה. 54. שם עא, יז. 55. שם קיח, יז.
56. שם א, 57. שם קמ, ב. 58. שם, ח. ושם: יי אלקים עז וכו'.

לראשי ביום נשק. גדול⁵⁹ יי ומהולל מאד ולגדלתו אין חקר. חנון⁶⁰ ורחום יי ארך אפים וגדול חסד. טוב⁶¹ יי לכל ורחמיו על כל מעשיו. סומך⁶² יי לכל הגופלים וזוקף לכל הכפופים. יודוך⁶³ יי כל מעשיך וחסיד[י]ך יברכוכה. אלהים⁶⁴ יחנונו ויברכינו יאר פניו אתנו סלה. ממלכות⁶⁵ הארץ שירו לאלהים זמרו יי סלה. בצדקתך⁶⁶ תצילני ותפלטני הטת אלהי אונך והושיעני. כי⁶⁷ אתה יי תקותי אלהי מבטחי מנעורי. הושיעני⁶⁸ אלהים כי באו מים עד נפש. אומר⁶⁹ ליי מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו. אלהים⁷⁰ בקדש דרכיך מי אל גדול כאלהים. ראה⁷¹ כי פקודיך אהבתי יי כחסדך חייני. חנני⁷² יי חנני כי רב שבענו בזה. האל⁷³ גותן נקמות לי וידבר עמים תחת. חנני⁷⁴ יי כי אליך אקרא כל היום. הודיע⁷⁵ יי ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו. יי⁷⁶ שמרך יי צילך על יד ימינך. יי⁷⁷ ישמרך מכל רע (ו)ישמר את נפשך. יי ישמר צאתך ובאך מעתה ועד עולם. הנה⁷⁸ כי כן יבורך גבר ירא יי. אודה⁷⁹ יי בכל לב בסוד ישרים ועדה. זמרו⁸⁰ ליי יושבת ציון הגידו בעמים עלילותיו. למה⁸¹ יי תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה. ישא⁸² ברכה מאת יי וצדקה מאת אלהי ישעו. אשרי⁸³ הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. בראשית⁸⁴ ברא אלהים את השמים ואת הארץ.

מה⁸⁵ אהבתי מעון משכנותיך חי גאלי.
מכון לשבתך אבבי⁸⁶ ומסגלי.
בניין מפואר כרך יפה משוש גבולי.
נכספה וכלתה נפשי מתי אדם במעגלי.
ואראה בהמון חוגג שם בהוד גילי.
ואבואה משכנות אלהים אל אל שמחת גילי.
חליל בית השואבה מקדם מנויה.
חמש וששה בחג נוהגת לעדה קנויה.
במוצאי יום טוב הראשון באים לעזרה בנויה.
ומתקנין שם תיקון גדול כדת בטוביה.
והעיר צהלה כנהר שלום נטויה, ששם עלו שבטים שבטי יה.
בוססות שם וצורות גבוהות חמשים ואחת כמבקר.

59. שם קמה, ג. 60. שם ת. 61. שם, ט. 62. שם יד.

63. שם י. 64. שם סז, ב. 65. שם סח, לג.

66. שם עא, ב. ושם: הטת אלי אונך וכו'.

67. שם ה. ושם: כי אתה תקותי יי אל' מבטחי מנעורי. 68. שם סט, ב.

69. שם צא, ב. 70. שם עז, יד. 71. שם קיט, קנט. 72. שם קכג, ג.

73. שם יח, מח. 74. שם פה, ג. 75. שם צח, ב. 76. שם קכא, ה.

77. שם זח, 78. שם קכח, ד. 79. שם קיא, ב. ושם: בכל לבב.

80. שם ט, יב. ושם: יושב ציון. 81. שם י, א. 82. שם כד, ה. ושם: וצדקה מאלהי.

83. שם צד, יד. 84. בראשית א, א.

85. פיוט לסוכות לר' מנחם בר מכיר (לאנדסהוט, עמודי העבודה, עמ' 192). בכתב היד לא פורש זמן אמירתו. ועי' גם צונץ, לטקסטר גשיכטע, עמ' 58. אולם לפי דברי שניהם הפיוט מתחיל: מה אהבתי מעון ביתך (במקום: משכנותיך).

86. קריאת תיבה זו בכתב היד ומובנה אינם ברורים.

הם וארבע ספליהם ובראשם זהב יקר.
וארבע סולמות תחת כל אחת מלעקר.
רובים ארבע משובחים מפרחי כהונה ומעיקר.
כדי שמן של שלשים לוג בידיהם אתיקר.
ליהודים היתה אורה וששון ויקר.
בוררת אשה לאורה חטין ומלילות.
חצרות שבירושלים מאירות בכל גבולות.
חסידים ואנשי מעשה מרקדים שם בחלילות.
וחטפין שינה בעניהם וממתיקים כל בני הלולות שעומדים בבית יי בלילות.

[פיוס לברית מילה]

אלהים¹ ציוית לידיך בחירך / את בריתי תשמור חוק בשאירך. ברית עולם.
אתה תכרות ליוצרך ולקדוש ישראל כי פארך / פארך לו באלוני ממרא בהראך /
פיקודך ביום כיפור בעשותו במוראך. ברית עולם.
פצתה ממחץ מכותך² ארפאך / כי אני יי רופא(י)ך / רופאך בחסרך מאברייך מודיעים
הדמים / רשם התהלך לפני והיה תמים. ברית עולם.
ראיתי ניקופך כדם עולה ושלמים / למען ייטב לך והארכת ימים / ימים³ בהתעצל
אב החכמים / יעודתו או אמרה חתן דמים. ברית עולם.
יה זכור לסגולה מעמים / הפלא חסדיך מושיע חוסים⁴ ממתקוממים / ממתקוממים
אסוף נדחיק ואצבור / בעת⁵ אראך מתבוססת עליך ובאעבור. ברית עולם.
מוטות עולך אנדע⁶ ואשבור / ואני בדם בריתך שלחתי אסיר[י]ך מבור / מבור אב
המון בצאתו / מכבודך נעזר וכרות עמו בריתו. ברית עולם.
מנוחה דוחה קציצת בהרתו / ביום השמיני ימול בשר ערלתו / ערלתו ודאי ולא
ספק היום או אתמול / עליה דוחין שבת ולא על מכשירי סכינא להימול. ברית עולם.
עשה מילה ופריעה ומציצה ושוב מול / אשה מלה ולא גוי המל ימול / ימול ביום
ולא בלילה ואפילו ספק כישנה⁷ / יחבב מצוה זאת⁸ כי אף בערום הנה הנה. ברית עולם.
ישן וער לבוש עת⁹ נזכרנה / ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה / רינה נפצח¹⁰ על

1. פיוס זה והבא אחריו הפותח ב"הרחמן", מיוחס לר' אפרים מבוגא. מנהג אשכנז לאמרו בתוך הברכה השניה של ברכת המזון. לאחר יתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד. גם מנהג המחבר כן, כי בסוף הפיוס כתב: ככתוב, כלומר, להמשיך: ככתוב ואצלת ושבעת וכו'. כאן נשוה עם נוסח ספר "דברי הברית" לר' יצחק בן אריה יוסף דוב (בער). רעדליהם 1874. להלן, בהלכות סעודה, מביא המחבר את הרחמן לברית מילה המצוי בסדורים שלנו. פיוס זה נדפס גם ע"י אויערבך בספרו ברית אברהם, פפד"מ תר"כ, וכמה שינויים מצאתי שם.

2. שם: מכתך. 3. שם: ימים מברית בהתעצל וכו'.
4. בברית אברהם: הפלא חסדיך מושיע ממתקוממים / ממקוממים אסוף...
5. בדה"ב: מעת. 6. תיבה זו אינה שם. 7. שם: ישנה.
8. שם: מצוה אף כי בערום וכו'. 9. שם: לבוש וערום עת נזכרנה.
10. שם: כנפצח בלמנצח תהלתך. רחש, וכו'.

השמינית תהילתיך / ליי רחש לבי דבר טוב שש אנוכי על אמרתיך. ברית עולם.
 רחמים תעורר לעדתיך / ליי הישועה על עמך ברכתיך / ברכתך תנה לחביבים
 בנים / בתתך לי גולת מים ישועה ממעיינים. ברית עולם.
 בשמחה שלימה ישמחו יוניך בחיתוננים / דשינים ורעננים / ורעננים כשתילי זתים
 ולארצם יקוו / והגוים ¹¹ חרוב יחרבו. ברית עולם.
 וועד לבניך יעידו באיים ויחוו / כל הגוים כאין נגדו וכאפס ¹² ותוהו נחשבו / נחשבו
 כבהמות נטמו * ¹² בעיניכם / נתונים תחת כפות רגליכם. ברית עולם.
 נטולי פקס עבור אתם ובניכם / ולקחתי אתכם מבין ¹³ הגוים וקבצתי אתכם / אתכם
 לבבכם אמול מערלתכם / את רוחי אתן בקרבכם. ברית עולם.
 אכול שבוע והללתם על ארצכם / אשר יי נתן לכם. ככתוב.
 הרחמן אשר חנן את הילד הזה לאביו ולאמו / הוא יגן עליו ממרמו / ובשלום יבא
 על מקומו / ויהי אלהיו עמו / כאפרים ומנשה לשומו / ויקרא בישראל שמו.
 הרחמן פקוד ¹⁴ יפקדיהו ברחמים / להבינו בדת חיכומים / יבלה בטוב ימים / ושנותיו
 בנעימים / יעבדהו עמים / וישתחוו לו לאומים.
 הרחמן ¹⁵ רבות שנים יחיהו / וצדק לרגלו יקראאו / ונחמות ציון יראהו / ואת עמו
 בשלום ¹⁶ יברכהו / ויעורר חסדיו לרחמיהו / כי חפץ חסד הוא.
 הרחמן יברך ¹⁷ הילד הזה ובעל בריתו / ישמח אביו ותגל יולדתו / ויתברכו המסובים
 בסעודתו / וכן יזכו שישמחו בחתונתו / בני בנים בהראותו ¹⁸ / ויש תקוה לאחריתו.
 הרחמן מהר ¹⁹ יזכור לנו זאת מצותו / בה יפדה איומתו / רחמים יעורר לעדתו / קהליו
 יקבץ בחמלתו / בהראותו את עושר כבוד מלכותו / ואת יקר תפארת גדולתו.

[מַעְרִיב לְמוֹעֲדִים]

מעריב של ראש השנה:

אמוני ¹ נכונים / בתוקעם בירח איתנים,
 גאלם יזכר למו ברית ראשונים,
 דגלימו ישים כככבי שחר נמנים. מעריב.
 הריעו לפני מלככם / ונושעתם מאויביכם / זכות ימציא לכם,
 חנון ישמיעכם / אהבתי אתכם. אוהב.

ליל שיני:

מלך אמיץ כח רב עלילה,
 בתקע שופר אאנוהו בחילה.
 גבור יציץ לעמו בחמלה,
 דגליו יצור מפחד לילה. מעריב.

11. שם : ואויביך. 12. שם : מאפס. וכן בישע' מ' יז.
- * 12. בכר"א : נדמו. 13. שם : מן. וכן ביחזקאל לו' כב. 14. שם : הוא פקוד.
15. שם : הוא רבות. 16. שם : לשלום. אבל בכר"א כנוסחתנו.
17. שם : הרחמן הוא יברך את החתן הזה ובעל, וכו'. 18. שם : להראותו.
19. שם : הוא מהרה.

1. פיוט זה והבאים אחריו מצויים במחזור ויטרי. עמ' 576, בשינויים קלים, פרט לאלו שיצוינו.

מלך הודך צוה לעם גאולים.
ובשוועם לפניך רצונם תשלים.
זכור לנו אדיר באלים.
חסד נעורים ואהבת כלולים. אוהב.
מעריבי סוכות:

אוחזי² בידם ארבעה מינים.
באים [לסלדך] בעוגב ומינים.
גימוני² * פז אוגדים ומזמנים.
דגלימו ישים כככבי שחק נמנים. מעריב.
הוגי דת מראש נסוכה.
ובאים ולנים שבעה בסוכה.
זכות המציאם וגוננם ממסוכה.
חוק אהבתם בלי לחסכה. אוהב.
ליל שיני:

איומתך³ סודרת קילוסך במקהלות.
לולב ימים נוטלת ולא לילות.
ההלל שמחה מאמצת שמנה לעלות(?).
להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות. מעריב.
ברצף סוכת ענני כבוד נתקרבה.
דוד טרם כמאז נתרבה.
חבת זקוקים ובקרבינו (תתה [?]) התיצבה.
מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. אוהב.
ליל שמיני של עצרת:

אעניד⁴ לך תפארת והלל.
ביום השמיני בעצרת ליל.
גבורתך ברוב עם אמלל.
דוד מעריב⁴ * יום ומביא ליל. מעריב.
הזכר לעטרינו בשנת טובתך.
ונרוה מדשן ביתך.
זכור לדורשיך יושבי ביתך.
חסד נעורים אהבת כלולותיך. אוהב.

ליל אחרון:
את⁵ יום השמיני / בטוב יזמיני,

2. איז שב. ונמצא בסדורי אשכנז.
- 2*. על פי סוכה פרק ג' משנה ח': גימוניות של זהב.
3. מחזור ויטרי, עמ' 577, נקבע לליל ראשון.
4. שם, עמ' 582 בשינויים. ושם נקבע לליל אחרון. בסדורים שלנו נקבע כסדר זה.
- 4*. כן במחזורי. בסדורים: מעביר.
5. נמצא בסדורים. במחזורי בשינויים.

רני ופלט תסובבני,
לעת ערב בצלו לגונני. מעריב.
איומה אהב בידך בתוסף,
במדה מרוכה מראש בכוסף.
בוה עצרת חג אוסף,
אוהביו יקרב אליו ליוסף. אוהב.

מעריבי פסח:

ליל⁶ שמורים אותו אֵל חצה,
בחצות לילה בתוך מצרים כיצא.
גבור על קמיו יחצינו כחצה,
דוד מעריב ערב ונזמרנו בנפש חפצה. מעריב.
ליל שמורים הוא זה הלילה,
ועתדו אֵל באומר חצות לילה.
זה אשר לן יום וגם לילה,
חוק אהבתו יזכור לניני חלק לילה. אוהב.

ליל שיני:

ליל⁷ שמורים אור עולמו נגלה,
בצאתו לשבור מוטות עגלה.
גוי מקרב גוי באותו לגאלה,
דור דורשיך בקר וגם לילה. מעריב.
ליל שמורים הוכן אחרית מראשית,
משומר ובא מששת ימי בראשית.
זכר לפועל אשר השית,
חומת וחיל אהבת[ו] ישית. אוהב.

[ליל שביעי:]

ויושע⁸ אדון איומה מכף מעניי,
וירא בעוני עמו שוכן מעוני.
אי גאני וגאותיו כניצול מוני,
הוא הלילה הזה לה. מעריב.
עזי דיגלנו על במתי עולם,
ה' החרים שוסי והמציאם כפעלם.
מרכבות וחיל בזו עם עולם,
באהבתו ובחמלתו הוא גאלם. אוהב.

ליל אחרון:

ויושע⁹ ה' אום למושעות.

6. בסדורים. 7. עמ' 569, נקבע לליל ראשון.
8. אין שם ואף לא בסידורים. עיין: אוצר השירה והפיוט, כרך ב, 229.
9. שם, עמ' 573. בסדורים נקבע לליל ראשון. 9. במחזורי ובסדורים: דגול.

הלכות תפלין

וירא ישראל בפרוע פרעות.
או ישיר גילת חוסן ישועות,
עזי דיגלני * גיה ואישון להשעות. מעריב.
ה' הכין כלי מלחמה,
מרכבות ושלישים גיהג במהומה.
תהומות זימנם באף ובחימה,
ימינך חבל נחלתך לרחמה. אוהב.

לשבועות :

וירד ¹⁰ אביר יעקב נורא עלילה,
וידבר ביטוי עשרת הדברות בהמולה.
אנכי גילה והאיר לעמו תחלה,
דגול מעביר יום ומביא לילה. [מעריב].
לא יהיה לך תבנית אליל נכלם,
לא תשא ותמיר קדושת אֵל נעלם.
זכור זריזות משפטי עונג ופילפולם,
חנון יזכר לנו אהבת עולם. [אוהב].

[לליל שני:]

אנכי ¹¹ אחת דבר בקדשו,
באר שינה צור קדושו.
לא יהיה לך גילול אליל לדורשו,
דגול השכם והערב להקדישו. [מעריב].
לא תשא הזכרת שם המיוחד,
וכל הארץ רעשה ותפחד.
זכור זימן עם שמור עם כאחד,
חמודה גנוזה להנחיל גוי אחד. [אוהב].

הלכות תפלין¹

פרק ראשון

מצות עשה להניח תפלין של ראש ולקשרן על היר, ויזהר שלא יהפכו הרצועות בעת הנחתן².

וזה סדר הנחתן, תפלין של ראש מניחן על הקדקד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים, מקום שמוח של תנוק רופס, באמצע כבין העינים, והקשר בגבה עורף שהוא סוף

10. שם, עמ' 574. ובסדורים בשינויים. 11. שם, עמ' 575.

1. רמב"ם, הלכות תפלין, פרק ד: סמ"ג, עשין כב.

2. מסתבר שהכוונה בין לרצועות של יד ובין של ראש. וכן שיטת הרמב"ם פרק ג, יט. בגליון מספר תיבות שאינן ניתנות לקריאה.

הגולגלת. ויהדק הקשר בגובה הראש ולא במפרקת. ושל יד קושרם על שמאל על הקבורת. הוא בשר התפוח שבין פרק הכתף ובין פרק הזרוע, שנמצא כשהוא מדבק מרפקו לצלעו תהיה תפלתו נגד לבו ומקיים והיו הדברים האלה על לבבך³.

המניח תפלין על פס ידו, או של ראש על מצחו, מין⁴. תפלין עגולין אין בהן מצוה. אטר מניח תפלין בימינו שהוא שמאל לו, שולט בשתי ידיו יניח בשמאל העולם. תפלין של יד ושל ראש אין מעכבין זה את זה שהן שתי מצות. ואפילו אם אינו מניח רק אחד מברך שתי ברכות⁵. על של ראש מברך על מצות תפלין, ושל יד להניח תפלין, וכן פסק רבינו תם⁶ והעו"ז⁷ ורב יהודאי גאון⁸, וכן בילמדינו⁹. ואומר המיימוני¹⁰ שאפילו הניח שתיהן מברך אחת להניח תפלין ולא יותר¹¹.

וקושר של יד תחלה ומניח אחרי כן של ראש. ובין ברכת להניח עד שומו של ראש אסור אפילו להשיב שלום לרבו¹², ואם שח עבירה היא וחוזר לברך על של ראש שתי הברכות. ולדעת המיימוני מברך ברכה שנייה, על מצות בלבד ואחר כך מניח של ראש. ואם אינו מניח רק תפלין אחד, לדעת המיימוני¹³ אם הם של יד מברך להניח ואם של ראש מברך על מצות.

וכל זמן שמניח תפלין מברך, ואפילו חולץ ולובש ק' פעמים ביום. ומברך קודם לעשייתו, ויברך על תפלת ידו קודם קשרו, אחר שהניחה על הקיבורת¹⁴.

כשחולצין חולץ של ראש תחלה וישימם בכלין ואחר כך של יד, נמצא למחר יפגע תחלה בשל יד להניח. שאם היה פוגע של ראש תחלה היה אסור¹⁵ להניח של יד תחלה, שאסור להניח מצוה ולעבור ממנה למצוה אחרת.

3. דברים ו, ו. בגליון: ואז לא יהיו לאחרים לאות (מנחות לו, ב). ואם נקרע הבית [יד] כתב [הר"ן מקורנביל] [דאין] לחוש (סמ"ק קנג).

4. "הרי זו דרך המינות" (משנה מגילה ד, ח).

5. סמ"ג, שם. משמע דאף על של יד, בלבד, מברך שתיים. וכן במחזור ויטרי, עמ' 642. עיין טור אורח חיים כו, שם מחלק בין של יד לשל ראש ורק על של ראש מברך שתיים.

6. מנחות לו, א תוס' ד"ה לא. שם מדובר במניח של יד ושל ראש ולא במניח אחד בלבד. עיין ברכות ס, ב תוס' ד"ה אשר, שם מוכח כשיטת הטור שבהערה הקודמת.

7. על פי הסמ"ג, שם יש לתקן: ורב עמרם. אבל מסתבר לקרוא: והעיטור, וזו שיטתו בחלק שני מספרו, דף כו, א (למברג 1860).

8. הובא בסמ"ג, שם. 9. מדרש תנחומא, סוף פרשת בא. 10. שם, הלכה ה.

11. שתי התיבות האחרונות מהגליון.

12. בגליון: יצו' בספ' ... חנכו [?] אפילו לענות [יה] א שמיא [רבא] וקדושה יפסיק, וכן דעת ר"ת (מרדכי הלכות קטנות, הלכות תפילין).

13. דין זה נכתב בגליון. דעת החולקים, עי' הערה 5.

14. בגליון: וכן פסק רבינו אליהו מפרי' שצריך לעשות הקשר בכל יום. ורבינו תם פירש דאין צריך דאם כן שצריך לא הוי קשר של קיימא ולא היה אסור לקשרו בשבת ובפרק המוצא תפילין (עירובין צו) קאסר. ומחלוקת זו במנחות לה, ב. תוס' ד"ה משעת. לדעת הגליון סובר המחבר כרבינו אליהו, וצ"ע כי לשון המחבר כאן הוא כלשון הרמב"ם, שם, הלכה ז. 15. משמע שאם פגע בשל ראש תחלה חייב להניחם כיון שאין מעבירין על המצוות (יומא לג, א), אך מלשון הרמב"ם שם, הלכה ח מוכח שאף אם פגע בשל ראש תחלה חייב להקדים של יד כי כן סדר הנחתן, ודין אין מעבירין על המצוות נדחה, וכן דעת הסמ"ג, שם. וכן כתב, בפירוש, הבית יוסף בטור אורח חיים כה. אמנם יתכן שיש לקרוא: היה איסור וכו', כלומר, אם פוגע בשל ראש תחלה הרי מחויב לדחותם ולהקדים של יד ואז היה עובר על איסור דאין מעבירין על המצוות.

ולא יברך לשמר חוקיו¹⁶ בשעה שחולץ דהלכה דלילה זמן תפלין, ואין מורין כן. דהחקה דממעטין ימים ולא לילות גבי פסח קאי ולא אתפלין¹⁷, ודלא כבני מערבא. וכלי שהכינו להניח בו תפלין והניחו בו קדוש, ואסור לשום בו דבר חול. אבל הכינו בלא הנחה, או הניח בו עראי בלא הכנה חול כשהיה. ואסור לתלות התפלין אפילו ברצועה אם לא בכיס.

לילה ושבט ויום טוב לאו זמן תפלין, שנאמר מימים ימימה¹⁸ וכתוב והיה לך לאות¹⁹, יצאו שבט ויום טוב שהן עצמן אות. וחול המועד, פסק רבינו שמשון ור' יהודה²⁰ שמניחין מירושלמי²¹, דההוא גברא אובד תפלויה אתא לקמיה דרב א"ר זיל כתוב ליה. והא דתנן כותב אדם תפלין לעצמו ולא לאחרים, רב פתר ליה לאחר המועד אבל לצורך המועד יכול לכתוב אף לאחרים. ויש שאין מניחין²² שהן אות, פסח בעבור מצות, סוכות בעבור לולב וסכה. וה"ר יעקב²³ מקורבויל כתב טוב להניחם בלא ברכה.

זמן הנחת תפלין משיראה חברו, שאין רגיל בו אלא לפרקים ברחוק ד' אמות ויכירהו, עד שתשקע החמה. הניח אחרי השקיעה עובר בלאו שנאמר ושמרת החקה, על דעת המיימוני²⁴ ולא כמו שפירש הרב משה²⁵ כאשר כתבתי. הניח קודם שקיעה וחשכה עליו והן עליו כל הלילה מותר, ואין מורים כך לרבים²⁶. היה בדרך ותפלין בראשו, או בבית המדרש וקדש היום מניח ידו עליהן עד הגיעו לביתו. ואם ימצא בנתיים מקום המשתמר ישימם שם.

כל הפטור מק"ש פטור מתפלין. [קטן] היודע לשמור תפלין אביו לוקח לו כדי לחנכו במצות. חלי מעים, וכל מי שאין יכול לשמור נקביו כי אם בצער, ומצטער, ומי שאין דעתו מיושבת עליו כיון שאסור להסירה דעתו מהם וחייב למשמשן כל שעה פטורין מתפלין. רבנן דבי רב אשי²⁷ כל אימת דמשמשי מברכין. וכל הטמאים חייבים. כהנים בעבודתן, ולויים בשירן, וישראל כשעומדים על המקדש פטורין, וכן מתפלה.

16. בני מערבא נהגו לברך ברכה זו שעה שחלצו את התפלין בסוף היום (ברכות מד, ב). שיטת המחבר כאן כדעת הסמ"ג, שם. דלילה זמן תפלין. ועיין לקמן דעת הרמב"ם.

17. מסקנת הגמרא מנחות לו, ב.

18. שמות יג, י. מפסוק זה דורשין דלילה לאו זמן תפלין (מנחות שם) וכן פסק הרמב"ם, ועיין לקמן.

19. שם יג, ט.

20. שיטה זו הובאה בסמ"ג, אך במקום ר' יהודה כתוב שם, רבינו יצחק בר רבי ברוך. ובהגהות מיימוניות לרמב"ם, שם, אות ט, כתוב, שרבינו יהודה היה אומר בשם ר"י שאסור להניח תפלין בחול המועד.

21. מועד קטן פרק ג, הלכה ג. המחבר הביא רק את קיצור הדברים ופירושים. 22. עיין הערה 20. ובהלכות קטנות אות טז כתב הרא"ש בשם ספר העיתים דאסור להניח תפלין בחול המועד.

23. בכתב היד תוקן: יצחק. וכן מסתבר, כי כן כתב ר' יצחק מקורביל בספר מצות קטן קנג.

24. שם הלכה יא. 25. הוא בעל הסמ"ג, ועיין הערה 16.

26. בגליון: אפילו על דעת המיימוני. כן כתב, שם, הלכה יא.

27. סוכה מו, א. מימרא זו הובאה בסמ"ג אבל הרמב"ם לא הזכירה, עיין על כך בכסף משנה הלכה ז, שם נדון גם פירוש המימרא.

פרק שני

תפלין צריכין גוף נקי שיזוהר שלא יפית בהם, לפיכך לא יישן בהן אפילו שינת עראי, וזה כדי הלוח מאה אמה¹. אם לא שמניה ראשו בין ברכיו, או מניה סודר עליהם, אם אין עמו אשה ואז מותר בשינת עראי². ואם תפלין כרוכין בידו ישן, ואפילו קבע. אוכל בהן עראי. ואם נכנס לסעודת קבע חולצן ומניחן על שולחנו עד שיטול ידיו, ואחר כך יניח ויברך על מזונו והן עליו.

הוצרך לבית הכסא או להשתין וירא להניחן בחורין הסמוכין לרשות הרבים מפני עוברי דרכים, חולץ תפלין ברחוק ד' אמות וגוללן בבגדו ואוחז בימינו נגד לבו, ולא יצא רצועה מתחת ידו טפח. ונכנס ועושה צרכיו וכשיצא מרחיק ד' אמות מבית הכסא ולובשן. ואם לא נשאר מן היום כדי לבישה אחרי כן לא יכנס בהן גלולין ואפילו להשתין, אלא חולצן ומניחן בכלין, אם היה בו טפח³, ואוחז הכל בידו ונכנס. וכן אם הוצרך בלילה יעשה כן. ובבית הכסא עראי אסור ליכנס גלולין שנתזין ניצוצות על רגליו. ולהשתין אפילו בבית הכסא קבוע אסור שהרי נתזין על רגליו, אם לא בשיבה או בעמידה ועפר תיחוח או מקום מדרון. שכח ונכנס לבית הכסא ולבוש תפלין, מניח ידו עליהן עד גמרו עמוד ראשון, כי סכנה אם יעמד על עצמו ויצא ויחלוץ ואחר כך נכנס ועושה צרכיו. שכח ושמע מטתו בהן לא יאחו אפילו ברצועה עד נטלו ידיו העסקניות.

במרחץ במקום לבושים מותר להניחם. מקום מקצת לבושים לא חולץ ולא מניח לבתחלה. מקום ערומים חולץ, ולא יניח תפלין עד שיכסה ערותו וילבש בגדיו. הנושא משאו על ראשו חולצם עד הסירו המשוי. אפילו מטפחת אסור להניח על הראש שיש בו תפלין, אבל צונף מצנפתו על תפלין⁴. לא ילך בתוך ד' אמות של קבר ושל מת בתפלין, ואסור לשמש מטתו בבית שהם או ספר תורה אם לא הם כלי בתוך כלי שאין מזומן להם, ומותר אז להניח תפלין בין כר לכסת תחת מראשותיו שלא כנגד ראשו ואפילו אשתו עמו. ועשרה כלים המזומנים להם ככלי אחד הן.

1. שעור זה הוזכר בסוכה כו, א והובא בסמ"ג, שם, אבל הרמב"ם השמיט שעור זה ועיין בסוף משנה, שם, הלכה טו, ובבית יוסף ובבית חדש טור אורח חיים מד.
2. מפשטות לשון הרמב"ם, שם, הלכה טו, משמע שאין היתר לשינת עראי אלא אם כן הניח עליהן סודר ומניח ראשו בין ברכיו. מלשון המחבר מוכח שדי באחד משני התנאים ומסתבר שזו דעת הסמ"ג שם שכתב: אבל מונחות בראשו ובגדו עליהם ישן שינת עראי כדי הלוח מאה אמה. לפי זה צריך לומר שמה שכתב המחבר שאם מניח ראשו בין ברכיו מותר משום שאז אי אפשר לישון שינת קבע. והוא הדין במניח סודר. ועיין בפרי מגדים לאורח חיים מד, שם הביא שני פירושים בדברי הרמב"ם, לפירוש אחד דרושים שני התנאים ולפירוש האחר די באחד מהן.
3. בגליון: או בכלי שאין כליו אפילו אין בו טפח. והוא מלשון הרמב"ם, שם, הלכה יט.
4. בגליון: ומתפללין] על המ[צנפת] נראה שמ[ותר] אם הבתי[ם] מחוץ למצנפת, וראה מכה גדול שהיה מ[ניח] תפלין בין ציץ ומ[צנפת] [זבחים יט, א], אם לא דשני מ[צנפת] כהן גדול דאית בה מצוה. [ואמר לי] הר"ר [ברכיה] מניקול שמ[ותר]. מוכח מכאן דאף לבתחלה אין דין חציצה אלא בבתיים עצמם ולא ברצועות, ואף לא במה ששייך לקשירה, ועיין תשובות הרשב"א תתכז שכתב כן להלכה ולא למעשה, ועיין אורח חיים כו, ד בט"ז ובמגן אברהם שם.

הלכות מזוזה

לעולם ישתדל שיהיו תפלין עליו כל היום שמשמרו אותו מחטא ואינו מושך בשחוק ובשיחה בטילה כל זמן שהן עליו. רבינו הקדוש⁵ לא הלך ד' אמות בלא תורה ובלא תפלין וציצית. ובשעת תפלה יזהר מן הכל להיותם עליו. כל הקורא קריאת שמע בלא תפלין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. ומי שאין מניחן עובר ח' עשה, וכל הרגיל בהן מאריך ימים, שנאמר⁶ יי עליהם יחיו.

הלכות מזוזה¹

פרק ראשון

מצות עשה לכתוב מזוזה, ואחר כתבה יכפלנה ויגללנה מסוף השטה לתחתה, שכשיפתח הקורא לקרות יקרא מראש השטה לסופה. ואחר שגוללה יניחה בשפופרת קנה או עץ, או של כל דבר, ומחברה אל מזוזת ימין הפתח במסמר, או חופר במזוזת הפתח ומכניסה. וקודם שיקבענה מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה. ולא יברך בשעה כתיבה כי קביעתה גמר המצוה. וקובעין אותה בתוך חלל הפתח בטפח הסמוך לחוץ, בתחת שליש העליון של גובה השער, כשהוא מודד ממטה למעלה, ואם קבעה למעלה מזה כשירה. והוא שירחקנה מן המשקוף טפח. על ימין² המזוזה. תלאה במקל, הניחה אחורי הדלת, או חפר במזוזת הפתח והכניס המזוזה כמו גג, כברית הקרשים בטבעות פסולה. לשון המיימוני כפירוש רש"י³ שפירש גג זהו שוכב, אבל ר"ת⁴ פירש מעומד. כפוף כג'⁵ ומשוכב כשרה. ונהגו העולם כרש"י⁶. העמיק לה טפח פסולה. חתך קנה והכניס בה מזוזה ואחר כך חבר הקנים אל קנים אחרים והעמיד מן הכל מזוזת הפתח פסולה, שקדמה קביעת המזוזות לעשיית מזוזת הפתח.

מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע, מזוזת רבים פעמים ביובל, שמא נרקבה בכתלים ונמחק אות אחת.

הכל חייבים במזוזה ואפילו נשים ועבדים. ומחנכין הקטנים לעשות מזוזה בביתן. השוכר בית בחוצה לארץ והדר בפונדוק בארץ ישראל פטור מן המזוזה כל ל' יום. אבל השוכר בית בארץ חייב מיד. המשכיר בית לחברו, השוכר חייב אפילו נותן שכר בעבודה, שהיא חובת הדר. כשיצא לא יטלנה בידו, ואם הבית לגוי⁷ נוטלה.

5. ברמב"ם, שם, הלכה כה מיוחס הדבר לרב, תלמיד רבינו הקדוש, במגילה כה, א נאמר על רבי זירא.

6. ישעיה לח, טז.

1. רמב"ם הלכות מזוזה פרק ה' סמ"ג, עשין כג. 2. כלומר, קובעים מזוזה בימין.
3. מנחות לג, א ד"ה עשאה כמין גג. מתלאה במקל ועד פסולה הוא לשון הרמב"ם, שם, פרק ה, ח.

4. מנחות, שם, תוס' ד"ה הא, לדעת רבינו תם יש לקבוע את המזוזה משוכב.
5. כן כתב הסמ"ג, שם לשיטת רבינו תם, אבל בתוס', שם כתבו שגם לדעת רש"י כפוף כג' כשר.
6. גליון: ולצאת ידי שניהם טוב להניח באלכסון. וכן בסמ"ק קנד.
7. כלומר, אם בעל הבית גוי נוטלה, וכן ברמב"ם, שם, פרק ה, יא.

בירושלמי⁸, עיר שיש בה חזירים פטורה ממזוזה, וזהו דווקא בפתח שחזירים מצויין שם, ונוהגין אנו לכסות המזוזה ואז אין חשש.
בית שאין בו ד' אמות על ד' אמות, וכן ארכו יתר על רחבו ויש כדי לרבע ד' על ד' אכסדרה, הוא מקום שיש לו ג' כתלים ותקרה אע"פ שיש לה שני פצימין ברות רביעית, הואיל והן להעמיד הקרוי ולא משום מזוזה, ותקרה שאין לה כתלים אלא עומדת על עמודים מכאן ומכאן, להעמיד הקרוי הן, ולא משום מזוזה לפיכך פטורים. בית שיש לו שתי מזוזות וכפה כמין קשת במקום המשקוף, אם יש בגובה המזוזה מ' טפחים ומעלה חייבת, ואם אין לה י' פטורה. בית שאין לה תקרה פטור. מקצתו מקורה, נראה למימוני¹⁰ שאם הקרוי כנגד הפתח חייבת.
ומעמיד הדלתות ואחר כך קובע המזוזה, בהלכות גדולות¹¹, בית חדש כיון שגמרה חייבת במזוזה.

פרק שני

הרה"בית ולשכות ועזרות ובתי כנסיות ומדרשות שאין בהם בית דירה פטורים לפי שהן קדש. ואם היה בית דירה בבית הכנסת ומדרש חייבין.
כל שערי המקדש לא היה להן מזוזה חוץ משער ניקנור ושלפנים הימנו ולשכת פרהדרין שהיה בו בית דירה לכהן גדול בו ימי פרישה.
בית התבן, בית הבקר ועצים ואוצרות¹ פטורים, שנאמר ביתך, המיוחד לך, לפיכך רפת בקר שגשים מקשטות שם חייב. בית שער, אכסדרה ומרפסת, גינה ודיר פטורין שאין עשויין לדירה. ואם בתים החייבים במזוזה פתוחים לאלו גם אלו חייבין, לפיכך שערי חצירות ומבואות ומדינות ועיירות, הואיל ובתים החייבין פתוחין להן חייבין. אפילו י' בתים, זה פותח לזה וזה פותח לזה, הואיל והפנימי חייב כולם חייבים.
ובענין דירת כבוד, פרט לבית הכסא ומרחץ וטבילה ובורסקי. ובענין דירת קבע פרט לסכת החג ובית שבספינה. ומשתי סוכות יוצרים זו לפנים מזו, מעטינן החיצונה, והחנויות שבשווקים פטורין.
בית שיש לו פתחים הרבה, אפילו לא רגיל כי אם באחד חייבים. פתח קטן שבין בית לעלייה חייב. חדר שבבית, אפילו חדר בחדר, חייב לקבוע מזוזה על שער הפנימי

8. הובא בסמ"ג, שם, וכתב בשם ריב"א דלא נמצאה הלכה זו בירושלמי.

9. משמע שבית שיש בו כדי לרבע פטור, אע"פ שלא נאמר כן במפורש. אבל בגליון שונה הנוסח וכן נכתב: בית שאין בו ד' אמות על ד' אמות פטורה, עגול ויש כדי לרבע ד' על ד' וכן ארכו יתר על רחבו ויש כדי לרבע ד' על ד' חייבת. לפי תקון הגליון אם יש כדי לרבע חייב וכן פסק הרמב"ם, שם, פרק ו, ב. דעת הרא"ש, בהלכות קטנות הלכה טז, שאם יש כדי לרבע פטור. בסמ"ג, שם, לא נתבארה הלכה זו.

10. רמב"ם, שם, פרק ו, ה.

11. הלכות מזוזה. צריך עיון מה למד המחבר מדברי ההלכות גדולות, ואולי אפשר לומר שרצה בזה לסייע למה שכתב לעיל שקובעים את המזוזה לאחר העמדת הדלתות שהיא שיטת הרמב"ם. שם ורוב הראשונים חולקים עליו, עיין בטור יורה דעה רפו ובבית יוסף שם.

1. זו דעת הרמב"ם, שם, פרק ו, ז אבל הסמ"ג, שם הביא מחלוקת תנאים בענין האוצר. ועיין טור יורה דעה רפו.

הלכות ציצית

והחיצונה ושער הבית, שכלן עשויין לדירה. פתח שבין בית המדרש ובית הכנסת ובין ביתו ורגיל² באותו פתח חייב. פתח שבין שני בתים הולכין אחר ציר הדלת, מקום שהציר נראה עמו, שם קובעין המזוזה.

חייב אדם ליזהר במצוה זו שכל זמן שיכנס ויצא ויראנה יזכור אהבת הבורא ומצותו. כל שיש לו תפלין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק לו שלא יחטא. שיש לו מזכירים הרבה, והן המלאכים המצילין אותו מלחטא שנאמר³ חונה מלאך יי סביב ליראיו ויחלצם.

בירושלמי⁴ בעי מי שאין לו רק מעות לקנות תפלין או מזוזה, הי קודם, ומסיק דמזוזה קודמת הואיל וישנה בשבת ויום טוב.

הלכות ציצית¹

פרק ראשון

מצות עשה להטיל ציצית על כנפי כסות צמר ופשתים שראוי לכסות ראשו ורובו של קטן שאין צריך לשמרו ללכת לבדו בשוק, שיש בו ד' כנפות. אם יתר מד' עושה לד' כנפות הרחוקים יותר, ולא של פחות מד'. אפילו הכסות של שני שותפין חייב. כסות שאל פטור כל ל' יום. טלית משי וצמר גמל וארנבת ונוצת עזים חייבין מדרבנן².

חוטי צמר למצוה עושה בכסות³ צמר, ופשתן לפשתן, ומשי למשי, מין במינו. וצמר ופשתים, אם ירצה, יעשה לשאר מינים. אבל צמר לפשתים או פשתים לצמר בלא תכלת, אע"פ שכלאים בציצית הותר, לא יטיל שאיפשר לעשות בלא כלאים⁴. כסות בגד וכנפיה עור חייבת בציצית, להפך פטורה. כסות פשתן לא יטיל בה תכלת, אלא יעשה הלבן בלבד של פשתן, גזירה שמא יתכסה בלילה שלא זמן ציצית, שנאמר⁵, וראיתם אותו בשעת ראייה. וסומא אע"פ שאינו רואה חייב הואיל ואחרים רואין אותו, ואם התכסה באותו כסות בלילה עובר משום כלאים אע"פ שביום מותר. בגדי קופסא כיון שאין מתכסה בהן פטורין מציצית. פסק רב עמרם⁶ דסדין בציצית פטור כבית שמאי והלכות גדולות⁷ מחייבין כבית הלל.

2. כלשון הרמב"ם, שם, פרק ו, יא אבל הסמ"ג שם כתב: פירוש רגיל לכל בני הבית, כך פירש רש"י (מנחות לג, א) אבל אם אין רגיל בו כי אם הוא לבדו פטור.
3. תהלים לד, ח.
4. סוף מסכת מגילה. ודעת הרא"ש, בהלכות קטנות, הלכות תפלין ט, דתפלין קודמין וכן נפסק באורח חיים לה, יב, ועיין במגן אברהם שם.

1. רמב"ם הלכות ציצית; סמ"ג, עשין כו.
2. ברמב"ם, שם, פרק ג, ב שאין חיוב מן התורה אלא בצמר ופשתים אבל הסמ"ג, שם, חולק. ועיין טור אורח חיים ט בבית יוסף ודעות הפוסקים בענין זה.
3. הלשון מקוצר, והכוונה שלכסות צמר עושים ציצית של צמר.
4. לשון הרמב"ם, שם, פרק ג, ו. 5. במדבר טו, לט.
6. כן כתב משמו בסמ"ג שם. ודין זה שנוי במחלוקת בית שמאי ובית הלל במנחות מ, א. לעיל הביא המחבר את שיטת הרמב"ם דכסות פשתן לא יטיל בה תכלת אבל לבן יעשה, וכאן לא פרש את דברי רב עמרם והסמ"ג פרש את דבריו שפטור לגמרי ואף ציצית של פשתן לא יטיל. 7. בהלכות ציצית.

כיצד צובעין תכלת של ציצית, שורין צמר בסיד ואחר כך מכבסין עד שיהיה נקי ומרתחין אותו באהלא, כמו שהצובעין עושין, כדי שיקלוט העין, ונותנין חלון שדומה עיניו לעין ים ודמו שחור ומצוי בים המלח, ונותנין ליורה עם סמנין ומרתחין אותו ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין הרקיע, וזה תכלת של ציצית שאין צבעו משתנה. אבל תכלת סתם נצבע בפוך של כחול⁸ דמות הרקיע ופסול לציצית. וכל שאר צבעים פסולים. וצמר רחל בת עז פסול לציצית. וצריך תכלת של ציצית צביעה לשמה. ואם צבע מעט צמר מצבע שבירה לנסות אם יפה אם לאו כל היורה פסולה. אלא לוקה הצבע מן היורה בכלי קטן ומניח בו מעט צמר שנוזק בו ושורף את שבדק, שהרי נצבע לבדיקה, וצובע התכלת בשאר הצבע שלא נפגם, אבל צבע שבכלי שבדק בו פסול שנפגם.

אין לוקחין תכלת אלא מן מומחה פן צבעה המוכר שלא לשמה. חצר שמוכרין בו תכלת מוחזקין לוקחין ממנה בלא בדיקה עד שתחשד. וכן הבדיקה יקח התבן וריר של שבלול ומי רגלים של מ' יום ושורין התכלת בכולן מעת לעת ואם עמדה בעינה כשירה. ואם כהת ישים התכלת בתוך בצק שעורים שמעפשים למוריים ואופה הבצק בתנור ואם כהת ממה שהיה⁹ פסולה. הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם אפיה כשירה.

הפקיד תכלת לגוי בכלי חתום, חותם בתוך חותם כשירה, בחותם אחד פסולה שמא החליף. לקח טלית מצויצת בשוק מישראל כשרה. מגוי תגר כשרה, מגוי הדיוט פסולה. מצא תכלת בשוק אפילו חוטין פסוקין ומשורין¹⁰ פסולה. עושה צבע הלבן מעין הטלית, ירוק לירוק, לבן ללבן. ואם הטלית כולה תכלת עושה הלבן משאר צבעונין חוץ מן השחור שנראה כתכלת, וכורך על הכל חוט תכלת כדרך שעשה בשאר ציציות שאינן צבועין. וכתב הר"מ מקוצי¹¹ שאין לחוש להטיל ציצית צבוע בטלית לבן דאמר פרק התכלת¹², מידי צבעא גרים.

חוטי ציצית, בין לבן בין תכלת, צריכין טויה לשם ציצית. אין עושין אותו מצמר הנאחו בקוצים ומנימין הנתלשים מבהמה ומשירי שתי האורג שמשיר בסוף הבגד, אלא מגזת צמר ופשתן. וגזול ונדחת וקדשים וצמר בהמה שהשתחוה לה איש, פסולין. והמשתחוה לפשתן נטוע כיון שנשתנה כשר.

ציצית שעשה גוי פסולה, שנאמר¹³, בני ישראל, ומדקדק ר"י¹⁴ מדלא ממעט הספר נשים דנשים יכולות לעשות ציצית. וכן הורה רבינו יהודה¹⁵ לאשתו להנהיגה לעשות ציצית. עשאה ישראל בלא כוונה כשירה.

עשאה מן העשוי כגון, להביא כנף אפילו אמה על אמה שיש בו ציצית ולתפור על הבגד או לעשות ציצית בכנפות ולקשרם כהלכתם ואחר כך חותכם פסול, שבעת שקשרם היו פסולין וכשחתכם נעשה מן העשוי ופסולין דכתיב¹⁶, ועשו ולא מן העשוי.

8. ברמב"ם, שם, פרק ב, א כתוב: כפתוך שבכחול. 9. צ"ל: שהיתה.

10. זו היתה הנוסחה הישנה ברמב"ם, שם, פרק ב, ז והשיגו הראב"ד אבל בכסף משנה שם כתב שבתשובה לחכמי לוניל כתב הרמב"ם שיש לתקן את הנוסחה כך: אפילו מצא חוטין פסוקין פסולה, שורין כשרה.

11. סמ"ג, שם. 12. מנחות לח, ב. 13. במדבר טו, לח.

14. מנחות מב, א, תוס' ד"ה מנין. 15. סמ"ג, שם. 16. במדבר שם.

הלכות ציצית

הטיל ציצית על ציצית י', נחכון לבטל הראשונה מתיר הראשונה או חותכה וכשירה. ואם נתכוין להוסיף פסל הכל. וכשחתך או התיר התוספת נמצא השאר נעשה מן העשוי שמעשה הראשון פסול. וכן המטיל לבעלת שלש ואחר כך השלימה לד' והטיל לרביעית הכל פסול שזה מן העשוי. וכן צריך לחתוך הפתילים קודם שיתחיל לקשור ולכרוך. מותר להתיר ציצית בגד זה ולתלותו בבגד אחר לכתחלה בין לבן בין תכלת. כשכופלין הטלית אין מטילין ציצית על ארבע כנפים קודם שתופרין הכל מרוח אחת.¹⁸

נפסק כנף שיש בה ציצית חוץ לג', אצבעות תופרה, בתוך ג' לא יתפור. נתמעט זוית הבגד שבין חוטי הציצית ובין האריג, אפילו לא נשאר מן האריג אלא כל שהו, כשירה. וכן נתמעטו חוטי ציצית אפילו לא נשאר אלא כדי עניבה כשר. וספק בתלמוד¹⁹ אם על שאר החוטין או על חוט אחד, וטוב להחמיר. ואם נפסק אפילו חוט אחד מעיקרו פסולה, כלומר, סמוך לכנף ממש. ולא בעינן שיהא בפתיל כדי לענבו מאחר שנשאר בגדיל כדי לענבו²⁰ כשר. ואם נפסקו ג' חוטין מציצית אפילו נשאר כדי עניבה פסולין, כך קבל הר"מ מקוצי²¹ מרבותיו בשם ר"י. אם רצה לעשות כל חוט בין לבן בין תכלת כפול ח'²², אם שזור עד שנעשה חוט אחד כשר ונחשב כחוט אחד.

פרק שני

התכלת אין מעכב הלבן, הלבן אין מעכב התכלת. שאין לו תכלת עושה לבן. עשה לבן ותכלת, ונפסק הלבן ונשאר התכלת לבדו כשר. ואף על פי כן שניהם מצוה אחת שנאמר ג', והיה לכם לציצית. וד' ציצית מעכבות זו את זו שמצוה אחת הן. וכך יעשה הציצית, מתחיל מזוית הבגד סוף האריג ומרחיק ממנה, לא יותר מג' גודלים ולא פחות מגודל². ומכניס שם ד' חוטין וכופלן באמצע ויהיו ח' חוטין. ואורך החוטין ד' גודלין, ויותר כל מה שירצה אבל לא פחות, ואחד מן הח' חוטין יהיה

17. כפסק הרמב"ם, שם, פרק א, טו. ועיין טור אורח חיים י.

18. כדמב"ם, שם, פרק א, יו. הלשון כאן אינו מדויק, וזה לשון הרמב"ם: אלא אם כן תפרה כולה ואפילו מרוח אחת.

19. מנחות לח, ב. המחבר פרש את הגמרא כסמ"ג, שם והספק הוא אם כדי עניבה פירושו כדי עניבת שאר החוטין או אחד החוטין.

20. כלשון הסמ"ג, שם.

21. סמ"ג, שם. עיין שם טעם הדבר.

22. כתב הרמב"ם, שם, פרק א, י: אחד חוטי לבן ואחד חוטי תכלת אם רצה לעשות שזורין עושה, אפילו היה החוט כפול משמונה חוטין ושזור עד שנעשה פתיל אחד אינו נחשב אלא חוט אחד. משמע מדבריו שאין כל הדור בחוט כפול שמונה, אבל מלשון המחבר מוכח קצת שיש בכך משום הוור. עיין בתשובות באר עשק גא (ויציה תל"ד). כן לא גלה המחבר דעתו בענין השזירה, ודעת הסמ"ג, שם שחוטי ציצית טעונין שזירה.

1. במדבר טו, לח.

2. אבל ברמב"ם, שם פרק א, ו ובסמ"ג, שם כתוב: ולא פחות מקשר גודל.

3. מתוך הענין משמע שנשמט קטע לפני תיבה זו, וזה לשון הרמב"ם, שם, פרק א, ז: ולוקח חוט אחד מן הלבן וכח"ך בו כריכה אחת על שאר החוטין בצד הבגד ומניחו ולוקח חוט התכלת וכו'.

תכלת והו' לבן. ולוקח³ חוט תכלת וכורך ב' כריכות לצד כריכת הלבן וקושר שני קשרים זה על גב זה, שאינו קשר בפחות. ואלו ג' כריכות נקראין חוליא. ומרחיק מעט ועושה חוליא שנייה. ועושה כך שבע חוליות ומצוה לעשות י"ג ולא יותר. ואם לא כרך רק חוליא אחת כשירה. אומר ר"י⁴ דהשתא שאין [תכלת] מצוי אין לחוש במספר החוליות אלא יכרוך עד שיהא בין הקשרים והכריכות אצבע גודל. דבשלמא בתכלת שדמותו לרקיע בעינן ז' כנגד ז' רקיעים, והמותר עד י"ג, כנגד ו' אוירים אבל עתה לא. ואם כרך התכלת על רוב הציצית כשירה. וכן הדין בלבן⁵ בלא תכלת. ונוי התכלת שיהא כל החוליות בשליש החוטין ושני השלישים ענף. ויפרדן שיהיה כציצית שער הראש. ובחוליא אחרונה, השתי כריכות של תכלת וכריכה אחרונה של לבן, שהתחיל בלבן כדי שיהא סמוך לכנף מינה, ומעלין בקדש ולא מורידין, להכי מסיים בו. העושה לבן בלא תכלת, לוקח אחד מח' חוטין וכורך על שאר החוטין עד שלישו. ומנהג לכורכו חוליות ואם רצה לכרוך בלא מנין חוליות כורך, שאין למנין חוליות וחוטין שיעור מן התורה. ומנהג⁶ לעשותה קשרים, בין כל קשר כמלא גודל. ומי שאין עושה רק קשר אחד עושהו בסוף הגדיל.

מותר לאדם ללבוש ציצית בלילה בין בחול בין בשבת בלא ברכה. והורה ריב"א⁷ לברך על מצות ציצית בליל יום הכפורים, דאמרי בירושלמי דקדושים⁸ דכסות יום חייב בציצית אף בלילה, וכל שכן המיוחדים בלילה ויום. כסות לילה פטורין אף ביום⁹. וזה ברכתה, ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית. וכל זמן שיתעטף בה משיכיר בין תכלת שבה ללבן שבה, מברך קודם שיתעטף. ולא יברך בשעת עשייתה הואיל וסוף המצוה העיטוף.

מותר ליכנס בציצית לבית הכסא ומרחץ. נפסק זורקו שאין בגוף מצוה זו קדושה. ואעפ"כ לא ימכור טלית מצויצת לגוי שמא יסבור יהודי מן הגוי שהוא יהודי ויתלוה עמו ויהרגנו.

בה"ג¹⁰ שדרו ממתבתא דסורא דמצנפת אינה ראויה לציצית אם לא כסות שחופה רוב גופו.

נשים ועבדים וקטנים אם ירצו יתעטפו בלא ברכה. אך קטן היודע להתעטף אביו

4. סמ"ג, שם.

5. כלומר, אף כשאין תכלת עושין בחוטין הלבנים כריכות וחוליות כבתכלת, והוא כדעת הרמב"ם, שם, פרק א, ט. אבל לעיל הביא המחבר את שיטת ר"י שבלא תכלת אין לחוש. גם לקמן הביא המחבר את מנהג הרמב"ם ומנהג הסמ"ג סמוכים זה לזה.

6. מנהג זה הוזכר בסמ"ג, שם, אלא ששם נאמר: "שהיו בין הקשרים וכריכה ד' אצבעות גדיל". ומלשון המחבר משמע שיש להקפיד שבין קשר לקשר יהא כמלא גודל. מנהג זה הובא במגן אברהם אורח חיים יא אות כא, בשם הזוהר. וכן הוזכר ברא"ש הלכות קטנות, הלכות ציצית טו.

7. סמ"ג, שם, בשם רבי יצחק ברבי אברהם. ומה שכתב לפני כן שילבש בלא ברכה, היא שיטת הרמב"ם. שם, פרק ג, ח.

8. קידושין פרק א הלכה ז. לפנינו, בירושלמי, כתוב: אם היו מיוחדות לו ליום ולילה שהיא חייבת בציצית. ומלשון המחבר והסמ"ג מוכח שהם לא גרסו כן בירושלמי.

9. בגליון מספר תיבות שאינן ניתנות לקריאה.

10. אין בהלכות גדולות המצוי, אך הובאה הלכה זו משמו בארחות חיים הלכות ציצית ה.

הלכות נטילת ידים

חייב לחנכו ליקח לו טלית. בירושלמי¹¹, לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך שתי כנפות לפניו ושתי כנפות לאחוריו וקורא קריאת שמע ואוחז בציציות. וכן איתא במדרש ויושע¹², והמים להם חומה מימינם, בזכות תורה. משמאלם, בזכות תפלין. מלפניהם, בזכות מילה. מאחוריהם, בזכות ציצית. ונהגו בני אשכנז להשליך מאחורי כתף ימין. וכל שאר מצות שהגשים פטורות אם ירצו יעשו, על דעת המיימוני¹³ בלא ברכה. אך פירש ר"ת¹⁴ שיכולות לברך. טומטום ואנדרוגינוס חייבים מספק ואין מברכין. אף על פי שאין אדם מחויב לקנות טלית להתעטף כדי לעשות ציצית, ישתדל להחסידי לקנותו כדי לקיים מצוה זו. ובשעה תפלה גנאי הוא להתפלל בלא עיטוף. הואיל והלבן מצוי יותר מתכלת גדול עונשו יותר. ויזהר אדם במצות ציצית ששקולה כנגד כל המצות, שנאמר¹⁵, וזכרתם את כל מצות יי ועשיתם אותם. וציצית גימטריא ת"ר וח' חוטינן וה' קשרים הרי תרי"ג מצות. בה"ג¹⁶ כל שאין לו ציצית עובר בחמשה עשה.

הלכות נטילת ידים¹

פרק ראשון

צריך² נטילת ידים תחלת אכילת פת, אפילו של חולין, ואפילו ידיו נקיות. ו[לפני] כל דבר שטבולו במשקין. ומצות חכמים היא. ומברך, בין [הנוטל] לקריאת שמע ותפילה³ ואכילה ושחרית⁴, אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים, אחר⁵ נטילה קודם ניגוב. לפי שפעמים כשבא מבית הכסא לא חזי לברך קודם נטילה, תקנו בכל הנטילות לברך אחר הנטילה. וחשיב עובר לעשייתו קודם ניגוב, כי [ה]אוכל⁶ בלא ניגוב

11. המרדכי לטוכה, סוף פרק לולב הגזול הביא כלשון הזה בשם הירושלמי לאותו פרק, אך בירושלמי שלפנינו סוף פרק לולב הגזול נאמר: יודע להתעטף חייב בציצית, ולא יותר.
12. אין במדרש ויושע המודפס (בית המדרש, יעלינק), אך כעין מדרש זו בילקוט שמעוני בשלה רלג על הפסוק והמים להם חומה, עיין ביאור הגר"א לאורח חיים ה אות י, שם מצויינים מקורות נוספים לענין זה אבל מדרש ויושע אינו ביניהם.
13. רמב"ם, שם, פרק ג, ט.
14. קדושין לא, א תוס' ד"ה דלא, לכאורה משמע דאף בציצית כן, וכן כתב הטור אורח חיים יז משמו. אמנם יש לדקדק מלשון המחבר שכתב, "וכל שאר מצות שהגשים פטורות" וכו' דאין ציצית בכלל, ועיין באורח חיים יז בט"ז אות ג שחלק בין ציצית לשאר מצות.
15. במדבר טו, לט. והגימטריא הוא מדברי הסמ"ג, שם.
16. אין בהלכות גדולות המצוי, כעין זה נמצא בסמ"ק לא וזה לשונו: ויש בה [בציצית] ה' עשה.

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ו; הלכות מקואות, פרק יא; סמ"ג, עשין כו.
2. בגליון: מצות חכמים שצריך, ועל התיבות, ומצות חכמים היא, שלהלן, הועבר קו מחיקה.
3. בגליון: וכשרוצה ללמוד כמנהג רבני(?)... עיין: מרדכי, ברכות, פרק אלו דברים, ס"י רה; הגהות מיימוניות, הלכות ברכות, פרק ו, אות ב.
4. כן במרדכי, שם, ס"י קצב, רמב"ם וסמ"ג אינם מזכירים שחרית עיין: בית יוסף, טור אורח חיים, ס"י ד.
5. מרדכי, שם, והשוה: סמ"ג, שם (בענין ברכת הלבנה); תוספות, פסחים ז, ב, ד"ה על.
6. טוטה ד, ב.

כאוכל לחם טמא, שנאמר ⁷: לחם טמא בגוים, בגימטריא ניגוב ⁸. ויש מברכין בין שפיכה ראשונה לשנייה.

ונוטל בין על גבי קרקע בין על גבי כלי ממים, ואפילו חמי האור [כשרין], ואפילו היד סולדת בהן, דקיימא לן כר' יוחנן ⁹ דאמר הכי. ואם נפסלו משתיית הכלב, כגון שהיו מרים או מלוחים ועכורין וריחן רע, בכלין פסולין לנטילה ובקרקע הם כשרים להטביל. חמי טבריא במקומן כשרים לטבילת ידיים, הפליגן במקום אחר אמה מהן, או נטלן בכלי פסולין, שאין ראויין לשתיית בהמה. [מים ש]נשתנו מראיתן, אפילו בקרקע, אפילו מחמת דבר שנתן לתוכן, או נתגלו גלוי האוסר אותן לשתות, פסולין. אבל עתה לא חישינן לגלוי ¹⁰.

מים שאובים שהדיח בהן הכלים, או שרה פתו בהם, אפילו בקרקע פסולים לנטול. בתוספתא ¹¹: לקלק מהן כלב פסולים. הדיח בהן כלים מודחין, או חדשים, כשרים. מים שנחתום מטביל ידו ¹² פסולים. מים שהוא חופן מהם בשעה לישת כשרין, שהמים שבחפניו הם שנעשו בהן מלאכה, אבל המים שחפן מהן הרי הן ככשרות. שיעור המים לנטילת ידיים רביעית לשתי ידיים. ויתן על שתי ידיו מעט מעט, עד שיתן כשיעור. ואם נתן הרביעית כולה בשטיפה אחת כשר. נוטלין ארבעה וחמשה זה בצד זה, או יד על גב יד בשטיפה אחת, ובלבד שירפו ידיהם, כדי שיהא ¹³ ביניהם המים, ויהיה באותה שטיפה רביעית לכל אחד.

בכל הכלים נוטלין לידיים, ואפילו כלי גללים וכלי אדמה וכלי אבנים אם שלמים. אבל [כלי] שאין מחזיק רביעית ודפנות הכלים ושולי המחץ וחרסים אין נוטלין בהם. ומגופת חבית שלא נתקנה לנטילה [פסולה]. ואין נוטלין בכסויי הכוסות שקורין קופרון ¹⁴, שכשוכבין אין מחזיקין רביעית. וכשנוטלין מן הכיור נוטלין והחרין וסותמין אותו, שיהא כח גברא בכל פעם. ואין נוטלין מחפני אדם ומכלים שנשברו משבירה שמתהרתן מטומאה.

כתב הר"ם מקוצי ¹⁵: כלי שניקב בכונס משקה, אפילו נקב למעלה מרביעית, אין נוטלין ממנו. נקב בפחות מכונס משקה בצדו ומחזיק רביעית למטה מן הנקב ובאין המים דרך הנקב על ידיו ונטל ידיו טהורות. אבל הנוטל מן המים הנותרים חוץ לנקב ונופלים דרך שפת הכלים פסולות, כיון שבאו מעל הנקב, שמן הנקב ואילך אין תורת ¹⁶ כלי עליו, מאחר שלא ניקב בכונס משקה. גודות עור שיש להם בית מושב נוטלין מהם. שק וקופה, אע"פ שמקבלין, אין נוטלין, שאין מלאכתן לקבל מים.

7. יחזקאל ד, יג.

8. במדכי: לחם טמא בגוים, לחם טמא, בגימטריא: בלא ניגוב ידיים. וכן גם במחזור ויטרי, עמ' 27, ובשבלי הלקט השלם, דף נה, ב. ושם: מצאתי בספר גימטריאות.

9. חולין קו, א.

10. סמ"ג, עשין עט; תוספות יומא עז, ב, ד"ה משום.

11. כן גם במדכי. בתוספתא שלפנינו ליתא. עיין בית יוסף ובי"ה, טור אורח חיים, סי' קס.

12. ברמב"ם הלכות ברכות שם, הלכה ח: את הכעכים. מטביל ידו אינו מזכיר. עיין בכסף משנה, שם. בסמ"ג: המים שהדיח בהם הנחתום את ידיו מחמת העיסה, אותן המים כשרים לנטילה. אבל

המים שהנחתום טובל בהן גלוסקות... פסולין. עיין תוספתא, צוקרמנדל, ידיים א, י, עמ' 681.

13. ברמב"ם, שם י: שיבא. 14. מדכי, שם, סי' קצח.

15. סמ"ג, שם.

16. יש להשלים על-פי הסמ"ג: כלי עליו אלא למטה מן הנקב יש תורת.

הכל נותנים לידיהם, אפילו חרש שוטה וקטן. ואסור לנטול מקלוח צנור גשמים ומעין. ומניח הכלי בין ברכיו וצק על ידיו, או יטה החבית על ידיו, או נוטל ידו אחת וצק בזו על זו, וחוזר בראשונה על השנייה. והקוף נוטל לידיהם, לדעת המיימון¹⁷, אבל הר"ם מקוצי¹⁸ כתב, שהלכה כר' יוסי¹⁹, שפוסל בקוף ובמטה חבית. ובה"ג²⁰ פסק, שמותר להטביל ידיו בתוך הכלי. ונראה לר"ם מקוצי²¹ שאסור, דבעינן כת גברא. ומותר לקבל ליטול מן הגוי ונדה. והא דפוסל בתוספתא²² כל שמטמא במשא, וזיינו לתרומה.

השוקת, שדולה אדם בידו או בגלגל ונותן לתוכה, והמים נמשכין ממנה באמה והולכין ומשקין הבהמות, או הירק, והנית ידו בשוקת ועברו המים ושטפו על ידיו, לא עלתה לו נטילה, שאין כאן נותן על ידיו. ואם ידיו קרובות לשפיכת הדלי עד שנמצאו המים שטפין על ידיו מכח נתינת האדם עלתה לו נטילה.

נטילת ידים עד הפרק. כתב הר"ם מקוצי²³, דהלכה כשמואל דאמר²⁴: כל היד, בין לחולין בין לתרומה בין לקידוש, וכן פי' הריב"ר²⁵. ונהגו העם לנטול עד חבור אצבעות²⁶ לגב היד. וצריך להגביה ידיו למעלה עד שלא יצאו המים חוץ לפרק ויחזרו ויטמאו הידיהם, וצריך לשפשף.

כל החוצץ בטבילה חוצץ בנטילה. וכל העולה למדת המקוה עולה לשיעור רביעית. וכל הצריך נטילה והטביל ידיו למי²⁷ מקוה יצא. ויברך על טבילת ידים, או על שטיפת ידים. ולא יברך על נטילת אלא כשנוטל מכלי. ומטביל אין צריך גיגוב ושטיפת פעמים והגבהת ידים. ואם הטביל במים שאין בהן שיעור מקוה או שאובין לא יצא עד שיטול.

ספק נטל או לא נטל, ספק נעשו מלאכה במים, או יש בהם כשיעור או לא, או ספק טמאים, טהור.

נוטל אדם ידיו שחרית ומתנה עליהם כל היום, אפילו יש מים בעירו, תואיל וליכא בביתו, והוא שלא יסיח דעתו מהם ולא מטנפיי²⁸. הסתם, צריך ליטול קודם אכילה. ואיכא דאמרי בשעת הדחק דווקא. ועוברי דרכים הוי שעת הדחק, ואם נודמנו מים לאחר שהתנה לא יברך²⁹. וכתב הר"י כר"ף³⁰, שאפילו שלא בשעת הדחק יתנה ודוקא שחרית מועיל תנאי, אבל שאר היום לא.

ובשחרית³¹ יטול ג' פעמים כדאיתא³²: בת חורין היא זו ומקפדת עד שלש פעמים, ולאכילה שתי פעמים, ולשאר דברים פעם אחת. והסימן לחשוף מים מגב"א. כתב המיימון³³: לט אדם ידיו במפה ואוכל פת בה אף על פי שלא נטל ידיו. אבל

17. שם הלכה יג. 18. ידים א. ה.

19. הלכות גדולות, הלכות ברכות, סוף פרק ששי, וזארא תרליה, דף ס, ב—א; ברלין תרמ"ח, עמ' 67—68.

20. ידים א. ז. 21. חולין קי, ב.

22. = רבי יצחק ברבי אברהם. מובא בסמ"ג.

23. מרדכי, שם, סי' רג. 24. צ"ל: כמי.

25. עיין טור אורח חיים, סוף סי' קסד.

26. עיין ב"ח, שם.

27. יתכן שצ"ל: הריב"ר. והכוונה לרבי יצחק ב"ר פרץ, שמחברנו רגיל להביאו (ראה להלן, הלכות סעודה). עיין: אורבך, בעלי התוספות, עמ' 403.

28. מרדכי, שם, סי' רב. 29. שבת קט, א. 30. שם הלכה ית.

קיימא לן דאסור, גזירה שמא יגע. המאכיל לאחרים אין צריך נטילת ידיים. והאוכל צריך, אפילו לא נוגע במאכל שאחר מאכילו. ואוכל במגריפה צריך נטילה. אסור להאכיל מי שלא נטל ידיו אף על פי שנותן לתוך פיו. ומי שלא אכל מידו אחת לבדה היא טהורה³¹, מדתני רבי מנשה³²: נטלת אשה ידה אחת וזנותת פת לבנה הקטן.

והרבה הזהירו חכמים³³ על נטילת ידיים שנעקר מן העולם. ומעשה ברבי עקיבא³⁴ שרצה למות בצמא, אצ"פ שהיה תבוש, בעבור שלא נטל ידיו וזמן המים נטל ידיו. והנוטל לפירות הלכה כרבא³⁵ דאמר רשות, דהוא בתרא.

הנוטל שתי ידיו לתרומה צריך לחזור וליטול פעם שנייה במים שניים כדי להסיר המים שעל גב ידיו, שהרי המים שנטל בהם תחלה הנקראים מים הראשונים, נטמאו בידיה. ואם נפל ככר תרומה לתוך המים שנטל ידיו תחלה טמא. [נפל] לשניים טהור. נטל הראשונים ונמצא על ידו דבר חוצץ ונטל השניים ידיו טמאות. שאין השניים מטהרין אלא הנשאר מן המים הראשונים. ורבינו שמשון³⁶ הנהיג בעצמו לנגב בידיה בין שטיפה ראשונה לשנייה [אפילו לחולין]. נטל הראשונים עד הפרק ונטל השניים חוץ לפרק וחזרו מחוץ לפרק לידו, ידיו טהורה³⁷, ששניים מטהרין הן. נטל ראשונים ושניים חוץ לפרק וחזרו לידיו טמאות, שמראשונים שחוץ לפרק נטמאו מחמת ידיו, ואין השניים מטהרים מים שחוץ לפרק, לפי שחזרו המים שחוץ לפרק לידו. [נטל הראשונים לידו] אחת ונמלך ונטל השניים לשתי ידיו טמאות, שהשניים מטמאים מחמת היד שלא נטלה ראשונים, וחזרין ומטמאין היד השניה. נטל הראשונים לשתי ידיו ונטל השניים לידו אחת, האחת טהורה.

וכתב הר"ם מקוצי³⁸, שצריך ג' שפיכות אף לחולין. נטל ידו אחת ושפשפה בחברתה נטמאו המים שעליה מחמת חברתה שלא נטלה וחזרין ומטמאין היד שננטלה.

ומצאתי בשם רבי יהודה בתוספות סוטה³⁹: ואנו שנוטלין ידנו שניים וראשונים חוץ לפרק יכולין אנו להשפיל ידנו אף בנטילה שקודם אכילה. ובשם ר"י⁴⁰ מצאתי: ועל מנהג העולם שזורקין מן הכלי לידם אחת ואחר כך משפשף בחברתה סגי, כיון שמתחלה נטל מן הכלי, כדאינא בתוספתא⁴¹. אבל הנותן בחבירו כחפניו ידיו טמאות, שמתחלה לא נטל מן הכלי. והא דתנן⁴²: נטל ידו אחת ושפשפה בחברתה טמאה, התם לפי שמתחלה לא נתכון ליטול אלא ידו אחת. שפשפה בראשו או בכותל טהורה. נטל שתי ידיו משטיפה אחת טהורות.

31. הדברים משוכשים ועיין שבלי הלקט השלם, דף נד, ב: ודוקא היכי דנטל שחרית, אבל אם לא נטל שחרית צריך ליטול ידיו מפני הסכנה, דהא יום הכפורים אסור ברחיצה ואפילו הכי בי האי גזנא שרי, דתנא... .

32. חולין קז, ב. 33. סוטה ד, ב. 34. עירובין כא, ב. 35. חולין קז, א. להלן, בהלכות סעודה, כותב מחברנו, שהנוטל לפירות הרי זה מגסי הרוח [כרב נחמן] אם לא טבולין במשקין... .

36. הובא במדרכי, שם, סי' רג. 37. צ"ל: לידיו ידיו טהורות. 38. סמ"ג, שם.

39. בתוספות שלפנינו אין. ועיין בית יוסף, טור אורח חיים, סי' קסב.

40. הדברים מובאים בפסקי תוספות, סוטה, אות ד. עיין: ר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק ד, עמ' 154.

41. ידים ב, ג (צוקרמנדל, עמ' 682). 42. ידים ב, ג.

הלכות מקוה

וצריך כשישפוך המים על ידו אחת כשמגיעין המים השניים עם הראשונים לא תגע מיד אל חברתה עד שישפוך גם על ידו אחרת, או ישפוך בבת אחת מים השניים על ידיו. וטוב ליוהר לשפוך על שתי ידיו כאחת ולא מידו אחת על חברתה. נטל מקצת ידו וחזר והוסיף ונטל השאר מידו, ידו טמאה. ואם עדיין יש על מקצת שנטל מתחלה טופח על מנת להטפיה טהורה. במה דברים אמורים בראשונים, אבל בשניים נטל מקצת ידו וחזר והוסיף על מקצתו. שיעור המים שנוטלין תחלה, רביעית לכל אדם לשתי ידיו. אבל מים שניים [יכולין] לשנים לנטול ידיהם מרביעית ומחצי לוג לשלשה או לארבעה. ומלוג אפילו למאה, שאין שניים מטהרין רק להעביר הראשונים. כלי שיש בו רביעית מים כשרים ונתן בו מעט מים פסולין, כשרים. נטל מהם כשיעור שנתן ונשארה רביעית בלבד פסולה, שהפסולין השלימו הרביעית. כל דין הראשונים צריך לשניים, במים טהורין וכח גברא, הכל כמו שפירשנו.

הלכות מקוה

פרק ראשון¹

כל הטמאים, אפילו כלים, אפילו נטמא מדרבנן, טובלין במים נקיים בקרקע קודם טהרתן. וזב במים חיים במעיין, אבל זבה די לה במקוה כשאר טמאים. וטובלים ביום, חוץ מנדה ויולדת שטבילתן בלילה, ובעל קרי שטובל והולך כל היום מתחלת הלילה. ושזין רב ור' יוחנן², שנדה בין בזמנה, בשביעי, טבילה בלילה, שהרי צריכה שבעה נקיים שלמים לילה ויום, ובין שלא בזמנה, בשמיני ובתשיעי, לא תטבול רק בלילה משום סרך בתה, שמא תסבור שהוא יום שביעי ותעשה כך לעצמה ותטבול ביום השביעי. ורשב"ם³ היה מצריך לטבול⁴ אחר חשיכה. ור"ת⁵ לא מצריך רק כשתשוב מן הטבילה יהיה לילה, ורבינו ברוך כתב⁶, שנכון להחמיר כרשב"ם, משום בתה, שלא תאמר מבעוד יום טבלה. ורבינו משולם⁷ התיר בעיר שיש לחוש לשומרי העיר⁸ לחוף בערב שבת, שהוא יום שביעי שלה, ולטבול בשבת שהוא שמיני. ור"ת אסר⁹, ששתי קולות, בגון הבא, אחת לטבול ביום שיש לחוש לבתה, ואחת להרחיק החפיפה מן הטבילה, לא מצינו שמותר. ואם כן נראה לי שכולם שזין בקולא אחת, מפני ליסטים, לטבול ביום¹⁰ מותר.

כלי חרס וזכוכית ומפץ אין תקנתן בטבילה כי אם בשבירה.

1. רמב"ם, הלכות מקוואות, פרקים א—ד; סמ"ג, לאוין קיא; עשין רמח.

2. נדה סז, ב. 3. מובא בסמ"ג, לאוין קיא.

4. בסמ"ג: ל ל כ ת לטבול. וכונסו מחברנו בספר התרומה, הלכות נדה, סי קא, ובתוספי הרא"ש, נדה, שם. עיין בית יוסף, טור יורה דעה, סי קצו.

5. מובא בסמ"ג שם, ובתוספות, נדה שם, ד"ה משום.

6. בסמ"ג: ומורי כתב, עיין ספר התרומה, שם.

7. בתוספות: לחוש לגנבים. בסמ"ג: לחוש מפני גנבים או מפני שומרי העיר.

8. עיין: טור שם, ובהגהות מיימוניות, הלכות איסורי ביאה יא, ד.

הטובל צריך להטביל כל גופו ואפילו שערו בבת אחת. ואם טבל בבגדיו ואפילו⁹, הואיל והמים באין בהן טהרו.
 טבל לחולין, ונדה לבעלה בלא כונת טבילה, כגון ירד להקר¹⁰ טהרו. לתרומה ולקדש טמאים. הקופץ למקוה והטובל פעמים מגונה.
 אע"פ שבית הסתרים וקמטים פטורים מטבילה שנאמר¹¹: וידיו לא שטף, אבר הנראה דומיא ידידיו, צריכין ראויין לבא בהן המים בלא דבר חוצץ. לפיכך תדית האשה קמטיה במים ואחר כך תטבול. אשה טובלת כדרך גדילתה כאורגת וכמניקה בנה.
 ולא תטבול בנמל אם לא מוקף מפץ, או דבר אחר, שלא תתבייש. ולא [תטבול] על גבי כלי חרס או סל שמתפתחת ולא טובלת כהגון.
 היה דבר חוצץ על רוב אדם ורוב הכלי ומקפיד להניחו שם, מן התורה לא עלתה לו טבילה. [ואם] לא מקפיד, מדרבנן חוצץ. וכן אפילו טפת דבר החוצץ כחרדל ומקפיד מדרבנן חוצץ, אבל מיעוטא ולא מקפיד טהור.
 ואלה חוצצין באדם: לפלוף שחץ לעין וגלד וסם¹² יבש ורטייה שעל גבי המכה וגלדי צואה שעל בשר ובצק וטיט שתחת הצפורן ומלמולין שעל הגוף וטיט של יוון ויוצרים והנמצא בדרכים תמיד אפילו בקיץ. אבל שאר טיט, לח אינו חוצץ, יבש חוצץ. דיו, דבש, חלב, דם, שרף של תות ושל תאנה ושל רקמה¹³ ושל חרוב, יבשין חוצצין, לחין אין חוצצין. ושאר שרפין ודם שנסרך בבשר, אפילו לחין חוצצין. אבר ובשר המדולדלין באדם חוצצין. בית הסתרים באשה חוצץ, עד שתדיה, שהזיעה שם תמיד, במה דברים אמורים בנשואה, אבל פנויה אינה מקפדת ולא חוצץ. אגד שעל המכה וקשקשין שעל השבר ושירים וזנבים וקטלאות¹⁴ וטבעות, אם חזקות בבשר חוצצין, אבל לא רפין. חוטי צמר ופשתן ורצועות שקושרין הנשים בראשם לנוי חוצצין. חוטי שער, אפילו אינן רפים, המים באין ו[אין] חוצצין¹⁵. חוטין של צואר אין חוצצין שאין אשה חונקת עצמה. אבל ענקים חוצצין, שחונקת עצמה להראות בעלת בשר. שער שער, אפילו אינן רפים, המים באין בהן ו[אין] חוצצין¹⁵. חוטין של צואר אין חוצצין בזמן שנראה חוצץ, בזמן שאינו נראה טובל אפילו היא חץ טמא. בלע טבעת טמאה וטבל טהור, הקיאה אחר שטבל טמא במגעו. נכנסו צרורות וקיסמין בסדקי רגליו מלמטה חוצצין. אספלנית מלוגמא ורטייה שעל בית הסתרים חוצצין. לא יטבול אדם בעפר שברגליו¹⁶. האוחז באדם וכלים והטבילן, הן בטומאתן, ואפילו ריפה ידיה עד שבאו בהן מים, גזירה שמא לא ירפה. אם הדיח ידיה במים טהרו. המפשלת בנה לאחוריה, חישינן שמא טיט ברגלי התינוק ונפל וחוצץ. נתן שער בפיו, או קפץ ידיה, או קרץ בשפתיו, או נמצא עצם בין שניו, כאלו לא טבל. נתנה נדה מעות בפיה וטבלה, טהרה מנדה וטמאה מרוקה.

9. צ"ל: ואם טבל ואפילו בבגדיו.
10. ברמב"ם א, ח: כגון שנפלה לתוך המים או ירדה להקר.
11. ויקרא טו, יא.
12. ברמב"ם ב, א: והדם. עיין תוספת ראשונים, חלק ד, עמ' 33.
13. צ"ל: שקמה. 14. שם: וקטליות. 15. עלפי הרמב"ם שם, ה.
16. שם ז: קלקלין. 17. שם: קלקלי.
18. שם י, נוסף: ואם טבל אינו חוצץ. עיין: בית יוסף, טור יורה דעה, סוף סי' קצח.

ואלה אין חוצצין באדם: קלקי¹⁹ הראש ובית השחי ובית הסתרים באיש ולפלוף שבעין וגלד שהעלה המכה ולכלוכי צואה שעל בשרו וצואה שתחת הצפורן וצפורן המדולדלת ושער דק שעל בשרו. שתי שערות או יתר שנקשרו כאחת אין חוצצין. שיערה אחת שנקשרה תוצצת. ואם לא מקפיד, הורו הגאונים שאין חוצץ, עד שיהא רוב שעריו קשור נימא נימא מלכדה. ונראה למיימוני²⁰, שאין חוצץ אפילו מכל שעריו אם אין מקפיד, אפילו קשור נימא נימא, עד שיהא חוצץ אחר בגופו. אבל פרש"ם²¹, שכל שעריו, אחת אחת, אפילו לא מקפיד חוצץ, וכן רובו. אבל מיעוטו, עד שיקפיד, לא חוצץ.

תקנת עזרא [לאשה] לחוף שיערה ולטבול מיד סמוך לחפיפה. ובשעת הדחק חופפת אפילו בערב שבת וטובלת למוצאי שבת.

כתב הר"ם מקוצי²²: טוב לאשה החופפת מערב שבת וטובלת למוצאי שבת שתרחץ מערב שבת כל גופה וראשה ובמוצאי שבת תחמם קדירה גדולה מליאה חמין ותשפשף שם גופה בידיה ותסרק עור ראשה במסרק²³. ואם יום טוב למוצאי שבת, או חל טבילתה ליל שני, [ואם] ביום טוב אירעו כאחד, שאין יכולה לרחוץ ולסרוק²⁴, או תרחץ ותחוף. ותסרוק מערב שבת ותשמור עצמה היטב ביום²⁵ שבנתיים מכל טינוף ובליל טבילתה תנקר ותרחוץ²⁶ שניה היטב, מפני המאכל שאכלה בימים שבנתיים, שאם היו פירורין או בשר ועצם בין שניה בשעת טבילתה²⁷, אע"פ שאין צריך ביאת מים, ראוי לביאת מים בעינן.

ועל כי נחלקו הגאונים בחפיפה, שר"ת²⁸ אומר, שאין חפיפה בגוף כי אם בראש, ורבינו שמחה בשם רש"י אומר²⁹, שחפיפה בכל הגוף, צריך לזהר לעשות חפיפה בכל הגוף ולהסיר כל מכה וגלד שעליה ולחתוך³⁰ צפורניה מפני חשש טיט ובצק שתחת הצפורן. ובחול המועד שפחתה גויה תגלחם, או היא עצמה בשניה, או תנקר היטב תחת הצפורן ודית.

טבלה ביום חפיפה ונמצא עליה דבר חוצץ חוזרת לטבול בלא חפיפה. טבלה מחרת חפיפתה חוזרת לחוף ולטבול. לא תחוף בנתר, שמקטף השער; ולא באהל, שמסריך השער, אלא בחמין, ואפילו חמי חמה, שמסלסל השער, אבל הצונן מלכלכו ומקשרו³¹. נתנה תבשיל לבנה וטבלה, טמאה מפני השמנונית³² וטהורה לבעלה. שרטה בשרה

19. כן ברמב"ם, דפוס רומי, הלכה יד. לפנינו: קלקלי.

20. שם טו.

21. = פירש רבינו שמחה מוטררי, מחזור ויטרי, עמ' 611. והשוה רש"י, נדה סו, ב, ד"ה רובי.

22. סמ"ג, לאוין קיא.

23. שם: ותסרק גם ראשה ע"ד במסרק.

24. יש לתקן על פי הסמ"ג: ליל שני בשבת והרי שני ימים טובים אירע באחד בשבת שאינה יכולה לרחוץ בחמין כלל ולא לסרוק כלל ראשה.

25. צ"ל: בימים. 26. בסמ"ג: ותחצוץ.

27. יש להשלים על פי הסמ"ג: יהיה חוצץ.

28. מובא בסמ"ג שם, ובתוספות, נדה סו, ב, ד"ה אם.

29. מובא בסמ"ג שם, ובמחזור ויטרי, עמ' 609. עיין שם הערה צ.

30. עיין להלן, פרק ג, הערה 25.

31. ברמב"ם ב, יח: מקלקלין ומקבצין את השיער ומתקשר.

32. כלומר, לענין טהרות. וכן כל "חוצץ" האמור בפיסקא זו.

והוציאה דם, בתוך שלשה ימים טובלת. לאחר שלשה, מקום השריטות חוצץ, שהדם קופה כגלה, וטהורה לבעלה. כוחל שבעין אין חוצץ, שעל גבי העין חוצץ אם לא פתחה עיניה. וטהורה לבעלה. פתחה עיניה ביותר, או עצמה עיניה ביותר חוצץ. וטהורה לבעלה.

טבל ועלה וגמצא בו דבר חוצץ, אפילו נתעסק באותו מין כל היום, טמא. עד שידע בודאי שזה לא היה עליו קודם טבילה.

ואלה חוצצין בכלים: הזפת והמור³³ בכוס וצלוחית, מתוכן חוצצין ולאחריהם אין חוצצין. במה דברים אמורים מבית האמן, אבל מבעל הבית אף מאחוריהן. ואומר ר"י³⁴, דכל שאר דברים החוצצין בשאר כלים, חוצצים בכוס וצלוחית, זפת ומור לרבותא נקט, דאפילו הכי שאין חוצצין בשאר כלים שדרך לזפתן, בכוס וצלוחית חוצצין. המור והקומוס בכל כלי, אפילו אומן, אפילו מאחוריהן חוצצין. זפת וחמר על הטבלה ושולחן ודרגש, אם נקיים, חוצצין, שמקפיד. על הבלוסין לא חוצצין³⁵. על מטות בעל הבית חוצצין, של עני אין חוצצין. על בגדי תלמידי חכמים, אפילו מצד אחד, חוצצין, שמקפידין להיות נקיים. על בגדי עם הארץ, משני צדין חוצץ ולא מצד אחד. על מטפחות זפתין יוצרים, מפסלי³⁶ אילנות לא חוצצין. דם על בגדי טבח ורחב על בגדי מוכר רבב, לא חוצץ. דם ורחב בבגדי טבח רבב³⁷, ספק חוצץ. על סנדל מתוכו, מלמעלה חוצץ ולא מלמטה. על הספסל, מלמעלה ומן הצדין, חוצץ. מלמטה לא חוצץ. לכלוכי צואה שבכסא וקתדרא אין חוצצין. לכלוכי שמרים שבכוס ושבצלוחית, המוך שבשיר ושבזוג, הטיט שעל יד הקורדום והמגריפה חוצצין.

כל הכלים והחפיון זפת וחמר וכיוצא בהם, אפילו אין מקפיד, חוצץ. כל ידות הכלים החלולין שהכניסן שלא כדרך, או שהכניסן כדרך ולא מירקן, או שהיו של מתכת³⁸, לא עלתה להן טבילה. כלי שהפך פיו למטה, הואיל והמים לא יכולין ליכנס בכולן, כאלו לא טבל. צלוחית שפיה שוקע אינה טהורה עד שיטנה על צדה. כלי מלא משקין לא יטביל. מלא מים יטביל. [מלא] מי רגלים, כאלו הן מים. [מלא] מי חטאת, אם רוב הכלי פנוי כדי שירבו מי מקוה על מי חטאת טהור. וכן הדין בכלי שתוכו טהור וגבו טמא ומלא יין לבן וחלב³⁹, אם רוב הכלי פנוי טהור, יין אדום או שאר משקין טמא. כלי⁴⁰ מלא מים טמאים ובפיו טיט טופח והטיט שוקע במים והטבילו טהור. [ואם הוא] טיט היוק טמא.

סתם קשר בגדי עניים ושל עשירים שאינן מקפידים אין חוצצין. קשרי עניים המקפידים וסתם עשירים חוצצים. כל קשר העשוי להתיר, כקשרים מפתחי חלוק ולולאות, חוצצים, [אבל] שאין עשוי להתיר אין חוצצין. המטביל בגדים כשהן מכובסין צריכין שיכנסו בהן המים עד⁴¹ שיבעבעו וינוחו מבעבעון.

33. ברמב"ם ג, א: והחמר. עיין רמב"ם, פירוש המשנה, מקואות ט, ה, שהביא שתי הגושתאות, והסמ"ג, עשין רמז, הכריע כנוסח מחברנו.

34. = רבינו יצחק, מובא בסמ"ג, שם.

35. המגיה מחק "הבלוסין" והגיה: על לא נקיים אין חוצצין.

36. כן ברמב"ם, דפוס רומי, שם ה. ברמב"ם שלפנינו: ספסלי.

37. בגליון הגיה ללא צורך: הרבב. 38. ברמב"ם, שם יא, נוסף: ונשברו.

39. שם יט: או חלב. 40. שם כ: לגין.

41. יש להשלים על פי הרמב"ם, שם כד: שיתבעבעו. הטבילן גובין עד.

כל ידות הכלים שהן ארוכין יתר מצרכן, ועתיד לקוצצן, מטבילין עד מקום המדה והשאר טהור. כלי טמא שנתן בתוכו כלים⁴², אפילו פי הכלי צר, מתוך שעלתה לו [טבילה] עלתה לכלים שבתוכו, שהרי המים נכנסין לו. ואם הטוה על צדו לא עלתה [לו⁴³ טבילה] עד שיהא פיו רחב כשופופרת⁴⁴. ולקדש אין מטבילין כלים לתוך כלים כלל, אפילו בסל וקופה.

פרק שני¹

שיעור המקוה ארבעים סאה. והוא אמה על אמה ברום שלש. מים שאובין פסולין מדרבנן, ופוסלין המקוה בשלשה לוגין אם חסר מקודם מארבעים סאה, אבל אם היה בו ארבעים סאה כשירין ושאב כל היום בתוכו, ואפילו שאב במקוה כשר וירדו מי שאיבתו למקום אחר ונעשה מקוה, כשר². מקוה של ארבעים סאה ונתן לתוכו סאה שאוב ונטל ממנו סאה, כשר³ עד רובו. ואין שלשה לוגין פוסלין עד שיפלו לתוך המקוה מן הכלי, אבל אם נגררו מן השאובין ונמשכו למקוה אין פוסלין, אם רוב מן המים כשרים. מקוה שיש בו ארבעים⁴ סאה ומשהו [מים] כשרים, ושאב ממנו חוץ למקוה והמים נמשכין על הקרקע או בתוך הסלון, המקוה כשר. ואם השלימו לאלף סאה, שהשאיבה המשיכה, כשרה ואם⁵ רוב ארבעים סאה מן הכשר, וכן גג שיש בראשו עשרים סאה ומשהו מי גשמים ומלא על כתיפו ונתן לתוכו פחות מעשרים, שנמצא הכל פסול, ופתח הצנור ונמצאו הכל למקום אחד, המקוה כשר, שהשאיבה שהמשיכה כשרה, הואיל והיה שם רוב הכשר, וכן כל כיוצא בזה. הורו חכמי [ה]מערב⁶: הואיל ושאיבה שהמשיכה טהורה, אין אנו צריכין שיהא שם רוב מים כשרים, ואם היה ממלא בכלי ושופך והמים נוחלין והולכין למקוה אחר, הרי זה מקוה כשר, וכן כל אמבטי שבמרחצאות מקוות מעשה מזה⁷. מי גשמים ומים שאובין שנתערבו ונמשכו לעזקה, אם רוב [הוא] הכשר, כשר. ואם לא נתערבו ונפלו ארבעים סאה כשרים, קודם שלשה לוגין, למקוה — כשר, ואם לאו פסול.

המניח קנקנים בראש גגו לנגבן וירדו להן גשמים, ישברם או יכפם ומים הנקוים מהם, הואיל ולא מלאן בידו בכלי, כשרים למקוה, אבל אם הערה הקנקנים בידו פסולין. שחב כלי במקוה ונתמלא מים, אע"פ שלא נשאר במקוה אלא מעט, ישבר הכלי במקומו והמקוה כשר. אבל הניח כלי תחת הצנור ונתמלא, הואיל וחזקת הצנור להוציא מים, נעשו המים כשאבן בידו ולא מהני שבירת הכלי, או כפיתו להכשיר המים, אפילו שחב

42. שם כו נוסף: אחרים והטביל הכל עלתה להן טבילה.

43. שם: להן. 44. שם: כשופופרת הבור.

1. רמב"ם, הלכות מקוואות, פרקים ד-ו; סמ"ג, עשין רמת.

2. ברמב"ם ד, ו: ושאב בכד ושפך לתוכו כל היום כולו כשר. ולא עוד אלא מקוה עליון שיש בו ארבעים סאה כשרין והיה ממלא בכלי ונותן לתוכו עד שרבו המים וירדו למקוה תחתון ארבעים סאה, הרי התחתון כשר.

3. יש להשלים על פי הרמב"ם, שם, ז: וכן נותן סאה ונטל סאה והוא כשר.

4. יש לתקן על פי הרמב"ם, שם ח: עשרים.

5. שם: ואפילו השלימו לאלף סאה, שהשאיבה שהמשיכה כשירה אם היה שם.

6. מרבא ברמב"ם, שם ט.

7. הדברים משובשים וצריך לתקן על פי הרמב"ם: וכן כל אמבטי שבמרחצאות שלנו מקוואות כשרים, שהרי כל המים שבהן שאוב ושנמשך הוא. ומעולם לא ראינו מי שעשה מעשה בעניין זה.

הכלי תחת הצנור. וכן המניה כלים בחצר בשעת קשור עבים ונתמלאו, כשאובין הן. אבל * לא שכה * ולא מניה בשעת פזור עבים ולא מניה בשעת קשור ונתפזרו ואחר נתקשרו, לא הוי כשאובין, אם שבר הכלי או כפאו, וכן תקן הר"ם מקוצי ¹⁰ בספרד, נסרים פשוטים מחוברים מלמטה כעין סלון לקבל מי גשמים לירד למקוה, שאינן פוסלין המקוה, מפני שאינן עשוין לקבלם.

שלשה לוגין משני כלים או שלשה מצטרפין לפסול, אם התחיל השני להשליך עד שלא פסק הראשון. אבל מארבעה כלים אין מצטרפין, אם לא שנתכון לרבות המקוה, שאז פוסל, ואפילו משקל דינר ¹¹ מצטרף לשלשה לוגין. הסוחט כסותו ומים נופלין ממקומות הרבה, והמערה מן הצרצור שמטיל ממקומות הרבה פסולין ¹². הטביל כר וכסת של עור במקוה שיש בו ארבעים סאה מכוונות, כיון שהגביהו, המים שבתוכו שאובין, אלא יגביהו דרך שוליו. אבל שק וקופה מגביהו כדרכו. מקוה שיש בו שלש גומות, לוג שאוב בכל גומא, אם נפלו ארבעים סאה [מים] כשרים קודם שיגיעו לגומא השלישי כשר, ואם לאו פסול. שני מקוות חסרים ארבעים סאה ונפל בזה לוג וחצי וכן באחר ונתערבו המקוות, הואיל ולא היה שם פסול על אחד מהם כשר. אבל מקוה חסר ונפל בו שלשה לוגין שאובין ונחלק אחר כך לשנים ¹³ פסולין. בור מלא שאוב ואמה נכנסת לו, תמיד פסול, עד שלא ישאר שלשה לוגין בבא האמה ¹⁴. מקוה שנפסל בשאוב ואחר כך רבה עליו מים כשרים, כגון, מקוה שיש עשרים סאה מי גשמים ונפל לתוכו מים שאובין ואחר כך הרבה עליו מים כשרים, הרי זה בפסולו עד שידע שיצאו ממנו עשרים סאה מים. המסלק הטיט לצדדין ונמשכו ממנו שלשה לוגין למקוה כשר, התולש הטיט ומגביהו בידו והבדילו מן המקוה לצדה ונמשכו שלשה לוגין פסולין ¹⁵. גייס העובר ממקום למקום, ובהמה, וחלפו בידיהם ורגליהם שלשה לוגין במקוה כשר, ואפילו עשו מקוה בתחלתו. מקוה שיש בו ארבעים סאה חסר דינר ונפל ¹⁶ לתוכו שלשה לוגין מים, אפילו טמאים, ואחר נופל לתוכו דינר ¹⁷ מי גשמים והשלימו טהור.

כלי המקבל, אפילו כלי אבן וגלל, מים שבו שאובין אם עשוי לקבלה, כמו ¹⁸ סלון ושוקת שבסלע. אבל כלי שחברו בסלע אפילו בסיד פוסל, אם לא שנקב כשפורת הנוד. לקח כלי גדול כגיגית ונקבו נקב המטהרו וקבעו בארץ, המקוה כשר בו, ואפילו פקק הנקב בסיד ובבנין אחרי כן. המניה טבלא, שיש ואבן, תחת הצנור וירד המים דרך הטבלא למקוה פוסל, אבל לא שק וקופה. הניה טבלא להדיחה לא פוסל, שלא עשאה לקבל. החוטט בצנור עץ כל שהו ושל חרש לקבל רביעית, כדי לקבל צרורות הגשמים

8. בין השיטין, ללא צורך : אם.

9. כסמ"ג, עשין רמח. 10. סמ"ג, שם.

11. ברמב"ם ה, א : נפל משקל דינר בכל שנה.

12. שם ב : הרי אלו פוסלין.

13. שם ה נוסף : וריבה מים כשרין על כל אחד מהן הרי אלו.

14. שם ו : עד שתחשב שלא נשאר מן השאובים שהיו בבור שלש לוגין.

15. שם ז : הרי אלו פוסלין.

16. צריך להשלים על פי הרמב"ם, שם ט : לתוכו שלשת לוגין מים טמאים שאובין, הרי זה כשר

לחלה ולתרומה וליטול ממנו לידים ופסולין להקחת עליהן. נפל.

17. צ"ל : ואחר כך נפל לתוכו משקל דינר.

18. הדברים משובשים וצריך לתקנם על פי הרמב"ם שם ו, א—ב.

הלכות מקוה

שלא יפלו לארץ, אפילו קבעו אחרי כן בארץ פוסל המקוה. ואפילו נתמלא החטט צרורות, אבל נתמלא צפה¹⁹ לא פוסל. קבעו קודם חטיטתו, אינה פוסלתו. ותא דפוסל, כשהמקוה חסר, אבל שלם לא. ודווקא כשהמים נופלים מן הצנור למקוה, אבל אם נופלים מן הצנור לקרקע ומן הקרקע למקוה, המשכה היא ולא פוסל, אם כבר במקוה כ"א סאין, כר' אליעזר בן יעקב פרק קמא דתמורה²⁰.

ואומר ר"ת²¹: אע"ג דאיתא פרק הבית²² שאיבה מדרבנן, דווקא מקצת שאיבה, אבל כולו שאוב פסול מן התורה. ומביא ריב"א²³ כמה ראיות. ולא כן פסק ר"י.

ספוג ודלי שהיו בהן שלשה לוגין שאובין ונפלו למקוה לא פסלוהו, שאין פוסל אלא מים בפני עצמן ולא כלי. חבית מלא מים שנפל אפילו לים הגדול, הטובל שם טמא, שאי אפשר שלא יהו שלשה לוגין במקום אחד. אבל נהרות וכיוצא בהן, הטובל שם טהור. שדה ותיבה ששם²⁴ אין מטבילין בהן, אם לא נקובין כשפופרת הנוד. שק וקופה מטבילין.

מים שאובין שבצד [המקוה], אפילו גוגעין במי המקוה, לא פסלוהו. באמצע המקוה פסלוהו. שתי בריכות זו למעלה מזו וכותל ביניהם, העליונה מלאה [מים] כשרין והתחתונה [מלאה] שאובין ונקב בכותל, אם יש כנגד הנקב שלשה לוגין שאובין נפסלה העליונה, מפני שהנקב כאלו באמצע העליונה ואינה בצדה. וכמה יהיה בנקב ויהיה בו שלשה לוגין, כפי הבריכה, שאם הבריכה התחתונה ארבעים סאה צריך הנקב אחד משלוש מאות ועשרים לבריכה. [ואם הבריכה] עשרים סאה צריך הנקב אחד ממאה וששים לבריכה. וצא וחשוב לפי החשבון זה שהסאה ששת קבין והקב ארבעה לוגין.

שלשה מקוואות זה בצד זה, בכל אחד עשרים סאין מכוונות ואחד מן הצד שאוב, וירדו שלשה וטבלו בשלשתן ונתערבו המים, [הטובלין] טהורין והמקוואות כשרין, ואם היה השאוב באמצע, הטובלים טמאים והמקוואות פסולין, שלא נתערבו ארבעים סאה הכשרים, שאינן זה בצד זה.

פרק שלישי¹

אין המקוה נפסל בשנוי טעם וריח, כי אם במראה. וכל דבר שאין עושין בו מקוה לכתחלה פוסלו בשנוי מראה. אלו עולין למדת המקוה ולא פוסלין: השלג והברד והכפור והגליד והמלח וטיט הנרוק. כיצד, מקוה שחסר סאה מארבעים ונפל לתוכו סאה מאלו, המקוה שלם וכשר. ואפילו הביא ארבעים סאין מאילו² ורסקן ועשה מקוה כשר. ואלה פוסלין ולא מעלים: מים³ אפילו טהורים, מי כבשים ומי שלקות ותמד עד שלא

19. אינו מובן. מעל התיבה מסומן אות להגהה אבל בגליון אין. ברמב"ם, שם ו: ירד לתוך המקום שחקק עפר או צרורות וסתמו ונכבש, הרי זה כשר.

20. יב, א.

21. מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות, בבא בתרא סו, א, ד"ה מכלל.

22. בבא בתרא שם.

23. רבי יצחק ב"ר אברהם. מובא בסמ"ג, שם. בתוספות, שם, בשם רשב"א.

24. צ"ל: שבים.

1. רמב"ם, הלכות מקוואות, פרקים ז-י; סמ"ג לאוין קיא; רמח.

2. ברמב"ם ז, ג: אפילו הביא ארבעים סאה של ג בתחילה... עיין: בית יוסף, טור יורה

דעה, סי' רא. 3. צ"ל: מים שאובין.

החמיץ והשכר, ופוסלין בשלשה לוגין. ואלה לא פוסלין ולא מעלין: שאר משקין וזמי פירות וציר ומוריס ותמד משהחמיץ, ופוסלין בשנוי מראה, ופעמים מעלין, כגון מקוה של ארבעים סאה ונפל סאה מאלו ולקח סאה מהכל. הארבעים שנשארו כשר, אע"פ שלולי הסאה הוזה לא היה בו ארבעים.

מקוה שהדיח בו סלי זתים וענבים ושנו מראן כשר, מי הצבע פוסלין בשלשה לוגין ולא בשנוי מראה. תקנת מקוה הנפסל משנוי מראה, אם הוא בן ארבעים כשרים, לשאוב ולערוות בו עד שישוב למראיתו. אינו בן ארבעים, להמתין עד שגשמים ישיבוהו [למראיתו]. מקוה שנשתנה מחמת עצמו ולא מחמת נפילת דבר, כשר. שלשה לוגין שאובין שאמרו, אם נשתנו מחמת יין או פירות, אין פוסלין אם לא בשנוי מראה.

כל המעורב למקוה כמקוה. גומת ומקום רגלי הבהמות, אם מעורבין עם מי מקוה כשפופרת הנוד, שהוא רחב שתי אצבעות מן הארבע שבפס היד ולא בגודל וחזירות בו, וחורי מערה וסדקיה אם מעורבין בכל שהו, מטבילין בהן. משוט⁴ המוליך ומביא במים כיון שעבר הגל טהור. עוקה שאצל מקוה, וקרע המבדלת בין העוקה ובין המקוה חזקה ובריא, אין טובלין בעוקה אם לא מעורבת כשפופרת הנוד עם המקוה. [ואם] אינה חזקה, בכל שהו עירוב טובלין⁵. כותל שבין שני מקוה, עשרים עשרים, נסדק לשתי מצטרפין וטובל באחד מהן. [נסדק] לערב צריך כשפופרת. גפרץ הכותל למעלה והתערבו המים למעלה כקליפת השום על רחב שפופרת הנוד⁶ ממעטו ואפילו דברים שהן מבריתו של מים. [ואם] ספק [אם] בנקב כשפופרת אין מצטרפין, שטבילה מן התורה וכל שיעקרו מן התורה, אפילו שיעורו הלכה, ספק שיעורו להחמיר.

מטהרין המקוה עליון מן התחתון והרחוק מן הקרוב, כיצד, מביאין סלון של חרס או אבר, שאין הסלונות פוסלות המקוה, ומניח ידיו תחתיו עד שיהיה מתמלא מים ביניהם כמקוה אחד. שתי גומות עשרים וביניהם גומות ארבעים בנחל וקלוח מי גשמים עובר ביניהם, אין זה עירוב להטביל בשל עשרים, שאין מים זוחלין מערבין אם לא שעמדו.

טיט ששותה הפרה נמדד עם המקוה. [אבל אם] אינה שותה מפני שהוא עב לא נמדד. מקוה ארבעים וטיט מטבילין אף בטיט, אם המים צפין עליו ורך. כל שתחלת ברייתו מן המים, כיבחושים אדומים ועין הדג, מטבילין בו.

מקוה ארבעים סאה מכוונות וטבלו שנים זה אחר זה, אף על פי שרגלי הראשון נוגעות במים, השני טמא שחסרו המים. הטביל תחילה ססגוס⁷ עב וכיוצא בו והגביהו, אם היה מקצת הססגוס⁸ נוגע במים, הטובל אחרון טהור, שהרי המים [שבו] כמו שהיו במקוה⁹. כשמטבילין יורה יורידה דרך פיה, שמא ינתו מן המים חוץ למקוה ויתסר ומוציאה דרך שוליה מפני מים שאובין שבה.

מי גבאים ובורות ושיחין ומערות וכיוצא בהן ממים המכונסין בקרקע, אע"פ שהן שאובין, כשרים לעשות מהן עסה הטובל¹⁰ לחלה וליטול מהן לידים בכלי. מי תמצית שלא פסקו, שעדיין גשמים יורדין וההרים בצים¹¹ ונמשכין ונקוים ואין [המים]

4. ברמב"ם ה. ג. מתס.

5. שם, שם ד. אפילו אינן מעורבין אלא בכל שהוא מטבילין בהן.

6. יש להשלים על פי הרמב"ם, שם ה—ו: מצטרפין. כל שיעמוד כשפופרת הנוד.

7. צ"ל: גומת. 8. ברמב"ם, שם יב: סגוס.

9. שם: שהרי המים כולן מעורבין. 10. שם ט, א: הטבולה.

11. כן ברמב"ם דפוס רומי, שם ב. ברמב"ם שלפנינו: בוצצין.

שאובין *¹¹, המים כשרים לתרומה ומטבילין בהן המים שנשמאו. פסקו הגשמים ולא פסקו ההרים מלהחזיר¹², עדיין הם מי תמצית. פסקו ההרים ואין בצים¹¹ הוא כמו¹³ גבאין. החופר בצד הים והנהר ובמקום הבצים, הרי הם כמי התמצית שלא פסקו. החופר בצד המעיין, כל זמן שבאין מחמת מעיין אע"פ שפוסקין וחוזרין ונמשכין, הרי הם כמי מעיין, פסקו מלהיות מושכין הרי הן כמי גבאין. מעיין שמימיו מועטין והרבו עליו מים שאובין שזה למקוה, שאין מטהרין במים הנמשכים ממנו ולא¹⁴ במים הנקוים ועומדין באשבורן. ושוה למעיין שמטהר בכל שהו, שהמעיין אין למימיו שיעור אפילו כל שהו מטהרין. מעיין שלא נערב בשאובין, אבל מימיו מותים¹⁵, כגון שהיו מימיו מרים או מלוחין, הוא מטהר בווחלין. וכן [הדין] במים המשוכים ונגרים מן המעיין. מעיין שמימיו חיים טובל בו זב ולוקחין ממנו לטהרת מצורע ולקדש מי חטאת ומטהרין בווחלין, מה שאין כן במקוה, שאין מים הנוחלין ממנו מטהרין, שאין מטהר כי אם באשבורן.

מעיין שמימיו נמשכין לתוך השוקת ומהשוקת נוחלין בו, מים שבשוקת ושחין לשוקת פסולין [ואם] מקצת המים נמשכין על שפת השוקת, אפילו כל שהו, המים שחין לשוקת כשרין, שהמעיין מטהר בכל שהו. מימיו הנמשכין לתוך בריכה מליאה מים ונקוין שם, הבריכה כמקוה. היה יוצא חוץ לבריכה פסול מדין מעיין עד שיצאו כל מי המקוה שהיו בתוך הבריכה. מעיין שמימיו נמשכין על גבי כלים שאין להם בית קבול, כגון שלחן וספסל, הרי זה כמקוה ובלבד שלא יטבול על גבי הכלים. מעיין שאמנות קטנות נמשכות ממנו ורבה עליו מים שאובין לתוך המעיין עד ששטפו וגברו המים שבאמות, הרי הן כמעין לכל דבר. מי המעיין שעומדין ואינן נמשכין ורבה עליו מים עד שמשכו ממנו המים, המים שמשכו שוין למקוה לטהר באשבורן בלבד ושוין למעיין לטהר בכל שהו.

ואומר ר"י¹⁶, דמעיין מטהר אף באשבורן, ועוד אומר¹⁷, דמן התורה סגי ברביעית, בין במקוה בין במעיין אם כל גוף הנטבל עולה בהם, אבל לאדם בעינן ארבעים סאה אף במעיין.

המים הנוחלין מן המעיין הן כמעין לכל דבר. ואם רבו הנוטפין על הנוחלין וכן אם רבו מי גשמים על מי הנהר, אין מטהרין כי אם באשבורן, לפיכך צריך להקיף מפץ וכיצא בו מאותו¹⁸ הנהר המעורב עד שיקו המים ויטבול בהן. ואומר ר"ת¹⁹, דהלכה כשמואל דאמר²⁰ נהרא מכיפי מיבריך ולא דליפסל בעבור זה. הנוטפין שעושין²¹ נוחלין, כגון שסמך למקום המנטף טבלא²² חלקה והרי המים נוחלין עליה, כשרין. וכל דבר שמקבלת טומאה, אפילו מדברי סופרים, אין מוחלין בו. מי גשמים שבאין ממקום

11. שם : אבל אין בהם ארבעים סאה.

12. שם : מלהחזיר. 13. צ"ל : כמי.

14. צ"ל עליפי הרמב"ם, שם ו : אלא. 15. שם : מוכים.

16. מובא בסמ"ג, עשין רמח, בשם רבי יצחק ב"ר שמואל, ועיין תוספות, בכורות נה, ב, ד"ה ש"א.

17. בסמ"ג, שם, כנ"ל. ועיין תוספות, פסחים יז, ב, ד"ה אלא.

18. ברמב"ם, שם יג : באותו.

19. מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות, שבת סה, ב, ד"ה דאמר.

20. שבת, שם. 21. צ"ל : שעשאן.

22. ברמב"ם, שם יז, נוסף : של חרס.

מדרון וגוחלין ויורדין, אפילו יש בהן ארבעים סאה, אין טובלין עד שיקו ויגזרו. הקיף כלים ועשה מחיצות עד שנקוה בהן ארבעים סאה ממים הווחלים מגשמים טובל בהן, והכלים לא טהרו. גל שנתלש מן הים ויש בו ארבעים סאה, אם צפה ונתכוון שיבא עליו הגל לטבול טהור לכל דבר. לא צפה טהור לחולין, שאין צריכין כוונה. אין מטבילין בגל כשהוא באויר קודם שיפול לארץ, או יגע ראשו לארץ, ואין מטבילין בכפתו שהוא באויר, שכשאין מטבילין בווחלין לא כל שכן באויר.

מקוה שנסתפק במים שאובין, או ידע וספק אם היה בו ארבעים, כשר, שני מקוות, אחד שלם ואחד חסר, וספק למי מהם נפל שלשה לוגין שאובין, הואיל ויש לתלות בשלם טהורין. שניהם חסירין, אין לתלות בכשרות ושניהם פסולין. מקוה שהניחו ריקן ומצאו מלא, כשר, שזה ספק מים שאובין. צנור שהיה מקלה למקוה והמכתשת נתונה בצדו, ספק מן הצנור למקוה ספק מן המכתשת, כיון שהפסול מוכיח, פסול. ואם רוב מי המקוה מים כשרים כשר, שזה ספק שאוב.

מקוות ארץ העמים בחזקת פסול²³, שהם מכבסין שם ומטילין לתוכו שאובין. בארץ ישראל חוץ למפתח בחזקת כשרות, שחזקתן מי גשמים.

טמא שמסופק אם טבל, או [ספק אם] בארבעים [טבל], טמא, שתעמידנו על חזקתו. מקוה שנמצא חסר, כל טהרות שנעשו על גביו למפרע טמאות עד שיודע זמן שנמדד ונמצא שלם, וזה מטומאה חמורה, אבל אם הטבילה מטומאה קלה, כגון שאכל אוכלין טמאים, הואיל ועיקר הדבר מדבריהם, ספק טהור, ואפילו ספק טבל, שני מקוות, אחד כשר ואחד פסול, וטבל מטומאה חמורה באחד מהן ועשה טהרות, [הרי הן] תלויות. טבל בשני ועשה טהרות, הראשונות תלויות והשניות טהורות. ואם נגעו יחד, הראשונות תלויות ושניות ישרפו. ואם נטמאו באמצע טומאה קלה וטבל ועשה טהרות, או אם טבל²⁴ באחד מהן מטומאה קלה ועשה טהרות ונטמא חמורה וטבל בשני ועשה טהרות, הראשונות טהורות ושניות תלויות. נגעו יחד, ראשונות ישרפו ושניות תלויות. היה שנים, באחד ארבעים סאה ואחד כולו שאוב וטבלו שנים, אחד מחמורה ואחד מקלה ועשה טהרות, הטובל מחמורה — תלויות, מקלה — טהורות. אחד טמא וירד לטבול ושני ירד להקר, זה שירד לטבול באחד מהן טהרותיו תלויות; שירד להקר [טהרותיו] טהורות, שזה ספק שאובין, שמא בשאוב טבל כשהקר ונטמא. שני מקוות של עשרים סאה, אחד שאוב ואחד כשר, הקר באחד ועשה טהרות — טהורות, הקר בשני ועשה טהרות — ישרפו, שבודאי בא במים שאובין.

ר"ת²⁵ מביא ראיה שצואה שתחת הצפורן אין חוצצת לא בטבילה ולא בנטילה, כיון שרגיל להיות לרוב בני אדם, אבל גלדי צואה, כגון שחין ועשה עור מלמטה ויש עליו גלד למעלה חוצץ. ומכל מקום טוב להחמיר לנדה ליטול ציפורניה. במסכת סופרים²⁶ איתא: הנוטל צפורניו, בשמאל מתחיל בקמיצה ומסיים בגודל, ובימין מתחיל בגודל ומסיים בקמיצה. ולא יטול שתיים זו אחר זו, דקשה לשכחה, ולא

23. יש להשלים על פי הרמב"ם י. ה: שחזקתן שאובין. וכל המקחאות הנמצאות בארץ ישראל במדינות לפנים מן המפתח בחזקת פסולים.

24. שם ז: וכן אם נטמא באמצע... אבל אם טבל.

25. מובא בסמ"ג, לאוין קיא; רמח; עשין כז (ראה לעיל, פרק א. הערה 30). עיין: ר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק ד, עמ' 34.

26. כן במחזור ויטרי, מסכת סופרים, עמ' 687, והשוה שם, עמ' 720. במסכת סופרים שלפנינו ליתא.

יתחיל באמה, שקשה לקבור בנים, ולא בזרת, דקשה לעניות, ולא באצבע, דקשה לשם רע. ואם כן כך הוא סדר נטילת צפורנים: בימין, גודל ואחר כך אמה ואחר כך זרת ואחר כך אצבע ואחר כך קמיצה. בשמאל, קמיצה ואחר כך אצבע ואחר כך זרת ואחר כך אמה ואחר כך גודל. הגונז²⁷ צפורניו — צדיק, שורפן — חסיד, זורקן — רשע, לפי שהאשה העוברת עליהם מפלת. ושמעתי²⁸, שתקנתם לכרות שום דבר אחריהם. וזה אחד משמונה דברים שאם לא רחץ אחריהם, אם חכם — תלמודו משתכח קודם שימות, ואם בור — יוצא מדעתו. ואילו הן: היוצא מבית המרחץ, הנוגע ברגליו, הנוטל צפורניו. הנועל מנעליו, או חולצם, הנוגע במת ומפלה כליו²⁹.

ומנהג בצרפת כשבאים מבית המת ליטול ידיהם, אפילו לא נגעו בו. וכשבאים³⁰ מבית הקברות כשקברו המת, מנהג בכל מקום ליטול ידיהם, רמז לידינו לא שפכו את הדם הזה³¹, כלומר, לא מת בחסרון ביקור חולים. וכל נטילות אלה, כיון דלרפואה ונקיות הן, נראה לי דאין מברכין, מידי דהוה אמים אחרונים, ולא דמו למים ראשונים, שמצותן מלא תסור³². וכן הורה רבינו יצחק הלוי³³, לברך על קרית שמע שעל מטתו אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות ק"ש, מלא תסור, מדאמר ר' יהושע בן לוי³⁴: מצוה לקרותו על מטתו, ועוד דלא גרע מקורא בתורה.

הלכות סעודה¹

פרק ראשון

כשנכנסין לסעודה הגדול נוטל ידיו תחילה, ואפילו לפני כהן וכל שכן אם הכהן עם הארץ, שהרי אפילו ברכת המזון² שאמור עליו: וקדשתו³, לברך תחלה, אם התלמיד חכם מניח שהכהן עם הארץ מברך לפניו, התלמיד חכם חייב מיתה, שנאמר⁴: ולמשגאי אהבו מות. והא דקאמר רבי פרידא⁵: מימי לא ברכתי לפני כהן, היינו בשוין. אבל לקרות בספר תורה אין קורין בפני כהן, אם לא התלמיד חכם גדול מכל כהני דורו, כדמשמע ברב הונא⁶, דקרי בכהני, משום דאפילו רב אמי ורב אסי כהני חשיבי דארעא דישראל כיפיין ליה. ודווקא בשבת דאיכא פירסום מילתא אי קרי בפני כהן [לא יקרא], אבל בשני ובחמשי ליכא למיחש.

27. מועד קטן, יח, א.

28. עיין: גדה יז, א; מחזיק ברכה, אורח חיים, סי' רס.

29. צריך להשלים על פי מחזור ויטרי: ומי שנוגע באמתו.

30. שבלי הלקט השלם, הלכות שמחות, סי' יד, דף קעג, א.

31. דברים כא, ז. 32. שם יז, יא.

33. מובא בחידושי הרשב"א, ברכות ב, א, בשם: רבי יצחק ברבי אשר הלוי.

34. ברכות ד, ב.

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ז; סמ"ג, עשין כו.

2. גיטין נט, ב. 3. ויקרא כא, ח.

4. משלי ח, לו. במקרא: כל משגאי. 5. מגילה כה, א.

והגדול בסעודה מיסב בראש ושני לו למטה ממנו.⁶ בעל הבית מברך המוציא, ולא יערב האותיות,⁷ לפיכך אומר המוציא ולא מוציא, אע"ג דאומר לחם מן הארץ, כיון דלשון הפסוק הוא ליכא למיחש. ופירש המיימוני,⁸ שמשלים הברכה ואחר כך בוצע, אבל פירש רבינו יצחק,⁹ שיחתוך קודם ברכה ויהיה מחובר בלחם שלא יחשב הפסק. והאורח מברך ברכת המזון ולא יבצע הבוצע עד שיביאו מלח ולפתן¹⁰ לפני כל אחד, אם לא הפת נקיה¹¹, או אם לא נתכון לאכול פת חריבה. ולא יבצע פרוסה קטנה כצר עין ולא גדולה מכביצה, שנראה כרעבתן, אם לא בשבת שפורס גדולה כרצונו. ולא יבצע רק ממקום שבשל יפה יפה. ויש אומרים: ממקום שקדם לבשל, שזהו מתחתיו שנדבק לתנור, וכן מנהגינו¹².

ויפשוט¹³ שתי ידיו על הפת, דהו עשר אצבעות, כנגד עשר תיבות שיש בברכה ועשר מצות שיש בלחם: בל תחרוש, בל תזרע ובל תחסום, לקט, שכחה ופיאה, תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני וחלה.

ובוצע מככר שלם. שלם שעורים ופרוסה חטים, מניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע משתייהן. פת¹⁴ נקיה טמאה ופת קיבר טהורה, ר' חייא בשם בא¹⁵ אמר: יברך על איזה שירצה. ואומר הריבר"ף¹⁶: מיכן, דשאין נוהרין מפת של גוים ולפנים פת ישראל קיבר ופת נקיה גוים יברך באיזה שירצה. אבל הר"ם מלונדרש אין מודה לו, דעל האכילה אנו בושים ונקדים אותו לברכה. בשבת ויום טוב חייב לבצוע אחת משני שלימות.

הבוצע נותן פרוסה לפני כל אחד והאחד נוטל בידו, ואינו נותן ביד האוכל אם לא היה אוכל¹⁷. ובוצע (היה) אוכל תחילה כשיכלה אמן מפי רוב המסובין, ולא קודם. ולא יאכלו המסובין קודם הבוצע, אם לא רצה לחלוק כבוד למי שגדול הימנו. ובשבוצע¹⁸ יאמר: ברשות רבותי, דאין מרשין רק על הפת ואין סוברין — לומר סברי רבותי — רק על היין.

בירושלמי¹⁹: שותין אף על פי שלא שתה המברך, כשיש לכל אחד כוסו בידו, אבל כשזוקקין כלן לככר אחד, התם אמרינן לא יאכלו קודם הבוצע. ולמדנו שאין צריך לשפוך מבוס של ברכה בשאר כוסות, לשון הר"ם מקוצי²⁰.

6. יש להשלים על פי הרמב"ם ז, א: היה לו שלש מטות, גדול מיסב בראש ושני לו למעלה הימנו ושלישי לו למטה הימנו.
7. ירושלמי, ברכות ו, א. ועיין סמ"ג, שם; תוספות, ברכות לח, ב, ד"ה והלכתא.
8. ז, ב.
9. מובא בתוספות רבי יהודה החסיד, ברכות לט, א. ועיין: תוספות, שם לט, ב, ד"ה והלכתא; מרדכי, שם, סי' קכח.
10. ברמב"ם, שם ג: או לפתן.
11. עיין טור אורח חיים, סי' קסז, ובבית יוסף, שם.
12. לשון הסמ"ג. 13. ירושלמי, סוף פרק ראשון דחלה.
14. ירושלמי, ברכות, פרק ו, סוף הלכה א.
15. בירושלמי: רבי חייא בר אבא בשם רב אחא, בסמ"ג: רבי חייא בשם רבי אחא.
16. = רבי יצחק ברבי פרץ. עיין לעיל, הלכות נטילת ידים, הערה 27. השוה: פירושי רבינו אליהו מלונדרש, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' עח.
17. ברמב"ם, שם ה: אלא אם כן היה אבל. עיין דרכי משה, טור אורח חיים, שם.
18. מחזור ויטרי, עמ' 49; שבלי הלקט השלם, סדר ברכות, סי' קמ.
19. ברכות ו, א. 20. סמ"ג, שם.

ונראה להריבר"ף²¹, שאם יש רוב בני אדם והרחוקים לא שומעים ברכת המוציא אך שומעים חבריהם עונים אמן ורואין הבוצע עסוק בבציעה, אין זה אמן יתומה ויענו אמן, כמו שמצינו בסכה²² גבי אלכסנדריה של מצרים, שהיו מגיפין בסודרין ועונים אמן אע"פ שאין שומעין הברכה. אבל לפירוש הערוך²³ בשם ר' נסים, אין לענות אמן עד שישמע כל הברכה, והא דהגפת סודרין שאני, שאין מחויבין לענות אמן להוציא עצמן דומיא דהכא.

שנים ממתנין זה לזה בקערה ולא שלשה. גמרו השנים השלישי מפסיק עמהם, אבל השנים לא יפסיקו עם השלישי שגמר, אלא גומרין אכילתו.

אין מסיחין בסעודה, מפני סכנת סעודה חנוקה, לפיכך בא יין בסעודתן כל אחד מברך לעצמו, שאם יברך אחד ואחרים יענו אמן יבאו לידי סכנה.

אין מסתכלין בפני האוכל ולא במנתו כדי לביישו²⁴. השמש, דרך רחמנות [הוא] ליתן לו מעט מכל תבשיל לישב דעתו. ועל [כל] פעם שנותנין לו יין מברך, שאין שתייתו תלויה כי אם לרצונם ולא לרצונו.

יצא²⁵ מן המסובין להשתין, נוטל ידו אחת, פירוש: אותה יד ששפשף בה. ופוסק ר"י²⁶, שהיוצא להשתין מים אין צריך ליטול ידים אם לא שפשף ולא טעון ברכה²⁷, ואפילו אשר יצר לא היה רבינו מאיר מברך. ור"י²⁸ היה רגיל לברך אשר יצר.

דבר עם חברו והפליג נוטל שתי ידיו ונכנס, ואע"פ שאין צריך לברך המוציא²⁹, אפילו הכי נוטל ידיו, כמו שהגדה היסח הדעת בליל פסח, אבל בשבת די לו בנטילתו קודם קדושו, שאין קדוש כי אם במקום סעודה. ואפילו מהבדלה לא חשיב הפסק, הואיל ואסור לטעום עד שיבדיל והוי צורך אכילה.

ואם מסובין לשתייה נכנס וישב במקומו ונוטל ואחר כך חוזר פניו לאכול³⁰. ולמה נוטל במקומו, שמא יאמרו לא נטל ידיו, שאין שם אכילה.

אע"ג דעושה [אדם] כל צרכו בפת, אין מניחין בשר חי על הפת ואין מעבירין כוס מלא על הפת³¹ ואין זורקין הפת. והמיימוני³² אומר: אין זורקין החתיכות ולא האוכלין שאין להם קלפין, כגון, תותים וענבים³³, שהן נמאסין. ומותר לזרוק קליות ואגוזים בימות החמה בפני החתנים, אבל לא בימות הגשמים, שנמאסין. ואין נוטלין ידים ליי³⁴, בין חי בין מזוג. וכן אין מפסידין שאר אוכלין ומשקין דרך בוזי ובעיטה. ומותר להמשיך יין בצנורות בבתי חתנים. כל זה פסקו המיימוני ומסכת סופרים³⁵, אבל³⁶

21. = רבי יצחק ב"ר פרץ. עיין בית יוסף, טור אורח חיים, סי' קכד.

22. נא, ב. 23. ערך אמן.

24. צ"ל: שלא לביישו. 25. צ"ל: יצא אחד.

26. = רבי יעקב (רבינו תם), מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות ישנים, יומא ל, א, ד"ה מצוה.

27. בסמ"ג: אם לא שפשף בידיו והלכך אפילו שפשף בידיו אין טעון ברכה. בתוספות ישנים: אם לא שיפשף ואם שפשף מיהא נראה דאין צריך לברך על נטילת ידים.

28. = רבינו יצחק. מובא בסמ"ג, שם. בתוספות ישנים, בשם רבי (סתם).

29. תוספות, פסחים קא, ב, ד"ה כשהן.

30. ברמב"ם, שם ח: מחזיר פניו לאורחין.

31. שם ט: כוס מלא על הפת ואין סומכין את הקערה בפת.

32. שם. 33. ברמב"ם נוסף: ותאנים. 34. שם: ביין.

35. ג, יד. 36. תוספות, ברכות ג, ב, ד"ה כמאן.

קיימא לן כשמואל³⁷ דעושה אדם כל צרכו בפת, אבל במידי דמימאס לא, ואם כן מותר לסמוך הקערה בפת כיון דלא ממאס. וכן פסק ההלכות גדולות³⁸. ויש מתירים לאכול דייסא בכף של פת, כיון שאוכל אחרי כן הכף, ובמסכת סופרים³⁵ אסר, [ונראה] שטוב להחמיר.

לא יקח האורח ממה שלפניו ליתן ביד בנו של בעל הבית, שמא אין לבעל הבית יותר ומתבייש. לא ישלח אדם לחבירו חבית יין ושמן צף על פיה, שמא ידמה שהוא שמן ויזמן אורחים ויתבייש.

נטילת ידים בין תבשיל לתבשיל רשות, רצה נוטל רצה אינו נוטל, אבל בין גבינה לבשר רוחץ³⁹, כמו שאפשר בהלכות אסורי אכילה. ולפירות הרי זה מגסי הרוח⁴⁰. אם לא טבולין במשקין או לא ידיו מטונפות.

גמרו לאכול מסלקין השלחן. וזה⁴¹ בימיהם שהיה לכל אחד שולחנו קטן, אבל אנו לא טוב לסלק השלחן עד אחר ברכת המזון. ומכבדים המקום שאכלו בו ואחר כך נוטלין ידיהם. [והכיבוד הוא], שמא שיירו שם פירורין שיש בהן כזית, שאסור לרוחץ ולהלך עליהן, אבל אין בהן כזית מותר לאבדן.

ונוטל המברך מים אחרונים תחלה ואחר כך האחרים. ואין מכבדין בזה, שאין מכבדין בידים מזוהמות, ולא בדרכים ולא בגשרים, ולא⁴² בפתח הראוי למזוזה ובשעת כניסה. ומים⁴³ אחרונים מפני מלח סדומית ועכשיו אין מצוי בינינו. והא דאמר ידים מזוהמות פסולות לברכה, היינו⁴⁴ להם שהזיהום היה בעבור המלח, אבל לנו לא. והא דאין טעונין ברכה, [זה] למסובין, אבל למברך, בימיהם, טעונין⁴⁵. מיהו⁴⁶ אם יש אדם אסתניס ורגיל ליטול אחר סעודה יש לו ליטול בפני ברכת המזון. ובמתנה, בימיהם, אע"פ שפטורין מנטילה תחלת אכילה, שהן טרודין, חייבין באחרונה מפני הסכנה. ודיו בשפיכה אחת⁴⁷. וצריך להשפיל ידיו כדי שיצא הזוהם והמלח. ולא יטול כי אם על גבי כלי, ולא בחמין שהיד סולדת, שאין יכול לשפשף ידיו, אבל בפורשין נוטל.

אחר שנגבו ידיהם וברכו ברכת המזון, בימיהם היה להם מוגמר, ואוחז היין בימינו והבשמים בשמאלו ומברך ברכת המזון ואחר כך על היין ואחר כך על הבשם. ולא יטיח הבשם בראש השמש, אם הוא תלמיד חכם, שלא יצא מבושם בשוק.

אע"פ שאין ברכת המזון צריכה יין, מכל מקום טוב אף ליחיד לברך בכוס, וכן נהג ה"ר שלמה⁴⁷. ואם ברך על היין צריך להדיח הכוס מבפנים ולשטפו מבחוץ. ונוהגין רבותינו⁴⁸, שאם נראה גקי די בכך. וצריך גמי למלאו יין חי, פירוש⁴⁹: מזיג ולא

37. ברכות, שם.

38. הלכות גדולות, סוף הלכות קידוש והבדלה, מהדורת וארשא, דף יד, ב; מהדורת ברלין, עמ' 51.

39. עיין: תוספות, חולין קה, ב, ד"ה לא.

40. עיין לעיל, הלכות נטילת ידים, הערה 35.

41. תוספות, ברכות מב, א, ד"ה סלק.

42. צ"ל: אלא. 43. חולין קה, ב.

44. תוספות, ברכות נג, ב, ד"ה והייתם; הגהות מיימוניות, הלכות ברכות, סק ו, אות ג.

45. עיין: פירוש רבינו אליהו מלונוריש, עמ' פה, ובהערות, שם.

46. מרדכי, ברכות, סוף פרק אלו דברים.

47. בתוספות, פסחים קה, ב, ד"ה שמע, מובאים הדברים בשם רבינו שלמה ברבי מאיר.

48. בסמ"ג: ונוהגין רבים.

49. תוספות, שבת עו, ב, ד"ה כרי; ותוספות רבי יהודה תחסידי, ברכות נא, א — בשם רבינו תם.

מזיג. וסימן [דברי הכוס] חמשה*⁴⁹, וחי מלא שטיפה להדחה⁵⁰. ויש נוהגין לעטרו בכוסות ובתלמידים⁵¹, וכיון שיגיע לברכת הארץ נותן לתוכו מעט מים, כדי שיהא ערב לשתית. ורש"י⁵² פירש: חי, שיתגהו בכוס שמברך בו ולא בכלי אחר. ויש אומרים⁵³, דחי קאי אכוס, שיהא שלם.

ואין משיחין על הכוס של ברכת המזון, אלא הכל שותקין משנוטל הכוס עד שתכלה ברכת המזון והיין וישתנו. ובה"ג⁵⁴ קאמר, שאין מברכין על כוס ברכה ברכה מעין שלש. ונראה לר"ם מקוצי⁵⁵ דטעות סופר הוא, דפשיטא אם שתה רביעית שיברך. דיני ברכת המזון אבאר בע"ה בהלכות ברכות.

וזה לך ברכת המזון⁵⁶, יחיד יתחיל בברוך כו' הון. ולא⁵⁷ יאמר ברוך משביע רעבים, מדפריך בירושלמי⁵⁸: והרי נברך, פירוש, שסמוכה לנברך ופותחת בברוך, שניא היא, שאם היה יחיד אינו אומר נברך. ואם איתא ד'יחיד' אומר ברוך משביע, אם כן הוי סמוכה לחברתה אפילו ביחיד, ומטעם זה מיד שסיים ובטובו חיינו יתחיל ברכת הון. ולא יאמר, וברוך הוא ברוך שמו⁵⁹, ברוכה מתנתו, כמנהג השוטים.

ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם הון את העולם כלו בטוב⁶⁰, ואל יאמר בטובו בחן בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. ובטובו הגדול לא חסרנו⁶¹ ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד בעבור שמו הגדול, כי הוא זון ומפרנס ומטיב לכל ומכין מזון לכל הבריות. ולא יאמר אשר ברא ולא בריותיו⁶². ולא⁶³ יאמר פותח ידך ומשביע כו'. מתוך הירושלמי⁶⁴: א"ר יוסי: כל הברכות אחר חותמיהן אין אומרים ברכה פסוק, פירוש, שאין מסיימין הברכה בפסוק, כמו שנהגו באומר לעושה אורים גדולים כו'. ומה שאומרים בברכת הארץ ואכלת ושבעת⁶⁵, הלא מסיימין בעל המזונות⁶⁷. ברוך אתה יי הון את הכל.

נודך⁶⁸ יי אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה. ופירש ר' שמעיה⁶⁹, שאין לומר ברית ותורה וחיים ומזון, כי למה לנו למה שעושה אברהם שבשכר ברית נתנה לן הארץ. ומכל מקום נזכר בברכה זו: על שהוצאתנו מארץ

*49. ארחות חיים, הלכות ברכת המזון, סי' ג.

50. ברכות נא, א. 51. שם. ועיין בתוספות, ד"ה אין.

52. שם ד"ה חי. 53. בתוספות שבת, שם, בשם בני נרבונא.

54. הלכות גדולות, הלכות ברכות, פרק שביעי, מהדורת ווארשא, דף י, ב. במהדורת ברלין ליתא.

55. סמ"ג, שם.

56. בענין הנוסחאות השונות בברכת המזון, עיין: פינקלשטיין, J. Q. R. XIX (1928/29).

57. עד "אפילו ביחיד", כן במדרכי, סוף ברכות, סי' ריו, בשם ספר הפרדס לרש"י.

58. ברכות א, ת. 59. עיין: בער, סדר עבודת ישראל, עמ' 554.

60. כנוסח רב עמרם (השלם, עמ' 364); מחזור ויטרי (עמ' 52).

61. בגליון נוסף: דבר.

62. עיין: דרכי משה, טור אורח חיים, סי' קפו, אות ב.

63. השווה: פירוש רבנו אליהו מלונדריש, עמ' קב—קג.

64. תהלים קמה, טז. 65. ברכות א, ת. 66. דברים ת, י.

67. כן גם נוסח רבי אליהו מלונדריש, שם.

68. עיין: בער, סדר עבודת ישראל, עמ' 555.

69. עיין: תוספות, ברכות מח, ב, ד"ה ברית; פירוש רבנו אליהו מלונדריש, שם; מדרכי,

ברכות, סי' קעז; רי"ז.

מצרים ופדיתנו מבית עבדים על בריתך שחתמת בבשרינו ועל תורתך שלמדתנו ועל חקי רצונך שהודעתנו ועל חיים חן וחסד שהונגתנו ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו בכל יום ובכל עת ובכל שעה. כאן יאמר על הנסים. ועל הכל יי אלהינו אנחנו מודים לך ומברכין אותך, יתברך שמך בפה כל חי תמיד לעולם ועד, ככתוב: ואכלת ושבעת וברכת את יי אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, ונודה לך על הארץ ועל המזונות ⁶⁷, ברוך אתה יי על הארץ ועל המזון.

יש מקפידין ⁷⁰ לומר רחם בשבת, דתחנון הוא, והבל הוא, כי כמו כן נחם נמי תחנון, אלא יאמר נחמינו, או רחם יי אלהינו על ירושלים עירך ⁷¹ ועל ציון משכן כבודך ועלינו ועל כל ישראל עמך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש, מהרה תקימנו למקומו ⁷². אלהינו אבינו רעינו זונינו פרנסינו וכלכלינו והרויחנו והרווח לנו יי אלהינו מהרה מכל צרותינו ואל תצריכנו יי אלהינו לידי מתנות בשר ודם ולא לידי הלואתם ולא נבוש לעולם ועד. כאן יאמר יעלה ויבא, או רצה והחליצנו. ותבנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימנו, ברוך אתה יי מנחם ציון עירו ובונה ירושלים. ויענה אמן בלחש, כרב אשי ⁷³.

ואם ⁷⁴ שכח ולא הזכיר רצה והחליצנו ונזכר פה קודם שהתחיל הטוב והמטיב ⁷⁵, ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל, לאות וברית ⁷⁶, ברוך אתה יי מקדש השבת.

ואם שכח יעלה ויבא ביום טוב, אומר: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם [אשר נתן] ימים טובים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון, ברוך אתה יי מקדש ישראל והזמנים. ובראש חדש: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם שנתן ראשי חדשים לעמו ישראל לשמחה ולזכרון, ברוך אתה יי מקדש ישראל וראשי חדשים. ואם לא חתנו בר"ח אין מחזירין אותו. ואם שבת ויום טוב, או שבת וראש חדש כוללם: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם שנתן שבתות למנוחה וימים טובים וראשי חדשים לשמחה ולזכרון, ברוך אתה יי מקדש השבת ישראל והזמנים, או וראי חדשים. ובסעודה שלישית של שבת אם לא אמר רצה והחליצנו לא יחזיר, דאי בעי לא אכיל ⁷⁷. ובכל אלה אם התחיל ברכת הטוב והמטיב חוזר לברכת הון, חוץ מראש חודש [וחול] ⁷⁸ המועד, מגו דלא אכיל אי בעי פת, אבל מכל מקום אסור להתענות מדברים אחרים] וכן סעודה שלישית של שבת. אבל בתב הר"ם מלונדרץ ⁷⁹, דקיימא לן דצריך פת בסעודה שלישית ומחזירין אותו.

70. עיין: תוספות, ברכות מ"ח, ב, ד"ה מתחיל.

71. כן גם נוסח רבנו אליהו מלונדריש, שם ע"מ קה, בנוסחאות שלנו נוסח אחר.

72. שם, ע"מ קד: תקימנו במקומו.

73. ברכות, מ"ח, ב.

74. לשתי הפוסקות הבאות השווה פירושי רבנו אליהו מלונדריש, ע"מ קד—קו, ועיין רמב"ם, שם

ב, יב—יג, וסמ"ג, שם.

75. נשמטה תיבת "אומר".

76. בין השיטין נוסף: קדש (י) כברמב"ם וכבסמ"ג. בפירושי רבנו אליהו מלונדריש: כאשר דבר.

77. תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות מט, ב; תוספות, שם, ד"ה אי בעי.

78. המוסגר נוסף בגליון.

79. מובא בפירושי רבנו אליהו מלונדריש, שם.

ועל כן יפתח ברחם בירושלים עירך, כדי לחתום מעין הפתיחה בירושלים. ולא יזכיר על מלכותך ולא מלכינו רעינו, כי אין לומר מלכות שמים פה ולא בברכה שלפניה, כיון שאינן פתחות בברוך. וכנגדם תקנו בברכת הטוב והמטיב שלש מלכיות. ולא יאמר מהרה ותחזירנה למקומה, שאותו בית אינו חוזר לעולם ולא שייך חזרה אלא מידי החוזר בעין, אלא יאמר תקימנו⁸⁰, וקאי אמלכות דוד. ויאמר לשם תפלה, מדקשה בירושלמי⁸¹: מהו לומר בשבת רעינו זוגינו, פירוש, שלא ישאל אדם צרכיו בשבת, ומשני: טפוס ברכה כך היא, פירוש, שהלשונות לשון בקשה ולא לשון הודאה. ומטעם זה אמר הר"ם מלונדרש⁷⁹, שאין לומר בשבת הרחמן דבעל הבית, מדלא שאל ממנה, שמע מינה שנתקנה מחדש ולא שייך לשנויי טפוס ברכה. אבל שאר הרחמן שמבקש צורך הרבים אין להקפיד, מידי דהוה אוכרנו. ולא הורגל בכן לברך הקוראים בתורה כי אם אחר קריאת התורה בלב יחד והוי כתפלת רבים⁸².

ברכת הטוב והמטיב: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם האל אבינו מלכינו אדירנו גאלינו קדושינו קדוש יעקב, רועינו רועה ישראל, האל המלך החי, הטוב והמטיב, שבכל יום הוא מטיב לנו, הוא היטב לנו, הוא ייטב לנו⁸³. הוא גומלינו, הוא גמלנו, הוא יגמלנו לעד לריוח והצלחה והצלחה לחיים ולשלום לכל טוב. אע"פ דלא שייך לומר החי כי אם באבלים, מכל מקום אנו אבלי ירושלים. וכן פסקו הגאונים שצריך לומר⁸⁴. ומתחיל ברחמניות⁸⁵: הרחמן הוא ימלוך עלינו לעולם ועד. הרחמן הוא ישתבח לדור דורים, הוא יתפאר בנו לנצח נצחים ויתהדר לעלם ולעלמי עולמים. הרחמן הוא יפרנסנו ובכבוד ולא בביזוי וישבור עול גוים מעל צוארינו וירם קרנינו למעלה מעלה וישפיל כל שנאינו למטה למטה. הרחמן הוא ירבה גבולנו בתלמידים. הרחמן הוא ינקום דם עבדיו השפוך. הרחמן הוא ישלח לנו גואל ויבנה חומות דביר והאריאל ויקבץ נפוצות יהודה וישראל. הרחמן הוא ישלח ברכה בבית זה ועל שולחן זה שאכלנו עליו. סיימו ורחמניות כנגד ז' רקיעים, ויברך בעל הבית, כדאיתא⁸⁶, את' ⁸⁷ לרבות בעל הבית. הרחמן הוא יברך בעל הבית הזה, אותו ואת ביתו ואת כל אשר לו, כמו שנתברכו אבותינו אברהם ויצחק ויעקב בכל מכל כל, כן יתברך בברכה שלימה ונאמר אמן. יהי⁸⁸ רצון לפני אלהינו שבשמים, שלא יבוש בעל הבית הזה בעולם הזה ואל יכלם לעולם הבא, נכסיו יהיו מצליחים וקרובים לעיר ואל ישלט שטן במעשה ידיו ואל יזדקר לפניו שום דבר חטא, הרהור ועבירה ועון מעתה ועד עולם. ממרום ילמדו עליו זכות שתהא למשמרת שלום. ישא ברכה מאת יי וצדקה מאת אלהי ישעו וימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם.

80. עיין שם, עמ' קד. 81. שבת טו, ג.

82. בפירושי רבנו אליהו מלונדריש: וכמו כן לא הרגלתי לברך חולים בשבת מזה הטעם, ואחרי כתבי נחמתי, דעל היחידים מתריעין, כמפורש בסדר תעניות (תענית כב, ב), אכן לברך הקוראים קשה בעיני.

83. עיין: בער סדר עבודת ישראל, עמ' 558.

84. עיין: מחזור ויטרי, עמ' 248—249.

85. השוה מחזור ויטרי, עמ' 52—53.

86. בסמ"ג: שמעתי כי יש בברייתא בירושלמי. עיין: תשלום התוספתא לר"ש ליברמן, עמ' 42.

87. דברים ה, י.

88. ברכות מז, א. ולפנינו בשינויים. עיין דקדוקי סופרים, שם. ורבנו אליהו מלונדריש, עמ' קח, הכריע כנוסח מחברנו.

הרחמן הוא ידרשנו לטוב וילמדנו לקח טוב וישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויפתח לנו את אוצרו הטוב, את השמים, ויברך כל אחד ואחת ממנו בשמו*88. ואם גוים שם, יאמר: בני ברית. מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולורעו עד עולם. ולא יאמר מגדול, משמע שמלכות בית דוד בתקפו ואינו כן בעונותינו*89. עושה שלום במרומיו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן. ויאמר בלחש*90: טעמו וראו כי טוב יי אשרי הגבר יחסה בו, יראו את יי קדושו כי אין מחסור ליראייו, כפירים רשו ורעבו ודורשי יי לא יחסרו לכל טוב.

ואם יש לו כוס יאמר*91: כוס ישועות אשא חבשם יי אקרא, ויברך על הכוס וישתה. ויזהר שלא יכלול עם ברכת בעל הבית אחר, שלא יקפיד. וביום ברית, כשיגיע להרחמן הוא ידרשנו לטוב, יאמר:

הרחמן*92 הוא יברך אבי הילד ואמו / ויזכה לחנכו ולחכמו / מיום השמיני והלאה ירצה דמו / ויהי יי אלקיו עמו.

הרחמן הוא יברך בעל ברית המילה / אשר שש לעשות צדק בגילה / למען הברית ינצל משאולה / ויזכה לחזות פני שוכן מעלה.

הרחמן הוא יברך המל בשר ערלה / ופרע ומצץ דמי המילה / אם ירא ורך הלבב עבודתו פסולה / אם שלש אלה לא יעשה לה.

הרחמן הוא יברך הילד הנימול לשמונה / ויהיו ידיו ולבו אמונה / ויזכה לחזות פני שכינה / שלש פעמים בשנה.

הרחמן הוא ישלח לנו גואל / ויבנה חומת דביר והאריאל / משגיב לדל שואל / ויקבץ נפוצות יהודה וישראל.

הרחמן ישלח לנו משיחו הולך תמים / האסור בזיקים עם מרומים / בזכות חתנות למולות דמים / לעם מפורד ומפוזר בין העמים.

הרחמן הוא ידרשנו לטוב.

ולולי*93 צערא דינוקא היו אומרים שהשמחה במעונו, דכתיב*94: שש אנכי על אמרתך. אך בפדיון הבן צריך לומר שהשמחה במעונו, כמו בחתן. וכן שאל ה"ר פטר לר"ת, והשיב לו כך*95.

ברכת אבלים*96: נברך אלקינו מנחם אבלים שאכלנו משלו ובטובו חיינו. הגיע לבונה ירושלים, אומר, נחם יי את אבילי ציון ואת אבילי ירושלים ואת המתנחמין מן האבל

*88. השוה: ארחות חיים, הלכות ברכת המזון, סי' נו-נו; מחזור ויטרי, עמ' 53

*89. רבנו אליהו מלונדריש, שם.

*90. ויטרי, שם. — בגליון נוסף: ולפיכך אומר בלחש, שלא יתביישו הצריכים, שנאמר: ודורשי ה' לא יחסרו (תהלים לז, יא) והרי זה חסר.

*91. ויטרי, שם.

*92. בסידורים בשינויים, והבית השלישי — רך הנמול; הרביעי — המל; החמישי — משיחו; והששי — כהן צדק. והסימן: אברהם כהן צדק. — לעיל, בסוף סדר התפלות מובא הרחמן בנוסח אחר.

*93. כתובות ח. א.

*94. תהלים קיט, קסב. והראיה מובאת במדרכי, כתובות, פרק א. סי' קלא.

*95. עיין ריטב"א, שם; ארחות חיים, הלכות ברכת המזון, סי' יג.

*96. השוה: מחזור ויטרי, עמ' 248, בשינויים קלים. ועיין הלכות גדולות, מהדורת ברלין, עמ' 216.

הזה, נחמם מאבלם ושמחם מיגונם, כאמור ⁹⁷: כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי מנחמכם ⁹⁸ ובירושלים תנוחמו. ואומר ⁹⁹: בונה ירושלים יי גדחי ישראל יכנס, ונאמר ¹⁰⁰: שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי, ברוך אתה יי מנחם אבלי ציון ובונה ירושלים אמן. הגיע להטוב המטיב, שבכל יום ויום הוא מטיב עמנו — אל אמת, דיין אמת, שופט צדק ולוקח במשפט — ובה"ג ¹⁰¹ לא קאמר לוקח במשפט, דיש מיתה בלא חטא ¹⁰², ומכל מקום אין למוחקו ¹⁰³ — ושליט בעולמו לעשות כרצונו ואנחנו עמו ועבדיו, ובכל זאת אנחנו חייבין להודות לו ולברכו, תכלה הרעה הזאת מעלינו ומעל ישראל ומעל האבל הזה, גודר הפרצות הוא יגדור הפרצה מעלינו ומעל כל ישראל לחיים ולשלום, ואומר הרחמן כסדרן.

רבינו יהודה כתב בשם ר"י ¹⁰⁴, שאין צריך עשרה לברכת אבלים, וכן כתוב בתשובת הגאונים ¹⁰⁵, וז"ל: וברכת אבלים שאתם אומרים על הכוס וברוך מנחם אבלים, אנו אין מנהג כולנו לאומרה, אבל אתם, שמנהגכם לאומרה, אין צריך עשרה. והא דאמר במגלה ¹⁰⁶: אין אומר ברכת אבלים פחות מעשרה, ר"ל ברכת רחבה. בה"ג ¹⁰⁷: פרים גדול ולא אבל.

ברוך ¹⁰⁸ אתה יי אלהינו מלך העולם בורא נפשות ¹⁰⁹ וחסרונם על כל מה שברא להחיות ¹¹⁰ נפש כל חי, ברוך אתה יי חי העולמים.

ברכה מעין שלש ¹¹¹: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם על העץ ועל פרי העץ ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת [את] (ל)אבותינו. רחם יי אלהינו עלינו ועל ירושלים ¹¹² ועל ציון משכן כבודך והעלנו בתוכה ¹¹³ ושמחנו בבניינה ונברכך עליה בקדושה ובטהרה ונודה לך על יום הגדול, פלוני הזה, כי א' טוב ומטיב אתה ¹¹⁴, ברוך אתה יי על הארץ ועל הפירות. ואין מנהג עתה להזכיר בזה היום ¹¹⁵. ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם על הגפן ועל פרי הגפן ועל ארץ וכו'. ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם על המחיה ועל הכלכלה ועל ארץ כו' ברוך אתה יי על הארץ ועל המחיה. ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם על האדמה ועל פרי האדמה וכו' ¹¹⁶.

97. ישעיה סו, יג. 98. במקרא: אנחמכם.

99. תהלים קמו, ב. 100. שם קלב, יו.

101. הלכות גדולות, הלכות ברכות, פרק ששי מהזויר ווארשא, דף ט, א. במהדורת ברלין, עמ' 217, לא הושמטו התיבות הנז'.

102. שבת נה, ב. 103. תוספות, ברכות מז, ב, ד"ה מר.

104. מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות, מגילה כג, ב, ד"ה ואמר.

105. מובא בסמ"ג, שם. עיין אוצר הגאונים, מסכת משקין, עמ' 44.

106. כג, ב.

107. הלכות גדולות, הלכות ברכות, פרק ששי (ז), דפוס ווארשא, דף ה, ב, ושם: בבית אבל פריס גדול ויהיב אומצא דהמוציא לאבל. עיין סמ"ג, הלכות אבלות.

108. השוה מחזור ויטרי, עמ' 38.

109. שם: נפשות רבות.

110. כן גם בפירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' צב. במחזור ויטרי: להחיות מהם.

111. רמב"ם, הלכות ברכות ג, יג.

112. שם: עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך.

113. שם: לתוכה. 114. כ"י — אתה" חסר ברמב"ם.

115. סמ"ג, שם, ותוספות, ברכות מז, א, ד"ה על.

116. עיין תוספות, שם לו, א, ד"ה הכוסס. וראה להלן, הלכות ברכות, תחלת פרק שני.

בירושלמי מתרומות¹¹⁷ פרק קמא: ר' זעירא בעיא קומי ר' יוסי: שכור מהו שיברך. אמר ליה: ואכלת ושבעת¹¹⁸, ואפילו מדמדם. פירוש, שאין יכול לדבר כראוי. בבראשית רבה¹¹⁹ ובירושלמי¹²⁰: אמר ר' יוסי: כמה זמנין אכלית עם תחליפא אבא ולא זמני עלאי, עד שהבאתי שתי שערות. מכאן פוסק ר"י¹²¹ הלכה למעשה, שאין קטן מצטרף לזימון בשלשה עד שיביא שתי שערות וכל שכן בעשרה, שהלכה כמר זוטרא¹²² שמחמיר בעשרה יותר מבשלשה, שיש בו הזכרת השם. ואע"פ שאמר ר"ת¹²³: קטן עושין אותו סגיף לעשרה, לא היה עושה מעשה וגם ליתן ספר תורה וחומש בידו לא מצטרף, שהרי אינו בשום מקום לענין תפלה, אלא בפרקים דר' אליעזר¹²⁴ מזכיר ספר תורה לענין עבור שנה.

לא יפרוס אדם פרוסה לאורחים אלא אם כן אוכל עמהם, אבל פורס הוא לבניו ולבני ביתו לחנכן במצות. ובהלל ובמגלה אע"פ שיצא מוציא, לפי שכל ישראל ערבים זה בזה במצות. וכן ברכת מצה וזין וקדוש יש ערבות ומוציא אע"פ שיצא, אבל לא ברכת שאר נהנין. ואומר ר"י¹²⁵, דהוא הדין ברכת המזון, הואיל ונתחייב כבר מוציא, דישי כאן ערבות. ומה שאנו מצריכין כזית מדברי סופרים הוא כדי שיוכל לומר שאכלנו משלו. ומוציא אפילו מי שאכל שיעור דאורייתא כדי שביעה, וכן משמע בעובדא דינאי מלכא¹²⁶. וקטן דמברך בשביל אביו, דווקא כשאכל האב שיעור דרבנן, דאיתי דרבנן ומפיק דרבנן. ובירושלמי¹²⁷ איתא: כל מצות שאדם פטור מוציא רבים, חוץ מברכת המזון, והא תנינן: כל שאינו חייב אינו מוציא הא אם חייב מוציא. א"ר אילא: שניא ברכת המזון, דכתיב ביה¹²⁸: ואכלת ושבעת וברכת, דמשמע דמי שלא אכל לא יברך. ושמא מן התורה יכול להוציא והתם מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.

אין מברכין שבע ברכות אלא בפנים חדשות, בני¹²⁹ אדם שמרבין בשבילן, ושבת מיקרי פנים חדשות, כדאיתא במדרש¹³⁰, וסעודת שחרית נמי, דכבוד יום עדיף, אבל במנחה לא מברך רק אשר ברא¹³¹, והמשמשים נמי, כיון דסעודת חתן היא מברכין שבע¹³². וכן בני חבורה שהיו בבית אחרת, אע"פ שאין החתן ביניהם, כיון שאוכלין מסעודת החתן והמשמשים משמשים אותם מברכין שבע.

117. א. ז. 118. דברים ח. י. 119. צא. ג. ושם: רבי אסי.

120. ברכות ז. ב. ולפינו שם: רבי נסא.

121. = רבי יצחק. מובא בסמ"ג, שם; בתוספות רבי יהודה החסיד, ברכות מה. א.; ובתוספות שם, ד"ה ולית.

121*. עיין הערה הקודמת.

122. ברכות מה. ב. 123. פרק ת.

124. = רבי יצחק. מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות רבי יהודה החסיד, שם. ועיין תוספות, שם, ד"ה עד.

125. ברכות, שם. 126. שם ג. ג.

127. תוספות כתובות ז. ב. ד"ה והוא. מובא בסמ"ג, עשין מה, בשם רבי יצחק.

128. כן בסמ"ג. בתוספות: ואמרין בהגדה. בהמנהיג הלכות אירוסין ונשואין, סי' קיב, בשם ירושלמי

ובראשית רבה. במתור ויטרי, עמ' 591: שהרי שבת כפנים חדשות, כדאמרין ויכל אלהים.

בארחות חיים, הלכות ברכת המזון, סי' נט, ובהמאירי, כתובות שם, בשם מדרש תהלים.

ומקורו לא ידוע.

129. עיין סור ובית יוסי, אבן העזר, סי' סב.

130. השוה: כלבו, סוף סי' כה.

והא לך ¹³¹:

ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם שהכל ברא לכבודו.

ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם יוצר האדם.

ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בנין עדי עד, ברוך אתה יי יוצר האדם.

שוש תשיש ותגל עקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה, ברוך אתה יי משמח ציון בבניה.

שמח תשמח רעים האהובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם, ברוך אתה יי משמח

חתן וכלה.

זאת ¹³² ברכה אחרונה, אע"ג דסמוכה לחברתה, פותחת בברוך, לפי שפעמים כי

ליכא פנים חדשות אומרה.

ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם אשר ברא ששון ושמחה, חתן וכלה, גילה רינה

דיצה חדוה, אהבה ואהוה, שלום ורעות, מהרה יי אלהינו ישמע בערי יהודה ובחוצות

ירושלים קול ששון קול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול מצהלות חתנים מחופתם

ונערים ממשחת נגינתם, ברוך אתה יי משמח חתן עם הכלה.

ומברך בורא פרי הגפן על כוס שבירך ברכת המזון ושותה, ולפיכך ¹³³ צריך

שתי כוסות, שאין עושין מצות חבלות חבלות.

ויאמרו שירות לשמח החתן, אע"ג דכתיב ¹³⁴: בשיר לא ישתו יין, שיר של מצוה

מותר, שכל המשמח החתן וכלה זוכה לחמשה קולות ¹³⁵.

ונהגו העולם לומר זמר זה ¹³⁶:

ישמח חתן בכלה וכלה תשמח בחתן, בבנים ובבנות בעושר ובנכסים ¹³⁷.

שיר וברכה אערכה / כתורה ומהלכה / רם ונישא במלוכה / את שפל ואה

דכא.

מראה חתנים כשושנים / וכגנים מכוונים / וכנגדם שושבינים / כמו פרדס

ורמונים.

מי פעל לזה ¹³⁸ פועל / בלתי שוכן מעל / מרחם גוזר תעל / עזר זה לזה

פעל ¹³⁹.

אשה ¹⁴⁰ גדולה שאלה / לר' יוסי בשאילה / ששת ימים עולם כילה / מה

פעל רב עלילה.

131. רמב"ם, הלכות ברכות ב, יא. ושם, לפנינו, קודמת ברכת יוצר האדם לברכת, שהכל. אבל הדברים נשנים גם בהלכות אישות י, ג. ושם הברכות כסדרן. עיין: הרב י. ל. הכהן מיומן.

מבוא למשנה תורה, דפוס רומי ר"מ, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ו, עמ' 11.

132. רש"י, כתובות ה, א, ק"ה שמח. 133. תוספות, פסחים קב, ב, ד"ה שאין.

134. ישעיה כד, ט. 135. ברכות ו, ב.

136. מחזור ויטרי, עמ' 599, בשינויים. ועיין אוצר השירה והפיוט, עמ' 954, שמגיה בראש הבית

השלישי: ומי; ובראש הבית התשיעי: נוכחתי [וייתר נראה להגיה: נבחתני] — וכך יוצא

האקרוסטיכון: שמואל החתן.

137. שם: בבנים ובני בנים, בעושר ובנכסים, בבנים עוסקי תורה ומקיימי מצות ישראל.

138. שם: מי יפעל זה.

139. שם: מרחם גוזר מעל עזר זה לזה תעל.

140. בראשית רבה, סח, ד.

לה ענה שמעי נא / פעל דר במעונה / בת פלוני היות נכונה / לפלוני היות
למנה ¹⁴¹.
הדא מילה היא ¹⁴² יכולה / לעשות בשעה קלה / אלף עבדים כללה ¹⁴³ /
וזווגתן בלילה.
חבל זה ראש לזו ¹⁴⁴ / וזו קטעה רגל זה / זו צועקת לזה ¹⁴⁵ / אי איפשי
היות לזה.
זמנא מטרונא / לר' יוסי שיננא / זוגות זיווגתי הנה / ונתפרדו בזאת
עונה ¹⁴⁶.
בחנתי בדבריכם / אמונה מצאתי בכם / אמת אתם ותורתכם / ברוך אשר
בחר בכם.
חי לעד שוכן עד / ברוך מבורז עדי עד / וקרב לנו מסעד ¹⁴⁷ / מתושבי
גלעד.
קול ששון קול שמחה / קול חתן וקול כלה / יבטלו תורתם ¹⁴⁸ בעלי
אסופה / בהכנסת כלה לחופה.
צאינה וראינה בנות עירו / בעטרה שעטרה לו אבירו.
חבירים יפוזו ¹⁴⁹ בנועם ארשם / שמחת עולם על ראשם.
קוממיות יולידם על אופניהם / ישלח ¹⁵⁰ מלאכו לפניהם.
רב רבם מערבות / לאלפים ולרבות.
יאמרו עתה גאולי יי / ברוך הבא בשם יי ¹⁵¹.

הלכות ברכות

פרק ראשון ¹

מצות עשה לברך אחר אכילת מזון. מן התורה — אם שבע, שנאמר ²: ואכלת ושבעת
וברכת; ומדברי סופרים — אפילו אכל כזית מברך אחריו. וכן מדבריהם [חייב] לברך
תחלת כל דבר הנאה, אפילו כל שהו, אפילו מרית. ואם נהנה בלא ברכה מעל, ולאחר
אכילה כזית ושתייה רביעית, או בריה ³ כל שהוא מכל דבר צריך לברך. ומטעמת
אפילו לפניו אין צריך ברכה עד רביעית. ואומר ר"י ⁴: והא דבעינן רביעית וכזית
הני מילי לברך מעין שלש, אבל בורא נפשות בכל דהוא.

141. ויטרי: כת פלוני היות למנה לפלוני היות נכונה.
142. שם: אנא יכולה. 143. שם: כוללה.
144. שם: חיבל זה ראש לזה. 145. שם: וזאת צועקת על זה. 146. שם: ונתפרדו בוועונה.
147. שם: שוכן עד זוג נועד ברך עדי עד לקרב לנו מסעד.
148. שם: ובטלו תורתכם. 149. שם: יפוחו. 150. שם: הוא ישלח.
151. רב — בשם יי, שם: בשמחת חתן וכלה נעלה, ויאמר לנו עם ה' אלה.

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק א; סמ"ג, עשין כו.
2. דברים ה, י.
3. עיין תוספות, ברכות לט, א, ד"ה בצר.
4. מובא בתוספות, שם.

הלכות ברכות

ועוד תקנו ברכת הודיה ומצות כאשר אפרש, כדי לזכור בוראו תמיד, ועזרא ובית דינו תקנום, וכל המשנה ממטבעם טועה.
 כל ברכה, אם לא סמוכה לחברתה, שאין בה שם ומלכות אינה ברכה. בה"ג⁵ [קאמר]: דווקא ברכת פירות ומצות צריכי מלכות, אבל דתפלה לית בה מלכות. ודקריאת שמע ודברכת המזון ראשונה אית ביה מלכות.
 כל הברכות צריך להשמיע לאזנו. לא השמיע, אפילו ברך בלבד, יצא.
 ולא יפסיק בין הברכה ובין אותו דבר שמברכין עליו בדברים. ואם הפסיק, אם לא מעניין הדבר, כמו בברכת הפת: הביאו מלה, או: תנו מאכל לבהמה, צריך לחזור ולברך.

כל הטמאים מברכין הברכות.
 ולא [יברך] ערום, באיש עד שיכסה ערותו, ובאשה [צריכה להיות] יושבת ופניה טוחות בקרקע ומברכת.
 כל הברכות, אפילו בירך ויצא, מותר לברך לאחרים שלא יצאו, חוץ מברכת הנייה, שאין בה מצוה, אם לא שנהנה עמהם. אבל אם יש בה מצוה, כאכילת [כוית] מצה בליל פסח וקדוש היום, אפילו אינו אוכל ושותה עמהם מוציא, ואפילו יצא.
 כל השומע מן הברכות מראש ועד סוף ונתכון לצאת יצא, אפילו לא ענה אמן. וכל העונה אמן אחר המברך הרי הוא כמברך, אם המברך חייב באותה ברכה. ואם [המברך] חייב מדברי סופרים והעונה חייב מן התורה לא יצא עד שיענה אמן⁶, או שישמע מפי שהוא חייב [מן התורה].

רבים שנשתתפו לאכול פת או יין וברך אחד וענו השאר אמן יצאו, ואם לא נתכוונו לאכול כאחד אלא [כל אחד] בא מעצמו, אע"פ שאוכלים מכבר אחד, צריך כל אחד לברך לעצמו. ודוקא בפת ויין, שהן עיקר הסעודה, אבל אוכלין ומשקין אחרים הבאים בתוך הסעודה, אם בירך אחד וענו כלם אמן, אע"פ שלא נתכוונו להסב כאחד, יצאו, שאין צריך הסיבה. ואם מסובין ביין⁷ ואמרו נלך ונאכל לחם במקום פלוני, אע"פ שכשישבו שם כל אחד אוכל מכברו, התחייבו בזימון. ופירש רבינו יהודה⁸, דלדידן בייך לא מהני הסיבה, שאין אנו רגילין בכך, וישיבתנו זהו כהסבתם להצטרף.
 כל השומע ישראל מברך ברכה, אע"פ שלא שמע רק מקצת, ואפילו אינו חייב באותה ברכה, עונה אמן, ואם שינה מטבע הברכה, או היה גוי ותינוק ומין, לא יענה אחריו אמן.

כשיענה אמן לא יענה אמן חטופה, קטופה, קצרה, ארוכה — רק בינונית.
 כל שמברך ברכה שאינה צריכה, כנשבע לשוא, ואסור לענות אחריו אמן. התינוקות אע"פ שבשעת לימודן מברכין שלא לצורך, מותר ואין עונין אמן. ואם ענה לא יצא בה. העונה אמן אחר ברכותיו מגונה. בסוף ברכה אחרנית, כבונה ירושלים דמזון.

5. הלכות גדולות, הלכות ברכות, פרק ששי, מהדורת ווארשא עמ' 13.
6. כן גם במדרכי ברכות, פרק שלשה שאכלו, סי' קסד, ברמב"ם, שם הלכה יא, חסר "אמן". עיין בסף משנה, שם.
7. "הבאים בתוך הסעודה" חסר ברמב"ם, שם הלכה יב.
8. בגליון: דברים אחרים. עיין סמ"ג, שם.
9. מובא בסמ"ג, שם, והשווה: תוספות רבי יהודה החסיד ותוספות, ברכות לט, א, ד"ה נתן; מב, ב, ד"ה היו (תוספות: ד"ה הסבו).

הואיל והטוב ומטיב שאחריה תוספת [עונה. וכן אחר] ברכה אחרונה של קריאת שמע ערבית, [אבל] לא אחרי אהבת עולם. וכן אחרי ברכת תמיכה ומגלה לא יענה, שלא להפסיק בין הברכה לדבר שברך עליו. ולא [יענה] אחרי ברכת פירות שהיא ברכה אחת, שאין עונין אמן אלא אחר ברכה שקדמה אחרת. וכן יענה אחר ברכת המלך וברכת כהן גדול, להודיע שכבר השלים כל ברכותיו.

כל האוכל דבר אסור, אפילו בשוגג אפילו מאסור דבריהם, לא יברך לא בתחלה ולא בסוף. אכל דמאי, אע"פ שאין ראוי כי אם לעניים, או מעשר ראשון שנטלה תרומתו, אע"פ שלא נטל ממנו חשבון תרומה גדולה שבו, [כגון] שהקדימו בשבילים, או מעשר ראשון¹⁰ והקדש שנפדו אע"פ שלא נתן החומש, מברך תחלה וסוף. וכן כל כיוצא בזה.

פרק שני¹

על כל פירות האילן מברך בתחלה בורא פרי העץ ובסוף בורא נפשות, חוץ מחמשה מינין הכתובים: ענבים ורמונים ותאנים וחתים ותמרים, שמברך בסוף מעין שלש. וכל מקום שילקוט הפרי וישאר העץ וחוזר ויוצא פרי, קרוי עץ. תותים² שקורין פריזן מברך בורא פרי העץ. ובתוספתא³ איתא כלל אחר: כל שמוציא עליו מעיקרו עשב הוא, עליו מעיצו — עץ היא.

על פירות הארץ וירקות [מברך] בתחלה בורא פרי האדמה, ולבסוף בורא נפשות. ומתחלה רצה ר"ת⁴ לומר, שאם הוא מן מינין מברך על האדמה [ועל פרי האדמה], ושוב חזר בו. וטוב להוציא מספק, שלא לאכול, כגון דיסא אם לא נתמעך יפה, או⁵ בתוך הסעודה ויפטר בברכת הפת. וכן בירושלמי⁶ מסופק: מאי מברך, ולא אכיל ר' ירמיה סלת מן יומיו.

על דברים שאין גידולן מן הארץ, כמו בשר וגבנה ודגים ובצים ומים וחלב ודבש, [מברך] בתחלה שהכל נהיה בדברו, ולבסוף בורא נפשות. והשותה מים שלא לרדות צמאו לא יברך לא לפניו ולא לאחריו.

סחיטת פירות אומר שהכל ובורא נפשות, חוץ מסחיטת ענבים, שמברך בראש בורא פרי הגפן ולבסוף ברכה מעין שלש. ובהלכות קדוש מבואר איזה יין ראוי לברך ולקדש. וסחיטת שמן, שחושש בגרונו ושתה מהשמן עם מי השלקות, מברך בתחלה בורא פרי העץ, שהרי נהנה משתיתו, אבל שמן לבדו, או שלא חושש בגרונו, [הואיל] שאין נהנה מברך שהכל. המלתא, ליטגירי⁷ בלע"ז, [אומר] שהכל נהיה בדברו. כל שאינו יודע אם פרי הוא מברך שהכל נהיה בדברו.

10. צ"ל: מעשר שני.

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ח: סמ"ג, עשין כו.
2. בגליון נוסף: ופרי (ראה להלן, הערה 20). עיין: תוספות, ברכות מ, א, ד"ה איתיה; מרדכי, שם פרק ששי, סי' קלא.
3. כלאים ג, יג. עיין תוספות ראשונים, חלק א, עמ' 91—92.
4. תוספות, ברכות לו, א, ד"ה הכוסס.
5. צ"ל: אלא. וכן בתוספות, שם.
6. ברכות ו, א.
7. ברכות לו, ב: האי מילתא דאתא מבי הגדואי שריא ומברכין עליה בורא פרי האדמה. "המלתא" ליטואריו בלע"ז — רש"י, שם. וצ"ע.

הלכת ברכות

פירות וירקות שדרכן לאכול חיים, בשלן או שלקן [אומר] שהכל ובורא נפשות. וירקות שדרכן [לאכול] שלוקין, ככרוב ולפת, אם אכלן⁸ בין חיים בין שלוקין⁹ מברך תחילה, לעץ פרי העץ, ולאדמה פרי האדמה. ערמונים חבושים¹⁰ חיינן שהכל נהיה בדברו, מבושלין פרי העץ, ירקות שדרכן להשלק, ששלק, מברך על מי השלק פרי האדמה. כרתי, חיינן פרי האדמה, מבושלין — שהכל נהיה בדברו, אע"פ שדרך לבשלן זהו [מפני] שהבשר ממתקן¹¹. ומכל מקום טובים יותר היו חיינן לולי הבשר. קטנית¹² ודוגמתן [אומר] פרי האדמה, בין חיינן בין מבושלין.

דבש תמרים מברך תחלה שהכל, אבל מעך תמרים בידו והוציא גרעיניהן ועשאן כמין עסה מברך פרי העץ, ולבסוף ברכה מעין שלש. קנים מתוקים, שסוחטין אותם ומבשלין מימיהם עד שיקפה וידמה כמלת, מקצת הגאונים¹³ אומרים לברך פרי האדמה, ומקצת אומרים פרי העץ. והמוצץ אותן קנים מברך פרי האדמה. אבל המיימוני ור"י¹⁴ והר"ם מקוצי¹⁵ אומרים, שאין זה פרי ומברך שהכל, [כיון] שנשתנה על ידי האור. ולא יהא גדול מדבש תמרים, שלא נשתנה על ידי האור, שמברך שהכל. אבל הלכות גדולות¹⁶ אומר [לברך] פרי העץ.

קורא והוא ראש הדקל, כמו עץ לבן, מברך שהכל. וכן כתב רבינו יהודה¹⁷. לולבי גפנים והעלים [אומר] שהכל, בוסר פחות מפול הלבן, מוכיח בפסחים¹⁸ שאין שם פרי עליו ומברך שהכל¹⁹. אבל בשאר אילנות כל שהו חשוב פרי מברך פרי העץ. הקרפס²⁰ של צלף מברך פרי האדמה, שאינו פרי, ואביונות צלף הם פרי, שהן כצורת התמרים דקים קטנים, ומברך פרי העץ.

שקדים המרים, קטנים [אומר] פרי העץ, גדולים ולא כלום. פריזן²¹ פרי העץ. ואגוז מוגיט²² בורא פרי העץ. קנילא פרי האדמה. אגוז מטגן בדבש, כתב רבינו שמחה²³: פרי העץ, שאגוז עיקר.

שבת²⁴ כמו שריאה שנותנין בפולין, קודם שנתן טעם בקדירה, [מברך] בורא פרי האדמה, [אבל] אחר שנתן טעם לא יברך כלום.

גרעיני צריזש ותפוח ופרונש — בורא פרי העץ, דחייבים בערלה. פלפלין חנגביל, רטובין — פרי האדמה, יבשים לא יברך, לא בראש ולא בסוף, שהן תבלין. וכן אוכל ומשקה שאין ראויין לאכילה ושתייה לא יברך לא בראש ולא בסוף.

8. צריך להשלים על פי הרמב"ם שם הלכה ג: חיינן מברך עליהן תחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות, ואם בשלן או שלקן מברך עליהן בורא פרי האדמה. ולבסוף בורא נפשות רבות, דברים שדרכן להאכל חיינן ומבושלין, אכלן.

9. שם: מבושלים. 10. צ"ל על פי הסמ"ג: וחבושים.

11. תוספות, ברכות לה, ב, ד"ה משכחת. 12. מובא ברמב"ם שם הלכה ה. ושם: כל הגאונים.

13. מובא בסמ"ג, שם, ועיין תוספות רבי יהודה החסיד ותוספות, ברכות לה, א, ד"ה האי.

14. סמ"ג, שם. 15. הלכות ברכות, פרק ששי, מהדורת ווארשא, עמ' 14.

16. מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות רבי יהודה החסיד, שם לו, א. ועיין תוספות, שם, ד"ה לא.

17. נב, ב.

18. בסמ"ג ובתוספות, ברכות לו, ב, ד"ה שיעורו: בורא פרי האדמה.

19. ברמב"ם, שם הלכה ו: קפרס. 20. עיין הערה 2. 21. בסמ"ג: מושקטא.

22. מתחור ויטרי, עמ' 40. ומובא בסמ"ג, שם.

23. השווה: מארי, ברכות לט, א. ועיין טור אורח חיים, סי' רד.

פת שעפשה ויין שהקדים ותבשיל שעברה צורתו, ונבלות שהן פגין ושכר וחומץ וגובאי ומלח וכמהין ופטירות, מברך שהכל. שמרים שנתן עליהם שלשה ²⁴ והוציא ארבעה, מברך בורא פרי הגפן, דין מזוג הוא. הוציא פחות מארבעה מברך שהכל, וכל שמברך תחלה שהכל מברך בסוף בורא נפשות. וכל הטעון ברכה לאחריו טעון לפניו.

ברך על פירות האילן פרי האדמה ועל פירות הארץ פרי העץ לא יצא. אבל ר"י ²⁵ פסק: [ברך] פרי האדמה על פרי העץ, ואפילו [על] פת ויין, יצא. ואפילו אמר בריך רחמנא מלכא דעלמא מריה דהאי פתא יצא, שצריך מלכות, וכן פוסק רב ²⁶ היי.

לקח מין לאכול והתחיל הברכה על מנת לומר ברכה הראוי לאותו המין, וטעה ואמר ברכה אחרת, כגון, על שכר, שבתחלת הברכה נתכון לומר שהכל וטעה ואמר בורא פרי הגפן, הואיל ובשעת הזכרת השם והמלכות נתכוון לראוי, אין מחזירין אותו. כל ברכות אלו, ספק בריך לא יחזור לברך, לא בראש ולא בסוף, שהן מדברי סופרים.

שכח והכניס לתוך פיו בלא ברכה, [אם] משקין — בולען ומברך עליהן בסוף, [ואם] פירות [הן], שאם יורקם ימאסו, מסלקן לצד אחד ומברך ובולען; [ואם] לא ימאסו בוריקתן — יורקם, עד שיברך ופיו פגוי ואחר [כך] אוכלן.

[היו] לפניו מינין הרבה ויש משבעת המינין ביניהן הנזכרין בפסוק זה ²⁷: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, מברך עליו תחלה, והקודם לפסוק קודם לברכה. אך תמרים שהוא דבש ושני לארץ, [הוא] קודם לענבים ששלישי לארץ. [אבל אם] אין במינין אחד מז' מינין וברכותיהן שוות, מברך על [איוזה] שירצה קודם, [ואם לפניו] פרי העץ ופרי האדמה [פרי] אדמה קודם, שהכל פרי אדמה ²⁸.

ברכה אחת מעין שלש מברך על חמשה מינין פירות ועל היין ומיני הדגן. אלא שעל הפירות אומר על העץ ועל פרי העץ, ועל היין אומר על הגפן וכו', וחותרם בשתייהם על הארץ ועל הפירות. ואם היה בארץ ישראל, חותרם על הארץ ועל פירותיה. ויש מוסיפין: כי אל טוב ומטיב אתה, כנגד ברכה רביעית. ויש אומרים, שאין צריך ברכה רביעית כי אם בברכת המזון.

שתה יין ואכל תמרים ואכל תבשיל של חמשה מינין, מברך בסוף: על המחיה ועל הכלכלה ועל הגפן ועל פרי הגפן ועל העץ ועל פרי העץ ועל תנובת וכו', וחותרם: ברוך אתה יי על הארץ ועל המחיה ועל הפירות. אבל אכל בשר ושתה יין מברך ²⁹ בסוף ברכה מעין שלש והיא כוללת הכל, מפני שכולם פירות העץ. וכל כיוצא בהן.

24. בגליון נוסף: חלקי מים.

25. הובא בסמ"ג, שם, ועיין תוספות רבי יהודה החסיד ותוספות, ברכות מ, א, ד"ה רבי יהודה.

26. הובא בסמ"ג, שם. עיין אוצר הגאונים, ברכות, חלק הפירושים, עמ' 57.

27. דברים ח, ח.

28. ז"ל הסמ"ג, שם: כתוב בה"ג [= בהלכות גדולות] (מהדורת ווארשא, עמ' 15): בכל מקום שיביאו פרי העץ ופרי האדמה, פרי העץ קודם, פרי האדמה ושהכל, פרי האדמה קודם. עיין סור אורח חיים, סי' ריא.

29. יש להשלים על פי הרמב"ם, שם הלכה טז: בסוף על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו. אכל תאנים או ענבים ותפוחים ואגסים וכיוצא בהן מברך.

פרק שלישי¹

חמשת המינין, [הן] החטין ושעורין וכסמין [שהוא] מין חטים, ושבלת שועל ושיפון [שהוא] מין שעורים, כשהן שבלים² נקראים תבואה. ואחר שדשין אותן וזורין אותן נקראין דגן. ואחר שטוחגין ולשין קמחן ואופין [אותן], כל אחד מהן נקראין פת בכל מקום, בלא שום כנוי.

האוכל פת מברך לפניה המוציא לחם מן הארץ. דגן שלוק כמות שהוא מברך פרי האדמה, ולאחריו בורא נפשות. קמח של אחד מחמשת מינין שבשלו בקדירה, בין לבדו בין עם דבר אחר, [כגון] לביבות; וכן הדגן שחלקו או כתשו ובשלו בקדירה, כגון, חריפות וגרש כרמל; וכן כל תבשיל שעירב בו מחמשה מינין, בין קמח בין פת, בתחלה מברך בורא מיני מזונות, אם תערובת מחמשה מינין עיקר, כגון, שנתנו טעם בקדירה. אבל אם הוא טפל, בין מעורב, כגון: לפת וכרוב שבשלו ועירב בקמח כדי לחבקו, הרי הלפת [והכרוב] עיקר, שכל דבר שמערבין כדי לדבק או לצבוע התבשיל הוא טפל; בין טפל שאינה מעורבת, כמו אוכל דג מליח ואוכל פת עמו כדי שלא יזיק המלח גרונו, והרי פת טפל, לא יברך כי אם על העיקר.

פתיתים פחותים מזתים ובאין מככר גדול מצטרפין לברך המוציא, וכן משמע בירושלמי³, אם יש בהן כזית בין כלם ויש עליהם תאריטא דנהמא. אבל הפת שפתת פתים ובשלה בקדירה או לשה במרק, אם בפתיתין כזית, שנכר⁴ שהוא פת ולא נשתנית הצורה, מברך בתחלה המוציא ולבסוף ברכת המזון. ואם אין בהן כזית או נשתנית צורתו בבשול, מברך בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה מעין שלש.

כתב הריב"ף⁵: וורמישיוש אע"ג דבלילתן עבה אין להם תואר לחם, וניגלש שבילתו רכה מברך בורא מיני מזונות. ובליל פורים⁶ דקבע על הניגלש מברך המוציא. אובליאש, גפרש, קנטיוש אפילו לא קבע מברך המוציא לר"ת⁷, אבל לרש"י⁸ דווקא קבע.

עיסה שנאפת בקרקע, כמו שהערבים שוכני מדברות אופין, הואיל ואין עליה צורת פת, מברך בתחלה בורא מיני מזונות. ואם קבע מזונו עליה מברך המוציא. וכן עסה שלשה בדבש⁹ או בחלב או שעירב מיני תבלין לאפיה¹⁰, והיא הנקראת פת הבא בכסנין, מברך בורא מיני מזונות. ואם קבע סעודתו מברך המוציא. בספר הר"ם מקוצי¹¹ [כתוב ד'] בירושלמי¹² משמע דבויניץ וקרישפליניץ דבלילתן רכה פטורין

1. רמב"ם, הלכות ברכות פרקים ג—ד; סמ"ג, עשין כז.
2. בגליון נוסף: הכל. 3. ברכות ו, א. עיין סמ"ג, שם.
4. כן גם בתורת הבית, מובא במעשה רקח בשם תמת ישרים. ברמב"ם (פרק ג', הלכה ח) שלפנינו: או שניכר.
5. = רבי יצחק ב"ר פרץ (עיין לעיל, הלכות גטילת ידים, הערה 27). השווה: סמ"ג, שם, תוספות, ברכות לו, ב, ד"ה לחם; פירוש רבנו אליהו מלונדריש, עמ' עת.
6. בגליון: בליל ברית מילה ופורים. במקורות הנז' בהערה הקודמת לא מוזכר ברית מילה.
7. עיין: תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות לו, ב, ד"ה כי; תוספות, שם מב, א, לחמניות; הגהות מיימוניות, הלכות ברכות, פרק שלישי, אות ג.
8. ברכות מב, א, ד"ה לחמניות. 9. ברמב"ם, שם הלכה ט, נוסף: או בשמן.
10. שם: ואפאה. 11. סמ"ג, שם. 12. חלה א, ה.

מהמוציא וחלה, אבל בלילתן עבה כרוישולש ופרטרש, אפילו על ידי משקה חייבין. הכוסס האורז מברך בורא פרי האדמה, אבל אורז שבשלו או שעשה ממנו פת, בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף בורא נפשות רבות, ובלבד שלא יהא מעורב עם דבר אחר אלא אורז לבדו. אכל פת דוחן ושאר מיני קטניות, בתחלה [מברך] שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות.

כל שתחלתו המוציא סופו ברכת המזון. תחלתו בורא מיני מזונות סופו ברכה מעין שלש, חוץ מן האורז.

שתיתא, מאכל מקמח, אם עבה מברך בורא מיני מזונות, רכה מברך שהכל נהיה בדברו.

[אדם] שאכל פחות מכזית¹³ ושתה פחות מרביעית מכל מאכל ומשתה, לא יברך כלל בסוף כי אם בתחלה.

כל המברך ברכת המזון, או מעין שלש, יברך במקום שאכל. אכל מהלך, יושב ויברך¹⁴, ובדיעבד יצא לברך מהלך [ולברך] במקום שלא אכל. שכח [לברך] ברכת המזון ונזכר קודם שיתאכל המזון במעיו, מברך במקום שזכר. אבל לא כך פסקו התנאים¹⁵ אלא כב"ש דאמרי יחזור למקומו. ואם מזיד, [שלא ברך] חוזר במקומו ויברך. ואם ברך במקום שזכר יצא. ועיכול הוי כל זמן שאינו רעב כר' יוחנן¹⁶.

ספק ברך המוציא, הואיל ואינה מן התורה, לא יברך. שכח לברך המוציא, אם נזכר עד שלא גמר סעודתו, חוזר לברך. לאחר שגמר לא יחזור לברך.

אכל ופסק בבית זה ויצא לחוץ וחזר¹⁷, הואיל ושינה מקומו, צריך לברך למפרע על מה שאכל וחוזר ומברך לכתחלה המוציא ואחר כך יגמור סעודתו. ורש"ם¹⁸ והמימוני¹⁹ אומרים, שכל דבר שצריך ברכה מעין שלש בדין זה, אבל שאר דברים אין צריך לחזור ולברך. אבל ר"י²⁰ ור"א²¹ אומרים: דווקא בפת כן הדין.

חברים היושבים לאכול ויצאו לקראת חתן וכלה, אם הניחו שם זקן או חולה, חוזרים למקומן וגומרים סעודתן ואין צריכין לברך שנית, לא הניחו צריכין לברכה למפרע. וכשחוזרים [אומרים] ברכה לכתחלה. וכן הדין אם מסובין לשתייה או לאכילת פירות. והמשנה מקומו מפנה לפנה בבית אחד אין צריך לחזור ולברך. מי שאכל במזרח תאנה כשבא לאכול במערב יחזור לברך.

ברך על הפת פטר הלפתן, פירוש: כל מיני דבר, חוץ מיין שקובע ברכה לעצמו. ויש מברכין²² על המים באמצע סעודה על כל פנים, דנמלך הוא, דאין שותה מים רק לצמא, אבל ר"י ור"ת²³ לא נהגו כלל לברך. ברך על הלפתן לא פטר הפת. ברך על מעשה קדרה פטר התבשיל. ברך על התבשיל לא פטר מעשה קדרה.

13. עיין סמ"ג, שם. ולעיל תחלת פרק א.

14. ברמב"ם ד, א, נוסף: אכל כשהוא עומד יושב במקומו ויברך.

15. ביטוי לא רגיל. ועיין סמ"ג, שם. — ודברי בית שמאי בברכות נג, ב.

16. ברכות, שם.

17. ברמב"ם, שם הלכה ג: היה אוכל בבית ... והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראהו חברו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר.

18. השווה רשב"ם, פסחים קא, ב, ד"ה בדברים שאינן סעונית ברכה.

19. שם הלכה א. 20. תוספות, פסחים שם ד"ה אלא.

21. = רב אלפס. פסחים, רמז תשעא. 22. השווה מחזור ויטרי, עמ' 39.

23. מובא בסמ"ג, שם, בתוספות רבי יהודה החסיד ובתוספות, ברכות מא, ב, ד"ה אי.

גמר בלבו שלא לאכל ולשתות ונמלך אחרי כן לאכול ולשתות, אפילו לא שנה מקומו חוזר לברך. לא גמר בלבו ודעתו לחזור ולשתות, ואפילו פסק כל היום, אין צריך לברך שנית. היו שותין, ואמרו לברך ברכת המזון או לקדש היום, אסורין לשתות אפילו בברכה תחלה, עד שיברכו ויקדשו. עברו לשתות קודם, צריכין לברך מכל מקום קודם ברכת השתיה ושותין. אבל אמרו להבדיל אין צריכין לברך ברכת השתיה. המסובין על היין שבא להם מין יין אחר, [כגון], ששתו אדום ובא לבן²⁴, ישן ובא חדש, לא יברכו ברכת הגפן שנייה, אבל מברך הטוב והמטיב. ואפילו לא יתא השני טוב מן הראשון. כדאימא בירושלמי²⁵, דעל כל חבית שהיה רבי פותח מברך הטוב והמטיב, ואפילו לא גרוע ולא [שיהא גרוע] ביותר, שעל רבוי יין מברך הוא. ואדם יחידי לא יברך הטוב והמטיב, דמשמע הטוב לו והמטיב לאחרים. ואשתו ובניו חשובין כאחרים. ויש אומרים²⁶, שעל יין אחרים לא יברך הטוב והמטיב, אבל לפי הטעם שנתקנה הטוב והמטיב משום הרוגי ביתר צריך לברך. ויתיד²⁷ לא יברך שהחינו על רבוי יין אפילו איכא אחריןא בהדיה.

אין מברכין על אכל או משקה עד שיבא לפניו. ברך ואחר כך בא לפניו יחזור לברך. נטל אוכל וברך לפניו ונפל או גשרף או שטפו נהר נוטל אחר וחוזר ומברך. אע"פ שהוא מאותו המין. וצריך לומר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד על ברכה ראשונה שהיא לבטלה. העומד על אמת המים מברך ושותה, אע"פ שהמים שהיו משעת ברכה אינן המים ששתה, שלכך נתכון מתחלה.

דברים הבאים מחמת הסעודה בתוכה. פירש רבינו יהודה²⁸: כגון מיני מליחה וחביצא ודייסא ובשר ודגים, אפילו אוכל בלא פת, [ברכת] המוציא שבירך כבר וברכת המזון פוטרם. [אבל דברים הבאים] שלא מחמת הסעודה, כתאנים וענבים שבאין להקל לסעודה, ברכת המזון פוטרם. ולא [ברכת] המוציא. [דברים הבאים] לאחר סעודה, שמושכין ידיהן מן הפת, אין [דבר] פוטרם ומברך תחלה וסוף, בין מליח בין פירות. אבל אנו עתה שדעתנו לעולם בפת, צריך²⁹ ברכת בין לפניו ולאחריו, אבל לאחר ברכת המזון פשיטא דצריך [לברך], ואם מתחלת סעודתו באו לו פירות ללפת, אפילו אוכלן בלא פת, פטורין לפנייהם ולאחריהם.

בעת קבעו סעודה על היין בשבת וי"ט והקזה שלהם, אבל לא שלנו, יין שלפני המזון פוטר [את] של אחר המזון, בין דקדוש בין דהבדלה, אבל בשאר הימים יברך אף על היין שלאחר מזון. בא יין בתוך המזון כל אחד מברך לעצמו שאין הפה פנוי לענות אמנו, וכן הטעם בירושלמי³⁰. ורש"י³¹ פירש [מפני] שאין מתכון לשמוע, וקיימא

24. ברמב"ם, שם הלכה ט: שחור.

25. ברכות ו, ח. השווה: סמ"ג, שם; תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות נט, ב, ד"ה אבל; תוספות שם ד"ה הטוב; פסחים קא, א, ד"ה שינוי.

26. השווה מרדכי, ברכות, סוף פרק הרוואה. ועיין בית יוסף, טור אורח חיים, סי' קעה.

27. תוספות, ברכות נט, ב, ד"ה התם.

28. תוספות רבי יהודה החסיד, שם מא, ב, ד"ה אמר. ועיין תוספות, שם, ד"ה הלכתא. בסמ"ג, שם, בשם רבי יצחק ב"ר שמואל.

29. צ"ל: אין צריך.

30. ברכות ו, ו; מפני הסכנה, שמא יקדים קנה לושת,

31. ברכות מג, א, ד"ה הואיל.

לן דבעינן דעת שומע ומשמיע. ואם אמר סברי רבותי, ונפנו כל, אחד מברך לכל, ואי לא — לא. ויין שבתוך המזון לא פוטר יין שלאחר המזון, דין בא לשרות אינו פוטר יין שבא לשתייה.

פרק רביעי¹

נשים ועבדים חייבים בברכת המזון. וספק אם חייבין מן התורה, לפי שאין זמן גרמא [במצוה זו], לפיכך אין מוציאין גדולים. [ומ]גר כתב הריב"א², שלא יכול להוציא אחרים שאין להם חלק בארץ. ומכל מקום יכול לומר אבותינו כר' יהודה³, דאברהם היה אב לכל העולם. הקטנים חייבים מדברי סופרים כדי להנכין.

שלשה שאכלו פת כאחד, אפילו כל אחד אוכל מכרו, חייבים לברך ברכת זמן קודם ברכת המזון. וזהו [הזמון], אם האוכלין משלשה ועד עשרה אומר האחד: נברך שאכלנו [משלו]. והכל יענו: ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו⁴. ואחר כך יתחיל ברכת המזון ויענו אמן סוף כל ברכה. מעשרה ולמעלה, ואפילו ברבוא, מזמנין בשם ואומר: נברך אלקינו⁵. ויענו, ברוך אלקינו⁵.

הסועד בבית חתנים, משיתחילו להתעסק בצרכי סעודת נשואין עד שלשים יום אחר נשואין, אומר המיימון⁶, שמברך: נברך שהשמחה במעונו. בעשרה: נברך אלהינו⁷ שהשמחה במעונו. ויענו: ברוך⁷ שהשמחה כר'. וכן סעודה שעושין אחר הנשואין, עד שנים עשר חדש, מברך שהשמחה במעונו. ועתה אין נוהגין לברך כי אם בשבעת ימי משתה⁸.

הכל חייבין בזמן, אפילו כהנים שאוכלים קדשי קדשים בעזרה. וכהנים וישראלים שאכלו כאחד, כהנים תרומה וישראלים חולין, חייבין לזמן. כתב הר"ם מקוצי⁹, שיש ללמוד מכאן שאם האחד נזהר מפתן של גוים, שמזמנין עליו אותן שאינן נזהרין, כיון שיכולין לאכול מפת שלו.

נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם, אבל מזמנין לעצמן ולא שלשתן יחד מפני פריצות, ולא יזמנו בשם. וקיימא לן כר' יוסי¹⁰ לזמן עם עם הארץ, שלא יהא כל אחד בונה במה לעצמו. אנדרוגינוס, הואיל וספק [הוא], לא יזמן רק למינו. וטומטום לא יזמן כלל. קטן אפילו בן שבע ושמונה אם יודע למי מברכים מצטרף לזימון. ולא כן פסק רמ"א, כדפרישית לעיל¹¹. מי שלא אכל כזית ונכרי לא מצטרפין.

שבעה אכלו פת ושלשה ירק, יברך אחד מאוכלי הפת ויצטרפו לזמן בשם. אבל ששה פת וארבעה ירק לא, דבעינן רוב הניכר. וזה בעשרה אבל בשלשה אין מצטרפין לזמן

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ה': סמ"ג, עשין כו.
2. עיין תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות מ, ב': תוספות, בבא בתרא פא, א': ד"ה למעוטי.
3. ירושלמי, בכורים א, ד.
4. ברמב"ם, שם הלכה ב', נוסף: והוא חוזר ומברך ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.
5. כן בסמ"ג, שם. ברמב"ם, שם הלכה ד': לאלהינו. עיין תוספות, ברכות מט, ב': ד"ה נברך; מחזור ויטרי, עמ' 32.
6. שם הלכה ה'. צריך להשלים: אלהינו.
7. סמ"ג, עשין מח. 9. שם, כו. 10. תגיגה כב, א.
11. בגליון נוסף: בהלכות סעודה. עמ' קעא. עיין שם הערה 121.

עד שיאכלו כל אחד משלשה כזית פת. אבל בירושלמי¹² קאמר, דמצטרף אפילו אחד ירק. ופסקינן משמיה דרבא¹³, אפילו לא אכל עמהם אלא גרוגרת ולא שתי אלא כוס מצטרף, אבל להוציא עד שיאכל כזית דגן. והלכה כמר זוטרא דמיקל¹⁴ בעשרה מבשלשה. שנים שאכלו ובא שלישי בסוף, אם יכולין לאכול עמו כל שהוא, ואפילו משאר אוכלין, מצטרף. וחכם גדול שבין המסובין מברך לכולן, אפילו לא בא רק בסוף, אם לא נתן רשות, שאפילו כהן יכול ליתן רשות במקום שאין עם רב כדמוכח פרק הנזקין¹⁵.

שלשה שאכלו וארבעה וחמשה כאחד אין רשאים לחלק. ששה רשאים לחלק עד עשרה. ועשרה אין רשאים עד עשרים. שכל זמן שיחלק ותהיה ברכת המזון לכל חלק וחלק [כשיעור] זמן, הכל רשאים לחלק. שלשה שבאו משלש חבורות של שלשה [שלשה], אין רשאים לחלק. ואם כבר זמן כל אחד בחבורתו רשאים, ואין חייבין בזמן, שכבר זמנו. שלשה שישבו לאכל, אף על פי שכל אחד אוכל משלו, אין רשאים לחלק. שתי חבורות שאוכלין בבית אחד, בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו מצטרפין לזמון אחד, ואם לאו — אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן. ואם שמש הולך ומשמש ביניהם מחבורה לחבורה מצטרפין לאחד, אפילו אין רואין זה את זה, והוא שישמעו שתיהן כל דברי המברך. וריב"א¹⁶ פסק מכאן לברך ברכת חתנים בבתים הפתוחים לבית שכילת החתן שם, אם אוכלין שם, אם שמש מצרפן ואע"פ שאין שתי החבורות יכולין לשמוע מברך אחד, מכל מקום מועיל צירוף ליחשב כבית חתנים לענין לברך ברכת חתנים. שמש¹⁷, אף על גב דלא קבע, מצטרף לזמון כשאכל כזית.

שלשה שאכלו ויצא אחד לשוק, קוראין [לו] כדי שיכוון לשמוע מה שהן אומרים ומזמנין, והוא בשוק, ויצא חובתו. וכשיחזור לביתו חוזר לברך ברכת המזון לעצמו. אבל עשרה שאכלו ויצא אחד לשוק אין מזמנין עליו עד שיחזור למקומו וישמע מהן¹⁸. שלשה¹⁹ שאכלו וברך כל אחד לעצמו לא חוזרין ומזמנין, אבל שלשה שאכלו כאחד וברך אחד לעצמו מזמנין ויצאו השנים חובת הזמון ולא הוא, שאין זמן למפרע. שנים שאכלו כאחד כל אחד מברך לעצמו. אבל²⁰ [ברכת] המוציא אחד יברך לשנים, הואיל ויושבין כאחד, וכן עמא דבר. אחד יודע ושני לא יודע, היודע יברך בקול רם ואחר עונה²¹ אחר כל ברכה ויצא.

ויש²² מביאין ראיה מכאן לפטור נשים בזמון שלמו. כתוב בה"ג²³: ומאן דבעי לאזמני ברכת זמון והדר ברוכי כל חד לחודיה, מזמן מברך*²⁴ עד הון והדר מסיימין כל חד לדעתיה. והיכא דבעי למיפק חד מנהון, אף על פי שמן הדין שנים אין מפסיקין לאחד, מכל מקום לפנים משורת הדין פוסקין סעודתיהן ומזמנין עליו עד הון וגמר איהו ברכה כולה, ונפיק וחוזרין וגומרין סעודתן ומברכין. אבל אם השנים גמרו

12. ברכות ז, ב. 13. שם מה, א. 14. שם מה, ב. וצ"ל: דמחמיר.

15. גיטין נט, ב. בגליון נוסף: וכן פירשנו בהלכות סעודה. לעיל, עמ' קסב.

16. מובא בסמ"ג, שם. 17. ברכות מה, ב. 18. ברמב"ם, שם הלכה יג: וישב עמהם.

19. עיין טור אורח חיים, סי' קצד. 20. השוהה תוספות, ברכות מה, א, ד"ה אם.

21. ברמב"ם, שם הלכה טו: עונה אמן.

22. סמ"ג, שם. והשוה תוספות, ברכות מה, ב, ד"ה שאני.

23. הלכות גדולות, הלכות ברכות, פרק שביעי, מהדורת ווארשא, עמ' 19. 23*. צ"ל: מנברך.

לאכול תחלה, מן הדין אחד מפסיק לשנים, ופר"ח²⁴ שאותם המפסיקין צריכין לחזור ולברך המוציא.

קטן שהגיע לחנוך מברך לאביו, ועבד לרבו, ואשה לבעלה ויוצאין, אם לא אכלו כדי שביעה [ואז] פטורין מדאורייתא כמו המברך. אבל תבא מאירה שאשתו²⁵ ובניו מברכין לו. אבל [אם] אכלו כדי שביעה אין פטורין אותן אלא החייב מדאורייתא, שכל חייב בדבר אין אחר שאין חייב כמוהו פטור.

הנכנס אצל מברכין בברכת המזון אם [מצא] מברך אומר נברך כו', עונה: ברוך הוא המבורך²⁶. ואם מצא האוכלים עונים ברוך כו', עונה אחריהם אמן. בה"ג²⁷ [איתא]: וכן כל ברכות בין ברכת פירות ומצות ששומע עונה אמן. ואם מצא עשרה אומר: ברוך אלהינו המבורך שמו לעולם ועד²⁸.

פרק חמישי¹

ברכה ראשונה תקנה משה, שניה יהושע, שלישית דוד ושלמה, רביעית חכמי משנה. צריך לומר בשניה הודאה בראש וסוף וחיותם: על הארץ ועל המזון. וצריך לומר: ארץ חמדה טובה ורחבה, ואם לא אמר, לא יצא. ויזכיר ברית ותורה. ויקדים ברית שהוא ברית² שהוא רק ג', ברכה שלישית פותח רחם וחיותם בונה ירושלים³, ונקראת ברכת נחמה, שרחם בכלל נחמה. ואם לא אמר מלכות בית דוד בה, לא יצא, שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד.

בשבת ויום טוב מתחיל בנחמה: נחמנו⁴ יי אלהינו כו'. ואומר בשבת רצה והחליצנו וכו' ירושלים. בחנכה ופורים אומר על הנסים בשניה. ויום טוב⁵ כשחל בשבת, מזכיר תחלה רצה והחליצנו ואחר כך יעלה ויבא. ברכה רביעית צריך להזכיר בה שלש מלכיות. ואורח מוסיף בה ברכה לבעל הבית כשמברך אצלו. ואומר: יהי רצון שלא יבוש כו', ויכול להאריך בה. ומוסיף בבית האבל בה, כאשר פירשנו⁶.

ברכת חתנים מברכין בבית חתנים אחר כל סעודה. בחזר לבתולה, כל שבעת ימי המשתה. אלמון, אפילו לבתולה, [לא יברך רק] ביום ראשון בלבד⁷. והיא ברכה אחרונה של ברכת הנשואין. ואם אוכלים שם אותם אחרים שלא שמעו בשעת נשואין,

24. מובא בסמ"ג, שם. 25. צ"ל: למי שאשתו.

26. ברמב"ם, שם הלכה יז: ברוך הוא ומבורך. בסמ"ג, שם: ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד. בברכות מה, ב: ברוך ומבורך. עיין וקדוקי סופרים, שם, עמ' קכב, הערה ז.

27. הלכות גדולות, שם, עמ' 22.

28. בהלכות גדולות: ברוך הוא אלהינו שמו תמיד לעולם ועד. עיין הערה 26.

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ב, סמ"ג, עשין כו.

2. צריך להשלים על פי הרמב"ם, שם הלכה ג: מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות, לתורה.

3. ברמב"ם, שם הלכה ה, נוסף: או מנחם עמו ישראל בבנין ירושלם. לעיל, בהלכות סעודה, מביא מתברנו נוסח זה: מנחם ציון עירו ובונה ירושלם.

4. לעיל, שם, כתב המתבר, שרשאי לומר רחם גם בשבת.

5. ברמב"ם, שם הלכה ו, נוסף: או ראש חדש. 6. לעיל, שם.

7. ברמב"ם, שם הלכה ט: אם היה אלמון שנשא אלמנה מברכין אותה ביום ראשון בלבד ואם בחזר שנשא אלמנה או אלמון שנשא בתולה מברכין אותה כל שבעת ימי המשתה.

הלכות וברכות

ודרך להרבות בשבילן⁸, [אז] השבע ברכות מברכין בברכת המזון, והוא שיהיו עשרה, וחתנים מן המניין, לא יברכו עבד וקטן ברכת חתנים.
הפועלים, שאוכלין בסעודת בעל הבית, מברכין לאחר סעודתן שתי ברכות ראשונות מברכת המזון, ואם אוכלין בסעודתן⁹ או בעל הבית מיסב עמהם, מברכין כשאר כל אדם.
שכח ולא ברך, [אם] נזכר קודם שיתאכל¹⁰ המזון במעיו חזר ומברך, וכן ספק ברכ, אם לא נתאכל המזון חזר ומברך.

פרק ששי¹

אסור ליהנות מריח בלא ברכה, על העץ ומינו מברך: בורא עצי בשמים, עשב ומינו [מברך]: בורא עשבי בשמים, לא זה ולא זה, כגון, מור שהוא מין חיה², מברך: בורא מיני בשמים, פרי הראוי לאכילה כאתרוג ותפוח, [אומר] שנתן ריח טוב בפירות, ועל הכל, אם אמר: בורא מיני בשמים, יצא.
אין מברכין על המוגמר עד שתעלה תמורתו³ ומברך כפי הראוי לבשם שנשרף שנתן בו הריח, לעץ, [אומר] עצי בשמים כו'.
שמן אפרסמון מברך בורא שמן ערב, אבל שמן זית שכבשו או שטחנו עם בשמים⁴, עד שחזר ריחו מברך בורא עצי בשמים, שמן שבשמו כעין שמן המשחה, מברך בורא [עצי] [מיני] בשמים.
[היו] לפניו שמן והדס מברך על ההדס ופوتر השמן, שברכת שניהם בורא עצי בשמים, לפניו בשם עץ ובשם עשב, צריך לברך על כל אחד בעצמו, ספק עץ או עשב, מברך בורא מיני בשמים, נכנס לחנות [של בשם, שיש לו מינין הרבה, מברך בורא מיני בשמים, נכנס ויצא] מברך על כל פעם, ישב כל היום שם, לא יברך רק אחת.
שושנה וחלפי מים מברך בורא עצי בשמים, כרכם⁵ של גנה, [מב'] בורא מיני⁶ בשמים, [כרכם⁵] של שדה, [מברך] עשבי בשמים, וורד ומי טהר ולבונה⁷, בורא עצי בשמים.

ריח טוב שאסור להריח, כבשמי עבודה זרה וערוה, וריח טוב העשוי להעביר ריח רע, כבשמים של מת ובית הכסא, וריח טוב שלא נעשה להריח בעצמו של ריח, כמוגמר שנעשה לבגדים, אין מברכין על כולם, והמריח בבגדים מוגמרים, הואיל ואין שם עיקר

8. עיין לעיל, הלכות סעודה, עמ' קעא, הערה 127.

9. ברמב"ם, שם הלכה ב: ואם היו עושין בסעודתן בלבד.

10. עיין לעיל, פרק שלישי, הערה 16.

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ט: סמ"ג, עשין כז.

2. ברמב"ם, שם הלכה א: שהוא מן החיה (השווה שם הלכה ב). עיין טור אורח חיים, סי' רטו, ובבית, שם.

3. כן גם בפירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' פח. ברמב"ם, שם הלכה ב: תמורתו.

4. ברמב"ם, שם הלכה ג: שמן זית שכבשו או שטחנו עד שחזר ריחו נודף, עיין כסף משנה, שם.

5. ברמב"ם, שם הלכה ו: נרגיס, עיין: בית הבחירה להמאירי, ברכות מג, ב.

6. צ"ל על פי הרמב"ם: עצי.

7. ברמב"ם, שם: ומי הורד והלבונה והם סטכי וכיוצא בהן.

בשם אלא ריח בלא עיקר, אין מברכין. בשמי מסיבת גוים, סתמן עבודה זרה, ואין מברכין. המהלך חוץ לכרך והרית, [אם] רוב העיר גוים, לא מברכין. [אם] רוב ישראל יברך. נתערב ריח שמברכין עליו בריח שאין מברכין, הולכין אחר הרוב.

פרק שביעי¹

עוד תקנו חכמים ברכות אחרות דרך שבח והודאה. ואילו הן: הבונה בית חדש והקונה כלים חדשים, אפילו יש לו כיוצא בהן, מברך שהחיינו. ובירושלמי² [איתא] אפילו שחקים שחדשים לו [הם]. מברך שהחיינו. אבל כתב רב שרירא גאון³, דאין מברכין שהחיינו אלא בדבר הבא מזמן לזמן. ודווקא⁴ דבר חשוב אבל מנעלים ותגורה ואפנליאות לא. וקיימא לן כר' יוחנן⁵ דאמר אפילו קנה ותור וקנה מברך. ניתן לו [מברך] הטוב והמטיב. לבשם מברך מלביש ערומים.

וכן הרואה חבירו לאחר שלשים יום, מברך שהחיינו. ופר"י⁶ [דווקא] בחבירו החביב לו. [ראתו] לאחר שנים עשר חדש מברך מחיה המתים. הרואה פרי המחדש⁷ משנה לשנה, בתחלת ראייתו מברך שהחיינו.

על שמועות טובות [אומר] הטוב והמטיב, ואפילו רואה שהופכין לאחר זמן לרע. ועל שמועה רעה — ברוך דיין האמת, ואף על פי שרואה שהופכין לו לטובה, שאין מברכין אלא על מה שהוא עתה ולא על העתיד. על ירידת הגשמים, משירבה המים על הארץ ויעלו אבצבועות מן המטר על פני המים וילכו האבצבועות זה לקראת זה, אם יש לו שדה מברך שהחיינו. [ואם השדה] שלו ושל אחרים מברך הטוב והמטיב. אין לו שדה, אומר: מודים אנחנו לך יי אלהינו על כל טפה וטפה שהורדתנו⁸ מן השמים⁹ ואילו פיננו מלא שירה כו', ממצרים גאלתנו וכו', וחיותם: ברוך אתה יי האל ההודאות והתושבחות¹⁰. ויש אומרים¹¹: רוב ההודאות. על שמועת מיתת אביו ונפל לו ירושה, אם יש [לו] אחים מברך (שהחיינו) תחלה דיין האמת¹². ואם אין לו אחים מברך שהחיינו. [זה] הכלל כל שזכה לו לעצמו מברך שהחיינו. [זכה] לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב.

חולה ונתרפא¹³ וחבוש שהותר ובא מן המים והולך דרכים, כשיגיע ליישוב צריכין להודות בפני עשרה ושנים מהם חכמים, שנאמר¹⁴: וירוממו בקהל עם ובמושב זקנים

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק י': סמ"ג, עשין כו. 2. ברכות ט, ג.

3. הובא בסמ"ג, שם. עיין אוצר הגאונים, ברכות, עמ' 89.

4. תוספות, ברכות נט, ב, ד"ה ורבי יוחנן.

5. ברכות ס, א. כלישנא בתרא. וצ"ע, כי לעיל מצטט מחברנו את דברי הרמב"ם, אפילו יש לו כיוצא בהן, וזה כלישנא קמא. עיין כסף משנה שם.

6. הובא בסמ"ג, שם ובתוספות, ברכות נח, ב, ד"ה תרואה.

7. צ"ל: המתחדש. 8. צ"ל: שהורדת לנו.

9. כן בסמ"ג, ברמב"ם, שם הלכה ה, חסר "מן השמים".

10. סמ"ג, ושם: אל. 11. רמב"ם, שם.

12. ברמב"ם, שם הלכה ו, נוסף: ואחר כך הטוב והמטיב.

13. בגליון: ואפילו חש בעינו ובראשו לדעת רב היי. עיין: אוצר הגאונים, ברכות, עמ' 130.

14. תהלים קו, לא. ושם: וירוממוהו.

הלכות ברכות

יהללוהו. ואומר: ברוך אתה יי אלוקינו מלך העולם גומל לחייבים טובות¹⁵. והשומעים אומרים: שגמלך טוב הוא יגמלך סלה. ונהגו לברך אחר ס"ת¹⁶.
הרואה מקום שנעשו נסים לישראל, ובירושלמי¹⁷ מוקים לה בנס מפורסם, כמו ים סוף, מברך, שעשה נסים לאבותינו במקום הזה, וכן בכל מקום שנעשה בו נס לרבים. ומקום שנעשה נס ליחיד, אותו היחיד ובנו ובן בנו, מברך, שעשה לי נס ולאבותי¹⁸ במקום הזה. ודווקא משלשים לשלשים¹⁹. הרואה גוב אריות וכבשן האש*¹⁹, מברך, שעשה נס לצדיקים במקום הזה. הרואה מקום שעובדים בו עבודה זרה, מברך: שנתן ארץ אפים לעובדי רצונו. אבל אנו שרואים אותו בכל יום לא מברכין²⁰. הרואה מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה בארץ ישראל מברך: שעקר עבודה זרה מארצנו. בחוצה לארץ מברך: שעקר עבודה זרה מן המקום הזה. ואומר בשתייהן: כשם שעקרת מן המקום הזה כן תעקור מכל המקומות והשב לב לעובדיהם לעובדך באמת²¹.
הרואה בתי ישראל²² מברך: מציב גבול אלמנה. בחורבן [מברך]: דיין האמת. [הרואה] קברי ישראל [מברך]: אשר יצר אתכם בדין, וזן²³ אתכם בדין, וכלכל אתכם בדין, והמית אתכם בדין, ועתיד להקים אתכם ולהחיות אתכם²⁴ בדין לחיי העולם הבא. ברוך אתה יי מחיה המתים.

וכשמשתטח עליו, שמעתי שבספרד מנהג לומר:

רחמנא דרחים על אבהתנא צדיקא עבדי רעותיה, הוא יחמול ויחון וירחם ויחוס על ר' פלוני דאיתפטר מעלמא דין ברעות שמיא. מלך ברחמיו יסתירהו בסתר כנפיו, לקץ הימין יעמידהו / מנחל עדניו ישקהו / ינצור נשמתו / ישים שלום מנוחתו / ועל משכבו יהיה שלום, כשכתוב²⁵: יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכחו. וכל שכבי ישראל בכלל הרחמים והנחמות, ונאמר אמן.

הא לך תפלה:

עתה עניתי נפשי בדרך להשתטח על קבורת הצדיק הזה, יהי רצון לפניך יי אלהי שתעמיד לי זכות תלמוד תורתו ומעשיו הטובים להגן עלי מכל רע, ותעשה לי כך וכך. וזכני לראות בעמידת הצדיק הזה בהדרו וגדלו עם שאר מתי ישראל, ככתוב²⁶: ירנו יושבי סלע מראש הרים יצוחו. עם אב

15. נוסח הסמ"ג. ושם: הגומל.

16. תוספות, ברכות נד, ב, ד"ה ואימא. ושם: אחר שקורא בתורה.

17. עיין ירושלמי, ברכות פרק ט, ראש הלכה א: מתניתין בנסי ישראל וכו' (ואולי לזה נתכוון המחבר. ומה שכתב מפורסם, פירושו: נס לכלל ישראל ועיין סמ"ג וכסף משנה, שם.

18. ברמב"ם, שם הלכה ט: שעשה לי נס במקום הזה, או שעשה נס לאבותי.

19. תוספות, ברכות נד, א, ד"ה הרואה.

19*. ברמב"ם, שם, נוסף: שהושלך בו חנניה מישאל ועזריה.

20. תוספות, שם נו, ב, ד"ה הרואה.

21. ברמב"ם, שם: ותשב לב עובדיהם לעובדך.

22. ברמב"ם, שם הלכה י, נוסף: ביישובן.

23. כן בסמ"ג, שם. ברמב"ם, שם: וזן.

24. ברמב"ם: והוא עתיד להקים אתכם. בסמ"ג: ועתיד להחיות אתכם ולהקים אתכם.

25. ישעיה נז, ב. 26. שם מב, יא.

המון²⁷ / ועקוד בהר מור²⁸ ופצל לח ולזו וערמון²⁹ / ומפענח נאמן³⁰ ומשרת³¹ ודוד ומלכים ונביאים וחכמים ומלאים מצות כרמון. ועתה אדון העולם החישה קץ עמידתם, ככתוב³²: יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל. וכתוב³³: יושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת. פרוח תפרח ותגל.

הרואה שש מאות אלף אדם כאחד, אם גוים [הם], אומר: בושא אמכם כו'. ואם ישראל [הם] ובארץ ישראל, מברך: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם חכם הרזים. הרואה מחכמי אומות, אומר: ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם. חכמי ישראל: שנתן מחכמתו ליריאיו. מלכי האומות [מברך]: שנתן מכבודו לבשר ודם. מלכי ישראל: שנתן מכבודו ליריאיו³⁴.

הרואה הכושי והמשונים בצורת פניהם או באבריהם, מברך: משנה הבריות. ראה סומא או קטע ומוכה שחין ובהקנין, מברך: דיין האמת. נולדו במומן ממעי אמן, מברך משנה הבריות³⁵. הרואה בריות טובות ומתוקנות ביותר ואילנות טובות מברך: שככה לו בעולמו. היוצא לשדה ולגנות בימי ניסן ראה אילנות פורחות ונצנים עולים, מברך: שלא חסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובים כדי ליהנות בהן בני אדם.

על הרוחות שנשבו בזעף, ועל הברקים ועל הרעמים ועל קול ההברה שתשמע בארץ, רחים גדולים, ועל אור שבאור, שיראו ככבים רצים ממקום למקום, או ככבים שיש להם זנב, על כל אחד מאלו מברך: שכחו וגבורתו מלא עולם. ואם רצה מברך: ברוך עושה מעשה³⁶ בראשית. [ובירושלמי]³⁷ מפרש, כשאינ מפסיק³⁸ ביניהם. ואם נתפזרו העבים ביניהם מברך על כל פעם. על ההרים וגבעות ומדברות [וימים ונהרות, אם ראה אחד מהם אחר שלשים יום, מברך: עושה בראשית. הרואה הים משלשים יום³⁹ או יותר, מברך: העושה הים הגדול⁴⁰. הרואה הקשת בענן, אומר: לבאמן בבריתו וקיים במאמרו, ברוך אתה יי זוכר הברית⁴¹. ור"י⁴² אומר, שאין בה חתימה והכי מברך: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם נאמן בבריתו וקיים בשבועתו⁴³ וזוכר הברית.

27. אברהם. 28. יצחק.

29. יעקב. בראשית ל, לו. 30. משה. 31. אהרן.

32. ישעיה כו, יט. 33. שם לה, א—ב.

34. ברמב"ם, שם הלכה יא: שנתן מכבודו וגבורתו ליריאיו. בסמ"ג: שחלק מכבודו ליריאיו.

35. ברמב"ם, שם הלכה יב, נוסף: הרואה את הפיל ואת הקוף ואת הקיפוף אומר: ברוך משנה את הבריות.

36. "מעשה" חסר ברמב"ם, שם הלכה יד.

37. ברכות ט, ב. השווה: תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות נט, א; סמ"ג, שם.

38. בגליון נוסף: השמש.

39. ברמב"ם, שם הלכה טו: הרואה הים הגדול משלושים יום לשלושים יום.

40. שם: שעשה את הים הגדול.

41. ברמב"ם, שם הלכה טז: הרואה קשת בענן מברך: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם וזוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו. עיין: ב"ח, טור אורח חיים, סי' רכט.

42. תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות נט, א; תוספות, שם.

43. כן בתוספות, שם. בתוספות רבי יהודה החסיד ובסמ"ג: במאמרו.

הרואה ⁴⁴ החמה ביום תקופת ניסן של תחלת מחזור של שמונה ועשרים שנה, שגופל בתחלת ליל רביעי, כשרואה אותה ביום רביעי בבקר מברך: ברוך עושה בראשית. וכן כשתחזור הלבנה לתחלת מזל טלה, בתחלת החדש, ולא נוטה לא לצפון ולא לדרום. וכן כשיתחזור כן כל כוכב וכוכב, וכן בכל ⁴⁵ מזל טלה עולה מקצת המזרה, על כל אחד מברך: ברוך עושה מעשה בראשית.

הרואה בתי אומות העולם בישובן אומר: בית גאים יסח יי. בחורבנן [אומר]: אל נקמות יי ⁴⁶. [על] קברי אומות אומר: בוושה אמכם מאד חפרה יולדתכם, הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה.

הנכנס למרחץ אומר: יהי רצון לפניך ⁴⁷ יי אלקי שתכניסני לשלום ותוציאני לשלום ותצילני מזה וכיוצא בו לעתיד לבא. וכשיוצא מן המרחץ אומר: מודה אני לפניך יי אלהי שהצלתנו מן האור. הנכנס להקין דם אומר: יהי רצון לפניך יי אלקי שיהא עסק זה לי לרפואה שלמה, כי רופא של חנם אתה. וכשיוצא אומר: ברוך רופא חולים.

ההולך למוד גרנו אומר: יהי רצון לפניך ⁴⁸ יי אלקי שתשלח ברכה במעשי ידי. התחיל למוד, אומר: ברוך השולח ברכה בכרי הזה, מדד ובקש רחמים אחר כך, הרי זה תפלת שוא. וכל הצועק לשעבר [הוי] תפלת שוא.

הנכנס לבית המדרש אומר: יהי רצון לפניך ⁴⁷ יי אלקי שלא אכשל בדבר הלכה, ולא אומר על הטהור טמא ועל הטמא טהור, לא על המותר אסור ולא על האסור מותר, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו חברי בי, ולא יכשלו חברי ואשמח בהם. ובצאתו מבית המדרש אומר: מודה ⁴⁸ יי אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי בית הקרנות ⁴⁹, שאני ^{49*} עמל והם עמלים, אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואין מקבלים שכר. אני משכים והם משכימים, אני משכים לדבר תורה והם משכימים לדברים בטלים. אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת.

הנכנס לכרך אומר: יהי רצון לפניך ⁴⁷ יי אלקי שתכניסני לכרך זה לשלום ⁵⁰. וכשיבקש לצאת אומר: יהי רצון לפניך ⁴⁷ יי אלקי שתוציאני מכרך זה לשלום. יצא בשלום, אומר: מודה אני לפניך יי אלקי שהוציאני לשלום כן תוליקני לשלום ותצעידני לשלום ותסמיכני לשלום ותצילני מכף אויב ואורב בדרך. כלל הדבר יצעק על העתיד ויודה על שעבר. וכל המרבה להודות השם משובח.

בה"ג ⁵¹: כך מפיק סודר בתולים, מברך: אשר צג אגוז בגן עדן שושנת העמקים, בל ימשול זר במעיין חתום, על כן איילת אהבים שמרה בטרה חוק לא הפרה, ברוך הבוחר בזרעו של אברהם.

עוד שם ⁵²: הרואה אשתו של לוט אומר: ברוך זוכר הצדיקים.

44. הרמב"ם והסמ"ג מביאים כאן ברכת הלבנה.

45. צ"ל: בכל עת שיראה.

46. תהלים צד, א. ברמב"ם, שם הלכה יט, נוסף: אל נקמות הופיע.

47. שם: מלפניך. 48. צ"ל: מודה אני לפניך.

49. ברמב"ם, שם הלכה כד, ובסמ"ג, שם: מיושבי קרנות.

49*. נוסח מחברנו כנוסח הסמ"ג. ברמב"ם הסדר שונה.

50. צריך להשלים על פי הרמב"ם, שם הלכה כד: ואם נכנס בשלום אומר: מודה אני לפניך ה' אלהי שהכנסתני לשלום. ונשמט על ידי הדומות.

51. הלכות גדולות, הלכות כתובות, מהדורת ווארשא, עמ' 132.

52. שם, הלכות ברכות, פרק ט, עמ' 132.

פרק שמיני¹

כל הברכות פותח בברוך וחותם בברוך, חוץ מברכה אחרונה של קריאת שמע, וברכה הסמוכה לחברתה, וברכת הפירות וברכת עשיית המצות. ואלו הברכות שאמרנו הן דרך שבח והודייה שיש² בהם פתיחה בברוך ואינה חותם בברוך, אלא מעט מברכת המצות כלן פותח בהן בברוך ולא חותם בברוך³. ויש מהם שחותם בברוך ואין פותח. אלא מעט מברכת המצות, כגון, ברכת ספר תורה האחרונה⁴, ורואה קברי ישראל מאלו שהן דרך שבח והודאה, שפותח וחותם בברוך. אבל שאר ברכת המצות כלן פותחות בברוך ולא חותמות.

כל מצות עשה, בין חובה לרדוף לקיימה, כתפילין וסכה ולולב ושופר; בין רשות לרדפה, כגון מעקה, שאין חייב לקנות לו גג לעשותו⁵, או מזוזה, שאין חייב לשכון בבית החייב בה, שאם רצה ידור בספינה; בין מדברי סופרים וחובה, כמקרא מגלה והדלקת נר שבת וחנכה, בין רשות, כעירוב ונטילת ידיים, מברך על כלן קודם עשייתן: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות כו', דמצות דרבנן נמי צונו מלא תסור⁶ אשר יאמרו לך תעשה. אבל מים אחרונים, הואיל ומשום סכנה [היא], דומה למסנן המים בלילה משום סכנת עלקה, שאין מברכין לסנן, כך לא יברך על גטילת ידיים.

עשה מצוה בלא ברכה, אם מצוה שעדיין מתקיימת, כמו שנתעטף בציצית, או לבש תפילין, וישב בסוכה, מברך אחר עשייתה. ואם מצוה שעבר⁷ הוא, כגון: שחט, או כסה דם, או הפריש תרומה ומעשר, או טבל בלא ברכה, לא יחזור לברך.

בכל המצות מברך קודם לעשייתה, חוץ מטבילת הגר, שלא יכול לומר וצונו עד שיטבול ויעשה יהודי ומברך אחר הטבילה. ותקנו בכל הטבילות לברך אחר⁸ משום הא. כל מצוה שעשייתה גמר חיובה, כמעקה, מברך בשעת עשייתה: לעשות מעקה. וכל מצוה שיש אחר עשייתה ציווי אחר, כגון: סכה, לולב, שופר, ציצית, תפילין, מזוזה, לא יברך בשעת עשייתה: לעשות סכה ולולב ולכתוב תפילין, אלא כשישב בסכה יברך: לישב בסכה. כשיטול הלולב, כשישמע השופר, כשיעטף ויניח הציצית והתפילין, יברך ברכתן.

כל מצוה שהיא מזמן לזמן, כסכה, לולב, שופר, מגלה, חנכה; או אינה תדירה ודומה כמזמן לזמן, כמילת בנו ופדיון בנו, מברך שהחיינו בשעת שיצא ידי חובתו. אפילו העושה מצוה לאחרים מברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות. ולא שהחיינו אם לא עשאה לעצמו.

היו לפניו מצות הרבה, מברך על כל אחת בפני עצמה.⁹
כל העושה מצוה, בין חובה עליו בין רשות, [אם היא] לעצמו מברך, לעשות. כגון: לבש תפילין, [מברך] להניח; ציצית [מברך] להתעטף; סכה, לישב; להדליק נר;

1. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק יא; סמ"ג, עשין כו.

2. צ"ל: שאמרנו שהן דרך שבח והודאה יש.

3. „אלא — בברוך“ מיותר, ברמב"ם, שם הלכה א, ליתא.

4. „האחרונה“ חסר ברמב"ם, שם.

5. שם הלכה ב; לבנות בית כדי לעשות מעקה.

6. דברים יז, יא. ושם: אשר יאמרו לך תעשה לא תסור. השוה רמב"ם, שם הלכה ג, וסמ"ג, שם.

7. בגליון נוסף: מצותה. 8. צ"ל: אחריהן.

הלכות ברכות

לגמור הלל; לקבוע מזוזה; לעשות מעקה; להפריש תרומה; למול הבן, כשכל בנו; שחט פסחו [אומר] לשחוט. אבל אם קבע מזוזה לאחרים מברך: על קביעת מזוזה; מעקה [מברך: על] עשיית מעקה; מל בן חברו: על המילה. עשה מצוה לו ולאחרים כאחד, מצוה שאין חובה, מברך, על. בעירוב [אומר]: על מצות עירוב. ואם חובה לעשות, כמו [שופר, מברך]: לשמוע קול שופר. נטל הלולב, מברך: על נטילת לולב, שכיון שהגביהו יצא, ברך קודם שיטול מברך: ליטול לולב. כמו לישב בסכה, מכאן תלמד שהמברך אחר שעשה המצוה מברך על העשייה. אבל נטילה ושחיטה הואיל ולדברי הרשות הן, אפילו לעצמו מברך על השחיטה, על כסוי דם, על נטילת ידים. וכן מברך, על ביעור חמץ, אפילו בדק לעצמו, שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשת מצות הבעור קודם שיבדוק.

כל דבר מנהג, אפילו מנהג נביאים, כערבה בשביעי, וכל שכן הלל בראש חודש וחול המועד, אין מברכין. כל דבר שספק אם טעון ברכה אם לאו עושין אותו בלא ברכה. לעולם יזהר אדם בברכה שאינה צריכה וירבה בברכות הצריכות, וכן אמר דוד ⁹: בכל יום אברכך.

הרואה ¹⁰ חלום ונפשו עגומה יטיבנו בפני שלשה ויאמר, חלמא טבא חזאי שלש פעמים. ויש נוהגים לומר שבע פעמים, אבל ר"י ¹¹ לא הורגל רק שלש פעמים. ועונין: חלמא טבא חזית שלש פעמים. טבא הוא, טבא ליהוי, רחמנא לשוייה לטב שבע זמנין ליגזרו משמיא דלתוי טבא ויהוי טבא. וכה יאמר הוא והם שלש פעמים. ויאמרו שלש הפוכות:

הפכת ¹² מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה. אז ¹³ תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדיו והפכתי אבלם לששון ושמחתם ¹⁴ מיגונם. ולא ¹⁵ אבה יי אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך יי אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך יי אלהיך. שלש פדיות:

פדה ¹⁶ בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי. ופדויי ¹⁷ יי ישובון ובאו ציון ברנה שמחת עולם על ראשם ונסו יגון ואנחה. ויאמר ¹⁸ שאול [אל העם] היהונתן ימות אשר עשה התשועה הגדולה בישראל חלילה אם יפול משערת ראשו ארצה כי עם אלקים עשה היום הזה ויפדו העם את יהונתן ולא מת. שלש שלומות:

בורא ¹⁹ ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר יי ורפאתיו. ורוח ²⁰ לבשה את עמשי ראש השלישים לך דוד ועמך בן ישי שלום לך ושלום לעזרך ויקבלם דוד ויתנם בראשי הגדוד. ואמרתם ²¹ כה לחי אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

9. תהלים קמה, ב.

10. ברכות נה, ב. השוה: ארחות חיים, סדר הטבת חלום; כלבו, סי' ל; מחזור ויטרי, עמ' 48.

11. תוספות רבי יהודה החסיד ותוספות, ברכות נה, ב, ד"ה שבע.

12. תהלים ל, יב. 13. ירמיה לא, יב. 14. שם: ונתמתים ושמחתים.

15. דברים כג, ו. 16. תהלים נה, יט.

17. ישעיה לה, י. ושם: ... ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו...

18. שמואלא י, מה. ושם: ויאמר העם אל שאול היונתן... הישועה הגדולה הזאת...

19. ישעיה נה, יט.

20. דברי הימים יב, יט. ושם: ועמך בן ישי שלום שלום לך... לעזרך כי עזרך אלהיך ויקבלם...

21. שמואלא כה, ו.

י"י עוז לעמו יתן יי יברך את עמו בשלום. לך²³ אכול בשמחה לחמך ושתה כו'.
הרואה²⁴ באר בחלום, ישכים ויאמר: ויחפרו²⁵ עבדי יצחק באר. נהר, ישכים ויאמר:
הנני²⁶ נוטה כנהר שלום. צפור, ישכים ויאמר: כצפרים²⁷ עפות. כלב, ישכים ויאמר:
ולכל²⁸ בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. הר, ישכים ויאמר: מה²⁹ נאו על ההרים
רגלי מבשר. שופר ישכים ויאמר: ביום³⁰ ההוא יתקע בשופר גדול. שור, ישכים
ויאמר: בכור³¹ שורו הדר לו. ארי, ישכים ויאמר: אריה³² שאג מי לא יירא. תגלחת
ישכים ויאמר: ויגלח³³ ויחלף שמלותיו.

כל משקין יפין לחלום, חוץ מיין לעם הארץ. כל מיני פירות יפין, חוץ מפרי תמרה.
כל מיני ירקות יפין, חוץ מראשי לפתות. ובשרביטיהן, עושר. כל מין חיות יפין, חוץ
מפיל וקוף וקיפוד מין חיה, אבל קפוד דקרא מין עוף. ורש"י³⁴: קפוף והיא מרמיטא,
ופניה דומין לחתול וזנבה ארוך. כל מיני עופות, חוץ מקריא וקפופא³⁵. כל מתכות
יפין, חוץ ממרא ופסל וקרדום בקתיהו. כל צבעונין יפין, חוץ מתכלת. כל שנותן המת
יפין, חוץ ממנעל וסנדל³⁶.

הבא על אמו, בינה. אחותו, חכמה. אשת איש, בן עולם הבא, אם לא הרתר ולא
ידעה. ארוסה, תורה.

הרואה חטין, שלום; שעורין, כפרת עונות. גפנים טעונות, אין אשתו מפלת; שוריקה,
יצפה לגאולה. ענבים לבנות, יפות; שחורות, בעתם יפות, שלא בעתם, צריך רחמים.
אכל, בן העולם הבא הוא³⁷. תאנה, תורתו משתמרת. רמון, מלא מצות³⁸. שמן, מאור
תורה. תמרים, תמו עונות. עזים, שניו מתברכות. קנה, חכמה קנים, בינה. קורא, קירא,
קניא — יפין. אין מראין דלועין אלא לירא שמים. ישמעאל בן אברהם, תפלתו נשמעת.
גמל, נצול ממיתה שנקנסה עליו. הספד כתוב בכתב, חסו מן השמים עליו ופדאוהו. סוס
לבן, יפה. אדום, רע. הוא דרכיב ורדיף³⁹. חמור, יצפה לגאולה. התוקע, כמו כן⁴⁰. פיל,
פלאות נעשה לו. הנכנס לאגם נעשה ראש ישיבה; ליער, ראש גולה⁴¹. הדס, יצליחו
ממונו⁴². אין לו נכסים, ירושה נופלת לו. לולב, יש לו לב אחד להקב"ה. אתרוג, הדור

22. תהלים כט, יא. שני הפסוקים האחרונים אינם בגמרא. מחזור ויטרי מביא את הפסוק הראשון בלבד. עיין ארחות חיים וכל בו, שם.
23. קהלת ט, ז. 24. ברכות נו, ב — נו, ב, בסדר אחר.
25. בראשית כו, יט. ושם: עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר.
26. ישעיה סו, יב. ושם: הנני נוטה אליה...
27. שם לא, ה. 28. שמות יא, ז. 29. ישעיה נב, ז. 30. שם כז, יג.
31. דברים לג, יז. 32. עמוס ג, ח. 33. בראשית מא, יד.
34. נראה שצ"ל: ורש"י גרים. ברש"י שלפנינו אינו. השוה: תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות נו, ב, ד"ה חוץ. ועיין רש"י, בכורות ח, א, ד"ה קיפוף, ותוספות, שם ד"ה הקוף.
35. בגמרא שם נוסף: וקורפראי.
36. לפנינו: כל דשקיל שכבא מעלי בר ממסאנא וסנדלא, כל דיהיב שכבא מעלי, בר מעפרא וחרדלא.
37. כן בכתב יד מינכן ובציונים שצויינו בדקדוקי סופרים, ברכות, עמ' 314, הערה ד—ה. בגמרא שלפנינו חסר "אכל בן העולם הבא הוא".
38. בגמרא שלפנינו נאמר דבר זה ברמונים שנחלקו ובעם הארץ.
39. עיין דקדוקי סופרים, שם, הערה ו.
40. בגמרא שלפנינו לא מוזכר תוקע. עיין דקדוקי סופרים, שם עמ' קנו, הערה צ.
41. כן בכתב יד מינכן. בגמרא שלפנינו: כלה.
42. לפנינו: נכסיו.

הלכות קדוש והבדלה

לקונו. מתפלל ולא סיים, יפה. עונה יהא שמיה רבא. בן העולם הבא. קרא קריאת שמע, ראוי שתשרה עליו שכינה. הניח תפלין [של] ראש, יצפה לגדולה. תרגול, יצפה לזכר; תרגולת ⁴³; לבנים זכרים ^{43*}. בציים, בקשתו תלויה; נשברת ⁴⁴, נעשת בקשתו. וכן ⁴⁵ כלי זכויות וקשואין. נכנס לכרך, חפציו נעשין. נפנה ולא קנה, יפה. עלה לגג, יעלה לגדולה; ירה, ירה. אביי ורבא אמרי כיון דעלה עלה, ראה עצמו ערום, בבבל — ערום מחטא ⁴⁶; בארץ ישראל — ערום בלא מצות. נמסר ⁴⁷ לסרדיוט, שמירה נעשית לו. ניתן בקולר, הוסיפו לו שמירה, אבל בחבל לא. הקיז דם, עוגיו מחולין. נחש, פרנסתו מזדמנת; נשכו, נכפלה צרתו ⁴⁸; הרגו, אבדה פרנסתו. אכל בשר שור, מתעשר; נגחו, בניו ינגחו בתורה; נשכו, יסורין באין לו; בעטו, ילך למרחוק ⁴⁹; רכבו, יעלו לגדולה; רכב השור עליו, מת. דוד, יצפה לחסידות. שלמה, חכמה. אחאב, פורענות ⁵⁰. מלכים, חכמה ⁵¹. ישעיה, נחמה. ירמיה, פורענות ⁵⁰. תלים ורות ⁵², חסידות. משלי וקהלת, חכמה. איוב וקינות, פורענות ⁵⁰. ר' עקיבא, פורענות ⁵³. ר' אליעזר ⁵⁴, עושר. ר' ישמעאל, חכמה ⁵⁵. פר"י ⁵⁶, זהו ר' ישמעאל בן אלישע חבירו של ר' עקיבא. שלא נהרג, אבל זקנו נהרג. ושנים היו.

הלכות קדוש והבדלה

פרק ראשון¹

מצות עשה לקדש שבת בדברים, שנאמר ²: זכור יום השבת לקדשו, כלומר, זכורו זכירת שבת וקדוש. וצריך לזכרו בכניסתו בקדוש היום, ובציאתו ³ בהבדלה. וזה הקדוש:

ויכולו, בורא פרי הגפן וכו'. ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו

43. לפנינו תרגולים.

43*. כן בכתב־יד מינכן. בגמרא שלפנינו נוסף: תרגולת יצפה לתרביצא נאה וגילה.

44. עיין דקדוקי סופרים, שם עמ' קנט.

45. בגמרא שלפנינו נוסף: אגוים וכן.

46. לפנינו: עומד בלא חטא.

47. כן בכתב־יד מינכן. בגמרא שלפנינו: הנתפש.

48. לפנינו: נכפלה לו.

49. לפנינו: דרך רחוקה נודמנה לו.

50. לפנינו: ידאג מן הפורענות.

51. בגמרא שלפנינו: ספר מלכים יצפה לגדולה, יחזקאל יצפה לחכמה. עיין דקדוקי סופרים, שם, עמ' קס, הערה ב.

52. "ורות" חסר בגמרא שלפנינו.

53. בגמרא שלפנינו: רבי בחלום יצפה לחכמה. עיין דקדוקי סופרים, שם, עמ' 320, הערה ד.

54. לפנינו: רבי אלעזר בן עזריה.

55. בגמרא שלפנינו: רבי ישמעאל בן אלישע ידאג מן הפורענות.

56. תוספות רבי יהודה החסיד, שם נו, ב, ד"ה רבי ישמעאל.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרק כט; סמ"ג, עשין כט,

2. שמות כ, ת. 3. צ"ל: וביציאתו.

ורצה בנו ושבת קדשו באהבה וברצון ⁴ הנחילנו זכרון למעשה ראשית ⁵, כי הוא יום ⁶ תחלה למקראי קדש זכר ליציאת מצרים. כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים ושבת קדש באהבה וברצון הנחלתנו, ברוך אתה יי מקדש השבת.
וזה הבדלה:

בורא פרי הגפן, בורא עצי בשמים ⁷, בורא מאורי האש. ברוך אתה יי אלוקינו מלך העולם המבדיל בין קדש לחול, בין אור לחשך, בין ישראל לעמים, בין יום השביעי לששת ימי המעשה, ברוך אתה יי המבדיל בין קדש לחול.

עיקר הקדוש בלילה. אם לא קדש בלילה, בין שוגג בין מזיד, מקדש והולך כל היום. ואם לא הבדיל בלילה, מבדיל והולך עד יום הרביעי. בה"ג ⁸: הני מילי היכא דלא טעים מידי, אבל טעים לא מבדיל ולא מקדש ⁹. והא דאמר ¹⁰ טעם מבדיל, [הני מילי] היכא דמבדיל באורתא. והיכא דאיכא דוכתא דשכיח חמרא בתוך תחומו ולית ליה חמרא, הואיל ואין יכול לילך שם בלילה להבדיל ילך שם מבעוד יום להבדיל, ואע"ג דלא נפק שבתא. ואסיר למעבד עבידתא עד אורתא, וכדחזי נורא לאורתא מברך עליו. והא דאמרין ^{10*} מבדיל והולך עד רביעי, זהו הבדלה גרידתא, אבל על האור אין מברך רק במוצאי שבת.

אסור לאכול ולשתות יין משקדש היום עד שיקדש, אפילו מים ¹¹. ומשיצא היום עד שיבדיל ולא לעשות מלאכה. ולשתות מים מותר ¹². ואומר ר"י ¹³, דאין חלוק, בין בלילה בין למחרתו. אסור לאכול קודם הבדלה, מדאמימר ¹⁰ בת טוות. אבל אם אין לו אלא כוס אחד יאכל בתחלה, כדי שיעשה שתי ברכות על הכוס, אחד ברכת המזון [ואחד של] הבדלה. שכח ¹⁴ ועבר לאכול קודם קדוש והבדלה, מקדש ומבדיל אחר כן. ומדברי סופרים ¹⁵ לקדש ביין ולהבדיל, אע"פ שהבדיל בתפלה. ולא יטול עד שיקדש אבל אין מנהגנו כן ¹⁶. וכן עושה, מדית ¹⁷ כוס מחזיק רביעית ומדיחה מבפנים ושוטפו מבחוץ וממלאו ¹⁸ ואוחז בימינו ומגביהו מן הקרקע טפח או יתר, ולא יסייע בשמאל. ומקדש ושותה מלא לוגמיו. [ואם] שתה פחות לא יצא ¹⁹, והיינו [כדי] רביעית לרב עמרם ²⁰, אבל התוספות ²¹ הוכיחו דהוא פחות. ומשקה בני החבורה. אין קדוש אלא במקום סעודה, לפיכך לא יקדש בבית זה ויאכל בבית אחר, אבל מזוית לזוית מותר. ומקדשין בבית הכנסת מפני אורחים שאוכלין שם. ואע"ג שאין

4. ברמב"ם, שם הלכה ב: ורצון. 5. שם: ברשית.
6. ברמב"ם שלפנינו חסר "כי הוא יום". וכנוסח מחברנו בדפוס שונצינו ובדפוס יוניציאה.
7. ברמב"ם, שם הלכה כד: על הבשמים.
8. הלכות גדולות, הלכות קידוש והבדלה, מהדורת ווארשא, עמ' 26.
9. בהלכות גדולות מדובר על הבדלה בלבד.
10. פסחים קז, א. 10*. שם קז, א.
11. "אפילו מים" אין ברמב"ם (שם הלכה ה). עיין מגיד משנה, שם.
12. בגליון: וכן ראיתי נוהגין בצרפת.
13. = רבינו יצחק. מובא בסמ"ג, שם.
14. רמב"ם, שם. השווה ההבאה מהלכות גדולות שבפיסקא הקורמת.
15. בגליון נוסף: חייב.
16. סמ"ג, שם. עיין סור אורח חיים, סי' רעא.
17. צ"ל: לוקח. 18. ברמב"ם, שם הלכה ז, נוסף: יין. 19. סמ"ג, שם.
20. סור רב עמרם השלם, עמ' 28. 21. פסחים קז, א, ד"ה אם.

הלכות קדוש והבדלה

אוכלין שם, [בבית הכנסת], סעודה דמצוה מותרת, כדמוכח בירושלמי²². ומביא ר' נסים גאון²³, דיש קדוש שלא במקום סעודה, מדקאמר בירושלמי²⁴: מי שסכתו עריבה עליו מקדש בליל שמיני בביתו ואוכל בסוכתו. ונראה לומר, שאני התם דדעתו לאכול בבית אחר²⁵.

היה תאב לפת מן היין, או [אם] אין לו יין, נוטל ומברך המוציא ומקדש ובוצע ואוכל. ואין מבדילין על הפת אלא על הכוס. נתכון לקדש על היין בליל שבת ושכח ונטל קודם קדוש, מקדש על הפת ולא על היין. ואין מנהגנו כן²⁶.

ומצוה לברך על היין ביום השבת קודם אכילה, ונקראת קדושה רבא²⁷, ויברך בורא פרי הגפן בלבד ושותה, ונוטל וסועד²⁸. וגם קדוש זה לא יהיה רק במקום סעודה. ויכול לקדש מבעוד יום, אע"פ שלא נכנס שבת, ומאותה שעה נאסר במלאכה. וכן [יכול ל]הבדיל על הכוס מבעוד יום, אע"פ שעדיין שבת, אבל אסור במלאכה עד הלילה. בה"ג²⁹ [איתא]: אם צריך לעשות מלאכה ולא הבדיל בתפלה, מברך ברכת המבדיל בין קדש לחול ועושה מלאכתו³⁰. אבל לאחר תפלה, ר"י³¹ אומר שצריך [לברך]. וה"ג²⁹ אומר שלא צריך לברך, ואפילו לא הבדיל על הכוס.

מי שעשה קדוש ושכח לברך קודם ששתה, יחזור לברך בורא פרי הגפן. קדש ולא טעם ובאו אחרים ושתוהו, מביאין לו כוס אחר ומברך בורא פרי הגפן ושותה. ר"י³² אומר, שדי להטעים אפילו לתינוק. ואם יודע שלא יהיה לו יין בליל שבת ויש לו במנחה ערב שבת, מקדש מבעוד יום ואומר ויכלו. ובלילה מקדש אשכר³³ להוציא בני ביתו.

ויכול לקדש ולחזור ולקדש לאחרים. ואם מקדש לאחרים קודם לו אסור לשתות, דהוי כאלו שותה בלא קדוש, הואיל ולא מקום סעודתו הוא ולא מתכון להוציא עצמו. ואם מקדש בבית זה מוציא שומעיו, אפילו הם בבית אחר, כיון שאוכלין במקום שמיעתן. האוכל בערב שבת וקדש היום, פורס מפה על השלחן ומקדש וגומר סעודתו ואחר כך מברך ברכת המזון. ואמר ר' תחליפא³⁴, שמפסיקין להבדלה, שהיושב [לאכול] בשבת ויצא השבת והוא בתוך סעודתו, גומר סעודתו ונוטל ידיו ומברך ברכת המזון על הכוס ואחר כך מבדיל עליו. ואם עוסק בשתייה פוסק ומבדיל, ואחר כך חוזר לשתיתו.

22. פסחים א, א. עיין המנהיג, הלכות שבת, סי' יג.

23. מובא בסמ"ג, שם. 24. סוכה ד, ה.

25. בסמ"ג: ואומר שם ולא פליגי אדשמואל דאמר אין קידוש אלא במקום סעודה, דהכא שאני שדעתו לאכול בבית אחר.

26. עיין הערה 16.

27. בגליון: משום דברכה זאת בכל פעם ששותה יין. עיין רש"י ורשב"ם, פסחים קו, א ד"ה קידושא רבא.

28. מחברנו השמיט את דברי הרמב"ם (שם הלכה י'), שאסור לסעוד קודם שיקדש. עיין ראב"ד, שם.

29. הלכות גדולות, הלכות קדוש והבדלה, מהדורת ווארשא, עמ' 26.

30. שם נוסף: והוא דאמר הזכרת שם ומלכות. עיין בית יוסף, טור אורח חיים, סי' רצט.

31. במקורות שלפנינו לא מצאתי. ועל ענין זה עיין טור ובית יוסף, שם.

32. במקורות שלפנינו לא מצאתי. ועל ענין זה עיין רשב"ם, פסחים קה, ב, ד"ה ושי"מ.

33. מקור הלכה זו בהלכות גדולות, שם. אבל שם נאמר שבליילה מקדש אריפתא. ועל ענין קידוש בשכר עיין להלן.

34. פסחים ק, א.

ובה"ג³⁵ משמע דבאוכל נמי פוסק. ופורס מפה ומבדיל וגומר סעודתו ומברך. ואם אכל ונגמר סעודתו עם כניסת שבת. מברך ברכת המזון תחלה ואחר מברך³⁶ על כוס שני. ולא יברך ויקדש על כוס אחד. שאין עושין שתי מצות של תורה על כוס אחד. ואע"פ שביום טוב שחל במוצאי שבת אומר קדוש והבדלה על כוס אחד. התם חדא מילתא חשיבא. אבל ברכת המזון וקדוש תרי מילי נינהו.

יש אומרים³⁷ דאם עירב טפת דבש בחרדל או שאור בהבית יין גדולה אין מקדשין. דבעינן ראוי לנסך למזבח. ויש מתירין. "וראוי לנסך" — ממעט יין שריחו רע או מגולה ומבושל. שאין מקדשין. ואומר ר"י³⁸ דיוצאין בארבע כוסות [של פסח] במבושל. כדאמר בירושלמי³⁹: [מבושל] מקדשין עליו ומברכין בורא פרי הגפן. דאשתנו לעלויה. יין שהקרים, בוטי בלע⁴⁰, מברכין [עליו] שהכל נהיה בדברו. יין שטעמו חומץ, אפילו ריחו יין. אין מקדשין עליו. שמרים שנתן עליהם מים, אפילו יש בה טעם יין, אם נתן שלשה [חלקים] והוציא פחות מארבעה אין מקדשין [בו]. הוציא ארבעה הרי זה מזוג ומקדשין [בו]. בה"ג⁴¹: יין חזק שצריך שני שלישים מים מקדשין עליו. [אפילו הוא] חי. וכן בארבע כוסות [של פסח]. ידי יין יצא ולא ידי חירות.

כלי, אפילו גדול, מלא יין וטעם מעט ממנו, הרי פגם אותו ואינו ראוי לברך עליו⁴². שאין מברכין על כוס פגום. ונפסל לקדש בשאר [היין]. שהוא כשיורי כוסות. יין שריחו חומץ וטעמו יין ויין מזוג, וצמקין שיש בהן לתלוחת, ויין חדש מגתו, מקדשין עליהם. סוחט [אדם] אשכל ענבים ומקדש בשעתו.

מדינה שרוב יין [שלה] שכר פסול לקדוש וכשר להבדלה, הואיל והוא חמר מדינה. וכן פסקו תה"ג⁴³. והביא הר"ם מקוצי⁴⁴ [ראייה] לדבריהם מדבעי [הספר]⁴⁵: מהו לקדושי משיכרא. משמע אפילו שלא במקום יין⁴⁶ [בעין], ולא פשיט להתיר. אבל מהבדלה איכא אמוראי דסברי דמותר, והלכה כמותם שהם אמוראים⁴⁷. וכתוב בה"ג⁴⁸: אין מקדשין אלא על היין ואין מברכין אלא על היין. ואם קובע סעודתו על שכר מברך ברכת המזון על השכר, דכיון דקבע עליה היינו משתיה. ומדאמר אין מקדשין אלא על היין, וכן איתא בירושלמי⁴⁹, פסק ר"ת⁵⁰ דאין מקדשין על הפת. והוא הדין דאין מבדילין על הפת, מדאמימר בת טוות⁵¹. אבל רב עמרם⁵² פסק דמקדשין על הפת. והואיל וקדוש לצורך פת, אבל אין מבדילין על הפת, דאין הבדלה לצורך הפת. ואע"פ כן פותר [ההבדלה] יין שבתוך המזון.

35. הלכות גדולות, שם, עמ' 25. 36. ברמב"ם, שם הלכה יב: מקדש.

37. הרמב"ם, שם הלכה יב, מביא את שתי השיטות.

38. הובא בסמ"ג, שם. והשוה תוספות, בבא בתרא צו, א, ד"ה אילימא.

39. פסחים י, א; שקלים ג, ב.

40. צ"ל: בלעז. השוה רש"י ברכות מ, ב: שהקרים, בוטיר בלעז.

41. הלכות גדולות, שם, עמ' 28. 42. ברכת המזון, עיין להלן בסוף הפרק.

43. הלכות גדולות, שם, עמ' 26. 44. סמ"ג, שם. 45. =הגמרא פסחים קז, א.

46. בסמ"ג: אפילו במקום שאין יין.

47. צ"ל: אמוראים אחרונים. וכן בסמ"ג, שם.

48. ברכות ח, א; פסחים י, ב. עיין סמ"ג, שם.

49. תוספות, פסחים קז, ב, ד"ה מקדש.

50. פסחים קז, א. 51. סדר רב עמרם השלם, עמ' ס.

הלכות קדוש והבדלה

בסדר רב עמרם⁵²: אמר רב נטרוגאי: אע"פ שאין אורחים [בבית הכנסת] טוב לקדש בבית הכנסת על היין, שכלם אין להם יין לקדוש. ומה שמקדש ומטעים לציבור ליתן בעיניהם, רפואה [היא], כדאיתא בפרק עגלה⁵³, דמהדר סמוי העין בקדושא. ואע"פ כן יקדש כשיבא לביתו. וכן בהבדלה⁵⁴, רפואה להדיח כוס של הבדלה ממים ולשתותו. ומה שמשיר מן המצוה [טוב] להטיל על פניו⁵⁵, ששירי ברכה מעכב הפורענות. והיכא⁵⁶ דלית ליה אלא חד כסא ולית ביה שיעור קדושא והבדלה, שביק ליה להבדלה ומקדש אריפתא, דקרוי קדוש המבדיל על היין⁵⁷, ומנוחלי העולם הבא הוא כששיר מקדושא לאבדלתא⁵⁸.

וכוס של ברכה, [אם] טעמו פגמו. ואם פגמו עושין עליו ברכה ולא קדוש⁵⁹. ואם אין לו אלא כוס פגום לא יניח לקדש עליו⁶⁰. וכתב הריב"ף⁶¹, שאנו בארץ האר, שאין לנו יין מצוי, טועמין מן הכוס מעט וכשירצה עוד לברך שופך עליו עוד מעט⁶². [וראיה] מירושלמי⁶³, דר' יונה טעים כסא ומתקן לה.

פרק שני¹

מקדשין בלילי יום טוב כמו בשבת וחזו הקדוש: ויכלו, אם שבת; בורא פרי הגפן, ברוך² אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר בנו מכל עם, ורוממנו מכל לשון, וקדשנו במצותיו. ותתן לנו יי אלקינו באהבה שבתות למנוחה ומועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון את יום המנוח הזה ואת יום חג המצות הזה זמן חירותינו. ואת יום חג השבועות הזה³, או יום השמיני חג העצרת הזה, זמן שמחתנו באהבה מקרא קדש וזכר ליציאת מצרים, כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים ושבת ומועדי קדשך באהבה וברצון⁴, בשמחה ובששון הגחלתנו, ברוך אתה יי מקדש השבת ישראל והזמנים. בסוכות⁵ מברך על הסכה קודם הזמן, ואומר: שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה.

52. שם, עמ' יב. עיין אוצר הגאונים, פסחים, עמ' 95.

53. צ"ל: פרק כיצד מברכין (ברכות מג, ב).

54. סדר רב עמרם השלם, עמ' 118.

55. שם: ומה שנשתייר מן המים מטילים אותו על ידינו ומעבירים אותו על פנינו.

56. שם, עמ' 120.

57. שם, עמ' ס: וכל מי שהוא מבדיל על היין... הקדוש ברוך הוא קוראהו קדוש... עיין

פרקי רבי אליעזר, פרק כ, ובהגהות הרד"ל, שם.

58. פסחים קיג, א. 59. עיין בית יוסף, טור אורח חיים, סי' קפב.

60. עיין פירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' ק.

61. עיין לעיל הלכות נטילת ידים, הערה 27.

62. השוה: תוספות ברכות נב, א, ו"ה טעמו; פירושי רבנו אליהו מלונדריש, שם; טור אורח

חיים, שם.

63. ברכות ז, ה.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרק כט. 2. השוה מחזור ויטרי, עמ' 294; 345; 437.

3. בגליון נוסף: זמן הבאת בכורינו. ברמב"ם, שם הלכה יט: זמן מתן תורתנו. — נוסח קידוש של סוכות נשמט כאן.

4. „באהבה וברצון“ חסר ברמב"ם ובויטרי.

5. רמב"ם, הלכות סוכה, פרק ו, הלכה יב.

ושותה. ובכל קדושי יום טוב אומר זמן, בר משביעי של פסח, שהוא מפסח עצמו, דכבר ברך בליל ראשון.

קדוש ראש השנה :

בורא פרי הגפן. ברוך² אתה יי אלהינו מלך העולם אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצותיו ותתן לנו יי אלהינו באהבה את יום המנוח הזה ויום הזכרון הזה זכרון תרועה באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים, כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים⁶, כי אתה אלקים אמת ודברך מלכנו אמת וקיים לעד, ברוך אתה יי מלך על כל הארץ מקדש השבת ישראל ויום הזכרון. שהחיינו.

וכתב המיימוני⁷: ורוממנו מכל לשון בחר בנו ויגדלנו, רצה בנו ויפארנו ותתן לנו וכו' וקדוש יום טוב [צריך] על דמיון. ואם אין לו יין מקדש על הפת. ולמחר יאמר קדושא רבא כמו בשבת. ומבדילין במוצאי יום טוב כמו בשבת, שסדר הבדלות הוא מונה, לפיכך אינו חושש לומר, בין יום השביעי כו'. ולא יברך על האור ששבת מעבודה ולא [על] אחר. ולא יברך על הבשמים.

ובליל יום הכפורים, כיון שאין כוס, אומר שהחיינו בתפלת ערבית קודם ברכו. [צריך אדם] להבדיל עם הקדוש במוצאי שבת שהוא יום טוב, וסימן יקנה"ז⁸. בורא פרי הגפן. ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם אשר בחר בנו כו', עד והומנים. ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם בורא מאורי האש. ברוך אתה יי אלקינו מלך העולם המבדיל בין קדש לחול, [בין אור לחשך]. בין ישראל לעמים, בין יום השביעי לששת ימי המעשה, בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת, הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך, ברוך אתה יי המבדיל בין קדש לקדש. שהחיינו.

ובסכות⁹, סכה קודם.

אין מבדילין ממוצאי יום טוב לשבת, שאין מבדילין מקדושה קלה לחמורה. אין מברכין על הנר במוצאי שבת עד שיאותו לאורו, כדי שיכיר בו מטבע מדינה זו למדינה אחרת. ומנהג לעיין בצפרניים¹⁰, כדי לתבחין בין בשר לצפרן. ולא יברך על נר גוים, שסתם מסבתן לעבודה זרה. ואין מברכין בנר של עבודה זרה ולא בנר של מתים. ישראל שהדליק מגוי וגוי מישראל מברכין עליו. גוי [שהדליק] מגוי אין מברכין [בן]. המהלך חוץ לכרך ורואה אור, אם רוב הכרך גוים לא יברך, רוב ישראל יברך. אור תנור וכבשן וכיריים, לכתחילה לא יברך; של גחלים, אם כשיכניס קיסם מביניהם דולק מאליו, מברכין עליהם. אור של בית המדרש, אם אדם חשוב שם שמדליקין בשבילו, ושל בית הכנסת אם חזן דר שם, מברכין עליה. אור שהודלק בשבת לחולה וחייה מברכין עליו אור שבא מעצים ואבנים מברכין בשבת ולא ביום הכפורים.

אין מחזירין אחר האור לברך כמו שמחזירין אחר המצות, אלא אם יש לו מברך. אבקה להבדלה מצוה מן המובחר.

טעם בשמים במוצאי שבת, מפני נשמה יתירה. וביום טוב ליכא, גזירה שמא יקטום.

6. "כי — העמים" חסר במתוזר ויסרי, עמ' 345, ויתכן שנשמט שם על ידי הדומות.

7. שם, הלכה יט. 8. = יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן. 9. סמ"ג, עשין כט.

הלכות תשובה

ור"י¹⁰ אומר הטעם, דתענוג יום טוב ושמחתו משיב הנשמה יתירה שאבדה, ולכך אין צריך בשמים ביום טוב שחל להיות במוצאי שבת, ומכל מקום לא יברך במוצאי יום טוב שלא אבד נשמה.

הלכות תשובה

פרק ראשון¹

מצות עשה להתוודות על כל חטא, עשה ולא תעשה, שנאמר²: איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם והתוודו³, וזה וידוי דברים, שיאמר: אנא יי חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך, ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובשתי במעשי, ולעולם איני חוזר לדבר זה, וזה עיקר הוידוי וכל המרבה משובח.

בעלי קרבנות ומיתת בית דין ומלקות אין מתכפרין עד שישובו מחטאם ויתודו. שער המשתלח מכפר ישראל על הכל, אפילו מזיד, אם עשו תשובה, ואם לא עשו [תשובה] מכפר על הקלות בלבד, ואלו [הן] הקלות, כל שאר עבירות חוץ ממיתת ב"ד וכרת, או שבועת שוא ושקר.

בזמן הזה דליכא מזבח התשובה מכפרת על מצות עשה מיד, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר — לאו גרידא, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין הבאין עליו מכפרין — כריתות ומיתות ב"ד, תשובה ויום הכפורים ויסורין תולין — חלול השם, ומיתת מכפרת, שנאמר⁴: ונגלה באזני יי צבאות אם יכופר וגו'. עבירות שבין אדם לחבירו, לא יכופר לעולם עד שימחול [לן] חבירו, ואפילו הקניטו בדברים.

התשובה כך היא, שבא לידו עבירה ובאת לידו פעם אחרת והוא בכוחו הראשון, שלא עזבה מחמת כשלון ויראה ובשתי, ובמדינה שעבר — ופירש, זה הוא [נקרא] שב, ואם לא שב אלא כשהוא זקן, שאי אפשר לו לעשות העבירה, אע"פ שאינה תשובה מעולה, ואפילו עבר כל ימיו ועשה תשובה ביום מיתתו, כל עונותיו נמחלין, שנאמר⁵: עד שלא תחשך השמש וגו', שהוא יום המיתה, מכלל שאם זכר בוראו קודם שימות נסלח לו.

וזהו התשובה, שיעזוב החטא ויגמר בלבו שלא יעשה עוד ויתנחם על שעבר, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא יעשה עוד, וצריך לפרש⁶ החטא ויתודה מה שגמר בלבו, ואם התודה ולא גמר בלבו לעזוב, כטובל ושרץ בידו.

השב יצק תמיד בבכי ותחנון ועושה צדקה כפי כחו ומשנה שמו, כלומר, אינו אותו שעבר [העבירה], וגולה ממקומו, שגלות מכפרת, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא.

10. תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות נב, ב, ד"ה גר בשמים, ועיין תוספות, פסחים קב, ב, ד"ה רב; ביצה לג, ב, ד"ה כו.

1. רמב"ם, הלכות תשובה, פרקים א—ג; סמ"ג, עשין סו.

2. במדבר ה, ו. 3. צ"ל: האדם וגו' והתוודו. 4. ישעיה כב, יד.

5. קהלת יב, ב. שם: עד אשר לא תחשך. 6. ברמב"ם, פרק ב, הלכה ג: לפרט.

בעבירות שבין אדם לחבירו, מודיע לרבים שחטא לחבירו והרי הוא שב וניחם. ואם מכסה פשעיו לא היא תשובה גמורה, שנאמר ⁷: מכסה פשעיו לא יצליח. ועבירות שבינו ולמקום עזות פנים להודיע, עליו נאמר ⁸: אשרי נשוי פשע כסוי חטאה.

צבור כל זמן שעושין תשובה בענין. ויחיד אע"פ שתשובתו יפה, בעשרת ימי תשובה יפה יותר ומתקבלת מיד, שנאמר ⁹: דרשו יי בהמצאו כו'. לפיכך ביום הכפורים, שהוא קץ כפרה אפילו ליחיד, חייב כל יחיד ויחיד לשוב ולהתודות. אע"פ שעומד [אדם] בתשובתו, ביום הכפורים אחר יתודה, שנאמר ¹⁰: כי פשעי אני אדע.

החוטא לחבירו ולא רצה למחול לו מביא שורה שלשה בני אדם לבקש ממנו. לא נתרצה, מביא שני ושלישי. ואם רבו, הולך אפילו אלף פעמים. [אבל] אחר, אם לא נתרצה בשלישי, מניחו והולך לו, שאסור להיות אכזרי מלמחול בלב שלם. ואפילו היצר לו הרבה, שזה מדת הגוים. והגבועונים שלא מחלו, ולפיכך נאמר ¹¹: והגבועונים לא מבני ישראל הם, שדרכן למחול. החוטא לחבירו ומת חבירו, מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו, ואומר בפניהם: חטאתי ליי אלהי ישראל ולפלני זה, שעשיתי לו כך [וכך]. ואם חייב לו ממון יחירו ליורשיו, לא יודע לו יורשו יניחו בבית דין ויתודה. כתב הר"ם מקוצי ¹²: אדם שלא הזרגל ביראת שמים יעשה עצמו כשכיר יום, ויאמר בבקר: הגה היום הנה אהיה עבד נאמן לאדון הכל. ויזהר כל היום מבקע ושקר ושנאה ¹³ ולהסתכל בנשים. ויכרע על ברכיו שעה אחת ביום וכפיו פרושות השמים. ויתודה ויאמר כך ¹⁴.

אנא אלהי אברהם יצחק וישראל בוראי, שבראתני וגדלתני וזנתני וכלכלתני, ועשית לי כל צרכי עד היום הזה. ואנכי באולתי גמלתיך הרעה והכעסתיך במעללי הרעים, ומדי יום יום הרע בעיניך עשיתי וחטאתי לפניך, כזאת וכזאת עשיתי. אנא אב הרחמן, הנני קורע לבי באנחותי לפניך ובמסתרים תבכה נפשי, ומבקש אני רחמיך וחסדיך כעני בפתח, לעזרני לשוב בתשובה שלימה לפניך, ושמרה זאת לעולם ליצר מחשבות לבב עבדך. והכן לבבי אליך לאהבה וליראה את שמך הגדול להיות לפניך עבד נאמן כל הימים.

מפרסמין החנפין, פירוש בני אדם שמראין עצמן כפרושין ועושין עבירות בסתר, מפרסמין אותן מפני חלול השם.

מצאתי בויקרא רבה ¹⁵: א"ר ביב"א בר אבינא ¹⁶, כיצד צריך אדם להתודות ערב יום הכפורים, יאמר: מודה אני, כל רע עשיתי לפניך, בדרך הרעה הייתי עומד, כל מה שעשיתי לא אעשה עוד כמוהו. יהי רצון לפניך יי אלקי ואלקי אבותי שתמחל לי על כל עונותי ותכפר לי על כל חטאי.

7. משלי כח, יג. 8. תהלים לב, א. 9. ישעיה נה, ו.

10. תהלים נא, ה. 11. שמואל ב כא, ו. ושם: המה. 12. סמ"ג, שם.

13. שם נוסף: ותחרות וקנאה.

14. בסמ"ג, שם: ותקנתי על זה בקשה מיוחדת והיא כתובה לרבים. אבל בסמ"ג אין. עיין:

צונץ SP. 706; שו"ת מהרי"מ מינץ, סי' צג.

15. ג, ג. בשנויים. 16. לפנינו: רבי ביבי בר אביא.

שוקלין עונות האדם וזכיותיו בשעת מיתתו וביום ראש השנה. [אם] נמצא צדיק, שזכיותיו מרובין מעונותיו נחתם לחיים. נמצא רשע נחתם למיתה, והו' שעונותיו מרובין. נמצא בינוני, שיש עליו מחצה על מחצה, תלוי ועומד עד יום הכפורים. [אם] עשה תשובה נחתם לחיים, לא עשה נחתם למיתה.

לעולם יראה עצמו כאלו חציו זכאי וחציו חייב, עשה מצוה אחת הכריע עצמו לכף זכות וגם כל העולם כולו, שרואין כל העולם כולו כאילו חציו זכאי וחציו חייב. עשה עבירה הכריע לכף חובה.

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רוצה לומר ¹⁷, עורו עורו ישנים משנתכם והקיצו נרדמים מתרדמתכם וחפשו במעשיכם. וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם. ומפני זה נהגו כל ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים. ונהגו לקום בלילה ולהתפלל בלילה בבתי כנסיות בתחנונים ובדברי כבושים עד שיאיר היום.

כששוקלין מעשה אדם, אין מחשבין אלא מעון שלישי ואילך. ואם עונותיו משלישי ואילך מרובין מזכיותיו, אותן שני עונות מצטרפין ודנין אותו על הכל. [ואם] נמצאו זכיותיו שוין לעונותיו, משלישי ואילך, מעבירין כל עונותיו ראשון ראשון, שהשלישי נחשב ראשון, שנמחלו הראשונים, וכן הרביעי ראשון, שכבר נמחל השלישי, וכן כולם. וזה ביחיד, שנאמר ¹⁸: פעמים שלש עם גבר. אבל בצבור מחשבין להם מרביעי ואילך. ושיקול זה אינו לפי מניין הזכיות והעונות, שיש עון חשוב כשתיים, וכן [יש] זכות [חשוב כשתיים]. והאל יודע השיקול ולא אנחנו.

כל מי שניחם על זכיות שעשה ואומר: מה אהנו לי, הוי כתוהא על הראשונות ואינן נחשבין [לו].

הבינוניים, אם יש בכלל מחצה עונותם שלא ¹⁹ הניח תפלין מעולם, דנין אותו כפי חטאיו ויש לו חלק לעולם הבא. וכן הרשעים שעונותיהם מרובין דנין אותם כפי חטאתם ויש להם חלק לעולם הבא, אע"פ שחטאו, שנאמר ²⁰: ועמד כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ, כלומר, ארץ החיים ותוא עולם הבא. וכן חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא.

פרק שני¹

ואלו שאין להם חלק לעולם הבא, אלא נכרתין ואובדין כפי גודל² רשעם לעולם ולעולמי עולמים: המינין, שאומרים אין אלוה ואין לעולם מנהיג, או יש מנהיג אבל הם שנים. או הוא יחיד אבל הוא גוף ובעל תמונה. והאומר שאינו לבדו ראשון וצור לכל. וכן העובד אלוה וזולתו, כדי להיותו מליץ בינו ובין הבורא. האפיקורסין, שאומרים אין נבואה כלל, ואין מדע שמגיע מהבורא ללבב בני אדם, והמכחיש נבואת משה רבינו, והאומרים שאין הבורא יודע מעשה בני האדם, והכופרים בתורה, שאומרים אין התורה מעם יי, אפילו תיבה אחת אמרו משה מפי עצמו ולא מפי הקב"ה, הרי

17. ברמב"ם, שם פרק ג', הלכה ד': רמז יש בו, כלומר.

18. איוב לג, כט. 19. בגליון: מי שלא. 20. ישעיה ט, כא.

1. רמב"ם, הלכות תשובה, פרקים ג-ד. 2. שם, פרק ג', הלכה ו': ונדונין על גודל.

זה כופר בתורה. וכן הכופר בפירושה, כמו תורה שבעל פה³, והמחיש מגידה כצדוק וביתוסין. והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת ובטלה כבר תורה זו, כגון, הנוצרים, והמשומדים. שהחזיק עצמו לעשות עבירה בזדון ברגילות, אפילו [בעבירות] קלות, כגון, להקיף פיאה או לבישת שעטנז, אם יעשה להכעיס, שמשומד למצוה אחת הוא. והמשומד לכל התורה, כגון, החוזר לדתי הגוים בשעה שגוזרין שמד, ואומר: טוב לידבק באומות שידם תקיפה, שמשומדים לכל התורה הם. ומחטיאי רבים, אפילו לבטל עשה הקל. או המאנס אחרים לעבוד, כמנשה שהיה הורג ישראל עד שיעבדו עבודה זרה. או שהטעה אחרים כישוע. והפורש מדרכי ציבור, אע"פ שלא עבר עבירות, אלא גבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוה בכלל, ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתם, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאלו אין מהן, [כל אלו] אין להם חלק לעולם הבא.

העושה עבירות ביד רמה כיהויקים, בין קלות בין חמורות, [אין לו חלק לעולם הבא], ונקרא מגלה פנים בתורה, מפני שהעיו מצחו וגלה פניו ולא בוש מדברי תורה. והמוסרים חברים ביד גוים להרגם או להכותם, והמוסרים ממונם ביד גוי או ביד אנס, שהוא כגוי, והמטיל אימה על הציבור שלא לשם שמים, שהרודה צבור בחזקה ויראים ופוחדים ממנו הרבה וכוונתו לכבוד עצמו ולא לשמים, כמלכי הגוים. כל אחד מאילו אין להם חלק לעולם הבא, אע"פ שישראל הם.

ויש עבירות קלות ואמרו [חכמים] שהרגיל בהן אין לו חלק לעולם הבא כדי⁴ להתרחק ולהזהר מהן. ואלו הן: המכנה את חבריו, והקורא את חבריו בכנויו, והמלכין פני חבריו, והמתכבד בקלון חבריו, והמבזה תלמידי חכמים, והמבזה רבתינו, והמבזה המועדות, והמתחלל הקדשים. במה דברים אמורים, שכל אלו לא עשו תשובה ומתו, אבל שבו ומתו, בני תשובה [הם] ויש להם חלק לעולם הבא. ואפילו כפר בעיקר כל ימיו ושב באחרונה, יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר⁵: שלום שלום לרחוק ולקרוב. ואפילו לא חזרו כי אם בסתר ולא בגלוי, מקבלין אותו בתשובה.

אלו דברים מעכבין את התשובה: הפורש מן הצבור, שאין זוכה בתשובתו, והחולק על דברי חכמים, שבעבור מחלקתו פורש מהם ולא יודע דרכי התשובה. והמלעיג על המצות, וכיון שנתבחו בעיניו לא רודף אחריהם. והמבזה רבתינו, שגורם לו להיות נטרד מן העולם כישוע, ולא ימצא מורה הטוב. והשונא התוכחות, שתוכחת גורם לו לשוב, כדרך שכל הנביאים הוכיחו ישראל עד שיחזרו בתשובה. לפיכך צריך להעמיד בכל עיר חכם וירא מנעוריו ואהוב להם להוכיחן, וזה שלא בא לתוכחת עומד ברשעו, שבעיניו [דומה שעושה] טוב.

ויש דברים שאי אפשר לעשות תשובה גמורה מהן, כגון המקלל לרבים, שלמי ישאל כפרה. והחולק עם גנב, שאין יודע גניבה משל מי, שישאל מחילה. ועוד שמחזיק הגנב לעבור. והמוצא אבידה ואין מכריז, שלאחר זמן כשישוב למי יחזירנה. והאוכל ממון יתומים ואלמנות⁶, שגולים מעיר לעיר ואין מכירים להחזיר להם. והמקבל שוחד

3. שם הלכה ח: הכופר בפירושה והוא תורה שבעל פה.

4. שם הלכה יג: וכדי הן. 5. ישעיה נג, יט.

6. ברמב"ם, שם פרק ד, הלכה ג: והאוכל שור עניים ויתומים ואלמנות. עיין בראב"ד ובכסף משנה, שם.

הלכות תשובה

להטות דין, שאין יודע כמה עולה, שאבד זה על ידי הטייתו.⁷

ויש דברים בעבור שהן קלין לא שב [מהן], שדומה [לו] שאין זה חטא, כגון, האוכל מסעודה שאין מספקת לבעליה, שזה אבק גול ואומר זה: כלום אכלתי אלא ברשותו. והמשתמש בעבוט העני, שאומר: כלום חסירים, והמסתכל בעריות, שאין יודע שעון הוא, שגורם לאיסור עריות, שנאמר⁸: ולא תתורו אחרי לבבכם, ואומר: כלום בעלתי. והמתכבד בקלון חבירו, כגון, שהעריך מעשיו הטובים ותכמתו למול מעשה וחכמת חבירו, כדי שיראה שהוא מכובד וחבירו בזוי. ולפי שאין חבירו נגדו ולא ביישו בפניו דומה שלא חטא. והחושד בכשרים ואומר: מה עשיתי לו, וזה עון גדול.

ויש דברים שקשה [לפרוש] מהם וצריך ליתור בהן, שהן רעות מאד, כגון רכילות ולשון הרע, ובעל חימה ובעל מתשבה רעה, והמתחבר לרשע, שלמד ממעשיו. כל אלו הדברים אע"פ שמעכבין התשובה אין מונעין אותה, אלא אם שב, בעל תשובה הוא ויש לו חלק לעולם הבא.

פרק שלישי¹

שני דרכים מסר הקב"ה לאדם, דרך טוב ודרך רע, אם ירצה יקח אחד מהם, ולא גזור על האדם שיהיה צדיק או רשע, שאם כן מה שכר ומה פורענות יהיה לו. ועוד למה מצוה על ידי נביאיו לשוב, הלא גזירתו הוא — זה שעבר או עשה טוב, גזירת הבורא, אלא ודאי לא גזור, כמו שנאמר²: מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, ואם תאמר והא כתיב³: כל אשר חפץ יי עשה, ואם כן בידו הוא. ויש לומר כמו שחפץ שאל ורוח עולים למעלה ומים וארץ יורדים למטה, כך חפץ שיהיה ביד האדם הטוב והרע.

ואם תאמר, כיון שיודע מה עתיד להיות אם כן יודע שזה צדיק או רשע, ואי אפשר שיהיה זה להפך מידיעתו. ויש לומר אין בנו כח לידע היאך יודע הקב"ה מה שעתיד להיות. ואם תאמר אם כן כיצד חזק לב פרעה וסיחון לעשות רעה, והלא בידם היה וכיצד דגם. ויש לומר זה בעבור עונות גדולות שעשו קודם [לכן] וגורם למנוע אותם מדרך טוב. וכן כל אחד שחוטא חטא גדול גורם למנוע ממנו התשובה, וכשנפרעין ממנו נפרעין מחטא שגרם למנוע ממנו הדרך טוב. ובעבור זה שאל דוד⁴: הורני יי דרכך, שלא ימנעוני דרך הרע שעשיתי כבר לעשות תשובה. ואם תאמר איך גזר על מצרים ועבדום. ויש לומר לא גזר על איש פלוני הידוע לעשות הרע אלא גזר בסתם, ואלו היו רוצים שלא להשתעבד הרשות בידם.

הואיל וכן הוא, שהרשות ביד כל אדם לעשות טוב ורע, יראה עצמו כאלו מת מיד, וישוב ויתנחם בדעות רעות שיש לו, מקנאה ואיבה ותחרות והתול ורדיפה ממון וכבוד, שקשין לפרוש מאותם שיש בהן מעשה. והשוב [מחטאים] למעלה מן הצדיקים⁵, שטעמו טעם החטא ופרשו וכובשין יצרם יותר. ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה.

7. שם: אינו יודע עד היכן הגיע הטייה זו וכמה היא כוחה כדי שיחזיר.

8. במדבר טו, לט.

1. רמב"ם, הלכות תשובה, פרקים ה—י. 2. איכה ג, לת. 3. תהלים קטו, ב.

4. שם כו, יא. 5. בגליון נוסף: הם.

ומקרבת התשובה הרחוקים, כגון, בעל עבירות, שהיה אמש משוקץ ומרוחק מן השכינה ועתה הוא קרוב, ויהיה שפל ועניו, ואם יאמרו לו: אמש עשית כך, זכור מעשיך הראשונים, אל ירגיש להם, אלא שומען ושמה, שזה זכות לו, והאומר לו כך, חוטא ועובר ⁶ לא ⁷ תזנו איש את עמיתו.

ואלה תשובות העבירות מפי הר"ר אליעזר מגרמיזא ⁸, קבלת רבינו יהודה חסיד, הבא על פנויה ולא טבלה, לא יראה שחוק נשים ובתולות שנתים או יותר, ולא יביט בנשים בפניה ובדדיה ולא באותו מקום, אפילו באשתו, ולא ירחץ ולא יאכל מאכל חם וכל דבר שמביא לידי תאוה, ולא יראה בהמה ועוף נזקקין זה לזה, וכפי הנאותו שנהנה בביאתו, יצטער בצום ארבעים יום, ולא יאכל בשר ויין, ומצטער בשכיבה כפי הנאה שנתנה בה, לשכב בקושי על דף או על הארץ, וילבש שחורים וילקה בהצנע, ויתודה בכל יום שלש פעמים בבכי הלב ובדמע, ואל ירגיל בשמחה, הבא על נערה מאורסה, או בכל עריות, בין בביאה בין בהעראה, אפילו שלא כדרכה, יזהר וירחק [עצמו] מנשים במראיהן וקולן ושירן, ולא יתיחד עם שום ערוה, ולא יאכל בשר ויין שנה תמימה, לכד שבתות וימים טובים ופורים, ולא יאכל לחם חם, ולא ירחץ כי אם ביום טוב מעט, ולא יראה שום שחוק, כי אם לשמוע ברכת חתנים, ולא יעדן עצמו בשום דבר, וילקה בכל יום, וישכב על דף או על הארץ, כי אם בשבת ויום טוב, וישכב בתבן ⁹ וכר בראשו וילבש שק.

הבא על אשת איש יחשוב לסבול דין קטנה ¹⁰ כמיתה, וישב בקרח ובשלג בכל יום שעה אחת בבקר, ובימות החמה, לפני זבובים או נמלים, ויתודה בכל יום ויענה בכל מיני סיגוף, מאחר שאסרה על בעלה, אבל אנסה ולא אסרה די לו כעריות אחרות, ללקות ולצום ארבעים יום ולשכב על הארץ ושלא לענג בכל תאוה, הבא על הגויה או על שפחה, יתענה וילקה ולא יאכל בשר ויין ולא ירחץ מ' יום, וכן הרובע בהמה יתענה, ולא יסתכל בבהמה בשעה שנוקקין.

המנשק נשים ומחבק וממשמשן בלא שכיבה, יתענה שיני וחמישי ושני, המוציא ¹¹ זרע לבטלה, יתענה ארבעים יום כנגד יצירת הולד, וישב במים בחורף, כדי צליית ביצה וגמיעה, כל אותן ארבעים יום, ולא יאכל בשר ויין ומאכל חם ולא ירחץ, ויתודה בכל יום לבד משבת ויום טוב ויחוף ראשו.

הבא על אשתו גידה יצום ארבעים יום, וילקה בכל יום ולא יאכל מאכל חם, ההורג אפילו קטן, ילך בגולה שלש שנים וילקה בכל עיר, וישכיב עצמו בפתח בית הכנסת ויעברו עליו אך לא ידרכוהו, ויאמר רוצה אני, ולא יאכל בשר ויין ולא יגלח ראשו וזקנו, ולא יכבס בגדיו ולא ירחץ אך יחוף ראשו מעט, ויקשור ידו אשר הרג בו בשלשלת בצוארו וילך יחף ויבכה, ויצום כל ימי גלותו, ואחר שלש שני גלותו יצום שני וחמשי שנה אחת, ויתודה בכל יום כל ימי חייו, לא ילך בטיול ובשחוק, ואם יאמרו לו: רוצה אתה, ישתוק, אבל לא יחרפוהו.

6. צ"ל: ועובר על. 7. ויקרא כה, יח.

8. הרוקח הלכות תשובה, ווארשא תר"מ, עמ' ט, כשינויים, והשחה ספר חסידים סי' קטן, מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' קעא.

9. שם: כי אם בשבת וביום טוב על תבן או על קש.

10. על פי הרוקח צ"ל: יסבול צער קשה.

11. תשובה זו אינה ברוקח שלפנינו.

משומד שכפר בעיקר ונשתמד צריך להסיר עדין מעליו, כל מלבושי יקר. יתאבל ויבכה ויצטער כמה שנים בכל יום. ולא יאכל בשר ויין ולא ירחץ כלל, כי אם בשבת ויום טוב ירחץ מעט ולא יחוף כי אם פעם ביום¹¹ או פעמים בחדש. ולא ילך בשחוק כי אם בשעת הברכה¹². ויתרחק מעבודה זרה ומעובדיה, ולא ישב אצל כומרים וגלחים. וצריך לטבול בארבעים סאה מיד כשישוב, ויסבול יסורין עד שימרק עוניו.

הגשבע לשקר ילקה כמה פעמים ויתודה ימים רבים, ולא ישבע אפילו באמת, ואפילו בנשמת אבותיו, אך בחיי ראשו מותר וגשבע לקיים המצוה.

המדבר בבית הכנסת וחביריו משוררים ומתפללים יתענה ארבעים יום, בין מופלגין בין רצופין, על שהסיג גבול הקב"ה, שבטל שבח קונו.

המלשין יפרע לגלשן כל שהפסיד בגרמתו. וילקה ויתענה יותר משנתיים, ויתודה כל ימיו בחיים. ואם אין לו לשלם יחבר רעים לקבל מחילה, ויצמצם ויפרע לו או ליורשו. וכן הרכיל העוסק לחרחר דברים בין אדם לחבירו, יבקש מהם מחילה ויתענה כמה תעניות וילקה בכל יום.

הגונב ממון, או גזל, או גטל רבית אחר החזירו הממון יבקש ממנו מחילה, ויתענה כמה תעניות לכל הפחות שנה תמימה בכל יום. ויזהר לקבל פקדונות. וילקה ויתודה ויתענה, ויזהר אפילו מרבית דברים, שכל הנוטל רבית אינו חי לעתיד.

הכה, או צער, או חבל חבירו, או הלבינו יתענה וילקה ויתודה כל חייו ויבקש מחילה, וכן המאנה הגר.

המחלל השם יודה פשעו ברבים ואומר אל תלמדו ממנו, כי אני חטאתי וחללתי השם. ויתענה כמה תעניות וילקה ויתודה בכל יום עד יום מותו. תשובה שקולה כנגד כל הקרבנות¹³.

שכר הצדיקים חיי העולם הבא שאין מות אחריו, וזהו שכתוב¹⁴: למען ייטב לך, לעולם שכולו טוב, והארכת ימים, לעולם ארוך. ואין לומר שעולם זה אובד ואחר יבוא אותו עולם ולפיכך קרוי הבא, אלא הרי הוא מצוי תמיד ונקרא הבא, מפני שאותו חיות בא לאדם אחר חיי עולם זה שאנו קיימין בו בגוף ונפש. ואין בו גוף וגוייה ולא הנאות הגוף באכילה ושתייה ובעילה, שכל הטובות שנתנבאו הנביאים אינן אלא לדברים שהגוף נהנה ונתנבאו לימות המשיח. אבל הנאת עולם הבא עין לא ראתה ואין ערך לה ואין אנו יכולין לידענה, כי אין אנו תאבין אלא הנאת הגוף.

ופורענות הרשעים [הוא] שלא יזכו לאותה הנאה, אלא יכרתו וימותו. ואם כן ששכר הצדיקים לעולם הבא וכן פורענות הרשעים, מה הוא זה שכתוב בכל התורה, אם תשמעו יגיע לכם טובה ואם לא תשמעו יקרא לכם רעה, כגון, שובע ורעב, שפלות ומלכות, בריאות וחולי, עושר ועוני. זה אמת שאם היה אדם עוסק לעולם בתורה ומצות ולא מחשב בדברים אחרים, ישפיע לו הקב"ה טובה שלא יצטרך לפרוש מן התורה ולעסוק בהבלי הזמן ויצילנו מהרעות המבטלים כדי שיחיה לעולם הבא שכולו ארוך. ואם בטל מדעתו ועסק בהבלי הזמן, יוסרו ממנו הטובות ויבאו הרעות, שלא יוכל לעסוק בתורה ויאבד מעולם הבא, שאם לא הקנה כאן חכמה ומעשים טובים אין לו במה יזכה. אל יאמר אדם הריני עוסק בתורה בשביל הברכות הטובות ואנצל מהרעות, אלא

11. תיבה זו מיותרת. 12. = ברכת נשואין. 13. ויקרא רבה ז, ב.

14. דברים כב, ז.

יעבד מאהבת הקב"ה, לא מפני [שום] דבר, כאשר פירשנו בהלכות יראת השם, וסוף הטובות לבא.

דבר ידוע שאין אהבת השם גקשרת בלב אדם עד שישגה בה תמיד ויעזוב כל שבועולם חוץ ממנה, כמו שנאמר ¹⁵: בכל לבבך ובכל נפשך, לפיכך חייב אדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעין לו קונו כפי כחו.

הלכות יום הכפורים¹

פרק ראשון

מצות עשה לשבות בעשור לחדש השביעי ממלאכה, שנאמר ²: שבת שבתון, ואם עשה מלאכה עבר עשה ולא תעשה, שנאמר ³: ובעשור כו' כל מלאכת עבודה לא תעשו. כל מלאכה שחייב בשבת על זדונה סקילה, חייב בעשור על זדונה כרת ובשגגתה חטאת קבועה. וכל שאסור לעשות בשבת, אע"פ שאינו מלאכה, אסור לעשותו ביום הכפורים, ואם עשה — במכת⁴ מרדות. אין בין שבת ליום הכפורים, אלא שזה זדונו בידי אדם בסקילה וזה בכרת.

ומותר לקנב הירק, להסיר העלין ולתקנו לאכילה, ולעפץ⁵ באגוזים ולפרך ברמונים מן המנחה ולמעלה, מפני עגמת נפש, אם לא שחל בשבת. אבל נהגו אסור בשנער ובמערב ובצרפת⁶, אפילו חל בחול, אלא הרי היא כשבת לכל דבר. כל הצם מאכילה ושתייה בו, קיים עשה, תענו [את] נפשתיכם⁷.

ואם אכל בו ככותבת הגסה, שהוא פחות מכביצה, מאוכלין אפילו אסור, כגון פגול ונותר ונבלות, הואיל וראויין למאכל אדם, או שתה כמלא לוגמיו, כדי שיסלקנה לצד אחד ויראה מלא לוגמיו, שהוא באדם בינוני פחות מרביעית, חייב כרת או חטאת. וכל האוכלין מצטרפין לשיעור, וכן המשקין. אכל מעט ושהה כדי שתיית רביעית⁸ ואכל מעט, אין מצטרפים. [שהה כדי שתיית] פחות מרביעית, מצטרפין, האוכל פחות מכשיעור, אע"פ שאין חייב, מכין אותו מרדות, שאסור מן התורה. [אכל דבר] שאין ראוי לאדם, כעשב מר, או שתה ציר ומורים וחומץ חי, אפילו הרבה, פטור. שתה חומץ מוזג במים חייב. [כסס פלפלין וזנגביל יבש וכיוצא בה פטור, אבל זנגביל רטוב חייב. אכל] לולבי גפנים חייב, עלי גפנים פטור. ולולבי גפנים הן, שלבלבו בארץ ישראל מראש השנה ועד יום הכפורים, יותר על זה הרי הן כעצים. אכל צלי במלח, מצטרף המלח לבשר.

15. שם ו. ה.

1. רמב"ם, הלכות שביתת עשור; סמ"ג, לאוין סח—סט; עשין לב.
2. ויקרא טז, לא.
3. במדבר כט, ז. ושם: כל מלאכה לא תעשו. וכן גם ברמב"ם (א, א). בסמ"ג (בלאוין סח) כנוסח מתברנו. עיין ברית משה, שם.
4. בגליון: חייב במכת. ברמב"ם (שם, ב): מכין אותו מכת.
5. שם הלכה ג: מפצצין. 6. ובצרפת אין ברמב"ם. 7. ויקרא טז, כט.
8. ברמב"ם, שם ב, ד, הווכר כדי שתיית רביעית במשקין, אבל באוכלין השעור הוא כדי אכילת שלש בצים (= בכדי אכילת פרס).

ציר שעל גבי ירק, הואיל ומכשירי האוכל הן, מצטרף. שבע מאכילה גסה [פטור], שכל אוכל אין ראויין לו לאכילה.⁹

אסור לרחוץ [ביום הכפור], אפילו בצונן, אפילו באצבעו קטנה, אם לא מלך, שנאמר ¹⁰: מלך ביופיו, וכלה כל שלשים יום, שלא תתגנה על בעלה, ואפילו איש בעלמא מותר, אם מלוכלך בטיט וצואה, שרוחץ מקום הטנופת. ואומר ר"ת ¹¹, דאין לך מלוכלך יותר ממי שלא נטל שחרית מפני רוח רע ורוחץ כדרכו. תניא בירושלמי ¹²: הורה ר' אחא: בבא מן הדרך והיו רגליו כהות עליו מותר לרחצם במים.

מדיחה אשה לידה [אחת] במים ונותנת פת לבנה קטן. ותולה רוחץ כדרכו ואע"פ שאינו מסוכן, וכל חיבי טבילות טובלין כדרכן, בין בתשעה באב, בין ביום הכפורים. ראה קרי בזמן הזה ביום הכפורים, אם לח הוא מקנה במפה ודין. ואם יבש, שנתלכלך ¹³, רוחץ מקום הלכלוך בלבד ומתפלל, הואיל ואין טבילה עתה מצוה אלא מנהג, ואין מנהג לבטל דבר האסור אלא לאסור המותר. והא דאמרין ¹⁴: ראה קרי טובל, זה כשתקנו טבילה לבעלי קריין, וכבר בטלה תקנה זו.

טיט לח עד שיניח ידיו עליו ותעלה בו לחלוחית, שאם הדביק אותה לידו האחרת תדבק בה לחלוחית, אסור לישב עליה, ולא ימלא כלי חרש מים להצטנן, שהמים נוזלים מדופנו. ואפילו כלי מתכות, שמא יתזו מים על בשרו. ומותר להצטנן בפירות. לוקח מטפחת השרויה במים מערב יום הכפורים וגובה מעט, שלא נשאר טופח על מנת להטפח ומעבירה על פניו, אפילו יש בה קור הרבה.

הלך להקביל פני רבו ואביו, או לקרות בבית המדרש, עובר במים אפילו בחזרה, שאם לא תתיר בחזרה, לא ילך למצוה. וכן ההולך לשמור פירותיו עובר במים עד צוארו ובלבד שלא יוציאו ידיהם מתחת שולי בגדיהם, כמו שעושין בחול. ואסור לסוך [ביום הכפורים] אפילו מקצת גופו, אפילו בלא תענוג. אם יש לו חטטין בראשו סך כדרכו.

ואסור לנעול סנדל ומנעל, אפילו ברגלו אחת. ומותר לצאת בסנדל של שעם וגומא ¹⁵. וכורך בגד על רגליו ויוצא בו, שהרי קושי הארץ מגיע לרגלו ומרגיש שהוא יחף. ונעול סנדל מחמת עקרב, וחייה נועלת, משום צנה, הסנדל כל שלשים יום. ותולה כיוצא בה, אע"פ שאין שם סכנה. תינוקות אע"פ שמתרין באכילה ושתייה ורחיצה וסיכה מונעין אותן ממנעל וסנדל.

ואסור לבעול [ביום הכפורים]. ויש מקום שמנהג להדליק הנר ביום הכפורים, שתהיה לו בשת מאשתו, ולא יבא לידי תשמיש ¹⁶, ויש מקומות שמנהג שלא להדליק, שמא יראה אשתו ותשא חן בעיניו ויבא לידי תשמיש. ואם חל יום הכפורים בשבת חייב להדליק בכל מקום, שגר בשבת חובה.

אין חיוב כרת ברחיצה וסיכה ותשמיש וסנדל, כי אם מכת מרדות.

9. שם הלכה ז: היה שבע מאכילת גסה שאכל, עד שקץ במזונו ואכל יתר על שבעו — פטור, כמי שאכל אוכלין שאינן ראויין לאכילה.

10. ישעיה לג, יז.

11. מובא בסמ"ג, לאוין סט, ובתוספות, יומא עז, ב, ד"ה משום.

12. יומא, ח, א. 13. ברמב"ם ג, ג: או שנתלכלך.

14. יומא פח, א. 15. ברמב"ם שם, הלכה ז: גמי.

16. בגליון: ואין מברכין על הנר, שאין מברכין על המנהג, השווה מרדכי, פסחים, פרק מקום שנהגו, רמז תרט.

פרק שני

חולה¹ סכנה מאכילין אותו אם שאל לאכול. ואפילו הרופאים בקיאים אומרים שאינו צריך. אמר החולה שאין צריך² ואחר אומר צריך, מאכילין. מקצת רופאים אומרים צריך ומקצת אומרים אין צריך, תולכין אחר הרוב, או אחר הבקיאים ובלבד שלא יאמר החולה שהוא צריך. נחלקו הרופאים והן בקיאים, ואלו שאמרו צריך כמניין שאמרו אין צריך, מאכילין. עוברת שהריתה לוחשין לה שיום הכפורים הוא. ואם לא נתקררה דעתה, מאכילין אותה עד שתתישב נפש. וכן מי שאחזו בולמוס אוכל עד שיאירו עיניו, ואפילו נבילות, שאין משהין עד שימצאו דברים המותרים.

קטן בן תשע ועשר שנים שהיה רגיל לאכול בשתי עשות אוכל בשלש. [היה רגיל לאכול] בשלש אוכל בארבע, כפי כח הבן מוסיפין השעות. בן אחת עשרה זכר ונקבה מתענה ומשלים מדברי סופרים לחנכו. וכן פסק ר"א³ כר' יוחנן. אבל הה"ג⁴ פסקו, הבן אחת עשרה נמי מתנכין לשעות. בת שתיים עשרה ויום אחד ובן שלש עשרה ויום אחד שהביאו שתי שערות, גדולים הן לכל המצות ומשלימין מן התורה ואם לא הביאו משלימין מדברי סופרים, שעדיין קטנים הם. קטן פחות מבן תשע אין מענין אותו ביום הכפורים, שלא יבא לידי סכנה.

כל ענייני יום הכפורים נוהגין בלילה. וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו. ושיעור⁵ התוספת לא נתפרש, אך יפרוש מעט קודם שקיעת החמה, דמכאן ואילך הוי בין השמשות דר' יהודה⁶. והלכה כר' יהודה לשבת לחומרא והוא הדין ליום הכפורים וי"ט. ומאותו זמן עד צאת הכוכבים שלשה רבעי מיל. והא דאמר פרק מי שהיה טמא⁷: חמשת מילין, פר"ת⁸: מתחלת שקיעתה. ולא⁹ ענוש כרת על התוספת ולא לאו, רק עשה.

נשים שאוכלות עד חשיכה ולא יודעות שצריך להוסיף מחול על הקדש אין ממחין בידן, שלא יבאו לעשות בודוק, שאין איפשר שוטר¹⁰ בבית כל אחד להזהיר נשיו. ומוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, וכן כל הדומה לזה.

פסק ר"ת¹¹ ורשב"ם¹², שמותר לתת כוס לתינוק מברית מילה ביום הכפורים ולא חיישינן דילמא אתי למיסרך, כיון שאין זה דבר קבוע, ומעשה¹³ היה בחופה שנעשת בעשרה בטבת ונתנו הכוס לתנוק לשנות.

מצאתי בסדר רב עמרם¹⁴: ערב יום הכפורים מביאין תרנגול לעשות תמורה, ששמו

1. צ"ל: חולה שיש בו סכנה.
2. צריך להשלים על פי הרמב"ם (ב, ח): והרופא אומר צריך, מאכילין אותו על פיו. והוא שיהיה רופא בקי. רופא אחד אומר: צריך.
3. = רב אלפס. יומא, פרק יום הכפורים, רמז תתקצא. ופסק כרבי יוחנן (שם פב, א) בהשלמה דאורייתא ובחננון והשלמה דרבנן כרב דאנא ורב נתמן (שם).
4. = הלכות גדולות, הלכות יום הכפורים, מהדורת ווארשא, עמ' 62; מהדורת ברלין, עמ' 156.
5. סמ"ג, עשין לב. 6. שבת לו, ב. 7. פסחים צד, א.
8. מובא בסמ"ג, שם, ובתוספות, שבת לה, א. ד"ה תרי; פסחים, שם ד"ה רבי יהודה. ועיין שם, שהקושיא היא מרבי יהודה על רבי יהודה, שאמר בפסחים: ארבעת מילין.
9. סמ"ג, לאוין סט. 10. ברמב"ם (א, ז): שיהיה שוטר.
11. מובא בסמ"ג, לאוין סט. 12. מובא בתוספות, עירובין מ, ב, ד"ה דילמא. 13. שם.
14. אין בסדר רב עמרם שלפנינו. עיין אוצר הגאונים, יומא, עמ' 63—64.

הלכות יום הכפורים

גבר כאדם. ואוחזו אדם ומניחה על ראש המתכפר, ואומר: זה תחת זה, זה תחת זה, זה תחת זה, זה חלפי זה, זה תמורת זה. ומחזירין עליו פעם אחת, ואית דאמר: שלשה¹⁵. ואומר ג: בני אדם, מזמור ארבעה צריכין להודות¹⁷. ואומר: ויחנונו¹⁸ ויאמר פדעו מרדת שחת מצאתי כופר, נפש¹⁹ תחת נפש. ועושה כך שבע פעמים.

ערב¹⁹ יום הכפורים טובל בט' שעות או בח', ומתפלל י"ח כבחול ומתודה [קודם סעודתו, שמא תטרופ דעתו בסעודה ולא יתודה] לאחר אכילה. ערבית ושחרית, מוסף מנחה ונעילה, שלית צבור באמצע תפלה ויחיד אחר תפלה, ובמנחה ערב יום הכפורים לא יאמר²¹ וידוי, כיון שאינו בא אלא שלא תטרף הדעת, אלא אומר אבינו מלכינו. ואין גופלין על פניהם.

ונהגו²² ללקות, ויאמר המוכה קודם המלקות: אנא יי חטאתי, עויתי, פשעתי, והוא רחום²³, ובדבור זה יתחיל ללקות בכל דבור, או' תיבה עד גומרו שלש פעמים והוא רחום. ולאחר גומרו יאמר: אל נא סלח (נא) [לי], מחל לי, כפר לי, כפר לעמך ישראל לכל פשעיהם ולכל חטאתם ונתתם לרחמים לפני שוביהם ורחמם. קבץ נדוחינו, כמה שכתוב²⁴, אם יהיה גדוהך בקצה השמים משם יקבצך יי אלהיך ומשם יקחך.

ובתפילת ערבית שלית צבור מבטל נדרי הקהל, ודאי וספק, שמתחרטין בהון. ואומר: מיום כפורים זה עד יום כפורים הבא עלינו לטובה²⁵, שהרוצה שלא יתקיימו נדריו של כל השנה, או יאמר: כל נדרי שאני עתיד לידור יהיו בטלים, ובלבד שיהא זכור בשעת הנדר, ואין מגלין זה²⁶. והוסיפו במחזוריים: חוץ מתקנות הקהלות²⁷. ואחר מברך שהחיינו. ברכו. חל בשבת אומר ויכלו. ואחר בית יעקב כו'²⁸. שחרית כשיגיע שלית צבור, לפני יי תטהרו, אומר סליחות²⁹ ובלותיר אחר יעלה ויבא, מתחיל פזמון לבדד נקראת חנון ורחום³⁰. והמפטיר אל יחתום מלך מוחל וסולח³¹, אלא מלך על כל הארץ, מקדש השבת³², ישראל ויום הכפורים. ומזכירין הנשמות, כי מיתת צדיקים מכפרין, ולא יאמרו יקום פורקן אם חל בשבת, אלא לאחר שפסקו צדקה על תחתים

15. בגליון נוסף: זה. ויותר נכון למחוק את שתי התיבות „זה תחת“.

16. ארחות חיים, דין ערב יום הכפורים, סי' א.

17. תהלים, קו. 18. איוב לג, כד. 18. שמות כא, כג.

19. השוה: סדר רב עמרם (מהדורת ווארשא, חלק א, עמ' 46; השלם, חלק ב, עמ' 338); מחזור ויטרי, עמ' 374.

20. בסדר רב עמרם: בשבע. במחזור ויטרי: בשש.

21. צריך להוסיף על פי מחזור ויטרי: שלית צבור. דעת רב עמרם, שהשלית צבור חוזר על הוידוי.

22. השוה: מחזור ויטרי, עמ' 375; ארחות חיים, דין ערב יום הכפורים, סי' ד.

23. שם: והמכה אומר והוא רחום. 24. דברים ל, ד.

25. כנוסח רבינו תם, מובא בתוספות, נדרים כג, ב, ד"ה ואת.

26. נדרים, שם. 27. עיין תוספות, שם.

28. פיוט זה נזכר בספר המחכים לרבי נתן ב"ר יהודה (האשכול, כרך ששי, קראקא תרס"ט, עמ' 152) ובסדר טרוייש (מהדורת מאיר צבי ויס, פרנקפורט תרס"ה, עמ' 21).

29. סדר רב עמרם (מהדורת ווארשא, חלק א, עמ' 47; השלם, חלק ב, עמ' קעד); מחזור ויטרי, עמ' 392. אבל מנהגו לומר אחרי יעלה ויבא.

30. עיין: דוידוון, אוצר השירה והפיוט, א 8819; ל 314.

31. מחזור ויטרי, עמ' 392.

32. צ"ל על פי ויטרי: אם שבת אומר מקדש השבת.

והמתים³³. אומרים תהלה ומחזירין ספרי תורה ומתפללין מוסף וכשיגיע לתטתרו³⁴ אומר עלינו לשבח, היה עם פפיות, אחילה, אתן תהילה, אתה כוננת³⁵, אמרנו נגזרנו³⁶, סליחות. ואומרים אין כאלקינו³⁷. ואחר אומרים קדיש ומיד יוציא ס"ת למנחה, בלא תהלה³⁸, ומפטיר יחתום במגן דוד³⁹. ומתפללין מנחה ואומרים ברכות כהנים⁴⁰ ואומרים אבינו מלכינו. ומיד אומרים תהלה ובא לציון ומתפללין נעילה סמוך לשקיעת החמה, כמו ליוצר, אך במקום כתיבה יאמר חתימה. ואומר קדושת מוסף שבת. ויש נוהגין לומר וחיות בוערות⁴¹. וכשיגיע לתטתרו יאמר עלינו⁴² לשבח, אחילה, אל ארך אפים, סליחות וידוי, אתה נותן, קדיש. יי הוא האלהים שבע פעמים כנגד שבעה רקיעים⁴³. שמע ישראל פעם אחת ותוקע קשר"ק. ואין זה זכר ליובל, שאם כן לא היה תוקע כי אם בזמן היובל, אלא משום פרסום יום טוב תקנוהו⁴⁴, שבת קול יוצאת ואומרת: לך אכול בשמחה לחמך⁴⁵. ואין צריך להבדיל קודם תקיעה דחכמה היא ואינה מלאכה. ואומר ברכו, ולא יאמר והוא רחום, שנתכפר כבר. ומבדיל ב"ה ברכות. ואומר ויתן לך, אם הוא שבת⁴⁶. והולכין לאכול ולשמוח. ויש⁴⁷ מתענין מחרת יום הכפורים, ר' יצחק הלוי ור' יהודה ב"ר ברוך. אבל אין זה מנהג אם לא יתענה ליל ויום וישמור ממלאכה כמו ביום הכפורים עצמו.

הלכות עירובין

פרק ראשון¹

מן התורה חצר שיש בו שכנים הרבה, כל אחד לביתו², מותרין כלם לטלטל בתוך

33. בויטרי, עמ' 393 : ואין אומרים יקום פורקן אם לא חל להיות בשבת, אלא לאחר שפסקו צדקה פותחין בתהלה.

34. השווה : מחזור ויטרי, שם ; ספר המכבים, שם, עמ' 153.

35. עיין : דוידזון, אוצר השירה והפיוט : א 4821 ; 1701 ; 8958 ; 8815.

36. פיוט זה נמצא בסליחות לצום גדליה. עיין : שם א 5943. בסדר טרוויש, עמ' 28, מובא שלא לומר פיוט זה.

37. ספר המכבים, שם, עמ' 155 ; שבלי הלקט, סדר יום הכפורים, סי' שכ ; סדר טרוויש, שם.

38. מחזור ויטרי, עמ' 394.

39. מרדכי, שבת, פרק ב, רמז רפז, בשם רבינו שמשון. ועיין הגהות מיימוניות, סוף הלכות שביבת עשור. 40. עיין מחזור ויטרי, שם.

41. מנהג זה נזכר בסדר טרוויש, עמ' 29. בספר המכבים, שם עמ' 154, מובא פיוט זה בתפלת מנחה.

42. השווה : ספר המכבים, שם, וסדר טרוויש, שם.

43. סמ"ג, לאוין סט, בשם רבי יהודה ב"ר יצחק. עיין : תוספות רבי יהודה החסיד, ברכות לג, ב, ד"ה אמר ; תוספות, שם לה, א, ד"ה אמר ; מחזור ויטרי, עמ' 395.

44. בסמ"ג, שם : ומפני שאין יום טוב זה מפורסם עשו בו תקנה לפרסמו.

45. קהלת ט, ז. השווה קהלת רבה, שם.

46. מחזור ויטרי, עמ' 396 ; מרדכי, יומא, פרק יום הכפורים, רמז תשכז.

47. מחזור ויטרי, שם. והשווה סמ"ג, שם.

1. רמב"ם הלכות עירובין, פרק א ; סמ"ג, עשין דרבנן א.

2. ברמב"ם (הלכה א) : כל אחד מהם בבית לעצמו.

הלכות עירובין

החצר, מבתים לחצר ומחצר לבתים. וכן מבוי שיש לו לחי וקורה, כל בני מבוי מותר לטלטל בכלן, מחצרות למבוי וממבוי לחצרות. וכן מדינה המוקפת חומה גבוהה עשר טפחים שיש לה דלתות ונעולות בלילה מותר לטלטל בכלה, שכל אלה רשות היחיד. אבל מתוך שיטעו העם [ויאמרו]: כשם שמותר להוציא מן החצירות לרחובות המדינה ושווקיה, כך מותר להוציא מן המדינה לשדה ולהכניס מן השדה למדינה וידמו שמותר להוציא ולהכניס מרשות היחיד לרשות הרבים, לפיכך תיקן [שלמה] ובית דינו, שכל רשות היחיד שיתחלק בדירין וכל אחד ואחד רשות לעצמו וישאר ממנה מקום ברשות כלן ויד כלן שוה בו, כגון חצר לבתים, שנחשוב אותו המקום שיד כלן שוה בו כאלו הוא רשות הרבים. ונחשוב כל מקום ומקום [כמו] שאחו כל אחד מן השכנים חלקו לעצמו, שהוא [לו] לבדו רשות היחיד ויהיה אסור להוציא מרשות היחיד לרשות הרבים, אך ישתמש כל אחד ברשות שחלק בעצמו בלבד, עד שיערבו כלן, שהכל רשות היחיד. וכן יושבי אהלים או סוכות או מחנה שהקיפו מחצה אין מטלטלין מאהל לאהל עד שיערבו כלן. אבל שיירא שהקיפו מחצה [אין] צריכין לערב, אלא מוציאין מאהל לאהל בלא עירוב. לפי שכל מעורבין ואין אותן אהלים קבועין.

וזהו העירוב, שיתערבו במאכל אחד שמניחין אותו מערב שבת, כלומר, שכלן מעורבין ואין רשות חלוק ביניהן.

העירוב שעושין בחצר זה עם זה נקרא עירוב, [ומה שעושין] במבוי או במדינה נקרא שתוף. אין מערבים בחצרות אלא בפת שלם, אפילו ככר סאה פרוס אין מערבין [בו], שלם והוא כאסר מערבין. פת שאמרו של תבואה ואורז ועדשים, אבל לא פת דוחן. בכל אוכל משתתפין, אפילו במים המעורב עם המלח, חוץ מכמהין ופטירות, ומים בפני עצמן ומלח בפני עצמן.

ושיעור אוכל השיתוף, בגרוגרת לכל אחד מבני (אדם) המבוי או מהמדינה, אם לא הם מרובין משמונה עשרה בני אדם, שדי להם אפילו לאלף ממזון שתי סעודות, שהן שמונה עשרה גרוגרות, שהן כששה בצים בינוניות.

כל אוכל שהוא נאכל כמות שהוא, כגון פת ומיני דגים³ [ו]בשר חי, אם נשתתפו בו שיעורו מזון שתי סעודות. וכל שהוא לפתן ודרך לאכול בו פת, כגון יין מבושל ובשר צלי וחומץ ומורים וזתים ואמהות של בצלים, שיעורו כדי לאכול בו ג'⁴ סעודות. יין חי שיעורו שתי רביעיות לכלן. ושכר כן [הדין]. בצים שתיים, ואפילו חיות. רמונים שתיים. אתרוג אחד. אגוזים חמשה. אפרסקין חמשה. ליטרא ירק, בין חי בין שלוק, ובשל לא בשיל אין משתתפין, שאין ראוי לאכילה. עוכלא תבלין, קב תמרים, קב גרוגרות, מנה דבילה, קב תפוחים. כשות מלא יד, פולין לחין כן [הדין]. חזין⁵ ותרוזין⁶ ליטרא. עלי

3. צ"ל: מותרין. 4. בגליון נוסף: שהיא רשות אחד.

5. ברמב"ם (הלכה ה): כל מקום ומקום שאחו... וחלקו לעצמו, שהוא בלבד.

6. צריך להשלים עלפי הרמב"ם (שם): שחלק לעצמו לרשות שיד כולם שוה בו, כמו שאין מוציאין מרשות.

7. בגליון: שיהיה הכל. ברמב"ם (שם): אף על פי שהכל. 8. צ"ל: שכולנו.

9. ברמב"ם (הלכה י) שלפנינו: ומיני דגן. וכנוסח מחברנו מובא במעשה רקת.

10. צ"ל עלפי הרמב"ם (שם): שתי.

11. כן בעירובין כת. ב. ברמב"ם (הלכה יא): חזין. עיין ערוך השלם, חלק ג. עמ' שנו.

בצלם, אם הבצילו ונעשו ארך כל עלה זית¹³ משתתפין, פחות [מזן] לא. כל אלו הדברים כלפתן הן ולפיכך נתנו בהן שיעורין אלו בתחלתן, אבל בסוף שירי ערוב בכל שהו. וכל האוכלין מצטרף לשיעור השתוף.

ליטרא האמור בכל מקום מלא שתי רביעיות, ועוכלא [הוא] חצי רביעית. ומנה מאה דינר. ודינר שש מעין. ומעה משקל שש עשרה שעורות. וסלע ארבע דינרין ומשקלו¹⁴ שפ"ד שעורה בינונית. ובימי משה היה משקלו ש"ך שעורים, ונקרא כסף ושקל בתורה גבי אונס ומפתה. ומעה ששית הדינר, נקראת בימי משה גרה, והיא שני פונדיונין ומשקל י"ו שעורים. ופונדיון שני אסרין ומשקלו שמנה שעורות. ואסר שמונה פרוטות ומשקלה ארבע שעורות, ומשקל הפרוטה חצי שעורה. ודרכון שני ס[ל]עים. רביעית מחזקת ממם או מיין שבעה עשר דינר וחצי דינר. נמצאת הליטרא חמשה ושלשים דינר, ועוכלא תשעה דינרין פחות רבע. סאה ששת קבין, קב ארבעה לוגין, לוג ששה בצים, שהם ארבע רביעיות, שמשקל הרביעית שבעה עשר דינר וחצי. ואלה השעורין כתבתי שצריכין לכל דבר.

מערב ומשתתף אדם בדבר שאין ראוי לו, הואיל וראוי לאחר. כגון שנשבע ונדר שלא יאכל זה, הלא ראוי לאחר. וכן בדמאי [מערב], הואיל וראוי לעניים. אבל דבר האסור לכל, כגון טבל אפילו מדרבנן וכן מעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ומעשר שני והקדש שלא נפדו, אין מערבין ואין משתתפין [בם]. אבל במעשר שני והקדש שנפדו ולא נתן החומש מותר, שאין החומש מעכב. [ומערב] במעשר שני בירושלים אבל לא בגבולין, שלא ראוי באכילה כי אם בירושלים.

כשמערב [עירובין] חצירות, גובה פת שלם מכל בית ומניח הכל בכלי אחד באחד מבתי החצר, אפילו בבית תבן ובקר ואוצר. אבל אם נתנו בבית שער¹⁵ של יחיד ואכסדרה ומרפסת, או בבית שאין ארבע אמות על ארבע, אינו עירוב. וכשמקבץ העירוב, מברך: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מצות עירוב. ואומר: בעירוב¹⁵ זה יהא מותר להוציא ולהכניס מבית לבית בשבת, ומחדר לחדר, ומגג לגג, ומבית לעליה, ומעליה לבית, ומחצר לבית, ומבית לחצר לנו ולכל בני החצר. וקטן יכול לגבות עירובי חצירות. ובית שמניחין בו עירוב אין צריך ליתן פת. ואם רגילין בו אין משנין מפני דרכי שלום.

וכשמשתתף במבוי גובה אוכל כגורגרת מכל אחד, או פחות אם מרובין [הן]. ומניח הכל בכלי בחצר מחצרות המבוי, או בבית מן הבתים, אפילו בבית קטן ואכסדרה ומרפסת הוי שתוף. אבל [אם] הניחו באויר המבוי אינו שתוף. ואם הניח הכלי בחצר מחצרות המבוי צריך להגביה מן הקרקע טפה, כדי שיהיה ניכר ומברך: על מצות עירוב. ואומר: בזה השתוף יהא מותר לכל בני המבוי להוציא ולהכניס מחצירות למבוי בשבת. חלקו העירוב והשתוף, אפילו הוא בבית אחד, אינו ערוב. אבל מלאו הכלי מן הערוב ונשאר מעט והניחוהו בכלי אחר מותר.

12. צ"ל: ותרדין.

13. ברמב"ם (שם): זרת.

14. רמב"ם, הלכות שקלים, פרק א, ה"א—ג.

15. ברמב"ם (עירובין, שם הלכה טו) נוסף: אפילו בית שער.

15. ברמב"ם (שם): בעירוב זה יהיה מותר לכל בני החצר להוציא ולהכניס מבית לבית בשבת. ועיין בית יוסף, אורח חיים, סי' שצה.

המשתתפין במבוי צריכין לערב בחצירות¹⁶, שהתינוקות מכירין בפת. היו אוכלין בבית וקדש היום, סומכין [בפת] שעל השולחן משום עירוב. וסומכין משום [שתוף], אפילו מסובין בחצר.

לקח אחד מבני חצר פת ואמר: הרי זה לכל בני החצר, או אוכל שתי סעודות ואמר: הרי זה לכל בני המבוי, אין צריך לגבות מכל אחד, אבל צריך לזכות בהן¹⁷ בו על ידי אחר, או בנו ובתו הגדולים, ועבדו ושפחתו העברים, אפילו קטנים¹⁸, שקטן זוכה לאחרים בדבר מדברי סופרים. ועל ידי אשתו [מערב] אבל ל אעל ידי בנו ובתו הקטנים, שידן כידו, ולא [על ידי] עבדו ושפחתו הכנענים. ואין צריך להודיע לחבורה שזכה להם האוכל, שזוכין לאדם שלא בפניו.

ואומר ר"י¹⁹ דקיימא לן כר' יוחנן דאמר פרק קמא דבבא מציעא²⁰ לא גדול ממש ולא קטן ממש, אלא הסומך על שלחן אביו קרוי קטן, ושאין סומך קרוי גדול. ואם כן צריך לזוהר לזכות על ידי מי שאינו סמוך. ודווקא²¹ בבנו, אבל אחרים אפילו סמוכין כגדולים הם. ובתו קטנה, אפילו אין סמוכה לאו כגדולה, דמציאתה (למימ') לאביה. ור"ש מפליירא²² אומר, דהני מילי לעניין מציאה לאביו, אבל לא לגבי עירוב. וכן קאמר בירושלמי²³ וה"ג²⁴ דרב יהודאי סברי הכי כשמואל. ואומר ר"י²⁵ שצריך לזוהר שלא לערב בפת [לבן]²⁶ או דבר שמקפיד עליו, כגון, גשטי"ל ופשטיאה²⁷, לפי שאין גומר בלבו להקנות להם. ומערבין ומשתתפין אפילו בבין השמשות, אפילו²⁸ ספק יום ספק לילה, אבל ודאי [חשיכה] אין מערבין ואין משתתפין. וצריך שיהא האוכל מצוי ואיפשר לאוכלו כל בין השמשות, ועל כן אם נפל עליו גל, או אבד ונשרף, או תרומה ונטמאת מבעוד יום אינו עירוב, משחשיכה עירוב. [ואם] ספק [הוי] עירוב, שספק עירוב כשר. נתנו במגדל ונעלו ואבד המפתח קודם חשיכה ואי אפשר להוציא בלי עשות מלאכה בין השמשות הרי הוא כמו שאבד ואינו עירוב. הפריש תרומת מעשר או תרומה גדולה והתנה עליה שלא תהיה תרומה עד שתחשך, אין מערבין, שעדיין טבל הוא כל בין השמשות וצריך שתהא סעודה הראויה מבעוד יום.

16. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יט): כדי שלא ישכחו התינוקות תורת עירוב, שהרי אין התינוקות מכירין מה נעשה במבוי. לפיכך אם נשתתפו במבוי בפת סומכין עליו ואין צריכין לערב בחצרות.

17. שם (הלכה כ): להם.

18. הרמב"ם אינו מזכיר עבד עברי קטן. עיין כסף משנה. אולם מדברי המגיד משנה מוכח שנוסח מחברנו היה לפניו.

19. הדברים מובאים בסמ"ג ובתוספות, עירובין עט, ב, ד"ה ומזכה, ובבבא מציעא יב, ב, ד"ה רבי

20. בתוספות, עירובין שם, מובאים דברים אלה בשם ר"י. ועיין סמ"ג, שם.

— בשם רבינו תם.

22. = רבי' שמשון מפלייזא (עיין: אורבך, בעלי התוספות, עמ' 102). ומובא בסמ"ג.

23. עירובין פרק חלון. הלכה ו. "דאין מביא כלל שם דברי רבי יוחנן אלא מוכחת הסוגיא שמובר בקטן ממש" — סמ"ג בשם רבינו שמשון ברבי אברהם.

24. = הלכות גדולות (מהדורת ווארשא, עמ' 55). "וכן בה"ג דרב יהודאי גאון לא הביא כלל דברי ר' יוחנן אלא משמע לגמרי שסוברין כשמואל" — סמ"ג.

25. מובא בסמ"ג ובתוספות, עירובין סה, א, ד"ה כיון. 26. שם: ככר נאה.

27. צ"ל: ופשטידה. 28. ברמב"ם (הלכה כא): אף על פי שהוא.

פרק שני¹

בני החצר שנתערבו ואחד לא ערב עמהן, בין מזיד בין שוגג, אוסר עליהן. ואסור לכלן להוציא מבתיהן לחצר ומחצר לבתיהן. [ואם] בטל, זה שלא עירב, רשות חצירו בלבד, מותרין להוציא מבתיהן לחצר ומחצר לבתיהן, אבל לביתו אסורין. ביטל להם רשות ביתו וחצירו כלן מותרין, הן מותרין, מפני שעירב² וביטל להם רשות ביתו וחצירו, ומותר הוא שלא נשאר לו והוי כאורח ואורח אין נאסר³.

המבטל רשותו סתם, רשות חצירו ביטל אבל רשות ביתו לא בטל. והמבטל רשותו צריד לבטל לכל אחד בפירוש ויאמר, רשותי מבטלת לך⁴. מת האב הבן מבטל רשות, ואע"פ שמת האב בשבת, שבטול רשות בשבת מותר לכתחלה. בטלו [המערבים] רשותן לזה שלא עירב, הן אסורות⁵ ואפילו כאורחין לא הוו, שאין רבים אורחין לאחד, והוא מותר שהרי נשאר לבדו. ואם שנים לא עירבו או יתר ובטלו רשותן למערב, הן אסורין והמערב מותר. ואין המערב יכול⁶ לבטל רשות [לשנים] שלא ערבו, (שנים) שכל אחד אוסר על חבירו. ואפילו חוזר האחד שלא עירב ומבטל רשותו לאחד⁷ שעירב.

שנים הדירים בחצר ולא ערבו אחד מהן מבטל רשותו לשני ומשתמש בכל החצר וחוזר השני ומבטל לראשון, ונמצא מטלטל ברשותו שבטל לו. וכן עד כמה פעמים. ויש בטול רשות ברחבה⁸ כבחצר.

ור"ת אומר⁹, דאין בטול רשות מבית לבית, מאחר שלא נתפרש בדברי שמואל ור' יוחנן. ור"י ורש"י אומרים¹⁰ יש בטול. ומעשה לפני רש"י¹¹ בחפה שלא עירבו והוצרכו להוציא מבית לבית, והתיר להם על ידי שבטלו רשותם לאחד. ואין מועיל בעירוב, שהרי בעל הבית זה אין יכול להוציא כליו מן החדר שעירב עצמו ולא בטלה אל רשות חבירו. מפני שדומה כחוזר ומבטלו, וכיון שמפסיד בדבר אם כן בטלת¹² תורת עירוב.

מי שביטל רשותו וחוזר וטלטל ברשות שבטל, במזיד הוציא הרי זה אוסר עליהן, שהרי לא עמד בבטולו. ואם בשוגג הוציא, אינו נאסר, שהרי עמד בבטולו. במה דברים אמורים שלא קדמו והחזיקו¹³ והוציאו, אם חזר הוא והוציאו¹⁴ בין בשוגג בין במזיד אינו אוסר עליהם.

שני בתים בצדי רשות הרבים והקיפום גוים מחיצה בשבת אין מבטלין זה לזה, הואיל ואי אפשר להם לערב מאמש.

אחד מבני חצר שמת והניח רשותו לאחד מן השוק, אם מת מבעוד יום הרי היורש

1. רמב"ם, הלכות עירובין, פרק ב' ; סמ"ג, עשין דרבנן א. 2. צ"ל : שעירבו.
3. ברמב"ם (הלכה א) : אוסר. 4. שם (הלכה ב) : לך ולך ולך. 5. צ"ל : הם אסורים.
6. ברמב"ם (הלכה ד) : למערבין ... והמערבין מותרין ואין המערבין יכולים.
7. נראה שנשמט כאן עליידי הדומות וצריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : שלא עירב ... היה אחד שעירב אינו מבטל רשותו לאחד שלא עירב. אבל האחד שלא עירב מבטל רשותו לאחד.
8. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ה) : בחורבה.
9. מובא בסמ"ג ובתוספות, עירובין סה, א, ד"ה אם כן.
10. הדברים משובשים וצריך לתקנם על-פי הסמ"ג : ואין זה הביטול מועיל ... מן החדר שעירב לעצמו (עיין בתוספות שם) ... אם כן לא בטלת.
11. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ו) : אלו שבטל להם, אבל אם קדמו והחזיקו.
12. צ"ל : והוציא.

שאינו מבני חצר אוסר עליהן, ואם [מת] משחשיכה אינו אוסר שהרי אין ¹³ מעורבין. ישראל וגר ששרויין בחצר ¹⁴ אחת ומת הגר מבעוד יום, אע"פ שלא החזיק ישראל אזור בנכסיו אסור עד שיבטל, שהרי הוא כיוורש. ואם מת הגר משחשיכה, אע"פ שהחזיק ישראל אחר בחצר, אינו אוסר עליו, אלא בהתירו הראשון הוא עומד.

ישראל הדר עם הנכרי או עם הגר תושב בחצר אינו אוסר עליו, שדירת הגוי אינה דירה, אלא כבהמה הוא חשוב. ואם היו שני ישראלים או יתר וגוי עמהן אוסר עליהן. וגזירה היא, כדי שלא יכנס גוי עמהם, שלא ילמדו ממעשיו. אבל בישראל אחד וגוי אחד לא גזרו, שאינו דבר מצוי, שהרי יפחד שמא יתיחד עמו ויהרגנו. וכבר אסור להתייחד עם הגוי.

שני ישראלים וגוי הדורים בחצר ועירבו הישראלים לעצמן, או אם בטלו הישראלים [רשותן] זה לזה ונעשו כיחיד עם הגוי, הואיל ואין עירוב ובטול רשות מועיל במקום גוי אין להם תקנה עד שישכרו ממנו רשותו ויעשה כאלו אורח הוא עמהן. וכן אם גוים רבים משכירים רשותם לישראלים והישראלים מערבין ¹⁵. וישראל אחד ששכר עם ¹⁶ הגוי מערב עם שאר ישראלים שיותרו כלן. ואין כל אחד צריך לשכור מן הגוי.

שתי חצרות זו לפני זו, וישראל אחד וגוי דרין בפנימית וישראל בחיצונה, או ישראל וגוי בחיצונה וישראל בפנימית, אוסר על החיצונה עד שישכור ממנו, שהרי רגלי שני ישראלים וגוי מצויין שם. והפנימי מותר בפנימית.

הואיל ושכירות הגוי היכר בעלמא שוכרין ממנו ואפילו בשבת ואפילו בפחות משה פרוטה. ואשתו של גוי ושכירו ושמשו, אפילו הם ישראלים, משכירים שלא לדעת הגוי. ואומר ר"י ¹⁷, שאם ייחד הגוי לישראל, שהוא שכירו, חדר אחד שלא יוכל הגוי להשתמש בו, דהוי השתא הגוי מסלק לגמרי מן הישראל ואין יכול לסלק הישראל, לא אמרינן בותן עירובו ודיו, אלא צריך ישראל לבטל או לערב והגוי להשכיר. שאל מן הגוי מקום להניח בו חפציו והשאלה, הרי נשתתף עמו ברשותו ומשכיר שלא מדעתו. ואם יש לגוי שני שכירים ושמשים ונשים רבים, מאיזה מהם שהשכיר דיו.

שני ישראלים וגוי הדורים בחצר אחת ושכרו מן הגוי בשבת, חוזר האחד ומבטל רשותו לשני ומותר. וכן אם מת הגוי בשבת מבטל הישראל האחד ויהיה מותר לטלטל. וכן פסק ר"ח ¹⁸ כר' יוחנן ¹⁹, ולא כשמואל ומכל מקום בעלי בתים אוסרין זה על זה ²⁰. ור"י ²¹ פסק כשמואל, דאין מבטלין אם מת הגוי, או אם שכרו מן הגוי בשבת.

גוי שהשכיר מגוי ואין הראשון יכול להוציא השני עד יעבר זמן שכירותו, שוכרין מהשני. ואם הראשון יכול [להוציא] שוכרין מהראשון ²². חצר שישראל וגוי דרין בה

13. אולי צ"ל: הן.

14. ברמב"ם (הלכה ח) שלפנינו: במערה. במעשה רקח מובא נוסח מחברנו. עיין עירובין ע, ב.

15. ברמב"ם (הלכה י) מערבין ומותרין. 16. צ"ל: מן.

17. הדברים מובאים בתוספות, עירובין סו, א ד"ה מערב, ושם אומרם לא נזכר שם.

18. עירובין סו, א. ומובא בסמ"ג ובתוספות, שם, ד"ה יפה. 19. עירובין סה, ב—סו, א.

20. הדברים משובשים וצריך לתקנם על-פי הסמ"ג: ולא כשמואל דאמר כל מקום שהבעלי בתים אוסרין זה על זה... 21. מובא בסמ"ג ובתוספות, שם.

22. כדעת סמ"ג. ודעת הרמב"ם (הלכה יד) ששוכרין מן הראשון רק אם לא היה השני עומד. עיין בית יוסף, אורח חיים, סי' שב.

ויש חלונות פתוחות מבית ישראל זה לבית ישראל אחר, ועשו עירוב דרך החלונות, אע"פ שמותרין להוציא דרך החלונות אסורין להוציא מבית לבית דרך פתחים מפני הגוי עד שישכיר.

ישראל המחלל שבת בפרהסיא, או עובד עבודה זרה, אין מערבין עמו ואינו מבטל, אלא שוכרין ממנו כגוי. אבל אין עובד עבודה זרה ולא מחלל שבת, כגון, צדוקים וביתוסים וכל הכופרים בתורה שבעל פה וכל מי שאינו מודה בעירוב, אין שוכרין ממנו, לפי שאינו כגוי, אבל מבטל רשותו כישראל²³ הכשר וזה תקנתו. וכן אם ישראל אחד כשר וצדוק בחצר, אסר עד שיבטל לו.

פרק שלישי¹

חלון שבין שתי חצירות רחב ארבעה טפחים² או יתר בתוך עשרה טפחים לארץ, אפילו כלו למעלה מעשרה ומקצתו בתוך עשרה, או כלו בתוך עשרה ומקצתו למעלה מעשרה, אם רצו בני חצירות לערב כלן עירוב אחד יערבו ויטלטלו מזו לזו, ואם רצו מערבין שני עירובים, אלו לעצמן ואלו לעצמן³. במה דברים אמורים בחלון בין שתי חצירות, אבל בחלון [ש]בין שני בתים אפילו הוא למעלה מעשרה, וכן חלון שבין בית ועלייה אם רצו מערבין עירוב אחד אע"פ שאין ביניהם סלם והוא שיהיה בו ארבעה טפחים על ארבעה.

כתל או מתבן שבין שתי חצירות פחות מעשרה טפחים מערבין אחד ולא שנים, גבוה עשרה או יתר מערבין שנים עירובים, אלו לעצמן אלו לעצמן, ואם ביניהם סלם מכן וסלם מכן הרי הן כפתח ואם רצו מערבין אחד, ואפילו הסלם זקוף וסמוך לכתל, שאין יכולין לעלות בו אם לא ירחקנו מן הכותל, ואפילו לא מגיע ראש הסולם לראש הכותל אם נשאר ביניהם פחות משלשה מתיר ומערבין אחד אם רצו, ואם הכתל רחב ארבעה ועשרה סלם מכאן וסלם מכאן, אפילו הסולמות מרוחקין זה מזה אם רצו מערבין אחד⁴ ואם ביניהם שלשה מערבין שנים.

בנה מצבה על גבי מצבה בצד הכותל, אם יש בתחתונה ארבעה⁵ ואין בינה לבין העליונה שלשה ממעט ואם רצו מערבין אחד, וכן מדרגות עץ שסמכן לכותל, וכותל גבוה בין שתי חצירות וזיו יוצא באמצעיתו, אם נשאר מן הזיו עד ראש הכותל פחות מעשרה⁶, היה הכותל גבוה עשרים טפח צריך שיבא זיו זה שלא כנגד זה, עד

23. ברמב"ם (הלכה טז) שלפנינו : לישראל. במעשה רקח מובא נוסח מחברנו.

1. רמב"ם, הלכות עירובין, פרק ג. 2. ברמב"ם (הלכה א) : ארבעה על ארבעה.

3 שם נוסף : היה החלון פחות מארבעה, או שהיה כולו למעלה מעשרה מערבין שני עירובין, אלו לעצמן ואלו לעצמן. ונראה שנשמט עלידי הדומות.

4. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה ד) : אין ברוחב הכותל ארבעה, אם אין בין הסולמות שלשה מערבין אחד.

5. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה ה) : ממעט, אין בתחתונה ארבעה.

6. המגיה הרגיש שהדברים מקוטעים והשלים : "מערבין אחד, ואם". והדברים לא באו עוד על תקונם. וצריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה ו) : מניח סלם לפני הזיו ומערבין אחד אם רצו. אבל אם הניח הסלם בצד הזיו אינו ממעט. היה הכותל גבוה תשעה עשר טפחים מוציא זיו אחד באמצע ומערבין אחד אם רצו, שהרי מן הזיו עד הארץ פחות מעשרה, ומן הזיו העליון עד ראש הכותל פחות מעשרה.

7. שם : צריך שני זיוין.

שיהיה בין זיו התחתון ובין הארץ פחות מעשרה ובין הזיו העליון ובין ראש הכותל פחות מעשרה ומערבין אחד אם רצו.

דקל שחתכו וסמכו לכותל ועל הארץ מערבין אחד אם רצו ואין צריך לקבעו בבניין. וכן הסלם כבודו⁸ קובעו ואין צריך לקבעו בבניין. אם [יש] קשין מבדילין בין שתי חצירות וסלם מכאן וסלם מכאן אין מערבין אחד, שהרי אין כף הרגל עולה בסלם, לפי שאין לו על מה [שיסמוך]⁹. היה סלם באמצע וקשין מכאן [ומכאן] אם רצו מערבין שנים.

היה אלא בצד הכותל ועשהו סולם לכותל, אם רצו מערבין אחד, הואיל ואסור שבות הוא שגרם לו שלא יעלה באלן לא גזרו עליו בין השמשות¹⁰. עשה אשרה סלם לכותל אין מערבין אחד, שאסור לעלות לה מן התורה, שאסורה בהנאה.

כותל גבוה עשרה ובא למעטו כדי לערב עירוב אחד, אם יש באורך המיעוט עשרה¹¹ טפחים מערבין אחד. סתר מקצת הכותל עד שנתמעט מעשרה וצדו^{11*} הקצר נותנין אותו לחצר אחרת¹² ושאר הכותל הגבוה לבין שתי החצירות. נפרץ הכותל הגבוה שביניהן, אם הפרצה עד עשר אמות מערבין שני עירובין ואם רצו מערבין אחד מפני שהוא כפתח. ואם היתה יתר מעשר מערבין ערוב אחד ואין מערבין שני עירובין. ואם הפרצה פחות מעשרה והשלימה ליתר מעשר חוקק בכותל גבוה¹³ עשרה טפחים ומערב עירוב אחד. ואם נפרץ לכתחלה פרצה יתר מעשר בכל הכותל צריך להיות גבוה¹³ הפרצה מלא קומצו¹⁴. חריץ שבין שתי חצירות עמוק עשרה ור(ו)חב ארבעה או יתר מערבין שנים, פחות מכן מערבין אחד ואין מערבין שנים. מיעט עמקו ואפילו¹⁵ בסתם עפר וצרורות מערבין¹⁶ שנים. אבל אם מלאו תבן וקש אין ממעטין עד שיבטל, מעט רחבו בלוח או בקנה שהושיטו באורך כל החריץ מערב אחד ולא שנים. וכל דבר הבטל בשבת, כלוח¹⁷, אין ממעטין בו אלא אם כן חברו בארץ שאי אפשר לשומטו עד שיחפור בדקר. נתן לוח רחב ארבע על רחב החריץ מערבין אחד ואם רצו [מערבין] שנים. וכן שתי גזוזטראות זו כנגד זו, אם הושיט לוח [שרחב¹⁸] ארבעה טפחים מזו לזו מערבין אחד, ואם רצו שנים. היו זו בצד זו ואינן בשוה אלא אחת למעלה מחבירתה, אם יש ביניהן פחות משלשה טפחים הרי זו כגזוזטרא אחת, יש שלשה או יתר מערבין שנים.

כותל בין שתי חצירות רחב ארבעה וגבוה עשרה מחצר זו ושוה לקרקע של חצר שנייה נותנין רחבו [לחצר] לבני החצר שהיא שוה להן ויחשב מחצרם. הואיל ותשמישו בנחת לאלו ותשמישו בקושי לאלו נותנין אותו לאלו שתשמישו בנחת. וכן חריץ שבין שתי חצירות עמוק עשרה מצד חצר זו ושוה לקרקע חצר שנייה נותנין רחבו לחצר שהוא שוה לה, מפני ש[ה]תשמיש נחת לזה וקשה לזה נותנין אותו לזו שתשמישו להן בנחת. ואם יש כותל בין שתי חצירות נמוך מחצר העליונה וגבוה מחצר התחתונה, שנמצאו בני

8. צ"ל : כובדו. 9. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה ז).

10. ברמב"ם (הלכה ח) שלפנינו חסר "לא גזרו עליו בין השמשות". אבל הדברים נמצאים בנוסח אחר שבמעשה רקח. עיין רמב"ם הלכות שבת פרק כד, הלכה י.

11. ברמב"ם (הלכה ט) שלפנינו : ארבעה. עיין : ראב"ד ומגיד משנה, שם. 11* צ"ל : צדו.

12. שם : זו. 13. צ"ל : גובה. 14. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יא) : קומתו.

15. תיבה זו יש למוחקה. עיין עירובין עה, ב : אפילו מלא קש או תבן.

16. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יב) : אחד ואין מערבין.

17. צ"ל : על-פי הרמב"ם (הלכה יג) : וכל דבר הניטל בשבת, כגון הסל והספל.

18. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה יד).

העליונה משתמשים בעביו בשלשול ובני התחתונה בזריקה, שניהם אסורים בו עד שיתערבו שתייהן עירוב אחד. אבל אם לא עירבו אין מכניסין מעובי הכותל זה לבתים ואין מוציאין מן הבתים לעביו.

שני בתים שביניהן חורבה שהוא רשות היחיד, אם יכולין שניהם להשתמש בחורבה על ידי זריקה אסורין^{18*} זה על זה, ואם היה תשמישה לזה בנחת והאחר אינו יכול לזרוק לה מפני שהיא עמוקה ממנו הרי זה [ש]הוא לו בנחת (ו)משתמש בה על ידי זריקה.

כל גגות העיר, אע"פ שזה גבוה וזה נמוך, עם כל החצירות והקרפיפות שהוקפו שלא לשם דירה, שאין בכל אחד יותר מבית סאתים עם עובי הכתלים שבין החצרות, עם המבואות שיש להן לחי או קורה, כלן רשות אחת הן ומטלטלין בכלן בלא עירוב, כלים ששבתו לתוכן ולא כלים ששבתו בתוך הבית, אלא אם כן עירבו. כיצד כלי ששבת בתוך החצר, בין עירבו אנשי החצר בין לא עירבו, מותר להעלותן מהחצר לגג או לראש הכותל ומן הגג לגג אחר הסמוך לו, אפילו גבוה ממנו כל שהו או נמוך, ומהגג אחר לחצר שנייה ומחצר שנייה לגג שלישית ומגג שלישי למבוי ומן המבוי לגג רביעי עד שיעברו כל המדינה כלה דרך גגות וחצירות, או דרך גגות וקרפיפות, או דרך חצרות וקרפיפות, או דרך שלשתן מזה לזה. ובלבד שלא יכנס בכלי זה לבית מן הבתים אלא אם כן עירבו כל בני מקומות האלו עירוב אחד. וכן אם שבת הכלי בבית [והוציאו¹⁹] לחצר (ו)לא יעבידו לחצר אחרת או לגג אחרת או לראש הכותל או לקרפף, אלא אם כן עירבו כל אנשי מקומות שמעבירין בהן כלי זה (ה)עירוב אחד.

בור שבין שתי חצירות ולא מוקף מחצה גבוה עשרה אין ממלאין ממנו בשבת שלא יהא כל אחד דולה מרשותו²⁰. והיכן מעמידין את המחצה אם היתה למעלה מן המים צריך שיהיה הטפח מן המחצה יורד בתוך המים, ואם היתה המחצה כלה לתוך המים צריך שיהיה הטפח ממנה יוצא למעלה מן המים, כדי שתהיה נכרת רשות מרשות. ואב עשו על פי הבאר²¹ קורה רחבה ארבעה טפחים, זה ממלא מצד הקורה וזה ממלא מצד אחר, אע"פ שהמים מעורבין למטה.

באר באמצע השביל בין שני כותלי חצירות, אע"פ שמופלגת מכותל זה ארבעה טפחים וכן מכותל שני, שניהם ממלאין ואין צריכין להוציא זיוין, שאין אדם אוסר לחבירו דרך אויר. ואומר ר"י²² [ד]העולם שיש להם בתי כסאות על מים ואין המחצה מגעת עד למים סומכין אאיכא דאמרי דמסיק פרק כיצד משתתפין²³ „לא תימא למלאת הוא דשרי ולא לשפוך דלשפוך נמי שרי“. ולא קיימא לן כרב יהודה²⁴ דאמר צריך שישקע ראשי הקנים במים טפח. וצ"ע לשם.

חצר קטנה שנפרצה במלואה לחצר גדול מבעוד יום, אנשי גדולה מערבין לעצמן ומותרין, שהרי נשאר להם פסין²⁵ מכאן ומכאן, ואנשי קטנה אסורין להוציא מבתיהן לחצר שלהן עד שיעברו עם בני הגדולה עירוב אחד, שדירורין גדולה חשובין כקטנה ולא של קטנה כגדולה.

18* צ"ל : אסורין. 19. השלמנו עליפי הרמב"ם (הלכה כ.).

20. כלומר, מרשות חבירו. 21. צ"ל : הבור.

22. הדברים מובאים בסמ"ג, לאוין סה (במלאכת הוצאה) ובתוספות, עירובין פו, ב ד"ה אלא, ושם אומרים לא נזכר עליהם.

23. עירובין פח, א. 24. שם פו, א.

25. ברמב"ם (הלכה כד) : פצימין. וכנוסח מחברנו מובא במעשה רקת.

שתי חצירות שעירבו עירוב דרך פתח או חלון שביניהם, נסתם הפתח או החלון בשבת כל אחת מותרת לעצמה, הואיל והותרה מקצת שבת הותרה כלה. וכן שתי חצירות שעירבו זו לעצמה וזו לעצמה וגפלו כותל שביניהם בשבת כל אחת מותרת לעצמה ומטלטלת עד עיקר המחיצה, אע"פ שנתוספו הדיוורין, שהדיוורין הבאין בשבת אין אוסרין. והואיל והותר למקצת שבת הותרה. ואומר ר"י²⁶, שאם שבו²⁷ לצורך שנה מבית לבית ונסתם הפתח ואחר כך נפתח, לא מבעיא דמותר לטלטל מזה לזה באותה שבת עצמה, דשבת הואיל והותרה הותרה, אלא אפילו נסתם באמצע השבוע ואחר נפתח חזר עירוב למקומו.

פרק רביעי¹

אנשי חצר האוכלין יחד, אע"פ שכל אחד יש לו בית לעצמו, אין צריכין לערב, שהן כבני בית הסמוכין על שולחן אחד. ואם צריכין לערב עם אנשי חצר אחרת אין מוליכין רק פת אחד לכלן. ואם העירוב בא אצלן פטורין לערב, כבית שמניחין כל² העירוב שאין צריך ליתן הפת, שכל אילו הבתים כבית אחד חשובין.

חמשה שגבו העירוב להוליכו לבית שיהא העירוב מונח בו אין צריכין להוליך על ידי חמשתן אלא ככר אחד, שכיון שגבו כלן געשו כאנשי בית אחד.

האב ובנו, הרב ותלמידו, אע"פ שפעמים אין אוכלין על שולחן אחד אין צריכין לערב. אחין שכל אחד יש לו בית ואין סומכין על שלחן אביהן, ונשים ועבדים שאין סומכין בשולחן בעלן ורבן תמיד, אבל אוכלין פעמים, כמו שסועד אדם אצל חבירו שבוע אי חדש, ואין עמהן דיוורין אחרים אין צריכין לערב, ואם עירבו עם חצר אחרת, אחד לכלן. ואם בא העירוב אצלן אין גותנין פת. ואם יש דיוורין עמהן בחצר צריכין פת לכל אחד ואחד כשאר אנשי חצר, מפני שאין סומכין על שולחן אחד תמיד.

פסק ר' [יצחק³] שאם יש לאדם סופר או מלמד בביתו, או בחורים הבאים ללמוד, ושרוי כל אחד בחדר או בעלייה בפני עצמו, אפילו אוכלין כל אחד מככר שלו ויש להם פתח לרשות הרבים אין אוסרין זה על זה, הואיל וכלם משתמשים באותו בית באפייה או בשול והכל נקרא על שם בעל הבית. ועוד, שאין להם רשות לאסור עליו לא זה ולא זה⁴ ויכול לסלקם.

חמשה חבריו⁵ ששבתו בטרקלין, אם מפסיק בין כל חבורה מחצה [ה]מגעת לתקרה צריכין פת מכל חבורה, ואם אין מגעת, פת אחת לכלן, שכבית אחד הן. מי שיש לו בחצר חבירו בית שער שרבים דורסין בו, או אכסדרה או מרפסת או בית הבקר או בית התבן או בית העצים או אוצר, אינו אוסר עליו, עד שיהיה לו דירה שסומך עליו לאכול פתו ואז יאסור⁶ עליו עד שיערב עמו. אבל מקום לינה אין אוסר⁶, שאינו מקום דירה.

26. מובא בתוספות, עירובין יז, א ד"ה עירב. והשוה רא"ש, שם פרק א, סימן כג.

1. רמב"ם, הלכות עירובין, פרק ד : סמ"ג עשין דרבנן א. 2. צ"ל : בו. 3. השלמנו על-פי הסמ"ג בתוספות, עירובין עב, א, ד"ה ומודין, מובאים הדברים מבלי להזכיר שם אומרים.

4. צ"ל על-פי הסמ"ג והתוספות : ולא זה על זה : 5. צ"ל : חמש חבורות.

6. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ח) : לפיכך אם קבע לו מקום לאכול בו בבית שער או באכסדרה ומרפסת אינו אוסר עליו.

עשרה בתים זו לפנים מזו, שתי הפנימיות נותנין העירוב והשמונה חצונות פטורים. שהם כבית שער, הואיל ורבים דורסין בהם, שאין אוסר. אבל התשיעי אין דורסין בו אלא יחיד ואוסר.

שתי חצירות וביניהן שלשה בתים פתוחות זו לזו ופתוחות לחצירות והביאו בני חצר זו עירובן דרך הבית הפתוח להן והניחוהו בבית אמצעי, וכן הביאו בני חצר אחרת דרך הבית הפתוח להן והניחוהו בבית האמצעי, אותן השלשה בתים אין צריכין ליתן פת, האמצעי, שהניחו בו העירוב, ושנים הצדדין⁸, שכל אחד בית שער לאנשי חצר. שתי חצירות ושני בתים פתוחים זה לזה והביאו אלו עירובן דרך הבית הפתוח להן והניחוהו בבית שני הסמוך לחצר אחרת והביאו אלו עירובן דרך הפתח הסמוך להן והניחוהו בבית אחר, שתייהן לא קנו ערוב, שכל אחת הניחה עירובה בבית שער של חצר אחרת.

אחד מבני חצר שהיה גוסס, אע"פ שאין יכול לחיות בו ביום, אוסר עד שיזכו לו בפת ויערבו עליו. וכן קטן, אפילו אין יכול לאכול כזית, אוסר. אבל האורח אינו אוסר. אחד מבני חצר שהלך ושבת בחצר אחרת, אפילו סמוכה לחצירו, והסיה בלבו⁹ ואין דעתו לחזור בביתו בשבת אינו אוסר. אבל גוי שהלך לשבות בעיר אחר אוסר עליהן עד שישכרו ממנו מקומו, שהרי איפשר לבא בשבת.

בעל חצר ששכר⁸ מביתו לאחרים והניח לו כלים או מיני סחורה שאסור לטלטלו בשבת, כטבל ועששיות, נעשין כאורחין אצלו. אבל כלים שמותר לטלטל, הואיל ויכול להוציאם היום ולא ישאר שם תפיסת יד, אוסרין עליו עד שיערבו.

בני חצר ששכחו ולא עירבו אין מוציאין מבתים לחצר ומחצר לבתים, אבל מטלטלין בכל החצר ובכל הנחשב עם החצר כלים ששבתו בחצר, ואם שם מרפסת או עלייה ועירבו בני חצר לעצמם ובני מרפסת לעצמם, בני עלייה ומרפסת מטלטלין כלים ששבתו בבתיהם בכל המרפסת והעלייה ובכל הנחשב עמהן ובני החצר מטלטלין בכל החצר ובכל הנחשב עמה, וכן אם היחיד דר בחצר ויחיד דר בעלייה ושכחו ולא עירבו, זה מטלטל בעלייה וכל הנחשב עמהן וזה מטלטל בחצר⁹.

כיצד, סלע או תל ואין גבוהין עשרה בתוך החצר נחשבין בחצר¹⁰, בין החצר ובין המרפסת [ו]שניהם אסורין לטלטל ולהוציא שם כלים שבבתים, ואם גבוהין עשרה והיה בינם ובין המרפסת פחות מארבעה נחשבים עם המרפסת. רחוקים ארבעה מן המרפסת או יתר, שניהם, המרפסת והחצר, אסורין בהן בכלי הבתים בלא עירוב, שאיפשר להן להשתמש על ידי זריקה. היתה מצבה רחבה ארבעה טפחים לפני המרפסת אין המרפסת אוסרת על החצר, שהרי נחלק.

זיוין היוצאין מן הכתלים, כל שהוא למטה מעשרה טפחים נחשב כחצר, בתוך עשרה טפחים העליונות, סמוכין לעלייה כעלייה, באמצע שניהם אסורין בכלים שבבתים בלא עירוב. בור שבחצר מלא פירות טבל, שאסור לטלטל בשבת, הוי [כ]סלע ותל שבחצר, גבוה עשרה וסמוכה למרפסת כמרפסת, ואם מלא מים, בני חצר ומרפסת אסורין להכניס ממנו לבתים עד שיערבו.

7. ברמב"ם (הלכה יג) : אם הטיע מלבו. 8. צ"ל : שהשכיר.

9. ברמב"ם (הלכה טו) : נוסף : והנחשב עמה.

10. תיבה זו מיתרת ויש למוחקה.

שתי חצרות זו לפנים מזו והפנימית עוברת לדרכה על החיצונה, עירבה פנימית ולא עירבה חיצונה פנימית מותרת וחיצונה אסורה.¹¹ ערבו זו לעצמה וזו לעצמה, מותרין לעצמן ואין מטלטלין מזו לזו.¹² שכח אחד מן הפנימית ולא עירב אף החיצונה אסורה, מפני דריסת רגל שלא עירב. עשו שתייהן עירוב, הניחוהו בחצונה ושכח אחד מהם ולא עירב, בין מן החצונה בין מהפנימית, שתייהן אסורות עד שיבטל להם. הניחו עירובן בפנימית ושכח אחד מחיצונה ולא עירב.¹³ שתייהן אסורות עד שיבטל להן. היה אחד דר בחצר ואחד דר בחצר אין צריכין לערב, אלא כל אחד משתמש בכל חצירו. ואם יש גוי בפנימית, אפילו אחד, הרי הוא כרבים ואוסר על חיצונה עד שישכור מקומו.

שלוש חצירות הפתוחות זו לזו ורבים בכל חצר, ערבו שתיים החיצונה¹⁴ והאמצעית, היא מותרת עמהן והן מותרות עמה ושתיים החיצונות אסורות זה¹⁵ עם זה עד שיערבו שלשתן.¹⁶ ואם בכל חצר אחד, אע"פ שרבים דורסין בחיצונה אינן צריכין לערב, שכל אחד מותר במקומו. ואם שנים בפנימית, הואיל ואסורין במקומם עד שיערבו, אסורין על היחידים שבאמצעית] ושבחצונה. זה הכלל, רגל האסורה במקומה אסורת שלא במקומה. שאין אסורה במקומה אינה אסורת שלא במקומה מפני¹⁷.

שתי גוזזטראות¹⁸ זו למעלה מזו שהן למעלה מן המים, אע"פ שכל אחת מהן עשתה מחצה גבוה עשרה יורדת מכל אחת ואחת, (ו)אם שתי גוזזטראות¹⁸ בתוך עשרה טפחים אסורין למלאות עד שיערבו שתייהן עירוב אחד, שהן כגוזזטרא¹⁸ אחת. ואם בין העליונה והתחתונה יתר על עשרה טפחים ועירבה זו לעצמה וזו לעצמה שתייהן מותרות למלאות. לא עשתה עליונה מחיצה ועשתה תחתונה אף התחתונה אסורה למלאות מפני רגלי בני¹⁹ עליונה, שאסורים, שעבר עליה. עשתה עליונה מחיצה ולא עשתה תחתונה, העליונה מותרת למלאות והתחתונה אסורה. ואם נשתתפו בני עליונה עם בני התחתונה במחיצה ש(י)עשו שתייהן אסורות למלאות עד שיערבו עירוב אחד.

שלוש דיוטות זו למעלה מזו, עליונה ותחתונה של אחד ואמצעית של אחד, לא ישלש[ל] מעליונה לתחתונה דרך אמצעית, שאין משלשין מרשות לרשות דרך רשות²⁰, אבל הוא משלשל מן העליונה לתחתונה שלא דרך אמצעית.

שתי דיוטות זו כנגד זו וחצר אחת תחתיהן ששופכין לתוכה המים לא ישפכו עד שיערבו שתייהן עירוב אחד. עשו מקצתן עוקה בחצר לשפוך בה מים ומקצתן לא עשו, אלה שעשו עוקה (כל²¹ אחת משתייהן) שופכין לעוקה שלהן ואלו שלא עשו אלא²² ישפכו עד

11. הרמב"ם (הלכה יט) מוסיף : עירבה החיצונה ולא עירבה הפנימית שתייהן אסורות.

12. ברמב"ם (הלכה כ) נוסף : שכח אחד מן החיצונה ולא עירב הפנימית בהתרה עומדת. ומדברי המגיד משנה נראה שהדברים היו חסרים ברמב"ם שלפניו.

13. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה כא) : החיצונה אסורה ופנימית מותרת במקומה. שכח אחד מבני הפנימית ולא עירב.

14. צ"ל : החיצונות. 15. צ"ל : זו. 16. ברמב"ם (הלכה כג) : שלשתן עירוב אחד.

17. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : שעוברת עליהם.

18. ברמב"ם (הלכה כד) שלפניו : כצוצטראות. וכנוסח מחברנו מובא במעשה רקח, וכן גם בעירובין פרק ה, משנה ה.

19. ברמב"ם (הלכה כה) : מפני דלי של בני.

20. ברמב"ם (הלכה כו) שלפניו : רשות אחר. וכנוסח מחברנו כן ברמב"ם דפוטים ראשונים ובכתב-יד תימניים.

21. המוסגר השתרבב, כנראה, לכאן מלהלן. 22. צ"ל : לא.

שיערבו. ואם עשו אלו עוקה ואם עשו אלו עוקה, כל אחת משתיהן שופכת לעוקה שלה, אע"פ שלא ערבו.

ופסק רשב"ם פרק כיצד משתתפין²³, דמותר לשפוך מים אע"פ שהולכין לרשות אחרת שאינה מעורבת, דמרשות לרשות לא בעי קמירה. ואם²⁴ יש סלון של עץ שהוא קמור ארבע אמות ברשות הרבים שופכין לתוכה מים בשבת, דקיימא לן משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי²⁵.

פרק חמישי¹

בני מבוי שביניהן שתוף במאכל או סחורה², מין אחד, כיין ושמן, בכלי אחד ואין מקפידין ליתן לכל אחד מבני המבוי קודם השבת מהמין, סומכים בו משום שתוף מבואות. אבל שותפין בשני מינין, לזה ביין ולזה בשמן, או במין אחד (ל)בשני כלים, או בכלי אחד ומקפידין, צריכין שתוף אחר לשבת. אחד מבני מבוי שלא רצה להשתתף כופין אוונו להשתתף ונוטלין ממנו שתוף בעל כרחו³.

אחד מבני מבוי שיש לו אוצר יין או שמן מזכה ממנו מעט לכל בני שתוף⁴, ואפילו לא הפרישו ולא יחדו, אלא הרי הוא מעורב באוצר הוי שתוף.

חצר פתוחה לשני מבואות ונשתתפה באחד נאסרה בשני להוציא ולהכניס בו. לפיכך אם זכה אחד בשתוף לכל בני המבוי צריך להודיע לבני חצר זו שאין משתתף אותם אלא מדעתה^{4*}, הואיל ואין זכות לה, שמא במבוי השני רוצה להשתתף.

אשה מערבת לבעלה שלא מדעתו אם לא אסר לשכניו, שאמר איני מעורב עמכם או איני משתתף עמכם. ומספק הר"י⁵, אם אין הבעל והאשה בעיר אם יכולין בני הבית לערב שלא מדעתם משל בעל. ואומר ר"י⁵, שלא תוכל האשה לזכות לבני המבוי ולבני החצר (ו)לחת פת עבורם, דנהי דבשביל עצמה יכולה ליתן שלא מדעת בעלה, אין לה כח לזכות לשכנים שלא מדעתו וצריך לזוהר שלא תזכה האשה לשכנותיה כשאין בעלה בעיר.

נשתתפו אנשי (העיר) [חצר] זו עם אחד משני מבואות (זו), במין אחד, אפילו כלה אתו המין עושה שתוף אחר ומזכה להן ואין צריך להודיע פעם שניה, בשני מינין ונתמעט האוכל מוסיף⁶ ואין צריך להודיע. ואם כלו מזכה ואין צריך⁷ להודיע. נתוספו שכנים בחצר זו מזכה להן וצריך להודיען.

נשתתפו חצר עם בני מבוי זה מפתח זה ועם בני מבוי השני מפתח האחר, מותרת עם שניהם והן מותרין עמה ושני המבואות אסורין זה עם זה. לא נשתתפים לא לזה ולא

23. מובא בתוספות, עירובין פט, א ד"ה לא. ובסמ"ג לאוין סה.

24. תוספות, שם פח, א, ד"ה ביב. 25. עירובין סב, ב.

1. רמב"ם, הלכות עירובין, פרק ה; סמ"ג עשין דרבנן א.
2. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה א): במאכל אחד לענין סחורה.
3. הרמב"ם (הלכה ב) מפריד בין רגיל להשתתף ולא נשתתף ובין אינו רוצה להשתתף. רגיל — נוטלין בעל כרחו, ואינו רוצה — כופין. ודברי מחברנו צ"ע.
4. שם (הלכה ג): המבוי.
- 4* ברמב"ם (הלכה ד): שאינם משתתפין אלא מדעתם.
5. מובא בסמ"ג, שם. ובתוספות, עירובין פ, א, ד"ה רגיל, מובאים הדברים בלא שם אומרם.
6. ברמב"ם (הלכה ו): מוסיף ומזכה.
7. שם: וצריך.

לזה אוסרת על שניהן. ואם חצר זו רגילה בפתח אחד ובשני אין רגילה בו אינו אוסר. עירבה עם מבוי שאינה רגילה בו הותר המבוי האחר לעצמו ואין צריך לערב עמה. עירבו בני המבוי (כ) שהיא רגילה בו לעצמו והיא לא עירבה עמו ולא עם המבוי אחר שאינה רגילה בו וגם לא עירבו בני המבוי שאין רגילה בו, דוחין אותה אצל זה המבוי שאינה רגילה בו, מפני שלא עירב, הואיל והיא לא עירבה, כדי שלא תאסור על מבוי זה שעירב לעצמו.

חצר פתוח למבוי ולבקעה או לקרפף יתר מבית סאתים, הואיל ואסור לטלטל מחצר לאותו קרפף אינו סומך אלא על פתח מבוי, לפיכך אוסר על בני המבוי עד שישתתף עמהם. אבל קרפף בית סאתים או פחות (ו) לא אוסר על בני מבוי, שעל פתח המיוחד לו סומך ומותר⁸ לטלטל בכל הקרפף.

אחד מבני מבוי שהלך לשבות במבוי אחר אינו אוסר עליו וכן אחד מבני מבוי שבנה מצבה רחבה ארבעה טפחים על פתחו אינו אוסר, שהרי הפריש עצמו מהן וחלק רשותו. בני מבוי שמקצתו שכחו לשתף מבטלין רשותן לנשתתפו ודינם לעניין בטול רשות כדין אנשי חצר לכל⁹ אדם עם אנשי ביתו הסמוכין על שולחנו כאיש אחד חשובין בין לעירובי חצרות בין לשתופי מבואות.

מבוי שעירבו כל חצירות שבו, כל חצר וחצר בפני עצמו, ואחרי כן נשתתפו כלן במבוי, שכח אחד מבני חצר ולא עירב עם בני חצירו לא הפסיד כלום, שהרי כלן נשתתפו ועל השתוף סומכין. ולא הצריכו לערב בחצירו עם השתוף אלא שלא לשכח התינוקות, והרי עירבו בחצרות. אבל אם שכח אחד ולא נשתתף אוסרין במבוי ומותרין כל בני מבוי מותר לטלטל בחצירו¹⁰, שהמבוי לחצירות כחצר לבית. נשתתפו במבוי ושכחו כלן לערב בחצרות, אם אין מקפידין על פרוסתן סומכין על השתוף בשבת הראשון בלבד ואין מתירין להן דבר זה אלא מרחוק¹¹.

מבוי שלא נשתתפו בו, אם עירבו חצרות עם הבתים אין מטלטלין בו אלא ארבע אמות ככרמלית. מאחר שעירבו חצירות עם הבתים נעשה כאלו אין פתוח לו אלא בתין¹² בלבד בלא חצירות. לפיכך אין מטלטלין בכולו¹², ואם לא עירבו אנשי החצירות מטלטלין בכולו¹² כלים ששבתו לתוכן כחצר שלא עירבו בה.

גוי עם¹³ צדוקי השרוי בחצר שבמבוי דינו עם בני המבוי כדינו עם בני החצר, ששוכרין מן הגוי או מאחד מבעלי בית¹⁴ רשותו שבמבוי, או מבטל להן הצדוקי, ואם היה במבוי גוי וישראל אחד אינו צריך¹⁵.

גוי שדר במבוי אם יש לו בחצירו פתח אחד לבקעה אינו אוסר על בני המבוי, ואפילו היה פתח קטן ארבעה על ארבעה ואע"פ שהוציא דרך הפתח שבמבוי אינו אוסר עליהם. שאין דעתו אלא על פתח המיוחד לו, שהוא לבקעה. וכן פתוח לקרפף יתר מבית סאתים כפתוח לבקעה ואינו אוסר. היה בית סאתים או פחות אינו סומך עליו ואוסר עליהן עד שישכרו ממנו.

8. שם (הלכה י): הואיל ומותר.

9. שיבוש יש כאן. ברמב"ם (הלכה יב): כדין אנשי חצר ששכח אחד מהם או שנים ולא עירבו. וכבר אמרנו שכל.

10. שם (הלכה יג): אסורין במבוי ומותרין כל בני חצר לטלטל בחצרם. 11. צ"ל: מדוחק.

12. ברמב"ם (הלכה טו): בכולן. 13. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה טז): או.

14. שם: מבני ביתו. 15. שם: אינו צריך שיתוף.

מבוי שצדו אחד גוים וצדו אחד ישראלים והיו חלונות פתוחות מחצר לחצר של ישראל ועירבו כלן דרך חלונות, אע"פ כאנשי¹⁶ בית אחד ומותרין להוציא ולהכניס דרך חלונות, אסורין להשתמש במבוי דרך פתחים עד שישכרו מן הגוים, שאין רבים נעשין כיחידים במקום גוי.

כיצד משתתפין במדינה, כל חצר וחצר מערבת לעצמה, שלא לשכח התינוקות ואחר כך משתתפין כל אנשי המדינה כמו שמשתתפין במבוי, ואם היתה מדינה קניין ליחיד, אפילו נעשית של רבים משתתפין כלן¹⁷ שתוף אחד¹⁸, אבל אם היתה של רבים ויש לה שני פתחים שהעם נכנסין בזה ויוצאין בזה, אפילו נעשית של יחיד אין מערבין כולה, אלא מניחין ממנה מקום אחד אפילו בית אחד בחצר אחת ומשתתפין השאר, ויהיה אלו המשתתפין כלן מותרין בכל המדינה, חוץ ממקום ששיירו והנשארים מותרין במקומם בשתוף שעשו לעצמן אם הנשארים רבים ולא יטלטלו בכל¹⁹, והיכר הוא, כדי שידעו שהעירוב היתה²⁰ להן לטלטל במדינה זו שרבים בוקעין בו, שהרי השאר לא מטלטלין אלא לעצמן.

מדינה של רבים שיש לה פתח אחד וכלן²¹ במקום אחד מערבין כלן²² ואין צריכה שיור, שאין הסולם שבחומה חשוב כפתח, הבתים שמניחין אותו שיור שאינן²³ פתוחין לעיר אלא אחריהן לעיר ופניהם לחוץ עושין אותו שיור ומערבין את השאר, ואומר ר"י²⁴: אותם יהודים הדרים בכרכים המוקפים חומה שיש שם מחצות גמורות ודלתותיהם נעולות בלילה מותר לטלטל בכלן בשבת, מאחר שאין שני ישראלים²⁵ אוסרין זה על זה, איתא בה"ג²⁶: ואי מתא דגוים צריכין למזבן רשותם מכל גוי דאית בה כי היכי דתיהוי מתא כלה ברשות ישראל והדר מערב.

מי ששכח ולא נשתתף עם בני המדינה, או מי שהלך לשבות בעיר אחרת, או גוי שהיה עמהם במדינה, דינם כבכצר ומבוי, נשתתפו כל המדינה חוץ ממבוי אחד, אוסר על כלן, ואם בנה מצבה על פתח המבוי אינו אוסר עליהן, לפיכך אין מערבין מדינה לחצאין, אלא או כלה, או ישייר מבוי, ובונה מצבה על פתחו²⁷.

פרק ששי

מי שיצא מן המדינה מערב שבת והניח מזון שתי סעודות בתוך תחום המדינה וקבע

16. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יח): שנעשו כאנשי. 17. צ"ל: כולן.

18. הרמב"ם (הלכה יט) מוסיף: וכן אם היתה של רבים ויש לה פתח אחד משתתפין כולם שיתוף אחד.

19. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כ): בכל המדינה. 20. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כא): התיר.

21. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כב): וסולם.

22. צ"ל על-פי הרמב"ם: כולה. 23. שם: אף על פי שאינן.

24. מובא בסמ"ג, שם ובתוספות, עירובין סב, ב, ד"ה ורב.

25. בסמ"ג: שאין שם שני ישראלים. בתוספות: כיון דליכא ישראל אחר דאסר עליה.

26. = בהלכות גדולות הלכות עירובין, פרק הדר (מהדורת ווארשא, עמ' 54), והדברים מובאים בסמ"ג.

27. ברמב"ם (הלכה כד): או כולה או מבוי מבוי, ובונה כל מבוי ומבוי מצבה על פתחו אם רצה לחלוק רשותו מהם, כדי שלא יאסור על שאר המבואות.

1. רמב"ם, הלכות עירובין, פרקים ו-ז: סמ"ג, עשין דרבנן א.

הלכות עירובין

שביתתו שם, אע"פ שחזר למדינה ולא לשביתתו הוי² כאלו שבת במקום שהניח בו שתי סעודות וזה נקרא עירובי תחומין ויכול לילך ממקום עירובו אלפים אמה לכל רוח. לפיכך כשמהלך ממקום עירובו כנגד המדינה לא ילך במדינה אלא עד סוף מדתו. ואם המדינה מובלעת בתוך ביתו (ו) נחשב המדינה כלה כארבע אמות וישלים מדתו חוצה לה. הניח עירובו ברחוק אלף אמה מביתו שבמדינה לרוח מזרח נמצא מהלך למחר ממקום עירובו אלפים אמה לכל רוח ומהלך לרוח מערב³, אלף שמן העירוב ועד ביתו ואלף אמה מביתו בתוך המדינה, ואינו מהלך במדינה אלא עד סוף האלף. היה מביתו עד סוף המדינה פחות מאלף, אפילו אמה אחת, שנמצאה מדתו כלתה חוץ למדינה, תחשב המדינה כלה כארבע אמות ויהלך חוצה לה תשע מאות ושש ותשעים אמה תשלום האלפים. ואם הניח עירובו ברחוק אלפים מביתו שבמדינה הפסיד כל המדינה כלה ומהלך מביתו עד עירובו אלפים אמה ומעירובו אלפים (עד ביתו) ולא יהלך לביתו⁴ במדינה לרוח מערב אפילו אמה אחת. המניח עירובו ברשות היחיד, אפילו היתה המדינה גדולה כגינה ואפילו חריבה, או מערה ראויה לדירין, מהלך כלה וחוצץ לה אלפים לכל רוח. המניח עירובו בתוך המדינה ששבת בה לא עשה כלום והרי הוא כבני מדינה שיש להן אלפים אמה לכל רוח למדינה⁵. וכן אם נתן עירובו במקומות המצטרפין לעיר שמודדין התחום חוץ מהם הרי זה כנותנו בתוך העיר. נתן עירובו חוץ לתחום אינו עירוב. אין מערבין עירובי תחומין אלא לדבר מצוה, כגון לילך לבית האבל ומשתה נשואין והקבלת רבו או חבירו שבא מן הדרך, או מפני יראה, שרוצה לברוח מפני ליסטים. כל שמתתפין בו מערבין בו עירובי תחומין ושאין משתתפין אין מערבין. ושיעור עירובי תחומין מזון שתי סעודות לכל אחד. לפתן, כדי לאכול בו שתי סעודות. וצריך שיהא הוא ועירובו במקום אחד, שיכול לאוכלו בין השמשות. ואם נתכון לשבות ברשות הרבים⁶ אינו עירוב, שאי אפשר להוציא מרשות היחיד לרשות הרבים בין השמשות אלא בעבירה. אבל הניח עירובו בכרמלית ונתכון לשבות בכרמלית⁷ דהוי אסור דרבנן להוציאו לא גזרו עליו בין השמשות, הואיל ומערב למצוה ודוחק. נתנו במגדל ונעלו ואבד המפתח, אם יכול להוציאו בלא עשיית מלאכה הוי עירוב. נתנו בראש עץ הצומח מן הארץ אינו עירוב, גזירה שמא יתלוש. ואם תלוש ונעוץ עירוב. כל המניח עירובו במקום יש לו במקום עירובו ארבע אמות. הניח עירובו לסוף התחום ונתגלגל חוץ לתחום, תוך שתי אמות עירוב, חוץ לשתי אמות אינו עירוב, מפני שאינו יכול להגיע לעירובו. אירע לעירובו דבר הפוסלו, כמו נתגלגל חוץ לשתי אמות, או אבד מבעוד יום, כיון שקניית עירוב בין השמשות, אינו עירוב. ואם ספק הוי עירוב, שספק עירוב כשר. דעירובי תחומין דרבנן, כר' יוסי ולא כר' יהודה⁸. לפיכך אם נאכל העירוב בין השמשות, עירוב.

2. ברמב"ם (פרק ו, הלכה א): ולן בביתו נחשוב אותו.
3. שם (הלכה ג): אלפים אמה למזרח ומהלך ממקום עירובו אלפים אמה למערב.
4. צ"ל: מביתו. 5. צ"ל: חוץ למדינה.
6. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ח): והניח עירובו ברשות היחיד, או ברשות היחיד והניח עירובו ברשות הרבים.
7. ברמב"ם (הלכה ט): אבל אם נתכון לשבות ברשות היחיד או ברשות הרבים והניח עירובו בכרמלית, או שנתכון לשבות בכרמלית והניח עירובו ברשות היחיד או ברשות הרבים.
8. עירובין סה, א.

אמרו לו שנים: ערב עלינו, אחד עירב עליו מבעוד יום ואחד בין [השמשות] ⁹, זה שעירב עליו מבעוד יום נאכל עירובו בין השמשות וזה שעירב עליו בין השמשות נאכל עירובו משחשיכה, שניהם קנו עירוב, שבין השמשות ספק הוא ¹⁰. ואם ערב הוי עירוב, נפל על העירוב גל מבעוד יום, אם יכול להוציאו בלא מלאכה כשר, נפל משחשיכה, אפילו אין יכול להוציאו בלא מלאכה, הואיל והיה ראוי בין השמשות בשעת קניית עירוב, ספק מבעוד יום או משחשיכה כשר, שספק כשר, אבל עירב בתרומה ספק טמאה, או לפניו שתי ככרות תרומה, אחת טהורה ואחת טמאה, ולא מכיר הטהורה ואמר: עירובי בטהורה בכל מקום שהיא, אינו עירוב, דאין כאן סעודה הראויה לאכילה. אמר ככר זו היום חול ולמחר קדש, הואיל ובין השמשות עדיין לא נתקדשה ודאי וראויה, הוי עירוב אם עירב בה. ככר זו היום קדש ולמחר חול, שאין ראויה עד שתחשך, או הפריש תרומה והתנה שלא תהיה תרומה עד שתחשך, והרי טבל היא כל בין השמשות, לא הוי עירוב אם עירב בה.

הנותן עירובו בבית הקברות לא הוי עירוב, שבת הקברות אסור בהנאה, וכיון שיוצא ¹¹ בקיום העירוב שם אחר קניית הרי נהנה, נתנו בבית הפרס ערוב ¹², שיכול ליכנס שם במגדל הפורת, או שינפח ויהלך.

רבים שרצו להשתתף בעירובי תחומין מניחין כל אחד שתי סעודות בכלי אחד ושמין אותו בכלי אחד במקום שהורצו ¹³. ואם עשה אחד עירוב לכלן צריך לזכותן על ידי אחר וצריך להודיען, שאין מערבין לאדם עירובי תחומין אלא לדעתו, שמא אינו רוצה לערב בזה הרוח, ואם הודיעו מבעוד יום, אפילו לא רצה אלא משחשיכה, הוי עירוב.

מערב אדם עירובי תחומין ואפילו על ידי בנו ובתו הקטנים ועבדו ושפחתו הכנענים, בין מדעתו ¹⁴ בין שלא מדעתו ¹⁵, לפיכך אם עירב עליהן ועירבו לעצמן יוצאין בשל רבן, אבל לא יערב על ידי בנו ובתו גדולים ועבדו ושפחתו העברים ואשתו אלא מדעתו ¹⁶, ואפילו אוכלין על שלחנו, ואם עירב עליהם ושמעו ושתקו ולא מיחו יוצאין בעירובו, בין ¹⁷ עירב על אחד מהן ועירבו לעצמן שאין ¹⁸ מחאה גדולה מזו ויוצאין בעירובי עצמן, קטן בן שש או פחות יוצא בעירוב אמו ואין צריך להניח עליו מזון שתי סעודות לעצמו. כל הזוכה [בעירובי] ¹⁹ חצירות מזכה על ידו בעירובי תחומין, נותן אדם מעה לבעל הבית, כדי שיקח לו בה פת ויערב לו בה עירובי תחומין, אבל אם נתן לתנוגי או לנחתום ואמר לו זכה ²⁰ במעה זו אינו עירוב, ואם אמר: ערב לי במעה זו, הרי זה לוקח אוכל ומערב, ואם נתן לו כלי ואמר: תן לי בזה אוכל וזכה לי בו, לוקח אוכל ומערב עליו בו, המשלח עירובו להניחו במקום הקבוע לשבות שם לא ישלחנו ביד חרש, שוטה, קטן ומי שאין מודה בעירוב, ואם שלח אינו עירוב, אבל משלחו על ידם, ואפילו על ידי

9. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה יג).

10. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם): וספק הערוב כשר, אף על פי כן ספק חשכה ספק לא חשכה אין מערבין ערובי תחומין לכתחלה. 11. צ"ל: שרוצה.

12. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יז): ואפילו היה כהן.

13. שם (הלכה יח): מקבצין כולם ערובם שתי סעודות לכל אחד ואחד ומניחין אותו בכלי אחד במקום שירצו.

14. שם (הלכה כא): מדעתם. 15. תיבה זו חסרה שם וצריך למחקה.

16. שם: אין. 17. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה יט).

18. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ב): זכה לי.

קוף ופיל, כדי שיתנוהו לאדם כשר להוליכו במקום השביתה, ובלבד שיעמד בעל עירוב מרחוק לראות כשיגיע הפסול לכשר. פסק רבינו אפרים ור"י¹⁹: מדגר' בסוף מעילה²⁰: "לקוף והוליכו הרי זה עירוב", דהרי זה עירוב אפילו בלא אדם כשר אם מעיין אחרי עד שיגיע לשביתה.

וכן רבים שנשתתפו בעירוב תחומין משלחין עירובין על ידי אחר. אחד או רבים שאמרו לאחד: ערב עלינו, ועירב באיזה רוח שירצה הרי עירוב, שהרי לא יחדו לו רוח. האומר לחבירו ערב לי בתמרים ועירב בגרוגרות, בגרוגרות ועירב בתמרים, הנח עירובי במגדל והניחו בשובך, בבית והניחו בעלייה, אינו עירוב. אבל אם אמר סתם והניח או עירב כמה שרצה הרי עירוב.

מברך על עירובו: אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות עירוב. ואומר: בזה העירוב יהיה מותר לי להלך ממקום²¹ זה אלפים אמה לכל רוח. ואם אחד מערב על ידי רבים אומר: בזה עירוב יהיה מותר לפלוני ופלוני אל בני²² מקום פלוני או לבני עיר זו להלך ממקום זה אלפים לכל רוח.

מי שיצא מערב שבת חוץ למדינה בתוך התחום או בסופו ואמר: שביתתי במקום זה. וחזר בעירו ולן שם, ילך מאותו מקום אלפים לכל רוח. וזה עיקר עירוב תחומין, לערב ברגליו. מן עירוב שתי סעודות כדי²³ להקל על העשירה, שיכול לשלוח עירובו ביד אזור ולא יטרח להניחו.

וכן אם נתכוון לקבוע שביתתו במקום הידוע אצלו, כגון אילן או בית או גדר, שמכיר מקומו ויש בינו ובינו כשחשיכה אלפים אמה או פחות והחזיק בדרך והלך כדי שיגיע לאותו מקום ויקנה בו שביתה, אע"פ שלא הגיע ולא עמד שם אלא החזירו חבירו ללון אצלו או שחזר מעצמו ללון, יכול להלך עד מקום שנתכוון לו ומאותו מקום אלפים אמה לכל רוח, שכיון שהחזיק בדרך בכוננת שביתתו שם נעשה כמו שעמד שם או הניח עירובו שם.

וזה בענן²⁴, שאין מטריחין אותו להניח עירובו, ואו ברחוק, כגון שבא בדרך וירא שמא תחשך, והוא שישאר מן היום כדי שיגיע לאותו מקום שקנה שביתה קודם שתחשך אם רץ בעל²⁵ כחו ויהיה בינו ובין אותו מקום כשתחשך אלפים אמה או פחות. אבל לא רחוק ולא עני, או שלא נשאר מן היום כדי [שיגיע²⁶] אפילו רץ בכל כחו, או שהיה בין המקום שנתכוון לשבות ובין מקום שעמד משחשיכה יותר מאלפים, או שלא כיון המקום

19. פסק זה מובא בתוספות, מעילה כא, א, ד"ה נתנו, בלא ציון שם אומרו, בכדי לתרץ את הסתירה שמצא רבינו אפרים בין הגמרא דמעילה (שם), שנתנו על גבי הקוף הרי זה עירוב, לגמרא דעירובין (לא, ב) שנתנו לקוף אינו עירוב, ותירצו, שהגמרא דמעילה מייירי בעמד וראה שהפיל (או הקוף) הניח הפת במקום הנחת עירוב (ורבינו אפרים תירץ שם באופן אחר). בעל "אור זרוע", הל' עירובין, סי' קלג, מביא את הקושיא בשם רבינו אפרים בר' יצחק, והתירוץ — בשם רבינו יצחק בר' שמואל. עיין גם תוספות עירובין, שם, ד"ה כאן.

20. כא, א. ושם: על גבי הקוף. עיין: תוספות, עירובין, ואור זרוע, שם.

21. כן בסמ"ג. ברמב"ם (הלכה כד): למקום. 22. ברמב"ם (שם): לבני.

23. ברמב"ם (פרק ז, הלכה א): ולא אמרו לערב בהנחת מזון שתי סעודות בלבד במקום, אף-על-פי שלא יצא ולא עמד שם אלא.

24. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ג): בעני. 25. צ"ל: בכל. 26. השלמנו על-פי הרמב"ם (שם).

שקנה כל²⁷ שביתה, לא קנה שביתה ברחוק ממקום שעמד²⁸ ואין לו אלא אלפים אמה לכל רוח ממקום כשעומד כשחשיכה.

מי שעמד מבעוד יום ברשות היחיד [ו]קנה שם שביתה, או בא בדרך ונתכון לשבות ברשות²⁹ הידועה אצלו, אפילו הרשות היחיד מקום שלא הוקף לדירה, או תל או בקצה בית סאתים³⁰ או פחות, מהלך כלה וחץ לה אלפים אמה לכל רוח³¹, וכן אם הגיה עירובו במקום שלא הוקף לדירה.

בא בדרך ואמר: שביתתי בשדה פלונית, בבקעה פלונית, או ברחוק אלף אמה, או אלפים, לא קנה שביתה³². אמר: שביתתי תחת אילן פלוני או תחת סלע או³³ יש תחת אותו אילן וסלע שמונה אמות או יתר לא קנה שביתה, דבענן שיסיים שביתתו³⁴ ואם בא לשנות בעיקרו בתוך ארבע אמות דרומית שמא בצפונית רצה לקנות³⁵, אבל פחות משמונה אמות קנה, שאין שעור שני מקומות והרי מקצת מקומו מסויים. שנים באים בדרך, אחד מכיר מקום מסויים ואחד אינו מכיר, שאינו מכיר מוסר שביתתו למכיר, והמכיר מתכוין לשבות הוא וחבירו במקום המסויים.

מי שישן בדרך וחשכה ולא יראה³⁶, יש לו אלפים אמה לכל רוח, דהלכה כר' יוחנן³⁷. וכן ישב בדרך עייף ולא ידע שהוא בתחום העיר וחשכה וכשעמד ראה שהוא סמוך לעיר בתחומה, אע"פ שלא היתה כוונתו להיות כאנשי העיר, יכנס ויהיה כאנשי העיר, כר' יהודה³⁸, שהלכה כדברי המיקל בעירוב³⁹.

בני העיר ששלחו אחד להוליך עירובם למקום המסויים והחזיק בדרך והחזירו חבירו ולא הוליך עירובם, לא קנו בני העיר שביתה ולא ילכו אלא ממדינתן אלפים לכל רוח⁴⁰. החזיק בדרך שאמרנו הוי אפילו ירד מן העלייה לילך באותו מקום וקודם שיצא מפתח החצר החזירו חבירו הרי זה מחזיק וקנה שביתה. וכן כל הקונה שביתה ברחוק מקום אין צריך לומר שביתתי במקום פלוני, אלא כיון שגמר בלבו החזירו⁴¹ והחזיק בדרך כל שהו קנה שם שביתה. ואין צריך לומר, מי שיצא ברגליו ועמד במקום שקנה בי שביתה, שאינו צריך לומר כלום, אלא כיון שגמר בלבו קנה.

התלמידין שאוכלין בלילי שבת בשדות אצל בעלי בתים שפתן מצויה לעברי דרכים הבאין שם ולנין בבית המדרש, מהלכין אלפים אמה לכל רוח מבית המדרש, שאלו מצאו סעודתן בבית המדרש לא היו יוצאין בשדה ואין דעתן אלא על בית המדרש.

27. צ"ל: בו. 28. שם: ברחוק מקום. 29. צ"ל: ברשות היחיד.
30. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ד): או בקעה, אם היה בה בית סאתים.
31. צריך להשלים על-פי הרמב"ם: ואם היתה יותר על בית סאתים אין לו בה אלא ארבע אמות וחוצה מהן אלפים אמה לכל רוח.
32. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ה): לא קנה שביתה ברחוק. 33. צ"ל: אם.
34. כלומר, שיציין בדיוק מקום שביתתו.
35. הדברים משובשים וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם (הל' ו-ז): שאם בא לשבות בתוך ארבע אמות אלו, שמא בארבע אמות האחרות הוא שקנה שביתה. לפיכך צריך להתכון לשבות בעיקרו, או בארבע אמות שבדורו או שבצפונה.
36. צ"ל על-פי הסמ"ג: ולא ידע. 37. = רבי יוחנן בן גוריון. עירובין מה, א.
38. שם. 39. שם מו, א.
40. הרמב"ם (הלכה ח) מוסיף: והוא קנה שם עירוב, שהרי הוא בא בדרך ונתכון לשבות שם והחזיק בדרך. לפיכך יש לו להלך לאותו מקום למחר ולהלך ממנו אלפים אמה לכל רוח. ויתכן שנשמט כאן על-ידי הדומות.
41. תיבה זו מיותרת וצריך למחקה.

פרק שביעי¹

אין מניחין שני ערובין, כמו אחד במזרח ואחד במערב, כדי שיהלך במקצת היום על האחד ומקצתו על השני, אם לא בתנאי, כגון שאמר: אם צריך אני ברוח זו למחר השני אינו כלום, ואם צריך אני לשתייהן אלך לאיזה שארצה. ואם איני צריך לשתייהן הריני כבן עירי שיהיה לי אלפים לכל רוח. טעה ועירב, בלא תנאי, לשתי רוחות, או אמר לשנים: ערבו לי, ואחד עירב לצפון ואחד לדרום מהלך כרגלי שתייהן, שלא ילך אלא במקום ששניהם יכולין לילך. נתן האחד עירובו ברחוק אלף למזרח והשני ברחוק חמש מאות למערב, ילך אלף [אמה] למערב כרגלי מי שעירב עליו במזרח, וילך במזרח אלף וחמש מאות כרגלי מי שעירב במערב. לפיכך אם עירב או ערבו עליו שני ערובין אלו, אחד ברחוק אלפים אמה במזרח ואחד ברחוק אלפים למערב, לא זקוק² ממקומו.

מערבין ערובי חצרות ומבואות ותחומין ביום הכפורים כשבת, שאסור ליצא בו חוץ לתחום ולהוציא מרשות לרשות. אבל ב"ט אסור ליצא חוץ לתחומו ולפיכך מערבין עירוב תחומין. אבל מותר להוציא מרשות לרשות ולכך אין צריך עירוב חצירות ומבואות. יום טוב שחל בערב שבת או באחד בשבת, או שני ימים טובים של גליות, יכול לערב שתי רוחות וסומך על איזה שירצה ליום ראשון, ועל השני בשני, או מערב עירוב (עירוב) אחד וסומך עליו לאחד מהימים, ובשני יהיה כבני העיר וכאלו לא עשה עירוב. אבל ביום טוב של ראש השנה הרי הן כיום אחד ולא מערב לשני הימים אלא לרוח אחד.

וכן מתנה על עירובו לאומר³: עירובי לשבת זו אבל לא בשבת אחרת, לשבת אחרת אבל לא לשבת זו, לשבתות אבל לא לימים טובים, לימים טובים אבל לא לשבתות. אמר לחמשה: הריני מערב על איזה מכם שארצה, רציתי ילך רציתי לא ילך⁴, אע"פ שרצה משחשיכה ילך. וכן המערב לשבתות כל השנה ואמר: רציתי אלך, לא רציתי לא אלך אלא אהיה כבני עירי, כל שבת שירצה, אע"פ שרצה משחשיך, ילך.

המערב לשני ימים טובים [של] גליות, או לשבת ויום טוב, אע"פ שהוא עירוב אזור לרוח אחד לשני הימים, צריך שיהא העירוב במקומו מצוי בליל ראשון ובליל שני נל בין השמשות. כיצד עושה, מוליכו בערב יום טוב או בערב שבת ומחשיך עליו ונוטלו בידו ובא⁵, מפני שהן שתי קדושות ואינו כיום אחד, לומר מליל ראשון קנה עירוב לשני הימים.

ואם נאכל עירוב בראשון קנה עירוב לראשון ולא לשני. ערב ברגליו בראשון צריך לערב ברגליו בשני והוא שילך ויעמד באותו מקום ויחשב שיקנה שם שביתתו. בפת בראשון, אם רצה לערב ברגליו בשני הרי זה עירוב, ואם רצה לערב בפת צריך לערב באותה הפת עצמה שעירב בה בראשון.

זה שאמרנו שיכול לערב שתי עירובין בשני⁶ הימים, כשאיפשר לו להגיע בשני⁶ עירובין ביום הראשון, דבענן סעודה ראויה מבעוד יום הראשון. כגון שהניח עירובו ברחוק אלפים מביתו למזרח וסמך עליו בראשון, וערובו שני ברחוק אמה אחת ברוח

1. המב"ם, הלכות עירובין, פרק ת. 2. צ"ל: יזו. 3. צ"ל: ואומר.

4. כן ברמב"ם (הלכה ז) דפוסים ראשונים. בדפוסים מאוחרים: רציתי אלך לא רציתי לא אלך.

5. הרמב"ם (הלכה ח) מוסיף: לו אם היה ליל יום טוב, ולמחר מוליכו לאותו מקום ומניחו שם עד שתחשך ואוכלו אם היה ליל שבת, או מביאו אם היה ליל יום טוב.

6. צ"ל: לשני.

מערב וסמך עליו לשני, אין השני עירוב, שלא יכול להגיע מבעוד יום הראשון אליו, שלא נשאר לו ברוח מערב כלום.

יום הכפורים שחל בערב שבת, או באחד בשבת בזמן שמקדשין על פי הראייה, נראה למיימוני⁷ שהן כיום אחד וקדושה אחת.

יום טוב שחל בשבת⁸ לא יערב חצרות ותחומין כי אם מערב יום טוב. חלו שני ימים טובים [של] גליות חמישי וששי מערב מיום רביעי. שכן לערב מערב יום טוב מתנה ומערב חצירות ולא תחומין. אבל בי"ט של ראש השנה לא יתנה ולא יערב כי אם בערב יום טוב, שהן כיום אחד. וכך יתנה בחמשי: אם היום יום טוב אין בדברי כלום, ואם לאו הרי זה עירוב. למחר אומר: אם היום יום טוב כבר ערבתי מאמש ואין בדברי היום כלום, ואם אמש היה יום טוב הרי זה עירוב. אבל אומר המיימוני⁹, שאין מערבין בתנאי עתה, שיום טוב של גליות מנהג ולא ספק.

פרק שמיני¹

מבוי שיש שלשה כתלים נקרא מבוי סתום. ונתר ליקרא רשות היחיד בלחי ברוח רביעית, או קורה, שמן התורה די בשלש מחיצות ומותר לטלטל. ומדברי סופרים בענן רביעית הלכך די בלחי וקורה. מבוי שיש לו שני כתלים זה כנגד זה ויוצאין ונכנסין מרוח זו לזו נקרא מבוי מפולש. ועושה לו צורת הפתח מכאן ולחי או קורה מכאן. ומבוי עקום דינו כמפולש. מבוי שצדו אחת לים ואחד לאשפת רבים אין צריך כלום, שאשפת רבים אין עשויה ליפנות ואין חושש שמא יעלה הים שירטון. מפולש שכלה לאמצע רחבת רבים, אם לא מכוון כנגד פתח הרחבה הוי כסתום ואין צריך מצד הרחבה כלום. ואם כלה לצדדי הרחבה אסור. ולרחבת יחיד אף באמצע אסור. פעמים בונה מצד אחד ונמצא כלה לצד רחבה.

אין מבוי ניתר בלחי וקורה עד שיהו הבתים וחצרות פתוחות לתוכו וארכו מארבע אמות ומעלה וארכו יתר על רחבו. אבל ארכו כרחבו הוי כחצר וצריך שני לחיים משני רוחתיו. כל לחי במשהו, או בפס רחב ארבעה טפחים מרוח אחת.

חצר שארכה יתר על רחבה הוי כמבוי ונתרת בלחי וקורה. מבוי שאין בתים וחצירות פתוחות לתוכו, כגון שלא היה בו אלא בית אחת או חצר אחת, וכן מבוי שאין בארכו ארבע אמות אין ניתר רק בשני לחיים או בפס ארבעה טפחים². מבוי שאין ברחבו שלשה טפחים אין צריך לחי וקורה ומותר לטלטל בכלן³, שכל פחות משלשה כלבוד.

מבוי שהכשירו בקורה, אע"פ שהוא כרשות היחיד לטלטול, זרק מרשות הרבים בו, או איפכא, פטור. שקורה משום היכר עשויה, אבל הכשירו בלחי חייב, שלחי כמחצה ברוח רביעית.

שני כתלים ברשות הרבים, ועם עוברים ביניהם, עושה דלתות מכאן ומכאן ויהיה אז רשות היחיד. ואין הדלתות צריכות נעילה⁴, אבל ראויות לנעול בענן. משוקעות בעפר

7. רמב"ם (הלכה י'). 8. צ"ל: בערב שבת.

9. רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ו', הל' יד-טו.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרק יז.

2. ברמב"ם (הלכה ח) שלפנינו: ארבעה ומשהו. וכנוסח מחברנו בכתב יד תימנים.

3. צ"ל: כולו. 4. ברמב"ם (הלכה י) נוסף: בלילה. ובמעשה רקח מובא נוסח מחברנו.

מפנן ומתקנן לנעול. אבל צורת הפתח, וכל שכן לחי וקורה, לא מועילים להכשיר רשות הרבים. מותר לטלטל במבוי תחת הקורה או בין הלחיים, כשסמוך לרשות הרבים, אבל סמוך לכרמלית אסור לטלטל עד עשותו לחי אחר⁵ שיש בו רוח חיים ואסורי הנאה, כאשר ועבודה זרה, שלחי בכל שהו. אבל קורה צריכה שיעור לרחבה טפה. ולהכי מאשרה פסולה, שאין שיעור האשרה כלום⁶. עובי הקורה כל שהו ובלבד שתהא בריאה לקבל חצי לבנה, שלשה טפחים על שלשה טפחים. ומעמידי קורה צריכין בריאות לקבל קורה וחצי לבינה.

פתח מבוי שרי להכשיר בלחי או קורה לא פחות מעשרה טפחים גובה ולא יותר מעשרים אמה ורחבו עשר אמה. ואם יש לו צורת הפתח אפילו גבוה מאה אמה או פחות מעשרה טפחים או רחב מאה אמה מותר. וכן אם הקורה מצוירת שהכל מסתכלין בה, אפילו למעלה מעשרים אמה. והואיל וקורה משום היכר, הרי יש היכר.

מבוי שגבהו מן הארץ עד קרקעית קורה עשרים אמה ועובי הקורה למעלה מעשרים כשר. גובהו יתר מעשרים, מעטו בקורה ששם למטה צריכה רחב טפה. גבה פחות מעשרה טפחים חוקק בה משך ארבע אמות על ארבע אמות ומעמיק, כדי להשלימה לעשרה. נפרץ בו פרצה מצדו כלפי ראשו, אם נשאר פס רחב ארבעה טפחים בראש ואין הפרצה יתר מעשר אמות [מותר ז], לא נשאר פס ארבעה אסור, אם לאו הפרצה פחות משלשה טפחים, דהוי כלבוד. נפרץ מבוי במלאו לחצר ונפרץ חצר כנגדו לרשות הרבים, הוי כמבוי מפלש ואסור. וחצר מותר, שאע"פ שרבים נכנסין בחצר בעלמא הויא רשות היחיד. מבוי שיש שבילים מצד זה ומצד זה שנמצאו מפלשים לרשות הרבים, אע"פ שאין מכוונים זה כנגד זה, כל אחד הוי מבוי מפלש וצריך צורת⁸ אחד ארוך וצדו אחד קצר מניח הקורה כנגד הקצר. העמיד לחי בחצי מבוי לפנים מן הלחי מטלטל, וחצי החיצון שהוא [חוץ⁹] ללחי אסור.

מבוי רחב עשרים אמה עושה פס גבוה עשרה טפחים במשך ארבע אמות, שהוא שיעור משך מבוי, ומעמידו באמצע והוי כשני מבואות שיש בכל פתח שלהן ד' ¹⁰ אמות, או מרחיק שתי אמות מכאן ומעמיד פס שלש אמות ונמצא פתחו עשר אמות, והצדדין הוי כסתום, שעומד מרובה על הפרוק.

לחי הכולט מדפן מבוי או עומד מאליו או ¹¹ סמכו עליו קודם השבת כשר. נראה מבפנים לחי ולא מבחוץ, או איפכא, כשר. הגביה לחי מן הקרקע שלשה טפחים, או שהפליגו מן הכותל שלשה טפחים, לא כלום. פחות משלשה כשר להוי ¹² כלבוד. לחי שיתר רחבו מחצי רחב המבוי נדון משום עומד מרובה על הפרוק. (מ)פחות מחצי רחב המבוי נדון משום לחי.

קורה שפרס עליה מחצלת בטלה, שאינה ניכרת. ואם המחצלת גבוהה מן הארץ

5. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יב): בכל עושין לחיים, אפילו בדבר.

6. שם (הלכה יג): וכל השעורין אסורים מן האשרה.

7. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה יז).

8. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הל' יט—כ): פתח לכל אחד ואחד מן השבילים שבצד האחד וכן לפתח הגדול ועושה לכל השבילים שבצד השני לחי או קורה. מבוי שצדו.

9. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה כ).

10. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כא): עשר.

11. צ"ל : אם. 12. צ"ל : דהוי.

שלשה טפחים או יתר, אינה מחיצה. נעץ בשתי כתלי המבוי [מבחוץ שתי יתדות והנית קורה עליהם לא כלום, שצריך קורה על גבי מבוי] וליכא.

קורה היוצאה מכותל זה ולא מגעת לכתל שני, או שתי קורות יוצאין משתי כתלים ולא מגיעין זה לזה, פחות משלשה טפחים כשר, יתר צריך קורה אחרת.

שתי קורות המתאימות ואין בזו לקבל אריח כך הדין¹³. שתי קורות, אחת למעלה ואחת למטה, רואין כאילו שוות אם אין ביניהן שלשה טפחים ואין עליונה למעלה מעשרים אמה ואין תחתונה למטה מעשרה טפחים.

קורה עמוקה¹⁴ רואין כפשוטה. עגולה רואין כמרובעת. אם בהקיפה שלשה טפחים אם¹⁵ יש בה רחב טפח. קורה בתוך המבוי ועקומה חוץ למבוי¹⁶ אין בין זה לזה שלשה כשירה ואם שלשה צריך קורה אחרת.

באר שעשה בארבע זוויות, בכל זווית שני פסין דבוקין גבוהים עשרה טפחים ורחבים ששה טפחים, ואין אויר יותר משלש עשרה אמת ושליש, אפילו פרוץ מרובה מעומד בכל רוח, מותר למלאת מהבור¹⁷ ולהשקות לבהמה, דהוה הפסין כמחצה. ודווקא בבאר מים חיים לעולי רגלים בבהמתן אבל¹⁸ אדם ירד לבאר לשותות או יעשה מחצה מוקפת לבאר גבוה עשרה טפחים ויעמד בתוכה וידלה. ואם הבאר רחב, שאין יכול לירד בו, ידלה וישתה בין הפסין.

תל המתלקט עשרה מתוך ארבע אמות, או אבן גדולה ואלן, או חבלה קנים שבזוית הפסין, רואין כאילו יחלק ויש אמה לכאן ולכאן בגובה עשרה. וכן חמשה קנים ואין בין זה לזה שלשה וביניהם ששה טפחים לכאן ולכאן, נדונים כזוית שיש בו שני פסין. אם הפסים קרובים לבאר יותר מכדי ראשה ורובה של בהמה בפנים מן הפסים אסור להשקות אפילו גדי שכלו נכנס לפנים. ואם בכדי שעור זה קרובים הפסים לבאר או רחוקים, כל כמה שלא יהיה בין פס לחבירו יותר משלש עשרה אמה ושליש, מרבה בפסים שלא יהיה כל כך אויר, משקה אפילו גמל ואפילו שלא אוחו ראש הבהמה עם הכלי שבו המים. הואיל וראשה ורובה בפנים.

בור הרבים ובור¹⁹ היחיד בארץ ישראל²⁰ לא ימלא בלא מחצה גבוה עשרה טפחים. הממלא לבהמתו בין הפסים, ממלא ונותן בכלי לפניו. ואם אבוס ראשו נכנס בין הפסים וגבוה עשרה ורחב ארבעה לא יתמלא²¹ ליתן לפניו, שמא יתקלקל האבוס ויוציא הכלי לאבוס ומאבוס לקרקע רשות הרבים, אלא ממלא, שופך ושותה מאליו.

זרק מרשות הרבים לבין הפסין חייב, דהוי רשות היחיד. ואפילו רבים בוקעין לא בטלי מחיצות, כחצר. חצר שראשה אחד נכנס לבין הפסין, מותר לטלטל מתוכה לבין הפסין ומהם לתוכה. שתי חצירות אסורות עד שיערבו. יבשו המים בשבת אסור

13. ברמב"ם (הלכה כה): לא בוז כדי לקבל אריח ולא בוז כדי לקבל אריח. אם יש בשתייה כדי לקבל אריח אינו צריך להביא קורה אחרת.

14. צ"ל: עקומה. 15. תיבה זו חסרה ברמב"ם (הלכה כו) וצריך למוחקת.

16. הרמב"ם (שם) מוסיף: או שהיתה עקומה למעלה מעשרים או למטה מעשרה, רואין כל שאלו ינטל העקום וישאר שני ראשיה.

17. שם (הלכה כז): מהבאר.

18. שם (הלכה ל): לא התירו הפסים האלו אלא בארץ ישראל ולבהמת עולי רגלים בלבד והוא שיהיה באר מים חיים של רבים. אבל בשאר ארצות.

19. שם (הלכה לא): ובאר. 20. שם: אפילו בארץ ישראל. 21. צ"ל: לא ימלא.

הלכות עירובין

לטלטל בין הפסין, שלא נחשבין מחיצה רק בעבור המים. באו לו מים בשבת מותר לטלטל ביניהם, שכל מחיצה נעשית בשבת, מחיצה. מבוי שנטלה קורתו או לחיו בשבת אסור לטלטל בו.

זרק מרשו' הרבים בו פטור זרק למבוי סתום שיש לו תקרא²². בית או חצר שנפרץ קרן זוית שלו בעשר אמות אסור לטלטל בכלו, שפרצה²³ עד עשר אמות כפתח, אין עושין פתח בקרן זוית. ואם היתה שם קורה מלמעלה על אורך הפרצה רואין כסותמה ומותר לטלטל²⁴.

אצבע שמשערין בכל מקום היא רוחב גדל של יד. והטפח ארבע אצבעות]. וכל אמה בכל מקום, בשבת וסכה, בכלאים, אמה בת ששה טפחים²⁵ דחוקות זו לזו. ופעמים משערין באמה בת ששה טפחים שחוקות ורווחות. וזה וזה להחמיר. כיצד אמה? עציבות רוחב הפרצה עשר אמות²⁶.

פרק תשיעי¹

היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת לוקה, שנאמר: אל יצא איש ממקומו². וחכמים אמרו³ שזהו תחום חוץ לשנים עשר מיל כמחנה ישראל. וכן אמר משה רבינו לישראל: לא תוציאו⁴ חוץ למחנה. מדברי סופרים אסור ומכין מרדות ביציאת חוץ לאלפים אמה כמגרש הערים. ומותר להלך אפילו עיר כניגוה, אפילו לא מקפת חומה. וחוצץ לה אלפים אמה מרובעת, שנשכר הזויות.

הלך חוץ לתחום למעלה מעשרה טפחים, כגון שקפץ על גבי עמודים גבוהים עשרה טפחים ואין בכל אחד מהן ארבעה על ארבעה, הרי זה ספק אם יש תחומין למעלה מעשרה. הלך על מקום ארבע על ארבע, כעל הקרקע ויש איסור תחומין.

מי ששבת בדיר שבמדבר או בסחר⁵ או במערה וכיוצא בהן רשות⁶ היחיד, מהלך כלה וחוץ לה אלפים לכל רוח ברבוע. וכן שבת בבקעה, אפילו ישן בכניסת שבת שלא קנה שבייתה, מהלך ממקומו אלפים לכל רוח. מהלך בבקעה ולא יודע תחום, מהלך אלפים פסיעות בינוניות, וזה תחום שבת.

הלך אלפים ושלמה מדתו בתוך דיר וסחר⁵ ומערה ועיר, לא יאמר אלך כלה הואיל ומובלעת, אלא לא ילך רק עד סוף מדתו. מי שכלת' מדתו בחצי העיר אע"פ שלא יהלך רק עד סוף מדתו (מי שכלתה מדתו בחצי העיר אע"פ שלא יהלך רק עד סוף מדתו)

22. הדברים משובשים וקטועים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (הלכה לה): אכסדרה בבקעה מותר לטלטל בכולה, ואף-על-פי שהיא בת שלש מחיצות ותקרה, שאנו רואין כאלו פי תקרה יורד וסותם רוח רביעית. והזורק מרשות הרבים לתוכה פטור, כזורק למבוי סתום שיש לו קורה.

23. שם: אף על פי שכל פרצה.

24. ברמב"ם שלפנינו נוסף: והוא שלא תהיה באלכסון. והדברים חסרים גם בכתב-יד תימנים.

25. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה לו): ופעמים משערין באמה בת ששה טפחים.

26. הדברים משובשים וקטועים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (שם): כיצד, משך מבוי בארבע אמות שוחקות וגבהו עשרים אמה עצבות. רוחב הפרצה עשר אמות עצבות.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים כז–כח. 2. שמות טו, כט. 3. ירושלמי, עירובין ג, ד.

4. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק כז, הלכה א): תצאו.

5. ברמב"ם (הלכה ד): בסהר. עיין דקדוקי סופרים, עירובין, דף עה, א, הערה א.

6. צ"ל: מרשות.

מותר לסלטל בכל העיר על ידי זריקה. וכן מי ששבת בבקעה והקפזה גוים מחיצה בשבת לא יהלך בה רק אלפים לכל רוח אע"פ שהיא בתוך המחיצה.⁷ ועל ידי זריקה אם הקיפה לשם דירה.

מי שיצא חוץ אפילו אמה אחת לא יכנס, שארבע אמות שיש לו לאדם, תחלתו ממקום שהוא עומד בו, לפיכך, כיון שיצא חוץ מתחומו אמה או יתר, ישב במקומו ואין לו להלך רק בתוך ארבע אמות מעמידת רגליו ולחוץ. מי שהחשיך חוץ לתחום המדינה אפילו אמה אחת לא יכנס לה בלבד.⁸ ואם כלתה מדתו במקצת העיר מהלך עד סוף מדתו, כמו שאמרנו. היתה רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום יכנס.

מי שיצא חוץ לתחום שלא לדעת, כגון שהוציאוהו גוים או רוח רעה או שגג ויצא, אין לו אלא ארבע אמות.⁹ החזירוהו, כאלו לא יצא. נתנוהו ברשות היחיד, כדיר וסחר¹⁰ ועיר אחרת, או יצא לאחת מאלו בשגגה מהלך כל, יצא חוץ לתחום (שלא) לדעת אע"פ שחור שלא [לדעת¹¹]. כגון שהחזירוהו גוים או רוח רע, אין לו רק ארבע אמות. וכן אם יצא חוץ לתחום לדעת, אע"פ שהוא בתוך רשות היחיד, כדיר וסחר¹² אין לו רק ארבע אמות. וכן המפרש בים הגדול, אע"פ שהוא חוץ לתחום ששבת בו, מהלך ומטלטל בכל ספינה. ואפילו¹³ עבר ונכנס בשבת עצמה. פעם¹⁴ אחת לא נכנסו לגמל עד שחשיכה. אמרו לו לרבן גמליאל: מה אנו לירד מן הספינה. אמר להם: מותרים, שכבר הייתי מסתכל והיינו בתוך התחום עד שלא חשכה. ובלא זה אם הוציאוהו גוים מן הספינה בחוקה והוליכוהו בעיר שיש לה מחיצות, מותר להלך כלה. אבל בקרון אסור לילך אע"פ שהגוי מנהיג הבהמה מפני שמשתמש בבהמה.

יצא חוץ לתחום שלא לדע' והוקף מחיצה בשבת מהלך כל המחיצה, והוא שלא תהיה יתר מאלפים. ואם תחום שיצא ממנו מובלע מקצתו בתוך המחיצה שנעשית שלא לדעת. הואיל ויכול להלך כל המחיצה, נכנס לתחומה, וכיון שנכנס כאילו לא יצא.

כל שאין לו רק ארבע אמות ונצרך לנקביו יוצא ומרחיק ונפנה וחוזר למקומו. ואם נכנס במקצת תחום שיצא ממנו בעת שירחק להפנות, הואיל ונכנס יכנס וכאילו לא יצא, והוא שלא יצא מתחלה לדעת [אבל אם יצא לדעת¹⁵] אע"פ שנכנס אין לו רק ארבע אמות.

כל מי שיצא ברשות בית דין, כעדים שבאין להעיד על עדות הלבנה וכאותן שמותר להן לצאת לדבר מצוה, יש לו אלפיים לכל רוח חוץ לתחומה. היה יוצא ברשות ואמרו לו: כבר נעשית המצוה, יש לו ממקומו אלפים אמה לכל רוח. ואם מקצת התחום שיצא ממנו ברשות מובלע בתוך אלפים אמה שיש לו ממקומו, חוזר למקומו וכאלו לא יצא. וכל היוצאים להציל גוף ישראל מיד גוים ונכר¹⁶ או מפלת, יש להם אלפים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו. ואם יד הגוים תקיפה ומפוחדין לצאת¹⁷ במקום שהצילו [חוזרין] למקומן בכלי זינן.

7. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ח): ומותר לו לסלטל בכל המחיצה.

8. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יא): אלא מהלך ממקום שנכנס עליו השבת והוא עומד בו אלפים אמה.

9. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יב): חזר לדעת אין לו אלא ארבע אמות.

10. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה יג).

11. סמ"ג לאוין סה (מנאקאטש, דף צה, א).

12. עירובין מא, ב.

13. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה טו).

14. ברמב"ם (הלכה יז): או מן הנהר.

15. שם: והיו מפחדים לשבות.

כל בית דירה בתוך שבעים אמה ושני שלישים — שהם בית סאתים מרובעות — לעיר מצטרף לעיר והוי כמותה. וכשמודדין אלפיים אמה לכל רוח העיר מודדין חוץ מבית דירה זה. בית קרוב לעיר שבעים אמה ובית שני לבית ראשון שבעים אמה אפילו עד אלף מיל¹⁶ מודדין אלפיים אמה לכל רוח מחוץ לבית אחרון, אם בית דירה זה ארבע אמות על ארבע אמות או יתר.

וכן בית הכנסת שיש בו דירה לחזנין ובית עבודה זרה שיש בו ישר¹⁷ כומרין, ואוצרות שיש בהן בית דירה ושלוש מחיצות שאין עליהן תקרה ויש בהן ארבע אמות על ארבע וקבר וגשר שיש בהן בית דירה ובורגנין ושתי מחצות שיש עליהן תקרה ומעזיבה¹⁸, ומערה שיש בניין על פיה ויש בה בית דירה, כל אלו מצטרפין עמה. ומאותה [הבית] היוצא רואין כאלו חוט מתוח על כל פני המדידה¹⁹ ומודדין אותו חוץ לאותו החוט אלפים אמה.

ואלה אין מצטרפין עמה: שתי מחצות שאין עליהן תקרה וגשר וקבר ובית הכנסת ובית עבודה זרה ואוצרות שאין בהן בית דירה ובור ושיח ומערה ושובך ובית שבספינה. כל אלו אין מצטרפין עמה.

שתי עיירות זו סמוכה לזו, ביניהן כדי שבעים אמה לשני²⁰ שלישים לזו וכן לזו, שהן מאה וארבעים ואחת ושליש, (ל)מהלך שתיהן וחוצה להן אלפים אמה לכל רוח. שלשה משולשין, אם בין האמצעי לכל אחד מן החצונים²¹ מאתים שלש ושמונים פחות חומש²², כדי שיהיה בין כל אחד ואחד מהן ובין האמצעי, כשתראה אותו כאילו הוא ביניהם מאה וארבעים ואחת ושליש, שלשתן כעיר אחת ומודדין אלפים אמה לכל רוח. עיר שהוקפה²³ מודדין מחומתה.

עיר ארוכה או מרובעת, הואיל ויש לה ארבע זוויות שוות, מניחין אותה כמות שהיא ומודדין אלפיים אמה לכל רוח מארבע רוחותיה. אם עגולה עושין לה זוין[ות] ורואין אותה כאילו היא בתוך מרובע ומודדין חוץ מצלעות אותו מרובע אלפיים אמה לכל רוח, שנמצא משתכר הזוין[ות]. וכן אם היתה משולשת, ושיש לה צלעות הרבה, מרבעין אותה ואחר כך מודדין חוץ למרובע אלפיים אמה לכל רוח. וכשמרבעה, מרבעה ברבוע העולם, כדי שתהא כל רוח ממנה משוכה כנגד רוח מרוחות העולם ומכוונת כנגדה. היתה רחבה מצד אחד וקצרה מצד אחר רואין אותה כאילו כלה רחבה. עשויה כגא"ם, כקשת ובין ראשיה פחות מארבעת אלפים²⁴, אין מודדין אותה מן הקשת²⁵.

עיר על שפת הנחל, אם יש לפניה דק²⁶ ארבע אמות על שפת הנחל להשתמש בנחל, הנחל בכלל העיר ומודדין משפת שניה, מפני הדקה (ו)הבנויה מצדו. אין שם דקה אין

16. ברמב"ם (פרק כח, הלכה ב): וכן עד מהלך כמה ימים.

17. תיבה זו החסרה ברמב"ם (הלכה ג), יש למוחקה.

18. "ומעזיבה" חסר ברמב"ם (שם).

19. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): המדינה. 20. צ"ל: ושני.

21. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ה): אלפים אמה או פחות מכאן ובין השנים החיצוניים.

22. שם: שלישי.

23. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם): ולבסוף ישיבה מודדין לה משיבותה, ישיבה ולבסוף הוקפה.

24. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ו): אמה מודדין לה מן היתר ורואין את כל הרוחב שבין היתר והקשת כאילו הוא מלא בתים, ואם היה בין שני ראשיה ארבעת אלפים.

25. צ"ל על-פי הרמב"ם: אלא מן הקשת.

26. צ"ל: הדקה.

מודדין אלא מפתח בתיקן²⁷. ואם שלש חצירות של שני בתים, הודבקו²⁸ כולם ומרבעין אותה²⁹ ונותנין להן אלפים אמה לכל רוח כשאר עירות.

אין מודדין רק בחבל חמשים אמה, לא פחות ולא יותר, ובחבל פשתן, שלא ימשך יותר. הגיע לגיא, אם רחבו חמשים אמה שיכול להבליעו בחבל המדה מבליעו, והוא שיהיה בעמקו פחות מארבעת אלפים. במה דברים אמורים, שהיה חוט המשקולת יורד ואינו מבליעו אם לא היה³⁰ עומקו אלפים אמה או פחות.

היה גיא מעוקם, מקדר ועולה מקדר ויורד. גיא רחב מחמשים שאין יכול להבליעו הולך למקום שיכול להבליעו ומבליעו וצופה כנגד מדתו וחוזר. הגיע לכותל, אין אומרים יקוב הכותל, אלא אומד רחבו והולך לו. ואם אי אפשר³¹ להשתמש בו מודדו מדידה יפה. ואם חוט המשקולת יורד כנגדו ומודד³² רחבו מדידה יפה. הגיע להר המתלקט ממנו גבוה עשרה טפחים באורך חמש אמות, מבליעו וחוזר למדתו. ואם גבוה הרבה עד שיתלקט ממנו עשרה טפחים מתוך משך ארבע אמות, אומדו והולך. אם אין יכול להבליעו, כגון שרחבו יותר מחמשים, מקדרין מעט מעט. וזה שאמרו³³: מקדרין בהרים. וכן מקדרין בהרים שאין יכול להבליעו, אוחזין שנים חבל של ארבע אמות, העליון אוחז קצתו כנגד מרגלותיו ותחתון קצה השני כנגד לבו, וחוזר העליון לעמוד במקום התחתון והתחתון יורד ומרחיק ממנו מדת החבל, וכן מתגלגלין והולכין עד שמודדין כולו. והמודד להבליע ההר, יזהר שלא יצא חוץ לתחום, שלא יראהו העוברים ויאמרו מדת תחומין באה לכאן. אין סומכין רק על מדידת אדם מומחה שיודע מדת הקרקע. היה מוחזק לנו תחום שבת ובא מומחה ומדד, ריבה ומיעט בתחום שומעין לו³⁴. שנים מומחין, אחד ריבה ואוזד מיעט, אם לא ריבה יותר מאלכסונה של עיר שומעין למרבה. ואם ריבה זה האחרון יווגר על הראשון אפילו בחמש³⁵ ושמונים אמה בקרוב שומעין, ביותר על זה אין שומעין. אפילו עבד אפילו שפחה נאמנים לומר עד כאן תחום שבת, ונאמן הגדול לומר: זכור אני שעד כאן היינו באין בשבת כשהייתי קטן, וסומכין על עדותו, מפני ששיעור אלפיב אמה מדבריהם.

פרק עשירי

יום טוב שחל בערב שבת, מדברי סופרים אסור לבשל ולאפות ביום טוב לצורך שבת אם לא [ש]עשה עירובי תבשילין העשוי להיכר שלא יבוא לאפות לחול. ושיעורו לא פחות

27. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכ' ט—י): ונמצא הנחל נמדד מן האלפים שלהם. יושבי צריפין אין מודדין להם אלא מפתח בתיהם.

28. שם: הוקבעו. 29. צ"ל: אותם.

30. הדברים משובשים וקטועים וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם שם (הלכה יב): יורד כנגדו, שאי אפשר להשתמש בו, אבל אם אין חוט המשקולת יורד כנגדו אינו מבליעו, אלא אם כן היה.

31. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יד): ואם אפשר.

32. צ"ל: מודד.

33. עירובין נח א.

34. ברמב"ם (הלכה יז): שומעין לו בתחום שריבה. עיין כסף משנה, שם.

35. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יח): בחמש מאות.

1. רמב"ם הלכות יום טוב, פרקים ה—ו: סמ"ג, לאוין עה.

מכזית ודי אפי' לאלף. וכל רבני צרפת² שוין דקיימא לן כרבה³ דאמר הכנה מדאורייתא⁴ כגון סמוך לחשיכה, שאין שהות לאורחים לאכול מבעוד יום ואפילו הכי מועיל עירוב תבשילין.

ולא יעשה זה בפת ודייסא רק בתבשיל שהיא פרפרת, כבשר ודגים ובצים, ואפי' עדשים שבשולי קדירה ואפילו שמנונית שעל גבי הסכין שחזתכין בו הצלי אם בו כזית. אבל פסקו ה"ג⁵ ור"ת⁶ ור"ש⁷ מפליר"א, דצריך פת ותבשיל לערב. והדאמר אביי⁸: לא שנו אלא תבשיל אבל פת לא, הני מילי לבשל אבל לאפות בעי פת. ורש"י פסק בשם ר"י ב"ר יהוד⁹. כך כתוב בספר הר"מ מקוצי¹⁰.

תבשיל שאמרו לענין עירוב זה אפילו שלוק, כבוש ומבושל¹¹ ואפילו דג, שהדחתו זו לבשולו לאכילה, עושה ממנו עירוב.

וצריך העירוב להיות מצוי עד שיאפה כל שהוא ממה שצריך¹². נאכל או נאבד קודם, אסור לאפות וכן לבשל ולהחם לשבת. נשאר כזית סומך עליו¹³. התחיל בעיסתו או בתבשילו ואחר כך נאבד העירוב יגמור.

המערב לו ולאחרים יזכה להם ושאינן זוכה לא יבשל. ולא צריך להודיע לזוכה מבעוד יום שעירב אחר עליו. אך בי"ט קודם שיבשל צריך לידע. ויכול לערב על כל אנשי העיר ועל בני תוך התחום ולמחר מכריז: כל מי שלא הניח עירוב תבשילין יסמוך על שלי. כשמניח יברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות עירוב. ואומר: בעירוב זה יהא מותר לנו¹⁴ לאפות ולבשל ולהטמין ולהדליק¹⁵ מי"ט שלמחר לשבת. ואם מזכה לאחרים יאמר: לי ולפלוגי ופלוגי ולאנשי¹⁶ העיר כלם לאפות ולבשל מיום טוב לשבת.

הקמח והמאכל של מי שלא הניח ולא הניחו עליו עירוב אסור. דאפילו מי שהניח לא יאפה לו עד שיקנה קמחו ואז יאפה קמחו. ואם ירצה יתן לו במתנה מי שלא הניחו. אפייה לאכול בו ביום והותר, או שזמן אורחים ולא באו, אוכל המותר¹⁷. הערים אסור לאכול, אע"פ שאם עבר ואפה ובשל לשבת מותר לאכול בשבת, שהחמירו במערים מבמזיד, שאם תתיר המערים כלם יערימו, אבל מזיד לא יעבר פעם אחרת.

2. מובא בסמ"ג שם (מונקאטש דף קכב, ב). 3. עירובין לה, ב.

4. גראה שנשמט כאן עלידי הדומות, וצריך להשלים עלפי הסמ"ג: אפילו מיום טוב לשבת וכוותיה קיימא לן, אף על פי כן מועיל עירובי תבשיל, דרבה לטעמיה, דאמר בפרק אלו עוברין (פסחים מ, ב) גבי אופה מיום טוב לחול דליכא איסורא דאורייתא, הואיל ואי מיקלעי ליה אורחין חזי ליה... ואיסור הכנה דאורייתא משכחת לה.

5. = הלכות גדולות, הלכות יום טוב (מהדורת ווארשא, עמ' 71) הובא גם בתוספות עבודה זרה לה, ב, ד"ה והשלכות.

6. = ורבינו תם. הובא גם בתוספות, שם, ובביצה יו, ב, ד"ה אמר.

7. = רבי שמשון מפלייזא. ושם בסמ"ג: רבי שמעון מפלייזא. עיין לעיל, עמ' ריב, הערה 22.

8. ביצה טז, א. 9. צריך להשלים עלפי הסמ"ג: דסגי בתבשיל אחד.

10. סמ"ג (מונקאטש דף קכב, א).

11. ברמב"ם (פרק ו הלכה ד): אפילו צלי אפילו כבוש או מעושן.

12. שם (הלכה ה): שיאפה כל מה שהוא צריך לאפות ולבשל כל שהוא צריך לבשל ויחם המים כל שהוא צריך.

13. עיין סמ"ג שם. 14. ברמב"ם (הלכה ח): לי.

15. "ולהטמין ולהדליק" חסר בנוסח הרמב"ם. והסמ"ג מביא שמנהג העולם לאומרו. והוא נוסח הגאונים. עיין אוצר הגאונים מסכת יום טוב, חלק התשובות, סי' לו—לח (עמ' 18).

16. ברמב"ם: ולפלוגי או לאנשי. 17. ברמב"ם (הלכה ט): המותר למחר.

שני ימים טובים שחלו בחמישי וששי מערב מיום רביעי. שכח ולא הגיחו מניחו בראשון ומתנה ואומר: אם היום קודש ולמחר חול, למחר אבשל ואופה לשבת ואיני צריך כלום. היום חול ומחר קודש, הרי זה עירוב ובו יהיה מותר לי לאפות ולבשל למחר מיום טוב ¹⁸ וכן בהפרשת תרומה יתנה להיות זו תרומה על זו. וכל זה ביום טוב של גליות, אבל ביום טוב של ראש השנה, שכח ולא הגיח ביום רביעי סומך על אחרים אם ערבו עליו. או מקנה קמחו כדפי', וכן בתרומה לא יפריש עד מוצאי שבת.

ונראה למיימוני ¹⁹ שאין מועיל תנאי בזמן הזה אפילו ביום טוב של גליות, הואיל ומנהגם ולא ספק, כבימיהם שהיו מקדשין על פי הראייה ובני גלות עושין שני ימים להסתלק מספק. וכן עירובי חצירות ומבואות ומעשר שני לא יתנה.

כתב ר"א ²⁰, דקיימא לן דיום טוב צריך עירוב תחומין ולא עירוב הוצאה. אבל יום הכפורים צריך זה וזה.

המערב תחומין ליום טוב, בהמתו וכליו כמותו. חפצי הפקר כרגלי הזוכה. של גוי יש להם אלפיים אמה לכל רוח [מ]מקומן, גזירת ישראל ²¹. פירות שיצאו חוץ לתחום ²² וחזרו אף במזיד (ב)מקומן ²³, כאדם שיצא וחזר באונס, מסר בהמתו לבנו, כרגלי האב. לרועה, כרגלי הרועה. לשני רועים, כבעליה, שלא קנה אחד מהם. סעודת יום טוב כבעליה. לפיכך האורחים לא יוליכו המנות רק כרגלי בעל הסעודה אם לא זכה להן מערב יום טוב במנות. פירות המופקדין ויחד המפקיד להן קרן זוית, כרגלי המפקיד. לא יחד, כרגלי הגפקד. בור יחיד, כבעליו. של עיר, כאנשי העיר. של עולי בבל, כממלא. נהרות ומעינות, ככל אדם. ואם באין מחוץ לתחום תוך התחום ממלא מהם בשבת וכל שכן ביום טוב. שור רועה, כרגלי אנשי העיר. שור פטם, כרגלי לוקחיו. שדעת ²⁴ בעליו מערב יום טוב לכל אדם והוי כבור עולי בבל. גחלת, כבעליה. שלהבת, כרגלי אותה, שהמדליק נר מוליכו לרגליו.

שאל כלי מערב יום טוב, אפילו לא נתנו רק ביום טוב, כשואל. שאלו ביום טוב, כרגלי המשאיל, ואפילו דרכו לשאול ממנו. שנים ששאלו כלי ²⁵, זה לערבית וזה לשחרית, לא ילך זה רק במקום ששניהם יכולין לילך. ואם עירב זה ברחוק אלפים למזרח וזה ברחוק אלפים למערב לא יזוזהו ממקומן ²⁶, וכן אשה ששאלה מחבירתה מים או מלח ולשה בהן עסתה ובשלה תבשילה, העסה והתבשיל כרגלי שתיהן. וכן שנים שלקחו בהמה בשותפות ושחט ²⁷ ביום טוב, כרגלי שתיהן. אבל חבית בשותפות וחלקה ביום טוב, חלק איש כרגליו, הואיל ותחומין מדרבנן יש ברירה וכאלו הגיע מערב יום טוב לכל אחד חלקו. אבל בהמה, הואיל וכל אבריה יונקים זה מזה וכל אבר מעורב משני חלקיהם, כרגלי שניהם ולא אמרינן יש ברירה.

18. שם (הלכה יא): מיום טוב לשבת. 19. רמב"ם שם (הל' יד—טו). עיין לעיל, עמ' רכט.

20. = רב אלפס, ביצה פרק ראשון, רמז תתסח, והובא בסמ"ג שם. עיין לעיל, עמ' רכת.

21. ברמב"ם (פרק ה', הלכה י'): גזרה בעלים גוים משום בעלים ישראל.

22. כך הנוסח ברמב"ם (שם) כתב"יד. לפנינו: חוץ למקומם.

23. צ"ל על-פי הרמב"ם: לא הפסידו את מקומם.

24. נראה שנשמט כאן על-ידי הדומות, וצריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה טו): בעליו למכרו לאנשים אחרים חוץ מאנשי אותה העיר... וכן אם שחטו בעליו ביום טוב ומכר בשרו, כל אחד ואחד מן הלוקחים מוליך מנתו למקום שהוא הולך, מפני שדעת.

25. ברמב"ם (הלכה יח): חלוק. ועיין שם להלן: הרי כלי זה.

26. צ"ל: ממקומו. 27. צ"ל: ושחטו.

הלכות שבת

פרק ראשון¹

מצות עשה לשבות ממלאכה ביום השביעי. ואם עשה מלאכה במזיד והותרה בעדים נסקל, לא הותרה חייב כרת. בשוגג חייב חטאת קרבן קבוע. כל שנאמר בו בהלכות אלו חייב, [חייב] בדין זה, פטור פטור מדין זה ואסור מהדברי סופרים ויכוהו מכת מדרות, כמו שנאמר² בו, אין עושין כד'. מקום שנאמר בו, פטור מכלום, או, אין חייב כלום, אין מכין אותו כלל. מקום שנאמר בו, מותר, מותר, לכתחילה.

אלו מלאכות החיובים, מהן אבות ומהן תולדות.

החורש או החופר ועושה חריץ, אב מלאכה אחד הן ועניין אחד הן, שחופרים בקרקע. תולדותם, המנכש בעיקרי אלנות, המקרסם עשבים, המזרד שריגים כדי ליפות הקרקע, השפיל תל, מלא גומא, וכל משהו גומות. ושיעור האב ותולדותיו בכל שהוא חייב. הזורע אסור להפנות בשדה בורה³ שמא ישוה גומות. המפנה אוצר למצוה, כגון לאורחים ולמדרש, לא יגמרנו, שמא ישוה גומות. טיט שעל גבי רגלו מקנחו בכותל או בקורה, ולא בקרקע שמא ישוה גומות. ומותר לדרוס הרק לפי תומו על גבי קרקע⁴. אסורים גשים לשחק באגוזים, שמא ישוה גומות. ואין מוחין בהן דמוטב שיהו שוגגין. אסור לכבד קרקע אם לא רצוף אבנים, שמא ישוה גומות. אבל אין סכין אפילו רצוף. ואין נופחין ואין מדיחין אפילו ביום טוב, וכל שכן בשבת. מותר לזלף מים על קרקע, שאין מתכוין לגומות.

ואור"י⁵, דכל הני, שמא ישוה גומות, במתכוין וישכח שבת, דאלו בשאין מתכוין מותר בלא פסיק רישיה.

חצר שנתקלקלה בחורף מרדה תבן בה בשולי הקופה. ולא בסל ולא בקופה, שלא יעשה כבחול.

ומותר לרבע הבית, דקיימא לן כר' שמעון⁶.

הזורע והנוטע והמברין והמרכיב והזומר, כל אחד לצמוח דבר היא ואב אחד הן. תולדותם: המשקה צמחים ואילן, השורה חטים במים. כלן בכל שהו חייב.

וכתב רבי ברוך⁷: וכיון דמשקה צמחי [חייב, יש ליוהר] כשאוכלים בפרדס, שלא יפלו מים על העשבים, דפסיק רישיה ולא ימות הוא, שבודאי יגדלו. ולפירוש הערוך⁸, דפסיק רישיה דלא ניחא ליה מותר, אוכל בגנת חבירו, שאינו נהנה בגדול העשבים, מותר. ובכל מקום ביין ששורף העשבים מותר.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרק א, פרק ז (אבות), פרק ח-ט (תולדות), פרק כא (גזירות); סמ"ג לאוין סה.

2. שיבוש יש כאן וצ"ל על-פי הרמב"ם (פרק א הלכה ג): וכן כל מקום שנאמר.

3. רמב"ם (כא, ב): הנירה.

4. שם: ומותר לדרוס הרק שעל גבי קרקע והולך לפי תומו.

5. = ואומר רבינו יצחק, מובא בסמ"ג, שם. ועיין חוספות, שבת קמא, א, ד"ה דילמא.

6. שבת צד, א.

7. ספר התרומה, סי' רלה. ועיין סמ"ג, שם.

8. ערך פסק. עיין: קאהוט, מבוא לערוך השלם, עמ' xxxא.

אסור לשאוב (מים) [מבור] בגלגל, שמא ימלא לגינתו. היה הבור בחצירו מותר. הקוצר תבואה ובוצר ענבים וגודר תמרים, או מוסק זתים או אורה תאנים, אב מלאכה אחת הן, שכל אחת לעקור דבר מגדולו מתכוין. תולדותם: התולש והעוקר כל דבר מגדולו, כצורר שעלו בו עשבים וספינה⁹ שעלתה בה כשות, ומעציץ נקוב כדי שורש קטן, התולש מאלו חייב, שזה מקום גידולו.

כל דבר שהקצירה מצמתותו, כשחת וסלקא, חייב בקצרים בשוגג שתי חטאות, אחת משום נוטע ואחת משום קוצר. גבשושית עפר שעלו בו עשבים והניחה על גבי יתירות חייב משום תולש. היתה על גבי יתירות והניחה על הארץ חייב משום זורע. אילן שיבשו פירותיו, אע"פ שלענין טומאה כעקורין, תולשין חייב.

התולש עולשין והמזרד זרדין, אם לאכילה כגרוגרת, לבהמה כמלא פי גדי, להסקה כדי לבשל ביצה קלה¹⁰. כל מקום שנאמר: ביצה, היא ביצה תרנגולת, שזה ביצה בינונית. וכל מקום שנאמר: כדי לבשל ביצה, זהו לבשל כגרוגרת מביצה. וגרוגרת שליש הביצה.

אסור לרדות מכגורתו¹¹ שהוא כתולש. אין עולין באילן אפילו יבש ואין נתלין ונסמכין בו. ולא יעלה מבעוד יום לישב שם כל היום. ואין משתמשין במחובר כלל, שמא יתלוש. הדס המחובר, הואיל וריחו מצוי מותר להריח, אבל הראוי לאכילה כאתרוג, אסור להריח, שמא יתלוש.

אילן ששרשיו גבוהין מן הארץ שלשה טפחים אסור לישב עליהן, אין גבוהין הן כארץ. באין מלמעלה משלשה לתוך שלשה מותר להשתמש. גבוהין שלשה, אפילו שצדו אחד שזה לארץ או שיש חלל תחתיהן שלשה, אסור לישב עליהן.

אין רוכבין על בהמה, גזירה שמא יחתוך זמורה להנהיגה, ולא יתלה ולא יעלה בה מבעוד יום לישב עליה, ואין נסמכין לצדיה, וצדי צדדין מותרין. עלה באילן בשבת, בשוגג ירד, במזיד אסור לירד. ובבהמה אפילו במזיד ירד, משום צער בעלי חיים. ומטעם זה פורקין בשבת משאה, כגון, טעונה שליף תבואה מכניס ראשו תחתיו ומסלקו לצד אחר ונופל מאליה. החשיך לו בדרך וטעונה בהמתו, כשיגיע לחצר חיצונה נוטל הגיטל, ושאין ניטל מתיר החבלים ושקין נופלין. יש דבר המשתבר בשק אם יפול, אם השקין קלין ולא יבטל כלים מהיכנו מביא כסתות תחתיהן. טעונה עשת¹² זכוכית, שאם ישתברו אין הפסד גדול, שהכל להתיר עומד, מתיר ונופלין. כלי זכוכית פורק בנחת. ומכל מקום לא יניחן על גבי בהמה, משום צער בעלי חיים.

אסור לילך על גבי עשבים במקום שאי אפשר שלא יתלוש¹³, פירות שגשרו בשבת אסורין, שמא יתלוש.

המעמר בגידולי קרקע דווקא הוא אב. עימר אוכלין לאכילה כגרוגרת, לבהמה כמלא פי גדי, להסקה כדי לבשל ביצה קלה¹⁴. המקבץ דבילה ועשה עיגול, או נקב פירות

9. ברמב"ם (ח, ג) שלפנינו: בסנה, ובמעשה רקח מובא כנוסח מתברנו.

10. ברמב"ם (ח, ה) שלפנינו חסרה תיבה זו.

11. צ"ל על"פי הרמב"ם (כא, י): מכורת.

12. צ"ל על"פי הרמב"ם (שמ י): עששיות.

13. בגליון נוסף: ולא כן מסקנת התלמוד, אלא כר' שמעון, וכולהו שרן [שרין] (עירובין ק, ב).

14. כן ברמב"ם (ח, ה) דפוסי ויניציאה. ברמב"ם שלפנינו חסרה תיבה זו. עיין לעיל הערה 10.

והכניס החבל בהן עד שנקבצו גוף אחד, תולדות מעמר, וכל כיוצא בזה. אם נתפרדו לו פירות בחצירו מלקט על ידו ואוכל, ולא יתן לתוך הסל והקופה כבחול, וכן אין מקבצין המלח, שנראה כמעמר. וכתב הר"מ מקוצי¹⁵, שאין עמור אלא במקום גדול הדבר, כעין קמה שמעמר השבלים, כדמשמע פרק המביא¹⁶.

חדש בגדולי קרקע, דווקא כגרוגרת, חייב, והוא אב. תולדותיו: המפרק ותחולב את הבהמה לתוך הכלי חייב, שהוא מפרק. אבל לתוך תאכול או היונק בפיו פטור. החובל בבהמה וחיה ועוף ושמונה שרצים הכתובים שיש להם עור, ואפילו נצרך הדם ולא יצא, אם צריך לדם שיצא מן החבורה חייב משום מפרק, אבל [נתכוין] לקלקל ולהזיק ולא צריך לדם פטור. אבל באדם אפילו לא צריך לדם חייב, שהוא כמתקן כעסו, שנה ונתקרה. אבל שאר שקצים משמונה, אם חובלן פטור, שאין להם עור.

הסוחט זתים וענבים בלבד, חייב משום מפרק. ודווקא סוחט בכלי שאין בו אוכל, אבל סוחט לתוך תאכול לכתחילה, שמשקה הבא לאוכל אוכל והוי כמפרק אוכל מאוכל. ושיעור האב ותולדותיו כגרוגרת.

תותים ורמונים אסור לסוחטן, הואיל ומקצת אנשים דרכן לסוחטן, אבל שאר פירות, כפרישין ותפוחים מותר לסוחטן, כבשים ושלקות, לרככן סוחטן, אבל לא לחציא מימיהם, לא ירסק השלג שיזובו מימיו, אבל מרסק לתוך הכוס והקערה, שום ובוטר שרסקן מבעוד יום, אם מחוסרין דיכה אסור לגמור בשבת. המולל מלילות, מולל בשנוי שלא כדש. היונק בפיו פטור, ואם גונח מותר לינוק בפיו, שהוא כמפרק כלאחר יד.

זתים וענבים שזבו בשבת אסורין המשקין עד מוצאי שבת. תותים ורמונים כמו כן אם הכניסן לדרכנן. זתים וענבים וחלות דבש שרסקן מערב שבת ויצאו משקין מעצמן, מותרין, דליכא למיגזר.

כתב הר"מ מקוצי¹⁷: כרב חסדא¹⁸, לחלוב עז לקדירה ולא לקערה, אם לא בקערה פירורין. זה ביום טוב ולא בשבת. כתוב בה"ג¹⁹: שרי למיעבד ביומא טבא מידי משתא ביומיה²⁰ וליכא למיחש משום סחיטה.

אסור לאדם ליכנס במים בשבת עם בגדיו, שמא יסחטם והוי תולדה דליבון. ולדבר מצוה, כגון להקביל פני רבו מותר, ונדה מערמת וטובלת בבגדיה, ואם טנוף בבגדיה מקנחה בסמרטוט. ור"ת²¹ הורה לנשים ליטול ידיהם על בגדיהם²² ולקנח לכלוך בגדיהם שלכלכו התינוקות כדי שתוכל להתפלל. ור"ש כתב בשם ר"י²³, והואיל ומתכוונת לטהר הלכלוך אסור, דשריית המים זהו כבוסו, מאחר שיש שם טנוף, אבל אין שם טנוף, אין נתינת מים קרוי כבוס ואין אסור כי אם גזירת סחיטה ובמקום מצוה לא גזור, וכן מקנח אדם ידיו במפה שאין מתכוין ללבן, ויין ושאר משקין, שאין מלבנין,

15. סמ"ג שם (במלאכת מעמר).

16. ביצה לג, א (במשנה).

17. סמ"ג שם (במלאכת הדש). 18. שבת קמה ב.

19. = בהלכות גדולות (מהדורת ווארשא, עמ' 73), מובא בסמ"ג שם.

20. שם: מידי דמישתי ביומי כי מיפא ובשולי.

21. מובא בסמ"ג שם ובתוספות, שבת קיא, ב, ד"ה האי.

22. "על בגדיהם" חסר במקורות הנז', עיין בית יוסף, אורח חיים, סי' שב.

23. בסמ"ג: ורבינו שמשון כתב בשם רבינו יצחק.

אין לחוש אם בגדו טובל בהן ובלבד שלא יסתוו, שאסור משום דש. וסתימת כד וחבית למעלה²⁴ מבגד או נעורת פשתן ובלועה²⁵ אסור לתחתה בחוץ בנקב, לפי שהמשקה נסחט בתוך הכלי. ומן הצד, כבראז הכרוכה מבגד, ויש כלי לקבל מה שנופל אסור. אין כלי, דהשתא מה שסוחט תולך לאבוד, לפירוש הערוך²⁶ דאמר פסיק ריש' דלא ניתא ליה מותר^{26*}. אבל ר"י²⁷ אסר אפילו משקה תולך לאבוד למשוך בבראז כרוכה בבגד או מוך או פשתן, כדאיתא פ' נוטל²⁸ : ספוג אם אין לו עור בית אחיזה לא יקנה בו, ואע"פ שהנסחט מהספוג תולך לאבוד. אבל תורה הלכה למעשה על משקין שקדים כתושין מערב שבת שמותר לסנן דרך סדין או מטפחת בשבת. דמשום בורר ליכא, כיון דבלא סינון ראוי היה, ושמא יסתוו לא גזרינן אלא במים שהבגד מתלבן.

פסקו הגאונים²⁹, שגגית מלאה ענבים בעוטין ויין צלול הרבה בגיגית, ששהא שם שבוע או יותר, מותר ליקח מן היין, אע"פ שכל שעה יוצא המשקה מתוך הענבים השחוקים, כיון שמערב שבת היה מרובה³⁰ יין צלול ואותו שיוצא בשבת מעט מעט מתבטל ביין שכבר יצא. וכן כשהענבים שלמים ונותנין יין צלול עליהם וקורין אותו 'דהפיא'³¹, אע"פ שהענבים מתבקעין ויוצא מהן יין בשבת מותר למשוך מהם. והא דאמר פרקא קמא דשבת³², דמחוסרין דיכה אסור, היינו כי ליכא צלול מערב שבת. וכן ענבים שדרכן היטב להוציא היין ונתנו שם מים לעשות תמד מותר למשוך. ואפילו לא נתנו שם מים, אלא יין זב מאליו מותר, כיון ששחקן תחלה היטב, כר' ישמעאל דאית ליה בעדיות³³, דכל מידי דאתי ממילא מותר. ואין כאן אסור משקין שזבו גבי³⁴ 'הבוסר והמלילות' וסתם מתניתין דהתם כותיה³⁵ (ושיעור האב ותולדותיו כגורגרת).

הזורה והבורר והמרקד שלשה אבות ועניינם דומה לאחד, לפי שכל מלאכה שהיתה במשכן היא אב, מניין אותם בפני עצמן. המחבץ, שנתן קיבה בחלב תולדת בורר, שהרי הפריש הקום מן החלב. ואע"פ שנותנין שומשמיין ואגוזין לדבש לא יחבץ בידו. הבורר שמרים מתוך משקין תולדת בורר או מרקד. הבורר אוכל מתוך פסולת או משני מינין אוכלין (אחר) בנפה וכברה חייב. בקנן ותמחוי פטור. בידו, לאכול לאלתר מותר אבל להניח אפילו לבו ביום חייב. [בירר פסולת מתוך אוכל אפי' בידו³⁶ חייב]. וכתב ר"ח³⁷ : אפילו לאלתר. בירושלמי³⁸ : דמבחר³⁹ בקלופיתא חייב משום מברר, ומירי להניח. לכך יש לזוהר כשקולפין איקלויינ"ש⁴⁰ ושומים שלא לקלוף רק אחת אחת, דאם קולפן בבת אחת דמי לבורר להניח.

והבורר תורמוסין מתוך פסולת חייב, שפסולתן ממתקן כשישלקו עמה ונמצא כבורר פסולת מתוך אוכל שחייב. המשמר יין ומים ושאר משקין במשמרתן חייב. ושיעור האב

24. צ"ל עלפי הסמ"ג : שפיה למעלה. 25. שם : ובלועה מיין. 26. ראה לעיל הערה 8.
26*. צריך להשלים : מותר. 27. מובא בסמ"ג בשם רבי יצחק בר' שמואל.
28. שבת קמג, א. 29. בסמ"ג : פסקו רבותינו. 30. צ"ל עלפי הסמ"ג : הרבה.
31. שם : גרשפיא. 32. יט, ב. 33. פרק ב, משנה ו.
34. צ"ל עלפי הסמ"ג : כדתנן גבי. 35. שבת, שם. 36. ברמב"ם (ת, יג) : בידו אחת.
37. שבת עז, ב. ומובא בסמ"ג שם (במלאכת זורה). 38. שבת ז, ב.
39. כעין זה בספר התרומה סי' רכ (כד מבחר בקלופיתא) ובסמ"ג (דמיבחר בקלופות). בירושלמי שלפנינו : כד מברר בקליפיתיה.
40. בספר התרומה : אשקלוגיש.

ותולדותיו כגרוגרת. מסננין יין שאין בו שמרים ומים צלולין בסודר או בכפיפת מצרית, כדי שיהא צלול ביותר. ולא יעשה גומא בסודר כבחול. ואסור לתלות המשמרת כבחול. ונותנין מים על שמרים כדי שיצולו וביצה טרופה במסנת חרדל כדי שתיצל. וחרדל שלשו מערב שבת בשבת ממחו אפילו בכלי. ויין מגתו כל זמן שתוסס טורף החבית בשמריה ונותן לתוך הסודרין, שעדיין לא נפרשו השמרים מן היין יפה וכל היין כגוף אחד וכל כיוצא בו.

הטוחן ושוחק תבלין וסמים במכתשת הו אבות. תולדותם: המחחק ירק תלוש והנוסר עצים ליהנות בנסורתן. וחייב כגרוגרת. והשף לשון מתכת, משישוף כל שהו חייב. אבל המחחק עצים חייב אם חתך כדי לבשל גרוגרת מביצה. אין מרסקין שבת ⁴¹ וחרובין בפני בהמה, בין דקה בין גסה, שנראה כטוחן. אבל מחתח הדלועין לפני הבהמה והנבילה לפני הכלבים, שאין טחינה בפירות, ומתירין אלומות עמיר לפני בהמה ומפספס בידו אלומות קטנות ולא גדולות, מפני טורח שבהן. אבל פואה ⁴² ואוזב וקרנים שהכניסותן למאכל בהמה קוטם ואוכל בראשי אצבעותיו ולא בידו הרבה כבחול. הצריך לידוק פלפלין כותש ביד ⁴³ ובקערה, אבל במכתש חייב, שהוא טוחן. וכן פרי' פ' תולין ⁴⁴. וכתב הרב ר' יוסף ⁴⁵, שמותר לפרר לחם, שמאחר שנטחן כבר לא מצינו טוחן אחר טוחן.

הלש אב הוא וחייב כגרוגרת. תולדתו, המגבל העפר כדי לעשות פי כור של צורפי זהב. ואין גבול באפר וחול גם ומורסן. הנותן זרע שמושמין ⁴⁶ ופשתן במים חייב משום לש שמתערבין ונגבלין זה בזה.

האופה והמבשל מאכל או סממנין והמחמם מים, אב אחד הן. שיעור האופה כגרוגרת. שיעור מבשל סממנין, כדי שיהו ראויין לדבר שמבשל אותן, ושיעור המחמם מים, כדי לרחוץ אבר קטן. נתן ביצה בצד המיחם ונתגלגלה חייב, שהמבשל בתולדת אור כמבשל באור. אבל נתגלגלה בבגד חם וחול ואבק דרכים, שחמין מחמת השמש, פטור. אבל גזרו בתולדת שמש מפני תולדת האור. וכן המבשל בחמי טבריא וכיוצא בהן פטור. המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו, או דבר שאין צריך בישול כלל, פטור. המדיח בחמין מליח ⁴⁷ ישן, או דג רך ודק, שקורי' קוליס האספנין, חייב. שהדחתו בחמין גמר מלאכת בשולין.

אחד נתן האור ואחד העצים ואחד הקדירה ואחד המים ואחד הבשר ואחד התבלין ובא אחד והגיס כלם חייבים משום מבשל, שכל העושה דבר מצרכי הבישול הרי זה מבשל. אבל אם נתן הקדירה תחלה ואחד נתן המים ואחד הבשר ואחד התבלין ⁴⁸ ואחד העצים על האור ואחד הגיס, שנים אחרונים בלבד חייבים משום מבשל. הניח בשר על גבי גחלים, נצלה כגרוגרת אפי' בשנים או בשלשה מקומות חייב, לא נצלה כגרוגרת אבל נתבשל כולו חצי בשול חייב. נתבשל חצי בשול מצד אחד פטור, עד שיהפוך בו ויתבשל חצי בישול משני צדדין. שכח והדביק פת בתנור בשבת ונזכר, ירדה קודם

41. ברמב"ם (כא, יח): שחת.

42. ברמב"ם (שם שם, יט): פאה. 43. צ"ל עלפי הרמב"ם (שם שם, כ): ביד הסכין.

44. שבת קמא, א, ד"ה הני. מובא בסמ"ג שם (במלאכת טוחן).

45. מובא בסמ"ג בשם רבי יוסף ברבי שמואל. 46. צ"ל: שומשמין.

47. צ"ל עלפי הרמב"ם (ט, ב): דג מליח.

48. צריך להשלים עלפי הרמב"ם (שם, ד): ובא אחר ונתן את האור.

שתאפה ויבא לידי מלאכה. המתוך מיני מתכות כל שהו, או מחמם מתכת עד שתעשה גחלת, והממסה שעוה וחלב וזפת וגפרית וכיוצא בהן, והמבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס, או שהקשה גוף רך, חייב משום מבשל.

ש למו מלאכות התלויות בפת

פרק שני¹

אלו מלאכות התלויות בבגד.

הגוזז צמר או שער מבהמה וחיה בין מחי בין ממח, אפילו משלח שלהן, אב הוא. ושיעור חיובו כדי לטוות חוט שאורכו כרחב הסיט כפול. ורחב הסיט מבהן היד עד אצבע ראשון כשיפתח ביניהן בכל כחו, וקרוב לשני שלישי זרת. התולש כנף מן העוף תולדת גוזז. והנוטל צפרנו או שערו, שתי שערות ולבנות מתוך שחורות אפילו אחת, או שפמו או זקנו, תולדת גוזז וחייב. והוא שיטול בכלי, אבל אם נטלן ביד, בין לו בין לאחר, פטור. והתותך יבלת, בין לו בין לאחר² בין בכלי, פטור. ובמקדש חותכה ביד לכתחלה ולא בכלי, ואם יבישה אף בכלי, צפורן שפירשה רובה וציצין של עור שפרשו רובן, אם פרשו כלפי מעלה ומצערות אותו מותר ליטלן ביד ולא בכלי, נטלן בכלי פטור. ונחלקו רשב"ם³ ור"י⁴ בפירוש דכלפי מעלה, אם לצד הגוף או לצד חוץ, ועל כן יש להתחמיר. ואם אין מצערות אפילו ביד אסור. ואם לא פירשו רובן, אפילו מצערות אסור ביד, ובכלי חייב.

המלבן צמר או פשתן או שני וכל שדרכו להתלבן, אב הוא. ושיעור החיוב, כדי לטוות חוט ארכו כמלא רחב הסיט כפול, שהוא ארוך ארבעה טפחים. וסוחט הבגד עד שנצאו⁵ ממנו המים מכבס הוא וחייב, שהמכבס תולדת מלבן. ואין סחיטה בשיער ועור שאין חייבים על סחיטתו.

המנפץ צמר או פשתן ושני וכיוצא בהן חייב, ואב הוא. ושיעורו, כדי לטוות ממנו חוט ארוך כמלא רחב הסיט כפול. ותולדתו, המנפץ הגידם עד שיעשו כצמר לטוות. הצובע חוט, או דבר שאיפשר לטוות בו חוט, מלא רחב הסיט כפול מצבע המתקיים אב הוא וחייב. אבל צבע שאינו מתקיים כלל כאן⁶ שהעביר סרק או ששף⁷ על גבי ברזל או נחשת וצבעו פטור, שהרי כל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור. תולדתו, העושה צבע⁸, כגון שנתן קנקנתום לתוך מי עפצים, שנעשה הכל שחור, או שנתן לתוך מי כרכום סטיס⁹, שהכל נעשה ירוק. ושיעורו, כדי לצבוע חוט כמלא רחב הסיט כפול.

הטוה ארך ארבעה טפחים מכל דבר הנטוה, כצמר ופשתן, שער ונוצה, אב. תולדתו, העושה לבד כשיעור שאיפשר לטוות בו אורך ארבעה טפחים בעובי בינוני.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים ט—י; סמ"ג, לאוין סה.

2. צריך להשלים עלפי הרמב"ם (שם ט, ח): בין ביד.

3. צ"ל עלפי הסמ"ג (כמלאכת הגוזז): רש"י, שבת צד, ב.

4. =ורבינו יעקב (רבינו תם) מובא בסמ"ג שם, ובתוספות שבת שם, ד"ה והוא.

5. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה יא): שיוציא. 6. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה יג): כגון.

7. צ"ל עלפי הרמב"ם (שם): ששר. 8. ברמב"ם (הלכה יד): עין הצבע.

9. שם: איסטיס.

- העושה שני בתי גירין, אב, תולדתו, העושה נפה וכברה, סל וסבכה, או שארג ¹⁰ מטה בחבלים. ומשיעשה שני בתים כאחד מכל אלו חייב.
- המיסך והאורג והפוצע ¹¹ שלשה אבות. דרך האורגים שמותחין תחלה חוטין באורך היריעה וברחבה, ושנים אוחזין זה מבאן וזה מכאן ואחד שובט בשבט על החוטין ומתקן אותם זה בצד זה עד שיעשה כל השתי ¹² בלא ערב. ומתיחת חוטין בדרך האורגין היא הכנסת ¹³ המסכת וזה המותח נקרא ¹⁴ אורג. השובט על החוטין עד שיתפרקו ויתקנם הרי זה תולדת מיסך. וכמה שיעורו משייתקן שתי אצבעות רחב. וכן האורג שני חוטין ברוחב שתי אצבעות חייב. בין שארגן בתחלה, בין שהיה מקצת הבגד ארוג, האורג על האריג ¹⁵ שעורו שני חוטין. ואם ארג חוט אחד והשלים בו את הבגד חייב. ארג בשפת היריעה שני חוטין ברוחב שלשה בתי גירין חייב. הא למאן זה דומה לאורג צלצול קטן ברוחב שלשה בתי גירין.
- המדקדק החוטין ומפרידן בעת האריגה הרי זה תולדת אורג. וכן הקולע את הנימין. ושעורו, משיעשה קליעה באורך שתי אצבעות.
- הפוצע שני חוטין, והוא המפריד את האריג, בין שהוציא הערב מן השתי בין שהעביר השתי מעל הערב, חייב. והוא שלא יהיה מקלקל אלא מתכוין לתקן כמו שעושין אלו שמאחזין בגדים הקלים ביותר, שפוצעין ואחר כך מאחזין וחוזרין ואורגין חוטין שפצעו עד שיעשו שני הבגדים או שני הקרעים אחד. והסותר הקליעה לתקן, תולדת פוצע, ושיעורו כשיעור הפוצע.
- הקושר קשר קיימא, כקשר גמלים וספנים ורצועות מנעל וסנדל שקושרין הרצענין בשעת עשייתן, שהן קשרי אומן, אב הוא וחייב. אבל קשר שאינו מעשה אומן אפילו קשר קיימא פטור. וקשר שאינו של קיימא ולא מעשה אומן מותר לכתחילה לקשרו. כיצד ¹⁶, נפסקה לו רצועה וקשרה או קשר חבל בדלי או קשר רסן. קשר שאין של קיימא אם קושרו קשר אומן אסור.
- כתב רבינו ברוך ¹⁷, שאסור לקשור שני ראשי האבנט ברצועות בתוך המכנסים בשבת כי אם בעניבה וטוב לעשות בוקלא ¹⁸ של כרזל ואז אין לחוש. ומותר לקשור הגורו בטבעת הדלי כדי לשלשל הכלי למלאתו, שהרי יתירנו לחגור, אבל שאר חבל לא.
- קושרת אשה מפתחי חלוקה, אע"פ שיש לו שני פתחים, וחוטו סבכה, אע"פ שהוא רפוי. ורצועות מנעל וסנדל שקושרין אותן בשעת מלבוש על הרגל. וגודות יין ושמן, ואע"פ שיש לו שתי אוננים. וקדירה של בשר, אע"פ שיכולה להוציא בשר ולא תתיר הקשר. וקושר ¹⁹ באבנט או במשיחה אבל לא בחבל. וקושרין לפני בהמה או ברגלה בשביל שלא תצא, אע"פ שיש לה שתי אסרות. וחבל שהיה קשור בפרה קושרו באבוס.
10. שם (הלכה טז) : שסרג.
 11. ברמב"ם (הלכה כ — בכל המקומות) : הבוצע. עיין סמ"ג שם (במלאכת הפוצע).
 12. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יז) : כולה שתי. 13. שם : הנסכת.
 14. נראה שגשגט כאן על-ידי הדומות וצריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : מסך, וכשכופלין אותה ומתחיל להכניס הערב בשתי נקרא.
 15. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם, יח) : וארג על הארוג.
 16. כלומר, כיצד קשר של קיימא שאינו מעשה אומן ?
 17. ספר התרומה, סי' רמג והשווה סמ"ג שם (במלאכת הקושר).
 18. כן בסמ"ג. בספר התרומה : בוגלש.
 19. ברמב"ם (י ג) : וקושרין דלי. — ועל ענין זה ראה הפיסקא הקודמת.

קשור באבוס קושרו בפרה, אבל לא יביא חבל מתוך ביתו. אבל חבל גרדי שמותר לטלטלו מביא וקושר בפרה ובאבוס. מפני שכל אילו הקשרים מעשה הדיוט הם ואינן לקיימא, אלא פעם קושר ופעם מתיר ולהכי מותר לקושרן לכתחילה. חותלות תמרים וגרוגרות מתיר ומפקיע וחותר ונוטל ואוכל.

והורה הר"ר אליעזר ממ"ץ²⁰, שאם נאבדה המפתח התבה שצריך לפותחם לצורך שבת ישברנה לכתחלה ואין בדבר חשש איסור.

ולנקוב החבית להוציא יין, מעשה בא בלונדרש ואסרו אפילו ביום טוב, דהוי כמו מתקן.

כל שראוי למאכל בהמה מותר לקושרן בשבת. לפיכך אם נפסקה רצועת סנדלו בכרמלית נוטל גמי לח הראוי למאכל בהמה וכורך עליו וקושר הגמי. נשמטה לו רצועת מנעל וסנדל, או שנשמט רוב הרגל, מותר להחזיר הרצועת המקומן וחלבד שלא יקשור. העניבה מותרת מתחלפת²¹ בקשירה, לפיכך חבל שנפסק, מקבץ שני קצותיו וכורך עליו משיחה ועונב עניבה.

מותר לקשור קשר שאינו של קיימא למצוה, כגון, שיקשור למדוד שיעורי תורה. נימא כנור שנפסקה קושרין במקדש ולא במדינה. ולא יקשור נימא לכתחילה אפילו במקדש. החייב לקשרו חייב להתירו. פטור לקשרו פטור להתירו. מותר לקשרו מותר להתירו²².

הפותר חבלים מן החוצץ²³ ומן החלף, או מחוטי פשתן או מחוטי שיער [וכיוצא] בהן הרי תולדת קושר וחייב. ושיעור כדי שיעמד החבל בפתילתו בלא קשירה, שנמצאת מלאכתו מתקיימת. וכן המפריד את הפתיל תולדת מתיר. והוא שלא יתכון לקלקל. ושיעורו כשיעור הפתיל²⁴.

התופר שתי תפירות, והוא שקשר ראשי החוט מכאן ומכאן שלא תשמט התפירה, או יתר משתי תפירות, אפילו בלא קשירה²⁵.

פוסק הר"ר אליעזר²⁶, שאין נקרא קשר של קיימא אם לא עשה קשר על גבי קשר. מדלא מחייב תופר גמי משום קושר, דהא לא מחייב תופר אם לא קושר. ויש קשרים המתקיימים בקשר אחד, כגון שקושר חבל אחד בראשו ואינו קושר שני ראשים וכיוצא בזה.

והמותח חוט של תפירה חייב. כתב רבינו ברוך²⁷: ואם נקבי ובתי זרועות מוקפי תפירה מותר למתוח החוט. וכן עושין הנשים בדפני קיירש²⁸ שלהם ימין שמאל בלולאות ומותר, הואיל והנקבים מוקפין תפירה והוי כמו מחבר בתי שוקין באבנט אל הרצועות ומותר.

20. יראים (דפוס ליורנו, דף פא, ב) ומובא בסמ"ג, שם (במלאכת הסותר).

21. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה ה): לפי שאינה מתחלפת.

22. ברמב"ם (הלכה ו): כל קשר שחייבין על קשורו כך חייבין על התרו, וכל קשר שהקושר אותו פטור כך המחיר אותו פטור וכל קשר שמותר לקשרו כך מותר להתירו.

23. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה ח): ההוצין. 24. שם: הפותר. 25. צריך להשלים: חייב.

26. יראים (ליורנו, דף עז, א) ומובא בסמ"ג, שם (במלאכת התופר).

27. לא מצאנו. השוה: מרדכי, שבת, פרק כלל גדול, רמז שסח; הגהות מיימוניות (דפוס קושטא רס"ט), הל' שבת, פרק ב. ועיין טור אורח חיים, סי' שמ, ובבית יוסף, שם.

28. במרדכי: קמיואש.

הלכות שבת

הקורע כדי לתפור שתי תפירות חייב, להפסיד פטור, שמקלקל. הקורע בחמתו או על מנתו²⁹ שחייב לקרוע עליו חייב, שמיישב דעתו בדבר זה ומתקן. הפותח בית הצואר חייב. המדבק ניירות ועורות בקולן של ספרים ודוגמתן, תולדת תופר. וכן המפרק ניירות דבוקין או עורות דבוקין ולא נתכון לקלקל חייב משום קורע. נשלמו מלאכות התלוין בבגד

פרק שלישי¹

אלו מלאכות התלויות בבנין.

הבונה כל שהו חייב. המשוה פני הקרקע בבית, כגון שהשפיל תל, או מלא גיא בונה וחייב. אחד נתן האבן ואחד נתן הטיט חייב². ובנדבך העליון אפילו העלה האבן והניחה על גב דימוס³ חייב, שהרי אין מניחין עליה טיט אחר. והבונה על גבי כלי פטור.

העושה אהל קבוע, תולדת בונה. וכן העושה כלי אדמה, כגון תנור וחבית קודם שישרפו. וכן המגבן גבנה, ואינו חייב עד שיגבן כגרוגרת. המכניס יד הקרדום בתוך עץ שלה והעושה נקב כל שהו ואף⁴ ללול תרנגולין. והתוקע עץ בעץ, בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד, תולדת בונה. המחזיר דלת בור ודות ויציע, תולדת בונה.

הסותר על מנת לבנות, ולא דרך השחתה, כל שהו חייב. ואב הוא. הסותר אהל קבוע או שפרק עץ תקוע, תולדת סותר, והוא שיתכון לתקן.

המכה בפטיש הכאה אחת חייב. ואב הוא. המנפח בכלי זכוכית והצר בכלי צורה, אפילו מקצת הצורה, והמגרד כל שהו והעושה נקב כל שהו, בין בעץ בין בעצץ בין במכתשת בין בכלים⁵, והעושה דבר שהוא גמר מלאכה, תולדת מכה בפטיש. כל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אינו פתח ואין חייבין על עשייתו.

המפיס שחין כדי להרחיב פה המכה, תולדת מכה בפטיש. הפיסה להוציא ליחה שבה מותר. המסתת אבן כל שהו והמסדר⁶ האבן ביסוד הבנין ותקנה בידו והושיבה במקום הראוי לה; והלוקט יבולות הבעדים, שמקפיד עליהם ולא נוטלן דרך עסק, שאז פטור, חייב בכל אלה משום מכה בפטיש. והמנער טלית חדשה שחורה כדי לנאותה ולהסיר הצהוב⁷ הלבן הנתלה בה חייב, אם לא שאינו מקפיד, שאז מותר.

הצד דבר שדרך בני אדם לצודן, כחיות ועופות ודגים, למקום שאינם מחוסרין צידה, כגון שרדף אחר צבי עד שהכניסו לבית, או לגנה, או לחצר ונעל עליו⁸, או

29. ברמב"ם (הלכה ב) שלפנינו : על מנת. במעשה רקח מובא כנוסח מחברנו. עיין שם.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים י—יא ; סמ"ג, לאוין סה.

2. רמב"ם (פרק י, הלכה יב) : הנותן הטיט חייב.

3. שם : על גבי הטיט. וכנוסח מחברנו מובא במעשה רקח. עיין שם.

4. תיבה זו חסרה ברמב"ם (הלכה יד).

5. שם (הלכה טז) : בין בעץ בין במתכת, בין בבנין בין בכלים.

6. שם (הלכה יח) : המצדר.

7. כן ברמב"ם (שם) דפוטים ראשונים. בדפוטים מאוחרים : הצמר.

8. ברמב"ם (הלכה יט) נוסף : או שהפריח את העוף עד שהכניסו למגדל ונעל בפניו.

שדלה⁹ דג מן הים בתוך ספל מים, חייב, אבל אם הפריח צפור לבית וגעל עליו, או שהבריה דג ועקרו מן הים לבריכת מים, או שהבריה צבי לטרקלין רחב ונפל¹⁰ עליו, פטור, שאין זה צידה גמורה.

כל מקום שאם ירוץ בו יגיע לחיה בשחיה אחת או שהן הכתלים זה לזה עד שיפול על¹¹ שניהם לאמצע כאחד הרי זה מקום קטן. ואם הבריה הצבי וכיוצא בו לתוכו חייב, ומקום גדול מזה, המבריה חיה ועוף לתוכו פטור. הצד ארי אינו חייב עד שיכניסנו לכפה כולו¹². כל השרצים שיש במינן ניצוד, הצד אחד מכולם חייב, אפילו שלא לצורך כי אם לשחוק, והואיל ומתכוין לצוד (אפי' שלא לצורך), שמלאכה שאין צריכה לגופה חייב. אבל ר"י¹³ פסק כר' שמעון דפטור, דהא דרבא סבר כן פרק נוטל¹⁴. ופוסק ר"י¹⁵, דאפילו פסיק רישיה דלא ניהא ליה אסור, דלא כפירוש הערוך¹⁶. הצד הישן והסומא חייב. המשלח כלבים לצוד צבאים וארנבים וכיוצא בהם וברח הצבי מפני הכלב והיה הוא רודף אחר הצבי, או שעמד בפניו והבהילו עד שהגיע לכלב¹⁷ ותפשו, תולדת צד.

צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב, נעלוהו שנים פטור. אם אין האחד יכול לנעול בלא חבירו חייבין. ישב הראשון על הפתח ולא מלאהו וישב השני¹⁸ בצדו, אע"פ שעמד הראשון והלך לו, הראשון חייב והשני לא עשה כלום, ומותר לו לישב במקומו עד הערב וליקח הצבי, דדומה לנועל ביתו לשמרו ונמצא צבי שמור בתוכו, שלא עשה כלום. נכנסה לו צפור תחת כנפיו יושב ומשמרה עד שתחשך ומותר.

הצד צבי זקן או חולה וחגר קטן¹⁹ פטור. המפרק בהמה חיה ועוף מן המצודה והצד חיה ועוף שברשותו, כאוחזין ותרנגולין ויוני עלייה, והצד דבר שאין במינו ניצוד, כגון חגבים וחזיוזין²⁰, צרעין, יתושים פרעושין, פטור.

כתב רבי' ברוך²¹: אסור לצוד פרעוש בשעה שמקפצת מכאן ולכאן, אבל בשעה שעוקצת מותר ליקחנה ולהשליכה, דדבר שאין בו אלא איסורא דרבנן במקום צערא לא גזרו, ואסור²² לסגור התיבה, אם יש שם אוכלין, בעת הזבובים שלא יכול להפריחם והוי פסיק רישיה דצידיה וצריך שום דבר בינתיים.

רמשים המזיקים, כנחשים ועקרבים, אע"פ שאין ממיתין, והואיל ונושכין מותר לצודן אם מתכוין להצלתו מנשיכתו. כיצד יעשה, כופה עליהן כלי, או מקיף עליהן, או קושרן. השוחט והנוטל נשמת כל חי, בין בשחיטה בין בגזירה ובהכאה, חייב. מפרש בירושל' פ' כלל גדול²³, שעל כל הוצאת הדם חייב משום בטילת נשמה. עוד שם: (דתנן)

9. שם: ששלה. 10. צ"ל: ונעל.
11. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כ'): או שהיו הכתלים קרובין זה לזה עד שיפול צל.
12. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יט): שלו.
13. = רבינו יצחק. מובא בסמ"ג, שם (במלאכת הצד). עיין תוספות זכחים צב, א ד"ה במלאכה.
14. שבת קמא, ב. 15. = רבינו יצחק. מובא בסמ"ג, שם ובתוספות, כתובות ה, א ד"ה האי.
16. עיין לעיל, פרק א, הערה 8. 17. ברמב"ם (הלכה כב): הכלב.
18. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה כג): ומלאהו השני חייב. ישב הראשון ומלאהו ובא השני וישב.
19. צ"ל: וקטן. 20. ברמב"ם (הלכה כד): חגבים הגזין.
21. ספר התרומה, הלכות שבת, סי' ריח השחה סמ"ג, שם.
22. בסור אורח חיים, סי' שטו, מובאים גם דברים אלו מספר התרומה אבל לפנינו אין. והשחה מרדכי, שבת סוף פרק כירה.
23. הלכה ב (דפוס ווילנא, דף נא, א) והשחה סמ"ג שם (במלאכת השוחט).

[רלבן 24] דקסרי אמרין, דצייד (טורי) [כוורי 24] וכל דבר שאתה מבדילו מחיותו חייב משום קוצר.

החונק החי עד שימות, תולדת שוחט. ואם העלה דג מספל מים והניחו עד שמת. כיון שיבש כסלע בין סנפירין חייב משום חונק, אע"פ שלא מת עדיין, שסופו למות. לדלל עובר שבמעי (אמו) בהמה חייב.

רמשים הפריין ורביין מזכר ונקבה ופרעושים ההורגן חייב. אבל רמשים שבאין מסרחון בשר ודגים וגללים וקטנית ההורגן פטור. המפלה כליו בשבת מולל הכנים וזורקן. ומותר להורגן, שהן מן הזיעה. חיה ורמש הנושך והורג ודאי, כזבוב מצרים וצרעת נינוה ועקרב הדייב 25 ונחש בארץ ישראל וכלב שוטה בכל מקום, מותר להרגן. ואם יושבין במקומן או בורחין מלפניו אסור להרגן. ואם דרסן לפי תומו בשעת הליכתו (ו) האדם מותר.

המפשיט והמעבד מן העור כדי לעשות קמיע חייב, והמולדת 26 העור מין עיבוד הוא, ואין עיבוד באוכלין. ומכל מקום אסור דרבנן איכא כדאמ' פרק שמונה שרצים 27, (ל)דביצה מותרת למלוח ולא צנן כדי לשהות בתוך המלח. אבל לטבל פעם אחת שרי, כרב נחמן. וכתב רבי שמעון 28, שיש להיזהר שלא למלוח פולין ועדשים שנתבשלו עם קליפתן הרבה יחד. ומותר לעשות מי מלח מועטים לערב מים ומלח יחד ולשפוך על נתחים עוף צלויין. ואין הלכה כר' יוסי בהלמי שאוסר 29, ואפילו הכי מתיר לפור מלח על נתחי העוף ואחר כך יתן עליהם מים או יין ומנענע יחד ומותר, דשמנונית העוף ולחלוחיתו ממתק כח המלח.

המוחק העור, זה שמעביר השער או הצמר אחר מיתה עד שיחלק פני העור, כדי לעשות קמיע חייב. המפרק דוכסוטוס מעל הקלף תולדת מפשיט. הדורס על העור ברגלו עד שיתקשה, או המרכבו בידו ומושכו ומשוהו, תולדת מעבד. המורט נוצה מן האברה והממרח רטייה כל שהו, או שעה בזפת 30 וכיוצא בהן מדברים המתמרחין עד שיחליק פנים חייב משום מוחק. וכן השף בידו על העור והמותח 31 בין העמודים.

המחתך מן העור כדי לעשות קמיע חייב, והוא שיתכוין למדת ארכו ורחבו ויחתוך בכוונה שהיא מלאכה, אבל אם חתך דרך הפסד או בלא כוונה למדתה אלא כמתעסק וכמשחק פטור. הקומט 32 הכנף תולדת מחתך. וכן המודד 33 ראשי כלונסות של ארז, וכן כל חתיכה שיחתוך חרש העץ מן העצים או חרש מתכת מן המתכת, חייב משום מחתך. הנוטל קיסם של עץ מלפניו וקטמו לחצות 34 בו שניו או לפתוח בו הדלת חייב. כל דבר שראוי למאכל בהמה, כגון תבן ועשבים לחים והוצין, מותר לקוטמן בשבת, מפני שאין בהן תיקון כלים. ומותר לקטום עצי בשמים להריח בהן, אע"פ שהן קשין ויבישים, ומפשח מהן כל שירצה.

הכותב שתי אותיות והמוחק על מנת לכתוב במקום המחק שתי אותיות חייב. כתב אות אחת גדולה כשתים או 35 מחק אות גדולה כשתים ויש במקומה לכתוב

24. הגהנו על-פי הירושלמי. 25. ברמב"ם (פרק יא, הלכה ד): וצרעה שבנינוה ועקרב שבחדיב.
26. צ"ל: והמלחת. 27. שבת קה, ב. 28. מובא בסמ"ג (במלאכת המעבד).
29. עירובין יד, ב. 30. צ"ל: וזפת. 31. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ו): המתוח.
32. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ז): הקוטם. 33. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): המגרד.
34. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): לחצוץ. 35. ברמב"ם (הלכה ט): גדולה כשתים פטור.

שתיים, או כתב אות אחת והשלים בה הספר חייב. הכותב על מנת לקלקל העור חייב, שאין חיובו על מקום הכתב אלא על הכתב, אבל המוחק על מנת לקלקל פטור. נפל דיו על גבי הספר ומוחק אותם³⁶, או שעוה על הפנקס ומוחקו, אם במקומן לכתוב שתי אותיות חייב. הכותב אות כפולה והוא שם, כגון דה, תת, גג, חייב. הכותב בכל לשון ובכל כתב³⁷ ואפילו משני סמניות.

הכותב אות אחת סמוך לכתב, או כתב על גבי כתב, המתכוין לכתוב ח"ו ועשאו שני זינין וכן בשאר אותיות הדומות כך, הכותב אות אחת בארץ ואות אחת בקורה, או שכתב שתי אותיות בשני דפי פנקס ואין נהגין זה עם זה פטור. כתבן בשני כתלי זוית או בשני דפי פנקס, נהגין זה עם זה חייב. כתב בגויל במדינה זו אות אחת ובגויל אחר במדינה אחרת אות שניה חייב, שבזמן שמהדקן נהגין זה עם זה. הכותב אות אחת אע"פ שקור' אותה תיבה שלימה, כגון מ', שהכל קורין מעשר או מניין ארבעים, פטור. המגיה אות אחת ועשאה שתיים, כגון שחלק גג חית ועשה שני זינין, חייב.

הכותב בשמאלו, ואטר בימינו, או לאחר ידו, ברגלו, בפיו ובמרפקו פטור. אטר בשמאלו וקטן אוחו קולמוס וגדול אוחו בידו וכותב חייב. גדול אוחו בקולמוס וקטן אוחו בידו וכותב פטור.

אין הכותב והמוחק חייב כי אם בדבר העומד, כדיו ושיחור וסיקרא וקומוס וקנקנתום וכיוצא בם. ולא מי פירות ומשקין, או דיו על ירקות ועל כל דבר שאינו עומד. וצריך על דבר העומד, בנייר וקלף ועור ונייר³⁸ ועץ.

הכותב על בשרו אע"פ שחמימות בשרו מעברת הכתב לאחר זמן, חייב, שהוא עור ודומה לכתב שנמחק. אבל המסרתו³⁹ על בשרו צורת כתב פטור. הקורע על הכתב⁴⁰ כתבנית כתב⁴¹ פטור. המעביר דיו על גבי סיקרא וסיקרא על גבי דיו פטור.

מוחק. העביר דיו על גבי דיו וסיקרא על גבי סיקרא וסיקרא על גבי דיו פטור. הרושם ומצייר בכותל, תולדת כותב. והמוחק הרושם, תולדת מוחק. המשרטט, באצבע או בלא אצבע⁴² כדי לכתוב תחת אותו שרטוט חייב. חרשי עצים ואבנים, שמעבירין חוט סיקרא על האבן והעץ כדי שיפצלו בשוה, תולדת משרטט.

פרק רביעי¹

המבעיר כל שהו וצריך לאפר, או הבעיר להזיק תבירו, או לחמם עצמו, או הדליק נר להאיר לו, חייב. אבל המבעיר להשחית ולקלקל פטור. המחמם ברזל לצרפו במים והנותן שמן לתוך נר הדולק תולדת מבעיר.

36. צ"ל : אותה. 37. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה י) : חייב.

38. תיבה מיותרת וצריך למוחקה.

39. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה טז) : המשרט.

40. צ"ל : על העור.

41. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : חייב משום כותב. הרושם על העור כתבנית כתב.

42. כן גם בנוסח אחר המובא במעשה רקת ברמב"ם (הלכה יז) שלפנינו : בצבע או בלא צבע.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים יב, כג ; סמ"ג לאוין סה.

המכבה כל שהו בראו גחלת עץ², אבל גחלת מתכת פטור. ומותר לכבותה כשהיא ברשות חייב³. הסתפק משמן גר הדולק תולדת⁴. כבה דליקה מפני ממון חייב, שאין דוחה שבת כי אם אבוד נפשות. לפיכך יצאו בני אדם כדי שלא ימותו ויניחו האש תלהט, אפילו שורפים כל המדינה כולה. ומותר לומר, כל המכבה אינו מפסיד. ובפרק המדיר קאמר⁵: אבל שאר איסורי שבת לא. לאפוקי ה"ג⁶ שפירשו שאין דולק⁷. ולגוי אין אומרים: כבה, ואל תכבה, אבל לקטן אומרים: אל תכבה, אם עשה מדעת אביו, אבל מדעת עצמו אין צריך.

ומותר לעשות מחיצה אפילו בכלי חרש חדש מלא מים שודאי יבקע. וכן ישים עור גדי על קצה תיבה ומגדל שאחו האור בראשו, שיצילנו לבער כולו. וכן טלית שאחו בה האור, פושטה ומתכסה בה, ואם כבתה כבתה. וכן ספר תורה פושטו וקורא בו, ואם כבה כבה. בה"ג⁸: וכן כלי. שכח גר דלוק על טבלא, מנער הטבלא ונופל, אם כבה כבה. אבל הניחו מבערת⁹ אע"פ שכבת אסור לטלטלו. אבל הירושלמי אוסר, פרק כירה¹⁰. כופין קערה על הנר שלא תאחו בקורה, שגרמא בכיבוי מותר. נפלה דליקה בחצר לא יציל כל שיכול, אפילו לחצר המעורבת, גזירה שמא יכבה הדליקה, שבהול על ממנו. לפיכך לא יציל רק צריך למזונו. שאם נפלה בלילה, מציל שלש סעודות, הראוי לאדם והראוי לבהמה. נפלה שחרית מציל שתי סעודות. במנחה מזון סעודה, ולא יציל רק כלים ובגדים הצריך לו בשבת ושיכול ללבוש. ובמה דברים אמורים, בכלים הרבה, אבל אם יכול להציל בכלי אחד כמה ככרות וכמה בגדים יציל בבת אחת.

אומר לאחרים בואו והצילו¹¹. וכל אחד מציל מזון שצריך לו וכל אחד שלובש¹² כל מה שיכול ללבוש, או כלי אחד שמחזיק אפילו דבר גדול, והרי הוא של מציל. אם לא רצה המציל לקחתו ונותנו לבעליו מותר לו ליטול ממנו אחר השבת שכן, שאין זה שכר שבת, שלא עשה מלאכת איסור¹³, שלא הוציא אלא במקום שעירב. הציל פת נקיה לא יחזור להציל פת שאין נקיה, הציל שאין נקיה מציל נקיה. אם יום הכפורים בערב שבת, מציל ביום הכפורים מה שצריך לשבת. אבל חל באחד בשבת לא יציל בשבת בעבור יום הכפורים וכל שכן משבת לשבת אחר. כל מה שכל אחד מציל לו¹⁴ הוא, שמן ההפקר הן זוכין.

מותר להציל כל כתבי הקודש, באשורית ובלשון הקודש, מחצר לחצר שאותו¹⁵ מבוי ואפילו לא עירבו. ובלבד, (שלא יהיו) שיהיה למבוי שלש מחיצות ולחי אחד.

2. ברמב"ם (פרק יב, הלכה ב): המכבה כל שהוא חייב, אחד המכבה את הנר ואחד המכבה את הגחלת של עץ.
3. צ"ל עליפי הרמב"ם (שם): הרבים. 4. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (שם): מכבה.
5. כתובות ע, ב.
6. = הלכות גדולות, הלכות שבת, פרק טז (מהדורת ווארשא, עמ' 37) מובא בסמ"ג שם (במלאכת מכבה).
7. צ"ל עליפי הסמ"ג: חילוק. 8. = בהלכות גדולות. שם.
9. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה ו): מבערב.
10. שבת פרק ג, הלכה ז (דפוס ווילנא כו, ב) מובא בסמ"ג, שם.
11. ברמב"ם (פרק כג, הלכה כד): והצילו לכם. 12. צ"ל: לובש.
13. שם: שהרי אין שם מלאכה ולא אסור. 14. צ"ל: להן. 15. צ"ל: שבאותו.

גליונם שלמעלה ולמטה ושבין פרשה לפרשה ושבין דף לדף ושבתחלת הספר וסוף הספר אין מצילין. ואם נכתבו בשאר לשונות וכתב, אין מצילין גופן¹⁶ ובחול אסור לקרות בהן, אלא מניחן במקום התורף ומתאבדין מאליהן. הברכות והקמיעין, אע"פ שיש בהן אותיות שם וענייני תורה, אין מצילין.

דווקא בימיהם שלא ניתנו ליכתב, שדברים שבעל פה אי אתה רשאי לומר בכתב¹⁷. אבל עתה, שרבתה שכחה, אנו מותרין לכתוב הכל, משום, עת לעשות¹⁸, ומצילין הכל אפילו תלמוד ותפילות.

ספר תורה שיש בו ללקט שמונים וחמש אותיות מתוך תיבות שלימות, ואע"פ¹⁹ בכללן, יגר שהדו"ת²⁰, או היתה בו פרשה שאין בה ללקט ויש בה הזכרות, כגון, ויהי בנסוע הארץ²¹, מצילין תיק הספר עם הספר ותיק התפלין עם התפלין שיש בהן מעות.

וכת' הר"מ²², שאם תפלין בתוך ארנקי של מעות מערב שבת והיתה דליקה בשבת, שיציל המעות אגב תפלין למקום הראוי להציל תפלין, למבוי שאינו מפולש. ואין להציל ארנקי של מעות, שהן מוקצין כמו אבנים, אגב טבעת שיש בארנקי, דבטל הטבעת לגבי המעות. ובירושלמי איתא²³: דסקיא מלאה מעות נתן עליה ככר ומטלטלה מפני הדליקה. מיהו אמרינן פרק נוטל²⁴, דלא התירו חכמים ככר ותינוק כי אם למת בלבד. ובדליקה שמא מודה תלמודינו לירושלמי.

ואומר ר"ת²⁵, שמה שאמרו שלא הותרו רק כלים הצריכים לו ושלש סעודות, זהו כשהדליקה באותו בית, דמתוך שבהול אי שרית ליה טפי אתי לכבויי, אבל כשהדליקה בבית אחר מותר להציל כל מה שיחפץ בחצר חבירו המעורבת. ואומר רבינו ברוך²⁶, דדווקא לחצר ומבוי שסמוכין לרשות הרבים וגם אינן מקורין, שאין גג עליהן ומיחלף ברשות הרבים ולחודייהו הנה²⁷ להו רשות הרבים דאורייתא רחב שש עשרה אמה ומפלשים משער לשער ומצויין ששים רבוא, אבל בבית חבירו שיש לו גג ויש שם עירוב יכול להוציא כל מה שירצה. ועוד שאין לנו רשות הרבים דאורייתא, דליכא למיגזר אטו איסורא דאורייתא.

ואם ירא פן יבאו עבדי המושל ליקח מעות שבתיתו בשבת מותר להצניעם במקום שירצה ברשות היחיד, אע"פ שהם מוקצים, שהרי גדולה מזו התירו משום פסידא להוליך פחות מארבע אמות דרך רשות הרבים שיש לחוש לאיסורא דאורייתא, וכל שכן הא. ודווקא בדליקה לא התירו להציל מעות אם לא ספר עמהם, דילמא אתי לכבויי.

16. ברמב"ם (הלכה כו): אבל אם היו כתובין בכל לשון או בכתב אחר אין מצילין אותם אפילו היה שם עירוב.

17. גיטין ס, ב. 18. תהלים קיט, קכו.

19. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה כח): ואפילו. 20. בראשית לא, מז.

21. במדבר י, לה. — צריך להשלים עלפי הרמב"ם (שם): מצילין אותן מפני הדליקה.

22. = הר' משה [מקוצין]. סמ"ג שם.

23. שבת פרק טו, הלכה ב.

24. בבלי, שם קמב, ב.

25. מובא בסמ"ג שם, ובתוספות, שבת קטו, א ד"ה כל.

26. ספר התרומה, סוף סי' רמה. ומובא בסמ"ג שם.

27. צ"ל עלפי הסמ"ג: לדידהו דהוו.

פרק המישי 1

המוציא מרשות היחיד לרשות הרבים או להפך, או מרשות הרבים לרשות הרבים, או העביר חפץ אפילו למעלה מראשו מתחלת ארבע אמות לסוף ארבע ברשות הרבים, ועקר ברשות זו והניח ברשות שניה, בין בימינו בין בשמאלו, וחיקו², או במעות צרורין בסדינו או על כתיפו, אפילו המשאוי למעלה מעשרה, או משא כבד על ראשו ותפשו בידו, חייב. אבל הוציא לאחר ידו, ברגלו, בפיו, במרפקו, באזנו, בשער, בכיס תפור בבגדו ופי הכיס למטה, בין בגד לבגד, בפי בגדו, במנעלו וסנדלו, או בראשו ולא אוחזו בידו, פטור. שאין זה דרך המוציאין.

ואלה שיעורי המוציא, שבפחות פטור: אוכלי אדם, כגרוגרת, ומצטרפין זה עם זה, וצריך גרוגרת לבד הקליפין והגרעינין ועוקצין וסובין ומורסן. יין, כדי רובע רביעית, קרוש בכזית. חלב בהמה טהורה, בגמיאה, טמיאה, לכתול עין אחת. חלב אשה ולבן ביצה, כדי ליתן במשיחה³. שמן, לסוך אצבע קטנה של רגל קטן בן יומו. טל, לשוף הקילורית. קילור, לשוף מים⁴. מים, לרחוץ פני מדוכה, דבש, ליתן על ראש הכתים⁵. דם ושאר משקין וכל השופכין, ברביעית. תבן תבואה, כמלא פי פרה, תבן קטנית, כמלא פי גמל. הוציאו לפרה, כמלא פי פרה, שאכילה על ידי הדחק שמה אכילה. עמיר, כמלא פי טלה. עשבים, כמלא פי גדי. עלי שום ועלי בצלים, לחים כגרוגרת, שהן אוכלי אדם, יבישין כמלא פי גדי. ואין מצטרפין זה עם זה לתמור שבהן, אבל מצטרפין לקל שבהן. כיצד, הוציא תבן תבואה וקטנית, אם יש ביניהם⁶ כמלא פי פרה פטור, כמלא פי גמל חייב, וכן כיוצא בזה חייב. עצים, לבשל כגרוגרת מביצת תרנגולת טרופה בשמן ונתונה באלפס. קנה, לעשות קולמוס המגיע לראשי אצבעותיו, ואם עבה או מרוסס⁷ שיעורו כעצים⁸ ומצטרפין זה עם זה.

פלפל ועטרף, ריח טוב וריח רע, מיני בשמים, ארגמן טוב, מין מתכת הקשה, כמו נחשת וברזל, עפר ואבני המזבח, מקק הספרים, מקק מטפחותיהן, גחלת, בתולת תורה, שיעורן מכל אלה כל שהו. המוציא שלהבת פטור.

גרעיני גנה שאין נאכלין לאדם, שיעורן פחות מגרוגרת. מזרע קשואין שנים, מזרע דלועין שנים, מזרע פול המצרי⁹ לבהמה כמלא פי גדי, לצביעה לצבוע בגד קטן, לולבי חרדין¹⁰ וחרובין, משימתקו כמלא פי גדי, קודם, כגרוגרת. לוף וחרדל ותורמוסין ושאר כל הנכבשין כגרוגרת.

גרעינין, לאכילה חמש, להסקה הרי הן כעצים. לזריעה (ולהשב) [ולחשבון¹¹] שתים. אזור, לאכילה כגרוגרת, לבהמה כמלא פי גדי, להסקה כעצים, להזאה כשיעור הזאה.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים יב, יג, יד; סמ"ג לאוין סה.

2. ברמב"ם (פרק יב, הלכה יב): בין בתוך חיקו.

3. שם (פרק ית, הלכה ב): במשיחה.

4. צ"ל עליפי הרמב"ם (שם): במים. 5. צ"ל עליפי הרמב"ם (שם): הכתית.

6. שם (הלכה ג): בשניהם. 7. כן בשבת פ"ב, ברמב"ם (הלכה ד): מרצץ.

8. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה ה): המוציא תבלין, כדי לתבל ביצה.

9. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה ו): שנים. המוציא סובין, כדי ליתן על פי כור של צורפי זהב. המוציא מורסן, אם לאכילה שיעורו כגרוגרת.

10. שם: זרדין. 11. הגהנו עליפי הרמב"ם (הלכה ז).

קליפי אגוזים ורמונים ספרוס¹² ופואה ושאר הצבעין, כדי לצבוע בגד קטן כסבכה¹³.
מי רגלים בן ארבעים יום, נתר אלכסנדריא, ובורית, קמוליא¹⁴ ואשלג ושאר כל
המנקים, לצבוע שבכה¹⁵. סמנין שרויין, לצבוע דוגמא לאירא.

דיו על הקולמוס, לכתוב שתי אותות. הוציא הדיו בפני עצמו או בקסת, צריך
כדי לעלות ממנו כדי לכתוב שתי אותות. בקסת כדי אות אחת ובקולמוס כדי אות
ובדיו הנשאר כדי אות, ספק. הוציא שתי אותיות וכתבן מהלך חייב, כתיבתן זו
היא הנחתן. הוציא אות וכתבה¹⁶ פטור, שכבר חסרה אות הראשון.

המוציא כחל, כדי לכתוב שתי עינים¹⁷. זפת וגפרית, לנקב. שעיה, ליתן¹⁸ בראש
השפשוף. רבב, למשוח תחת¹⁹ כסלע. אדמה, לעשות חותם לאגרת. טיט, לפי כור.
זבל וחול דק, לזבל כריסה²⁰. חול גס, לערב מלא כף סיד²¹, חרס, לפי כור של
צורפי זהב. סיד, לעשות אצבע קטנה שבבנות²². עפר ואפר, לכסות דם צפור קטנה.
צורר אבן, לזרוק לבהמה ותרגיש, הוא משקל עשרה זוזים. חרש, לקבל בו רביעית.
חבל, לעשות כדור כאגוז²³. הוצין, לאחזן לכפיפה מצרית. סיב, ליתן על פי משפך
קטן של יין. מוכין, לעשות כדור כאגוז. עצים²⁴, לתרוד. זכוכית, לגרוד ראש הכרס,
או עד שיפצע שני נימין כאחת.

נימין²⁵ מזנב הסוס והפרה חייב, הוציא אחת. מן הקשה שבחזיר. צורי דקל, וכן
חוטי העץ²⁶, שתיים. חורי דקל, והן קלפי החריות, אחת. צמר גפן וגמלים וארנביים
וחיה שבים ושאר כל הנטוים, לטוות חוט ארוך ארבעה טפחים. בגד, שלשה על
שלשה. שק ארבעה על ארבעה. עור חמשה על חמשה. וכן לטומאה. עור שלא נתעבר
כלל, אלא רך הוא עדיין, לצור משקולת קטנה שמשקלה שקל. מלוח, ולא קמית
ואפיין, לעשות קמיע. מלוח וקמית ולא אפיין, לכתוב הגט. נגמר עבודה, חמשה על
חמשה. קלף מעובד, לכתוב פרשת שמע. דוכסוסטוס, מזוזה. נייר, לשתי אותיות של
מוכסין, שהן גדולות משלנו. קשר מוכסין, אפילו הראהו למוכס, אם הוציאו חייב,
שראייה הוא לעולם. שטר פרוע ונייר מחוק, לכרוך על פי צלוחית קטנה של פליטון.
ואם בלזבן שלו לכתוב שתי אותיות מוכסין חייב.

המוציא בהמה, חיה ועוף, אפי' חזין, חייב. אבל אדם חי פטור. כפות או חולה
חייב. אשה מדדה בנה בומן שנוטל ומניח אחת. הוציא תינוק חי וכיס בצוארו

12. שם (הלכה ח) : אסטיס.

13. שם : כסבכה שמיניחין הכנות על ראשיהן.

14. כן בשבת פט, ב, ובסנהדרין מט, ב. ברמב"ם (שם) : קימוניא. בנדה סב, א : קמוניא.

15. ברמב"ם (שם) : כדי לכבס בהן בגד קטן כסבכה.

16. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : וחזר והוציא אות שניה וכתבה.

17. שיעור זה, לפי הרמב"ם (הלכה י) הוא במקום שדרכן להתקשט בכחלת שתי עינים והוציאו
להתקשט. אבל המוציא כחל, בין לרפואה בין לתכשיט — כדי לכתוב עין אחת.

18. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : על פי נקב קטן. דבק כדי ליתן.

19. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם) : רקיק. 20. שם (הלכה יא) : כרישה.

21. שם : כף של סידיין. עיין שבת פ, ב.

22. שם : חרסית... צורפי זהב. שער, כדי לגבל טיט לעשות פי כור של צורפי זהב. סיד, כדי לסוד
אצבע קטנה שבבנות.

23. ברמב"ם (הלכה יב) : לעשות ארון לקפה.

24. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם) : עצם. 25. שם (הלכה יג) : המוציא שתי נימין.

26. שם : הוציא אחת מן הקשה שבחזיר חייב. נצרי דקל והן חוטי העץ.

חייב משום כיס. אבל גדול, אפילו מלובש וטבעותיו בידיו פטור, שכיס לא טפל לתינוק והכל טפל לגדול, כיון שלבוש. כליו מקופלין על כתיפו חייב. המוציא חגב חי, כל שהו. מת, כגרוגרת. צפורת כרמים אפילו מתה, כל שהו, שטובה לרפואה היא. המוציא מת ונבילה, בזית, שרץ, כעדשה כטומאתו.

במה דברים אמורים שאין חייב על הוצאת פחות משיעור, כשהוציא סתם, אבל הוציא לזרע, לדוגמא ולרפואה, בכל שהו.

המצניע דבר לרפואה ולזרע ודוגמא ושכח למה הצניעו והוציאו סתם חייב בכל שהו, שעל דעת ראשונה הוציא. ושאר האדם פטורין עליו עד שיעורו. זרק זה שהוציא כבר בתוך האוצר, אע"פ שמקומו ניכר, כבר בטלה מחשבתו ראשונה. ואם חזר והכניסו אינו חייב עד שיכניס כשיעור. דבר שאין דרך להצניע, כדם נדה, המצניעו והוציאו חייב ושאר האדם פטורין עליו, שאין חיוב הוצאה רק בדבר כשר להצניע ומצניעין כמותו.

הוציא חצי שיעור ²⁷ והניחו וחזר והוציא חצי שיעור האחר חייב. ואם בא אדם והגביה החצי ראשון קודם הנחת חצי שני נעשה כמו גשרף ופטור. הוציא חצי שיעור והניחו וחזר והוציא חצי אחר והעבירו על הראשון בתוך שלשה חייב, כמו שנה על גבי משהו. אבל זרקו פטור עד שינוח על גבי משהו. הוציא חצי שיעור וחזר והוציא חצי שיעור בהעלם אחד לרשות אחד חייב. לשתי רשויות, אם ביניהם רשות שחייבין עליו פטור, אין ביניהן רק כרמלית הרי הן כרשו' אחד וחייב.

המוציא פחות מכשיעור וקודם שיניח נתפח השיעור, או הוציא כשיעור וקודם הנחה נצמק בפחות מכשיעור פטור. הוציא כגרוגרת לאכילה וצמקה קודם הנחה וחשב עליה לרפואה, שאין צריך שיעור, חייב. הוציא פחות מכגרוגרת לזריעה וקודם הנחה חשב לאכילה פטור. ואם תפחה קודם הנחה ונעשית כגרוגרת קודם שנמלך לאכילה חייב. הוציא כגרוגרת וצמקה ותפחה קודם הנחה, ספק אם נדחה או לא. זרק כזית אוכלין לבית טמא והשלים לאוכל שהיה שם ונעשה הכל כביצה, ספק אם חייב בכזית מפני שהשלים השיעור לטומאה. המוציא פחות מכשיעור אפילו בכלי פטור, שאין כוונת הוצאתו רק למה שבתוך הכלי ולא לכלי. לפיכך הוציא אדם חי ²⁸ במטה פטור אף על המטה. המוציא קופת רוכלין, אפילו יש מינין הרבה, אין חייב רק אחת, שם הוצאה אחת היא. קופה, אפי' מלאה חרדל, אין חייב עד שיוציא כל הקופה, שצריך להוציא לעולם כל החפץ.

הזורק או המושיט מרשות לרשות או מתחלת ארבע לסוף ארבע, תולדת מוציא וחייב. הזורק כלאחר יד פטור. זרק וקודם שנה קלטו אחר או גשרף פטור, שלא היתה כוונת זריקתו לכך. ואם נתכוון לכך חייב. חפץ קשור בחבל ואגדו בידו וזרקו, אם יכול למושכו לו פטור. זרק ונח ביד חברו ועמד חברו במקומו וקבלה, הזורק חייב. נעקר וקבלה פטור, שלא עשה הזורק הנחה. זרק ורץ וקבלו עצמו, אפילו חוץ לארבע אמות ברשות הרבים, פטור, שצריך להניח החפץ במקום שדעתו לגות בשעת עקירה.

27. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה כג) : פטור. וכן כל העושה מלאכה מן המלאכות חצי שיעור פטור. הוציא חצי שיעור.

28. ברמב"ם (הלכה כח) נוסף : שאינו כפות.

הזורק מרשות היחיד לרשות היחיד ורשות הרבים באמצע, אע"פ שעבר החפץ באויר רשות הרבים, והוא שיעבור למטה² משלשה, פטור. אבל אם עבר בפחות משלשה סמוך לארץ ונה על גבי משהו, אע"פ שנעקר או נתגלגל ויצא החפץ לרשות היחיד האחרת, הרי הוא כנשאר עומד ברשות הרבים וחייב. וכן הזורק מרשות הרבים לרשות הרבים ורשות היחיד באמצע אם³ עבר החפץ בפחות משלשה סמוך לארץ ונה על גבי משהו, אפילו חזר ונתגלגל לרשות הרבים שניה, הרי הוא כנשאר⁴ עומד ברשות היחיד וחייב. וכן הזורק והמעביר ארבע אמות ברשות הרבים זו עם רשות הרבים שניה, שארבע אמות בשני רשות הרבים מצטרפין, מפני שלא נח החפץ ברשות שביניהן. המושיט מרשות יחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים, אם רשויות היחיד לאורך רשות הרבים חייב, כהושטת עגלות הלוויים, אבל לרוחב רשות הרבים פטור.

המתכוין לזרוק שמונה אמות ברשות הרבים ונה בסוף ארבע, הואיל ואי אפשר לשמונה עד שיעבר ארבע ונעשה שיעור מלאכה חייב. לזרוק ארבע ונה בסוף שמונה פטור, אם לא חשב בעת זריקה בבל מקום שירצה ינוח שאו חייב. זרק לתוך ארבע ונתגלגל חוץ לארבע פטור. זרק חוץ לארבע ונתגלגל לתוך ארבע פטור, אם לא שנה על גבי משהו חוץ לארבע.

המוציא והמעביר צריך עקירה ממקום ארבעה טפחים על ארבעה והנחה בארבעה טפחים על ארבעה. ויד האדם חשוב כארבעה על ארבעה. היה אוכל והולך מרשות לרשות וחשב להוציא האוכל שבפיו מרשות לרשות חייב, שמחשבתו משוייא פיו מקום ארבעה. וכן העומד ברשות זו והשתין או רק ברשות שניה חייב, שמחשבתו משוייא כאלו עקר ממקום ארבעה. עמד ברשות זו ופי אמה בשנייה והשתין פטור. עמד ברשות זו ופשט ידו ונטל מים מעל גבי גומא מלאה מים והוציאו חייב, שהמים כמונחין בארץ. אבל כלי צף על המים ופירות בכלי ונטל מהפירות פטור. וכל שכן אם היו הפירות צפין על המים. וכן שמן על המים ונטלו פטור.

המוציא אינו חייב עד שיעקור ויניח. עקר ולא הניח, או הניח ולא עקר פטור. זה עוקר זה מניח שניהם פטורים. הושיט חפץ לחבירו ועבר תוך שלשה טפחים לארץ ברשות הרבים או ברשות היחיד, אפילו נטלו חבירו, הרי הוא כאלו נח וחייב הראשון. נתן זה או נטל חפץ מחברו וחבירו לא נטל ולא נתן אלא קבל, הוא חייב והמקבל פטור. הטעינו חבירו חפץ בידו או על גביו ויצא בו לרשות שניה חייב, שעקירת גופו כעקירת חפץ ועמידתו באותו חפץ כהנחת חפץ. ואם יצא כל היום ולא עמד בו ברשות שניה, ואפילו עמד לתקן משאו, פטור עד שיעמוד לנוח. וכן מי שחבילתו עליו רץ בה אפילו כל היום. ודווקא רץ אבל הלך מעט⁵ הרי זה עוקר ומניח ואסור.

עקר חפץ מרשות הרבים והלך פחות מארבע אמות ועמד, וחזר והלך פחות מארבע

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים יב, יג, טו.
2. צ"ל : למעלה.
3. ברמב"ם (פרק יג, הלכה טז) : באמצע פטור. ואם.
4. צ"ל : כנשאר.
5. ברמב"ם (הלכה ט) : מעט מעט.

אמות אפילו כל היום כולו מותר, אם עמד לנוח, אבל אם עמד לתקן משאו הרי הוא כמהלך וכשיעמד חוץ לארבע אמות לנוח חייב, ואם עמד לתקן משאו, עדיין הוא כמהלך ופטור עד שיעמד לנוח חוץ לארבע אמות.

קנה או רומח בארץ והגביה קצה הראשון וקצה השני מונח בארץ והעבירו כך כמה מילין פטור, הואיל ולא עקר כל החפץ מן הארץ. ואם משכו וגררו על הארץ חייב, שמגלגל עוקר הוא.

עקר חפץ מזוית זו להניחו בזוית אחרת המותרת ונמלך להוציאה פטור, שלא היתה עקירה ראשונה לכך. העוקר חפץ והניחו על חבירו כשהוא מהלך ובעת שרצה חבירו לעמוד גטלו מעל חבירו פטור, שעקר ולא הגיח.

שכה ופשט ידו מלאה פירות מחצר זו להכניסה בחצר שבצדה ונאבד קודם שיכנס⁶ וידו תלויה באויר רשות הרבים מותר להחזירה לחצירו, אבל להכניסה לחצר השנייה אסור, שלא יעשה מחשבת שגגתו. ואם הוציא ידו במזיד, תהא ידו כך באויר עד שתחשך, שקנסוהו שלא להחזירה.

מותר לטלטל ברשות הרבים בתוך ארבע אמות על ארבע אמות. ובאמה שלו מודדין. ואם ננוס⁷ באיבריו מודדין לאדם בינוני. והוא שנאמר בתורה: שבו איש תחתיו⁸, זהו שלא יטלטל חוץ למרובע זה, שהוא כמדת אורך אדם כשיפשוט ידיו ורגליו בו⁹. שנים, מקצת אמותיו של זה לתוך אמותיו של זה, מביאין ומטלטל¹⁰ באמצע, ובלבד שלא יוציא זה מתוך שלו לשל חבירו. שלשה ממלעין¹¹, האמצעי מותר בהם והן בו, ושנים הם ושו¹² אסורין זה עם זה. ואם כן מותר לאדם לעקור חפץ ברשות הרבים וליתנו לחבירו בתוך ארבע אמות, וחבירו לחבירו אפילו החפץ הלך למרחוק. וכיון שמותר אדם לטלטל בכל ארבע אמותיו, אם כן מטלטל באורך אלכסונו של מרובע זה, דהוי חמש אמה ושלשה חומשים. לפיכך, המעביר והזורק ברשות הרבים לא יתחייב עד חוץ לחמש אמות ושלשה חומשים. וכל מקום שנאמר מתחלת ארבע לסוף ארבע, רוצה לומר, חמש אמות ושלשה חומשים. אבל מכל מקום העוקר חפץ ממקום למקום אין מותר לו לעקור יותר מארבע אמות ומתחייב לא הוי עד אלכסונו.

עומד אדם ברשות היחיד¹³ ברשות הרבים ובלבד שלא יוציא חוץ לארבע אמות. ואם הוציא פטור, מפני שהוא ברשות אחרת. ועומד ברשות הרבים ומטלטל בכל רשות היחיד. וכן עומד ברשות הרבים ופותח ברשות היחיד, ברשות היחיד ופותח ברשות היחיד¹⁴. בהמה בחוץ וראשה בפנים, אובסין אותה. ובגמל עד שיהא ראשו [ורובו] בפנים, הואיל וצוארו ארוך.

לא יעמד ברשות היחיד וישתה ברשות הרבים, או להפך, אם לא מכניס ראשו ורובו

6. שם (הלכה כ): ונזכר קודם שיכניס.

7. שם (פרק יב, הלכה טו): ננס. 8. שמות טז, כט.

9. ברמב"ם (שם): בו בלבד יש לטלטל.

10. שם (הלכה טז): ואוכלין.

11. שם: ואם היו שלשה והאמצעי מובלע ביניהם.

12. צ"ל: החיצונים.

13. צריך להשלים עלפי הרמב"ם (פרק טו, הלכה א): ומטלטל.

14. צ"ל עלפי הרמב"ם (שם): הרבים.

למקום ששותה. במה דברים אמורים, כששותה בכלים נאים שצריך להן, שמא יוציא, אבל כלים כעורים שאין צריך להם, או שהבור בכרמלית, אפילו בכלים נאים אין צריך להכניס ראשו ורובו. עומד אדם ברשות הרבים וקולט מן המים המקלחין מן הצנור או מן הכותל ושותה. ובלבד שלא יגע בצנור או בכותל לקלוט, שאם מקום שנגע בו למעלה מעשרה בפחות משלשה טפחים סמוך לגג אסור, שנמצא כעוקר מעל הגג, שהוא רשות היחיד. או אם בצנור ארבעה על ארבעה, אפילו הצנור בתוך עשרה, אסור לקלוט ממנו מים. וחייב, לא הוי, מפני שלא נחו מים, שנוחלין הם.

זיו שלפני החלון היוצא באויר רשות הרבים, אם למעלה מעשרה טפחים מותר להשתמש עליו. וכן בכל הכותל עד עשרה טפחים התחתונים. שני זיחין ¹⁵ זה למטה מזה, אפילו שניהם למעלה מעשרה, אם בעליון רחב ארבעה אסור להשתמש עליו, שהוא רשות בפני עצמו ושתחתיו רשות אחרת ואסרו זה על זה, שאין שתי רשויות משתמשות ברשות אחת. אין בעליון ארבעה משתמש בשניהם ואם אין בתחתון ארבעה משתמש בשניהם ¹⁶, וכן בכל הכותל עד עשרה טפחים התחתונים. בתחתון ארבעה ועליון אין בו ארבעה לא ישתמש בעליון אלא כנגד חלונו בלבד, אבל שאר זיחין ¹⁷ שבצדדין של חלון אסור להשתמש מפני שזה תחתיו, שחלק רשות לעצמו.

כששתמש בזיו המותר לא יתן ויטול בו רק כלי חרס וזכוכית, שאם יפלו לרשות הרבים ישברו. אבל שאר כלים ואוכל אסור, שמא יפלו לרשות הרבים ויביאום. וכן שני בתים בשני צדי רשות הרבים והם שלו או עירבו, מותר לזרוק מזו לזו למעלה מעשרה ¹⁸, כששניהם שוין, כל דבר. אבל זו למעלה מזו אסור לזרוק רק כלי חרס וזכוכית, שאם יפלו לא יביאום שחרי נשברו.

פרק שביעי¹

רשות הרבים: מדברות ועיירות ושדות² ודרכין המפולשין להן. רשות היחיד: עמוד עשרה או חריץ עמוק³ ורחבי⁴ ארבעה על ארבעה או יתר, ומקום מוקף ארבע מחיצות גובהן עשרה וביניהן ארבעה על ארבעה, אפילו כמה מילין אם הוקף לדירה, כמדינה המוקפת חומה שדלתותיה געולות בלילה, ומבואות שיש להם כתלים שלשה ולחי ברוח רביעית, וחצר ודיר וסתר⁵ שהוקפו לדירה, ואפילו כלים, כספינה ומגדל עץ וכוורות ויש בהן גובה עשרה ברוחב ארבעה, עבי כתלי רשות היחיד, רשות היחיד, הואיל ועושה אחרים רשות היחיד כל שכן עצמו. אויר רשות היחיד עד לרקיע כרשות היחיד. אויר רשות הרבים כרשות הרבים עד עשרה טפחים, למעלה מעשרה טפחים מקום פטור.

15. צ"ל: זיחין.

16. ברמב"ם (הלכה ו): אין בעליון ארבעה ואין בתחתון ארבעה משתמש בשניהם.

17. שם: בשאר הזיו.

18. כן בנוסח אחר של הרמב"ם (הלכה ח) המובא במעשה רקח. עיין שם. לפנינו: זרק מזו לזו למעלה מעשרה פטור.

1. רמב"ם הלכות שבת, פרקים יד—טו.

2. כן ברמב"ם (פרק יז, הלכה א) כתביד תימנים. ברמב"ם שלפנינו: ושוחקים.

3. שם: תל שגובה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים על ארבעה טפחים, או יתר על כן. וכן חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב.

4. שם: וסתר. עיין לעיל, הלכות עירובין, פרק תשיעי, הערה 5.

תל ארבעה על ארבעה או יתר, גבוה משלשה ועד עשרה, ולא עשרה בכלל, הוי כרמלית. וכן חריץ ארבעה⁵ או יתר, עמוק משלשה ועד עשרה, וכן קרן הסמוכה לרשות הרבים, והוא מקום מוקף שלש מחיצות ורוח רביעית רשות הרבים, כגון מבוי שאין לו לחי או קורה ברוח רביעית, וכן הימים, הוי כרמלית. אויר כרמלית ככרמלית עד עשרה טפחים, ולמעלה מעשרה באויר הכרמלית מקום פטור⁶, אבל כל העומק המלא מים כקרקע עב הוי. הבור שבכרמלית, אפילו עמוק ורוחב מאה אמה⁷, ככרמלית. רשות הרבים שיש עליו תקרה, או שאין ברוחבה שש עשרה אמה, כרמלית. אצטבית⁸ שבין העמודים ברשות הרבים, ככרמלית. צדי רשות הרבים, ככרמלית. אבל בין העמודים, הואיל ורבים דורסין ביניהן הרי רשות הרבים.

מקום פחות מארבעה על ארבעה, וגבהו שלשה עד לרקיע מקום פטור. אבל פחות משלשה כארץ. אפילו קוצים וגלגלים, גבהן שלשה ולא רחבין ארבעה, מקום פטור. וכן חריץ שאין רחב ארבעה משלשה עד לרקיע⁹, וכן מקום המוקף שאין בו ארבעה, אפילו ארכו אלף מיל ורחבו ארבעה פחות שעורה, משלשה ומעל¹⁰ מקום פטור. וכן אויר רשות הרבים וכרמלית למעלה מעשרה מקום פטור.

מקום שיש בגבהו תשעה טפחים מכוונות ברשות הרבים, הרי הוא כרשות הרבים, בין רחב ובין קצר, מפני שרבים מכתפין עליו. יתר מתשעה או פחות, אם רחב ארבעה על ארבעה הוי כרמלית, אין בו ארבעה על ארבעה מקום פטור. גג הסמוך לרשות הרבים בתוך עשרה טפחים, הואיל ורבים מכתפים עליו אסור לטלטל בגג עד שיעשה בו סלם קבוע להתירו. עמוד ברשות הרבים גבוה עשרה ורחב ארבעה, הוי רשות היחיד, אין בעיקרו ארבעה ואין¹⁰ בגובה הקצר שלו שלשה, רשות היחיד (רחב ד). נעץ בו יתד אפילו פחות משלשה טפחים הואיל וראוי לתלות ביותר¹¹ ולהשתמש בו, וממעטו ונעשה כרמלית, ואין מודדין לו אלא מן ההיתר¹² ולמעלה. מלאהו כולו יתידות, מתמעט גבהו, שהרי תולין באותן יתידות ומשתמשין בהן.

חורי רשות היחיד כרשות היחיד, וכל חורי רשות הרבים, אם יש בחור ארבעה על ארבעה וגבוה עשרה הוי רשות היחיד, אין גבוה עשרה הוי כרמלית, אין רחבו ארבעה על ארבעה, הוי מקום פטור, אם גבוה שלשה, שכל פחות משלשה טפחים כארץ.

מקום פטור, מטלטל בו, אפילו ארוך כמה מילין, ומוציא ומכניס בו מרשות היחיד לרשות הרבים וכרמלית. כרמלית אסור לטלטל בו חוץ לארבע אמות מדרבנן, גזירה משום רשות הרבים. ואסור להוציא ולהכניס ממנו, לרשות היחיד והרבים, ואם הוציא והכניס פטור, ואם לא צריך לגוף הוצאה, כגון להעביר קוץ בכרמלית שלא יזקקו בו רבים, ואפילו להעבירו כמה אמות. מותר. אבל ברשות הרבים מוליכו פחות מארבע

5. שם (הלכה ד) : חריץ שיש בו ארבעה על ארבעה.
6. נראה שנשמט כאן עליידי הדומות וצריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה ה) : לפיכך מעל פני המים שבימים ושבתות עד עשרה טפחים באויר כרמלית ולמעלה מעשרה מקום פטור.
7. ברמב"ם (הלכה ו) שלפנינו : אפילו עמוק מאה אמה אם אין בו ארבעה. במעשה רקח מובא כעין נוסח מחברנו. עיין תשובות הרמב"ם פרימן, סי' נט.
8. שם : אצטבא. 9. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה ז) : שאין בו ארבעה על ארבעה ועמקו משלשה עד התהום.
10. כן ברמב"ם (הלכה ט) דפוסים ראשונים. ברמב"ם שלפנינו : ויש. עיין מגיד משנה, שם.
11. צ"ל : ביתד. 12. צ"ל : היתד.

אמות, וכן מת שהסריח יותר מדאי, ולא יכולין לעמוד אצלו, יוציאו אותו מרשות היחיד לכרמלית.

רשות היחיד, מטלטל בו אפילו כמה מילין. רשות הרבים, אם מטלטל בו, או זורק ומושיט, חוץ לארבע אמות, או מוציא ומכניס ממנו לרשות היחיד חייב. המוציא מרשות היחיד לרשות הרבים, או מכניס ומושיט וזורק, וכרמלית באמצע פטור. ואפילו הוציא¹³ חפץ מרשות הרבים והיחיד והניחו בכרמלית וחזר ועקר. לרשות שנייה, רשות הרבים והיחיד, פטור. הוציא או זרק, מרשות היחיד (מרש' הי') לרשות הרבים דרך מקום פטור חייב, שמהלך אינו כנח ועומד. עמד במקום פטור ונטל חפץ מרשות היחיד, או אדם¹⁴ העומד שם, והניחו ברשות הרבים או ביד אדם העומד שם פטור.

תל המתלקט גבוה עשרה מתוך אורך ארבע אמות הוי רשות היחיד. נעץ קנה ברשות היחיד, אפילו גבוה מאה אמה, רשות היחיד, והזורק מרשות הרבים על גביו חייב. אילן ברשות היחיד וגופו נוטה לרשות הרבים, וזרק ונח על גופו פטור, שאין הנוף הולך אחר העיקר. קנה ברשות הרבים ובראשו טרסקל וזרק על גביו פטור, שאין רשות הרבים אלא עד עשרה. הזורק חלב או בצק ארבע אמות ברשות הרבים, ונח נדבק בכותל, למעלה מעשרה כוורק באויר, למטה מעשרה כוורק בארץ. זרק למעלה מעשרה ונח בחור כל שהו פטור. זרק קנה ורומח ברשות הרבים, ונתקע עומד פטור, שמקצתו במקום פטור. זרק כלי גבוה עשרה ורחב ארבעה על ארבעה, מרשות היחיד לרשות הרבים פטור, שזה מוציא מרשות היחיד לרשות היחיד.

בור תשעה טפחים ברשות הרבים ועקר חוליא מקרקעיתו והשלימו לעשרה, אע"פ שעקירת חפץ ועשיית מחיצה באין כאחד, פטור. בור עשרה והשליך בו חוליא ומעטו מעשרה פטור, שהנחת חפץ וסלוק מחיצה באין כאחת.

זרק דף ונח על גבי יתדות ברשות הרבים ונעשה רשות היחיד פטור, אפילו היה כלי על גבי הדף, שעשיית מחיצה עם נחת כלי באין כאחת.

בור עשרה ורחב שמונה ברשות הרבים וזרק מחצלת מרשות הרבים¹⁵ וחלקה ברחבו לשנים פטור, שהרי עם הנחת הכלי בטלו המחיצות, ונעשה כל מקום מהן פחות מארבעה על ארבעה. בור עשרה ברשות הרבים ורחב ארבעה על ארבעה מלא מים וזרק בו חפץ ונח על גבי המים חייב, שאין המים מבטלין מחצות, מלא פירות פטור, שהרי מעטו הפירות שיעורו.

רק¹⁶ המים ברשות הרבים ואין בעמקו עשרה טפחים, בין רחב בין קצר, כרשות הרבים הוא, שרוב העם מדלגין עליו. עמקו עשרה או יתר הרי הוא ככרמלית, כשאר הימים, אם ברחבו ארבעה, שאין כרמלית פחותה מארבעה.

בור ברשות הרבים וחלון על גביו, אם הוא תוך ארבעה לכותל שאין אדם יכול לעבור, ממלא ממנו בשבת. ואם חלייתו גבוה עשרה פטור¹⁷. אשפה ברשות הרבים

13. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יד) : היחיד, או מרשות הרבים לרשות.

14. "ואפילו הוציא", ברמב"ם (שם) : המוציא. 15. צ"ל : מאדם.

16. ברמב"ם (הלכה כב) שלפנינו : ברשות הרבים. ואמעשה רקח מביא כנוסח מחברנו.

17. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כד) : רקק.

18. ברמב"ם (פרק טו, הלכה ט) : ... אבל אם היה מופלג אין ממלאין ממנו אלא אם כן היתה חוליתו גבוהה עשרה, שנמצא הדלי כשיצא מן החוליא יצא למקום פטור.

גבוה עשרה וחלון על גבה, והיא של רבים שאין דרכה להפנות, שופך לה מים בשבת. של יחיד לא ישפוך, שמא תתפנה ובא לשפוך ברשות הרבים.

אמת המים עוברת בחצר, גבוה עשרה ורחבה ארבעה טפחים או יותר, עד עשר אמות, לא ימלא ממנה אם לא עשה לה מחיצה עשרה בכניסה ויציאה. ויכול לתלות המחיצה. אם המחיצה למעלה מן המים צריך טפח יורד במים, ואם כלה במים צריך טפח למעלה להבדיל בין שני המים. ולא התירו כך מחיצה תלויה רק במים, שאסור טלטול מים¹⁹ מדרבנן. ואם אין האמה גבוה עשרה, או אין רחב ארבעה, ממלא בלא מחיצה. רחב יותר מעשר אמות, אע"פ שפחותה מעשרה טפחים גובה, לא ימלא בלא מחיצה, שכל יתר מעשר פרצה ומפסדת המחיצה, ואם גשאר מצד הפרצה פס מכאן ומכאן, או פס ארבעה רחב מרוח אחת, מותר לטלטל בכל החצר, ואין אסור רק למלאה. ובלא פס אסור לטלטל בכל החצר, שהרי נפרצה תחצר לים שהיא כרמלית.

אמת המים העוברת בכל החצירות²⁰, והתלוות פתוחות לה, אם אין בה כשיעור ואינה מופלגת מן הכותל שלשה טפחים ממלאין מהתלוות ממנה. מופלגת שלשה, לא ימלא אלא²¹ פסין הכתלים יוצא מכאן ומכאן, ונמצאת האמה כאלו עוברת בתוך החצר.

כצוצרה שהיא למעלה מן הים וחלון בתוכה על גבי המים אין ממלאין ממנה, אם לא עשו מחיצה גבוהה עשרה טפחים על גבי המים כנגד החלון שבכצוצרה, או תהיה מחיצה יורדת מן הכצוצרה כנגד המים ורואין אותה כאלו נגעה עד המים. וכשם שממלאין מזו, בשבת, שעשו לה מחיצה, כך שופכין ממנה, שהרי כל²² הכרמלית שופכין ויש²³ להתיר בתי כסאות שעל המים הואיל ויש בהן מחיצות מלמעלה.

חצר פחותה מארבע אמות על ארבע אמות אין שופכין מים בה, שיוצאין במהירות לרשות הרבים, אם לא עשה עוקה מחזקת סאתים, שזה חצי אמה על חצי אמה ברום שלשה חומשי אמה בתוך החצר, או ברשות הרבים בצד החצר, כדי לקבץ בעוקה המים, ואז ישפוך אפילו ששים סאין, ואע"פ שהמים יפוצו חוץ לעוקה. וצריך לבנות כפה על העוקה, שלא תראה ברשות הרבים. והחצר ואכסדרה מצטרפין לארבע אמות. ואם העוקה פחותה מסאתים שופכין לה מלאה. וזה בימות הגשמים, שיש לתלות רוב המים בגשמים, אבל בימות החמה, שיוודעים הכל שהמים באין מכחו, אין²⁴ מחזקת סאתים אין שופכין לה רק סאתים, פוחתה²⁵ מסאתים אין שופכין כל עיקר.

ביב ששופכין לו מים ויוצאין תחת הקרקע לרשות הרבים, וכן צנור כששופכין בו יוצא על הכותל לרשות הרבים, אפילו אורך הכותל והקרקע על הביב מאה אמה, אסור לשפוך על פי הצנור, שהמים יוצא מכחו לרשות הרבים, אבל שופך חוץ לביב ויורדין לביב, ודווקא בימות החמה, אבל בימות הגשמים שופך לביב, שאדם רוצה שיבלעו המים במקומן. ואם מהביב יוצאים המים לכרמלית, אפילו בימות החמה מותר, שלא גזרו על כחו בכרמלית. ועל כן מותר לשפוך על כותל הספינה והן יורדין לים. לא ימלא מן ספינה²⁶ בתוך עשרה, אם לא עשה מקום ארבעה על ארבעה טפחים

19. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יג): במים. 20. שם (הלכה יד): בין החצרות.

21. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יד): אלא אם כן. 22. צ"ל: על.

23. עיין לעיל, עמ' ריו, הערה 22. 24. צ"ל: אם. 25. צ"ל: פחותה.

26. ברמב"ם (הלכה כ): לא ימלא אדם מים מן הים והוא בתוך הספינה. ברמב"ם כתביד תימנים בנוסח מחברנו,

יוצא מן הספינה על הים. ואם הוא למעלה מעשרה מן הים מוציא זית כל שהו, משום היכר, וממלא, שדרך מקום פטור ממלא.
העומד בכרמלית והתגלגל מקצת ספר חוץ לארבע אמות ברשות הרבים, הופכו על הכתב ומניחו, גזירה שמא ישמוט כלו מידו ויעבירונו ארבע אמות. נתגלגל לתוך ארבע אמות גוללו אצלו. וכן אם נתגלגל לרשות היחיד גוללו אצלו. עומד ברשות היחיד ונתגלגל לרשות הרבים, אם תלוי באויר ולא הגיע לרשות הרבים לארץ גוללו אצלו, ואם לא, הופכו על הכתב.
היורד לרחוץ שם בים, כשעולה מגב עצמו, שמא יעביר מים שעליו ארבע אמות בכרמלית.

פרק שמיני¹

מקום שלא הוקף לדירה ותשמישו לאויר, כגון גנות ופרדסין והמקיף מקום מן הארץ לשמרו, אם המחיצות גבוהות עשרה טפחים הווי כרשות היחיד לחייב המוציא והזורק והמושיט מרשות הרבים בו. ואין מטלטלין בו אלא בארבע אמות אם יש בו יתר מבית סאתים, והוא מקום שיש בו חמשת אלפים אמה, ואם מרובע הוא, שבעים אמה ושירים על שבעים אמה ושירים. אבל בית סאתים או פחות מטלטלין בכלו. וכן עמוד גבוה עשרה ורחב בית² סאתים³ אין מטלטלין רק בארבע אמות. סלע שבים גבוה עשרה⁴ מטלטלי מתוכו לים ומהים לתוכו. גבוה עשרה, ורחבו מארבע עד בית סאתים, הואיל ומותר לטלטל בכלו לא יטלטל מתוכו לים ולא מהים לתוכו. יתר מבית סאתים, הואיל ואסור לטלטל בו אלא בארבע אמות מותר לטלטל בו בתוכו לים ומהים לתוכו.
מקום שלא הוקף לדירה שיש בו בית סאתים, וארכו בשנים⁵ כרחבו, שיהיה מאה על חמישים כחצר המשכן. מותר לטלטל בתוכו, אבל אם ארכו יתר על שנים ברחבו, ואפילו אמה אחת, לא יטלטל בו רק בארבע אמות. מקום שלא הוקף לדירה, אם פרץ בו פרצה יתר על עשר אמות גבוהה עשרה טפחים וגדרה לשם דירה, פרץ אמה וגדרה לשם דירה עד שהשלימה ליתר מעשר, מותר לטלטל בכלו. אפילו כמה מילין.
יתר מבית סאתים שהוקף לדירה, נזרע רובו הוי כגנה ואסור לטלטל בכלו⁶. ואם מקום הזורע יתר מבית סאתים, אסור לטלטל בכלו. נטע רובו הוי כחצר שמותר לטלטל בכלו. נתמלא מים, אפילו עמוקים הרבה, אם ראויין לתשמיש הרי הן כנטיעים ומותר לטלטל בכלו. אין ראויין לתשמיש אין מטלטלין אלא בארבע אמות.
מקום שלא הוקף לדירה ויש בו בבית שלש סאין וקרו בית סאה, קירוי מתירו, שפי תקרה יורד וסותם⁷ אסור, שאין אויר החצר מתירו. היה יתר מבית סאתים ומעטו באלנות אינו מעוט. בנה עמוד בצד הכותל גבוה עשרה ורחב שלשה או יתר⁸ פחות

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרק טו.
 2. ברמב"ם (הלכה ב): עד בית. ובמעשה רקח מביא כנוסח מתברנו.
 3. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (שם): מטלטלין על כולו. היה רחב על בית סאתים.
 4. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): פחות מעשרה. 5. שם (הלכה ד): פי שנים.
 6. ברמב"ם (הלכה ו) נוסף: נזרע מיעוטו, אם נזרע ממנו בית סאה מותר לטלטל בכלו.
 7. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ז): גפרץ במלואו לחצר ונפרצה חצר כנגדו, חצר מותרת.
 8. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ח): הרי זה מעוט.
- כשהיה זה הקרפף.

משלשה אינו מיעוט, שכל פחות משלשה כלבוד. וכן אם הרחיק מהכותל שלשה טפחים ועשה מחיצה, מעט. פחות משלשה לא עשה כלום. טח הכותל בטיט, אפילו אינו יכול לעמוד בעצמו, הוי מיעוט. הרחיק מן הכותל שלשה ועשה מחצה על גבי מחצה הועיל, עשה על גבי מחצה לא מועיל אם לא נבלעה מחצה התחתונה ואינה נראית, שאין מותר לטלטל בכלה הואיל והעליונה לשם דירה.

רחבה שאחורי הגנים¹⁰ יתרה מבית סאתים, אם פתח פתוח לתוכה לשם דירה ואחר כך הקיפה הוי כמוקפת לדירה ומטלטלין בכלה, ואי לא, לא יטלטל רק בארבע. רחבה פתוחה מצד אחד למדינה ומצד אחר לשביל המגיע לנהר עושה לחי לה מצד המדינה ומטלטל בתוכה, ומתוכה למדינה, וממדינה לתוכה.

יחיד ששבת בבקעה יתר מבית סאתים והקיפה מחצה, לא יטלטל רק בארבע. שנים¹¹ ששבתו יטלטלו, ובלבד שלא ישאר בית סאתים פנוי מכלים עד המחיצה שאין צריך להם, שאין¹² אסורין רק בארבע אמות. ואין קטן משלים לחסר השיעור¹³.

שלשה שהקיפו כדי צרכן וקנו שביתה ומת אחד מותרין עדיין לטלטל. קנו שנים שביתה ביתר בית סאתים ואחר בא שלישי אסורים רק בארבע אמות, שהשביתה גורמת ולא הדיורין. מקום רחב שלא הוקף לדירה, ופתוחים לו שני מקומות קצרים משני צדדים אין מצטרפת עמהם להיות כאחד לענין שלשה ששבתו לחסר השיעור, אלא הוא בפני עצמו, אם לא יחיד בזה ויחיד שנים באמצע, או שנים בזה ושנים בזה ואחד באמצע, שאז נותנין להם כל צרכן. הוא קצר(ה) ושנים החיצונים רחבים ויש להם פסין מכאן ומכאן, אז הוי כמקום אחד לחסר השיעור אפילו יחיד בכל אחד.

כל מחיצה שאין יכולה לעמוד ברוח מצויה, ושאינה גבוה עשרה, ועשויה לצניעה בלבד, או יש פרוץ מרובה על העומד, אינה מחיצה. פרוץ כעומד ואין בפרצה אחד יתר מעשר אמות מותרת. ואם יש צורת פתח, אפילו ביתר מעשר מותרת, אם לא פרוץ מרובה על העומד, מפרצות שלשה טפחים בכל פרצה, אבל פחות משלשה טפחים כלבוד, ואפילו פרוץ מרובה על העומד מותרת. כגון שהקיף בקנים או בחבלים, אפילו שתי בלא ערב וערב בלא שתי, ואין בין קנה וחבל לחבירו שלשה טפחים, אם יש עשרה טפחים מהארץ עד ראש הקנה, או חבל עליו, מותרת ושיעורים אלה הלכה למשה מסיני.

מחצה העשויה מאדם, בהמה וחיה כפותין שאין נדים, וכלים ואוכלים, כשירה. עשויה מאליה כשירה. מחצה שנעשית בשבת בשגגה מותר לטלטל בה באותה שבת, אם נעשית שלא לדעת המטלטל. ואם נתכון אדם לזו מחיצה שתעשה בשבת לטלטל בה, אפילו עשאה אותה העושה בשגגה, וכן אם נעשית במזיד, אפילו שלא נתכון זה לטלטל בה, אסור לטלטל בה. ומותר לעשות מחיצה של בני אדם בשבת שיעמד זה בצד זה, ובלבד שלא ידעו אותן העומדין שבשביל לעשותן מחצה הועמדו. והאדם שרוצה להשתמש בה לא יעמידנה, אלא אחר שלא לדעתה¹⁴.

9. הדברים מקוטעים ומשובשים ויש לתקנם עלפי הרמב"ם (הלכה ט): הרחיק מן התל שלשה ועשה מחיצה, הועיל. עשה מחיצה על שפת התל אינו מועיל, שהעושה מחיצה על גבי מחיצה אינו מועיל. נבלעה מחיצה התחתונה והרי העליונה קיימת, הואיל ונעשית העליונה לשם דירה והרי אין שם נראה אלא היא הרי זה הועיל ומותר לטלטל בכלה.

10. שם (הלכה י): הבתים. 11. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה יב): וכן אם היו שנים. שלשה. 12. אולי צ"ל: שאז. 13. כלומר, אין הקטן מצטרף לשנים. 14. ברמב"ם (הלכה כג): לדעתו.

אילן שאין גופו גבוה מן הארץ שלשה טפחים, ממלא בדיו ועליו תבן וקש וכיוצא
בם וקושרן בארץ (כי) שיעמד ברוח מצויה, ומטלטל תחת כלו. אבל יתר מבית סאתים,
אין מטלטל יתר מארבע אמות, שהרי לא הוקף לדירה.
צורת הפתח בכל מקום קנה מכאן וקנה מכאן גבוה עשרה טפחים, וקנה על גביהן,
ואפילו אין נוגע בקנים, ויש כמה אמות ביניהן. צורת פתח צריכה שתהא בריאה לקבל
דלת של קש. פתח ככפה, אם באורך רגלי הכפה עשרה טפחים הוי צורת הפתח. מן
הצד לא כלום, שאין דרך פתח בקרן זוית אלא באמצע.

פרק תשיעי¹

היוצא בכלי מלחמה שאין דרך מלבוש, כגון רומח וסיף וקשת, חייב. כלי מלבוש,
כשריון, כובע, מגעים², פטור. וכובע לבד, כשמהודק בראשו ויש משיחה או רצועה תחת
צוארו מותר, וכן נוהגין באשכנז³. אבל לא מהודק בראשו בחזקה אסור, שמא יגביהנו
הרוח ואתי לאתווי, אבל קובעי צמר אפילו בלא קשירה מהודקין היטב ומותר לצאת
בהן. ור"ח⁴ אוסר של לבד משו' אהל, שקשה ובולט טפח אהל⁵ של אשכנז הולך
ומשפע וירד למטה, ולא שייך ביה אהל.

גזרו שלא לצאת אף ב"ט בסנדל מסומר שסמרו לחזקו. מותר לצאת באבנט שיש
עליו חתיכות כסף קבועות, דכל תכשיט מותר, אם לא רפוי, שיבא להביאו בנפלו
לרשות הרבים. אשה שיצאה בטבעת החותמת, ואיש כשאינה חותמת⁶ פטורה ואסורה
לצאת, שמא תוציאה להראות לחבירתה. אבל איש בחותמת מותר, שאין דרכו להראות.
ונהגו כל העם לאסור לצאת בה"ג⁷; ודווקא בשבת, אבל ביום טוב, שאין אסור לטלטל,
מותר לצאת בטבעת, אפילו לרשות הרבים, וכן מנהג בישיבה וכן הלכה.

אשה שיצאה במחט נקובה חייבת, שאינה נקובה פטורה, ואיש להפך. זה הכלל,
כל היוצא בדבר שאינו מתכשיטו ואינו דרך מלבוש, כדרך הוצאתו חייב; תכשיטו רפוי
ויבא ליפול, אשה בתכשיט שדרכה להראות, פטורין. תכשיט שאינו נופל ואין דרך
להראות, כאצעדה שמניחין בזרוע ושוק, ודבוק בבשר מותרין לצאת.

לא תצא אשה בחוטי צמר ופשתן וברצועות הקשורין לה על ראשה, שמא תחלצם
בשעת טבילה ותעבירם ברשות הרבים. ואור"י⁸, דבכרוכות מיירי, אבל קליעות בתוך
שערות ראשה מותר, שאסור לסתור הקליעה, ולא משלפיא. אבל חוטי שער שמים באין

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים יט—כ : סמ"ג, לאוין סה.

2. צ"ל : ומגפים.

3. בסמ"ג (בדין תכשיטי אשה) וכן בספר התרומה סי' רנז, (שהוא מקור הדברים) : באשכנז ולותר.

4. שבת קלה, ב' ודבריו מובאים בתוספות שבת קלה, ב', ובעירובין קב, ב' (ע"י בפירושו לעירובין,

שם, שסתר את דבריו שבשבת). בספר התרומה מובאים הדברים בשם "יש מפרשין". עיין גם

רמב"ם, הלכות שבת פרק כב, הלכה לא.

5. צ"ל : אבל.

6. נראה שנשמט כאן עלידי הדומות וצריך להשלים עלפי הרמב"ם (הל' ג—ד) : חייבין. אשה

שיצאה בטבעת שאינה חותמת.

7. = בהלכות גדולות הל' שבת (מהדורת הילדעסהיימער, עמ' 88).

8. = ואומר רבי יצחק. מובא בסמ"ג שם (בסוף מלאכת הוצאה). ובתוספות, שבת נו, א, ד"ה במה.

בהן יוצאה. ולא ילדה בשל זקניה⁹, וזקניה של ילדה (לו אין בה בוששה חייבת). ולא בציץ שמנחת בין עיניה ועטרת זהב שמנחת בראשה, וכבלי(ה) רגליה (שמנחת), שלא תפסיע פסיעה גסה, כל אלה שמא יפלו. ולא בקטלא שבצוארה וגומי האף, וצלוחית פליטון הקבועה בזרועה — אין בה בושם חייבת — וכוס¹⁰ קטן עגול שמניחין בו שמן טוב ונקרא כוכלת¹¹, ופיאת שער שמנחת בראשה לראות בעלת שער, וכבול צמר שמקפת סביב לפניה, ושן שמנחת במקום שן שנפלה, ושן זהב שמנחת על שן שחור, או אדום שיש בשיניה. אבל שן [של כסף¹²], מותר, שאינו ניכר.

וכל שאסור לצאת ברשות הרבים אסור בחצר שאינה מעורבת, חוץ מכבול ופיאת שער שמותר בחצר, שלא תתגנה על בעלה.

כל שהוא אריג' יוצאה בראשה. יוצאה בחוטין שבצוארה, שאין חוצצין, שאין חונקת עצמה. וצבועין אסורין, שמא תראה לתברותיה.

כתב רבי' ברוך¹³: וחוטין חלולין, כעין תיכי חלילתא, מסקינן דמותר אפילו כרוכות סביב השערות, דליכא בהן חציצה, ואין צריכין להסירן משום חציצה. ואם מוזהבו שמקפדת בטנופן אסור בכל ענין, שיטנפו בטבילתה אם לא תסיר אותן.

ואומר רבי' ברוך¹⁴, שיכול להיות בכל ענין מותר לדידן, דלית לן רשות הרבים גמור. וכן אישפילגא¹⁵, מחט שאינה נקובה, וטבעת שאין חותמת, מותרין עתה, דכל רשות הרבים שלנו כרמלית. אבל לא יעמד אדם ברשות הרבים, וישתה וירוק וישתין ברשות היחיד, לא תימא לדידן לית לן רשות הרבים, אלא לדידן נמי אסור, הואיל ולדידתו ליכא אלא חד גזירה, פן יביא אליו הכלי ששתה בו. ונושקא¹⁶ של כסף וזהב, דהיינו מכבנתא, גם לדידן אסור, דכל שאסור מן התורה ברשות הרבים אסור לדידן אע"ג דלית לן אלא כרמלית. אבל אם תקועה הנושקא¹⁶ בשלשלת כסף, דאז הוי תכשיט, ולא (אסור לדידן) להראות עושר, או יש רונגילון (כל') מותר¹⁷. וכן רגילות עשירות להוציא בשבת מפתח של כסף ושל זהב ויש בה רונגילון¹⁸ שסוגרת מפתחי חלוקה, ועושות כן מפני יראת עבדים שגונבות מפתח תיבותיהם והוי תכשיט כמפתח שיצא בו רבן גמליאל¹⁹, ואע"פ שגערו בו חבריו, אדם גדול שני.

ואו' ר"י²⁰, שמותר לאשה לקשור בתי שוקיה ברצועיה, או משיחה, אפילו אין קשורין בבתי שוקיה כמו בירית. ובני אדם החבושים יוצאים בכבליהם, לפי שתקועין היטב. ובמנעל שלנו מותר לצאת במוך שבתוכו, ואפילו בשבת יכול ליתנו לכתחלה. דלא מצי נפיל.

ויוצאה בכליל זהב בראשה, שאין דרך לשאת כי אם אשה חשובה ולא מראה, ויוצאה

9. הרמב"ם (הלכה ט) פוסק שילדה יוצאת בשל זקניה. עיין טור סי' שג, ובבית יוסף שם.

10. ברמב"ם (הלכה ז) שלפנינו: בכיס. במעשה רקת מובא כנוסח מחברנו.

11. זו גירסת הערוך (ערך ככלת). ברמב"ם (שם) ובמשנה (שבת סב, א): כובלת.

12. השלמנו עליפי הרמב"ם (שם).

13. ספר התרומה, סי' רלט. מובא בסמ"ג, שם.

14. שם סי' רלט—רמ. מובא בסמ"ג, שם. 15. שם (סי' רלט): אישפילגא.

16. כן בסמ"ג. בספר התרומה (סי' רמ): טשקא.

17. בסמ"ג: או אם יש מחט באותה גושקא שסוגרת בה מפתחי מלבושה סביב צוארה והוא כמו אישפילגל בלע"ז, שהוא תכשיט.

18. שם: מחט. 19. ירושלמי, שבת פרק ה סוף הלכה א.

20. מובא בסמ"ג שם בשם רבי יצחק ברבי שמואל.

בציץ ובלחיי זהב, בזמן שהן תפורין בסבכה שעל ראשה כדי שלא יפלו. במוך הקשור באזנה, במוך שהתקינה לגדתה, ולא להצילה מטנוף, כי אם שמא יפול הדם על בשרה ויצערנה כשייבש. ויוצאה בה ואפילו אינו קשור, ואפילו עשתה לו בית יד, שאם נפל אינה מביאה, שמאוס. בפלפל ודבר שנותנת לתוך [פיה]²¹ מפני ריח הפה, ולא תתן בשבת לכתחלה. ויוצאה בקיסמין שבאזנה ורעלות שבצוארה ושכסותן וברדיד הפרוף, ופורפת לכתחלה בשבת על האבן והאגוז ויוצאה, ולא תערים ותפרוף אגוז, כדי להוציאה לבנה, ולא תפרוף על המטבע לכתחלה, שאסור לטלטלו, ואם פירפה יוצאה. ומותר לכתחלה ליתן אגוז בראש בתי שוקיים למתות אותם ברצועות אבנטו. ומותר לצאת בשני סרבלים מפני הצינה, אבל לא בשתי חגורות.

יוצאה אשה באבן תקומה ובמשקלה, שזה לרפואה. ואפילו אינה עוברת, שמא תתעבר ותפיל. יוצא אדם בקיסם שבאזנים²² ושכסנדלו, ואם נפל לא יחזיר. ובמוך וספוג שעל גבי המכה, ובלבד שלא יכרוך עליהן חוט או משיחה, שחוט ומשיחה חשובין אצלו ואינן מועילין למכה. ובקליפת השום ובצל שעל המכה וקושרו ומתירו בשבת. ובאספלגית ורטייה ומלוגמא שעל גבי המכה (ויוצא²³ בקליפת השום והבצל) וסלע הצינית וביצת החרגול וזן השועל ומסמר הצלוב וכל דבר שתולין משום רפואה, והוא שאמרו הרופאים שמועיל. בקמיע שריפא שלשה בני אדם, או שעשהו אדם שריפא שלשה בני אדם בקמיעין אחרים. אבל ריפא בתחבושת לא, דלא איתמחי כי אם בקמיעים. יצא בקמיע שאינו מומחה ובתפלין פטור, שהוציאן דרך מלבוש. יוצא בסנדל ברגלו יחיד כשרגלו אחד חולה, אבל לא כשהוא בריא. ולא יצא קטן במנעל גדול, ויוצא בחלוק גדול. ולא תצא אשה במנעל רפוי ומרופט²⁴ וחדש שלא יצאת בו שעה אחת מבעוד יום.

ואין²⁵ הקטע יוצא בקב שלו דברי ר' מאיר, ור' יוסי אוסר²⁶ פי' הר"ר יוסף דונבנדיט²⁷, שמדבר באדם שנקטעו שני רגליו, ועושה במקומו שתי דפוסי רגל של עץ וכוף שתי רגליו, והן כדוגמת אישקאץ, ונותן בהן ארכובותיו וקושר הסמוכות ליריכותיו והולך בדרך במקלות, וסבורים העולם שמחמת החולי הולך כן ולא מחמת שנקטעו רגליו. ור' יוסי אוסר לצאת באותם קבין, דילמא מיפסיק ואתי לאיתוינהו ארבע אמות ברשות הרבים. אבל חגיר, או שטווצו גידי שוקיו, מותר לצאת במקל בשבת, דאפילו ר' יוסי לא אוסר מטעם המקלות אלא מטעם הקב. אבל זקנים שמנענעים גופן אסור לצאת במקלות לסמוך בהן ללכת דרך ישר. וכן הורה ר"ת²⁸. או נקטר²⁹ של עץ אם יצא בו פטור. פקרון וציפה שבראשי בעלי חטטין, אם צבען בשמן, או יצא בהן שעה אחת מבעוד יום, יוצא בהן, ואי לא אסור. יוצא בשק עב ויריעה מפני הגשמים, ולא בתיבה וקופה ומחצלת. ומותר להוציא ולהניח דרך מלבוש

21. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה יב).

22. ברמב"ם (הלכה יג) שלפנינו: שבשניו. ובמעשה רקח מובא כנוסח מחברנו.

23. המוקף מובא לעיל. 24. הרמב"ם (הלכה טו) אינו מזכיר מרופט. עיין: שבת קמא, ב.

25. תיבה זו יש למחקה. עיין רמב"ם, שם. 26. שבת סה, ב.

27. מובא בסמ"ג שם (ושם: הרב ר' יוסף בר' משה המכונה דון בינדיט. בספר התרומה סוף סי' רמ: דאבנדיט. עיין: אורבך, בעלי התוספות עמ' 99). השוה תוספות, שבת שם, ד"ה הקיסע; יומא עה, ב, ד"ה הקיסע.

28. עיין במקורות שנוי בהערה הקודמת. 29. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה טו): אנקטמין.

על ראשו כר וכסת אם רכין ודקין כבגד, אבל קשין אסורין. יוצא העבד בחותם טיט שבצוארו, ולא של מתכת, שמא יפול ויביאנו. המתעטף בטליתו וקפלה מכאן ומכאן בידו או על כתיפו, אם נתכוין שלא יתקרעו ושלא יתלכלכו אסור, ואם להתנאות במלבושו מותר. יצא בטלית מקופלת ומונחת על כתיפו חייב, כגון לאחר שנתנה על כתיפו הגביה שוליה על כתיפו, אבל אם אחורי הטלית נופל מכתפיו לאחוריו, אפי' שני צדיה על כתיפו, מותר.³⁰ אבל יוצא בסודר שעל כתיפו, אפילו אין גימא קשורה לו באצבע. ואם כן מי שנפסק לולאות של יתר³¹, אומר הר"ם מ'³², שמותר לצאת בטליתו סביבו.³³ אבל אם הלולאות מוזהבות חשובים הם ואין בטלין אגב הטלית. ואסור לצאת בהם [משום³⁴] משוי. ולולאות משי, אין בידינו לברר אם בטלים, וראוי לאסור. ואותן לולאות אפילו משי התלויות באבנט, הואיל וראויות לקשור אחד מראשי המכנסים התלוין למטה כדי להגביהן מעל הארץ, מותר לצאת בהן יחף.

כל סודר שאין חופה ראשו ורובו, אסור לצאת בו. ואם³⁵ קצרה שאין רחבה, קושר שני ראשיה למטה מכתפיהם ונמצאת כמו אבנט ויוצא. יוצא בטלית שבשפתה חוטין ארוכין, אפילו אינו נוי לטלית, מפני שהן בטלין לגבי הטלית ואין מקפיד אם הן שם. לפיכך טלית שאינה מצויצת, הואיל והחוטין חשובין לו עד שישלים חסרונו ליעשות ציצית, חייב היוצא בה. והמצויצת הרי הם נוי ותכשיט הטלית ומותר.

לא יצא חייט במחט תחובה בבגדו, ונגר בקיסמו, ושולחני בדיגרו, וצבע בדוגמא שבאזניהם, וסורק במשיחה שבצוארו³⁶, ופטורין אע"פ שיצאו כדרך אומנתן, שלא הוציא כדרך המוציאין. הוב בכיסו, הואיל ואין דרך כיס זה להוציא בדרך אחר, חייב, אע"ג שאין צריך לגוף התוצאה.

פסק הר"ם מ'³⁷: אשה גזזה הרגילה לסינר מאחוריה לקבל דמה וקושרתו ברצועה לפניה, משוי הוא ולא תצא אפילו לכרמלית, דכל אצולי מטינוף משוי הוא. ולא דמי לסינר שתיקן עזרא שתתגר, פרק מרובה³⁸ ופ' המצניע³⁹, שפטורה מהוצאת הסינר, היינו סינר כעין מכנסים, לפניה ולאחריה, והוי מלבוש.

המוצא תפלין לובשן כדרך ונכנס וחולצן, וחוזר ללבוש זוג אחר עד שיכניס כולן. ואם הם הרבה ולא יפנה להכניסן עד שיחשיך, מחשיך עליהן עד שיכניס כולן. במוצאי שבת. ואם מתיירא להחשיך מפני גוים, מכסן ומניחן במקומן. מפני לסטים, נוטל כלן כאחת ומוליכן פחות פחות מארבע אמות, או גותנן לחבירו בתוך ארבע אמות וחבירו לחבירו עד שמגיע לחצר החיצון. ואם אין התפלין מקושרין ברצועותיהן קשר תפלין כהלכתן אין נזקק להן.

המוצא ספר תורה יושב ומשמרו ומחשיך עליו, ובסכנה מניחו והולך לו. ואם גשמים יורדים מתעטף בעור וחוזר ומכסהו ונכנס בו.

לא יצא חייט במחטו בידו, ולבלר בקולמוס ערב שבת סמוך לחשיכה, שמא ישכח

30. שבת קמז, א. 31. צ"ל : טליתו.

32. = ה"ר' משה מקוצי. סמ"ג שם (מונקאטש, דף קו, א).

33. בסמ"ג: בטליתו לבושה סביביו. בספר התרומה (שהוא מקור הדברים): מותר ללכת במקום שירצה וטליתו לבוש סביביו.

34. השלמנו על-פי הסמ"ג. 35. ברמב"ם (הלכה יט) מוסכים הדברים על סכנית.

36. שם (הלכה כא): שבאזנו. 37. = ה"ר' משה מקוצי. סמ"ג שם (מונקאטש, צו, ב).

38. בבא קמא פב, א. 39. שבת צב, ב.

ויצא. וחייב אחר ⁴⁰ למשמש בבגדו בערב שבת סמוך לחשיכה אם יש שום דבר (אבל ⁴¹ מותר לצאת בתפלין סמוך לחשיכה אם יש שום דבר), אבל מותר לצאת בתפלין סמוך לחשיכה, הואיל וממשמשן אינו שוכחן. שכח ויצא בתפלין ונזכר, מכסה ראשו עד שמגיע לביתו או לבית המדרש.

אסור להוציא ⁴² על הבהמה, שנאמר: למען ינוח שורך וחמורך וכל בהמתך ⁴³. חיה ועוף בכלל. הוציא וחמר אחר בהמתו ועליה משאוי פטור, אע"פ שנאמר: לא תעשה כל מלאכה כו' ובהמתך ⁴⁴, לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין הוא ואין לוקין.

אסור להשאיל ולהשכיר בהמה גסה לגוי, שלא יעשה בה מלאכה בשבת. ואסרו חכמים למכור בהמתו לגוי, ואפילו שבורה, שמא ישאיל וישכיר, ואם מכר קונסין אותו עד עשרה בדמיה ומחזירה, ומותר למכור על ידי סרסור, שהסרסור לא משאיל ומשכיר. ומותר למכור סוס, שאין עומד כי אם לרכיבת אדם והחי נושא עצמו. וכן אסור למכור לישראל החשוד למכור לגוי. ומותר למכור לגוי פרה לשחיטה ושוחטה בפניו. אבל לא ימכור סתם אפילו שור פטם, שמא ישהא ויעבד בו. בהמה דקה, במקום שנהגו אסור למכור.

ואומר ר"י ⁴⁵, דכל זה בימיהם, אבל אנו, שאנו מועטים, איכא הפסד מרובה אם לא נתיר למכור להם הכל. מהאי טעמא שרי למכור להם חטין ושעורים, משום פסידא, ומהאי טעמא אסור לקנות בהמות כדי למכור להם. אבל ר"ת אומר, שעתה ליכא למיחש לקול, שמא תשמע קול ישראל ותחרוש בשבילו כדשרינן גבי סרסור, שאין בקיאיין כל כך בקול, ומשום שאלה ושכירות נמי ליכא למיחש, שהרי אין רגילות עכשיו להשאיל ולהשכיר לגוי וליכא למיחש.

מי שהחשיך בדרך נותן כיסו לנכרי, אין עמו נכרי, מניחה על הבהמה כשמהלכת וכשתרצה לעמוד נוטלו מעליה, שלא תעמוד ואז לא תעקור ותניח. ולא ינהיג אפילו בקול כל זמן שהכיס עליה, שלא יהיה מחמר. אין עמו בהמה, נותנו לשוטה ולא לקטן, חרש ושוטה, לאיזה שירצה ⁴⁶. אין עמו כל אלה, מוליך פחות פחות מארבע אמות. ואם ירא מפני לסטים שיגזלוהו ממנו, יניחה עליו ורץ שלא יעמד כלל, וכשהוא על מפתן ביתו יורקנה בפנים כלאחר יד. ואפילו מציאה שבאתה כבר לידו, אבל קודם שבאת לידו אם יכול להחשיך עליה יחשיך, ואם לאו יוליכה כך. מושך ברשות הרבים הבהמה במתג ורסן הראויה לה, כשיר לסוס ואפסר לגמל וחסוני ⁴⁷ לנאקה וסוגר לכלב, אבל אין ראויה מחמת שהיא שמירה מעולה, בחתול בסוגר, או שהיא שמירה פחותה, כחבל בפי הסוס, משוי הוא. מושך שני בהמות שאין קשורים בשבת יחד, אבל לא ימשוך שני גמלים אפילו הקשורים מערב שבת, שדומה כמושך בהמות למכור — ולפיכך לא תצא בהמה בחותם ובזוג, ואפילו פקוק שאין לו קול, לא בצאורה ובכסותה — ומכניס חבלים לתוך ידו, והוא שלא יצא חבל תחת ידו טפת. וצריך שיהיה החבל שמפי הבהמה עד ידו גבוה מן הארץ טפח או יותר. ואם ⁴⁸ החבלים של בהמה אחת

40. צ"ל: אדם. 41. יש למחוק חיבות אלו.

42. צ"ל: להוציא משא. 43. שמות כג, יב. 44. שם כ, י.

45. = רבינו יצחק. מובא בסמ"ג שם (מונקאטש קי, א). והשווה תוספות, עבודה זרה טו, א, ד"ה אימור.

46. ברמב"ם (פרק כ, הלכה ז): היה עמו חרש ושוטה ואין עמו בהמה נותנו לשוטה. שוטה וקטן נותנו לשוטה. חרש וקטן נותנו לאיזה מהם שירצה.

47. ברמב"ם (הלכה ח): וחטם.

48. ספר התרומה, סוף ט"ו ר"ל. והשווה רמב"ם הלכות כלאים, פרק י, הלכה כא.

מצמר וחבירתה מפתח, אסור לכרוך בידו החבלים אפי' בחול משום כלאים דחבלים. לא יצא חמור במרדעת אם לא קשורה לו מערב שבת, ולא באוכף ואפילו קשור. ונותן בשבת מרדעת עליו ומטייל בחצר. אבל אין תולין לו קלסתר ⁴⁹ שבפיו. לא יצא גמל במטללתו ⁵⁰ אם לא קשורה בזנבו או בחטרתו מבערב, ולא תצא בהמה עקודת יד ועתודת ⁵¹ רגל.

אין תרגולין יוצאין בחוטין ורצועות שברגליהם, ולא העגל בעלו קטן ששמו לו ליכנע לחרישה, ולא בהמה בשבכה בפיה כדי שלא תשוך, ולא פרה בעור הקופר על דדיה שלא ינק ממנה העגל ⁵² כשישינה, ולא ברצועה שבין קרניה, בין לנוי בין לשמור עד שחקק לה בקרנה ויצאה ⁵³ באפסר הקשור, תחבו בזקנה אסור, שמא תנתחגו ויביאנו בידו ברשות הרבים.

זכרים יוצאים בעור קשור בזכרות שלא יפלו על הנקבות, ובלבם שלא יפלו בהם זאבים, ורחלים, יוצאים ואליהן למעלה קשורים שיפלו זכרים עליהם, או למטה שלא יפלו, ויוצאות מלפפות במטלית שיהא צמרם נקי, ועזים שקשרם שיבש חלבם. קשרן שלא יצא חלבם עד ערב שיחלוב, לא יצאו.

לא יצא סוס בזנב שועל ובוהורית שבין עיניו, ולא בהמה בקלסתר ⁵⁴ שבפיה, בסנדל שברגלה, בקמיע שאין מומחה לבהמה. אבל יוצאת באגד שעל גבי המכה וקשקשין שעל השבר, ושליה המדודלת בה, ופוקק לה זוג שבצוארה ומטלת ⁵⁵ בחצר.

ולא יסיר האוכף מעל הסוס, ולא המרדעת מהחמור בשבת, ואפילו בחצירו. ולא יצא סוס לרשות הרבים עם אוכפו, ויש מחמירין ⁵⁶ אפילו בפרומביא, וכל שכן באפסר עם פרומביא, דמשוי הוא. ופרה אסורה לצאת בחבל שבצוארה, שאין צריכה שמור שלא תברח, אבל עגל שמא יברח — מותר. ואומר רבי' ברוך ⁵⁷, שאסור להגיה זמם בחוטם העגל כמו שרגילין שלא יינק הפרה. אסור להעמיד הסוס במים כדי שיצטנן, גזירת שחיקת סמנין.

ומצווה אדם על שביתת עבדו ואמתו למגען ממלאכה, אם מלו (ולאכלו) [וטבלו] ⁵⁸ לשם עבדות וקבלו מצות עבדים. אבל לא קבלו רק שבע מצות מבני נח, הם כגר תושב ומותרין לעשות מלאכה לעצמן בפרהסיא. ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן היובל. וגר צדק הוא כישראל לכל דבר. וגר תושב שהוא לקיטו ושכירו של ישראל לא יעשה לרבו מלאכה, אבל לעצמו מותר.

פרק עשירי¹

אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים, להכיר בין שבת לחול. ועוד שלא יבא לטרות לפנות כלים.

49. ברמב"ם (הלכות שבת, שם הלכה יג) : קרסטל. 50. שם : במטוטלת.

51. צ"ל : ועקודת. 52. ברמב"ם (הלכה יא) : השרץ.

53. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם) : עז שחקק לה בקרניה יוצאה.

54. שם (הלכה יג) : בקרסטל. עיין הערה 49. 55. צ"ל : ומטיילת.

56. לשון הסמ"ג שם (מונקאטש, דף צה, ב). והשווה ספר התרומה, סי' רלו.

57. ספר התרומה, שם. ומובא בסמ"ג, שם. 58. הגהנו על-פי הרמב"ם (הלכה יד).

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים כה—כו ; סמ"ג, לאוין סה.

כל כלי שמלאכתו להיתר, ככוס וקערה וקורדום², מותר לטלטלו בכל ענין. כלי שמלאכתו לאיסור, כמכתשת ורחים, מטלטל לצורך גופו ומקום הכלי, אבל בשביל עצמו של כלי, כגון שלא יגנב, או מן החמה שלא תבקע, אסור. דבר שאינו כלי, כאבנים ומעות וקנים, אסור לטלטלן. אבן גדולה או קורה גדולה, אפילו ניטלת בעשרה, אם צורת כלי עליה מטלטלה. דלתות הבית, אע"פ שהן כלים, אם נתפרקו, ועפר וחול ומת וכן שמונה חי, אסורים לטלטל.

נוטל כלי לשמש בו דבר שאינו תשמישו, קורנס לפצע אגוזים, קורדום לחתוך דבילה, מגריפה לגרוף הגרוגרת, רחת לדחות בו³, מחט סקאין לפתוח דלת, מכתשת לישב עליה, מחט ליטול קוצ, ניטל קצה הנקוב או החד אסור לטלטלה, אם גמם⁴ היא ועוד לא ניקבה מותר לטלטלה.

מוקצה מחמת חסרון כיס, כמסר גדול ויתד מחרישה וסכין טבחים וחרב אושכפי וקורנס נפחים⁵ אסור לטלטלן, שמקפיד שמא יפסדו בטלטולן. מוקצה מחמת אסור, כגון שהדליקו בשבת ושולחן שהיה עליו מעות, הואיל ולא יכול לטלטלם בין השמשות עתה נמי שמסולק האסור אסור. מוקצה מחמת מיאוס, כגון ישן של נפט, מותר לטלטל אם צריך להן.

כל כלי הניטל שנתפרקו דלתותיו אפילו בשבת, כשדה תיבה ומגדל⁶, אם השברים ראויין למלאכה⁷ או לכסות פך וחבית מותר לטלטלן. כל כסני⁸ הכלים שיש תורת כלי עליהן נטלין, חבית טמון בקרקע ולכסויה בית אחיזה וכיסוי בורות שיחין ומערות מטלטלים כסוים, בלא בית אחיזה לא יטלטל. כיסוי התנור יטלטל אף בלא בית אחיזה. שני דברים, אחד שאינו נטל ואחד נטל, אם צריך לנטול⁹ מטלטל אפילו דבר שאינו כי על¹⁰ מיטלטל עמו, ואם צריך לשאינו ניטל לא יטלטלנו בדבר הניטל, כפגה שטמונה בתבן וחררה על גבי גחלים, תוחבן בכוש או בכרכר ונטלן, אפילו התבן והגחלים ננעריין בשבת. וכן לפת וצנן שטמוניין בעפר ומקצת העלין מגולין שומטן בעלה שלהן, אפילו העפר ננער. אבל ככר או תינוק על גבי האבן והקורה לא יטלטל האבן והקורה בככר ותינוק שעליה.

נוטל בנו ואבן בידו, אבל לא דינר, שאם יפול הדינר יטלנו בידו. בספר הר"מ מ' י"ג דוח בבן שיש לו געגועין על אביו, אבל באחר אסור אפי' באבן. מגביהין מעל השולחן עצמות וקליפין הראויין למאכל בהמה, אבל שאין ראויין אסור, אך ינער השולחן או

2. צ"ע, כי קורדום הוא כלי שמלאכתו לאיסור, עיין רמב"ם (פרק כה הלכה ז). ואולי צ"ל כרמב"ם (הלכה א) : קורנוס. עיין מגיד משנה, שם.
3. שיבוש יש כאן. וצ"ל כרמב"ם (הלכה ז) : לתת עליו אכל לקטן.
4. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה ח) : גלם.
5. ברמב"ם (הלכה ט) שלפנינו : של בשמים. וברמב"ם דפוסיים ראשונים כנוסח מהברנזי. ועיין בית יוסף, אורח חיים ס"י שח, שתמה על נוסח זה.
6. הדברים מקוטעים וצריך להשלימם עליפי הרמב"ם (הלכה יב) : מותר לטלטל אותן דלתות. וכן כל הכלים הנטלין בשבת שנשברו...
7. נראה שלפני מהברנזי היה נוסח הרמב"ם (שם) כמובא במעשה רקח : מעין מלאכה. ברמב"ם שלפנינו : מעין מלאכתם.
8. צ"ל : כסוי. 9. ברמב"ם (הלכה יד) : לדבר שמותר לטלטלו. 10. צ"ל : ניטל.
11. = הרב ר' משה מקוצי. סמ"ג שם (מונקאטש, דף קה, א). והשווה רמב"ם (הלכה טז).

המפה¹². וזה בשכח, אבל במניח אסור לנער. ופירוש מניח¹³, היינו שמניח דבר האסור כדי להיות שם כל השבת, אבל נותן שם מערב שבת כדי לטלטל למחר מותר לנער. כלי ואבן סותם נקביו מותר לטלטל, שהאבן כדופן. כלי מלא פירות ואבן בתוך הפירות, אם הפירות רטובין, כענבים ותותים, נוטל כמות שהן, שאם ינער הפירות יטנפו בארץ ובמקום הפסד לא גזרו.

שכח אבן על פי חבית מטה לצדה ונופלת. היתה בין חביות מגביהה עם האבן למקום אחר ומטה ונופלת. וכן שכח מעות על כר מער הכר ונופלין, אם צריך לכר לישב עליו, ואם צריך למקום הכר נוטל הכר והמעות עליו ויניח הכל במקום אחר, שאם ינער שם לא יוכל לישב שם. אבל הניח מערב שבת אבן על חבית ומעות על הכר, נעשו בסיס לדבר האסור, אסור לטלטל. אבן שבקירוי, אם ממלאין בה ואינה נופלת הרי היא כמקצת הקרויא ומותר למלאת, ואם לאו אין [מ]מלאין בה. בגד שעל קנה שומטו מעל הקנה.

פירות שאין מעושרין, אפילו חייבין במעשר [מ]דבריהם, או במעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו, או תרומה טמאה, או מעשר שני והקדש שלא נפדו כהלכתם, אסור לטלטל. אבל הדמאי, הואיל וראוי לעניים, וכן מעשר שני והקדש שנפדו, אע"פ שלא נתן החומש, מותר.

מטלטל ישראל תרומה, אפילו אינה¹⁴ ראויה לו. ומטלטל תרומה¹⁵ עם הטהורה או עם החולין אם היו שניהם בכלי אחד. במה דברים אמורים, בשהיתה טמאה¹⁶ למטה והיא¹⁷ הפירות המנטפין¹⁸ בקרקע, שאם ינער אותה יפסידו, אבל אם היו אגוזים ושקדים וכיוצא בהן, נוער הכלי ונוטל הטהורה או החולין ומניח הטמאה, ואם צריך למקום הכלי, בין שהחולין ושהטהורה למטה, בין למעלה, מטלטל הכל כאחד. מחבר אונים¹⁹ שחשב עליו מבעוד יום, אם למדום מותר לטלטל לישב עליהן למחר, ואם לא אסור. חריות של דקל שגורן²⁰ לעצים ונמלך עליהם מערב שבת לשיבה מותר לטלטל. וכן אם ישב עליהם מבעוד יום מותר לטלטל.

הקש שעל המטה לא יגענענו בידו, אבל מנענעו בגופו, ואם היה מאכל בהמה מותר לטלטלו. וכן אם עליו כר או סדין וכיוצא בהן מנענעו בידו, שהרי נעשה כמי שישב עליו מבעוד יום. המכניס קופה של עפר לביתו, ייחד לה קרן זוית מערב שבת מטלטלו בשבת ועושה בה כל צרכו.

אסור לבטל כלי מהיכנו, ליתן כלי לקבל שמן הנוטף מהגר. לפיכך אין נותנין כלי תחת התרנגולת לקבל ביצתה, אבל כופה הכלי עליו. וכן כופה על כל דבר שאסור לטלטלו, שהרי לא בטלו, שאם יחפץ יטלנו. אין²¹ נותנין כלי תחת הדלף ואם נתמלא

12. הדברים מקוטעים וצריך להשלים על-פי הסמ"ג: כמו מעות שעל הכר מער את הכר והן נופלות וכן באבן על החבית.

13. פירוש זה מובא בסמ"ג בשם רבינו יצחק. ועיין תוספות, שבת נא, א ד"ה או.

14. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כ): אף על פי שאינה.

15. צ"ל: תרומה טמאה.

16. כך הנוסח ברמב"ם (שם) דפוסים ראשונים. ברמב"ם שלפנינו: הטהורה. עיין כסף משנה שם, שהכריע בנוסח דפוסים מאוחרים.

17. צ"ל: זהו. 18. צ"ל: המטפין. 19. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כא): נדבך של אבנים.

20. שם: שגורן. 21. תיבה זו יש למחקה.

הכלי שופך ושונה. ואם הדלף לא ראוי לרתיצה לא (ל)יתן. נתן מותר לטלטל המים המאוסין שבו. שאין עושין גרף רעי לכתחלה.

חבית טבל שנשברה מביא כלי ומניח תחתיה, שאם עבר ותקנו מתקן. ונותן כלי תחת הנר לקבל בו ניצוצות, שאין בהן ממש מותר²² לטלטל הכלי. אין סומכין קורה שנשברה בספסל או בארוכות המטה, אם לא היו רווחים וכל זמן שיחפץ יטלה, שלא יבטל כלי מהיכנו. ופורסין מחצלת על גבי אבנים וכוורת דבורים בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, והוא שלא יתכוין לצור, שהרי נטלה בכל עת שירצה. וכופין הסל לפני האפרוחים שיעלו. עליו וירדו, שהרי מותר לטלטלו כשירדו מעליו.

בהמה שנפלה לבור מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, אם אין יכול ליתן לה פרנסה במקומה. ואם עלתה עלתה. ואפילו מבטל כלי מהיכנו מפני צער בעלי חיים²³. אבל לא יעלנה בידו. אין עוקרין בהמה, היה ועוף בחצר, אבל דוחין אותן עד שיכנסו. ומדין עגלים וסייחים ולא תרנגולת שברחה, שהיא נשמטת מן היד, ונמצאו אנפיה נסרטי²⁴. אבל דוחין אותה עד שתכנס.

כל כלי האורג והחבלים מטלטלן כדבר שמלאכתו לאסור, חוץ מכובד העליון והתחתון. לעמודים²⁵, שמא יתקן הגומות.

מכבדות תמרה שמכבדין הקרקע, הואיל ומותר לכבד בשבת רצפת אבנים, ולבנים שנשארו מן הבנין, הואיל וראוי להסב עליהן, ככלי שמלאכתו להיתר. ואם צובר האבנים הרי הקצם, אסור לטלטלן. חרש קטן מותר לטלטל אפילו ברשות הרבים, הואיל וראוי לכסות בו.

מותר להכניס לבית הכסא שלש אבנים מקורזלות לקנה ולהעלות אבנים לגג לקנה בהן. ירדו עליהן גשמים ונשקעו בטיט, אם רשומן ניכר אסור לטלטלן, ואפילו גדולה²⁶. ושיעורן²⁷ כמלא יד. אבל אדמה שקרובה להתפרך לא יטלטלה לקנה. היה לפניו צרור וחרס מקנה בצרור, אם החרס מאוגני כלים מקנה בחרס, צרור ועשבים, אם עשבים רכין מקנה בם, ואם לאו מקנה בצרור.

שירי מחצלות שבלו מטלטלן. שירי בגדים שאין בהם שלש על שלש לא יטלטל, שאין ראויין אפילו לעניים. שברי תנור מותר לטלטל. כירה שנשמטה אחת מיריכותיה לא יטלטל, שמא יתקן.

סולם של עליה אסור לטלטלן. של שובך מותר להטותו ולא להוליכה משובך לשובך²⁸. קנה שהתקינו בעל הבית לפתוח ולנעול בו ויש עליו תורת כלי הוי ככלי שמלאכתו להיתר. דלת שיש²⁹ לה ציר, אע"פ שאין לה³⁰, שהכינה לסתום בה מקום מוקצה והיא

22. צ"ל : ומותר.

23. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה כו) : לא גזרו. 24. שם : נתלשין.

25. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק כו, הלכה א) : וכן העמודים של אורג אסור.

26. הדברים משובשים וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם (הלכה ד) : אם רשומן ניכר מותר לטלטלן. אבן שיש עליה טנוף שודאי לקנה היא מותר לטלטלה ואפילו היא גדולה.

27. כלומר, השיעור של אבנים מקורזלות.

28. הרמב"ם (הלכה ז) מוסיף : קנה שמוסקין בו הויתים, אם יש עליו תורת כלי הרי הוא ככלי שמלאכתו לאסור. ויתכן שנשמט כאן עלידי הדומות (קנה—קנה).

29. צ"ל : שהיה. 30. צ"ל : שאין לה עתה.

נגררת שנוטלין אותה וסותמין בה ³¹, וכן מחצלת הנגררת — בזמן שקשורין ותלויין בכותל, סותמין בהן, ואם לאו אין נוטלין ³² בהן. ואם גבתין מעל הארץ נועלין מהן ³³. דלת שהוא לוח אחת ששומטין אותו ונועלין בה, אם לא היה לה למטה ³⁴ כמו איסקופה שמוכיח עליה שהוא כלי מוכן לנעול ³⁵ וכן נגר שיש בראשו גלוסקרא ³⁶ שמוכיח שמוכן לנעול, נועל [בו], אין בו קלוסטרט ותלוי וקשור בדלת, נועלין בו, וכן אם גיטל אגדו עמו, אבל אם אגדו קבוע בדלת והנגר נגרר כמו קורה ומניחין אותן בזוית ונוטלין ³⁷ לצורך, אסור לנעול בהם.

ופוסק ר"ת ³⁸, דהוא הדין דנגר שאין בראשו קלוסטרט ותיקנו לשם נגר די, שהלכה כר' יוחנן שפוסק כרבן שמעון בן גמליאל ³⁹, דלא בעי אלא הזמנה בעלמא ואין מצריך שום קשירה בנגר, אלא תורת כלי. ואע"ג חבפרק בתרא דעירובין ⁴⁰ פוסק שמואל הלכה כר' יהודה שמצריך קשירה בנגר, שמואל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן. ואע"ג שרבא מפ' דברי שמואל ⁴¹, לא סבירא ליה. ואע"ג שפוסק ר' יוחנן בירושלמי ⁴² כר' יהודה, היינו שאם לא עשה בו שום תיקון לשום נגר שצריך קשירה, מכל מקום יש מחמירין בדבר ⁴³ הואיל ורבא מפרש דברי שמואל.

מגורה של חליות אפילו קטנה לא יטלטל, שמא יחזירה, נראית כבעלת חליות, גדולה הניטלת בשתי ידיים אסור לטלטל מפני כבודה, קטנה מותר. מנעל שעל גבי האמם שומטין. מכבש בעלי בתים מתיר ולא כובש, של כובסין לא יגע, שמקצה מחמת חסרון כיס. וכן בגדי ⁴⁴ צמר אם יחדן לתשמיש מותר לטלטל, ואם לא יחדן אסור, שמקפיד עליהן. והשלחין בין של בעל הבית ואומן מותר, שאין מקפיד.

כל דבר מטונף, כרעי וצואה, מותר להוציא לאשפה ולבית הכסא. ואם הוא בחצר שאינו שם, כופה כלי עליו שלא יצא קטן לתתלכלך. רוק שעל הקרקע דורסו לפי תומו והולך. אין עושין גרף רעי לכתחלה בשבת נשאו ⁴⁵ מוציא אותו.

שמן שיוצא מתחת קורה של בית הברד וכן תמרים ושקדים המוכנים לסחורה, אפילו אוצר תבואה, מתחיל להסתפק בשבת, חוץ מגרוגרות וצמוקין שמקצה לייבש, בה"ג ⁴⁶: והיכא דאפסיק ⁴⁷ גרוגרות וצימוקים ליבושי ויבישו בין השמשות, ולא היה ידע בהו דיבישו והוו מוקצין וקיימין מדעתיה, שרי למיכל מנהון בשבתא, דאמר רב כהנא ⁴⁸: מוקצה שיבש ואין הבעלים מכירין בו מותר. וכן הלכה.

חבית שנתגלתה ואבטיה שנשברה, אפילו אין ראוין לאכילה, מניחין במקום המוצנע.

31. הרמב"ם (הלכה ח) מוסיף: וכן חדקים שסותמין בהם הפרצה. ויתכן שנשמט כאן עלידי הדומות (וכן—וכן).

32. צ"ל: נועלין. 33. צ"ל: בהן. 34. ברמב"ם (הלכה ט): למטה כן.

35. צריך להשלים עלפי הרמב"ם (שם): אין נועלין בה. בדפוסים מאוחרים נוסף עוד: ואם יש למטה אסקופה נועלים בה.

36. צ"ל: קלוסטרט. 37. צ"ל: ונועלין.

38. מובא בסמ"ג (בסוף לאוין סה). והשווה תוספות, שבת קכו, ב. 39. שבת קכו, א.

40. קב, א. 41. שם.

42. שבת פרק יז, הלכה ג; עירובין, פרק י, הלכה י.

43. לשון הסמ"ג. 44. ברמב"ם (הלכה יב): גזיר. 45. צ"ל: נעשו.

46. = בהלכות גדולות, הלכות שבת, פרק כד (מהדורת ווארשא, עמ' 43).

47. צ"ל דאסיק. 48. ביצה כו, ב.

49. צריך להשלים עלפי הרמב"ם (הלכה יד): מטלטלין אותו.

וכן קמיע שאין מומחה, אע"פ שאין יוצאין בו ⁴⁹. מותר שמן שבנר שהדליק באותה שבת אסור להסתפק באותה שבת ממנו, שמוקצה מחמת אסור. אוצר שמן ויין, אע"פ שמותר להסתפק ממנו, אסור להתחיל בו ⁵⁰ אלא לדבר מצוה, כגון שפנתו להכנסת אורחין ובית המדרש, וימלא ארבע וחמש קופות עד שיגמור. ולא יכבד קרקעיתו, ונכנס ויוצא בו ועושה שביל ברגליו בכניסתו וביציאתו.

כל שראוי לבהמה חיה ועוף המצויין מטלטלין, תורמוס יבש, שראוי ⁵¹, לצבי, חרדל, שראוי ליונים, עצמות, שראוי לכלבים, קליפין וגרעינין הראויין למאכל בהמה, שאין ראויין, אוכל האוכל חורקן לאחוריו ואסור לטלטלן. מטלטל בשר תפות, שראוי לחיה, בשר חי תפל ומלית, שראוי לאדם, וכן דג מלית, אבל תפל אסור לטלטלן. אבל שאין ראוי רק לשאין מצויין בינינו, כשברי זכוכית שראוי ⁵² לפיל, ולוף שראוי לעורבים, לא יטלטל, אבל בה"ג ⁵³ איתא: ושדר רב צמר בר פלטו ⁵⁴ ריש מתיבתא, דהלכה כרשב"ג ⁵⁵ דמכיר ⁵⁶ לטלטל, ושמא היינו להם שהיו מצויין ביניהם.

חבלי קש ועצים ⁵⁷ חרזין ⁵⁸, התקינן למאכל בהמה מטלטל, ואי לא לא, חבלי פאה ⁵⁹ ואזוב וקורנית ופגם ושאר תבלין, הכניסן לעצים לא יסתפק מהן כי אם למאכל בהמה, אין גורפין מאכל [מ]לפני הפטם באבוס כל דקרקע ⁶⁰. והכי שדר רב עמרם ריש מתיבתא ⁶¹, ואין מסלקין לצדידין. אבל ⁶² מותר לגרוף הפרורין מן התיבה בשבת, שאין שם לגזור, ונוטל לפני החמור ונותן לפני השור ולא מלפני השור ליתן לפני החמור, שמאכל שור מטנף מרירו ולא ראוי לבהמה אחרת, וכן עלים שריחם רע שאין בהמה אוכלת מהם, אסור לטלטלן.

אע"פ שאסור לטלטל המת, סכין ומדיחין בלא הזות אבר, ושומטין הכר מתחתיו, שיהיה מוטל על החול, ומניח כלי היקר ⁶³ ומתכות על כריסו, שלא תתפת, ופוקקין נקביו שלא יכנס בו רוח, וקושרין לחיו, לא שיעלה אלא שלא יוסיף, ולא יאמץ ⁶⁴ עינו, מוטל בחמה, או נפלה דליקה, מניח עליו ככר או תינוק ומטלטלו, אין שם ככר ותינוק, מצילתו מהדליקה, מוטל בחמה ואין מקום לטלטל באין בני אדם ויושבין משני צדידין, חם להם מלמטה, זה מביא מטתו ויושב עליה וכן זה, חם להם מלמעלה, זה מביא להם ⁶⁵ מחצלת ופורס על גביו וכן זה, זה זוקף מטתו ונשמט והולך וכן זה, ונמצא מחצה עשויה מאליה, מת שהסריח בבית שמתבזין ממנו מוציאו לכרמלית, שגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה, שהוא לא תסור ⁶⁶, ואם לבני אדם מקום אחר לצאת בו, אין מוציאין ממקומו, ויוצאים.

50. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה טו): להתחיל בו לפנותו.
51. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה טז): לעזים אבל לא את הלח, את החצב מפני שראוי.
52. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יז): לנעמיות, ולא חבילי זמורות, שראוי.
53. = בהלכות גדולות מהדורת הילדסהיימער, עמ' 99.
54. צ"ל: צמח בר פלטו. 55. שבת קכח, א. 56. צ"ל: דמתיר.
57. כן ברמב"ם (הלכה יח) דפוסים ראשונים. בדפוסים מאוחרים חסר, ועצים.
58. צ"ל: וורדין. 59. ברמב"ם (הלכה יח): חבילי סיאה, פואה.
60. צ"ל ע"פ הרמב"ם (הלכה יט): כלי וקרקע. 61. ע"י אוצר הגאונים שבת, התשובות, עמ' 143.
62. ספר התרומה סי' רנד. 63. ברמב"ם (הלכה כ): מיקר.
64. ברמב"ם: ואין מעמצין. 65. צ"ל: לו. 66. דברים יז, יא.

פרק אחד עשר¹

אסרו דברים הרבה משום גזירה. כגון לרפאות בריא, גזירה שמא ישחוק סממניו. כגון לאכול דברים שאין מאכל בריאים, כאזוב². ופיאה, אבל דבר שדרך בריא לשתות ולאכול, ככוסבר וכשות קרישונץ וחזרת³ אפילו מרפא — אוכל. שחה חלתית מערב שבת, שותה והולך אפילו בשבת. ושותה זיתום המצרי בכל מקום. שמן, שדרך בריא לסוך — סך, דרך חולה — אסור. חש במתניו לא יסוך יין וחומץ, וסך שמן. ולא של ורד, רק במקום שהבריאים סכין אותו. וסך שמן ומלח בכל מקום.

ואומר ר"י⁴: דווקא שמן, אבל חלב ושומן אסור, שנמחה והוי גולד. וכן כתב רבנו ברוך⁵, שצריך בימות החורף בפשטיא⁶ שלא יתננה סמוך לאש לחמם, מפני השמנונית הנקרש ועתה נמחה מעל⁷ ידו. אבל⁸ אם מערב שבת עירה ושפך חוצה המים והשומן מותר לחממה בשבת. אמנם הר"מ מקו⁹ נראה לו בזה יותר היתר מאסור. ובחול מותר לסוך חטטין מחלב ומאסור, אע"ג דסיכה כשתיה, הגי מילי משום תענוג, אבל משום צערא, כגון למכה, לחטטין מותר. אבל תינוקות אסור, שאין להם אלא תענוג, אבל יניח לגוי לסוכו, דלהזהיר הגדולים על הקטנים אין אסור, אלא דווקא כי ספו ליה בידים.

נגפה ידו ורגלו צומת ביך ולא בחומץ, היה ענוג אף ביין אסור. אבל בגבי יד ורגל מותר¹⁰.

חש בשניו לא יגמע בהן חומץ ויפלוט, אך בולע. חש בגרונו לא יערערנו בשמן, אך בולע שמן הרבה ואם נתרפא נתרפא. אין שפין השנים בסם, ואם כוונתו לריח הפה מותר. בתוספתא¹¹: אין שפין המצטכי פי¹² משתיק.

ואין נותנין חמין ושלג¹³ על גבי המכה ולא על גבי מוך שעל המכה¹⁴, אבל נותן חוץ למכה ושותת לתוכה. ונותן מוך יבש על המכה, ואם היה עתיק אסור, שהוא כרטייה. רטייה שפרשה על גבי כלי מחזירה, על גבי קרקע לא יחזירה. מניח רטייה על גבי מכה לכתחלה במקדש, שאין אסור שבות במקדש. ובכל מקום מקנח פי המכה ולא הרטייה, שמא ימרח.

סך וממשמש בבני מעים בבית אחת דווקא לשנות מחול. ולא יתעמל לדרוך על ראשו¹⁵ בכח עד שייגע ויזיע, או ילך עד שייגע, שאסור שייגע בשבת, שעמלו רפואה.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים כא—כב; סמ"ג, לאוין סה.

2. ברמב"ם (פרק כא, הלכה כא): כאזוביון.

3. שם (הלכה כב): הכסברא והכשות והאזוב. ועיין סמ"ג (מונקאש דף קט, ב).

4. מובא בסמ"ג (דף קו, א). 5. ספר התרומה, סי' רלח. מובא בסמ"ג (קו, ב).

6. צ"ל: בפשטיא. 7. צ"ל: על.

8. "אבל — בשבת" אין בספר התרומה שלפנינו וגם הסמ"ג לא מביאים. אבל במחזור ויטרי (עמ' 129) ובבית יוסף, אורח חיים, סי' שיח מובאים הדברים בשם ספר התרומה.

9. = הר"ר משה מקוצי, סמ"ג, שם. 10. רמב"ם, שם, פרק ב, הלכה ה.

11. שבת, פרק יג, ה"ז. (צוקרמנדל, עמ' 27) ולפנינו: אין לועסין מוסתכין (צוקרמנדל: מסתכין). בסמ"ג: אין לועסין המצטכי.

12. לשון הסמ"ג. 13. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה כו): ושמן.

14. הרמב"ם (שם) מוסיף: ולא על גבי מוך ליתנו על המכה בשבת.

15. שם (הלכה כח): על גופו.

לא ירחץ במים שמשלשלין ולא בטיט שטובעין ולא במי משרה באושין ולא במי קדרוס¹⁵ ומים רעים שבים הגדול, שהוא ים אגלטירא, כמו שכתוב בספר יוסיפון¹⁶ — שצער הוא, וכתוב: וקראת לשבת עונג¹⁷. עלה מיד מן המים, אע"פ שיש לו חטטין בראשו, מותר.

אין מתגרדין במגרדת ואם ידיו מלוכלכות בטיט וצואה גורד כדרכו. סך ומפרך לענג לאדם, אבל לא לבהמה. ואם היה לה צער מותר להסיר צערה בסיכה ופירוק. בהמה שאכלה כרשינין הרבה מריצין אותו¹⁸ בחצר בשביל שתרפא, ואם אחזה דם, מעמידה במים בשביל שתצנן.

אין מקיאים בסם, אבל להכניס ידיו לפיו ולהקיא מותר. ואסור לדחוס כרס תיגוק כדי להוציא רעי שלו, שמא יבא להשקות סממנין. ומותר לכפות כוס על הטיבור כדי להעלותו. וכן מותר ליחנק וללפף הקטן ולעלות אונים, בין ביד ובכלי, ולהעלות אונקלי, שכל אלה אין עושין בסמנין כדי לחוש לשחיקה.

אין כוברים תבן וכברה ולא יניח כברה שיש בו תבן ברוח בשביל שירד המוך, שהוא מרקד. אבל הנוטל¹⁹ תבן בכברה ומוליך לאבוס. אין מגבלין קמח קלי הרבה, שמא יבא ללוש קמח שאינו קלי. ומותר לגבול הקלי מעט מעט, אבל תבואה שלא הביא שלישי, שקלו אותה ואחר טוחנו טחינה גסה ונקראת שתות²⁰, מותר לגבול ממנה בחומץ הרבה בבת אחת, אם יהיה רך, אבל קשה אסור, שנראה כלש. וצריך לשנות, ליתן השתות ואחר כך החומץ.

מורסן אפילו אין ראוי לגבול אין גובלין אותו, שמא יבא לגבול העפר. ונותן מים על גב מורסן ומוליך כף שתי וערב ולא ממרס בידו, שלא יראה כלש. לא נתערב, מנער מבלי לכלי כדי שיתערב, ואפילו כור מורסן, בזה הענין מותר, ונותן לפני הבהמות.

לא יאכיל בהמה כבחול, כמו להאכיל גמל מאכל של שלשה בני אדם²¹, ולא להרביץ עגל וכיוצא בו לפתוח פיו וליתן בו כרשינין ומים בבת אחת, ולא יתן לתוך פי יונים ותרנגולין למקום שאין יכולין להחזיר, אבל מאכיל בהמה מעומד ומשקה מעומד. או נותן בתוך פי[ה] המים בפני עצמן וכרשינין בפני עצמן ובמקום שיכולה להחזיר, וכל שכן שיתן לפנייהם ואוכלין. וזה ביוני בית ואוזין ותרנגולין, שמוזנותם עליו. אבל אין מוזנותיו עליו, כחזיר ויוני שובך ודבורים, לא יתן לפנייהם לא מים ומוזן. ומותר להעמיד בהמתו על גבי עשבים מחוברין והיא אוכלת, אבל לא יעמידנה על גב דבר שהוקצה, ועומד בפניה כדי שתחזיר פניה לדבר המוקצה ותאכל ממנו. וכן ביום טוב. אסור לרדות הפת, שמא יבא לאפות. הדביק פת בתנור מבעוד יום וקדש היום, מציל ממנה מזון שלש סעודות ואומר לאחרים: ובואו תצילו לכם. ואע"פ שהרידוד אינו מלאכה, כשמציל לא ירדה במרדה, רק בסכין, כדי לשנות.

אסור לרחוץ ולהשתטף גופו אפילו בחמין[ן שהוחמו²²] בערב שבת, מחמי האור, גזירה משום מרחץ. ואפילו להזיע ואפילו לרחוץ אבר אבר עד שרוחץ כל גופו

15. שם (הלכה כט): סדום.

16. מובא בסמ"ג (קט, ב), ושם: אינגילטי רא, ובספר התרומה ס"י רמב, ושם: איגלאטירא.

17. ישעיה נה יג. 18. צ"ל: אושה. 19. צ"ל: נוטל. 20. ברמב"ם (הלכה לג): שתי.

21. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה לה): מאכל שלושה או ארבעה ימים.

22. השלמנו על-פי הרמב"ם (פרק כב, הלכה ב).

אסור, אך פניו ידיו ורגליו מותר כשהוחמו מערב שבת ואפילו בכלי. אבל הוחמו בשבת ואפילו פניו ידיו ורגליו מותר²³. ובחמי טבריא וכיוצא בהן בקרקע דווקא, אפילו כל גופו משטף. אבל אסור לרחוץ בחמי מערה, שיש לה הבל ודמי למרחץ. מחמם עצמו כנגד המדורה, ומשטף גופו מיד בצונן, אבל לא ישטף ואחר כך יחמם, שמפשיר מים שעליו. הביא סלון צוננן לתוך חמי טבריא הוי כחמין שהוחמו בשבת ואסורין ברחיצה ובשתייה. מניח קיתון מים כנגד האש להפיג צנתן ולא לחממן וכן פך שמן, נסך²⁴ במים ושמן ומחמם עצמו באש, והוא שלא יוחמו מים שעל ידו עד שתהא כריסו של תינוק גכזית. ומחמם בגד ומניחו על גבי מעין בשבת. אמבטי של מרחץ מלאה מים חמין לא יתן צונן בה, שהרי מחמין אותו ולא פך שמן. שהוא מבשלו. אבל נותן מים חמין לתוך אמבטי²⁵. מיחם²⁶ ממנו חמין מותר ליתן בו צונן להפשיר. וצק מים חמין לתוך צוננן או איפכא, והוא שלא בכלי ראשון. וכן קדירה רותחת, אע"פ שהסירה מהאש, לא יתן בה תבלין, אבל מלח יתן, שאינו מתבשל אם לא באש גדול. והמחמיר שלא ליתן אפילו מלח תבא עליו ברכה. ופסק ה"ר אליעזר²⁷, ש[א]ע"פ שאין בשול אחר בשול, מכל מקום יש בשול אחר אפייה, דקיימא לן כר' יוסי, דאמר²⁸ אין יוצאין בפסח במבושל אחר אפייה, שהבשול שאחרי כן מבטל האפייה. ולכך יש לזהר שלא יתן פת אפויה אפילו בכלי שני אם היד סולדת²⁹, דיש דברים מתבשלים אף בכלי שני. ובירושלמי דמעשרות³⁰ אית: מה בין כלי ראשון לכלי שני, א"ר בון: כלי ראשון אין היד שולטת, בכלי שני שולטת. א"ר יונה: אף בכלי שני אינה שולטת, אלא עשו הרחקה לכלי ראשון ולא עשו הרחקה לכלי שני. ואם³¹ צק מהקדירה לקערה יתן אפילו תבלין, שכלי שני לא מבשל. לא ישרה חלתית אפילו בצונן ושורה בחומץ. ואם שתה יום חמשי וששי הוי³² שורה בשבת בצונן ומניחו בהמה עד שיחם ושותה, כדי שלא יחלה אם פסק מלשתות. דבר שנתבשל או נשרה בחמין מערב שבת, אפילו הוא עתה צונן, שורהו ובחמין בשבת. לא בא בחמין מעולם מדיחו בשבת. בחמין אם לא היתה הדחתו גמר מלאכתו. נותן מים צוננן בשמש כדי שיחמו ומים יפים לתוך רעים לצנן ותבשיל לתוך הבור שיחא שמור.

מערב מים ומלח ושמן וטובל פתו או נותנו לתבשילו, הרבה אסור שנראה³³ כמוריס. מותר למלוח ביצה, אבל צונן אסור, שנראה ככובש, וכובש אסור משום מבשל. וטובל צונן ודוגמתו במלח ואוכל, מערב יין³⁴ ופלפלין לאכלן ולא יין ומים ושמן אפרסמון, שאין ראוי למאכל בריאים, וכיוצא בהם.

23. צ"ל על-פי הסמ"ג (במלאכת אופה): אסור. 24. צ"ל: וסך.

25. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ה): אמבטי של צונן.

26. כתובה כאן תיבה שאי אפשר לזהותה. וצ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ב): שפנה.

27. יראים, סי' קב (ליורנו, דף עז, ב) מובא בסמ"ג, שם.

28. פסחים מא, א. 29. עכ"ל היראים.

30. פרק ראשון סוף הלכה ד. ושם: אמר רבי יוסי בי רבי בון.

31. הם דברי הרמב"ם (הלכה ו). 32. צ"ל: הרי זה.

33. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה י): כעושה מלאכה ממלאכת התבשיל. וכן לא יעשה

מי מלח עזין, והם שני שלישי מלח ושליש מים, מפני שנראה.

34. ברמב"ם (הלכה יא): יין ודבש.

לש חרדל מערב שבת, ממחו בשבת אף בכלי ונותן בו דבש, והירושלמי אסור³⁵. שחלים טרופין מערב שבת, נותן בו בשבת שמן וחומץ ותבלין. שום מרוסק מערב שבת, בשבת נותן לתוך הגריסין, ובכללן לא יטרוף רק מערב.

פרק שנים עשר¹

הנוטל שער מגופו חייב משום גזון, לפיכך לא ירחץ בדבר שמשיר השער ודאי, כאהלאל, ומותר לחוף ידיו בעפר לכינה² ועפר פלפלין ודוגמתן, שאין מתכוין להשיר, ערב להשיר ודאי באינו משיר לחוף בו³.

לא יראה במראה מגבת⁴, אפילו קבועה בכותל, גזירה שישיר נימא מן השיער, שאין מתכת, רואה ואף אין קבועה.

מכבס חייב משום מלבן, וסוחט משום מכבס, ומטעם זה לא יקנח בספוג, אם לא יש לו בית אחיזה, ולא יכבס⁵ חבית מים בבגד שאין מוכן לה.

[נשברה⁶] חביתו בשבת מציל צורך השבת לו ולארחיו, להביא כלי תחתיה, ולא יביא כלי אחר ויקלוט, כלי אחר ויצרף, שמא יביא דרך רשות הרבים, ואם גזדמנו לו אורחים מותר, ולא יקלוט ואחר כך יזמין, אלא יזמין תחלה, הערים מותר, ולא יספוג ביק, משום סחיטה.

טיט שעל בשרו⁷ מכבסו מבפנים ולא מבחוץ, גזירת מכבס, ומותר לגרדו בצפורנו, ולכבס סודר אסור, ולגרד מנעל וסנדל, אבל סכין⁸, כר וכסת מקנח צואתו בסמרטוט, ואם של עור נותן מים עד שתכלה.

נתלכלך ידו בטיט מקנחה בזנב הסוס והפרה ובמפה, עשויה לאחוז בה הקוצין, הקשה, ולא במפה שמקנח ידיו, גזירה שיכבס המפה.

רחץ במים, מסתפג בטליתו⁹ ומביא בידו, ולא יסחטנה¹⁰ אפילו בביתו, שיאמרו רואיו כבס ושטח ליבש, וכל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור.

שתי [מטהרות יג] זו על גב זו, נוטל הפקק מבנתים ומחזיר הפקק למקומו, ופוקק

35. שבת, פרק ז, הלכה ב : כד יהיב משקין — משום לש, עיין סמ"ג, שם (במלאכת הלש) ובהגהות מיימוניות שם, אות מ.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים כב—כד ; סמ"ג לאוין סה.

2. ברמב"ם (פרק כב הלכה יג) : לבונה, עיין מגיד משנה.

3. הדברים משובשים, ברמב"ם (שם) : ערב דבר שמשיר את השער ודאי עם דבר שאינו משיר ודאי, אם היה הרוב מדבר המשיר אסור לחוף בו, ואם לאו מותר, עיין מגיד משנה.

4. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יד) : מתכת, 5. צ"ל : יכסה.

6. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה טז), 7. צ"ל : בגדו.

8. ברמב"ם (הלכה יח) : ואין מגרדין לא מנעלים ולא סנדלים חדשים, אבל סכין איתם ומקנחין את הישנים.

9. שם (הלכה כ) : באלונטיתו.

10. הדברים משובשים וקטועים, וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם (שם) : ואין חוששין שמא יסחטו, וכן מי שנשרו כליו במים מהלך בהם ואין חוששין שמא יסחטו, ואסור לו לשטחם.

11. השלמנו על-פי הרמב"ם (הלכה כא).

הלכות שבת

הביב בסודר, שלא יצופו המים על האוכלין והכלים, ולא יפקוק הביב כדי שירדו מים לבור, שמא יסחוט בעת שדוחק, שהרי הפקק שרוי במים. אסור לתקן בית יד של בגדים ולשברם שברים, כמו שמתקן בחול הבגדים כשמפבסן. ולא יקפל כליו אם לא אין לו כלי אחר להחליף, שאין ¹² מותר אם הוא בגד חדש לבן, שהוא מתלכלך מיד. ויקפלנו יחידי, אבל בשנים אסור. אסור להעביר סרק על הפנים משום צובע. אסור למלאת כר וכסת החדשים מוכין, שמא יתפור, אבל מחזיר המוכין אם יצאו. מי שנתסרכו ¹³ בגדיו בקוצים מפרשן בצנעה ¹⁴ שלא יקרע, נקרעו לא חייב כלום, שהרי לא נתכוין. מותר ללבוש בגד חדש ואם נקרע נקרע, ופוצע אגוז במטלית ולא חושש לקריעה.

התוקע חייב משום בונה. לפיכך כל דלתות המחברות לקרקע לא נוטלין ולא מחזירין, גזירה שמא יתקע. אבל דלת שדה תיבה ¹⁵ ושאר דלתות הכלים, נוטלין ולא מחזירין. נשמט ציר תחתונם חוזקן במקומן ובמקדש מחזירין, אבל ציר עליונם בכל מקום אין מחזירין ¹⁶, שמא יתקע.

אין גודלין ופוסקין שעל ¹⁷ הראש, שנראה כבונה. אין מחזירין מנורה של חליות ולא כסא ושולחן המפוצל, שנראה כבונה, ואם החזיר פטור, שאין בנין וסתירה בכלים, ואם רפוי מותר להחזירו. ואין רע ¹⁸ חליות של שדרה של קטן זו בצד זו, שנראה כבונה. אין עושין אהל עראי לכתחילה ולא סותרין, שמא יעשה אהל קבע. מותר להוסיף אהל ¹⁹ עראי בשבת, כמו טלית שפרוסה על העמודים, אף ²⁰ על הכתלים והיתה ברוכה קודם השבת, אם נשאר ממנה גג טפח מתוח הרי זה מותר כולה בשבת עד שיעשה אהל גדול.

אין גולין ²¹ הכילה, שהרי נעשה תחתיה אהל עראי. ומותר להניח מטה וכסא וטרסקל, ואע"פ שיעשה תחתיהן אהל, שאין זה דרך עשיית, לא אהל קבע ולא עראי. כל אהל משפע שאין בגגו טפח ולא בפחות משלשה סמוך לגגו טפח, הוי אהל עראי ועושהו לכתחלה פטור. טלית כפולה שעליה חוטין שהיא תלויה בהם מערב שבת מותר לנטותה ולפרקה, וכן הפרכת גוטה ופורק, ויזהר שלא יעשה אהל בשעה גטייתה, שאם היתה פרוכת גדולה תולין אותם שנים, אבל אסור ²². וכלה שיש לה גג אין מותחין אותה אפילו עשרה, שאי אפשר שלא תגבה מעט מעל הארץ ותעשה אהל עראי.

כלת חתנים שאין בגגה טפח ואין בפחות משלשה סמוך לגגה טפח, הואיל ומתקנת לכך גוטה ופורקה, והוא שלא תהיה משולשת מעל המטה טפח. פקק ²³ בו החלון.

12. אולי צ"ל : שאו.

13. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כד) : שנסתבכו. 14. ברמב"ם (שם) נוסף : ומתמהמה.

15. ברמב"ם (הלכה כה) נוסף : ומגדל.

16. שם : נשמט ציר התחתון שלהן דוחקין אותו למקומו, ובמקדש מחזירין אותו, אבל ציר העליון שנשמט אסור להחזירו בכל מקום.

17. צ"ל : שער. 18. אינו מובן. ברמב"ם (הלכה כו) : ואין מתקנין.

19. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כז) : על אהל. 20. צ"ל : או.

21. צ"ל : תולין. 22. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה לב) : אבל אחד אסור.

23. נראה שנשמט כאן עלידי הדומות וצריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ל) : החלון בזמן שהוא מתוקן לכך, אף על פי שאינו קשור ואינו תלוי מותר לפקוק.

כובע שעושים על הראש ויש לה שפה מקפת שעושה צל כמו אהל על לבוש, מותר ללבושו, ואם הוציא מן הבגדים סביב לראשו או כנגד פניו כמו אהל ומהודק על הראש ועל השפה שהוציאה קשה בו ביותר²⁴ כמו גג, אסור, שהוא עושה אהל עראי. בגד שמכסה פי חבית לא יכסה כלה, שנעשה אהל, אבל מכסה מקצת. היה המסנן בכפיפה לא יגביה קרקעית הכפיפה מן הכלי טפה, ולכסות כלים מותר²⁵, אבל כובע שהוא גדול ודמי לאהל אסור²⁶.

העושה נקב שעשוי להכניס ולהוציא, נקב שבלול התרנגולין שעשוי להכניס המאכל²⁷ ולהוציא התבל, חייב משום מכה בפטיש. וגזרו על נקב, אפילו להוציא בלבד או להכניס בלבד. ומפני זה אין נוקבין בחבית נקב חדש ואין מוסיפין בו, אבל פותחין נקב ישן והוא שלא יהיה הנקב למטה מן השמרים, שהרי זה עשוי לחזק. נוקבין במגופת חבית להוציא ממנה יין, ובלבד שיקבנה למעלה, אבל מצדה אסור, שהוא כמתקן כלי. שובר החבית כדי לאכול ממנה גרוגרות, חבלבד שלא יתכוין לעשות כלי. ומביא חבית יין ומתין ראשה בסיף לפני האורחים, שכוונתו להראות נדיבות לבו. וכן אסור לסתום כל נקב, וכן נקב החבית ואפילו בדבר שאינו מתמרח ולא בא לידי סחיטה, כגון שיסתום בצרור²⁸ או בקיסם, אבל הניח שם אוכל כדי להצניעו ונמצא הנקב נסתם מותר. ומותר להערים בדבר זה.

כל דבר שגמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש. מפני זה הגורר או המתקן כלי באיזה דבר שתיקן חייב. לפיכך אסור להשמיע קול שיר בשבת, בין בכלי שיר, ככנורות ונבלים ולהכות באצבע על הקרקע, או על הלוח, אחת כנגד אחת, או לקרקש²⁹ האגוז לתינוק, או לשחוק לו בזוג כדי שישחק, וכל כיוצא בזה אסור, גזירה שמא יתקן כלי שיר. אין מספקין ואין מרקדין ואין מטפחין בשבת, גזירה שמא יתקן כלי שיר. ולספק כלאחר יד מותר.

אין שטין על פני המים, שמא יתקן חבית של שייטין³⁰. והוא שיהיה לה שפה מוקפת שלא יעקור ממנה המים, שיהא הכר בינה ובין הים.

אין חותבין שפופרת קנה, שהוא כמתקן כלי. חתוכה, אפילו אינה מתוקנת, מותר להכניסה בנקב החבית בשבת כדי שיתקן³¹. לא יניח עלה של הדס ודוגמתו בנקב שבתחית, כדי שיקלח היין, שהוא כעושה מרוב בשבת. אין שורין³² תהרש ואין קורעין הניר, שהוא כמתקן כלי.

זמורה שקשורה בטפית ממלאין ממנה, אין קשורה לא ימלא, שמא יקטום ויתקנה³³.

24. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה לא) : והיה השפה שהוציאה קשה ביותר.

25. דעה זו, שהיא דעת הרשב"א (מובאת במגיד משנה), נוגדת את האמור לפני זה, שיש בכסוי כלים דין אהל. וצ"ע.

26. תוספות, ביצה לב, ב, ד"ה מלמטה. 27. ברמב"ם (פרק כג, הלכה א) : האורה.

28. ברמב"ם (הלכה ג) שלפנינו : בצרור קטן. במעשה רקח מובא כנוסח מחברנו.

29. כן בסמ"ג שם (מונקאטש, דף קיא, א). ברמב"ם (הלכה ד) : או אחת כנגד אחת... או לקשקש.

30. נשמט כאן על-ידי הדומות וצריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ה) : ברכה שבחצר מותר לשוט בתוכה, שאינו בא לעשות חבית של שייטין.

31. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ו) : ואין חוששין שמא יתקן.

32. צ"ל : שוברין.

33. כן ברמב"ם (הלכה ז) דפוסי ויגציאה ובמעשה רקח. לפנינו : ויתקעה.

אסור לחוף כל כסף בגרתקון, שהוא מלבנו, אבל חופפין אותו וכתול ונתר. וכל הכלים חופפין בכל דבר. ולא ידיח לפסין³⁴ וקערות, שהוא כמתקן, אם לא הדיחן³⁵ לאכול בהן סעודה אחרת באותה שבת. אבל כלי שתייה, ככוסות וקיתוניות, מדיחן בכל עת, שאין קבע לשתייה, ואין מצייעין³⁶ מלילי שבת לשבת.

לא יטביל כלים טמאים, שהן כמתקן, אבל אדם טמא מותר לטבול, שנראה כמיקר. הטביל כלים במזיד לא ישתמש בהן עד למוצאי שבת, שוגג ישתמש. ומותר להטביל מים טמאים ליתונן בכלי שאין מקבל טומאה, ככלי אבנים, ומטביל הכלי במקוה ויעלה המקוה עליהם ויטתרו.

מעבד חייב והמרכך עור³⁷, לפיכך לא יסוך רגלו שמן והוא בתוך המנעל חדש, אבל סך רגלו שמן ולובש מנעל אפילו חדש. וסך כל גופו שמן ומתעגל על גבי הטבלא³⁸ חדשה. וזה כשהשמן מועט כדי שיצחצח העור בלבד, אבל הלכה³⁹ כדי שירכך העור אסור, שהוא כמעבד. וזה בחדשים, אבל בישנים [מותר].

הממרח רטייה חייב משום מוחק. ואין מרוח באוכלין. ומנהג למרח תפוחים בפשטיא, והעושה מערב שבת טוב יותר⁴⁰. לפיכך אין סותמין גקב בשעוה, שמא ימרח, ואפילו בשמן אין סותמין הנקב, גזירה משום שעוה.

אסור לכחול בפור, שהוא ככותב. ואסור ללוות ולהלוות, שמא יכתוב. לא ישכור וישכיר פועלים בשבת⁴¹. אבל לשאול ולהשאל מותר. שואל מחבירו כדי יין ושמן, ובלבד שלא יאמר הלויני. אחד מוכר בפה או במסירה, אפילו שלא במאזנים⁴². ואסור לשקול⁴³ ולמדוד, בין בכלי מדה, בין ביד, בין בחבל.

אין דגין וחולצין ומיבמין ומקדשין, שמא יכתוב. אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין, שהוא כמקח וממכר. ואין מגביהין תרומות ומעשרות, שהוא כמתקן ודומה למקדיש. ולא יעשר הבהמה, שלא ירשום. אבל מקדיש פסחו בשבת וחגיגתו ביום טוב, ואין מקדישין⁴⁴ מי חטאת. הגביה תרומות בשבת ויום טוב, בשוגג יאכל השירים. הקדש, העריך והחרים אפילו במזיד, מה שעשה עשוי. וכן המקנה לחבירו דבר — קנה. מעשרין הדמאי בין השמשות ולא הודאי.

קרא שם לתרומת מעשר של דמאי או מעשר ודאי⁴⁵, ואפילו יחדם במקומם קודם השבת, לא יטלם בשבת. ואם רגילים כהן ועמי לאכול אצלו יאכלום, אך צריך להודיעם שמה [ש]מאכילים הוי תרומת מעשר ומעשר.

אסור להפיס ולשחק בקוביא, שהוא כמקת. ומפיס עם בני ביתו מנה גדולה כנגד

34. ברמב"ם (שם) : אלפסין. ועיין : ד"ר י. ברנד, כלי החרס בספרות התלמוד, עמ' יג—כו.

35. צ"ל : שהדיחן.

36. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (שם) : את המטות בשבת כדי לישן עליהן למוצאי שבת, אבל מצייעין.

37. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה י) : הרי זה מעבד וחייב. 38. שם : קטבליא.

39. אולי צ"ל : הרבה.

40. השווה : מרדכי, שבת, פרק כלל גדול, רמז שסב.

41. ברמב"ם (הלכה יב) : וכן אסור לקנות ולמכור ולשכור ולהשכיר, גזרה שמא יכתוב. לא ישכור אדם פועלים בשבת ולא יאמר לחבירו לשכור לו פועלים.

42. צריך להשלים עליפי הרמב"ם (הלכה יג) : אסור.

43. הרמב"ם מוסיף : למנות. 44. צ"ל : מקדשין. 45. ברמב"ם (הלכה טז) : מעשר עני.

קטנה, שאין מקפידין. חשבונות העתידין אסורין, שמא יכתוב שעברו לו כך יש הוציאנו כבר מותרין.⁴⁶

אסור לקרות בשטרי הדיוטות, שלא יהיה כחול, ויבא למחוק, ואסור לקרות ברומון"ץ, ואף בחול קרוב לאסור, משום מושב לצים.⁴⁷ וכן כתבים למצא חפץ אסירי בשבת. מיתו לעיין בהן בלא קריאה, נראה לר"י⁴⁸ שמותר. מונה ארחיו ופרפרותיו מפיו, ולא מן הכתב יקרא⁴⁹ שטרי הדיוטות. אבל לקרות שמות שעל טבלא וכותל מותר, דלא מיחליף בשטר. ולא יקרא בכתב שתחת הצורה והדיוקני. ואף לקרות בכתובים בשעת בית המדרש, גזירה משום בטול המדרש.

אסור לילך בחפציו בשבת, ואפילו לדבר לשותפו מה יעשה למחר, או איך יבנה בית זה, ובאיזה סחורה ילך למקום פלוני, כל כיוצא בזה. שנאמר: ממצא חפצך ודבר דבר⁵⁰, דבור אסור והרהור מותר. [ודוק' חפצין], אבל חפצי שמים⁵¹ לפסוק צדקה לעניים, ולילך לטריטאות לפקח רבים. ולשדך תינוקות ולהשכירם מלמד ספר ואומנות. ולבקר חולה ולומר: שבת היא מלועזק ורפואה קרובה לבא. ולהחשיך על התחום על עסקי כלה ומת להביא ארונו, לומר: לא מצאת שם לך שם ותמצאנו, לא מצאת במנה הביא במאתים, בלא הזכרת סכום מקח. ולהפליג בים הגדול בערב שבת לדבר מצוה, ויפסוק לשבות ולא שובת. אבל⁵² לדבר הרשות אסור פחות משלשה ימים להפליג בספינה, כדי שתתישב נפשו קודם השבת. ומצור לצידן אפילו בערב שבת מפליג לדבר הרשות. ומקום שנהגו שלא להפליג אין מפליגין. ולעבר ים האי שקוראין אינגלטירא דרך דייפא, כתב הרמ"ם⁵³: הואיל ורגילות לעבור ביום אחד כשיש להם רוח טוב, מותר ליכנס בספינה ובבוקר בערב שבת, אפילו שלא לדבר מצוה. וגם מותר להפר נדרים בשבת לצורך שבת⁵⁴, אפילו נפנו מבעוד יום להפר. ולרוץ בשבת לבית הכנסת והמדרש, ולחשוב חשבונות של מצוה, ולמדוד מדידת מצוה, כמקוה לידע אם בו שיעור מקוה, ובגד אם יש בו שיעור קבלת טומאה, כל אלה מותר.

ופעם אחת נפל כף חולבת בחמין בשבת, וצוה הר"מ מלונדרץ לשער בו בשבת. אבל לענוש מיתה ומלקות למתחייב, אע"פ שמצוה⁵⁵, שנאמר: לא תבערו בכל מושבותיכם⁵⁶, זו אזהרת בית דין שלא ישרפו החייב שריפה בשבת והוא הדין לשאר עונשין. בכלל ממצא חפצך הוא. בה"ג⁵⁷: אין שואלין בדבר שדים בשבת, ר' יוסי

46. הדברים משובשים. ברמב"ם (הלכה יח): אסור לחשב חשבונות שהוא צריך להם בשבת, בין שעבר בין שעתיד להיות, גזירה שמא יכתוב, לפיכך חשבונות שאין בהם צורך מותר לחשבם. כיצד, כמה סאין תבואה היה לנו בשנה פלונית, כמה דינרין הוציא בחתונת בנו...

47. השווה תוספות, שבת, קטז, ב, ד"ה וכל שכן.

48. במקורות שהיו לפנינו לא מצאנו דברים אלה בשם ר"י. ועיין בית יוסף, אורח חיים, סי' שז.

49. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה יט): כדי שלא יקרא. 50. ישעיה נח, יג.

51. צריך להשלים: מותרין. 52. רמב"ם, שם פרק ל, הלכה יג.

53. = הר"י משה מקוצי. סמ"ג, שם (במלאכת הוצאה).

54. הרמב"ם (פרק כד, הלכה ו) מבדיל בין הפרת נדר עלידי הבעל או עלידי האב לבין לישראל על הנדר אצל החכם. הפרה — בין לצורך שבת ובין שלא לצורך, ואילו לישראל אצל חכם דוקא לצורך שבת. ודעת מחברנו צ"ע.

55. נראה שנשמטה כאן תיבת "אסור". 56. שמות לה, ג. וצ"ל: לא תבערו אש...

57. = בהלכות גדולות. הלכות שבת, פרק כ (מהדורת וארשא, עמ' 40).

הלכות שבת

אומר: אפילו בחול. מפרסמין⁵⁸ החנפים בשבת, מפני קידוש השם.

לא יפקוד אדם גנותיו ונכסיו לירע מה צריכין. לא ילך עד סוף התחום ויתשיך, כדי שיקרב לחפצו במוצאי שבת. כגון לעשות דבר שאסור לעשותו בשבת, להביא פירות מחוברין, או לשכור פועלין. אבל מותר להחשיך לעשות דבר שמותר בשבת, כגון לשמור פרותיו, שהרי מותר לשומרן. ואם בא בהמה ואדם ליטול מהם גזער בם, שאין אסור כי אם הנאה שלא באה לידו, כגון להרויח, אבל לשמור מה שיש לו כבר מותר, דדומה לנועל ביתו מפני הגנבים. ולהכי מותר להחשיך עליהן ולהביא פירות תלושין, שהרי מותר על ידי מחיצות להביאן. ולהביא בהמה, שהרי מותר לקרוא לה והיא באה, אפילו הוא⁵⁹ מחוץ לתחום. אומר להבירו: לכרך פלוני אם⁶⁰ הולך למחר, שאם היה שם בורגנין היה הולך לשם בשבת.

אומר לפועל: הנראה, פ"י⁶¹; הנראה בעיניך שתוכל לעמוד, שתעמוד עמי לערב. אבל לא: היה נכון לי לערב. אסור לרוץ ולדלג בשבת, שלא יהא הלך שבת כחול. מטפס ויורד לבור אפילו מאה אמה ושותה, ומטפס ועולה, אסור להרבות בשיחה בטילה, שנאמר: ודבר דבר⁶², שלא יהא דבור שבת כדבור חול.

המשמר זרעיו מפני⁶³ תחיה לא יספק וירקד כבחול, שלא יטול צרור ויזרוק ארבע אמות ברשות הרבים.

כל דברים שהן אסורין משום שבות כאלה דווקא בעצמו של יום, אבל בין השמשות מותר לדבר מצוה, כגון לעלות לאלן להביא לולב ושופר, ולהוציא מכרמלית עירוב שעשה, וכן אם טרוד ונחפו וצריך לדבר שהוא משום שבות, בין השמשות מותר. אבל בלא מצוה וטרדא אסור. לפיכך אין מעשרין הודאי בין השמשות, אע"פ שהפרשת תרומה שבות, אבל מעשר הדמאי.

אין בית דין מצוין להפריש קטן בשבת בשבות, כגון לתלוש מעציץ נקוב⁶⁴, או טלטול כרמלית, ואם הניחו אביו, אין ממחין בידו.

פרק שלשה עשר¹

דבר המותר לעשות, ואפשר שתעשה מלאכה בגללה, אם לא נתכון לאותה המלאכה מותר. כגון לגרור מטה וספסל ולא נתכון לחפור חריץ בקרקע בגרירתו. ומסיק עולא דבגדולים אסור². ורוחץ ידיו בעפר הפירות והוא שלא יתכון להשרת שיער. פרצה דחוקה נכנס בה ואפילו הוא משיר צרורות. וכן כל דבר שאין מתכוין כגון זה מותר. אבל אם אי אפשר שלא תעשה המלאכה, כגון שצריך לראש העוף וחתך ראשו, אע"פ

58. בה"ג, שם, פרק כג (עמ' 42). 59. צ"ל: היא. 60. צ"ל: אני.

61. מובא בסמ"ג, שם (מונקאטש, דף קיב, א) ובתוספות, עבודה זרה ה, א, ד"ה הנראה. וצ"ל: אומר לפועל: הנראה שתעמוד עמי לערב. פירש ר"י: הנראה...

62. ישעיה נח, יג.

63. צריך להשלים על"פי הרמב"ם (הלכה ט): העופות, ומקשאו ומדלעיו מפני.

64. צ"ל על"פי הרמב"ם (הלכה יא): שאינו נקוב.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים א—ב; סמ"ג, לאוין סה.

2. שבת כט, ב. ושם לפניו: מותר. וכן גם בסמ"ג (במלאכת החורש). ועיין תוספות, שם, ובפסחים כה, ב, ד"ה אביי, שדוחים גירסת מחברנו. עיין גם במגיד משנה ובכסף משנה (פרק א, הלכה ה).

שאינו סוף מחשבתו להריגת העוף, חייב, שאי אפשר לחתיכת ראש בלא הריגה. מלאכה שאין צריכה לגופה, כגון כבה הנר, שהוא צריך לשמן או לפתילה ולא צריך לגוף הכבוי, והרי נתכון לכבות, והמעביר קוץ ארבע אמות ברשות הרבים, ומכבה גחלת שלא יזוקו בה רבים, אפילו אינו צריך לגוף העברה וכבוי רק להרחיק והזיק, פסק המיימון³ שחייב, כר' יהודה, והתוספות⁴ פסקו כר' שמעון, דפטר.

נתכון למלאכה ונעשית אחרת שלא נתכון לה, כגון זרק אבן וחץ להרג חבירו, ועקר אילן בהליכתו ולא הרג פטור. קל וחומר, אם נתכוין בכרמלית ועברה לרשות הרבים, שפטור. נתכון לעשות דבר מותר ועשה מלאכה, כגון נתכוין לחתוך תלוש ותתן מחובר אין חייב כלום.

נתכון ללקט תאנים שחורזות ולקט לבנות, ללקט תאנים ואחר כך ענבים, ונהפך הדבר, אע"פ שלקט כל שחשב, הואיל ולא נעשית כוונתו פטור, שלא אסרה תורה רק מלאכת מחשבת.

לפניו שתי נרות דולקות⁵ ונתכון לכבות או להדליק זו, וכבה והדליק אחרת חייב, שהרי עשה מהמלאכה שחשב לעשותה, ודומה לנתכון ללקט תאנה זו ולקט תאנה אחרת. או להרוג זה והרג זה, שחייב. אבל נתכון להדליק ראשונה ולכבות שנייה, ונהפך הדבר וכבה ראשונה והדליק שנייה פטור. כבה זו והדליק זו ובנשימה אחת חייב, שאע"פ שלא הקדים ההדלקה, הרי לא איחרה. וכן כל כיוצא בזה. כל העושה מלאכה כמתעסק ולא נתכוון לה פטור.

נתכון למלאכה ונעשית ביותר מכוונתו חייב, כגון נתכון להוציא משא לאחריו, דהוי שמירה פחותה, ובא לפניו, דהוי מעולה ויותר מכוונתו. אבל בפחות מכוונתו, כגון, לפניו ובא לאחריו פטור. חגור בסינר והשליך המשא בין בשרו לחלוקה, כיון שבא זה ממשא שדרכו להוציאו חייב, שכן דרכו להיות חוגר⁶.

נתכון למלאכה גדולה חייב בה משעשה כשיעור, כגון נתכון לכתוב שטר, אפילו לא כתב רק שתי אותיות חייב. מלאכה שיכול יחיד לעשותה ובא שני וסייעו, בין עשה זה מעט תחלה ואחר כך זה מעט, או שעשאוהו שניהם מתחלה ועד סוף, כגון שאחזו שניהם בקולמוס וכתבו, פטורין. אין יכולין לעשותה יחיד ועשאוהו שניהם מתחלה ועד סוף שניהם חייבים ושיעור אחד לשניהם. זה יכול לעשותה לבדה ושני לא יכול ובא וסייע ליכול, יכול חייב ושאינו יכול פטור.

כל המקלקלין פטורין, כגון חבל בחבירו או בבהמה דרך השחתה, או קרע בגדים ושביר כלים פטור. חפר גומא ולא צריך רק לעפרה, מקלקל ופטור, אפילו עשה מלאכה. הואיל וכוונתו לקלקל. מקלקל על מנת לתקן, כגון סותר על מנת לבנות במקומו, או מחק כדי לכתוב במקומו, או חפר גומא כדי לבנות בתוכה יסודות, חייב כשיעור⁷ המתקן.

3. שם הלכה ז.

4. שבת ג, א, ד"ה הצד ; זכחים צב, א, ד"ה במלאכה. והדברים מובאים בסמ"ג (במלאכת הצד).

5. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה י) : או כבויות.

6. ברמב"ם (הלכה יג) : בין שבא זה המשא, שדרכו להוציאו בדרך תזאת, לפניו, בין שבא לאחריו, חייב, שכן דרכו להיות חוגר.

7. צ"ל : ושיעורן כשיעור.

עשה מלאכה מקצתה בשגגה ומקצתה בודון, פטור מקרבן עד שיעשה שיעזר כלה מתחלה ועד סוף בשוגג.

חולה שיש בו סכנה עושין כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום, שדחיה שבת אצל סכנת נפשות, ואפילו בספק, כגון ספק צריך לחלל שבת עליו, או אמר רופא לחלל ורופא אחר אמר אין צריך, מחללין עליו, ואומר ר"י⁸, כי כל בני אדם חשובים בקיאים במקצת וספק נפשות להקל.

אמדותיו ביום שבת שצריך למלאכה זו שמונה ימים, לא ימתין עד לערב ואז לא יחלל רק שבת אחד, אלא מחללין לשחוט ולבשל ולכל דבר, אפילו למאה שבתות בשבילו, ועל ידי גדולי ישראל ולא על ידי קטנים ועבדים ונשים וגוים, שלא תהא שבת קלה בעיניהם, ואסור להתמהמה בחלול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר: וחי בהם⁹, ולא שימות.

החושש בעיניו, שיש ציר או דמעות שותתות מרוב כאב, או דם שותת מהן, הרי זה בכלל חולי סכנה, וכן שיש לו מכה בחלל גופו מן השפה ולפנים, בין במעין ופיו וכבדו, וגב היד וגב הרגל, וחום שסמר הבשר, מחללין בלא אמידה, וכל חולי [ש]הרופאים אומרים שיש סכנה, אפילו בעור הבשר מבחוץ, מחללין על פיהם, בלע נימא של מים מחמין לו ועושין כל צרכי רפואה, וכן שנשכו כלב שוטה, ואחד מזולזי¹⁰ עפר ואפילו ספק ממיתין.

חולה שאמדותיו רופאים להביא לו כגרוגרת, ורצו עשרה והביאו לו עשר גרוגרות בבת אחת, כולן פטורין מכלום, ואפילו הביאו בזה אחר זה, ואפילו הבריא בראשון, שכלם ברשות הביאו.

צריך לשתי גרוגרות ולא מצאו רק שתיים בשני עוקצין ושלש בעוקץ אחד, כורתין עוקץ השלש אפילו לא צריך רק לשתיים, שלא להרבות בבצירה וכן כיוצא בזה, בשל לחולה ואכל והותיר, אסור לבריא לאכול מהמותר, גזירה שמא ירבה בשבילו¹¹, וכן כיוצא בזה.

חולה שאין בו סכנה עושין כל צרכו על יד גוי, כגון לומר לגוי לכחול עינו, לבשל ולאפות לו, וצרכיו שאין בהן מלאכה, כגון להעלות אונים ואונקלי ולהחזיר השבר, אפילו ישראל עושה.

חיה משיתחיל הדם לשותות עד שתלד, ואחר שתלד שלשה ימים, אפילו אמרה אין צריכה אני, מחללין, חותכין הטבור וקושרין אותו, וקוראין לה מיילדת, ובשעה שצועקת בחבליה, ואפילו סומא, שמתישבת דעתה בנר, צריכה שמן¹², וכל שאפשר לשנות בשעת הבאה משנה, כגון שתביא לה חברתה כלי חלוי בשערה, ואם אי אפשר מביאה כדרכה.

משלשה ועד שבעה, אמרה אין צריכה אני, אין מחללין, שתקה וכל שכן אמרה

8. מובא בסמ"ג (מונקאטש דף קז, ב) בשם רבי יצחק ברי' שמואל.

9. ויקרא יח, ה. 10. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק ב הלכה ו): מזוחלי.

11. הרמב"ם (הלכה ט) מוסיף: אבל השוחט לחולה בשבת מותר לבריא לאכול ממנו בשר חי, שאין בדבר תוספת כדי שנגזור שמא ירבה בשבילו, ואולי נשמש כאן עלידי הדומות.

12. הדברים קטועים וצריך להשלימם על-פי הרמב"ם (הלכה יא): שהיא צועקת בחבליה מרליקין לה את הנר, ואפילו היתה סומא, מפני שדעתה מתישבת עליה בנר ואף-על-פי שאינה רואה, ואם היתה צריכה לשמן וכיוצא בו מביאין לה.

שצריכה מחללין. משבעה ועד שלשים, כאין סכנה הוי ואפילו אמרה צריכה אין עושין כי אם על ידי גוי.

אין מילדין הגויה בשבת אפילו בשכר, ואין חוששין לאיבה, ואפילו אין שם חילול. אבל מילדין בת גר תושב, שאנו מצווין להחיותו. ואין מחללין עליו ¹³ השבת. עושין מדורה לחיה ולמים ¹⁴ שצנה קשה להם. שזקיו דם ונצטנן, ואפילו בתקופת תמוז. ולא לחולה ומתחמם ¹⁵. מרחיצין הקטן בשבת שנולד בו אפילו הוחמו המים בשבת. ומולחין ומלפפין אותו. ומרחיצין לפני המילה ואחר המילה וביום השלישי, מפני הסכנה.

אשה שמתה במשבר, מביאין סכין אפילו דרך רשות הרבים וקורעין כריסה להוציא הוולד, שמא חי, וספק נפשות דוחה השבת.

אין צריך ליטול רשות מבית דין בפקוח נפש, והמקדים להציל משובת. ראה תיגוק שנפל לבור ¹⁶, פורש מצודה ומעלהו ואפילו צד דגים עמו. פרש מצודה ולא העלה רק דגים פטור מכלום. נתכון לדגים והעלה תיגוק ודגים פטור. נפל תיגוק לבור עוקר חוליא ומעלהו, ואע"פ שמתקן מדרגה בשעת עקירתו, נעל דלת בפני תיגוק שובר הדלת, אפילו מפצל העצים ¹⁷. שראויין למלאכה, שמא יבעת התיגוק וימות. נפלה דליקה וחש שמא ישרף אדם, מכבה להצילו. ספק יש במפולת אדם מפקחין עליו. מצאוהו חי, אע"פ שאי אפשר שיבריא, מוציאין אותו לצורך (נשמה) אותה שעה בדקו עד חוטמו ולא מצאו כל נשמה מניחין אותו, שמת. בדק ומצא עליונים מתים] לא יאמר כבר מת[ן תחתונים, אלא מפקח על הכל, שיכול להיות שימות העליון וחיה התחתון.

מפקחין על חצר שיש בה גוים מפני ישראל אחד שביניהם. פרש אחד מהם לחצר אחרת ונפל עליו אותו חצר, מפקח, שמא זה ישראל. נעקרו כולם מחצר זו לחצר אחרת ובעת עקירתן פירש אחד לחצר אחרת ונפל אותו חצר ולא יודע מי הוא, לא יפקח, שכיון שנעקרו כלם אין כאן ישראל קבוע, וכל הפורש מהן כשמהלכין הרי זה בחזקת שפירש מן הרוב. לפיכך אם היה הרוב ישראל, אע"פ שנעקרו כלם ופירש אחד מהם לחצר ונפלה עליו, מפקחין.

פרק ארבעה עשר ¹

המהלך במדבר ולא ידע מתי יום שבת, מוני ² מיום שטעה ששה ומקדש אחד, ומברך בו ברכת היום ומבדיל. בכל יום, אפילו ביום שמקדש, ומותר ³ לעשות כדי פרנסתו בלבד, שלא ימות, ואסור לו לעשות יותר על פרנסתו. ואם ידע שהיום שמיני ליציאתו וכיוצא בזה המניין, מותר לעשות מלאכה באותו יום, שודאי שלא יצא בשיירא בשבת, ושאר ימים ⁴ הימים, חוץ מיום זה, עושה כדי פרנסתו. גוים שצרו על עירות ישראל, על עסקי ממון לא יחלל שבת לעשות עמהם מלחמה; על

13. צ"ל : עליה. 14. צ"ל : ולמי. 15. צ"ל : להתחמם.

16. צ"ל : לים. 17. ברמב"ם (הלכה יז) : כמין עצים.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים ב—ד; סמ"ג, לאוין סה.

2. צ"ל : מונה. 3. צ"ל : מותר. 4. תיבה זו מיותרת, וצריך למחקה.

עסקי נפשות, או שצרו סתם מחללין ולובשין כלי זיין, ומותר * לחזור בכלי זיין שלהן במקומן בשבת, שלא להכשילן לעתיד לבא. וכפר הסמוכה לספר, אפילו לא באו רק על עסקי תבן מחללין. וכן ספינה המטרפת בים ועיר שהקיפה נכר *. ואפילו יחיד הנרדף מפני גוים מצוה להצילו ואפילו בעשיית כמה מלאכות, ואפילו לתקן כלי זיין להציל מותר. ודופקין * ומתחננין ומתריעין לעזרן. ואין (עיריות) מתחננין ואין זועקין על הדבר בשבת.

צריין על עיריות גוים שלשה ימים קודם שבת ומתלחם * כל יום ואפילו בשבת עד שיכבשם, אפילו במלחמת הרשות וכל שכן במלאכת * מצוה. ולא כבש יהושע יריחו רק בשבת.

מותר להתחיל מלאכה מערב שבת עם חשיכה, כגון לפתוק מים לגנה, ולהניח מוגמר תחת הכלים, וקילור בעין, ואספולנית למכה, ולשרות דיו וסמנין, וליתן צמר ליורה, ואני פשתן לתנור, ולפרוס מצודות לחיה ועוף ודג, ולטעון בקורות בית הבד ועגול הגת, ולתדליק הנר והמדורה מבערב עם חשיכה. ואע"פ שכל מלאכות אלה נגמרין וגעשין בשבת, שמותר ליהנות ממלאכת שבת שנעשית מאליה בשבת.

תבשיל שלא בשל צרכו, או בשל ומצטמק ויפה לו, וחמין שלא הוחמו כל צרכן, אפילו הונחו מבעוד יום אין משהין על גבי האש, גזירה שמא יחתה בגחלים להשלים בשולו וצמוקו. אבל אם גרף האש, או כסה אש הכירה באפר, או בנעורת פשתן דקה, או שעממו הגחלים, או שהסיקו בקש וגבבא, וגללי בהמה דקה שאין גחלים בוערות, מותר לשהות, אם היה כירה מקום שפיתת שתי קדירות, שהבלה מועט. אבל בתנור אסור לשהות ולסמוך אפילו בענייני אלה, מפני שאלו שהבלו חם, שאי אפשר לגרוף שלא ישאר גיצוצות מעט, ויבא לחתות. וכופה, שהוא מקום שפיתת קדירה אחת, והבלו רב מכירה ומועט מתנור, הסיקהו בגפת ועצים הרי הוא כתנור, בקש וגבבא ככירה שהסיקה בקש וגבבא ומשהין עליו. ומותר לסמוך לכירה מבערת ¹⁰ ואע"פ שאינה גרופה.

תבשיל חי שלא בשל כלל, או בשל כל צרכו ומצטמק ורע לו, או אפילו יפה לו והשליך אבר חי לתוכו סמוך לבין השמשות, מותר להשהות על גבי האש אפילו בתנור שאינו גרוף, שכבר הסיח דעתו ולא יבא לחתות.

בספר הר"מ מקוצי כתוב ¹¹, שמותר לתת קדירה מערב שבת על הפטפט אפילו יש אש תחתיה ושוהה הקדירה שם בשבת אם התבשיל כמאכל בן דרוסאי, ואפילו מצטמק ויפה לו. כר' יוחנן ¹², וכן פסק ר"ח ¹³, אבל צריך ליתנו מבעוד יום, כדי שיוכל להתחמם קודם חשיכה אם היה צונן. ולסמוך הקדירה אצל האש מותר אפילו סמוך לחשיכה ממש, אבל לא נתבשל כבן דרוסאי, ולא ¹⁴ ישהנו על גבי הכירה, ואפילו מבעוד יום אם אינו גרופה מגחלים או אינה קטומה. ובחופה רגילין ליתן מערב שבת היורה על הפטפט והאש בוער ומכסין היורה בנסרים, ועבדים גוים מחממין אותם

5. ברמב"ם (פרק ב, הלכה כג): ומצוה על כל ישראל שיכולין לצאת ולבא לעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת... וכשיצילו את אחיהם מותר.

6. ברמב"ם (הלכה כד): שהקיפה כרקום או נהר מצוה לצאת בשבת להצילן בכל דבר שיכול להציל.

7. צ"ל: וזועקין. 8. ברמב"ם (הלכה כה): ועושין עמהם מלחמה.

9. צ"ל: במלחמת. 10. צ"ל: מבערב. 11. סמ"ג (במלאכת האופה).

12. שבת לו, ב. 13. שם. (מובא בסמ"ג). 14. צ"ל: לא.

בשבת, אם לא נתקדשה כל כך שלא היתה ראויה דוגמת טעם מאכל בן דרוסאי קודם שחממו הגוי, אם כן אין חששא בחמום ושריא לאכול. ואע"פ שמותר להשהות הקדירה על גבי כירה שיש גחלים בוערות, מכל מקום אם עשה הטמנה שרגילין לעשות, אם כן גילה בדעתו שלא נתקדש ומקפיד בכך ואסור. ומה שנותנין הקדירה על המקום שהוא חם מאד בשעת הטמנה, ופעמים נותנה בגומא שחממנה היטב, אין כאן איסור. אע"פ שמוסיף הבל, דלא אסרו להטמין במוסיף הבל גזירה שמא יטמין ברמץ, אלא בדבר שדומה לרמץ שמטלטל. ואסור לתת גחלים בוערות תחת הקדירה שמטמין, אע"פ שאין הגחלים סביבה, ואם מצא למחרת קצת גחלים בוערות תחת הקדירה שמטמין עם הדשן, כיון שעיקר הטמנתו היתה בדבר היתר מותר; ולא דמי למעשה דאנשי טבריא, ולשכת [קדירה]. דאסור¹⁵, דעיקר הדבר נעשה באסור. ופירות חיות מותר להטמין אפילו סמוך לחשיכה, כיון שנאכלות כמות שהן חיות, אמנם משחשיכה אסור להטמין ולא להוסיף כסוי עליהם, אע"פ שהתבשיל כמאכל בן דרוסאי. וכל שכן שאסור לתת ותפוחי¹⁶ אצל האש בשבת לצלותן ולא המים אלא כדי להפג צנתן. תבשיל שאסור לשהותו, אם עבר ושהה אסור לאוכלו בכדי שיעשה למוצאי שבת. שכחו, אם בשל כל צרכו ומצטמק זיפה לו מותר לאוכלו בשבת, לא בשל כל צרכו, בכדי שיעשה למוצאי שבת.

כל שמותר לשהות על האש, נטלו לא יחזיר למקומו, אם לא על גבי כירה גרופה ומכוסה, או בכירה וכפח שהסיקו בקש וגבבא, והוא שלא הניח הקדירה על גבי קרקע, אבל משהניחה על גבי קרקע אין מחזירין אפילו על גבי גרופה או מכוסה. ואין מחזירין לתנור ולא לכופח שהוסקו בגפת ועצים, אפילו גרף וכסה, שהבלן חם ביותר. וכל שאין מחזירין עליו אין סומכין עליו כלל.

אסור להכניס מגריפה לקדירה והיא על האש להוציא ממנה בשבת, מפני שמגיס בה, וזה מצרכי הבשול ונמצא כמבשל בשבת. ומותר להחזיר מכירה לכירה, ואפילו מהבלה מועט לכירה שהבלה מרובה, אבל לא מכירה לטמינה ולא מטמינה לכירה. לא ימלא קדירה עססיות ותורמוסין, או חבית מים ויתן לתנור ערב שבת עם חשיכה להשהותה, שאין אלו צריכין בשול הרבה, ודעתו לאוכלן לאלתר, ואע"פ שלא בשלו כל עיקר הוי כתבשיל שלא בשל כל צרכו. ואם עבר ושהה אסור עד מוצאי שבת בכדי שיעשה.

תנור שנתן לתוכו בשר גדי וכיוצא בו מבעוד יום ושהה בשבת מותר, שאין צריך רק חמימות האש, ואם יחתה יחרכם. אבל עז ושור אסור, וכן גדי שלם, שמא יחתה. ואם טח פי התנור בטיט מותר, שאם בא לפתוח ולחתות תכנס הרוח ויתכסה¹⁷. הבשר ויצטנן התנור ויפסיד התנור¹⁸. וכן כל דבר שהרוח מפסידו, לא יבא לחתות, כגון אוגן של פשתן ליתן לתנור עם חשיכה, שאם יגלהו יפסיד הפסח¹⁹. לתנור עם חשיכה, ואף הוא שלם בלא טיחה, שחבורה זריזין הן.

בשר ובצל וביצה אין צולין מבעוד יום, רק כדי שיצולו ליראות לאכילה מבעוד יום²⁰.

15. שבת, לח, א—ב.

16. צ"ל : התפוחים. 17. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק ג, הלכה יג) : ויתקשה.

18. צ"ל : הבשר. 19. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה טו) : ומותר לשלשל כבש הפסח.

20. ברמב"ם (הלכה טז) : אין צולין בשר ובצל וביצה על גבי האש אלא כדי שיצלו מבעוד יום והיו ראויין לאכילה.

ואז אם יותר נשארו על האש מצטמק ורע להם, שאם חתה יחרכם, שעל הגוף האש הם, ועל כן מניחין מוגמר תחת הכלים עם חשיכה, שאם יחתה ישרף המוגמר. אבל אין גותנין צמר לזורה אם לא עקורה מעל האש, שלא יבא לחתות. וטוחה פיה, שלא יבא להגיס בה משחשיכה.

אין גותנין פת לתנור, ולא חררה, על גבי גחלים, רק כדי שיקרמו פנים המדובקים בתנור או באש, עם חשיכה, שאם (יחתה) נשארו ואח"כ²¹ עד שיגמור אפייתן מותר, שאם יחתה יפסיד. ואם נתן סמוך לחשיכה וחשכה קודם קרימת פניה, במזיד אסור עד בבדי שיעשו למוצאי שבת, בשוגג מותר לדדות לו מזון שלש סעודות של שבת בסכין ודוגמתו, ולא במרדה כבחול.

בספר הר"מ מקוצי²²: מותר לתת פשטיאה או פלאון²³ סמוך לחשיכה על מקום חם כדי לאפות, בעת שיקרמו פני העסה תחתון ועליון מה²⁴ שבתוכן כמאכל בן דרוסאי קודם השבת.

מדליק אדם מדורה מכל דבר על כל דבר מבעוד יום ומשתמש לאורה ומתחמם כנגדה בשבת, אם הדליק רוב המדורה קודם חשיכה עד שתהא עולה מאליה, שאם לא כן אסור ליהנות ממנה בשבת, שלא יחתה להדליק, ובעץ יחידי ידליק רוב עביו ורוב היקפו מבעוד יום. ובמקדש מאחזיון האור בעצים במדורת המוקד עם חשיכה, הואיל וכהנים זריזים לא יבא לחתות, מדורה של קנים וגרענין בהתחלת הבערת אש קודם שבת די, שאין צריך לחתות, שנדלקין מהר. אבל אגד הקנים והניח הגרענין בחותלות הם כדין עצים. ובעינן רוב. מדורת זפת, וגפרית, רבב ופחם²⁵, קירא, קש וגבבא, אין צריכין רוב.

אסרו חכמים לטמון מבעוד יום התבשיל בדבר המוסיף בשול, כגפת זבל ומלח, זגין, מוכין ועשבים ששלשתן²⁶ לחים, גזירה שמא תרתיח הקדירה בשבת ויצטרך לגלותה עד שתנוח הרתיחה, ויחזור ויכסה בשבת, ונמצא טומן בדבר המוסיף בשבת שאסור. לפיכך מותר לטמון בדבר המוסיף בין השמשות, שכבר רתחו ונחו מבעבועיו וכיון שנתנו שוב אין רותחין, ואסרו לטמון בשבת אפילו בשאינו מוסיף הבל, כזגין ומוכין ועשבים יבשים, ופירות יונה²⁷ ונעורת פשתן ונסורת חרשין ושלחין וגזי צמר, גזירה שמא יטמין ברמץ, ויהיה בו ניצוצות אש ונמצא חותה בגחלים.

ספק חשיכה מטמין דבר חם. ומטמין דבר צונן²⁸ בדבר שאינו מוסיף, כדי שתפיג צנתו. חמין שטמן מערב שבת ונגלו בשבת מותר לכסותו, שהרי אינו מוסיף. וכן מותר ליקח מן התבשיל בשבת ולחזור ולכסותו, אבל נתגלה מבעוד יום אסור לכסות משתחשך. ור"י אומר²⁹ שמותר, רק שלא יגלוהו מבעוד יום לדעת שלא לכסותו עד שתחשך.

21. צ"ל: אח"כ. 22. סמ"ג, שם.

23. שם: פשטיא או פלאון. 24. צ"ל: ומה.

25. הרמב"ם (הלכה כב) אינו מוכיר פחם. עיין בית יוסף, אורח חיים סי' רנה.

26. על"פ הרמב"ם (פרק ה, הלכה א) צ"ל: בזמן ששלשתם.

27. צ"ל על"פ הרמב"ם (שם): ופירות וכנפי יונה. 28. ברמב"ם (הלכה ד) נוסף: בשבת.

29. מובא בסמ"ג, שם, בשם רבי שמשון בשם רבי יצחק, ועיין תוספות, שבת נא, א ד"ה נתגלה.

ומותר להחליף הכסוי בשבת ליטול הכסות ולהניח כנפי יונה, או איפכא. פנה החמין והתבשיל מכלי לכלי אחר, מטמין בשבת כשאינו מוסיף, כדבר צונן, שלא אסרו להטמין רק חם בכלי ראשון שנתבשל בו.

מניח מיחם על מיחם בשבת, לקדירה על מיחם ואיפכא, וטח פיהם בבצק, לא שיוחמו רק לעמוד בחומם. ואין מניח כלי שיש בו צונן על שיש בו חם, שהרי מוליד חום בשבת. הגיח מבערב מותר ואינו כטומן בדבר המוסיף.

פרק חמשה עשר¹

אסור לומר לגוי אפילו מערב שבת לעשות מלאכה לו בשבת, ואפילו אין צריך לאותה² עד לאחר השבת, שלא תהא שבת קלה בעיניו. ומותר לומר לגוי: מדוע לא עשית בשבת שעברה כך, אע"פ שעל-ידי כך יעשה כך לשבת הבאה.

עשה גוי מעצמו בשביל עצמו מלאכה, כגון: שהדליק גר, עשה וכבש³ לירד בו מהספינה, ומלא מים להשקות בהמתו, ולקט עשבים לצורך בהמתו, נהנה אחריו ישראל, אפילו באותה שבת. אך אם מכיר הגוי הישראל, בדבר שאיפשר להרבות, כגון לקיטת עשבים, לא ינהה ישראל, שמא ירבה הגוי בשבילו, ואפילו בקצץ לו שכרו, ולא דמי לאגרות דלקמן, דאין גוף ישראל נהנה מגוף השליחות כגון הכא.

אבל בדבר שאין בו להרבות, כגון וכבש, נהנה, הואיל ועשה גוי לצורך עצמו. עשה בשביל ישראל אסור ליהנות עד מוצאי שבת בכדי שתעשה באותה מלאכה, והוא שלא יהיה הדבר מפורסם בפיהם עד שידעו רבים שדבר זה נעשה בשביל פלוני נעשה בשבת.

ודבר אכילה, כגון גוי שבשל לעצמו בשר, דגים, יש לאסור יותר מדבר שאינו אכילה. ולחם שאפה גוי בשבת וגם שמא נטחון ונרקד בשבת, יש פנים להתיר כמו נכרי שהדליק וישראל שבשלו, ויש פנים לאסור, דלא דמי למבשל, דהתם ליכא למיגזר שמא יהא הישראל רשע לבשל במזיד, אלא יקל לומר לגוי: בשל. ועוד, דומה לשוחט שאסור ליהנות משחיטתו באותה שבת, שלא היה ראוי קודם לכן כמבשל שהיה ראוי לכוס, וכן קמה. הלחם לא היה ראוי לכוס קודם לכן, ומטעם⁴ מוקצה אין לאוסרו, דבדרבנן אין אומרים יש שבח עצים בפת, כדאיכא פרק כל שעה⁵. ור"ת אסר להר"י בר מרדכי⁶ לאכול לחם שנאפה בשבת, ודבר הבא בשביל ישראל מחוץ לתחום אסור לו עד דב' שיש⁷ מותר לישראל אחר. ומים שעבד ושפחה שואבין בשבת מבור רחב ארבעה ועמוק עשרה ומביאין דרך רשות הרבים לבית ישראל מתיר ר"ת⁸, אם לא אמר לו הישראל להביא, אע"פ שבשביל הישר' מביא, כיון שיכול הישראל ללכת שם לירד לבור ולשתות. ולדווקא לבהמה אסור, דתנן⁹: מלא מים לבהמתו לא ישקה אחריו ישראל, אסור.

1. רמב"ם הלכות שבת, פרקים ה—ו; סמ"ג לאוין סה.

2. צ"ל: לאותה מלאכה. 3. צ"ל: כבש.

4. עיין: ספר התרומה, סי' רמז; תוספות, עבודה זרה סו, ב, ד"ה אמר. 5. פסחים כו, ב.

6. מובא בסמ"ג שם (מוקאטש דף קב, א). 7. צ"ל: בכדי שיעשה. עיין סמ"ג שם.

8. מובא בסמ"ג שם, ובתוספות, שבת קכב, א, ד"ה משקה.

9. שבת, שם, במשנה. ושם: מלא מים להשקות בהמתו משקה אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור.

אבל לאדם מותר. וברייתא¹⁰ דלקט עשבים בשביל ישראל לא יאכל בהמתו, מוקי לה ר"ת⁸ בתרי עברא דנהרא, שאין ישראל יכול להולך ובהמתו לשם. וכל שכן אם הגוי מביא מן הנהר כי מותר, שהיה ישראל יכול לשתות שם בקל. ואותו שמחמיר ולא רוצה לסמוך בהיתר זה, מותר לשתות אם הגוי הביא בשביל ישראל אחר, לדין דלית לן רשות הרבים גמור. ואם נר אחד דולק בשבת וגוי הדליק בשבת עוד הרבה נרות או הרבה עצים באש, כיון שמתחלה היה יכול ליהנות קצת מן הנר ומן האש, וכן אם עשה הגוי האש בשביל תנוק, או לעשות לתנוק מאכלו, או בשביל חולה גדול שאין בו סכנה, מותר לבריא לו¹¹. איתא בתשובה אחת¹²: שבחורף מותר לישראל לחמם אף באש שעשה גוי בשבילו, שהכל חולין, שמא סכנה, אצל האש¹³.

נר הדלוק במסבה בשבת, רוב ישראל אסור להשתמש לאורה, רוב גוים משתמש, שדעת המדליק לרוב הוא, מחצה על מחצה אסור. שבא¹⁴ לכבות בדליקה אין אומרים לו כבה ואל תכבה, שאין שבייתו עלינו. וכיוצא בזה.

גוים שעשו ארון וקבר והביאו חלילין לספור למת בשבת, בצנעה יקבר בכדי שיעשה למוצאי שבת, אבל אם הקבר בסרטיא גדולה וארון על גבה ועוברים ושבים אומרים: זה שהגוים עושים בשבת לפלוני הוא, לא יקברנו עולמית. אבל ישראל אחר בכדי שיעשו יקברנו. גוי שהביא חלילין בשבת למת, אע"פ שהביאו מצד החומה, ימתין למוצאי שבת בכדי שיבאו למקום¹⁵. קרוב, ואם ידע שמקום¹⁶ פלוני הביאום בשבת, ימתין כדי שיבאו מאתו מקום אחר שבת, ובלא פרהסיא כדפרישית.

עיר רוב גוים מותר לרחוץ בית המרחצת בשבת במוצאי שבת מיד¹⁷, רוב ישראל ימתין בכדי שיעשו. וכן מחצה על מחצה.

ישראל שעבר לומר לגוי לעשות מלאכה מכין אותו מדרות, ולא יהנה עד מוצאי שבת בכדי שיעשה. והיינו טעמא שאסור בכל מקום בכדי שיעשו, שאם לא כן יצוה לגוי לעשות הדבר מיד שיהיה מוכן לערב, אבל השתא שצריך להמתין בכדי שיעשה מה ירויח אם יעשה הגוי מיד.

דבר שאסור משום שבות, מותר לומר לגוי ועושה. והוא שיהיה מקצת חולה, או צריך הרבה, או מפני מצוה, כגון להביא לו שופר דרך עליית אילן, או סכין למילה, להביא חמין להרחיץ קטן, או מצטער, וכן משום ישוב ארץ ישראל, כגון לקח בית בארץ ישראל לומר¹⁸ לגוי לכתוב השטר, וכן בסוריא, שהיא כארץ ישראל בדבר זה.

פוסק אדם עם הגוי על המלאכה וקוצץ דמים וגוי עושה לעצמו, ואע"פ שעושה בשבת מותר. וכן שוכר גוי לשנה שיארוג או יכתוב לו, כותב ואורג בשבת ומותר. כיוצא באלו קצץ¹⁹ עמו שיכתוב לו ספר או יארוג לו בבגד שהוא עושה כל עת שירצה. והוא שיחשוב²⁰ עמו יום יום, במה דברים אמורים בצנעה, שאין הכל מכירין שמלאכה

10. שם. 11. שם: מותר אף לבריא.

12. השווה תשובת רבי יום טוב המובאת בהגהות מרדכי, שבת, פרק ראשון, רמז תנב; הגהות מימוניות, שבת, פרק ו, אות ו.

13. צ"ל: אצל הקור. 14. צ"ל: גוי שבא. 15. צ"ל: ממקום. 16. צ"ל: שממקום.

17. ברמב"ם (פרק ו, הלכה ז): עיר שישאל וגוים דרין כתובה והיתה בה מרחץ המרחצת בשבת, אם רוב נכרים מותר לרחוץ בה למוצאי שבת מיד.

18. צ"ל: מותר לומר. 19. ברמב"ם (הלכה יב): ומותר כאלו קצץ.

20. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): שלא יחשוב.

זו לישראל, אבל גלויות וידועה שהיא של ישראל אסורה, שהרואה לא יסבור שקצץ, ואומר ששכר פלוני הגוי לעשות מלאכתו בשבת. לפיכך הפוסק עם הגוי לבנות חצרו וכותלו ולקצור שדהו, או שכרו שנה לבנות וליטע, אם המלאכה בעיר או בתחומה אסור להניחן לעשות בשבת, שהרואין לא ידעו שפסק, אבל חוץ לתחום, שאין שם ישראל רואה, מותר.

מותר להשכיר כרמו ושדהו לגוי, אע"פ שהגוי נוטען וזורען בשבת, שהרואה ידע ששכרו או אריסו הוא. אבל הנקרא על שם ישראל ואין רוב המקום דרכן להשכיר ולהאריס אסור להשכיר.

מותר להשאיל ולהשכיר כליו לגוי, אע"פ שעושה מלאכה בשבת בהן. אבל בהמתו ועבדו אסור, שמצווה בשביתת בהמתו ועבדו ולא בשביתת כלים. וכן פסק ר"ח²¹ בהלכה כרבה. הלכך מותר לתת גחלים מערב שבת בכלי ברזל שקורין קימציאה ומחממין בה בשבת. ובימי רש"י שאלו²²: ישראל שמשכיר שורו לגוי חרש חדשים וחורש בשבת מהו? ויש שהתירו אם קבל הגוי עליו אחריות מיתה וגניבה וגם יוקרא וזולא, ויש שאוסרין בכל ענין. כיון דאין הגוי יכול למוכרן ונקרא בהמתו של ישראל. נשתתף עם הגוי במלאכה או סחורה בתנות²³, אם התרנו²⁴ בתחלה שיהיה שכר שבת לגוי ויום אחר נגדו לישראל, טוב, לא התנו, כשיביא לחלק יטול הגוי שכר כל השבתות והשאר חולקין. ולא יתן בלא תנאי יום אחר לישראל נגד השבת. ואם קבלו שדה בשותפות ולא התנו²⁵ ובאו לחלוק השכר ולא היה לו שכר שבת ידוע, נראה למימוני²⁶ שהגוי נוטל שביעית השכר והשאר חולקין. הנותן מעות לגוי להתעסק, אפילו הגוי נושא ונותן בשבת, הורו כל הגאונים²⁷ שחולק עמו בשוה.

לא יתן כליו לאומן²⁸ בערב שבת לעשות שפסק²⁹ עמו. ולא ימכור חפצו לגוי ולא ימשכנו ולא ילונו ולא ישאילנו, ולא יתן לו — אלא בכדי שיצא מפתח ביתו קודם השבת, שכל זמן שהוא בביתו אין אדם יודע מתי נותן לו ויראה כנותן לו בשבת.

מותר ליתן איגרת לגוי בכדי שיצא מפתח ביתו קודם השבת (שכל³⁰ זמן שהוא בביתו אין אדם יודע מתי נתן לו, ויראה כנותן לו בשבת. מותר ליתן איגרת לגוי בכדי שיצא מפתח ביתו קודם השבת) להוליך לעיר אחרת, אם קצץ שכר הולכה, או בלא קציצה ויש בעיר³¹ (אחת) אדם קבוע המקבץ אגרות העיר ושלחן ביד שלוחים, אז יתן לגוי אגרת בכדי שיגיע לבית הסמוך לחומה קודם שבת, שמא זה המקבץ ביתו סמוך לחומה, ובלא ענין זה לא יתן לגוי לעולם אגרת.

גוי שהביא חפציו בשבת לביתו, מותר אפילו לומר לגוי: הניחן בזוית זו. מומנין גוי

21. שבת יח, ב. ומובא בסמ"ג (מונקאטש, דף קא, א) וצ"ל: דהלכה.

22. מובא בסמ"ג (מונקאטש, דף קס, א) ושם: ישראל שיש לו שחרים ומשכירן לעכו"ם לתרוש בהן עד אחר זמן וחורש בשבת מהו.

23. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה יז): או בתנות. 24. צ"ל: התנו.

25. ברמב"ם (הל' יז—יח): וכן אם קבלו שדה בשותפות דין אחד הוא, ואם לא התנו.

26. רמב"ם שם. 27. לשון הרמב"ם.

28. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה יט): לאומן גוי.

29. צ"ל עליפי הרמב"ם: אף על פי שפסק.

30. הסגרנו בסוגריים עגולים כי הדבר נשנה בסעות עלידי הדומות.

31. ברמב"ם (הלכה כ): במדינה. עיין מגיד משנה שם.

בשבת ונותנין לו מזונות, וכן לכלב בחצר. נטלו המזונות ויצאו אין נוקקין להן. אבל לחזיר אסור ליתן כלל, שהרי אסור לגדל חזירים. ומה ששמואל אפילו לגוי ולכלב זה אם לא יקפיד הישראל שאוכל בביתו, אבל על מנת שילך לו אסור.

מי שהחשיך לו בדרך נותן כיסו לנכרי להוציאו ולמוצאי שבת יקח ממנו, ואפילו משחשיכה, אע"פ שלא נתן לו שכר על זה, שאם לא תתיר לו כך יבא להביאו, שבהול על ממונו ויעבור על מלאכה. אבל מציאה לא יתן לנכרי, אלא יוליכה פחות מארבע אמות.

וכן בביתו לא יתן כלי לנכרי אפילו מבעוד יום, דמכל מקום שלוחו הוא לישאנה בשבת, וכל שאינו עושה אינו אומר לגוי ועושה.

ישראל שעשה מלאכה, כגון שבישל בשבת, במזיד, במוצאי שבת יאכלו אחרים מיד, שנאמר: כי קדש היא³³, ואין מעשיה קדש, אבל הוא לא יאכל לעולם. ואם בשוגג, למוצאי שבת מותר אפילו לו פירות שיצאו חוץ לתחום וחזרו, בשוגג יאכלו בשבת, שלא נשתנו ולא עשה מעשה בגופן, במזיד אסור עד מוצאי שבת.

השוכר פועל לשמר פרה לתינוק³⁴ לא יתן לו שכר שבת, לפיכך אין אחריות שבת עליו³⁵, ולא יאמר לו תן לי שכרי של שבת, אך אומר לו תן שכרי של שנה או של עשרים³⁶ יום.

משתשקע החמה עד שיראו שלשה כוכבים בינוניים נקרא בין השמשות בכל מקום, וספק יום וספק לילה הוא. עשה בו מלאכה בערב שבת ובמוצאי שבת, בשוגג חייב חטאת. ואין מדליקין בו.

בעירות ישראל בערב שבת תוקעין במקום גבוה להשמיץ מרחוק. התקיעה ראשונה במנחה, נמנעין לעשות מלאכה בשדות, לחרוש ולעדור. ואין הקרובין רשאים ליכנס לעיר עד שיכנסו רחוקים עמהם בבת אחת. בתקיעה שנייה ינעלו החנויות ויסלקו התריסין. ויתקע שלישיית בשקיעת החמה, ויטמינו החמין וידליקו הנרות ושוהה כדי לצלות דג קטן או כדי הדבקות פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת. ותוקעין למוצאי שבת לאחר צאת הכוכבים להתיר העם למעשיהם. יום הכפורים שחל בימיהם בערב שבת לא תוקעין. חל במוצאי שבת לא תוקעין ולא מבדילין. יום טוב בערב שבת תוקעין ולא מבדילין. במוצאי שבת מבדילין ולא תוקעין.

פרק ששה עשר¹

חייב [אדם] להניח² בביתו נר דלוק בשבת. ואפילו אין לו מה יאכל שואל ליקח שמן. ולמדליק³ מבעוד יום קודם שקיעת החמה ומברך תחלה: אשר קדשנו במצותיו וצונו

32. עיין: ספר התרומה, סי' רכו; בית יוסף, אורח חיים, סי' שכה.

33. שמות לא, יד. 34. צ"ל: ותינוק.

35. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה כה): ואם היה השכיר שכיר שבת או שכיר שנה נותן לו שכרו משלם, לפיכך אחריות שבת עליו.

36. ברמב"ם (שם): עשרה.

1. רמב"ם, הלכות שבת, פרקים ה, ל; סמ"ג, לאוין סה; עשין ל.

2. ברמב"ם (פרק ה הלכה א) שלפנינו: חייבין להיות בבתיהן. וכנוסח מחברנו כן ברמב"ם כתיבד אברבנאל. 3. צ"ל: ומדליק.

להדליק נר [של] שבת. ואין דבר זה רשות. שאם ירצה לא ידליק, ולא כמצוה שאין חייב לרדוף לעשותה, כעירובי חצרות, אלא חובה לרדוף לעשותה. והגשים מצוות יותר מאנשים, שהן מצויות בבתים ועסקות במלאכת הבית. וצריך האיש לומר קודם חשיכה: הדליקו הנר בנחת. [כדי] שיקבלו לעשות⁴. ספק חשיכה אין מדליקין.

אין עושין הפתילה מדבר שהאור מסכסך, כשער וצמר משי וצמר ארץ⁵ ופשתן שלא ניפץ וסיב דקל ומיני עץ רך, אלא⁶ מדבר שהאור נתלית בהו, כפשתה נפוצה, ובגדי שש וצמר גפן ודוגמתן. לא אסרו פתילות אלא רק לנר, אך במדורה, בין להתחמם בין להשתמש לאורה מותר [בכל המינים].

בספר הר"מ מקוצי כתוב⁷: קונבוס שקורין קונברא⁸, אומר ר"ת⁹, שמנהג בכל מקום להתיר, דהם לאו יוצא מן העץ [הוא]. דאומר הרב ר' אליעזר¹⁰ שאין נקרא יוצא מן העץ, אלא הנקלף מן העץ¹¹, כפשתן.

כשידליק ידליק ברוב היוצא מן הפתילה. כרך דבר שאין מדליקין בדבר שמדליקין, להעבות הפתילה להוסיף אורה אסור, להקשותה שלא תרד למטה מותר. נותן [אדם] גרגיר מלח וגריס פול על פי הנר בערב שבת [כדי] שתדלק בלילי שבת.

שמנין שאין נמשכין (אחר) אחר הפתילה, כופת ושעוה ושמן קיק ואליה וחלב, לא ידליק; אפילו בתערובת שמן שיכול להדליק.

בספר הר"מ מ' ⁷: זפת ושעוה וחלב דאסור, היינו לתת מהן חתיכה על הפתילה, אבל לעשות כמין הפתילה קונדילא בלעז מותר, כדקאמרינן¹²: מהו דתימא לפתילות הא נמי לא קא משמע לן. נר הדולק מערב שבת במרתף לראות למשוך היין, או בחדר, אסור [לעשות] כי אם מדברים שמדליקים לאכול. וגמי¹³ ספק [הוא] אם מותר לעשות פתילה לשמן או לא, ואם אסור הוא, הכי נמי אסור לכרוך פשתן סביב לגמי לעשות פתילה, דכרך דבר שמדליקין בו על דבר שאין מדליקין — אין מדליקים.

ואסרו פתילות ושמינים אלו, שלא יהא הנר אפל ויטה כשישתמש לאורה. ולא ידליק בעיטורן שריחו רע, שמא יניחנו ויצא, וחובה לו לישב לאור הנר, ולא [ידליק] בצרי [בעבור] שעף, ועוד שריחו טוב, שמא יסתפק ממנו. ולא [ידליק] בנפט לבן, ואפילו בחול, שעף ויבא לסכנה. אבל מדליק בשמן שומשמין ולפת וכיוצא בהן. [ומותר] ליתן שמן כל שהוא במיחז קרבי דגים והתכת חלב ולהדליק, ואין [שום] שמן אסור רק שמנו חכמים.

לא יתן כלי מנוקב מלא שמן על פי הנר בשביל שיהא מטיף, ולא ימלא קערה שמן ליתנה בצד הנר. ויתן ראש הפתילה בה שתהא שואבת, שמא יסתפק משמן בכלי.

4. שבת לה, א: צריך למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלינהו מיניה. ומביאם הסמ"ג, עשין יא. והרמב"ם (הלכה ג) השמיט דברים אלה. עיין רמב"ם הלכות אישות פרק טו, הלכה יט.

5. ברמב"ם (הלכה ה): צמר ושער ומשי וצמר האבן.

6. בגליון נוסף: מדליקין ברמב"ם חסרה חיבה זו.

7. סמ"ג, לאוין סה (במלאכת המכבה והמבעיר).

8. שם: קנבוס שקורין קאנבו בלעז וצמר גפן שקורין קוטון בלעז.

9. מובא גם בתוספות, שבת, כז, ב, ד"ה כל.

10. ר' אליעזר ממין יראים, סי' קב (ליחורנו דף פו, א).

11. בסמ"ג: הנקלף מן העץ קליפה העליונה. 12. שבת כז, ב.

13. ספר התרומה, סי' רכו.

שלא נמאס ואסור ליהנות בשבת משמן שהדליק בו, ואפילו כבתה הנר ואפילו נטף מן הנר, שהוא מוקצה מחמת אסור. ואם חבר הכלי שיש בו שמן אל הנר בסיד ובחרסית ודוגמ' מותר. לא יתן כלי תחת הנר לקבל השמן, אם לא נתנו מבעוד יום, שהרי מבטל כלי מהיכנו. אבל לקבל בו ניצוצות מותר, שאין בהן ממש, והרי לא בטלו מלטלטלו. ולא יתן בתוכו מים ואפילו מערב שבת, שמקרב כבוי הניצוצות, שזה עושה לכוונת כבוי. אבל צלוחית של בית הכנסת, שנותנין שם מים להגביה שמן או שלא ישבר הצלוחית, מותר.

נר שאחורי הדלת אסור לפתוח הדלת ולנעול כדרכו [מפני] שהוא מכבהו, אלא יזהר בשעה שפותח ונועל שלא יכבה, אבל כדרכו אסור. בירושלמי דכירה¹⁴: רב ושמואל מקללין לפתוח ולנעול דלת שגר מונח בצדו אפילו בלא מתכוין לכבות ולהבעיר. ואסור לפתוח דלת כנגד המדורה בשבת כדי שתהא אפילו רוח כמצויה מגשבת בה. ומניח נר של שבת על גבי אילן ואינו חושש.

מותר להשתמש בנר שבת בדבר שאין צריך עיון הרבה, כדאייתא בתוספתא¹⁵: מסתכל בקערה ובכוס ואינו חושש, אבל בדבר שצריך עיון הרבה, ככוסות וקערות לשמש. שאינו קבוע שאין מכירן, ולהבחין בבגדים הדומין זה לזה, ולקרות יחידי או שנים בשני ענינין לא ישתמש לאור הנר ואפילו גבוה עשרה בתים זו על זו, שמא ישכח ויטה. ושנים קורין בעניין אחד, שכל אחד יזכיר חבירו, ותינוקות קורין לפני רבן, שהרב משמרן, אבל הוא לא יקרא, שאין אימתן עליו. ויכול לראות בספר ראשי הפרשיות שצריך להקרות, ונותן הספר בידם וקורין לפניו. ואין מורין אפילו לשמש קבוע לבדוק קערות לנר שמן זית, שמא יסתפק ממנו.

כתב הר"מ מקוצי, שביום הכפורים שרגילים לומר סליחות ותפלות לאור הנר וקורא בספר ביחידי, התם אימת יום הכפורים עליו ואימת צבור עליו, וצורך שעה להרבות תחנונים, אבל ליל יום טוב שחל להיות בשבת אין החזן אומר מעריב לאור הנר ביחידי, שאין צורך שעה לומר פיוט¹⁶. וליל ראשון של פסח שחל להיות בשבת וחפץ לומר האגדה לאור הנר צריך שיקרא אחר עמו בספרו. ומי שאינו יודע לקרות אינו מועיל, ואם בעיוני כל ראש פרשה יודע לגמור כלה מבחוץ טוב הדבר.

נתפרש בנביאים לכבד ולענג שבת, שנאמר: וקראת לשבת עונג ולקדוש יי מכבד¹⁷. כבוד הוא לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת ומתעטף בצצית ויושב בכבוד ראש ומיחל להקבלת פני שבת, כחכמים ראשונים שאומרים לתלמידיהם: בואו ונצא לקראת שבת המלך. וללבוש כסות נאה ונקי. אין לו להחליף ישלשל טליתו, שישנה מחול. ועזרא תקן שיהו העם מכבסין בחמישי מפני כבוד שבת.

אע"פ שמותר לאכול עד חשיכה בערב שבת, אסור לקבוע מן המנחה ומעלה לסעודה ומשתה מפני כבוד שבת. ויתקן בביתו נר דלוק ושולחן ערוך, מטה מוצעת ומסדר שולחנו אפילו אין צריך כי אם לכונית בליל שבת. [וכן יסדר שולחנו] במוצאי שבת, לכבדו ובניסתו וביציאתו.

14. שבת, פרק ג, הלכה ז, ומובא בסמ"ג, שם.

15. שבת, א, יב, צוקרמנדל, עמ' 110.

16. בסמ"ג: אין החזן אומר מעריב ופיוט בתוך המחזור לאור הנר ביחידי, שאינו כל כך צורך שעה.

17. ישעיה נח, יג.

אע"פ שהוא אדם חשוב, שאין דרכו לעשות שום דבר, יעשה ויתקן בגופו [שום] דבר לשבת. ראשונים, מהן מפצלין עצים ומבשלין ומולחין, או גודלין פתילות, או מדליקין נרות או קונה דברים שצריך לשבת. וכל המרבה משובת. עונג שבת הוא לפי ממונו יתקן מאכל שמן ומשקה מבושם. ואם עני [הוא], אפילו עשה שלק לכבוד שבת ד"ה, שאין חייב לשאול מאחרים, שאמרו חכמים¹⁸ : עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. ענוג ועשיר שלעולם אוכל מעדנים, אם יוכל בשבת — יוסיף¹⁹, ואם לא יכול משנה זמן אכילה, שאם רגיל להקדים — יאחר, [רגיל] לאחר — יקדים.

אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב בשלש סעודות, ערבית שחרית ומנחה, על היין ועל שתי ככרות ושתי מפות, וזכר למדבר מן, [שהטל] היה תחתיו ועליו. וכן ביו"ט [עושה כך]. ונצול בשכר שלש סעודות מגהינם וחבלו של משיח ומלחמת גוג ומגוג²⁰. וחולה מרוב אכילה ומתענה, פטור מהם.

ודקא במנחה אחר חצות [יאכל סעודה שלישית], דקודם הרי לא נפטר משלש סעודות, לאפוקי מאותם המפסיקים סעודתן מקודם²¹ וראיה מפרקא קמא דפסחים²² דקאמר התם : משיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות, ולא קאמר שלש, שמע מינה לא יכול ליפטר בכך. ויש רוצים לומר²³, שיכול אדם ליפטר במיני תרגימה, אבל פסק ה"ר אליעזר ממ"ץ²⁴ : דצריך פת. וכן משמע גבי המשרה אשתו ע"י שלישי דנותן לה מזון שלש סעודות פת²⁵. ואפילו אותן שאומרים שיכול ליפטר במיני תרגימה, הני מילי בשר ודגים ודבר המלפת הפת, אבל פירות לא. וכך פסק ר"י בסכה, פרק הישן²⁶. [נשים חייבות בשלש סעודות, שאף הן היו באותו הנס²⁷].

ואסור לקבוע סעודתו [בשבת] ויום טוב בשעת בית המדרש, שבזאת יורדין בעלי בתים מנכסיהם, כדאמר פרק השולח²⁸. אלא כך מנהג חסידות : יתפלל שחרית ומוסף בבית הכנסת וילך לביתו ויסעוד סעודה שנייה, וילך לבית המדרש ללמוד עד המנחה ויתפלל מנחה, ואח"כ יקבע סעודה על היין ויאכל וישתה עד מוצאי שבת.

וכן מנהג בני האי²⁹ לאכול בין מנחה למעריב בשבת. אבל בני צרפת אין אוכלין³⁰, על כי ר"ת כעס עליהם³¹, דבמדרש איתא³² : כל השותה מים בין השמשות כאלו גוזל מתיו וקרוביו³³. וכתב ר"ת³⁴ : שפעם אחת אירע בלותר ובא לידי סכנה ; ובקושי התירו בערב תשעה באב. ולכך³⁵ תקנו לומר צדוק הדין במנחה לזכרון פטירת משה רבינו שמת באותה שעה. וגם אין רגילות ללמוד באותה שעה, כמו חכם שמת שכל

18. פסחים קיב, א.

19. ברמב"ם (פרק ל, הלכה ח) : צריך לשנות מאכל שבת ממאכל החול. 20. שבת, קיח, א.

21. עיין : תוספות, שבת קיח, א, ד"ה במנחה ; מרדכי, שבת, פרק כל כתבי, רמז שצו.

22. יג, א. 23. מובא בסמ"ג, עשין ל.

24. כתובות סד, ב, ועיין תוספות, ברכות מט, ב, ד"ה אי.

25. תוספות כז, א, ד"ה במיני.

26. מרדכי, שבת, פרק כל כתבי, רמז שצו ; מגילה, פרק ראשון, רמז תשפ — בשם רבינו תם.

27. גיטין לז, ב. 28. = אנגליה. 29. השוה מחזור ויטרי, עמ' 111.

30. ספר הישר, סי' תרכ. ומובא בתוספות, פסחים קה, א, ד"ה והג"מ. 31. מדרש תהלים יא, ו.

32. תיבה זו חסרה במדרש תהלים. בספר הישר : את החיים ואת המתים. בתוספות, שם : קרובי המתים.

33. עיין אוצר הגאונים, שבת, עמ' 103—104.

הלכות יום טוב

בתי מדרשות בטלין³⁴, רק שקורין במסכת אבות. ומיהו בסדר עולם³⁵ משמע דמשה מת בערב שבת. ומה³⁶ שאומרין צדוק הדין — על שם הנפשות הנדונות בשבוע ובשבת יש להם מנוחה ולערב במנחת שבת חזרות לדינם. ואין אומרים אותו לא ביום טוב וראש חדש ולא כשחלין במחרת שבת. והכי אמר רב שלום גאון³⁸, שבמנחה מותר להתעסק בתלמוד. ועוד ראייה דמותר לאכול בין מנחה למעריב, מדאמרינן פרק ערבי פסחים³⁷: כך קובעת להבדלה, והר"י בר"פ³⁸ הנהיג בעירו לאכול קודם המנחה. וסמך לדבר על שאנחנו אומרים: ואני תפילתי לך יי עת רצון דכתיב לעיל מיני: וגניבות שותי שכר ואני תפילתי³⁹ כו'.

אסור לילך בערב שבת יותר משלש פרסאות מתחלת היום, כדי שיגיע לביתו ביום רב לתקן סעודתו, שהרי ביתו אין יודעין⁴⁰ שיבא היום שיכינו לו. וכל שכן אם מתארח אצל אחרים, שיתביישו שלא הכינו לו. תשמיש המטה מעונג שבת, לפיכך תלמידי חכמים הבריאים עונתן בליל שבת. ומותר לבעול בתולה לכתחלה בשבת ואין חושש משום חובל וצער.

שבת ועבודה זרה כל אחת שקולה כנגד כל המצוות. ושבת היא אות בין הק' ובינינו לעולם. לפיכך עובר שאר מצות⁴¹, בכלל רשעי ישראל, אבל מחלל שבת בפרהסיא כעובד עבודה זרה, ושניהם כגוים לכל דבריהם. וכל השומר שבת כהלכתה ומכבדה ומענגה כפי כחו, [יש לו] שכר בעולם הזה יותר על השכר הצפון לעולם הבא, שנאמר: אז תתענג על יי והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך⁴². ואם שמרו ישראל כהלכתה שתי שבתות מיד נגאלין⁴³.

הלכות יום טוב

פרק ראשון¹

ראשון ושביעי של פסח וסכות² ויום שבועות וראש השנה נקראין ימים טובים. וכולן שוין ליאסר במלאכה, לבד צורך אוכל נפש, שנאמר: אך אשר יאכל לכל נפש³. והשובת ממלאכה בהם קיים עשה, שנאמר: שבתון⁴, כלומר שבות. והעושה מלאכה לבד צורך אכילה, כבונה ואורג, בעדים והתראה לוקה משום מלאכת עבודה לא תעשו⁵. אין חלוק מלאכות ביום טוב כשבת, שאם בנה וארג ועשה כמה מלאכות בהתראה אחת לא ילקה אלא אחת. כל מלאכות חיובי שבת, לוקה ביום טוב, חוץ מהוצאה והבערה, שמתוך

34. מועד קטן כב, ב. 35. פרק יא.

36. עיין: אור זרוע, חלק שני, סי' פט; מרדכי, פסחים, תוספות מערבי פסחים.

37. פסחים קה, א. 38. = ר' יצחק בר' פרץ. עיין לעיל, עמ' קנ הערה 22.

39. תהלים סט, יג—יד.

40. ברמב"ם (פרק ל, הלכה יא): ועוד היום רב ויכין סעודה לשבת, שהרי אין אנשי ביתו יודעין.

41. ברמב"ם (הלכה טו): העובר על שאר המצות. 42. ישעיה נח, יד. 43. שבת קיח, ב.

1. רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ראשון; סמ"ג, לאוין עה.

2. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה א): וראשון ושמיני של חג הסוכות.

3. שמות יב, טו. 4. ויקרא כג, כד; לט. 5. שם שם, ת.

שהותרה הוצאה והבערה לצורך אכילה הותרה שלא לצורך. לפיכך מותר להוציא קטן וספר תורה ומפתח. ודווקא צורך קצת, מדפריך⁶: אלא מעתה הוציא אבנים לבית הלל הכי נמי דלא מחייב. ולהבעיר? אע"פ שאינו צורך [נמי מותר]. ובירושלמי קאמר⁸: מהו לאדלוקי נר של בטלה ביום טוב? חזקיה אמר: אסור. אמר רבינא: תמן תני⁹: בית שמאי אוסרין ובית הלל מתירין. ר' נחום אחוה דר' אילא בעא קמיה דר' יוחנן¹⁰: לא תאסור ולא תשרי.

כל מלאכת אכילה שאם עשה מערב יום טוב לא תפסיד. אסור לעשותה ביום טוב, אפילו לצורך אכילה, גזירה שמא יניח הכל עד יום טוב, וימנע משמחת יום טוב בעבור המלאכות. ומטעם זה התירו הוצאה אפילו איפשר לעשות מערב יום טוב, שלא [יהיה] כאדם חבוש שלא יכול להביא כל [מה] שירצה. אבל שאר מלאכות שיש עסק, כקצירה דשה זרייה ברירה טחינה רקוד, הואיל ואין הפסד אם עשאו מערב [אסורין]. אבל לישה, אפייה, שחיטה, בשול, [הואיל] יש הפסד [אם עשאו מערב], שאין דומה תבשיל היום לשל אמש, מותרין. וכן מכשירי אוכל נפש שיש הפסד מותרין לעשות ביום טוב, אם אי אפשר לעשות מערב יום טוב, דהלכה כר' יהוד¹⁰.

המבשל ואופה ביום טוב לגוים ובהמה, או להניח לחול, אע"פ שאסור, שנאמר: הוא לבדו יעשה לכם¹¹, למעוטי גוים ובהמה, וכן פ"י ר"א¹² ותשובת הגאונים¹³ דאין הלכה כר' עקיבא דשרי לבהמה¹⁴, אפילו הכי לא ילקה, הואיל ויהיה ראוי התבשיל אם יבאו אורחין.

עשה ביום טוב לנפשו לצורך יום טוב זה והותר, או זמן אורחים ולא באו, מותר. המותר בחול [ואפילו] שבת למחר, ולגוים ולכלבים בו ביום נמי מותר, ובלבד שלא יערים, שאם הערים אסור אפילו בשבת. למחר, שהחמירו במערים מבמזיד, שמותר למלאת קדירה בשר ולמלוח כמה חתיכות, ואפילו אין צריך רק לחתיכה אחת, וממלא נחתום חבית מים, ואפילו אין צריך כי אם לקיתון. וממלא תנור פת, ואפילו אין צריך כי אם לככר אחד שבזמן שהפת מרובה יפה נאפת.

לא ישחוט מסכנת אם לא יודע שיכול לאכול כזית ממנה מבעוד יום.

אע"פ שמזמנין גוי בשבת אין מזמנין ביום טוב, שמא ירבה בשבילו, ואם בא הגוי מאליו אוכל עמהן מה שאוכלין, שכבר הכינוהו.

בהמה חציה של גוי מותר לשוחטה ביום טוב, שאי אפשר כזית בשר ממנה בלא שחיטה, אבל עסה חציה של גוי, הואיל ויכול לחלוק הבצק, אסור לאפותה. בני חיל [שנתנו קמח לישראל לעשות פת], שאין מקפדין לתת לתנוק מעט, מותר לאפותה, שכל פת ופת ראויה לתינוק. עסת הכלבים כשהרוצים אוכלים ממנה, נאפת ביום טוב.

מחמין חמין ביום טוב ורוחץ פניו ידיו ורגליו, שרחיצה צורך הגוף כאכילה. ולא ירחץ גופו, גזירת מרחץ, אבל בהוחמו מערב יום טוב רוחץ כל גופו ביום טוב.

6. ביצה יב, א.

7. הסמ"ג, שממנו לקוחים הדברים, אינו מחלק בין הוצאה להבערה. אלא שלפני ההבאה מן הירושלמי מביא, שכיבוי לא הותר ביום טוב.

8. ביצה, פרק ה' הלכה ב'. 9. צריך להשלים על-פי הירושלמי: אמר ליה.

10. ביצה כח, א. ועיין רמב"ם (הלכה ח), וסמ"ג שם. 11. שמות יב, טז.

12. = רב אלפס ביצה, פרק ב'. 13. עיין אנצור, הגאונים, מסכת יום טוב, עמ' 27.

14. ביצה כא, ב.

כל שאסור בשבת. אפילו של שבות וגזירה וטלטול. אסור ביום טוב, רק לצורך אכילה; או דברים שבהלכות אלו המותרין.
 [דבר של שבות כיצד, שאין ¹⁵ עולין באילן ולא רוכבין על בהמה ולא שטין ולא מטפחין — פרש"י ¹⁶: יד על יד; ולא מספקין — פרש"י ¹⁸: כף על ירך. ובירושלמי ¹⁷ מפרש: סיפוק, שהוא מחמתו, טפוח לרצונו, ושניהם יד על יד. ואיתא בירושלמי ¹⁷: בהלולי דר' שמעון ברבי, מטפחי' אחורי ידיהון בשבתי; עמד ר' מאיר ואמר: דכוותיה הותרה בשבת? שמע רבי ואמר: מי הוא זה שבא לרדותינו בביתנו? שמע קליה דרבי' ערק. נפקי פריי בתרה — פי' פוצעים. אפרח קדליה — פי' נפל כובעו בברחו, וראוהו רבי מאחוריו בלבד ושוב לא ראהו... ¹⁸].

כל שמותר בשבת, מותר ביום טוב. ויש אסור ביום טוב ולא בשבת, [כמו] אסור מוקצה בתרנגולת המגדל ¹⁹ בצים ושור העומד לחרוש ויוני שובך וכיוצא. בם, שאין מותרים עד שיכניסם בערב יום טוב לאכילה. אבל בשבת מותר, שהכל מוכן אצל שבת ואין צריך הכנה. וזה כרב נחמן ²⁰ דגבי שבת סתם כר' שמעון וגבי י"ט כר' יהודה. אבל רש"י ²¹ ור"ת ²² סוברים כשאר אמוראים, דהלכה כר' שמעון אפילו בי"ט. אבל מנולד בכלי שנשבר ביום טוב, אסור לכולי עלמא.

חול מכין לשבת ויום טוב, ואין יום טוב ושבת מכינים זה לזה, שביצה שנולדה ביום טוב אחר השבת ²³ ואע"פ שהתרנגולת עומדת לאכילה. ואפילו לטלטל אסורה, ואפילו נתערבה באלף כלן אסורות, שכל דבר שיש לו מתירין, כזה שמותר הביצה בחול, אפילו באלף לא בטיל; אבל כופה עליה כלי שלא תשבר ²⁴.

פעם אחת ניתן ונתבשל ביצה שנולדה בי"ט בו ביום עם שאר בצים ללבן תבשיל, והתירם ריבר"א ²⁵, דמטעם דבר שיש לו מתירין אפי' באלף לא בטיל אין לאוסרו, דממשותו אינו קיים בשום מקום והטעם נתפשט בקדירה ובטל טעם האסור; אבל נתערב בלא בשול, היה אסור אפי' באלף שהרי הוא בעין.

אע"פ שהתרנגולת עומדת לאכילה, [ביצה שנולדה בי"ט אחר השבת אסורה] דמאמש נגמרה הביצה, נמצא שבת מכין אותה לי"ט. וגזרו כל י"ט, משו' י"ט אחר שבת. וכן ביצה שנולדה בשבת אסורה, גזירה משום שבת אחר י"ט. בצים גמורות שמצא בתרנגולת ששחט בי"ט, הואיל ואין זה מצוי לא גזרו, ומותרין.

בחוצה לארץ מנהג מדברי סופרים לעשות בכל י"ט אלו יום שני י"ט, אבל בארץ ישראל אין עושין רק בראש השנה בלבד. כל האסור בי"ט ראשון אסור בי"ט שני. כל המחלל יום טוב שני, בין במלאכה בין בשבות, מכין אותו מרדות, או מגדין אותו אם לא יהיה מן התלמידים. ואסור בהספד ותענית וחייב בשמחה כראשון. מת בראשון, עוסקים בקבורתו גוים; [מת] בשני, עוסקים ישראל [בו]. ועושים מטתו ותופרים תכריכיו וקוצצין בשמין; שיום טוב שני לגבי מת כחול הוא, ואפילו בשני ימים של ראש השנה; ואפילו לא שהה

15. שם לו, ב. 16. שם. 17. ביצה פרק ה. הלכה ב.
18. ההמשך ממה שכתוב על הגליין אי אפשר לזהות, מפני הטשטוש, ויש להשלים על-פי הסמ"ג, שם.
19. צ"ל: המגדלת. 20. ביצה, ב. א. 21. שם לג, א. ומובא בסמ"ג, שם.
22. מובא בסמ"ג שם. 23. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יט): אסורה.
24. רמב"ם, הלכות שבת, פרק כה. הלכה כג. וסמ"ג שם.
25. לא מצאנו מקורם. ועל ענין זה, עיין טור אורח חיים, סי' תקיג.

המת דאין לחוש שיסרית. והורה ר"ת²⁶: כדברי רבינא עכשיו שאמר²⁷: האידנא דאיכא חברי חיישין. ור"י אומר²⁸, דאין לאסור עתה מטעם זה, מאחר שאין מצוי זה בינינו שיכפו אותנו למלאכה, ואין לאסור מטעם [ר"א²⁸] דבני בשכר אין בני תורה²⁹, דהא היה לנו לאסור תורמוס דשלקי גוים מטעם זה³⁰, ואנו נוהגים להקל בכל דבר הנאכל כמו שהוא חי. מוקצה ונולד בראשון מותר בשני; מחובר שנעקר ועוף שניצוד בראשון, מותר בשני. ומותר לכחול העין בשני, ואע"פ שאין שם חולת³¹. וכל זה בשני ימים טובים של גליות, אבל שני ימים של ראש השנה קדושה אחת ובכיום אחד חשובין, ונולד ומוקצה בראשון אסור בשני וזה וזה שקולים, רק לענין מת. שבת הסמוכה ליום טוב ונולדה ביצה בזה אסורה בזה, וכלם שוין.

פרק שני¹

אפרוח שנולד ב"ט, אסור משום מוקצה, אבל עגל שנולד, ואמו עומדת לאכילה, מותר אגב אמו; שאלו שחט אמו היה זה שבמעיה מותר ב"ט אפילו לא נולד; ובפ' המילה² מעמידה שכלו לו חדשיו בודאי שיצא מכלל נפל.

פרק קמא דביצה³ אית': אפילו בדק בקינה של תרנגולים ולא מצא בצים ולמחר קודם עלות השחר מצא מותרים, אם יש זכר טרם ששים בתים, דכל שתשישו ביום יוליד ביום, ויצאה רובה וחזרה. אבל אם אין זכר, מתחממת וספנה מארעא, ופעמים יולדת בלילה. אבל לא בדק מאתמול מותרת, כי שמא מאתמול נולדו, כרוב התרנגולים שיולדין ביום.

בהמות הרועים חוץ לתחום ובאות תוך התחום מותרים: אבל רועות ולנות חוץ לתחום ובאו ביום טוב אסורים משום מוקצה, שאין דעת אנשי העיר עליהן. בהמת קדשים שנולד בה מום ביום טוב, הואיל ואין דעתו עליה מערב יום טוב אסורה. לפיכך אסור לראות מומי קדשים ביום טוב, גזירה שמא יתירו החכם ויבא לשוחטו ביום טוב. אבל רואה המום מערב יום טוב ולמחר מתיר או אוסר.

בכור שנולד מומו עמו — מוכן, לא יבקרנו ביום טוב. עבר ובקרו והתירו, שוחטו ואוכלו. בכור שנפל לבור לא יעלנו, שהרי מוקצה, אבל יפרנסנו במקומו. אותו ובנו שנפלו לבור, מעלה הראשון על מנת לשוחטו⁴ ושוחט מה שירצה, דמשום צער בעלי חיים התירו להערים. בהמת חולין שנפלה מן הגג ועמדה⁵ והרי צריכה בדיקה, שוחטה ובודקה ביום טוב, שאי אפשר⁶ דתמצא כשירה ותאכל.

אוזים ותרנגולים ויוני בית אין צריכין זמון ומוכנין, אבל יוני שובך ועליה וצפורים

26. מובא בסמ"ג ובתוספות, ביצה ו, א, ד"ה והאידנא.

27. ביצה, שם. 28. צ"ל: ר"ת. 29. שבת קלט, א—ב.

30. יבמות מו, א. 31. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כד): חולין.

1. רמב"ם, הלכות יום טוב, פרקים ב—ג, ו; סמ"ג, לאוין סה, עה.

2. שבת קלה, א. 3. ז, א.

4. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (פרק ב, הלכה ד): ואינו שוחטו ומערים ומעלה את השני על מנת לשחטו.

5. ברמב"ם (שם) שלפנינו: ועמדה מעת לעת. ובמעשה רקח מובא כנוסח מחברנו.

6. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): שאפשר.

שקננו בפרדס ובטפחין, מוקצין, וצריך לזמן מערב יום טוב ולומר: אלו ואלו אני נוטל, ואין צריך לנענע. זמן שחורים ולבנים ומצא לבנים במקום שחורים ושחורים במקום לבנים אסורים, שמא המזומנים פרחו ואלו אחרים, שספק מוכן אסור. זמן שנים ומצא שלשה הכל אסור. שלשה ומצא שנים מותרין. זמן בתוך הקן ומצא לפני הקן, אם אין שם בקן אלא הן ואין יכולין לפרוח, אע"פ שיש שם קן אחר זוית' בתוך חמשים אמה מותרין, שאין המדדה מדדה אלא כנגד קנו בשוה.

דגים חיה ועוף שבביברין⁸ ומחוסר' צידה, שצריך מצודה, מוקצה ואין צדין אותו ביום טוב ואם צד לא יאכל, ושאין צריך מצודה צדין ביום טוב ואוכלין, וכן חיה שקננה בפרדס סמוך לעיר, ילדיה הקטנים שאין צריכין צידה אין צריכין זימון, שדעתו עליהן. הפורס מצודה מערב יום טוב, לא יאכל⁹ ביום טוב מהן אם לא יודע שניצודו מערב יום טוב. סכר אמת מים מערב יום טוב ולמחר מצא בה דגים מותרין, שכבר ניצודו מערב יום טוב.

בית מלא פירות מוכנין ונפחת, נוטל ממקום הפחת. העומד על המוקצה מערב יום טוב בשביעית, שכל הפירות הפקר, צריך לרשום ולומר: מכאן ועד כאן אני נוטל, ואם לא רשם לא יטול.

גוי שהביא דורון לישראל ביום טוב, שיש כמין שהוא במחובר, או חיה ועוף ודג שאפשר לצודו בו ביום, אסורין עד בכדי שיעשו לערב, ואפילו הדס אסור להריח עד בכדי שיעשו. ואם צורת הדורון מוכחת שמאתמול נעקר או ניצוד, והביא מתוך התחום מותר, מחוץ לתחום אסור לו. והבא בשביל ישראל זה מחוץ לתחום מותר לישראל אחר.

ה"ג¹⁰ של רב יהודאי גאון פי': לערב של יום טוב שני שראוי לעשייה, פן יאמר לגוי ביום טוב ראשון ללקט שיהא מותרות בשני. וכן איתא בירושלמי¹¹, ורבי' גרשם ורבי' קלונימוס איש רומי¹² מפרש: לערב י"ט ראשון, וראיה מבר טביא¹³, אבל ר"י¹⁴ היה נוהג הלכה למעשה כדברי ה"ג.

ואם ליקט וצד הגוי לעצמו ביום טוב ראשון או בשבת, אסור ישראל ליהנות בו משום מוקצה. וה"ה [אם] נשרו הפירות מאליהן או ניצודו הדגים מאליהן, אבל לערב מותרין מיד ואין צריך להמתין בכדי שיעשו. אך בראש השנה ושבת ויום טוב, אע"ג דהלכה כארבעה זקנים דשתי קדושות הן¹⁵, אסורין אפילו נשרו מאליהן עד החול [ומותר] מיד, דראש השנה קדושה אחת כרב¹⁶, ושבת ויום טוב אסורין משום הכנה דרבה¹⁷. ואין לחלק בין שבת ויום טוב ראשון ובין שבת ויום טוב שני, הואיל ומנהג אבותינו הוא ולא ספק. וספק מוכן, כגון ספק אם נלקטו ביום טוב, או ודאי נלקטו וספק אם בשביל ישראל או בשביל גוי, אסור ומותר מיד למוצאי שבת, דאע"ג דהלכה כרב באיסורי¹⁷, בהא הלכה

7. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ו): בקרן זוית.

8. שם (הלכה ז): שבביברין גדולים. 9. שם: לא יטול מהן.

10. = הלכות גדולות. מובא בסמ"ג, לאוין סה (מונקאטש דף קב, ב) וברש"י, ביצה כז, ב, ד"ה ולערב. אבל בהלכות גדולות, הלכות יום טוב (מהדורת ווארשא, עמ' 71; מהדורת ברלין, עמ' 179) מובא ההיפך, שמותר לערב הראשון, עיין הערות המהדירים, שם.

11. שבת, פרק כירה, הלכה א מובא בסמ"ג, שם. 12. מובאים בסמ"ג וברש"י, שם.

13. עירובין לט, ב. 14. מובא בסמ"ג שם, בשם רבי יצחק בן רבי שמואל, ועיין רש"י, שם, שרבי יצחק הלוי פסק כהלכות גדולות. 15. ביצה ד, א. 16. שם ד, ב. 17. בכורות מט, ב.

כשמוא' ואין צריך בכדי שיעשו, וכן אית' פ' שואל¹⁸. ואם לקט וצד גוי בשבילו ובשביל ישראל אסור עד בכדי שיעשו, וכן אית' בירושלמי דכל כתבי¹⁹: איקלע שמואל בבית גוי, אדליק גוי בוצינא בשבתא והפך שמואל אפויי, איתי גוי שטרא וקרא ביה, ידע שמואל דלא בגינתיה אדליק, הדר שמואל אפיה וקאמר, הדא אמרה: נעשית בשביל ישראל ובשביל גוי מותר. וקאמר: דילמא משום דאין מכריחין האדם לצאת מביתו אבל בעלמא אסור. ומה היא דאין מכריחין, שמעתי שריבר"א²⁰: היה יושב אצל האש שבני ביתו היו מצוין לעשות בשבת, שאמר: לא אניח מקומי. בירושלמי²¹: שירי פתילה, שירי מדורה, שירי שמן, שכבו בשבת, רב ור' חנינא תרויהו אמרי: אסור להדליק ב"ט. וכן בב' ימים של ראש השנה. וכן הלפדים שהובערו קצת ביום טוב ראשון וכבו אסור לחזור ולהדליק ביום טוב שני של ראש השנה אם לא הובערו בחול בערב יום טוב וכבו אותם, וכן משבת ל"ט, כי כבוי הוא הכנה. וצריך עצים אחרים להרבות ולערב בהן כדאמר פ' משילין²²: מרבה עליהם עצים ממכני ומבטלי, אבל בשני ימים טובים של גליות אין חשש בכל אלה, שאחד חול, דביצה שנולדה ופירות שנשרו מאליהן ביום טוב מותרין בחול למחר. מצאתי בתשובה: שר"ת אסר יין אחד שבא מאלצורא מיום טוב לשבת. וכתב ה"ר משה מלונדרין על הבא מחוץ לתחום, שאין צריך בכדי שיעשו, מדלא קאמר ולערב אסורין בכדי שיעשו; והא דלא תתן אשה עססיות לתוך הקדירה שצריך בכדי שיעשו²³ באסורא דרבנן, שאני התם דאיכא למיגזר דילמא נעביד בשבת דאיכא אסורא דאורייתא²⁴. נשרו עצים מאילן ביום טוב וכלים שנשברו ביום טוב, אסור להסיק ב"ט, שהן נולד, אבל נשרו בתנור מרבה עצים דהיתר עליהן ומסיקן; ואע"ג דדבר שיש לו מתירין אפילו בדרבנן אפילו באלף לא בטיל, הכא מקלא קלי אסורא. לא יתחיל בערימת תבן ואוצר עצים ביום טוב אם לא הכין מערב יום טוב, שהן מוקצה. ואם התבן מעורב בקוצים, שאין ראוי כי אם לאש, מותר בלא הכנה, שמוכן הוא לאש. לא יבקע עצים מסואר קורות, שהן מוקצה, ולא מקורה שנשברה בו ביום, שהיא נולד, ומסיק בכלים שלמים וכלים שנשברו מערב יום טוב. אגוזים ושקדים שאכלן מערב יום טוב מסיק בקליפתהן ביום טוב. אכלן ביום טוב לא יסיק. ויש אומרים²⁵: מערב יום טוב לא יסיק, שהרי הוקצו; ביום טוב יסיק, שמוכנין על גב האוכל. אסור לעשות שפוד לצלות בו מקוץ רטוב, שמוקצה הוא, שאין ראוי להסקה. מסיק בעצים הסמוכין לדפני הסכה. ולא בעצי השדה, אפילו מכונסין מערב יום טוב. אבל מגבב לפניו ומדליק שם. אבל מסיק במכונס ברשות היחיד, ואפילו שלא הוקף לדירה, ובלבד שיהיה לו פותחת ותוך התחום. עלי קנים וגפנים, אפילו מכנסין בקרפף, כיון שהרוח מפזרתן, הו' כמפוזרין ואסורין, אם לא הניח עליהם כלי מערב יום טוב. בהמה מסכנת מערב יום טוב ומתה ביום טוב, מחתכה לכלבים, ואם לאו, הואיל ולא היה דעתו עליה — מוקצה, לא יזינה ממקומה. בהמה²⁶ קדשים שמתה ותרומה שנטמאת לא יטלטל.

18. שבת קנא, א.

19. שבת פרק טו, הלכה ט. בשינויים. והשווה בבלי שם, קכב, ב.

19. עיין לעיל, הלכות שבת, פרק טו, הערה 12. 20. ביצה פרק א, הלכה א.

21. צ"ל: כדאמר בבבבא, פרק ראשון (ד, ב.). 22. שבת יח, ב.

22. עיין ספר התרומה, סי' רנא. 23. ברמב"ם (הלכה יב): ויש נוסחאות שיש בהן.

24. צ"ל: בהמת.

אין משקין דג ועוף וחיה המוקצין ביום טוב ולא יתן בפניהם מזונות. שמא יבא ליקח מהן. כל שאסור לאכלו או להשתמש בו מפני שמוקצה אסור לטלטלו. הכנים עפר מערב יום טוב ויחד לו קרן זוית, אפר שהוסק מערב יום טוב, ואפילו הוסק ביום טוב כל זמן שחם הוא כדי לצלות בו ביצה, מותר להשתמש בהן. מי שיש לו דקר געוץ מערב יום טוב ובנתקו ביום טוב, העלה עפר תיחות מכסה בו ומטלטלו, אבל העלה גוש עפר, לא יכתשנו ביום טוב.

מי שיש לו עפר מוכן או אפר שמותר לטלטלו, שוחט חיה ועוף ומכסה דמים, אין לו, ולא ²⁵ ישחוט; שחט, ולא ²⁵ יכסה עד ערב. אין שוחטין כוי ביום טוב, ואפילו יש לו עפר מוכן. אם שחט לא יכסה, שמא הרואה יאמר חיה ודאית היא ויתיר חלבו.

חיה ²⁶ ועוף מערב יום טוב לא יכסה דמם ביום טוב. נתערב דם בהמה בדם חיה ועוף ששחט ביום טוב ויש לו עפר מוכן ויכול לכסות הכל בדקירה אחת יכסה, אין לו לא יכסה עד ערב. ולפי הירושלמי יש תקנה, דאית' התם ²⁷ שאם שחט מותר ליטול מאפר שהוסק ביום טוב.

אית' פרק הלוקח בהמה בבכורות ²⁸: מותר לשוחט לתלוש צמר הבהמה בידו למקום הסכין, וישאר שם מסובך בשאר צמר הצואר ולא יזיזנו ממקומו; אבל בעוף לא ימריט, שזה הוא דרכו והוי כתולש.

לא ימלח עור הבהמה, שזה עבוד ומלאכה שלא לצורך יום טוב הוא. אבל שלא ימנע לשחוט לשמחת יום טוב התיירו לתת העור לפני בית הדריסה לדרוך עליו. ומולח בשר לצלי, שאין צריך מלח הרבה כל קדירה ²⁹, על גבי העור כאן מעט וכאן מעט עד שנמצא העור כלו מלוח. אבל לקדירה לא. אין מולחין החלבים ואין מהפכין בהן ולא ישטחם ברוח, שאין ראוי לאכילה.

המפשיט את הבהמה לא ירגיל ביום טוב להוציא כל הבשר מרגל אחת כדי להוציא כל העור השלם ולא יקרע, שטרחו גדול שלא לצורך המועד. ולא יעשה בית יד בבשר בסכין כמעשה חול. ומותר לעשות סימן בבשר.

מולג הראש והרגל ומהבהבן, ולא טופלן בסיד וחרסית ואדמה ולא יגזום במספריים. וכן אין גוזזין הירק בתספורת שלו, אבל מתקן האוכל שיש בו קוצין, כגון קונדס ועכביות בתספורת.

מותר ללוש עסה גדולה ביום טוב. ומפרש בירושלמי ³⁰ שר"ל ריקקין דקין, שמתוך שאתה מיגעו, שיש טורח ברקיקין דקין, אינו אופה אלא כדי צרכו. לש מערב יום טוב, לא יפריש חלתה ביום טוב. ומפריש ³¹ חלה ליתנה לכהן, ואם העסה טמאה או שנטמא החלה, לא יבשל החלה, שאין זה צורך אכילה, ולא ישרפנה, שלא יבא עשה דשריפת קדשים טמאים וידחה לאו ועשה דיום טוב, על כן שאין ³² שורפין קדשים ביי"ט, אלא יניחנה עד לערב וישרפנה. ובפסח, שאם יניחנה יחמיץ, ולא ³³ יפריש בצק, אלא אופה כל הבצק ואחר כך נוטל חלה. ואומר ר"ת ³⁴: שאם אירע שקרא שם, הכל מודים שיעשה כבן בתירה

25. צ"ל: לא. 26. צ"ל: השוחט חיה.

27. ביצה פרק א, הלכה ג. 28. כה, ב — כה, א.

29. צ"ל: כלקדירה. 30. ביצה פרק ב, הלכה ו.

31. צ"ל עליפי הרמב"ם (פרק ג, הלכה ח): ואם לשה ביום טוב מפריש.

32. צ"ל: אין. 33. צ"ל: לא.

34. מובא בסמ"ג, לאוין עה, ובתוספות, פסחים מו, א, ד"ה תטיל.

שתטול העיסה במים צוננין שלא יתחמץ. ור"ת ור"י מפרשים³⁵, שבכל ימים טובים קורין חלה בחלה דידן שהיא של חוץ לארץ ואופה, שאפיה לצורך הוא, הואיל וראוי לכהן קטן, או לגדול שטבל לקירוי, או לבטלה ברוב חולין לאוכלה בימי טומאתו, ומותר לטלטלה אף לזרים. ובמקום שאין כהן בעיר אופה תחלה ואחר קורא שם; ומותר לטלטלה, מידי דהוה שמטלטלין הלוגף, שמאכל לעורבים³⁶.

לא יאפה בפורני חדשה, שמא תפחת ויפסיד הלחם וימנע משמחת יום טוב. ואדם גדול³⁷ הורה מדוחק להביא כירה חדשה לשפות עליה קדירה ביום טוב ואין לאסור לבשל בקדירה חדשה אם לא נתנה על האש מערב יום טוב, שיש חלוק בין קדרותינו לכירה. לא יגרוף תנור וכירים, אבל מכבש האפר, לא יכול לאפות בלא גריפה — גורף. סותם התנור בטיט שסביב הנהר שהכין מערב יום טוב, אבל לגבל בטיט ביום טוב אסור. אבל לגבל האפר מותר כדי לסתום פי התנור, כך פי' רש"י³⁸, והטעם שאינו בר גיבול, אבל ר"ת³⁹ אסר שראוי לחייבו יותר במידי דלאו בר גיבול, דנתינת מים זהו גבולו.

לא יסוך תנור וכירים חדשים ולא ישוטם⁴⁰ במטלית, ולא יפיגן בצונן כדי לחממו⁴¹, ובשביל לאפות בו מותר. לא ילבן אבנים לאפות עליהן שמחממין⁴², ומסיקן ואופין בפורני ומחממין באנטיכי.

לא יגבן ביום טוב, שאין חסרון טעם ליעשות מאמש. אבל דך תבלין כדרכן, שאם ידוכם מאמש יפוג טעמן. ודך הפלפלין במדוכה ככל התבלין, ולא בריחים שלהן. וכן אית' בתוספתא⁴³: הפלפלין כתבלין, שבית הלל מתירין במדוך. והא דאמר פרק תולין⁴⁴: הני פלפלין מדה⁴⁵ חדא חדא ולא תרת, בשבת מיירי, דאי הוי מיירי ביום טוב הוה מפרש, כיון דכל המסכתא בשבת איירי, ודלא כפי' רש"י⁴⁶ ור"ת⁴⁷ ושאלתות⁴⁸ דפירשו דביום טוב מיירי. ומלח הואיל ולא מפיג אם עשה מבערב, אינו נידוך ביום טוב אם לא יטה המכתשת, או שידוך בקערה כדי לשנות.

ולא יכתוש הריפות במכתשת גדולה, אבל זה שנויה ומותר⁴⁹; ובארץ ישראל אפי' בקטנה אסור, שתבואתן טובה, ואם יכתוש מאמש לא יפסיד.

אע"פ שהסיר הסובין ורקד הקמח בערב יום טוב, לא ירקוד שנית ביום טוב אם לא נפל צרור וקיסם בקמח, ואם שנה לרקוד מאחורי הנפה או על השולחן מותר. מוללין מלילות ומפרכין קטנית ביום טוב ומנפה על היד בכל כחו ואוכל ואפילו בקנון ותמחוי וכברה⁵⁰. לא יברור קטנית כשהאוכל מרובה על הפסולת בכברה; אבל פסולת רב מהאוכל בורר האוכל ומניח הפסולת. ולא במסגנת חרדל ויסנן מאליו⁵¹. ואם המשמרת

35. מובא בסמ"ג, שם. בתוספות, שם ד"ה עד, מובאים הדברים בשם ר"י בלבד.

36. שבת קכ"ו, ב. 37. רבי יודא ברבי ישמעאל. ירושלמי, מזעז קטן, פרק א, הלכה ט.

38. ביצה לב, ב, ד"ה וקטמא, ומובא בסמ"ג, שם. 39. מובא בסמ"ג, שם.

40. ברמב"ם (הלכה יא): ואין טשין. 41. שם: לחסמם... שמחסמן.

42. ביצה א, טו, צוקרמנדל, עמ' 202. 43. שבת קמא, א. 44. שם: מידק.

45. מובא בסמ"ג, שם. 46. שבת שם, ומובא בסמ"ג ובתוספות, שם ד"ה הני.

47. פרשת אמור, שאילתא קו. ומובא במקורות הנו' בהערה הקודמת.

48. ברמב"ם (הלכה יג): אבל כותשין במכתשת קטנה שזה הוא השנוי שלה.

49. שם (הלכה טו): אבל לא בנפה ולא בכברה.

50. שם (הלכה יז): אין מסננין את החרדל במסגנת שלה, מפני שנראה כבורר, אבל נותנין ביצה במסגנת של חרדל והוא מסתגן מאליו.

תלויה מערב יום טוב מותר לתת בה יין, ולא יתן בה לכתחלה, שלא יעשה כחול. ומערים ותולה המשמרת לתלות בה רמוגים ואחר נותן בה שמרים.

פרק שלישי¹

לא הותר ביום טוב רק אש מצויה, אבל להמציא אש מן העצים והאבנים ומתכות שחורכן² עד שתצא אש; ואם מנפט³ החזק ביותר שהוא במים שמנידין אותו עד שידליק, או כלי זך וקשה, או זכוכית מלאה מים שמניח נגד השמש עד שיחזיר נוגהה לפשתן, כל זה אסור, שהרי אפשר מבערב יום טוב.

אסור לכבות האש, שהבערה צורך אכילה ולא הכיבוי. ולא יכבה הנר, כבה לוקה כעל אריגה ובנין. לא יסלק פי הנר למעלה שיתכבה, ולא יסיר השמן ממנה, שגרם כבוי אסור. ולא חותך ראש הפתילה, אבל נופץ ראשה בידו. אגודת עצים שנפלה באש מותר לשמטה⁴ ולא הוי כמסיר שמן מן הנר.

ולא יכבה הדליקה כדי להציל ממון ביום טוב, שאין מותר בשבת, אלא מניחה ויוצא. לא יכבה הנר מפני תשמיש, אלא כופה עליו כלי, או עושה מחיצה בין הנר⁵, או מוציא לבית אחר, שאם לא כן אסור לשמש עד שתכלה מאליה.

מטלטל הנר דולק, ולא גוזרין שמא יכבה, ואסור להניח נר על אילן מערב יום טוב⁶, שמא ישתמש במחובר.

לא יעשן בקטורת ביום טוב, שהוא מכבה, ואסור להריח בה וכל שכן שאסור לגמר הבית והכלים. אבל מעשן תחת הפירות כדי שיוכשרו לאכילה, כמו שמותר לצלות בשר על האש, וממתק החרדל בגחלת מתכת, אבל לא בגחלת עץ, שהוא מכבה, ולא יכבה האש כדי שלא תתעשן הבית והקדירה.

ולא יפח במפוח ביום טוב, שזה כדרך אומנין, אבל נופח בשפופרת. וכתב רבי' שם⁷, שבמפוחים קטנים של בעלי בתים מותר; וש"מ⁸ אין להקל, מדלא שרי רק בשפופרת [והיינו בשפופרת] של קנה ארוך נקובה מעבר לעבר, ראשה אחד בפיו וראש אחר קרוב לאש ונופח.

לא יעשה פחמין ולא יגדול הפתילה ולא יבהבה לשנים ולא יתחבה לשנים בכלי, אבל ממעכה ביד ושורה בשמן ויניחה בשתי נרות וידליק באמצע, ונמצאת הפתילה נחלקת בפי שתי נרות.

לא ישבור החרש ולא יחתוך הנייר לצלות עליהן. ולא יפצע הקנה לעשותו כשפוד. שפוד שנרצף, שיכול לפושטו בידו לא יתקנו. שני כלים שמחברין בשעת עשייתן, כשני נירות ושני כוסות, לא יחלקם, שהוא מתקן כלי.

לא ישחיו סכין במשחותו, אך מחדדה על עץ ואבן וחרס, אם יכולה לחתוך בדוחק או

1. רמב"ם, הלכות יום טוב, פרקים ד—ה; סמ"ג, לאוין סה, עה.

2. ברמב"ם (פרק ד, הלכה א); שחוככין אותן זו בזו. 3. שם: וכן הנפט.

4. שם (הלכה ג): אגודה של עצים שהודלקה במדורה, כל עץ שלא אחזה בו האש מותר לשמטו.

5. שם (הלכה ד): בינו לבין הנר.

6. ברמב"ם (הלכה ה) שלפנינו: ביום טוב, ובמעשה רקת, מובא כנוסח מחברנו.

7. = רבינו שמשון, מובא בסמ"ג, לאוין עה.

8. צ"ל עלפי הסמ"ג (שם): ומ"מ (=ומכל מקום).

שנפגמה. ואין מורין דבר זה שלא יאכזון⁹ במשחות. ואם אין יכולה לחתוך כלל לא יחדד בשום דבר, שמא יבא להשחיה במשחות. ואסור [להראות] סכין לעם הארץ¹⁰ ביום טוב, שמא יאמרו שהיא פגומה ואסור לשחוט, וילך להשחיה במשחות, וחכם שראה סכין לעצמו משאילה לעם הארץ.

הואיל ויכול לבקע מערב יום טוב, לא יבקע עצים בקורדום, מגל, מגירה, אלא בקופץ בצד חדר, ולא ברחב, שהוא כקורדום. ולא נאסר הבקוע מכל וכל, שאי אפשר שלא יפגע עץ עבה ולא יכול להבעיר וימנע לבשל. וכל דברים הדומין לזה, מזה הטעם התירו מה שהתירו ואסרו מה שאסרו.

לא יטול אוד מצית¹¹ העצים לצלות בהם, ולא יסמוך הקדירה ודלת בבקעת של קורה, שלא הותר טלטול עצים ביום טוב רק להסקה בלבד, וכן פר"ת¹², ולאן מטעם שפי', אלא משום דזגרינן יום טוב אטו שבת. ורש"י¹³ מתיר, מטעם דכר' שמעון סבירא לן, דלית ליה מוקצה.

תריסי חנויות מסלקין ומחזירין ביום טוב כשיש להם ציר באמצע, דאל"כ לא יוציא תבלין לחנות לשמחת יום טוב. אבל יש להן ציר מן הצד אסור, שלא יתקע, אין להם ציר כלל מותר להחזיר¹⁴.

כלים המפוצלין, כמנורת חוליות וכסא ושולחן של חתיכות, מעמידן ביום טוב, ולא יתקע. אבני בית הכסא הואיל ובנין עראי, לצדדן משום כבודו לא גזרו.

כשעורך עצי מדורה מסדר של מעלה ואחר שלמטה עד שמגיע לארץ, או יורקם בערבוב, דאם לא כך הוי כבנין עראי שאסור. וכן קדירה אוחזה ומכניס אבנים תחתיה. וכן בצים לא יסדרם שורה על שורה עד שיהיו כמגדל. וכל כזה צריך שנוי. אבל לקבוע שולחן על סמוכותיה, כתב הר"מ מקוצי¹⁵, כיון שאין מחיצות מגיעות לארץ מותר בכל ענין.

מסיר זבובי בהמה, אע"פ שעושה חבורה, לא יילד בהמה, אבל מסעד לאחוז בוולד שלא יפול לארץ, ונופח בחוטמו ונותן דד לפיו. היתה בהמה טהורה וריחקה הולד, מולף משלייתה עליו ליתן ברחמה¹⁶ כדי שתרחם עליו, אבל טמאה לא יעשה כן שאינה צריכה.

לא יטביל כלי שננטא מערב יום טוב, שמא ישהנו בטומאתו. אם לא רוצה¹⁷ להטביל מים שבכלי, או אם לא נטמא מערב יום טוב כי אם בוולד הטומאה, כמו במשקין, שאז מטבילו ביום טוב היה טהור¹⁸. אבל כלי שננטא ביום טוב מטבילו ביום טוב. מדלין בדלי טמא ויטהר מאליו. נדה שאין בגדים להחליף, מערמת וטובלת בבגדיה.

הש"י¹⁹ הש"ר²⁰, שמותר להדיח כוס ששתה גוי בשבת, דלא דמי לכלי טמא דמיחזי כמתקן, הואיל ואין האיסור גוף הכלי אך נדבק בו, ועוד, הואיל וראוי להדיחו כשהיה

9. אולי : ישחזון. וברמב"ם (הלכה ט) : שלא יבאו לחדדה.

10. כן ברמב"ם (הלכה ט) כתביד המובא במעשה רקח ובסמ"ג (ושם : לראות, וכצ"ל). ברמב"ם שלפנינו : להראות סכין לחכם.

11. צ"ל : מבין. 12. מובא בסמ"ג, שם. 13. ביצה לג, א.

14. ברמב"ם (הלכה יב) : אפילו בבית מותר להחזיר.

15. סמ"ג לאוין סה (במלאכת בונה). 16. ברמב"ם (הלכה טז) : וליתן בול מלח ברחמה.

17. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יז) : אם היה צריך.

18. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יח) : לפי שהוא טהור מן התורה.

19. = ר"ש משנן, עיין : שאלות ותשובות אור זרוע ומהר"ם בר כרוך, מהדורת פרופ' י. ז. כהנא (ירושלים תש"ג) עמ' יא.

מלוכלך, לא מיחזי כמתקן. וכן מותר ללבן טרפשא חולבות²⁰ ושל בשר, ואפילו גאסרו מפשטידת גוים, כיון שרגילות ללבנה כשמותרת לאפות תחתיה. אבל ריבר"א²¹ אסר להגעיל קערה שאינה בת יומא ביום טוב אע"פ דלא מהוי מתקן כדפר', מטע' הבערה ובשול שיכול לעשות מערב יום טוב, אבל בלבון המחבת אפילו אינה בת יומא מתיר כדפר', שלא היה יכול ללבנה מאתמול.

משום גזירת מקח וממכר לא יפסוק דמים על הבהמה לכתחלה, אך מביא שתי בהמות שוות זו לזו ושוחט האחת, ולמחר יודעין דמי השנייה וכל אחד נותן דמי חלקו. כשמחלקין אותה לא יאמר זה אני בג',²² אתה בב', שלא יזכיר שום דמים, אלא זה נוטל שלישי וזה רביעי. ולא ישקול הבשר במאזנים. ואפילו טבח אומן לא ישקול בידו ולא בכלי מלא מים. ולא יתן בשר בכף מאזנים בתלויים אפילו לשמר מעכברים, שנראה כשוקל. ולא יטיל חלשים על המנות, אבל על הקדשים מותר, לחבב המצוה. לא יאמר לטבח תן לי בדינר בשר. אלא תן לי חלק או חצי חלק, ולמחר מחשבין שויו. ולא יקח מן החנווני במדה ומשקל, אך יאמר מלא כלי זה. ואפילו הכלי מיוחד למדה ולא יזכור לו שום מדה.

נחתום מודד תבלין ונותן לקדירה, שלא יפסיד התבשיל. אבל אשה לא תמוד קמח לעיסה, כשמואל²³; וכן פסק בתשובת הגאונים²⁴. אבל שדרו ממתיבתא סורא²⁴ דהלכה דשרי, חדא הלכה כרב באיסורי, ועוד דתנא דבי שמואל כוותיה.

ולא ימוד ליתן לפני בהמתו. ולוקח מחנווני בצים במנין וכיוצא בם, ולא יזכור לו שם דמים וסכום מניין, כפר"ח²⁵, ולא יאמר אם חייב לו עשרה בצים תן לי עוד עשרה שיהיה לך בידי עשרים, אלא לוקח סתם, למחר עושה חשבון, כך פר"א²⁶. אבל רשב"ם פ"י²⁷: סכום מקה, אל ישאל לו מאה אגוזים, אם מאה נמכרים בפשוט, אלא פחות או יותר ישאל ממנו.

לוקח מרועה ופטם הרגיל אצלו בהמה ועופות, ולא יזכור לו שם דמים וסכום מניין. תובעים בדין הלוואת יום טוב, דאם לא כן לא יתן לו כלום ונמנע משמחת יום טוב. מוליד לכהן תרומות ומעשרות שהפריש מאמש, שביום טוב לא יכול להפריש. וכל שכן חלה וזרוע לחיים וקיבה. וגבאי צדקה גובין ביום טוב. ולא יכריזו כבחול, אך בצנעה גובין ומחלקין לכל שכונה בפני עצמה.

אע"פ שהותר הוצאה שלא לצורך, לא ישא משאות גדולות כבחול וישנה כל שאיפשר, ואם לאו מותר. כיצד, לא יביא כדי יין בסל וקופה, אבל יביא על כתיפיו ולפניו; ואע"ג דמעוטי בהלוך עדיף²⁸, הני מילי היכא דלא עביד כחול. לא יפשיל קופת תבן לאחוריו, אך מוליכה בידו.

משא שדרכו במוט ישא על כתיפו, דרכו על כתיפו ישא בידו, בידו יפרוש בגד עליהן. ואי לא איפשר לשנות נושא כדרכו. אבל על גבי בהמה לא יביא כלל.

20. = של חלב. 21. מובא באור זרוע, הל' יום טוב, סי' שמה.

22. ברמב"ם (הלכה יט): אני בסלע. 23. ביצה כט, א.

24. עיין אוצר הגאונים, מסכת יום טוב, עמ' 34.

25. עיין סמ"ג, שם, ותוספות, ביצה, כט, ב, ד"ה שלא.

26. = רב אלפס, ביצה, סוף פרק ג.

27. עי' הגהות הבי"ה, שם (=אורח חיים סי' תקין): ובאלפסי ישן כתובה הגהה: ואני שמואל

קבלתי: סכום מקה, אם ישאל לו מאה אגוזים אם מאה נמכרים בפשוט אל ישאל ממנו מאה אלא

או פחות או יותר ישאל ממנו. 28. שבת קכז, א.

ולא ינקית ²⁹ הבהמה במקל, ולא יצא סומא במקלו ורועה בתרמלו. ולא יצא בכסא, אם לא רבים צריכין לו, שגם מוציאין אותו בכתף ואפילו באפריון. לא יוליד סולם שובך משובך לשובך ברשות הרבים, שלא יאמרו מוליד מתקן ³⁰ גגו; אבל ברשות היחיד, אע"פ שכל מקום שאסרו חכמים [מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור כרב ³¹, משום שמחת יום טוב מותר]. פי' התור' ³² וסולמות שעשו' לצורכי הבית מותרין אפילו ביום טוב. ופי' הר' אברהם ³³, דכל סלמות שלנו אסורות לטלטל ביום טוב; אבל בשבת שאין דרך להוציא לרשות הרבים מותרות לטלטל. ומה שפי' המימ' ³⁴ כרב, רבינו נסים ³⁵ חולק עליו ואומר, דאין הלכה כרב, והביא ראיה מדאמר: ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה המינין, גבי שוחט פ"ב דחולין ³⁶. ומכל מקום אין מורין פסק הלכה מברייטא, אבל ראיה מסתם משנה פרק חבית ³⁷: שוטחין בחמה אבל לא כנגד העם.

ר"י ³⁸ אסר ביום טוב של פסח כשאפו מצות נקיות הרבה לאותו יום שאין אופין אחריהן פת הדראה, הואיל ויש לו הרבה מהיפות.

לא יושיט פירותיו אפילו מגג לגג השוה לו כשמפנן, אבל משילן דרך ארובה ממקום למקום באותו גג. לא יביא בהמה כשירה במוט ³⁹ או במוטה, רק אברים אברים. לא ישלח לחבירו דבר שאין ניאותין בחול, כתבואה שמחוסר טחינה, אך קטנית הואיל ויכול לבשלן ולקולפן. וכל דבר שניאותין בחול, אפילו לא ניאותין ביום טוב, כתפילין, וכל שכן שניאותין, ביין ושמן ובהמה וחיה אפילו חיים שהרי מותר לשלחה ⁴⁰ משלה. לא ישלח בשורה של שלשה בני אדם בזה אחר זה שלש בהמות, שזה כבחול, אבל שולח שלשה מינין ביד שלשה כאחד.

מצוה לכבד ולענג היום טוב כשבת, שנאמר: ולקדוש ישר' מכובד ⁴¹. וכל ימים טובים נאמר בהן מקרא קדש ⁴². אסור לסעוד בערב יום טוב מן המנחה ולמעלה. וכל המבזה מועדות כאלו נטפל לעבודה זרה.

כל הי"ט וחול המועד הם הימים שבין ראשון ושמניני של פסח וסוכות ⁴³, אסורין בהספד ותענית. ואסור לאדם לצער על מתו יותר משלשים יום קודם המועד, שלא יבא הרגל והוא עצב, אלא יסיר הדאגה מלבו ויכוין דעתו לשמחה.

וחייב לשמח בהן כל אחד כראוי. הקטנים באגוזים ומגדנות, הנשים בתכשיטין, והאנשים בבשר ויין. ומאכיל לגר ויתום ואלמנה. וכל מי שנועל ביתו לפנייהם ואוכל עם בני ביתו הרי

29. צ"ל: ולא ינהיג. 30. צ"ל: לתקן. 31. ביצה ט, א.

32. אולי צ"ל: התוספות. עיין תוספות, ביצה ט, ב, ד"ה מאי.

33. מובא בתוספות, שם. 34. רמב"ם, פרק ה, הלכה ד.

35. עיין: אוצר הגאונים, מסכת יום טוב, עמ' 11; תוספות, שבת סה, א, ד"ה אמר; חולין מא, א, ד"ה ובשוק.

36. מא, א. 37. שבת קמו, ב.

38. מובא בתוספות, שבת ק"ו, ב, ד"ה הציל.

39. ברמב"ם (פרק ה הלכה ה): שחט בהמה בשדה לא יביאנה במוט.

40. אולי צ"ל: לשחטם.

41. ישעיה נח, יג (ושם: לקדוש ה').

42. ויקרא, כג.

43. צ"ל עליפי הרמב"ם (פרק ו, הלכה כב): שבין ראשון ושביעי של פסח וראשון ושמניני של חג הסוכות.

זו שמחת כריסו, ועליהם נאמר: כל אוכליו יטמאו כי לחמם לנפשם⁴⁴. וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם⁴⁵. ולא יהא אדם אוכל ושותה כל היום של יום טוב, אלא כך המנהג: בבקר ילכו לבית הכנסת ויתפללו ויקראו בתורה, וחזרין ואוכלין, והולכין לבית המדרש ושונין עד חצי היום, ואחר חצי היום מתפללין מנחה וחזרין ואוכלין ושותין שאר היום. כשיאכל וישתה לא ימשוך ביין ושחוק וקלות ראש, שהשכרות והשחוק אינה שמחה, רק הוללונו וסכלות, ולא נצטוינו רק על שמחה שיש בה עבודת הבורא, שנאמר: תחת אשר לא עבדת את יי' בשמחה⁴⁶.

חייבין בית דין להעמיד ברגלים מסובבין⁴⁷ ומחפשין בגנות ופרדסין, שלא יתקבצו אנשים ונשים יחד לבא לידי עבירה ולא ימשכו ביין מטעם זה יחד, אלא אנשים לבדם ישמחו איש כראוי לו.

הלכות פסח

פרק ראשון¹

כל האוכל או ממחה ושותה כזית חמץ מתחלת ט"ו בניסן עד סוף אחד ועשרים, במזיד חייב כרת, שנאמר: כי כל אוכל חמץ ונכרתה², בשוגג חייב חטאת קבועה. חמץ בפסח אסור בהנאה, שנאמר: לא יאכל חמץ³, לא יהא בו היתר אכילה, המניח חמץ ברשותו בפסח, אפילו לא אכל, עובר שני לאוין, שנאמר: לא יהיה לך שאור בכל גבולך⁴, ונאמר: שאור לא ימצא בבתיכם⁵, ולא לוקה מטעם זה אם יש לו קודם הפסח חמץ ולא בערו, אע"פ שעבר השני לאוין, אלא מכין אותו מדרות, [בעבור] שלא עשה מעשה, אבל אם קנה חמץ בפסח לוקה, [שהרי עשה מעשה]. קנסו חכמים על חמץ שעבר עליו הפסח, ואפילו הניחו ברשותו בשוגג או באונס, ליאסר בהנאה לעולם.

נתערב חמץ בפסח, אפילו שלא במינו, אסור בכל שהו, ופוסק בשאלות⁶, שחמץ בפסח בששים, אך ר"ת⁷ לא היה רוצה להקל לעשות מעשה, וכשהיו מוצאים חטה בתוך התרנגולת מבושלת לא היה מתירה, רק היה מתירה להשהותה עד לאחר הפסח. וחמץ ישראל שעבר עליו הפסח, אע"פ שאסור בהנאה, ונתערב מין במינו ושלא במינו מותר לאוכלה אחר פסח, שלא קנסו רק גוף החמץ ולא התערובת. אין חייב כרת כי אם בזית בלא תערובת, [ואם] אכל בכל שהוא במזיד מכין אותו מדרות, וכזית על ידי תערובת ככתחושכר, בכדי אכילת פרס לוקה [אבל אם אין⁸] בכדי אכילת שלש בצים לא לוקה רק מדרות, לפרש⁹ אסור לשהות בביתו כל חמץ

44. הושע ט, ד. 45. מלאכי ב, ג.

46. דברים כח, מז (ושם: ה' אלהיך).

47. ברמב"ם (הלכה כא): להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין.

1. רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרקים א-ג; סמ"ג, לאוין עז-עח; עשין לט. 2. שמות יב, טו.
3. שם יג, ג (ושם: ולא). 4. שם שם, ז. וצ"ל: ולא יראה לך.
5. שם יב, יט. 6. פרשת צו, סי' פ. ומובא בסמ"ג, לאוין שם.
7. מובא בסמ"ג ובתוספות, פסחים ל, א, ד"ה אמר; חולין צו, א, ד"ה אמר.
8. השלמנו עלינו הרמב"ם (פרק א, הלכה ו). 9. פסחים מבי, א, ד"ה ואלו.

על ידי תערובת, ולפר"ת¹⁰ מותר לשהות, אם לא כשיש כזית בכדי אכילת פרס, כגון שכר שלנו¹¹.

אסרו [חכמים] לאכול חמץ וליהנות ממנו מתחלת שעה ששית של ארבעה עשר בניסן, ובשעה שביעית לוקה, שנאמר: לא תאכל עליו חמץ¹², כלומר משעה שראויה לשחיטת הפסח והוא בין הערבים, כר' יהודה¹³, אבל פי' הר"מ מקוצי¹⁴, דהלכה כר' שמעון לענין שלא לוקה, כאשר רבא ושמואל¹⁵ פוסקין כמותו, דלפני זמנו ולאחר זמנו אינו עובר, אבל מ"מ פר"י¹⁶, דמכל מקום איסור יש מאך חלק ותשביתו, וכן נראה להר"ר יחיאל מפריש¹⁷.

ושעה חמשית, גזירה משום יום המעונן אסרו באכילה, אבל נהנין בו, לפיכך תרומה וחמץ קדש מתורה¹⁸, תולין ולא אוכלין ולא שורפין עד [שעה] ששית, אבל שעה רביעית אוכלין הכל אפילו חולין.

מצות עשה להשבית חמץ בלבנו, להחשיבו כעפר ולהשים בלבנו שאין ברשותו חמץ כלל, מקודם זמן אסור אכילתו, שנאמר ביום הראשון תשביתו¹⁹, ורוצה לומר, ארבעה עשר, שנאמר: לא תשחט על חמץ דם זבחי²⁰, כלומר לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים.

ומדברי סופרים לחפש ולבדוק בחורים ובמחבואות בכל גבולו בליל ארבעה עשר, שכל העם מצויין בבתיהם, ובנר, שיפה לבדיקת החמץ ולהוציאו²¹, ולא לאור החמה והלבנה²² בחורים ובמחבואות, אבל אכסדרה שאורה רב, אם בדקה לאור החמה דיו, אין קובעין מדרש ולא יתחיל חכם לקרות בסוף יום שלשה עשר, שמא ימשוך וימנע לבדוק תחלת זמנה.

אמצע החצר אין צריך בדיקה, חור שבין אדם לחבירו, כל אחד בודק עד מקום שידו מגעת, והשאר מבטלין [כל אחד] בלבן, וחורי בית העליונים ותחתונים וגג יציע ורפת בקר ולולין ומתבן ואוצרות יין ושמן שאינו מסתפק ובית דגים גדולים, אין צריכים בדיקה, אם לא שהכניס להם חמץ, אבל אוצרות שכר ויין ושמן, שמסתפק מהן, ובית השעוה²³ ובית דגים קטנים ובית עצים ובית מורים וחורי בית אמצעים צריכין בדיקה, אם לא ידע בודאי שלא הכניס שם חמץ, כשבודק מרתף בודק שתי שורות חיצונות, שהן העליונה ושלמטה ממנה.

ואין לחוש שמא גררה חולדה חמץ ממקום למקום שאין מכניסין בו חמץ, שאם כן היה לנו לחוש מעיר לעיר, בדק ליל ארבעה עשר והגית עשר חלות ומצא תשע, יש לחוש שמא גררה עכבר וצריך בדיקה.

10. מובא בתוספות, שם. 11. השווה רא"ש, פסחים, תחלת פרק ג.

12. דברים טז, ג. 13. פסחים כה, ב. 14. סמ"ג לאוין, שם. 15. פסחים ל, א.

16. מובא בסמ"ג, שם. ועיין תוספות, פסחים כה, ב, ד"ה רבי שמעון.

17. מובא בסמ"ג, עיין שם.

18. ברמב"ם (פרק א, הלכה ט): תרומה ולחם תודה וכיוצא בהן מחמץ שהוא קודש.

19. שמות יב, טו. 20. שם לד, כה.

גבולו... ואור הנר יפה לבדיקה.

21. ברמב"ם (פרק ב, הלכה ג): לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל

22. הרמב"ם (הלכה ד) מוסיף: ולא לאור הנאבוקה.

23. ברמב"ם (הלכה ו) שלפנינו חסר "ובית השעוה". ברמב"ם דפוסים ראשונים: ובית המלח ובית השעוה.

ראה עכבר וחמץ בפיו נכנס לבית אחר הבדיקה, אפילו מצא פירורין באמצע הבית. שיש לומר מחמץ זה הוא, אפילו הכי חושש [שמא] הפירורין מדבר אחר וצריך בדיקה. [ואם] לא מצא כלום צריך לבדוק כל הבית. מצא אותה הפת אין צריך בדיקה. אבל בתנוק ובידו חמץ ומצא פירורין אין צריך בדיקה, שחוקת תינוק לפרר ולא העכבר. הניח תשעה צבורין מצה ואחד חמץ, ועכבר נטל אחד והכניסו לבית בדוק צריך בדיקה, שכל קבוע כמחצה על מחצה דמי.

שני צבורין, אחד מצה ואחד חמץ, ושני בתים, אחד בדוק ואחד אינו בדוק, ובאו שני עכברים ונטלו שניהם וספק כאן נכנס זה שנטל חמץ, וכן שני בתים בדוקין וצבור אחד מחמץ, ונטלו עכבר וספק לאיזה נכנס מהבתים, או אפילו ידע לאיזה בית [נכנס] ובדק אחר שנכנס העכבר ולא מצא כלום, או שבדק ומצא ככר²⁴, כל אלו אין צריכין בדיקה פעם אחרת, שאין כאן קבוע.

הניח חמץ בזוית זו ומצא באחרת, או הניח תשע חלות ומצא עשר, או תשעה צבורין מצה ואחד חמץ ופירש ככר מאחד מהן וספק אם חמץ אם מצה, ועכבר נטל הככר שפירש והכניסו לבית בדוק, או בא עכבר ונטל חמץ וספק נכנס לבית זה או לא, בכל אלה צריך בדיקה.

נכנס עכבר לבית וככר בפיו, ויצא עכבר משם וככר בפיו, אומרים: זה ראשון הוא ואין צריך בדיקה, אם לא [ש]הראשון שחור וזה לבן [שאו צריך בדיקה]. נכנס וככר [בפיו] ויצאת חולדה וככר צריך בדיקה. יצא עכבר וככר²⁵ אין צריך בדיקה, שזה הככר שהיה בפי העכבר, נחש נכנס לחור ופת בפיו, אין צריך²⁶ חבר להוציאה. כזית חמץ בשמי קורה צריך סלם להורידו, שפעמים יפול משמי קורה. חמץ בבור מבטלו בלבו שם ודין.

מביא ה"ר משה מלונדרש ראייה להצריך בדיקה לבתים ולחדרים שמטאטאים שלשה ימים או ארבעה לפני הפסח, אע"פ ששוב לא נשתמשו בהם חמץ, שלא תחלוק בין ביעור לביעור²⁷, כמו שמצריך הירושלמי דפ"ק דפסחים²⁸ בדיקה לחצירות שבירושלים שאוכלין שם חלות תודה, אע"פ שנבדקות בכל יום בעבור הגותר, שלא לחלוק, וכמו שנדה כהנת חופפת וסורקת, אע"פ שכהנת אינה חופפת וסורקת²⁹, שלא לחלוק, [ואומר הרב ר' ברכיה ש' מניקול³⁰, שאם בדקו הבית לשם חמץ אין צריך בדיקה פעם אחרת]. כשבדק בליל ארבעה עשר יברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על ביעור חמץ, ויאמר כשגומר לבדוק: כל³¹ חמירא דאיתא ובהדי דירה דלא חמיתיה ודלא בערתיה ליבטיל ולהוי כעפרא. ומקבץ ומניח במקום המוצנע, וגם מה שירצה לאכול עד ארבע שעות, שאם מצא פחות משהנית צריך לבדוק פעם אחרת.

24. ברמב"ם (הלכה יא) שלפנינו מובא כאן הקטע „או תשעה צבורין — לבית בדוק" שבפיסקא הבאה. עיין מגיד משנה וכסף משנה (הל' יא—יב).

25. ברמב"ם (הלכה יג): יצאת משם חולדה, ועכבר וככר בפיה. 26. שם: אין חייב להביא.

27. עיין מרדכי, פסחים, פרק ראשון, רמז תקלה. 28. הלכה א.

29. בירושלמי, שם: נידה חופפת וסורקת, כהנת אינה חופפת וסורקת, נידה כהנת חופפת וסורקת.

30. בגו של רבי משה מלונדריש. עיין: פרופ' בצלאל רות, תולדות רבנו אליהו מנחם מלונדריש (פירושי רבנו אליהו מלונדריש, ירושלים תשט"ז), עמ' 24.

31. השווה מחזור ויטרי, עמ' 254.

חל ארבעה עשר בשבת בודק ליל שלשה עשר, ומניח מה שירצה לאכול עד ארבע שעות בשבת במקום צנוע, והשאר מבערו לפני השבת. [ואם] נשאר מהחמץ ביום השבת אחר ארבע שעות מבטלו וכופה עליו כלי עד מוצאי יום טוב הראשון ומבערו. יש לו ככרות תרומה לא יערב הטהורה עם הטמאה לשרוף בערב שבת ולא עם התלויה, אלא שורף כל אחד לעצמו, ומשייר מהטהורה כדי לאכול עד ארבע שעות של שבת שהוא ארבעה עשר.

שכה, והויד ולא בדק ליל ארבעה עשר בודק שחרית, לא בדק [שחרית] בודק שחרית בשעת הביעור, לא בדק [בשעת הביעור] בודק בתוך החג, לא בדק [בתוך החג] בודק אחר החג, לבער החמץ שעבר עליו הפסח, שאסור בהנאה. בכל עת שבדק מברך, כי אם לאחר הרגל שאם בדק לא יברך.

בכל עת גמר בדיקתו יבטל, לומר כל חמירא כו' עד שש שעות מארבעה עשר, אבל מתחלת שעה ששית ומעלה לא יבטל, שאינו ברשותו, שכבר נאסר בהנאה. ועשאו הכתוב כאלו ברשותו לחייבו משום כל יראה וכל ימצא בכל עת שימצאנו, כיון שלא בטלו קודם שש ולא בערו. ואם מצאו ביום טוב כופה עליו כלי עד לערב ומבערו, אם לא של הקדש, הואיל והכל פורשין ממנו אין צריך לכסות.

יצא מביתו קודם שעת הביעור למצוה, כגון לאכול בנשואי מצוה³², ונזכר מחמיצו, אם לא יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יבטל בלבו. יצא לצורך עצמו חוזר מיד, אם לא [ש] החמץ פחות מכביצה, שמבטלו בלבו ודיו. הניח עסה ויושב לפני רבו וירא שמא תחמיץ קודם שיבא, מבטלו בלבו קודם שתחמיץ, ואם התמיצה לא יועיל בטולו, שעבר כל יראה וימצא, ויבער כשיבא לביתו.

בעור חמץ [הוא] לשרוף ולפרר לרות ולזורקו לים³³. חמץ קשה מפררו וזורקו בים. ופר"י³⁴, דקיימא לן כר' יהודה דאמר אין ביעור חמץ אלא שריפה³⁵, דסתם לן כוותיה פ"ק דתמורה³⁶, ואע"ג דשתק ר' יהודה³⁷ אגן לא שתקינן. וקודם אסורו השבתתו בכל דבר. בשעת בעורו בארבעה עשר אומר: כל³⁸ חמירא דאיתא בהדי דירה דחמיתיה ודלא חמיתיה, דביערתיה ודלא ביערתיה, ליבטל ולהוי כעפרא. [וכן פסק ריב"ר א'³⁹].

חמץ שתחת מפולת שלשה טפחים [הוי] כמבוער, ומבטלו קודם שעת שש. נתנו לנכרי קודם שעה ששית אין צריך בטול³⁹. שרפו קודם שש שעות נהנה בפחמין תוך הפסח, שרפו אחר שש שעות, הואיל ואסור בהנאה, [אם] בשל ואפה בפחמין, התבשיל והפת אסור בהנאה וכן הפחמין.

פרק שני

חמץ ישראל אם הניחו ברשותו, אפילו טמון ואפילו בעיר אחרת ואפילו נפקד ביד

32. ברמב"ם (פרק ג. הלכה ט): כגון סעודת ארוסין ונשואין.

33. ברמב"ם (הלכה יא): שורפן או פורר וזורה לרות, או זורקו לים.

34. מובא בסמ"ג, עשין לט. ועיין תוספות, פסחים כז, ב, ד"ה אין ביעור.

35. פסחים כא, א. 36. לה, א. 37. פסחים כח, א.

38. = רבי יצחק ב"ר אברהם. מובא בסמ"ג, שם. 39. ברמב"ם (הלכה יא): לבער.

1. רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרקים ב—ה; סמ"ג, לאוין עז—עט; עשין לט.

גוי, עובר בל יראה ובל ימצא שנאמר: בכל גבולך². אבל חמץ של הקדש וגוי אצל ישראל, אפילו בביתו מותר. ואפילו של גר ותושב³ שיד ישראל שולטת בו [אין]⁴ כופין אותו להוציאו מביתו. אבל עושה מחיצה עשרה טפחים בפני חמצו של גוי, ואין צריך בפני הקדש, שהכל ברלין ממנו, שלא יבא לידי מעילה.

מעשה באשה שהפקידה קמח אצל גויה אחת ועשאתו פת בפסח, והתיר רש"י ליקח הדמים מאותה הגויה.

גוי שהפקיד חמצו אצל ישראל באחריות, שאם נגנב או נאבד ישלם ישראל, או של גוי אדם, שאפילו בלא אחריות יחייב הגוי את הישראל לשלם, או הוי כממון ישראל וחייב לבער. אין הגוי אדם ולא קבל הישראל החמץ באחריות מותר לקיימו אצלו ומותר לאכלו אחר הפסח, שברשות הגוי הוא.

ישראל שמשכן חמץ לגוי, ואמר: אם לא הבאתי לך מעות ליום פלוני קנה החמץ מעכשיו, אם זמן שקבע לו קודם הפסח מותר, דהוי ברשות הגוי. לא אמר מעכשיו הוי נפקד לגוי ואסור בהנאה אחר הפסח.

ישראל וגוי בספינה וחמץ ביד ישראל ובאה שעה חמישית, מוכרו לגוי, או גותנו לו במתנה גמורה וחוזר ולוקחו לאחר פסח ממנו. מותר לומר לגוי לקח מישראל שמא אצטריך אחר הפסח ואקח ממך⁵, ולא יתן לו על תנאי, ולא ימכר לו על תנאי, שאם כן יעבור בל יראה וימצא. בתוספתא⁶: נכרי שבא לביתו של ישראל ובידו חמץ אין זקוק לבערו, אם לא [ש]הפקידו אצלו, אבל ייחד לו בית אין זקוק. חמצו של גוי, של ובעלי בתים, מותר אחר פסח אחר שלש שבתות של אפיה, ואם אפה שלשה תנורים ביום אחד מותר. ושל נחתומים, בכפרים עד שלשה ימים, ואם דחק ואפה שלשה תנורים זה אחר זה מותר, ובכרכים עד שלשה תנורים. במה דברים אמורים, בזמן שלא עשה פסחו עם ישראל, או שהקדימו יום אחד, אבל אם עשה פסחו עם ישראל, או⁷ יום אחד, חמצו מותר אחר פסח מיד. חמיצן של עוברי עבירה מותר אחר הפסח מיד. מלאי או⁸ חנות של גוים ופועה⁹ ישראל בתוכה, ומצא בו חמץ אחר הפסח מותר באכילה. מלאי ישראל או חנותו ופועלי גוים עושין בהם, אסור בהנאה חמיצן אחר הפסח. וממעשה דמבגאי פשיט הספר שחמץ של נכרי מותר אחר הפסח מיד. בה"ג¹¹ מביא: מאן דאקפיד חמץ גבי ישראל ישמרנו עד ד' שעות די"ד. עבר ד' שעות מזבין לגוים, ואי לא איפשר, אע"ג דקביל¹² עליה אחריות שריף לה, שהכל מצווין עליו לבערו.

2. שמות יג, ז. — ברמב"ם (פרק ד, הלכה א) מובא פסוק זה על חמצו בעיר אחרת.

3. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ב): גר תושב.

4. השלמנו על-פי הרמב"ם (שם).

5. ברמב"ם (הלכה ז): אומר ישראל לגוי: עד שאתה לוקח במנה בוא וקח במאתים, עד שאתה לוקח מגוי בוא וקח מישראל, שמא אצטריך ואקח ממך אחר הפסח.

7. פסחים, פרק ב (צוקערמנדל, עמ' 156—157), בשינויים.

8. בתוספתא שלפנינו: או שעכבו אחר ישראל. במהדורת צוקערמנדל: או שערבו.

9. בין השיטין: אם. עיין: ר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק א עמ' 162—163, על הנוס' השונות בתוספתא.

10. צ"ל: ופועל. 11. = בהלכות גדולות, הלכות פסח, פרק כל שעה (מהדורת ווארשא, עמ' 57).

12. „גראה דצ"ל: דלא קביל, וכ"ה בטוש"ע תמ"ג" — ר' אברהם שמעון טרובי, הלכות גדולות, שם, הערה ט.

בסדר רב עמרם¹³: אשה שלוותה כבר מחברתה קודם פסח, צריך לפורעה אחר הפסח, ויש בה משום גזל.

בירושלמי¹⁴: לא ישכיר אדם בהמתו לגוי להביא עליו חמץ, ודחי לה בבא עמו. לא ישכיר אדם ביתו לגוי להניח בתוכו חמץ. ואע"פ שאין דר עמו¹⁵, אם כן משמע שלא ישכיר ישראל בהמתו להוליך חמץ מעיר לעיר.

תערובת חמץ שאין ראוי לאכילה, כעריבת עבדין שנתן בה קמה ועורות, אפילו נתנו שעה אחת קודם הביעור, מותר לקיימו בפסח. לא נתן העורות ונתן הקמה, קודם שלשה ימים לשעת הביעור מותר, שמבאיש. [אבל] תוך שלשה ימים חייב לבער. וכן קילור ורטייה ואספלנית שיש בהן חמץ, ופת שנפסלה מאכילת כלבים, כעפוש, וניירות שדבקן בחמץ ובגדים שכבסן בחלב חטה, מותר לקיים כל אלה בפסח. תערובת חמץ שאין מאכל אדם כלל, אע"פ שמותר לקיימו, אסור (לקבלו) לאכלו עד אחר פסח, שכל שהו¹⁶ אסור לאכול.

כופת¹⁷ שאור שיחידה לשיבה וטח פניה בטיט מותר לקיימה, בצק בסדקי עריבה וכזית במקום אחד חייב לבער, ואם לאו, אם עשוי לחזק בו שברי עריבה או לסתום בו נקב בטל, ואם לאו חייב לבער. שני חצאי זתים בשני מקומות וחוט בצק ביניהם, רואין כל שאלו ינטל החוט ונטלין עמו חייב לבער, ואם לאו פטור. וזה בעריבה, אבל בבית, אף שאם ינטל החוט אין נטלין עמו, חייב לבער, שפעמים מקבצין. חצי זית בבית וחצי זית בעליה, או בבית אחר, או באכסדרא, מבטלין בלבו ולא חייב לבער.

המשכיר בית סתם בארבעה עשר, בחזקת בדוק ואין צריך בדיקה, הוחזק המשכיר שלא בדק, ואמרה¹⁸ קטן או אשה: אנו בדקנו, נאמנין, שהכל נאמנים על ביעור חמץ, דבדיקת חמץ דרבנן. ובדבר שיודעים הנשים שיש ודאי אסור נאמנין אף בדאורייתא, כגון נקור גיד וחלב. והכל כשרין לבדוק, אפילו נשים ועבדים וקטן שיש בו דעת לבדוק.

המשכיר בית וחל ארבעה עשר קודם שמסר המפתח על המשכיר לבדוק, חל ארבעה עשר אחר [מסירת המפתח] על השוכר לבדוק. המשכיר בית בחזקת [בדוק] ונמצא שאינו בדוק על השוכר לבדוק, ואינו מקח טעות, ואפילו [במקום] [ש]בודקין בשכר, שהרי עושה מצוה.

המפרש בים והיוצא בשיירא, תוך שלשים יום זקוק לבדוק, קודם [ל'] אין זקוק [לבער¹⁹], אם לאו שדעתו לחזור קודם פסח, שאז זקוק, שמא כשיבא יהיה קרוב לפסח כל כך שלא יפנה לבדוק, [אם] אין דעתו לחזור אין זקוק [לבער]. והעושה ביתו אוצר, תוך שלושים יום זקוק [לבער] ואחר כך כונס אוצרו לתוכו, קודם שלשים ודעתו לפנותו קודם הפסח זקוק [לבער] קודם שעושהו אוצר, [אבל] אין דעתו לפנותו קודם הפסח אין זקוק [לבער].

13. אין בסדר רב עמרם. והדברים נמצאים במחזור ויטרי, עמ' 259.

14. פסחים פרק ב, הלכה ב.

15. שם: והא תני: לא ישכיר ישראל את ביתו לעכו"ם ליתן בתוכו חמץ, אית לך מימר בדר עמו?

16. ברמב"ם (הלכה יב): ואף על פי שאין בו מן החמץ אלא כל שהוא.

17. ברמב"ם (פרק ב, הלכה טו): כפת. 18. צ"ל: ואמרו.

19. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה יט): לבדוק. וכן להלן.

אין אסור מש[נ]ם חמץ רק חמשה מיני דגן: שני מיני חטין, חטה וכסמית, ושלשה מיני שעורים, שעורה ושבולת שועל ושיפון. אבל קטניות, כאורן²⁰ ודוחן ופולין ועדשים, אפילו לש קמחן ברותחין וכסהו בבגדים עד שנתפח כמו חמץ²¹ שהחמיץ, מותר באכילה, שאין חימוץ אלא סרחון.

וכן החמשת מיני דגן, שלש או בשלן במי פירו', כגון יין ודבש ואפילו של דבורים וזית ותפוח ורמון וכיוצא בהם בלא שום מים, אין מחמיצין, אבל מסריחין. [אם] נתערב בהן מים כל שהו מחמיצין, מדאמר ריש לקיש פרק כל מנחות באות מצה²²: "זאת אומרת מנחת נסכים מגבלה במים וכשירה", דכיון שמערב מים עם השמן מחמיץ. והא דתנן²³: "תפוח שרסקו ונתנו לתוך העיסה וחימצה אסורה", מיירי בעיסה שכבר נילווה במים. ובירושלמי²⁴: "הדא דאת אמר במחמץ בגופו של תפוח, אבל במחמץ במימיו, כלומר, שבלל כל העיסה במי תפוח, מותר. דהא קיימא לן כרבא דשרי²⁵. ומעשה וזרקו מים שלנו מפני מת אחד והתיר ריב"א²⁶ ללוש מצות ביין, אע"פ שלכתחלה נותנין שם מים בשעת הבציר, כדי להתיר נצוק בכלי גוי, בלא טעם דנצוק אינו חבור, אין לחוש למים, הואיל ונתבטלו המים ביין קודם הפסת. אבל ר"י²⁷ כתב בתשובה, שירא להקל, שהרי ירושלמי אחר²⁸ (אחד) המחמיר כדא': חד מן אילין דבית ביראי הוה ליה גרבא דמשחא, פי' אוצר חיטי²⁹, אמרי ליה רבנן: זיל גרוף מה דתחתוי. ובמי ביצים נסתפק רש"י³⁰ אם מחמיצין, שמנפחין העיסה. ומכל מקום מה שמותר ללוש במי פירות אינו בלילה הראשון, דהויא מצה עשירה.

בשל חטין במים, כגון ריפות, וקמח, כגון לביבות ונתבקעו בתבשיל, חמץ גמור. לא יקלה בצק בשמן על המחבת, אבל מבשל הפת והקמח הקלוי. ואם הרתיח המים ואחר כך השליך לתוכן הקמח מותר, שמתבשל מיד קודם שיחמיץ. ובשנער ובספרד ובכל המערב³¹ אוסרין, גזירה שלא ירתיח המים יפה.

כרמל שמהבהבין באור וטוחנין אותו לא יבשל קמחו במים, שמא לא נקלה במים³² יפה. וכן שמוללין הקדירות³³ לא יבשל בהן אלא מצה אפויה שחזרו וטחנוה, אבל קמח קלי אסור, שמא לא קלוה יפה ויבא לחמוץ.

לא יבלול שעורין במים בפסת, שהן רכין ומחמיצין. בלל ורפו, שאם הניחן על פי

20. צ"ל: כאורן.

21. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק ה, הלכה א): בצק.

22. מנחות נו, ב. ושם: אמר ריש לקיש: אומר היה רבי יוסי הגלילי מנחת נסכים. ונוסח מחברנו כנוסח הסמ"ג, לאוין עט.

23. תרומות, פרק י, משנה ב.

24. תרומות י, א; חלה א, א; שבת ג, ג; פסחים ב, ד. ושם: מה פליגין במחמץ במימיו, אבל במחמץ בגופו מותר. ונוסח מחברנו כנוסח הסמ"ג, שם. עיין תורתן של ראשונים, פסחים, שם.

25. פסחים מ, א. 26. = רבי יצחק בר' אברהם. מובא בסמ"ג, שם.

27. מובא בסמ"ג בשם רבי יצחק בר' שמואל.

28. פסחים ב, ד.

29. בירושלמי: חד מן אילין דר' כיריי הוה ליה גרבין דמשח בגו אוצרה דחייטים שאיל לרבנן.

30. מחזור ויטרי, עמ' 268. ומובא בסמ"ג, שם, ובתוספות, פסחים לה, ב, ד"ה ומי פירות.

31. לשון הרמב"ם (פרק ה, הלכה ג).

32. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ה): באור.

33. ברמב"ם (שם): הקדירות החדשות. עיין לחם משנה, שם.

הביב שאופין עליו החלות ותבקע אסורין, לא הגיעו לרפיון זה מותרין. גזרו שלא לבלול אף החטים המים³⁴ בערי המערב ושנער וספרד³⁵, שמא ישזו ויחמיצו. תבשיל שנמצא [בן] שעורין או חטים ונתבקעו, כל התבשיל אסור, לא נתבקעו שורפין אותו ואוכלין שאר התבשיל, שאין אסור דגן שנבלל או נתבשל בלא בקוע רק מדברי סופרים. שנאמר: ושמתם את המצות³⁶, כלומר שצריך אדם להזהר בדגנו משנקצר שלא יבא בו מים, שלא יהיה בו צד חמוץ.

בה"ג³⁷: חטין שבאו בספינה, אם נשתנו מראיהן בידוע שנגעו במים ואסורין בפסח וחייב לבערם. ושדר רב צמח גאון, שאם לא נשתנו מראיהן היתר גמור הוא ואין חוששין לספק איסור.

דגן שנפל בו מים אסור לקיימו, אך מוכרו לישראל ומודיעו, כדי שיאכלנו קודם הפסח. ואם מוכרו לגוים קודם הפסח מוכר מעט לכל אחד ואחד, שיכלה קודם הפסח. שמא יחזור למוכרו לישראל. נפל דלף בדגן טפה אחר טפה, אפילו כל היום לא בא לחימוץ, אבל כשפוסק ושהא כשיעור אסור.

כתב רב עמרם³⁸, שמנהג לשלוח יהודי לריחים כשטוחנין חטה לפסח ולישב ולשמר, וזה דווקא כפי שיטחון לצורך שלש מצות של מצוה, אבל שאר מצות אפילו אין ישראל עומד על גבי הגוי שטוחן מותר. ואפילו ליקח סלתות מן הגוי שלא הכסיפו פניהם מותר. כדאמרינן³⁹: הקמחין והבצקות של גוים אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה, ואין לחוש לתערובת חמץ, כיון שמרקידין בגפה שקולטת חמץ אם היה בו.

ומהיה⁴⁰ דהקמחין משמע שאין צריך מים שלנו כי אם בשלש מצות ממצוה, דהא הגוים אין נוהרין ממים שלא לנו.

לא ישרה המורסן ויניח לפני העופות, שמא יחמיץ. וגזרו אף לחולטן ברותחין, שמא לא ירחיח יפה. ומותר ללוש להן מורסן או קמח ולהאכילן מיד ולא ישאף לפניהן כדי הילוך מיל, וכל זמן שמנקרין או שמהפך בידו אין מחמיץ, וכשפוסקין לאכול ישטוף הכלי במים וישפוך במקום מדרון.

מים שרוחצין בהן הידים והעריבה לאחר שלשין בו תשפך במקום מדרון. לא תשרה אשה מורסן שתוליך בידה למרחץ, אבל שפה על בשרה יבש. ולא ילעוס חטים לתת למכתו, שמחמץ. ולא יתן⁴¹ קמח בחרדל, [ואם] נתן יאכל מיד. נותן [אדם] תבלין ושומין⁴² וקצח בתוך הבצק.

כלי חרס שנשתמש חמץ בצונן משתמש במצה בצונן, חוץ מבית שאור וחרוסת.

34. צ"ל: במים.

35. ברמב"ם (הלכה ז'): וכבר נהגו כל ישראל בשנער ובארץ הצבי ובספרד ובערי המערב, שלא יבללו החטים במים, גזירה.

36. שמות יב, יז. ברמב"ם (הלכה ח'): משום שנאמר. עיין מעשה רקח.

37. = בהלכות גדולות. מהורות הילדעסהיימער, עמ' 141.

38. אין בסדר רב עמרם. והדברים נמצאים במחזור ויטרי, עמ' 259.

39. פסחים מ, א. ושם: בצקות (הקמחין חסר). עיין ויטרי, עמ' 257, ובהערה א.

40. מחזור ויטרי, עמ' 269.

41. ברמב"ם (הלכה יט) נוסף: קמח לתוך החרוסת ואם נתן ישפך מיד, מפני שהוא ממהר להחמיץ. ואין נותנין. ואולי נשמט כאן עלידי הדומות.

42. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה כ): והשומשמן.

שחימוצו קשה. וכן עריבות שלשין בהן חמץ הן כבית שאור. רבי' יעקב ורבי' שמשון בר יונה⁴³ אסרו מדוכין שלנו אף בהגעלה מפני שהן בית חרוסת. ואומר רבי' יהודה⁴⁴, שלא נאסרו אלא ללוש בהן מצה, כמו שמשמע הלשון משתמש בהן מצה⁴⁵, אבל לשאר תשמישין סגי בהגעלה. וכן יסד רבי' יוסף טוב עלם בסדר שבת הגדול⁴⁶. וכן פוסק ר' יצחק⁴⁷.

אין לדקדק איך מגעילין כלים, וחלא אין מבטלין איסור לכתחלה? דהיינו⁴⁷ לאכול האיסור על ידי הבטול, אבל כאן אין עושין שום דבר מן המים הנפלט. ועוד אומר הקדוש מדרוי"ץ⁴⁸, דכי אמרינן אין מבטלין הני מילי כשצריך לדבר המתבטל, [אבל] הכא אין צריך לבליעת הכלי. ומטעם זה יש להתיר טפה דחלב שנפלה על קדירת בשר מבחוץ אף שלא כנגד האור, הואיל וכשמרתיחו מתפשטת ומתבטלת ואין מתכוין לבטל ואין צריך לדבר המתבטל. וכן חרצני גוים הנשארים בגת ואי אפשר ללוקטן מותרין בהגעלה. וראיה מתרומות⁴⁹: מגורה שפנה ממנו תרומה ורוצה לתת בתוכה חולין אין צריך ללקט אחד אחד. כלומר תרומה בטילה בק"א ואמאי והא אין מבטלין, אלא מטעם דפרישי'.

אומר ה"ר אליעזר⁵⁰: דבכל אסורין שבתורה כשנבלע איסור במקצת הכלי אין צריך הגעלה כי אם במקום בליעתו, לבד מבליעת קדשים, כדאיתא פרק דם חטאת⁵¹: בשל במקצת טעון מריקה בכל הכלי, ובתרומה אין צריך. דא"כ⁵² אם נפל חלב על דופני קדירה שמבשלין בה בשר מבחוץ מאחר שאין האיסור מתפשט רק באותו מקצת וצריך ששים בכל הקדירה לבטל אותו מקצת. וה"ר משה מלונדרש מתיר, דאם מתפשט תחלה לפנים סייענו לבטל ואם לא מתפשט לפנים מי יאסרנו.

ועוד אומר ה"ר אליעזר⁵³: דהדנותן⁵⁴ טעם לפגם מותר⁵⁵ אינו בחמץ בפסח, שאסורו בכל שהו. מדמשני הספר⁵⁶ גבי קדירות בפסח ישברו גזירה דילמא אתי למיעבד במינן, פירוש, שאסור בכל שהו. אבל רבי' יהודה קבל מר"י⁵⁷, דבכל מקום נותן טעם לפגם מותר, כיון שהכלי אינו בן יומו או התבשיל, ושיעור בן יומו הוי מעת לעת. ועוד אומר⁵⁸, שתמץ שאסור במשהו היינו בדבר לח ומתערב, אבל בדבר יבש, כגון שנמצא על בשר מליח או צלי או מצה רותחת, חותך מקום פעפועו לפי אומד הדעת וריבוי התמץ ודיו.

43. מובאים בסמ"ג, לאוין עז—עח.

44. שם: רבי יהודה בן הרב ר' יום טוב. 45. פסחים ל, ב.

46. הסמ"ג אינו מביאו, ובסדר שבת הגדול שלפנינו ליתא. עיין: ר' שמואל מפלייש, אור חרוץ, חלק שני, סי' רנו.

47. בסמ"ג, שם: ויש לומר דוקא.

48. ר' שלמה בר' יהודה מדרוש, עיין: א. א. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 279. ולעצם הענין השווה ר"ן, עבודה זרה, פרק ב, רמז אלף רלח.

49. פרק יא, משנה ו. ועיין ר"ש, שם משנה ח: ויש ללמוד ממתני' דהני גיתות שדרך בהן נכרי כשבא ישראל לנגבן מכבד כדרכו ואין מחייבין אותו ללקט החרצנים שבין הגתות.

50. מובא בסמ"ג, שם. 51. ובתים צו, ב. ושם: בישל במקצת כלי טעון מריקה ושטיפה כל הכלי.

52. עיין טור יורה דעה, סי' צב, ובבית יוסף, שם. 53. = ר' אליעזר ממין, מובא בסמ"ג, שם.

54. צ"ל: דהא דנותן. 55. עבודה זרה סה, ב. 56. = הגמרא, פסחים ל, א.

57. בסמ"ג: אבל מורי רבינו יהודה בשם רבו רבי' יצחק ורבינו יעקב אומר. ועיין תוספות, עבודה זרה סו, א, ד"ה מכלל. 58. רבי אליעזר ממין. סמ"ג, שם.

ושאר דיני הגעלות ואסורי פסח אפרש בע"ה בהלכות אסורי אכילה.

ואומר ה"ר משה מלונדרש⁵⁰ שחטה שנמצאת מבוקעת בתרנגולת מותר למוכרה לגוי בפסח. הואיל ואין נמכרת יותר ביוקר בשביל החטה, כההוא ארבא דחטי⁵¹ דנפל עליה יין נסך ושריה רבא לזבוניה מהאי טעמ'. ואם נמצאת בצליה קולף סביב החטה ודין⁵². אבל רבי' ברוך אוסר⁵³. ביב חרס שאופין עליו חלות חמץ כל השנה לא יאפה עליו מצות. הסיק בגתלים מקום שאפו החמץ מותר לאפות⁵⁴ מצה.

כלי מתכות ואבנים שנשתמש בהם חמץ ברותחין בכלי ראשון, כקדרות ואלפסין, נותנין לתוך כלי גדול וממלא⁵⁵ ומרתיחן לתוכו⁵⁶ ואחר כך שוטפן⁵⁷ ומשתמש בהן מצה. וסכינין, מרתיה הלהב והנצב בכלי ראשון ומותרין.

כלי מתכות ואבנים ועצים שנשתמש חמץ שני, כקערות וכוסות, נותנין לתוך כלי גדול ונותן עליהם מים רותחין ומניחין עד שיפליטו ואחר כך שוטפן ומותרין. וכן כתב ר"א⁵⁸. אך רשב"ם [אומר]⁵⁹ שלעולם צריך כלי ראשון אף להגעיל כלי שני. כלי חרש שנשתמש בהם חמץ בחמין, בין בכלי ראשון, כקדרות, בין בכלי שני, כקערות, בין שועין באבר בין לא שועין, לא ישתמש בהן למצה, אך מניחין לאחר הפסח [מבשל] בהן. כלי ראשון שרצה להרתיחו⁶⁰ מקיף לו שפה של טיט על שפתו מבחוץ וממלאנו עד שיגברו המים על שפתו ומרתית המים בתוכו ודין, ואחר כך שוטפו ומשתמש בו למצה.

פרק שלישי

מצות עשה לאכל מצה ליל חמשה עשר בניסן, בכל מקום ובכל זמן, שנאמר: בערב תאכלו מצות¹, ואין [דבר זה] תלוי בקרבן הפסח, אלא מצוה בפני עצמה. ומצותה כל הלילה, מדקאמר בתוספתא², שאוכל' כל הלילה. אך קיימא לן כר' אלעזר בן עזריה³, דאם אכל מצה אחר חצות לא יצא, דסתם לן כותיה פ' איזהו מקומן⁴ ובברכות⁵ ובערבי פסחים⁶, ואע"ג דאיכא חד סתמא במגילה⁷ דלא כותיה. ובשאר הרגל אכילת מצה רשות. ומשאכל כזית מצה בלילה הראשון יצא.

59. במדרכי, פסחים, פרק כל שעה, רמז תקנת, מובאים דברים אלה בשם רבי יחיאל מפריש.
60. עבודה זרה סוה, ב. ושם: כרי דחטי. במדרכי כנוסח מחברנו.
61. השוה דברי ר' אליעזר ממין שהובאו לעיל. 62. ספר התרומה, אסור והיתר, סי' נה.
63. ברמב"ם (הלכה כב) שלפנינו: מקום שהיה מבשל... מותר לבשל.
64. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה כג): וממלא עליהן מים.
65. ברמב"ם (שם): ומרתיחן בתוכו עד שיפליטו. עיין סור אורח חיים, סי' תנב; יורה דעה, סי' קכא.
66. שם: שוטפן בצונן. 67. = רב אלפס. פסחים, פרק כל שעה, רמז תשיח.
68. עיין ב"ה אורח חיים, סי' תנא; יורה דעה, סי' קכא. דברי ר' שמואל משליששטאט.
69. ברמב"ם (הלכה כו) נוסף: ולא מצא כלי גדול ממנו כדי להרתיחו בתוכו. ונשמט כאן על-ידי הדומות.

1. רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרקים ה—ז; סמ"ג, עשין מ; לאוין עט.
2. שמות יב, יח. 3. פסחים ב, סו. 4. גמרא שם, קכ, ב.
5. זבחים מז, ב. 6. ב, א. ועיין שם ט, א. 7. כ, ב.

בלע מצה יצא. בלע מרור יצא⁸, בלע מצה ומרור כאחד, ידי מצה יצא ידי מרור לא יצא, שהמרור כטפל למצה. כרכן בסיב ודוגמתו ובלען, אף ידי מצה לא יצא. אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו גוים לאכול, יצא. אכל כזית מצה ונכפה, בעת שטותו, ונתרפא, חייב לאכול אחר שנתרפא, שאותה אכילה היתה בשעה שנפטר מכל המצות.

[ו] לא יצא [חובתו] כי אם במצת חמשת המינין, שנאמר: לא תאכל חמץ, ונאמר שבעת ימים תאכל מצות⁹. דברים המחמיצין יצא משום מצה. עשה עסה מן החטין והאורז ויש בה טעם דגן יצא. עסת כלבים שרועים אוכלים אותה יוצא בה. מצה שלשה במי פירות יוצא בה, אבל אין לשין [ולא] מקטפין אותה ביין ושמן ודבש¹⁰ וחלב, משום דבעינן לחם עוני, אלא במים בלבד, לש ואכל לא יצא. ולא יצא לא בפת מורסן וסובין, אבל [יכול] ללוש קמח בסוביגו ומורסנו ועושה פת ויוצא. וכן בפת סלת נקייה ביותר, ואין אומרים, אין זה לחם עוני.

מצה שנאפת בתנור או באלפס, בין הדביק הבצק באלפס ואחר הרתיח, או להפך, אפילו אפיית קרקע, או לא [אפה] אפייה גמורה, אם אין חוטין בצק נמשכין ממנה בעת שפורסה, ורקיק השרוי, אם לא נימוח, יוצא בכולם, דהלכה כר' יוחנן לגבי דריש לקיש בר מתלת¹¹. וכן פסק ר"י¹², ובשאלות פרשת צו¹³. אבל ר"ח¹⁴ פסק כריש לקיש דאמר: לא יצא במעשה אילפס¹⁵.

איתא בה"ג¹⁶: שזקן או חולה ולא מצי למיכל מצה, תרי ליה וחדר פתתיה¹⁷ ואכיל ליה כי לא אתמח.

מצה שבשלה לא יוצא בה, שאין בה טעם פת.

לא יצא במצה אסורה, [כגון] של טבל ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, או גזולה. כל שמברך עליו ברכת המזון יוצא בה, כהנים¹⁸ בחלה ותרומה. וכן בשל במעשר¹⁹ שני בירושלים, אבל לא בשל בכורים אף בירושלים, שבכורים אין להם היתר בכל מושבות, ומעשר שני נותר בפדיון. חלות תודה [אם] עשאו לעצמו לא יצא, שמשמרת לשם זבח, ובענן משתמרת לשם מצוה²⁰, שנאמר: ושמרתם המצות²¹. עשאו למכור יוצא, שדעתו, שאם לא ימכרם יאכלם, ועושן לשם מצוה²².

והכל חייבים באכילת מצה, אפילו נשים ועבדים. וקטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו לכזית מצה. חולה²² זקן שאין יכול לאכול כזית שורין לו רקיק, ובלבד שלא ימוח.

אין לשין עיסה יותר משיעור חלה, שלא תחמיץ. ולא לשין לא בתמין, אפילו חמי

8. ברמב"ם (פרק ו', הלכה ב') שלפנינו: לא יצא. אבל ברמב"ם דפוסים ראשונים ובכתב-יד תימניים כנוסח מחברנו. עיין לחם משנה, שם.

9. דברים טז, ג. ושם וברמב"ם (הלכה ד'): לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות.

10. "ודבש" חסר ברמב"ם (הלכה ה') שלפנינו. וברמב"ם דפוסים ראשונים כנוסח מחברנו.

11. יבמות לו, א. 12. מובא בסמ"ג, עשין מ, ובתוספות, פסחים לו, ב, ד"ה דכולי.

13. שאילתא עז בסופה, ומובאת בסמ"ג. 14. פסחים לו, א. מובא בסמ"ג ובתוספות, שם.

15. שם לו, א. 16. = בהלכות גדולות, פרק כל שעה (מהדורת ווארשא, עמ' 60).

17. בהלכות גדולות: והוי פתיתיה. 18. צ"ל: כהנים יוצאים. 19. צ"ל: מעשר.

20. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ט'): מצה. 21. שמות יב, יז. ושם: את המצות.

22. דברים אלה, שהם דברי הרמב"ם (הלכה י'), הביא כבר מחברנו לעיל מהלכות גדולות.

חמה, ואפילו בפורשין, ולא בשאובי היום, רק במים שלנו. עבר ולש באחד מכל אלו הפת אסורה. וכן כתוב בה"ג²³, אבל פרש"י²⁴, דעברה ולשה במים שלנו²⁵ אין גאסרים. ואומר הר"ר אליעזר²⁶ דווקא עברה שהזידה ולשה, אבל אם שגגה ולשה מותר, ולכתחלה לשין בהן אם אי אפשר, כדקאמר²⁷: "למחר אייתו חצביהו לגבין[ה]", ולא מצינו שהתענו. ואומר רבי' משה מלונדרש²⁸ דלאחרני שרי, ועשה מעשה. ולפי רש"י²⁹ דהטעם הוי דחמה מהלכת בימי ניסן, שעדיין ימות הגשמים, בשפולו של רקיע ומעיינות רותחין, אם כן אם השאיבן בבקר ומשהן עד הערב מותר. אך נר' לה"ר אליעזר²⁶ הטעם שחמה מהלכת בלילה תחת הקרקע, לפיכך אין תקנה אם*²⁹ שלא יהיו בלילה במחובר, ולפי זה הטעם שואבן בתחלת הלילה ומותרין מיד, ואסור לאחר התחלת הלילה³⁰. וריב"ן פסק³¹ שאסור לאפות קודם עמוד השחר, ואם אפה ראוי לאסור האפוי, דסוף הלילה גורם הצינון, וזה לפרש"י, אבל לפי הר"ר אליעזר מותר. (ל[ו]התיר רבי' יהודה³² פעם אחת מים שלא לנו כן³³, [ש]נתבטלו ברוב מים שלנו, והאיל ונתבטלו כבר קודם הלישה.

ראיתי כתוב³⁴ שאין ללוש קודם ביעור חמץ, שהרי כתיב לא תשחט על חמץ דם זבחי³⁵, ומצה איתקש לפסח. אבל משמע מתוך התוספתא³⁶ שאין להקפיד, דאמר: "ד שחל להיות בשבת מבערין הכל מלפני השבת ואופה לו מצה מערב שבת. ועוד דחלות אם עשאן למכור יוצא בהן³⁷", ועל כרחק ב"ג מיירי, דאי ב"ד אין מביאין תודה³⁸. ועוד פליגי בירושלמי³⁹, ב"ש וב"ה במצה ישנה, והלכה כב"ה דמתירין. בפרק הקומץ רבה⁴⁰ ובתוספתא⁴¹ משמע שיוצאין במצה המתובלת בקצה, בשומשמן או בכל מיני תבלין.

לא לשין תחת השמש, ותחת הרקיע ביום עבים, אפילו בלא שמש זורח. ומתוך זה יש להזהר שלא להוליך המים לבית התנור מגולות תחת הרקיע, ולא תניח האשה העיסה להתעסק בדבר אחר. ואם היתה לשה ואפה, צריכה שני כלים של מים, אחת שמקטפת בו, ואחת שמצננת בו⁴² עברה ולשה תחת השמש, או שלא צננת ידיה, או עשתה יותר משיעור חלה, והוא שלש וארבעים ביצים וחומש ביצה, כגוף ביצה ביגונית ולא כמשקלה, הפת מותרת (וכן) [ו]נוהגין⁴³ באשכנז לכתחלה ללוש יותר משיעור חלה. ואם עבר ולש חרש, שוטה, קטן וגוי, אע"פ דבשעת אפייה עביד לה שימור ישראל

23. = בהלכות גדולות, פרק כל שעה (מהדורת חארשא עמ' 57) ומובא בסמ"ג, לאוין עט.

24. פסחים מב, א, ד"ה עברה ולשה. ומובא בסמ"ג, שם. 25. כלומר, שלא לנו.

26. = רבי אליעזר ממין. הובא בסמ"ג, שם. 27. פסחים מב, א.

28. עיין: פירושי רבנו אליהו מלונדרש, נספח א, עמ' קנט. 29. פסחים, שם, ד"ה שלנו.

29. צ"ל על-פי הסמ"ג: אלא אם כן.

30. בסמ"ג: אסור לאחר שאיבתם לאחר התחלת הלילה. 31. מובא בסמ"ג, שם.

32. בסמ"ג: אומר הרב רבי יחיאל שראה שהתיר מורי רבי יהודה ברבי יצחק.

33. תיבה זו מיותרת וצריך למחקה.

34. השוה מחזור ויטרי, עמ' 260—261. ועיין טור אורח חיים סי' תנת.

35. שמות לד, כה. 36. פסחים ג, ט.

37. גמרא, שם לה, א. 38. שם יג, ב.

39. פרק ב, סוף הלכה ד. 40. מנחות כג, ב. 41. פסחים ב, יג.

42. ברמב"ם (פרק ה, הלכה יב): שמצננת בו ידיה. 43. בסמ"ג: וכן נוהגין.

בר דיעה, כתוב בה"ג⁴⁴ שלא יוצא בה. ועבד ושפחה דלא טבילין אסיר למילש בלילה הראשון.

כל זמן שעוסק בבצק, אפילו כל היום, לא בא לידי חימוץ, הגביה ידו ושהה הבצק עד שהגיע להשמיץ קול בזמן שאדם מכה בידו עליו, כבר החמיץ וישרף מיד⁴⁵. וכן אם הכסיפו פניו, כאדם שעמדו שערוותיו, אסור לאוכלו, ואין חייב כרת אם אכלו. שתי עיסות שהגביהו היד מהן בעת אחת ונשתהו, ואחת יש לה קול ולא האחרת, שתיהן ישרפו, שהן חמץ גמור.

לא יעשה סריקין מצוירין, כי שוהה עליהן ומחמצן, ואפילו בדפוס, שמא יעשה אחרים שלא בדפוס, אבל נחתומין שבקיאין באומנותן מותרין. מדברי סופרים שלא להפטיר אחר המצה של מצוה כלום, שאחר שיאכל כל שירצה יאכל בלילה הראשון כזית מצה.

אסרו לאכול מצה בערב פסח, והאוכלה מכין אותו⁴⁶ עד שתצא נפשו. ואסור לאכול מקודם המנחה בערב פסח, אם לא מעט פירות וירקות ולא הרבה, שיכנס למצה בתאווה. הראשונים היו מרעיבין עצמן ערב פסח בכך. ור"ת⁴⁷ היה נוהג לאכול מצה עשירה, [ה]גילוישה בבצים בלא מים, ערב פסח שחל להיות בשבת בסעודת שלישית, דאין איסור לאכול קודם הסדר רק מצה שיכול לצאת בה. וראיתי הר"י מקורבויל נוהג כן⁴⁸.

מצות עשה לספר הנסים שנעשו לאבותינו בליל ט"ו, שנאמר: זכור את היום הזה וגו'⁴⁹. ובאגדה מפרש מה טעם בליל ט"ו. ומצוה להודיע לבנים אפילו לא שאלו, שנאמר: והגדת לבנך⁵⁰. לפי דעת הבן, שאם הבן קטן אומר: כולנו היינו עבדים כעבד ושפחה אלה ובלילה זה פדנו הקדוש ברוך הוא. ואם הבן גדול, מודיעו הנסים שנעשו לנו על ידי משה.

וישנה בפניהם, כמו לחלק להם קליות ואגוזים ולעקור השולחן בפניהם קודם אכילה וחוטפין מצה זה מיד זה, כדי שישאלו מה נשתנה בו, וישיב כך אירע לנו. ואומר כל האגדה כאשר אפשר.

וכשיסעוד יאכל וישתה בהסיבה דרך חירות. וכל אחד, אפילו נשים, חייבים בד' כוסות יין ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה. שיעור כל כוס רביעית מין חי⁵¹.

ואפילו עני לא יאכל עד שיסב. אשה חשובה צריכה הסבה, אחרת אין צריכה. ובן אצל אביו ושמש אצל רבו, לא יסבו בלא רשות האב והרב⁵². הסבת ימין, או על

44. = בהלכות גדולות, פרק כל שעה (מהדורת ווארשא, עמ' 57). ושם... אסיר למילש עיסה דמצה ודוקא לילה הראשון.

45. ברמב"ם (הלכה יג) נוסף: ואם אין קולו נשמע, אם שהה כדי שיהלך אדם מיל, כבר החמיץ וישרף מיד. ויתכן שנשמט כאן עלידי הדומות.

46. ברמב"ם (הלכה יב): מכין אותו מכת מרדות. עיין: הגדה שלמה, מהדורת כשר-אשכנז, עמ' קצו.

47. מובא בסמ"ג, עשין מ, ובתוספות, פסחים לה, ב, ד"ה ומי פירות; צט, ב, ד"ה לא יאכל.

48. עיין ארחות חיים, הל' חמץ ומצה, סי' עט. 49. שמות יג, ג. 50. שם שם, ח.

51. ברמב"ם (פרק ז, הל' ז, ט): שיעור כל כוס מהן רביעית... ולא יפחות בארבעתן מרביעית יין חי. ועיין בפיסקא הבאה.

52. הדברים מקוטעים וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם (הלכה ח): ובן אצל אביו והשמש בפני רבו צריכין הסבה, אבל תלמיד בפני רבו אינו מסב אלא אם כן נתן לו רבו רשות.

ערפו ופניו, אין זו הסבה, חובת הסבה, בכזית מצה ובשתיית ד' כוסות, ובשאר אכילתו המסיב משובת. ד' כוסות ימזגם, שתהיה השתיה עריבתה, לפי היין ולפי השותת. שתאן חי לא יצא ידי חירות ויצא ידי ד' כוסות. שתה מכל כוס רובו יצא. בין הכוסות שותה אם ירצה, אבל בין שלישי לרביעי לא ישתה.

חרוסת, מצה מדברי סופרים זכר לטיט. וככה מעשהו: יקח תמרים או גרוגרות או צמוקין, ודורסן וגותן בם חומץ ומתבלן (תמרים) בתבלין כמו טיט בתבלין⁵³. ונמצא במדרש⁵⁴, לעשותו מכל פירות של שיר השירים: תמרה, תאנה, רמון, אגוז, תפוח, ויוסיף שקדים ששקד [ה]שם על הקץ. וחמוץ קצת, זכר לתפוח שעוררנו תחתיו. ועב, זכר לטיט. ובירושלמי, איכא מאן דאמר⁵⁵ צריך לעשותו דק, זכר לדם. ונראה לר"ם מלונדרש⁵⁶, שלפיכך עושהו עב בתחלה, ובשעת טבול גותנין בו משקין, והוי כמר וכמר.

מדברי סופרים לאכול בליל ט"ו, אפילו אין שם קרבן פסח, מרור לבדו. וזה הוא: החזרת ועולשין ותמרה⁵⁷ וחרחבינה ומרור. אבל כזית מאחד מהן יצא, אם לחין הן. ויוצא בקלחן ואפילו יבש. שלקן, או כבשן, או בשלן (יצא) לא יצא. בתוספתא⁵⁸: בני העיר שאין להם מי שיקרא הלל, נכנסין לבית הכנסת וקורין פ' ראשון והולכין לאכול, וחוזרין ובאין, וגומרין עד סוף. חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח, אפילו בינו לבין עצמו, בינו לבין ביתו, בינו לבין תלמידו.

פרק רביעי

זה הסדר¹ יעשה [בליל] ט"ו ובליל י"ו בגולה, נוטל תחלה ידו אחת לכבוד הברכה וילך להסב עם בני ביתו. ויקדש הקדוש, כמו שבארתי בהלכות קדוש², וישתה כל אחד מלא לוגמ', והוא רוב רביעית, ומברך ברכה מעין שלש³, דד' כוסות תקינו ולכל חד נעבד מצוה, לבד כוס שיני שלא יברך אחריו, שברכת המזון פוטרנו, ואם בדיעבד השקה לבניו מכוסו יצא, והוא ששתה רוב רביעית.

ונוטל ידיו ומברך על נטילת ידים, והנטילה, שלא יטמאו ידיו, שהן שניות, המשקין לעשותן תחלה. ויקח ירקות, ומנהג בצירפווי"ל⁴, ומברך בורא פרי האדמה, ויטבול במי מלח ולא בחרוסת, וכיון שאין מצותו עד טבול שני לא ימלא ממנו כריסו. ואם אין לו מי מלח מותר לעשות ואפילו בשבת, והמימו' כתב⁵: טבול זה בחרוסת. ואין צריך כזית מהירקות האלה, שאין זה כי אם להיכר. ולא יברך אחריו בורא נפשות

53. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יא): בתבן.

54. בפירושי רבנו אליהו מלונדרש (עמ' קנג): ומצאתי במדרש. בתוספות, פסחים קטז, א, ד"ה צריך, הביאו את הדברים מתשובות הגאונים.

55. פסחים י, ג. 56. עיין: פירושי רבנו אליהו מלונדרש, שם, ובהערה 54.

57. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יג): ותמכא.

58. פסחים, פרק י (צוקרמנדל, עמ' 172—173), בשינויים. עיין תוספות ראשונים, חלק א, עמ' 178—179.

1. סדר זה לקות ברובו מפירוש רבי אליהו מלונדרש לסדר ליל פסח. עיין: תרביץ, שנה כ"ב, ספר א, עמ' 43—52; פירושי רבנו אליהו מלונדרש עמ' קג—קנת. ולפירושי ההגדה, עיין הגדה שלמה.

2. עמ' קצו. 3. מחזור זיטרי, עמ' 279. 4. הרמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ח, הלכה ב.

אם לא אכל כזית. והמימוני⁴ מצריך כזית לכל אחד מירקות אלה.

ואחר כך יביא קערה עם הג' מצות וב' תבשילין. ואומר הריברא והמימוני⁵, שהם שני מיני בשר, אחד זכר לפסח ואחד לחגיגה. אבל הר"ם מלונדרש אומר כרבינא דבתראה הוא. דאפילו גרמא ובישולי⁶, אבל ביצה לא. שאין זה כי אם לזכרון, והירושלמי דקאמר⁷: ובלבד מן שחוטה, קאי על מתני' דמקום שנהגו לאכול צלי⁸, אבל עתה אין אנו אוכלין אותו.

חל פסח במוצאי שבת, אין צריך כי אם תבשיל אחד, דאין חגיגה י"ד דוחה שבת, ואם נשחט מערב שבת הוה ליה נותר. [ואו'⁹ הרי"ע מקורבו"ל מדא' אוקי לילות בהדי ימים¹⁰, פ' מי לא הויה נותר בב' ולילה¹¹, אם כן יכול לעשות ב' תבשילין].

ויש בקערה ג' מצות. ומנהג לעשותן מעשרון אחד, סימן ללחמי תודה שמביא היוצא מתפיסה, ויוסיף עליהם אם ירצה. ומנהג לסמן איזה ראשונה ואיזה שנייה ואיזה שלישית. ואין לחוש. ונוטל אחד מן הג' מצות; התיכונה (אם) [ומחלקה¹² לשנים, חציה לאפיקומן, וחציה יאחו בידו, ויאמר:

הא לחמא עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים. כל דכפין ייתי ויכול. כל דצריך ייתי ויפסח. השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל, השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין.

הא¹³ לחמא עניא. קרוי עניא אע"פ מסלת¹⁴ נקייה, בעבור שהוא עשירית האיפה שיעור מנחת עני. כל דכפין ייתי ויכול. פ"י: כל שהרעב עצמו ערב פסח ליכנס למצה לתיאבון, שהרי לא רוצה לקרות כל הרעב לאכול, שאם כן יבאו כל העולם. כל דצריך ייתי ויפסח. שהכל עניים אצל פסח, שאפילו עשיר לא יכול ליקח פסח אחד, כי אם בחבורה. ואומר זה בלשון ארמית, שלא יבחין השטן, שיאמר כל דכפין, שיבא לאכול. ועוד כיון (?) שזה לשון צרות. אבל הנחמה, כגון לשנה הבאה בני חורין... כדי להרחיב לב או' האגדה.

ואחר כך מחזיר המצה לקערה, ומסלק הקערה במקום עקירת שולחן, שבימיהם שולחנם קטנים היו, וזה הכיר לבן לישאל. ואין צריך לסלק התבשילין מן הקערה, שאין נראה כמקדיש קדשים בחוץ, אם לא יגביה התבשיל ואו' פסח זה. וימזוג כוס שני. ואם ישאלנו בנו או אחד מביתו, ידלג ויאמר עבדים היינו כו', ואם אין שואל יאמר: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? שבכל הלילות אנחנו¹⁵ אוכלין חמץ ומצה, הלילה הזה כולו מצה. שבכל הלילות אנחנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור. שבכל הלילות אין אנחנו מטבילין אפילו פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים. שבכל הלילות אנחנו אוכל' בין יושבין בין מסובין, הלילה הזה כולנו מסובין.

אוכלין¹⁶ חמץ ומצה. פ"י, או מצה אם ירצו. הלילה הזה (כולו מצה) מרור. אע"פ שבשאר הלילות נמי אם¹⁷ אוכלין חסא, מכל מקום לאו לשם מרירות הוא, אלא לשם שאר ירקות.

5. שם, הלכה א. 6. פסחים קיד, ב.

7. פסחים ד, ד. ושם: ובלבד מן השחיטה. 8. בבלי שם, ג, א.

9. המוסגר נוסף בגליון, ואינו בפירוש רבנו אליהו מלונדריש. ועיין רא"ש פסחים, פרק ערבי פסחים, סי' כה, המביא דברים אלה בשם רבי יעקב מאורלינש והר" יהודה מקורביל.

10. פסחים קכ, ב.

11. הקריאה מסופקת. ברא"ש: והוה להו שני לילות ויום אחד כנגד שני ימים ולילה אחת.

12. בלונדריש: נוטל אחת ומחלקה. 13. נכתב בגליון. 14. צ"ל: שהיא מסלת.

15. בנוסח ההגדה שלפנינו (בכל המקומות): אנו. 16. צ"ל: אנו.

עבדים היינו עבדים¹⁷ מפ' השאלה. לפרעה במצרים, ויוציאנו יי' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה ובאותות ובמופתים ובמורא גדול¹⁸. ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים, הרי אנחנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים. ואפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, מצוה לספר ביציאת מצרים, שכל¹⁹ המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

מעשה בר' אליעזר בן עזריה ור' אלעזר ורבי יהושע²⁰ ור' עקיבא ור' טרפון שהיו מסובין בבני ברק, והיו מספרין ביציאת מצרים כל הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו, הגיע זמן ק"ש של שחרית.

אמר ר' אליעזר²¹ בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא, שנאמר: למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך²². הימים²³, כל ימי חייך — הלילות. וחכמים אומרים: ימי חייך — העולם הזה, כל להביא לימות המשיח.

כבן²⁴ שבעים שנה. זה היה כשנתנו לו נשיאות. לא זכיתי שתאמר. לשמוע דרשה משמו של בן זומא, ואותו [ה]יום שהיה נשיא היה הדרשה. להביא כל, שחי משיח ארוכים מחיי עולם זה, כלומר, שאז מצוה לספר ביציאת מצרים.

ברוך המקום, ברוך הוא ברוך שמו, ברוך הוא שנתן תורה לעמו ישראל, כנגד ארבעה בנים דברה תורה: אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאל. ברוך²⁵ המקום, שצריך לברך על הדרשה.

חכם מה הוא אומר: מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה יי' אלקינו אותנו²⁶, ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

אפיקומן²⁷, בלשון יוני לשון מנוחה, כלומר, שנהנין מאכול אחריו. רשע מה הוא אומר: מה העבודה הזאת לכם²⁸, ולפי שהוציא עצמו מן הכלל כפר בעיקר, ואף אתה הקהה את שיניו ואמור לו: בעבור זה עשה יי' לי בצאתי ממצרים²⁹, לי ולא לו. שאילו היה שם לא היה נגאל.

תם מה הוא אומר: מה זאת. ואמרת אליו: בחזק יד הוציאנו יי' ממצרים מבית עבדים³⁰.

ושאינו יודע לשאל, את פתח לו, שנאמר: והגדת לבנך ביום ההוא [לאמר] בעבור זה עשה יי' לי בצאתי ממצרים³¹.

יכול מראש חדש, תלמוד לומר: ביום ההוא. אי ביום ההוא — יכול מבעוד יום תלמוד לומר: בעבור זה, לא אמרתי לך אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו, שנאמר³²: ויאמר יהושע אל [כל] העם כה אמר יי' אלהי ישראל בעבר הנהר ירדו³³ ישבו

17. "ובאותות — גדול" חסר בנוסח ההגדה שלפנינו.

18. לפנינו: וכל המרבה לספר. עיין הגדה שלמה, עמ' סו.

19. לפנינו: מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה.

20. צ"ל: ר' אלעזר. 21. דברים סו. ג. 22. צ"ל: ימי חייך הימים.

23. דברים ו. כ. ושם: אתכם. עיין הגדה שלמה, מבוא, פרק כב, עמ' 121.

24. שמות יב. כו. 25. שם יג. ת. 26. שם שם. יד. 27. שם שם. ת.

28. יהושע כד. ב—ד. וההשלמה עליה המקרא.

29. תיבה זו אינה במקרא. עיין הגדה שלמה, עמ' כח.

אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים. ואקח את אביכם [את אברהם] מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען [וארבה את זרעו] ואתן לו את יצחק. ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו מצרימה³⁰.

מתחלה^{30*} עובדי ע"ז. מפני שהוא ית'³¹. יש' כל בן נכר לא יאכל [בן]³², ומתרגמי, כל בר ישראל דאישתמד לא יכול ביה.

ברוך שומר הבטחתו לישראל, ב"ה ב"ש³³, שהק' חשב לגלות הקץ³⁴, כמה שאמר אל אברהם אבינו בברית בין הבתרים, שנאמר: ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול³⁵.

ברוך^{30*} שומר הבטחתו. שצריך לברך על הרע, שזה סמך. לירידת מצרים. והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עומד³⁶ עלינו לכלותינו, אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו. והקב"ה מצילנו מידם. והיא^{30*} שעמדה. פי' הבטחתו.

צא ולמד, מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ולבן בקש לעקור הכל, שנאמר: ארמי אובד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול ועצום והב³⁷.

וירד מצרימה — אנוס על פי הדבר³⁸. על^{30*} פי הדבר שני: אנכי ארד עמך³⁹. ויגר שם. מלמד שלא ירד להשתקע שם, אלא לגור שם, שנאמר: לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך [כי כבד הרעב] בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן⁴⁰. במתי מעט, כמה שנאמר: בשבעים נפש ירדו אבתך מצרימה ועתה שמך יי אלהיך ככבדי השמים לרוב⁴¹. ויהי שם לגוי גדול, מלמד שהיו ישראל מצויינין שם. גדול ועצום, שנאמר: ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו (ו) במאד מאד ותמלא הארץ אתם⁴².

מצויינין^{30*}, כאות ציונין שעומדין זה על זה שנאמר: הציבי לך ציונים⁴³.

ורב, כמה שנאמר: רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי [עדיים] שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום וערייה⁴⁴.

וירעו אותנו המצרים⁴⁵, כמה שנאמר: הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה למלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ⁴⁶. ויעבדנו⁴⁵, כמה

30. במקרא: מצרים. עיין שם, עמ' כט. 30*. נכתב בגליון.

31. כתב-יד מטושטש ואולי צריך להשלים צוה את. 32. שמות יב, מג.

33. = ברוך הוא ברוך שמו. בנוסח שלפנינו חסר „ברוך שמו“.

34. בנוסח ההגדה שלפנינו: חשב את הקץ לעשות.

35. בראשית טו, יג—יד.

36. לפנינו: עמד. עיין הגדה שלמה, עמ' לא.

37. דברים כו, ה. ושם: עצום. עיין הגדה שלמה, עמ' לו.

38. לפנינו: והדבור. עיין שם, עמ' לד. 39. בראשית מו, ז.

40. שם מו, ז. וההשלמה: עליפי המקרא. 41. דברים י, כב. 42. שמות א, ז.

43. ירמיה לא, כ. 44. יחזקאל טו, ז. 45. דברים כו, ז.

46. שמות א, י. ושם: מלחמה.

שנאמר: למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס⁴⁷. ויתנו עלינו עבודה קשה⁴⁸ כמה שנאמר: ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך⁴⁹. ונצעק אל יי אלהי (נו) [אבותינו] וישמע [יי את]. קולינו וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו⁵⁰. ונצעק אל יי אלהי אבותינו כמה שנאמר: ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויוצקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבדה⁵¹ וישמע יי את קולנו כמה שנאמר: וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב⁵². וירא את עניינו זו פרישות דרך ארץ. שנאמר: וירא אלהים את [בני] ישראל וידע אלהים⁵³. ואת עמלינו אלו הבנים, שנאמר: כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיון⁵⁴. ואת לחצינו זו הדחק, כמה שנאמר: וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אותם⁵⁵.

קולינו⁵⁶, אילו אבות. אברהם, שנאמר: שמע אברהם בקולי⁵⁷; יצחק: הקול קול יעקב⁵⁸, אחד ליעקב ואחד ליצחק. ענינו זה עונה תשמיש, וזה שאומר: פרישות דרך ארץ, תשמיש, כדרך כל הארץ, שנאמר: וירא אלהים את בני ישראל, זה עונה, שראה שמבטלין מפריה ורביה. עמלינו שהבנים קרויין עמל שנאמר: אדם לעמל יולד⁵⁹. ויוציאנו יי ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה [ובמורא גדול] ובאתת ובמפתים⁶⁰. ויוציאנו יי משם, לא על ידי מלאך, ולא על ידי שרף, ולא על ידי השליח, אלא הק' בכבודו ובעצמו, שנאמר: ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני יי⁶¹. ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה — אני ולא מלאך, והכיתי כל בכור — אני ולא שרף, ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים — אני ולא השליח, אני יי — אני הוא ולא אחר.

אמרו⁶², כשירד רבון העולמים במצרים ירדו עמו תשעת אלפים רבבות של מלאכי חבלה, מהם מלאכי אש, מהם מלאכי ברד, מהם מלאכי זיע, מהם מלאכי רתת, וחלחלה אוזחת למי שרואה אותם. אמרו לפניו: רבנו של עולם, והלא מלך בשר ודם כשיורד במלחמה שריו ועבדיו מקיפין אותו, כדי שלא ימצא צער בגופו, ואתה הוא מלך מלכי המלכים, דין הוא שאנחנו עבדיך, ובני ישראל בני בריתך, נרד ונעשה נקמה במצרים. אמר להם: הניחו לי [וא]עשה רצון בני, שאין דעתי נתקרה עד שארד אני בעצמי ואעשה נקמה במצרים.

ביד חזקה זו הדבר, כמה שנאמר: הנה יד יי הויה במקנך אשר בשדה בסוסים ובחמרים ובגמלים בבקר ובצאן דבר כבד מאד⁶³. ובזרוע נטויה זו החרב, שנאמר: וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים⁶⁴. ובמורא גדול זו גלוי שכינה, שנאמר: או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים [ובמלחמה] [ו]ביד

47. שם שם, יא. 48. שם שם, יג.

49. דברים כו, ז. וההשלמה עלפי המקרא.

50. שמות ב, כג.

51. שם שם, כד. 52. שם שם, כה.

53. שם א, כב.

54. שם ג, ט.

55. נכתב בגליון. 56. בראשית כו, ה.

57. שם כו, כב.

58. איוב ה, ז.

59. דברים כו, ח. וההשלמה עלפי המקרא.

60. שמות יב, יב.

61. עיין: הגדה שלמה, מבוא, פרק לה, עמ' 186.

62. שמות ט, ג. ושם: בחמרים בגמלים.

63. דברי הימים א, כא, טו.

חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים: ככל אשר עשה לכם יי אלהיכם במצרים לעיניך⁶⁴. ובאתת זה המטה, כמה שנאמר: ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות⁶⁵. ובמפתים זה (המטה) [הדם], כמה שנאמר: ונתתי מופתים בשמים ובארץ. דם ואש ותמרות עשן⁶⁶.

דבר אחר: ביד חזקה ובזרוע נטויה שמים, ובאתת שמים, ובמורא גדול שמים⁶⁷, ובמפתים שמים. אלו עשר מכות שהביא הק' על המצרים במצרים, ואלו הן: דם, צפרדע, כנים, ערוב, דבר, שחין, ברד, ארבה, חשך, מכת בכורות.
ר' יהודה היה גותן בהם סימנים: דצ"ך, עד"ש, באח"ב.

לפיכך⁶⁸ הוצרך ר' יהודה לתת סימנים, שהרי לא כתובין כך בספר תהלים.

ר' יוסי הגלילי אומר: מניין שלקו המצריים במצרים עשר מכות, ועל הים לקו חמשים מכות, במצרים מהו אומר: ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא זה⁶⁹, ועל הים מהו אומר: וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה יי במצרים ויראו העם את יי ויאמינו ביי ובמשה עבדו⁷⁰. כמה לקו באצבע? עשר מכות, במצרים לקו עשר [מכות] (אמות). ועל הים לקו חמשים מכות.

ר' אליעזר אומר: מניין שכל מכה ומכה שהביא הק' על המצריים במצרים, היתה של ארבע מכות? שנאמר: ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה ומשלחת מלאכי רעים⁷¹. עברה אחת, וזעם שמים, וצרה שלש, משלחת מלאכי רעים חמש⁷². אמור מעתה: במצרים לקו ארבעים מכות, ועל הים לקו מאתיים מכות.

ר' עקיבא אומר: מניין שכל מכה ומכה שהביא הק' על המצריים במצרים, היתה של חמש מכות? שנאמר: ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה ומשלחת מלאכי רעים. אפו אחת, עברה שמים, זעם שלש, צרה ארבע, משלחת מלאכי רעים חמש. אמור מעתה: במצרים לקו חמשים מכות, ועל הים לקו מאתיים וחמשים מכות.

כמה מעלות טובות למקום עלינו: אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים, דיינו. אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה באלהיהם, דיינו. אלו עשה באלהיהם, ולא הרג בכוריהם, דיינו. אלו הרג בכוריהם, ולא נתן לנו ממונם, דיינו. אלו נתן לנו ממונם, ולא קרע לנו את הים, דיינו. אלו קרע לנו הים, ולא העבירנו בתוכו בחרבה, דיינו. אלו העבירנו בתוכו בחרבה⁷³, ולא שיקע צרינו בתוכו, דיינו. אלו שקע צרינו בתוכו, ולא ספק צרכינו במדבר ארבעים שנה, דיינו. אלו ספק צרכינו במדבר ארבעים שנה, ולא האכילנו את המן, דיינו. אלו האכילנו את המן⁷⁴, ולא נתן לנו את השבת, דיינו. אלו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני⁷⁵, ולא נתן לנו את התורה, דיינו. אלו נתן לנו את התורה, ולא הכניסנו לארץ ישראל, דיינו. אלו הכניסנו לארץ ישראל, ולא בנה לנו את בית הבחירה, דיינו.

64. דברים ה, לד. 65. שמות ה, יז. 66. יואל ג, ז.

67. בנוסח ההגדה שלפנינו: ביד חזקה שמים, ובזרוע נטויה שמים, ובמורא גדול שמים, ובאותות שמים.

68. שמות ה, טו. ו"זה" אינה במקרא. 69. שם יד, לא.

70. תהלים עה, מט. ושם: משלחת. 71. צ"ל: ארבע.

72. לפנינו: בחרבה. עיין הגדה שלמה, עמ' גז, נט. 73. צ"ל: את המן.

74. צריך להשלים עליפי ההגדה: דיינו. אלו קרבנו לפני הר סיני.

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום, שהוציאנו ממצרים, ועשה בהם שפטים, ובאלהיהם, והרג בכוריהם, ונתן לנו את ממונם, וקרע לנו את הים, והעבירנו בתוכו לחרבה⁷², ושקע צרינו בתוכו, וספק צרכינו במדבר ארבעים שנה, והאכילנו את המן, ונתן לנו את השבת, וקרבונו לפני הר סיני, ונתן לנו את התורה, והכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו את בית הבחירה, לכפר על כל עוונותינו.

רבן גמליאל אומר⁷⁵: כל שלא אמר שלשה דברים הללו בפסח, לא יצא ידי חובתו, אלו הן: פסח מצה ומרור.

פסח שהיו אבותינו אוכלים, על שום מה? על שום שפסח המקום על בתי בני ישראל שנאמר: ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בתי בני ישראל [במצרים] בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו⁷⁶:

ויקח מצה ויאמר:

מצה זו שאנחנו אוכלים, על שום מה? על שום שלא הספיק בצקת אבותינו להחמיץ עד שיגלה⁷⁷ עליהם מלך מלכי המלכים הק' וגאלם, שנאמר: ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם⁷⁸.

ויקח המרור ויאמר:

מרור זה שאנחנו אוכלים, על שום מה? על שום שמררו המצריים חיי אבותינו, שנאמר: וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבדה בשדה [את כל עבדתם] אשר עבדו בהם בפרך⁷⁹.

בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאלו יצא ממצרים, שנאמר: והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים⁸⁰, לא את אבותינו בלבד גאל הק', אלא אותנו^{80*} גאל עמהם, שנאמר: ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו אל הארץ אשר נשבע יי לאבותינו⁸¹.

ויגביה כל אחד כוסו ויאמר:

לפיכך אנחנו חייבין להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדר, לעלה ולקלס, למי שעשה נסים⁸² לאבותינו ולנו, את כל הנסים האילו, הוציאנו מעבדות לחרות, ומיגון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומשעבוד לגאולה, ונאמר לפניו שיר חדש^{82*}, הללויה.

רבי"א⁸³ היה מברך עתה לקרות ההלל, ואין נר' לר"ם מלונדריש, שהרי אין כאן קריא, וכיון שמפסיק באמצע הא קיימא לן שאם שהא כדי לגמור כלה חוזר לראש⁸⁴, וכן כתוב בתשובת הגאונים⁸⁵.

75. לפנינו: היה אומר. עיין הגדה שלמה, מבוא עמ' 127. 76. שמות יב, כז.

77. בנוסח ההגדה שלפנינו: שנגלה. 78. שמות יב, לט.

79. שם א, יד. וההשלמה על-פי המקרא. 80. שם יג, ת. 80*. צ"ל: אף אותנו.

81. דברים ו, כג. ושם: אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

82. תיבה זו חסרה בנוסח ההגדה שלפנינו. עיין הגדה שלמה, עמ' סו.

82*. בנוסח ההגדה שלפנינו: שירה חדשה. עיין: הגהות מרדכי, פסחים פרק ערבי פסחים; טור אורח חיים, סוף סי' תעג.

83. בפירושי רבנו אליהו מלונדריש (עמ' קנב): רבי"א.

84. שם: וכיון שהפסיק באמצע הא קיימא לן דאף למאן דאמר דבהלל [ב]מגילה אם שהה כדי לגמור כולה אינו חוזר לראש, מיהו לכתחילה אינו נר' שיפסיק כדי לגמור.

85. עיין אוצר הגאונים, פסחים, התשובות, עמ' 124.

ואומר :

הללויה ⁸⁶ הללו עבדי יי הללו את שם יי יהי שם יי מבורך מעתה ועד עולם. ממזרח שמש ועד ⁸⁷ מברוא מהולל שם יי. רם על כל גוים יי על השמים כבודו. מי כיי אלהינו המגביהי לשבת. המשפילי לראות בשמים ובארץ. מקימי מעפר דל מאשפות יריפ אביון. להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו. מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה הללויה.

בצאת ⁸⁸ ישראל ממצרים בית יעקב מעם לועז. היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו. הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור. ההרים רקדו כאלים גבעות כבני צאן. מה לך הים כי תנוס הירדן תסוב לאחור. ההרים תרקדו כאלים גבעות כבני צאן. מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב. ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעיניו מים.

ואומר בעל הבית :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה ⁸⁹ הזה לאכול בו מצה ומרור, כן יי אלקינו ⁹⁰ יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים ⁹¹ לכשיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתינו ועל פדות נפשינו. ברוך אתה יי גאל ישראל.

ומברך בורא פרי הגפן ושותי ; ואין צריך לשפוך כשאר כוסות כאשר פי' בהלכות ברכות ⁹². ולא יברך על הגפן, כי ברכת המזון פוטרו.

ונוטל עתה ידיו לצורך הסעודה, ומברך על נטילת ידים, דבנסילה ראשונה דירקות לא סגי, דאגדה והלילא מסח דעתיה. ונ"ל ⁹³ דגם כל המסובין צריכין ליטול, דדווקא בימיהם היה אחד אומר האגדה ופוסט כלם, כדאמ' ⁹⁴ ; מאן אמר אגדתא בי רב ששת ? רב ששת. אבל עתה שכולנו אומרים האגדה, משום היסח הדעת צריכין הכל ליטול ידיהם.

ולוקח הבעל הבית המצה הבצועה ואחת מהשלימות, ומברך על שתיהם המוציא, ואחר כך אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה, ובצוע משתיהם ואוכל. וכזית מצה זו היא המצה של חובה, כדכח' : על מצות ומרורים יאכלוהו ⁹⁵, מצה והדר מרור [ויקח מרור ויתן ⁹⁶] לכל אחד כזית, דאכילה כתיבה ביה, ויטבול בחרוסת, להמית התולע, ויברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מרור, ויאכל, ואין צריך לברך בורא פרי האדמה, שהלחם פוטרו, ואע"ג שאינו בא ללפת הפת, כיון דלא סגי דלאו הכי, כדברים הבאים בתוך הסעודה דמי, וכי ליכא שאר ירקי, מברך בתחלה על המרור בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור, ואכיל, והדר אכיל מרור בלא ברכה, ואין זה חבילות, אם (ה)מברך השתי ברכות על המרור, ולא מיקרי חבילות, אלא דומיא דברכת המזון וקדושי, שכל אחד טעון כוס לבדו, והשתי ברכות הו' חובה, אבל היכא שהברכה האחת הוי משום דאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה, לא הוי חבילות.

86. תהלים, קיג. 87. במקרא : עד. 88. תהלים, קיד.

89. עיין הגדה שלמה, עמ' סח.

90. כן גם הנוסח ברמב"ם. לפנינו נוסף ואלהי אבותינו.

91. עיין הגדה שלמה, מבוא, פרק כח, עמ' 142.

92. עיין לעיל, הל' קדוש והבללה, עמ' קצו.

93. עיין בפירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' קנב.

94. פסחים קטז, ב. 95. במדבר ט, יא.

96. כתב'היד מטושטש והשלמנו עלפי פירושי רבנו אליהו מלונדריש, שם.

ואחר כך [לוקח] מצה השלישית, ויכרוך עמה מרור ויטבול בחרוסת, וזכר למקדש כהלל. וטבול זה שעושה בחרוסת לא משום קפא, דכל דאית בה נהמא לית בה קפא⁹⁷, אלא כיון שעושין טבול זה זכר כהלל, והלל לא היה עושה טבול אחר, מסתמא היה עושה בחרוסת. ומטעם זה נראה לר"ם מלונדרש, שנכון לקחת כזית מרור בכריכה, אף כי כבר יצא ידי חובתו, דע"כ היה הלל אוכל באותה כריכה כזית מרור בכריכה (אף כי כבר יצא ידי חובתו). [אבל אין] מברכין על הכריכה, אף כי היה מברך עליה שלש ברכות, ולדידן הוי ברכה לבטלה, שהרי כבר יצאנו. ומיהו אין חשש אם אין בו טבול או כזית, דדי לנו בזכר הכריכה.

ורבי' מנחם [מיינן]⁹⁸ היה מברך המוציא ועל אכילת מצה על הפרוסה, ובשלימה לא היה נוגע כלל, שאינה אלא לחם משנה. ויש שעושין המוציא ועל אכילת מצה והכריכה הכל באחת מן המצות. והרב מפס⁹⁹ לא היה עושה כן, כי אם שתי מצות, האחת ללחם משנה. אבל הנכון לעשות ג' מצות בשלשתן. באחת המוציא ובאחת על אכילת מצה והכריכה באחרונה. והמיימוני¹⁰⁰ עושה הטבול משאר ירקי בחרוסת, והפרוסה שבירך על אכילת מצה בחרוסת, והמרור בחרוסת, והכריכה בחרוסת, משום דמספקא ליה אם הלכה כרבנן, דאמרי זה וזה בפני עצמו, או כהלל שהיה כרכן¹⁰¹. ונר' לר"ם מלונדרש, שהמיימון היה אוכל השלימה לבדה בלא חרוסת דלא ליתי חרוסת דרבנן ומבטל מצה דאוריתא, אבל המרור צריך לשקועיה משום קפא.

ואחר [ין]אכל כל סעודתו, ויפסיד באפיקומן, דבענן טעם מצה בפיו, שהיא אף בזמן הזה דאוריתא, אבל במרור דרבנן לא אכפת לן. ואם שכח ולא אכל אפיקומן, יצא בכזית אחרון ממצה שאכל, דכל מצות שלנו עשויות כתקון אותן של מצות ממצוה, אף כי יש גדולים שמצריכין להתחיל הסדר¹⁰², אין צריך להתמיר. ולא יאחר לאכול האפקומן אחר חצות, שבא במקום הפסח, שאינו נאכל אחר חצות. ואם נרדמו וישנו כלם בתוך הסעודה, שוב לא יאכלו אפקומן, כר' יוסי דאמר גבי פסח: נרדמו לא יאכלו¹⁰³, אבל אם לא ישנו כלם, יאכלו אפקומן.

ואחר כך יטול ידיו בלא ברכה¹⁰⁴ שידים מזוהמות פסולות לברכה. וימזוג כוס שלישי לברכת המזון, ויברך בורא פרי הגפן וישתו, ואחר כך על הגפן. ולא ישתה בין שלישי לרביעי, שלא ישתכר וישכח לגמור סדרו, אבל בין שאר הכוסות אם רצה לשתות ישתה, דיין שבתוך הסעודה אינו משתכר, וקודם המזון אין רגילות להשתכר.

ואחר כך ימזוג כוס רביעי, ויאמר:

שפוך¹⁰⁵ חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו¹⁰⁶.
שפוך עליהם זעמך וחרון אפך תשיגם¹⁰⁷. תנה עון על עונם ואל יבאו בצדקתך¹⁰⁸
תשיב להם גמול יי כמעשה ידיהם¹⁰⁹, [יהיו]¹¹⁰ כמוץ לפני רוח ומלאך יי דוחה. יהי דרכם

97. עיין שם, עמ' קנג, הערה 59.

98. השווה תוספות, פסחים קטז, א ד"ה מה.

99. = רב אלפס, פסחים, פרק ערבי פסחים, רמז תשפט.

100. רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ה, הלכות ב, ו, ה. 101. פסחים קטז א.

102. אצל לונדרש: „אף כי גדול אחד היה מצריך להתחיל ולחזור הסדר“. וכנראה שכוונתו להרשב"א המובא במגיד משנה, חמץ ומצה ה, יג. 103. פסחים קכ, ב.

104. צ"ל עליפי לונדרש (עמ' קנה): יטול ידיו בברכה. עיין שם.

105. עיין הגדה שלמה, מבוא, פרק לג, עמ' 177—178.

106. תהלים עט, ו. ושם: אל הגוים (עיין ירמיה י, כה) ... ממלכות.

107. שם סט, כה. ושם: ישיגם. 108. שם שם, כח. 109. איכה ג, סד.

110. נוסף בגל.

חושך וחלקלקות ומלאך יי רודפם¹¹¹. הבא עליהם יום רעה משני שברון שברם¹¹². חרבם תבא בלבם וקשותתם תשברנה¹¹³. תחשכנה עיניהם מראות ומתניהם תמיד המעד¹¹⁴. יבושו ויבהלו עדי ויחפרו ויאבדו¹¹⁵]. תתן להם מגינת לב תאלתך להם. תרדף באף ותשמידם מתחת שמי יי¹¹⁶. תהי טירתם לשמה באהליהם אל יהי יושב¹¹⁷. ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו¹¹⁸. תרועם בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם¹¹⁹. תן להם יי מה תתן תן להם רחם משכיל ושריים צומקים¹²⁰. כי אכלו את יעקב ואכלוהו ויכלוהו ואת נוהו השמו¹²¹.

ונכון עתה להתחיל הלל, ולברך עתה אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות הלל, אף כי צריך לגמורו, אין לברך לעולם כי אם לקרות, כדפרי"ט פ' אין בערכין¹²². ואף עד לא לנו וגו' כך:
לא¹²³ [לנו] יי לא לנו כי לשמך תן כבוד על חסדך ועל אמתך. למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם. ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה. עצביה' כסף וזהב מעשה ידי אדם. פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו. אזנים להם ולא ישמעו אף להם [ו]לא יריחו. ידיהם ולא ימישון רגליהם ולא יהלכון ולא יהגו בגרונם. כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם. ישראל בטח ביי עזרם ומגינם הוא [בית אהרן בטחו ביי עזרם ומגנם הוא] יראי יי בטחו ביי עזרם ומגינם הוא. יי זכרנו יברך יברך את בית ישראל יברך את בית אהרן. יברך יראי יי הקטנים עם הגדולים. יסף יי עליכם עליכם ועל בניכם. ברוכים אתם ליי עשה שמים וארץ. השמים שמים ליי והארץ נתן לבני אדם. לא המתים יהללוהו ולא כל יורדי דומה. ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה.

אהבתי¹²⁴ כי ישמע יי את קולי תחנוני. כי הטא אזנו לי ובימי אקרא. אפפוני חבלי מות ומצרי שאול מצאוני צרה ויגון אמצא. ובשם יי אקרא אנא יי מלטה נפשי. חנון יי וצדיק ואלהינו מרחם. שומר פתאים יי דלותי ולי יהושיע. שובי נפשי למנוחכי כי יי גמל עליכי. כי חלצת נפשי ממות את עיני מן דמעה ואת רגלי מדחי. אתהלך לפני יי בארצות החיים. האמנתי כי אדבר אני עניתי מאד. אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב. מה אשיב ליי כל תגמולוהי עלי. כוס ישועות אשא ובשם יי אקרא. נדרי ליי אשלם נגדה נא לכל עמו. יקר בעיני יי המותה לחסידיו. אנא יי כי אני עבדך אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי. לך אזבח זבח תודה ובשם יי אקרא. נדרי ליי אשלם נגדה נא לכל עמו. בחצרות בית יי בתככי ירושלים הללויה.

אני¹²⁵ אמרתי בחי. בסלע המחלוקת שהיה שאול וא' נפטרים מלאך אנשי לתופשי ושם נאמר: ויהי דוד נחפו ללכת אפי' שמואל ... גביא קודם ... למלך.

111. תהלים לה, ה—ו.
112. ירמיה יח, יח ושם: הביא ... ומשנה. 113. תהלים לו, טו.
114. שם סט, כד. 115. שם פג, יח ושם: עדי עד.
116. איכה ג, סה—טו. 117. תהלים סט, כו ושם: נשמה.
118. שם שם, כט. 119. שם ב, ט. 120. הושע ט, יד. 121. ירמיה י, כה.
122. בלונדריש: בפרק אין נערכין. אבל לא מצאנו שם (דף י א). ועיין תוספות, ברכות יח א, ד"ה ימים.
123. תהלים, קטו (שם: על אמתך ... ולא יהלכו לא יהגו). = ההשלמות על"פ המקרא.
124. שם, קטז (ושם: את רגלי).
125. נכתב בגל' והדברים משובשים וקטועים. ועיין רש"י (תהלים קטז, יא): בסלע המחלוקת, שהיו שאול ואנשיו עוטרין עלי ואל אנשי לתפשי ושם נאמר: ויהי דוד נחפו ללכת (שמואל"א כג, כו). כל האדם כוזב, אף שמואל הנביא שהוא נאמן לנביא אף הוא כוזב שמשחני למלך.

הללו ¹²⁶ יי כל גוים שבחזהו כל האומים. כי גבר עלינו חסדו ואמת יי לעולם הללויה.
הודו ¹²⁷ ליי כי טוב כי לעולם חסדו. יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו. יאמרו נא בית
אהרן כי לעולם חסדו. יאמרו נא יראי יי כי לעולם חסדו.
ויענו המסובים הודו בכל פסוק.

מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה. יי לי לא אירא מה יעשה לי אדם. יי לי
בעזרי ואני אראה בשנאי. טוב לחסות ביי מבטוח באדם. טוב לחסות ביי מבטוח
בנדיבים. כל גוים סבבוני בשם יי כי אמילם. סבוני גם סבבוני בשם יי כי אמילם. סבוני
כדבורים דעכו כאש קוצים בשם יי כי אמילם. דחה דחיתני לנפול ויי עזרני. עזי וזמרת
יה ויהי לי לישועה. קול רנה וישועה באהלי צדיקים ימין יי עושה חיל. ימין יי רוממה
ימין יי עושה חיל. לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה. יסור יסרגי יה ולמות לא
נתנני. פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יה. זה השער ליי צדיקים יבאו בו. אודך
כי עניתני ותהי לי לישועה. מכאן ואילך כופל ¹²⁸. אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה.
מאת יי היתה זאת היא נפלאות בעינינו. זה היום עשה יי נגילה ונשמחה בו. אנא יי
הושיעה נא. אנא יי הושיעה נא. אנא יי הצליחה נא. אנא יי הצליחה נא. ברוך הבא
בשם יי ברכנוכים מבית יי. אל יי ויאר לנו אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח. אלי
אתה ואודך אלהי וארוממך. הודו ליי כל"ח * ¹²⁸.

ואל יחתום ביהללך עתה, אך יתחיל בהלל הגדול, כי מה בצע לחתום שני פעמים במהולל
בתשבחות. וכן היה נוהג ר' חיים כהן ¹²⁹. אך אם חולה הוא או איסתניס ורוצה לשתות יותר, יחתום
ביהללך, כדי לשתות כוס אחר.
וזה החתימה :

יהללוך ¹³⁰ יי אלקינו כל מעשיך וחסידיך ברנה יפארו וירוממו וישבחו וימליכו את
שם קדשך הוד והדר יתנו לזכר מלכותך. כי לך טוב להודות ולזמר שמך בכל יום
תמיד, כי מעולם ועד עולם אתה אל. ברוך אתה אל. ברוך אתה יי מלך מהולל בתושבחות.
ויברך החולה [או האסתנס] בורא פרי הגפן, וישתה. וימוזג כוס חמשי להלל הגדול,
ואחר כך יאמר גשמת וישתבח ויחתום, ויברך בורא פרי הגפן וישתה. ולא יטעום
כלום כל אותו הלילה, שלא יפיג טעם האפיקומן, אף כי אין מקפידין לשתות מים ¹³¹.
הא לך הסימן הסדר שיסדתי: קדוש נטול אור [צירפול] שבר לכחוש לחמי / גסי
גאל ירך תצא סמוך עני / מרר חזיר זכרו סועד שבור שוטמי / מי פרנסה תז כוס
אעריך קוני.

מי שאין לו יק, נוטל תחלה ומקדש כך: בוצע אחת מג' מצות ומתחיל ואומר:
ברוך אתה יי א' מלך העולם המוציא לחם מן הארץ. ברוך אתה יי אלהי מלך העולם
אשר בחר בנו מכל עם כו'. זמן, וחזור ומברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת
מצה, ובוצע משתיהן יחד ואוכל משתיהן. ולוקח צירפול ומטבל, ואוכל בלא גטילה.

126. תהלים קי"ו. ושם: הללו את ה'.
127. שם, קי"ז.
128. עיין לונוריש, עמ' קנ"ו, אם כופל מברוך הבא ולמטה.
128*. במקרא (שם, כח—כט) ארוממך... כי טוב כי לעולם חסדו.
129. מובא בסמ"ג עשין מא. ובתוספות. פסחים קי"ח, א' ד"ה רבי יוחנן.
130. השווה מחזור ויטרי, עמ' 298.
131. עד כאן מפירושי רבנו אליהו מלונוריש.

כי כבר נטל לצורך המוציא. וא"ר הלא לחמא¹³² עניא, ומה נשתנה, עד גאל ישראל ואין כאן ברכה. מאחר דאין יין, ולוקח מרור, ומברך על אכילת מרור, ומטבל בחרוסת, ואוכל בלא ברכה. וסועד, ומפטיר, ונוטל בלא ברכה, ומברך ברכת המזון, בלא כוס. כך העתקתי מכ' יד רבי' משה מלונדרש¹³³, ושוב מצאתיו בר"א¹³⁴.

בסדר רב עמרם¹³⁵: המוציא אחרים בסדר פסח כך עושה: יקדש, וישתה כוס ראשון, ויטבול טבול ירק, ראשון, ויאמר אגדה, וישתה כוס שני, ויפרוס פרוסה ברכת המוציא, ועל אכילת מצה, ויאכל, ויברך על המרור, ויכרוך כהלל, ויעשה כן בכמה בתים, וכן בביתו באחרונה, ויגמור סעודתו, ויברך על מזונו, וישתה כוס שלישי, ועל הרביעי יאמר הלל, וישתה, ואחר ילך לבית שני, ויברכו ברכת המזון, וישתו כוסם, ועל הרביעי יגמור הלל, ויברך וישתה, שלא אסרו לשותות אלא בין שלישי לרביעי, ואם יש עוד בית שלישי לגמור, שם הלל יגמור הלל, והם יברכו וישתו ולא הוא, ומשאכל אפיקומן בביתו לא יוסיף לקדש בבית אחר, ואם צריכין לו, יקדש ולא ישתה, ועל הירקות יברכו הם, בורא פרי האדמה וישתו¹³⁶, וברכת המוציא ואכילת מצה יכול לברך ולהוציאם, ולא יאכל הוא, וכן על המרור, הואיל וחובה, אע"פ שיצא מוציא, אבל ברכת הירקות לא יברך להם, והם יברכו כוסות המזון וההלל, [ואומר¹³⁷ ר"א¹³⁸, דלעולם לא יאכל כי אם בביתו, ויסדר תחלה בביתו עד הסעוד, טרם ילך לסדר לאחרים].

כתב ריבר"א¹³⁹: נר' שאין לברך על הגפן ועל פרי הגפן עד אחר כוס רביעי, וכן נוהג ר"ת, ולאחר טבול ראשון אינו מברך לבסוף בורא נפשות, כי היכי שלא יברך בטבול שני בורא פרי האדמה¹⁴⁰, ובורא פרי הגפן הג' מברך לכוס שני, ולעשות מצוה לכל כוס שתקנו, ואגדה לא מסח דעת' רק לנטיל' ולא גבי ברכה, ולאות' שמברכי' על הגפן על כוס ראשון, סברי דאגדה מסח' דעת' אף לברכה, דאי לא מסח איך יברך על הגפן כדי לברך פעם שנייה, הוי ברכה לבטלה, ויש שמצריכי' לעומדי' באמצע סעודת' להתפלל, לחזור ולברך המוציא, והבל הוא בעיני ה"ר משה מלונדרש¹³³, דאין הפסק כי אם ברכת המזון לסעודה, וכסוי בין שחיטה לשחיטה, ולא תפלה ואגד', כי¹⁴¹ לו נאה כי לו יאה, אדיר במלוק' ברוך¹⁴² כהלכה, גדודיו יאמרו לו לך ולך לך, כי לך לך אף לך לך יי הממלכ', כי לו נאה כו', (זכאי) (דגול) במלוכה (חסין) (הדור) כהלכה (טפסריו) (ותיקין) יאמרו לו לך ולך כו', כי לו נאה כו', זכאי במלוכה חסין כהלכה, טפסריו יאמרו לו לך ולך כו', כי לו נאה כו', יחיד במלוק' מרום כהלכה, נוראיו יאמרו לו לך ולך כו', כי לו נאה כו', סביב במלוכה עניו כהלכה, פדוייו יאמרו לו לך ולך כו', כי לו נאה כו', צדיק במלוכה קדוש כהלכה, רחומיו יאמרו לו לך ולך כו', כי לו נאה כו', שתול במלוכה תקיף כהלכה, יקריו יאמרו לו לך ולך כו', כי לו נאה כו', עוזו במלוכה קנוא כהלכה, בניו יאמרו לו לך ולך לך כי לך לך אף לך לך יי הממלכה.

132. צ"ל: הא לחמא.

133. הדברים אינם לפנינו. 134. = רב אלפס, פסחים, פרק ערבי פסחים, רמז תשצו.

135. מחזור ויטרי, עמ' 282. ועיין סדר רב עמרם עמ' 220—224.

136. צ"ל: ויאכלו. 137. גוסף בגל'. 138. = רב אלפס, שם.

139. עד "בורא נפשות" לקוח מהסמ"ג, עשין מא, ושם: רבי יצחק ברבי שמואל, ולענין זה עיין לעיל בתחלת הפרק.

140. עיין בית יוסף, אורח חיים, סי' תעג.

141. עיין הגדה שלמה, מבוא, פרק לו, עמ' 189. 142. לפנינו: בחרור.

הלכות חול המועד

פרק ראשון¹

ימים שבין ראשון ושמיני של פסח וסכות² בקראים חולו של מועד, וחייבין בשמחה ואסורין בהספד ותענית, אם לא לספוד תלמידי חכמים בפניהם, כאשר אנאר בהלכות אבל בע"ה. והואיל וכתוב בהם מקרא קדש והם זמן חגיגה במקדש, העושה בהן מלאכה האסורה, כמו שאפרש, מכין אותו מדרות, שאסורין מדברי סופרים. וכן פר"ת³, דאי אסורן מדאורייתא, לא הוינן מתלקין בין האבד לשאינו אבד, וקראי דפרק אין דורשין⁴ אסמכתא בעלמא.

כל מלאכה שאם לא יעשינה יפסיד ואין בה טורח הרבה, כגון להשקות בית השלחין, שהיא ארץ צמאה, שאם לא ישקה יפסידו כל אילנות שבה, מותר. וכשישקה לא ידלה וישקה מן הבריכה או מימי הגשמים, שיש טורח גדול, אך ישקה מן המעיין, בין שיצא בתחלה בין שהיה ממשיכו ומשקה בו. ולא ישקה בית המשקה, שאין בה הפסיד. הופך זתיו וטוחנן ודורכן וממלא חביות וגפן כבחול, שכל שיש לו הפסד אם לא נעשה אין צריך שנוי. ומשמ' דוק' מפני הגנבים, אבל שלא לצורך אסור להפנות כליו לכאן ולכאן⁴. ושולה פשתנו מן המשרה, ובוצר כרמו שהגיע ליבצר, כמו שאפרש. ואסור לכוין ולאחר מלאכות אלו, כדי לעשותן למועד מפני שהוא פנוי, ואם עשה כן בית דין מפקירין כל מלאכתו. מת, אין קונסין בניו אחריו לאבד מלאכת אביו, ואין מונעין הבן לעשות אותה מלאכה במועד, שלא תאבד.

הדיוט [היינו שאין מהיר במלאכתו] תופר ובונה כדרכיו, ואם הוא אומן מהיר שיכול להוציא מלא מחט בבת אחת, או שיכול לכוין אמרא בשפת חלוקו, עושה [מעשה] הדיוט. בתפירה מכליב, פי' מרחיב תפירתו, או זה למעלה וזה למטה, כשיני כלבים. ובבנין מניח האבנים בלא טיחה.

קוצר [אדם] ומעמר ודש חורה ובורר וטוחן מה שצריך לאכול במועד, ואין צריך לקנות תבואה אחרת מן השוק, ובלבד שלא ידוש בפירות⁵, שכל דבר שאין בו הפסד צריך לשנות.

אסור לכבוש כבשים שאין ראויין לאכול במועד, והראויין מותרין. וצד דגים כל שיכול ומולח הכל. מטיל שכה תמרים ושעורים במועד לצורך המועד, אבל לא שלא לצורך, אע"פ שיש לו ישן, מערים לשתות מן החדש, שאין נכרת לרואה ערמה זו. כל מלאכות שהן לצורך המועד עושן אומניהן בצנעה, כגון הצידין וטוחנין ובוצרין

1. רמב"ם, הלכות יום טוב, פרקים ו—ח; סמ"ג, לאוין עה (הל' חול המועד).

2. ברמב"ם (פרק ו, הלכה כב): ימים שבין ראשון ושביעי של פסח וראשון ושמיני של חג הסוכות.

3. מובא בסמ"ג ובתוספות, חגיגה יח, א, ד"ה חולו של מועד.

4. חגיגה, שם.

5. הדברים משובשים. ועיין רמב"ם, פרק ז, הלכה ג; פרק ז, הלכה טז: וכן מכניס אדם פירותיו מפני הגנבים ובלבד שיכניסם בצנעה; ואם חושש להם שמא יגנבו מפנם לחצר אחרת, אבל לא יביא לביתו אלא בצנעה.

5. צ"ל: בפרות.

למכור בשוק. [אבל] שלא לצורך המועד אסור.⁶ — מצא' בתשו' דהאידינא בוצרין ודורכין במועד אפילו שלא לצורך המועד, דהוי דבר האבד שיאבד יין כל השנה אם ימתין, אפילו כל הכרמים שלו, הואיל והתחילו שכיניו לבצור. והבאת לבית נמי ש[נ]רא פן יבא לידי ניסוך. אבל מי שיש לו גתות וכרמים שלו, נכון להמתין, ומכל מקום נהגו העולם היתר והנח שיהיו שוגגין — עשה לצורך [המועד] והותר מותר.

עושין כל צורכי רבים, כגון לתקן קלקולי המים שברשות הרבים, והדרכים ולחפור בורות, שיחין ומערות, וכורין נהרות לשתות מימיהן, ומסירין הקוצים מרשות הרבים, ומשלימין המקוה להרגיל המים בו, ויוצאין שלוחי בית דין להפקיר הכלאים, ופודין שבויין וערכים וחרמיהן והקדשות, ומשקין שוטות, ושורפין הפרה, ועורפין העגלה, ורוצעין העבד, ומציינין הקברות. ודינן ממונות ונפשות ומכות, ומשמתין מי שלא קבל הדין. וכותבין מעשה בית דין, כגון אגרות שום ששמו לבעל חוב, ושטרי חליצה ומיאונין, וטענות בעלי דינים ודברים שקבלו עליהם, כגון איש פלוני נאמן עלי, או פלוני ידון לי, וגטי נשים וקדושים ושוברין ומתנות ושטר חוב למי שצריך ללוות במועד. אבל לכתוב ספרים, תפלין ומוזות, ואפילו להגיה אות אחת בספר העזרה, אסור, שאין זה לצורך. אבל כותב תפלין ומוזות לעצמו, ובירושלמי⁸ מפרש, שאפילו לאחרים יכתוב להניחן במועד, כאשר פי' בהלכות תפלין⁹. וטוה תכלת לבגדו. [וכותב] (הדיוט) (ב)אגרות שלום, וזה אגרות רשות, אבל הה"ג¹⁰ פי' רשות, פיסקי דרשותא, אבל דייסקי אסור לכתוב. וחשבונותיו ויצאתיו מותר, שאין נזהר בתקונן.

עושין כל צרכי המת: לגזוז שערו, לכבס כסותו ולנסר נסרים לארונו בצנעה בבית. ובירושלמי¹¹ [אית'] ואם אדם חשוב, אפי' בשוק [עושה]. אבל אין כורתין עץ מהיער לנסר ממנו, ואין חוצבין אבנים לבנות בהן קבר.

ולא יחפור [קבר] לחי שיהא מזומן כשימות. עשוי כבר, מתקנו, כגון לקצרו או לארכו. לא יפנה המת מקבר לקבר, ואפילו בחול ואפילו מבזוי למכובד.

אין רואין נגעים, שמא ימצא טמא ויצטער במועד. ואין נושאין ומיבמין, שלא תשתכח שמחת החג בשמחת הנשואין. ובירושלמי¹² מפיק ממלא שבוע זאת ונתנה לך¹³. אבל מארס ומחזיר גרושתו, ולא יעשה אפילו סעודת ארוסין¹⁴.

לא יגלח ולא יכבס, שלא ישהה עצמו לתוך המועד ויבא מנוול במועד. לפיכך מי שלא יכול לגלח ולכבס בערב יום טוב, כגון שחל ז' של אבל ביום טוב, או בערב יום טוב והרי הוא שבת, והבא ממדינת הים, שלא יצא לטייל רק לסחורה, ובא משבייה ותפיס, ומגודה שהתירוהו במועד, ו[ה]נשאל במועד מאשר נדר שלא לגלח ושלא לכבס, [כלן מותרין]. וכלן שנפנו לגלח קודם הרגל אסורין. אבל נזיר ומצורע אע"פ שנפנו

6. „אבל — אסור“ חסר ברמב"ם (פרק ז', הלכה ט) שלפנינו. והדברים נמצאים ברמב"ם כתב"ד המובא במעשה רקת ובכתב"ד תימניים.

7. עיין מרדכי, מועד קטן, פרק שני, רמז תתנג.

8. מועד קטן, פרק ג', הלכה ד'. ומובא בסמ"ג.

9. עמ' קמ.

10. = ההלכות גדולות. הלכות מועד, מהדורת ווארשא, עמ' 83.

11. מועד קטן, פרק א', הלכה ו'. 12. שם שם, הלכה ז'. 13. בראשית כט, כז.

14. בגליון נוסף: „ומתוך זה משמע, שאם עשה סעודת ארוסין, שלא יכרך שהשמחה במעונו, שלא לבטל שמחת המועד. וכן פוס' אור זרוע“, ולא מצאנו מקורו.

מותרין, שלא ישהו קרבנות. וכן היוצא מטומאתן לטהרו במועד, וקטן שנולד אפילו לפני המועד, ובני משמר ששלמה משמרתן במועד, מותרין לגלות, שאנשי משמר אסורין לגלות בשבת.

מותר ליטול שפה וצפורנים ואפילו בכלי. אמנם כתב הר"ם מקוצי¹⁵, שרבני צרפת [מצריכים] שנוי, כדאמ' ¹⁶ דבנגוסטרי אסור, ועוד אמר' ¹⁷ שקלינהו לטופריה בשיניה (בשיניה).

ואשה [מגלחת] בית השחי והערוה, ועושה כל תכשיט, כגון לכחול ולפ[ר]קס וסורקת פניה וטופלת עצמה בסיד.

כל העולין מטומאה לטהרה, כזב ונדה ויולדת, ומי שאין לו אלא חלוק אחד, מותרין לכבס — וכתב הר"ם מקוצי¹⁵: אפילו אינו של פשתן — ודווקא ¹⁸ להם שיש להם חגורה מחוברת ודבוקה לבגד שלהם, וכדאמ' ¹⁹ אזורו מוכיח עליו, בירושלמי ²⁰: בגדי קטנים מכבסן במועד, לפי שלוכלוכן מוכיח עליהן. מטפחות ספרים וידיים וספג' מכבסן. וכן כלי פשתן מכבסן, שהן צריכין כבוס תמיד אפילו נתכבס ערב יום טוב.

אין סוחרין למכור ולקנות, אם לא דבר האבד שאין מצוי תמיד, כספניות ושיירות שבאו או שהן מבקשין לצאת ומכרו בזול או לקחו ביוקר.

בספר הר"ם מקוצי¹⁵ מביא ראיה מתוך ירושלמי ²¹ דא"ר יוסי ב"ר בון: אגרא לקרנא אי ידעי דאי לא מזדבן יהא פתית מן קרנא, מזדבן, ואי לא לא מזדבן, משמע דאין קרוי דבר האבד אלא אם כן פותח מן הקרן אם ימתין לאחר המועד, אבל בשביל שימכרנה יותר ביוקר אחר המועד אין להתיר. אבל אם מוכר כדי שיהיו לו מעות בריוח להוציא בשמחת המועד מותר, כדאיתא בירושלמי ²² ר' יוסי ור' אלעז' מפקדי לר' אושעיא דהוה פריש פי' ממלאכ' ²³, אי את ידע דאת מזדבן ואת שתי גבן, זבן. ועל הלואות כתב הר"י — שהתיר ר"ת ²⁴, דלא אסרו רק משא ומתן של פרגמטיא, וגם רוב בני אדם נוהגין היתר אין בידי לאסור, והמחמיר תבא עליו ברכה. והר"ם ¹⁵ אומר, שטוב ליקח רבית של אותו השבוע ולהוציאו לאלתר לשמחת יום טוב.

ואין לוקחין בתים ועבדים ובהמה אם לא לצורך המועד.

מוכרי פירות, כסות וכלים מוכרין בצנעה לצורך המועד, שאם החנות פתוחה לוית או למכוי פותח כדרכו, ואם פתוחה לרשות הרבים פותח אחת ונועל אחת. וערב יום טוב האחרון של חג הסוכות מוציא ומעטר כל השוק בפירות מפני כבוד יום טוב. מוכרי תבלין מוכרין בפרהסיא.

כל שאסור לעשותו במועד אינו אומר לגוי ועושה. ואם אין לו מה יאכל עושה בכדי פרנסתו בכל שאסור לעשות. ומותר לעשיר לשכור פועל עני שאין לו מה יאכל לעשות

15. סמ"ג, שם. 16. מועד קטן יח, א. 17. שם.

18. השוה: סמ"ק קצה והגהות רבינו פרץ, שם.

19. מועד קטן יד, א.

20. שם פרק ג, הלכה ב, ומובא בסמ"ג, ושם: בגדי הקטנים בגדי נשים.

21. שם פרק ב, הלכה ג.

22. ושם: ר' יצחק בי ר' לעזר מפקד לר' הושעיה בי ר' שמי דהוה פרוש. ונוסח מתברנו כבסמ"ג.

23. בסמ"ג וברא"ש, מועד קטן, פרק א, סי' כג: מלמכור.

24. מובאים בסמ"ג ובתוספות, מועד קטן י, ב, ד"ה פרקמטיא.

מלאכה שאסורה במועד, כדי שיטול שכרו להתפרנס בו. וכן לוקח דברים שאין לצורך המועד. מפני צורך המוכר שאין לו מה יאכל.
שוכרין השכיר על מלאכה לעשותה לאחר המועד, ובלבד שלא ישקול ולא ימדוד ולא ימנה כבחול. וגוי שקבל קבולת מישראל, אפילו היה חוץ לתחום, אין מניחו לעשותו במועד. שהכל יודעים שמלאכה זו לישראל ויחשדוהו ששכר הגוי לעשותו במועד, שאין הכל יודעין הפרש שיש בין השכיר והקבלן. אבל כת' הר"ם מקו' 15 כשמואל המתיר חוץ לתחום.

פרק שני

נהרות שמושכים מהאגמים משקה מהן בית השלחין, והוא שלא פסקו. וברייכה שנטפה מבית השלחין ועוד נוטפת. משקה מרובה [ל]בית השלחין² אחר, אם לא פסק מעיין המשקה בית השלחין העליונה. לא ידלה ממקום נמוך להשקות גבוה, שטורח ביתר. ודולה להשקות ירקות לאוכלן במועד (אם לא) בשביל לפתו³.

אין עושין עוגיות בעיקרן הגפנים כדי שיתמלאו מים, ואם עשויות ונתקלקלו מתקנן. וכן מתקן אמת מים להעמיקה, ומושך המים מאלן לאלן, ובלבד שלא ישקה כל השדה. ושדה⁴ משקה כלה, ומרבץ השדה.

לא יחפור בורות, שיחין, מערות, נהרות⁵, לכתחלה, אבל חוטטין ושפין סדקיהן ופותח נהר שנסתם. ומכנס לו מים ומסב נהר ממקום למקום.

צדין עכברים המפסידין האילנות. ובשדה האילן חופר ותולה המצודה, ובשדה לבן הסמוד לשדה האילן צדן בשנוי. שלא יכנסו בשדה האילן להחריבו. וזה השנוי, נועץ שפוד בארץ ומכה בקורדום ויוציאו, ונמצא מקומו גומא.

פסק ר"י⁶ שמותר להסיר גבשושית שבבית, שאין שייך שם חרישה. כותל חצר שנפל בונה כדרכו. כותל גנה בונה מעשה כהדיוט. בונה אצטבא לישב ולישן עליה. ציר וצינור וקורה ומנעול ומפתח, בין בברזל ועץ, מתקן שבירתו, שזה דבר האבד אם יניח פתחו פתוח.

סכין האלנות והפירות שבתן בשמן, ועוקרין הפשתה. ולא יתליע האילנות ולא מזהמין ומגרמין⁷ הנטיעות.

לא יכניס צאן לדיר לזבל הקרקע, ואם באו מעצמן מותר. ואין מוסרין להם שומר ואין מסייעין אותן, [אם לא היה] שכיר שנה, חדש, שבת [ו]שבוע. [ו]מסלקין הזבל לצדדין. ואם נעשית לחצר כרפת בקר מוציאין אותו לאשפה.

המשוה הקרקע וכונתו לדוש, במקום תבואה מותר, נתכוון לעבודת הארץ אסור. והמלקט עצים, לצרכן מותר, לתקן הקרקע אסור. הפותק מים לגנה, להכניס בה דגים

1. רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ח ; סמ"ג, לאוין עה (הל' חול המועד).

2. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה א) : משקה ממנה בית השלחין.

3. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ב) : ואם בשביל ליפותם אסור.

4. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ג) : ושדה לחה.

5. כן בסמ"ג. ברמב"ם חסרה חיבה זו.

6. מובא בסמ"ג בשם הרב ר' יוסף. ועיין ב"ח, טור אורח חיים, סי' תקמ.

7. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה י) : ומגזמין.

מותר, [אבל] להשקות הארץ אסור. הקוצץ חריות דקל, להאכיל לבהמה⁸ לעבודת קרקע אסור.

מסרגין המטות, כסתם משנה⁹, ואצ"פ שר' יוסי אומר דווקא ממרחין¹⁰, וכן מתיר בירושלמי¹¹ לסרוג המטות שתי וערב לצורך המועד. ונוקדין את הריחים ופותחין להן עין ובוגין אמת המים של רחים.

[ו]זופתין החביות והבקבוק, וסותמין פי חבית של שכר, ומחפין הקציעות בקשה, שכל זה דבר האבד. ומרכיני הבגדים בידיים, שזה מעשה הדיוט כרבא¹² דשרי לכסכוס קירמי. אבל פרי"י¹³ ליהק"ר בלעז, פי' באבן לאחר הכיבוס והוא גיהוץ. ויש מפר' ¹⁴ אישפיזי"ר במי קמח. ולא נר', דכיסכוס הוי לשו' שיפשוף, כמו מכסכסו בפנים¹⁴. אין עושין קשרי בית הידים, שזה מעשה אומן.

נוטל ציפורני סוסו שירכב עליו לייפותו, ואין צריך לומר ברזל הסוס, שיותר הוי דבר האבד. וכן פסק ר"י ב"ר מרדכי¹⁵. ונוטל צפורני חמור של רחיים, ובונה אבוס לבהמה. לא ירביע בהמה, אבל מקיזה ומרפאה. שותה אדם ואוכל כל רפואה, אפילו אינו מאכל בריאים.

לא יפנה מחצר לחצר, אפילו מכעורה לנאה, אבל מפנה מבית לבית באותה חצר. מביא כלים שהן לצורך המועד, ככדים וצלוחיות, מן האומן, אבל מחרישה מן הלוטש וצמר מהצבע לא יביא, שאין זה לצורך המועד. ואם לא יש לאומן מה יאכל גותן שכרו ומניחן שם, [אם] אין מאמינו מניחן בבית הסמוד. [ו]ירא שמא יגנבו מפנן לחצר אחרת, אבל לא יביאם לביתו¹⁶. בפרק מקום שנהגו¹⁷, אין מתקנין מנעלים בחול המועד רק עולי רגלים, דלא מיקרי דבר האבד, כיון דיכול לקנות חדשים. ואומר ר"י¹⁸ : והוא הדין קריעת בגדים.

פרק שלישי¹

כל העושה מלאכה בערב יום טוב מן המנחה ומעלה אין רואה סימן ברכה. ומבטלין אותו בעל כרחו, אבל אין מכין ומנדין אותו, חוץ מערב פסח אחר חצות שמנדין, וכל שכן שמכין אותו מכת מרדות אם לא נדוהו, הואיל ויש בו ביום חגיגה ושחיטת הפסח. והוא קל מחול המועד. ואומר ר"י², דלא שייך אמירה לגוי שבות בי"ד כבחול המועד, אם כן מותר להניח גוי בביתו כל י"ד כולו ולתקן בגדיו, והמתמיר לאסור מחצות ולהלן תבא עליו ברכה. ומתקן החמה עד חצות תלוי במנהג, לעשות מלאכה ושלא

8. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יב) : מותר.

9. מועד קטן ח. ב. 10. צ"ל : ממתחין.

11. מועד קטן, פרק א, הלכה ח. 12. בבלי שם י. ב.

13. מובא בסמ"ג. והשוה תוספות, שם ד"ה כסכוס ; הגהות מיימוניות, שם, אות ל.

14. שבת קמא, א. 15. מובא בסמ"ג.

16. ברמב"ם (הלכה טז) שלפינו נוסף : אלא בצנעה, ובכתבי"ד תימניים כנוסח מחברנו.

17. פסחים נה, ב. ועיין שם תוספות, ד"ה עולי.

18. השוה : תוספות, מועד קטן י, א, ד"ה ההדיוס ; מרדכי, שם, פרק א, רמז תתמד.

1. רמב"ם הלכות יום טוב, פרק ח ; סמ"ג, לאוין עה (בסוף הל' חול המועד).

2. עיין : רקח, סי' שי ; מרדכי, פסחים, פרק מקום שנהגו, רמז תרז.

הלכות העומר

לעשות. ולא יתחיל אפילו במקום שנהגו במלאכה, אפילו יכול לגומרה קודם חצות. רק החייטין וספרין וכובסין. ודוקא במקום שנהגו, ודוקא עד חצות, אבל שאר אומנות אם התחיל קודם י"ד גומר עד חצות, שאין העם צריכין לשאר אומניות צורך הרבה. ואומר ר"י³, שאין לאסור להסתפר מגוי או מישראל מחצות ואילך, דדוקא בעלי אומנות שעשוין להשתכר אסור, אבל שאיש מסתפר מחבירו אין לאסור משום מלאכה. הלך ממקום שעושין לשאין עושין, ביישוב לא יעשה, מפני המחלוקת, אבל במדבר עושה. הלך ממקום שאין עושין לשעושין לא יעשה. נותנין עליו חומרי מקום יציאתו והליכתו. ולא יתראה בפניהם שהוא בטל. וכן מי שדעתו לחזור למקומו נוהג כמקומו, אפילו להקל, אבל לא יתראה במקום שהוא, מפני המחלוקת.

בירושלמי⁴: נשיא דנהגי דלא למיעבד עבדתא באפוקי שבתא אינו מנהג, עד דתיפני סדרא מנהג, בערובתא דשבתא אינו מנהג, ממנחתא ולעיל מנהג, ביזמא דירחא מנהג⁵. כל דבר שאינו יודע שהוא מותר ונוהג בו איסור, נשאל ומתירין לו. יודע שהוא מותר ונוהג בו איסור, נשאל ואין מתירין לו.

מוליכין ומביאין כלים מבית האומן בי"ד עד חצות, אפילו שלא לצורך המועד. וגורפין זבל מתוך רגלי הבהמה ומוציא לאשפה, ומושיב שובכין לתרנגולין. לתרנגולת שישבה על הבצים של ג' ימים או יתר, [ו]מתת מושיבין⁶. אבל ברחא במועד מעל הבצים, מחזירין אותה למקומה.

הלכות העומר

פרק ראשון

מצות עשה לספור שבעה שבועות מיום הבאת העומר, שנאמר: וספרתם לכם ממחרת השבת וגו'². ומונה השבועות³, כשיגיע לשבעה ימים יאמר שבעה ימים שהם שבוע, ל"ד יאמר שהם שבועים, ש' שבעה שבועות תספור לך⁴: [כשיגיע לאמצע שבוע לא יאמר, שהם, אלא צריך לומר, שהם' בסוף שבוע. כך או' ר"מ מלגדרש. אמנם ר' מנחם בנו מביא ראיה מההיא דהוציאו לו⁵, דקמנה גבי הזאה אחת שתים ואחת משום שלא יטעה, הכא נמי יאמר שהם שבוע, כדי שלא ישכח].

ומתחלת היום מונה, לפיכך מונה בלילה מליל ששה עשר בניסן. שכח ולא מנה

3. הבאת זו של הר"י מובאת בביאורי מהרש"ל על הסמ"ג, שם בשם מחברנו (ושם: ואומר הר"מ) בקשר לדברי הר"י המובאים במרדכי, פסחים שם, שאין לחלק בין בתנא ובשכר. — דברי הר"י (או: הר"מ) לא מצאנו במקום אחר.
4. פסחים, פרק ד, הלכה א. ומובא בסמ"ג.
5. בירושלמי נוסף: בתריי ובחמשתה אינו מנהג, עד תפני תעניתא מנהג, ואף בסמ"ג חסרים הדברים.
6. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה כא): אחרת תחתיה בארבעה עשר, כדי שלא יפסדו הביצים, ובמועד אין מושיבין.

1. רמב"ם, הלכות תמידין ומוספין, פרק ז; מאכלות אסורות, פרק י; סמ"ג עשין ה.
2. ויקרא כג, טו.
3. עיין מרדכי, מגילה, פרק ב, רמז תתג.
4. דברים טז, ט.
5. יומא נה, א.

בלילה מונה ביום. אבל ר"ת⁶ פסק כר' אלעזר בר' שמעון⁷, שכמו שאם לא קצר בלילה לא יקצור ביום, כך אם לא ספר בלילה לא יספור ביום. וכתב הר"ם מקוצי⁸ שמנהג לספור בלא ברכה, אבל ה"ג⁹ פי' דמברך. ולא ימנה לכתחלה כי אם מעומד, שנאמר: בקמה¹⁰, אל תיקרי בקמה אלא בקומה¹¹. [אבל] מנה מיושב יצא.

מצוה זו על כל ישראל, בכל מקום ובכל זמן. נשים ועבדים פטורין. וצריך לברך בכל לילה קודם שיספור; ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על ספירת העומר. היום יום א', או יום ב', ולא דמי לזבה שסופרת בלא ברכה, דחיישינן לסתירה. והא דאין מברכין שהחיינו, כי אם בדבר התלוי במעשה¹². ומנהג לומר¹³ יר"ל יי א' שיבנה בית המקדש במהרה בימינו. מנה ולא בירך יצא, ואינו חוזר לברך. ומונה כך עד ליל ראשון משבועות ולא עד בכלל.

כל אחד מחמשת מיני תבואה אסור לאכול מחדש שלו קודם שיקרב העומר בי"ו בניסן. שנאמר: ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה¹⁴. וכל האוכל כזית חדש קודם הקרבת העומר לוקה, בכל מקום ובכל זמן, בין בארץ בין בחוצה לארץ, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. בזמן שיש מקדש משיקרב העומר נותר החדש בירושלים, והרחוקין מותרין אחר חצות, שאין בית דין מתעצלין בו עד אחר חצות. ובזמן שאין מקדש, כל היום אסור מן התורה. ובזמן הזה במקומות שעושין שגי ימים, החדש אסור כל יום י"ו בניסן עד לערב מדברי סופרים.

האוכל לחם וקלי וכרמל כזית מכל אחד, לוקה שלש מלקיות, שנאמר: ולחם קלי וכרמל לא תאכלו. קאי הלאו אכל אחד.

כל תבואה שהשרישה קודם הקרבת העומר, אע"פ שלא נגמרה אלא אחר שיקרב העומר (ו) מותרת באכילה¹⁵. השרישה אחר שיקרב העומר, אע"פ שהיתה זרועה קודם העומר, אסורה עד שיקרב העומר של שנה הבאה. ודין זה בכל מקום ובכל זמן מן התורה.

תבואה שהשרישה אחר העומר וקצרה וזרע מן החטים בקרקע, ואחר כך קירב העומר הבא [ו] עדיין החטים בקרקע, הרי אלו ספק אם התירו העומר כאלו היו מונחין בכד, או לא יתירנו, שבטלו בקרקע. לפיכך אם לקט מהם ואכל, לא ילקה, אבל מכין אותו מדרות. וכן שבולת שהביאה שליש לפני העומר ותלשה אחר שיקרב העומר¹⁶,

6. מובא בסמ"ג ובתוספות, מנחות טו, א, ד"ה זכר. 7. מנחות עב, א. 8. סמ"ג.

9. הלכות גדולות, הלכות עצרת, מהדורת הארשא, עמ' 60. ועיין מהדורת הילדסהיימר, עמ' 612, הערה צט.

10. דברים טז, ט.

11. עיין: לקח טוב, לך לך יו; מדרש תנאים, דברים טז, ט; מחזור ויטרי, עמ' 301; רא"ש, סוף פסחים; כסף משנה, תמידין ומוספין, פרק ז, הלכה כג.

12. נראה שיש כאן חסרון. ועיין ארצות חיים, סוף הל' ברכות: שאין מברכין ברכה זו אלא אם כן המכוון מן המצוה נעשה בזמן ברכה... לפי שהמכוון מהספירה לעשות תג שבועות ביום ג' לפיכך אין לברכה עד תג שבועות והכלל הזה מכוון בכל מה שמברכין שהחיינו.

13. השוה מחזור ויטרי, שם; תוספות, מגילה כ, ב, ד"ה כל.

14. ויקרא כג, יד. 15. משקרב העומר.

16. ברמב"ם (הל' מאכלות אסורות, פרק י, הלכה ה): שהביאה שליש לפני העומר ועקרה ושתלה אחר שקרב העומר והוסיפה.

הלכות העומר

ספק הוא אם תאסר מפני התוספת עד שיבא עומר הבא, או לא תאסר, שהרי השרישה קודם העומר. השיב ר"י¹⁷, כי חדש הזרוע בחוצה לארץ אסור, אבל הואיל ורוב תבואתינו נזרעות ונשרשות קודם העומר בין חרפי ואפלי, מספק אין לאסור.

פרק שני¹

אין מביאין מנחת עומר כי אם מארץ ישראל, ומצותו לבא מן הקרוב לירושלים, לא בכר הקרוב מביא מכל מקום מארץ ישראל. מצותו להקצר בלילה בליל י"ו, בין בחול בין בשבת, וכל הלילה כשר לקצירת העומר. קצרותו ביום כשר, דלא כפ"ת, כדפרי' לעיל².

מצותו להביא מן הקמה, לא מצאו קמה יביאו מן העומרים. מצותו מן הלח, לא מצאו יבאו מן היבש. היה דרכו³ להביא מן השדות שבדרום. יהיה⁴ גר חצי השדה וזרע חציה בשנה זו, ובשנה אחרת גר חצי שזרע וזרע חצי שגר ומביא ממנו. [ו]קבלה ממש רבינו להביאו מן השעורים.

וכך היה נעשה, מערב יום טוב יוצאין שלוחי בית דין ועושין אותו כריכות במחבור לקרע, שיהא נוח לקצור. וכל עיירות הסמוכות מתכנסות, שיהיה נקצר בעסק גדול. וקוצרין שלש סאין שעורין בשלשה אנשים ובשלש קופות ובג' מגלות. כיון שחשכה אומר הקוצר לעומדין שם: בא השמש? אומרים לו: הן. בא השמש? ואומרים לו: הן. בא השמש? ואומרים לו: הן. מגל זה? אומרים לו: הן. שלש פעמים. קופה זו? אומרים לו: הן. שלש פעמים. ואם שבת, אומר להם: שבת זו?⁵ אומרים לו: הן. שלש פעמים. אקצור? אומרים לו: הן⁶. שלש פעמים על כל דבור. וכל זה להוציא מלב הטפשים שרצו לומר, בבית שני, שמחרת השבת הוא שבת בראשית. וקבלה היא ששבת זו יום טוב, שהרי נאמר: ולחם וקלי לא תאכלו עד עצם היום הזה⁷, ונאמר: ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי⁸. ואם תאמר שאותו פסח בשבת אירע, היאך תלה הכתוב היתר אכילתם לחדש בדבר שאינו עיקר ולא הסיבה⁹ אלא נקראת מקרה. אלא מאחר שתלה הדבר ממחרת הפסח, ברור הוא שמחרת הפסח היא העילה המתרת החדש, ואין משגיחין על איזה יום הוא מהשבוע.

קצרותו ונתנוהו בקופות, הביאוהו לעזרה וחובטין וזורין ובוררין אותו, ומהבהבין השעורין על האש באבוב מנוקב, עד שיהא האור שולט בכולן, שנאמר: אביב קלוי באש גרש כרמל¹⁰. ואחר שקלוהו שוטחן בעזרה ורוח מנשבת בו. וטוחנין הג' סאין לרחים¹¹ של גרוסות, ומוציאין מן הכל (מן) עשרון שהוא מגופה בשלש עשרה נפה, והשאר

17. סמ"ג, לאוין קמב—קמד: השיב רבינו יצחק בר' שמואל בתשובה אחת. והשוה תוספות, קידושין לו, ב, ד"ה כל. ועיין פירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' כת.

1. רמב"ם, הלכות תמידין ומוספין, פרקים ז—ח; סמ"ג עשין קצט—ר.
2. בפרק הקודם. עיין שם הערה 6. 3. צ"ל: דרכן.
4. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק ז, הלכה י): היה.
5. כן במשנה (מנחות סה, א), ברמב"ם (הלכה יא): היום.
6. שם: קצור. 7. ויקרא כג, יד. ושם: וקלי וכרמל. 8. יהושע ה, יא.
9. גרשמו קיום מעל "ולא הסיבה" לסימן מחיקה. ברמב"ם נמצאות שתי תיבות אלה.
10. ויקרא ב, יד. 11. צ"ל: ברחים. עיין רמב"ם (הלכה יב).

נפדה ונאכל לכל אדם, וחייב בחלה ופטור מן המעשרות. ולוקחין אותו עשרון של סלת ובוללין בלוג שמן ביום י"ז בניסן ונותנין עליו קומץ לבונה, ומניפו במזרח, מוליך ומביא מעלה ומוריד ומגישו כנגד חודה של קרן מערבית דרומית. וקומץ ומקטיר, והנשאר נאכל לכהנים ככל המנחות. והקמיצה היא אחר הקרבת מוסף היום, וכבש העולה קודם תמיד הערב.

אסור לקצור בארץ ישראל מין מה' מיני' תבואה קודם קצירת העומר, שנאמר: ראשית קצירכם¹², שיהא תחלה לכל הנקצרים. אבל קוצר שאין ראוי להביא לעומר כגון תבואה שבעמקים, אבל לא יגדוש.

העומר מתיר תבואה שהשרישה קודם העומר, ואם לאו אסור לקצרה עד שיבא עומר הבא. תבואה שלא הביאה שליש קוצרה לבהמה. קוצרין מפני הנטיעות שלא יפסידו. קוצרין לפנות מקום לאבל ולמדרש, שנאמר: קצירכם, ולא קציר מצוה. וגם [ל]מצוה יעשה בשנוי, להניח צבתים.

(אין העומר הביא פסול) ולא יביא קודם (ו)להבאת העומר שתי הלחם, ואם הביא כשר¹³.

וכל המקריב מנחה מן החדש תחלה מברך שהחיינו. תבואה שזרעה אחר שקוצ'¹⁴ העומר, וקצרה אחר שקרב העומר של שנה הבאה, ספק הוא אם אין¹⁵ מביאין ממנה מנחות לכתחלה קודם הבאת שתי הלחם, הואיל ותבואה זו ע'(ו)בר עליה שתי הלחם וקצירת העומר, או אין אין¹⁶ מביאין עד שיביאו שתי הלחם אחר הבאת העומר של שנה אחרת¹⁷. וכן תבואה שהיתה בקרקע וחנטו עליה או הנצו עלין שלה כשיבאו שתי הלחם, הרי זה ספק אם הנצת העלין וחנטתם כהשרשה והותרה להביא ממנה מנחות, או אינה חשובה כמו השרשה. לפיכך לא יביא, ואם הביא הורצה.

והקוצר קודם קצירת העומר אינו לוקה והקציר כשר. ועל שכר של גוים [של שעורים] מצאתי שהשיב ה"ר יצחק ב"ר שלמה להרב ר' משה ב"ר יו' טוב¹⁸, דמותר, ואין לאסור מטעם חדש, כי רוב שעורים ושבולי שועל משרישים ברוב שנים קודם העומר, ומחמת דבר שיש לו מתירין אין לאסרו, דלא שייך [דין] דבר שיש לו מתירין רק בתערובת איסור בודאי, אבל הכא שהכל הבא לפנינו היתר מטעם מרובה, אין להחמיר.

ביום חמשים של ספירת העומר, הוא חג שבועות, והוא יום עצרת, יום שנתנה בו תורה. וחייב כל אדם לשמח בו, והוא י"ט שאסור בעשיית מלאכה כאשר פי' בהלכו' י"ט¹⁹. ומנהג עתה לעשותו שני ימים בחוצה לארץ, פי' אבל בארץ ישראל יום אחד.

12. ויקרא כג. י.

13. הדברים משובשים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (הלכה יז): ... שאין מביאין מנחות ולא מנחת נסכים ולא ביכורים מן החדש קודם הבאת העומר, ואם הביא פסול. ולא יביא קודם להבאת שתי הלחם, ואם הביא כשר.

14. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יט): שקרב.

15. תיבה זו מיותרת ויש למחקה. 16. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): אחת.

17. כנראה שהכוונה להר"ם מלונדריש. ובענין זה עיין: תשובות הרא"ש, כלל ב, סי' א; מרדכי,

קדושין, פרק ראשון, רמז תקא; פירושי רבנו אליהו מלונדריש, עמ' כח.

18. עמ' רצו.

הלכות שופר

פרק ראשון¹

מצות עשה מן התורה לשמוע תרועת שופר בראש השנה, שנאמר: יום תרועה יהיה לכם². וכל השופרות פסולין, חוץ מקרן כבש כפוף, בין ביובל בין בראש השנה, ומסיק הר"י³, דהיינו למצוה, אבל לא מצא של כבש יביא של יעל ושעיר, דכולהו איקרו שופר, אבל של פרה פסול. וביובל אפילו למצוה לא צריך, שהוא רק לסימן דרור בעלמא, מה תרועת יובל בשופר, דכתיב: תעבירו שופר⁴, אף ראש השנה במדינה, אבל במקדש תוקעין באורך בשופר, ובקוצר בשתי חצוצרות מן הצדדין, שמצות היום בשופר, שנאמר: בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך יי⁵.

שופר של עבודה זרה, ושל עולה, דאין בו מעילה, וגזול, דאין בקול דין גזל והמצוה בקול, אם תקע בהם יצא, ולא לכתחלה. ובשל עולה ובשלמים כרבא⁶ אליב⁷ דה"ג⁸ ור"ח, אע"פ דנהנה בקול, מצות לא ליהנות ניתנו, ולפיכך המודר הנאה משופר, מותר לתקוע בראש השנה, בה"ג⁸: המודר מחבירו מותר לתקוע לו שופר, אבל המודר משופר אסור. התוקע בשופר של נדחת לא יצא.

שופר, שהוא עשה, אין דוחה יום טוב, שעשה ולא תעשה, ואפילו בשבות, כמו להביא⁹] מראש האילן, וכל שכן לחתכו, דהוי מלאכה, ומותר לצחצחו במים ויין וחומץ ביום טוב, ולא במי רגלים, מפני כבוד המצוה.

שיעור השופר, שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן. נסדק לארכו, או נקב וסתמו שלא במינו, או הוסיף עליו כל שהו, אפילו במינו, או צפהו זהב מבפנים (או בפניו) או מבחוץ ונשתנה קולו, או הרחיב [ה]קצר וקצר הרחיב, או דבק שברי שופרות ועשה שופר, פסולין. נסדק לרחבו ונשתתיר כשיעור, אם היה נכרת ממקום הסדק⁹, או נקב וסתמו במינו ונשתתיר רובו ולא עיכבו הסתימות הקול או קדחו בזכרותו, או קצר הארוך, או גרדו בין בפנים בין בחוץ, אפילו העמידו על גלדו, או קולו עבה או דק וצרוד, הואיל וכל הקולות כשרים בשופר, כל אלה כשרים.

מסופק הר"י¹⁰, אם לא כרת (ו מי) [לשופר] שנסדק לרחב¹⁰] אם יפסל, כיון שנשתתיר כשיעור. והא דכתבתי ולא עכבו הסתימות הקול, בירושלמי¹¹ מפרש, ולא עכב הקול מתחלה, דאלו עכב ותקנו בסתימה הוי קול סתימה ולא קול שופר.

בה"ג⁸ כתוב: נקב במשהו וסתמו שלא במינו, אם מעכב התקיעה פסול, ואם לאו כשר. מיהו בתשוב' הגאונים¹² קאמר, ה[י]כא [ד]איכא תרי לישני, הלך אחר המחמיר

1. רמב"ם, הלכות שופר, פרק א; סמ"ג, עשין מב. 2. במדבר כט, א.

3. עיין תוספות, ראש השנה כו, ב, ד"ה של יעל פשוט; רבי יהודה.

4. ויקרא כה, ט. 5. תהלים צה, ו. 6. ראש השנה כה, א.

7. הלכות גדולות, הל' ראש השנה, מהדורת ווארשא עמ' 76 (ושם: רבה). ר"ח, ראש השנה, שם. ולפי גירסתם חולק רב יהודה על רבא (או: רבה). ועיין בעל המאור, שם.

8. = בהלכות גדולות, שם. 9. ברמב"ם (הלכה ה): וכלאו נכרת מקום הסדק. עיין הפיסקא הבאה.

10. השוה סמ"ג, שם. 11. ראש השנה, פרק ג, הלכה ו.

12. עיין אוצר הגאונים, ראש השנה, עמ' 46.

בדאורייתא. הלכך שלא במינו אפילו במשהו פסול אם מעכב התקיעה, ובמינו נמי פסול אם לא נשתייר רובו.
נתן שופר בתוך שופר ונשמע קול פנימי יצא, קול חיצון לא יצא. תקע לתוך חבית או לתוך בור ודות ומערה ושמע¹³ קול הברה לא יצא, קול שופר יצא, וכן העומדין לתוך¹⁴ הבור והדות יצאו. שמע¹⁵ מקצת תקיעה בבור ומקצת תקיעה חוץ לבור, מקצת קודם עמוד השחר ומקצת אחר [עמוד השחר] לא יצא.

פרק שני¹

הכל חייבין לשמוע השופר, אפילו עבדים שחציים בני חורין ומשוחררי' וטומטום ואנדרוגינוס, ומוסיף בתוספ'²: גרים, נתינים, ממזרים, סריס אדם, סריס חמה, פצוע דכא, כרות שופכה — חייבין. אבל נשים ועבדים וקטנים פטורים. הפטור אין מוציא החיוב, אנדרוגינוס אין מוציא רק מינו, טומטום [לא יוציא] אפילו מינו, וכן חציו עבד וחציו בן חורין, שהם ספק.

אם³ יצא משמוע [השופר] מוציא. וכל המצות [כן הדין], חוץ מברכת הלחם והיין, אבל ברכת מצה ויין לקדוש מוציא אע"פ שיצא.

צריך [בשופר] כונת שומע ומשמיע, פרט למתעסק להתלמד. אמר: כל השומע תקיעתי אוציא (וכל) [ובא] אחד שלא ידע התוקע, ונתכון לצאת בו יצא. לפיכך שליה ציבור המתכון להוציא כל שומעו וישב אחד בביתו ונתכון לצאת יצא.

י"ט שחל להיות בשבת אין תוקעין בשופר בכל מקום, גזירה שמא יעביר השופר לילך אצל בקי ארבע אמות ברשות הרבים. התינוקות שלא הגיעו לחנוך אין מעכבין אותן לתקוע בשבת שאין ראש השנה, כדי שילמדו, ומותר לגדול להתעסק עמם ביום טוב כדי ללמדו⁴, בין קטן שהגיע לחנוך בין לא הגיע, שהתקיעה אינה אלא שבות. [...] לתקוע בראש אלול לחנך התינוקות. טעם אחר, דאיכא במדרש⁵ שעלה משה למרום באותו⁶ יום לקבל לוחות אחרונות ותקע בשופר וידע שנתרצה להם הק"ב. טעם אחר שדורשין הלכות החג קודם החג ל' יום].

בזמן המקדש והיה בית דין הגדול בירושלים, היו הכל תוקעין בירושלים בשבת כל זמן שבית דין יושבין, אפילו עיר שתוך (ה)תחום ירושלים ורואה ירושלים, ולא שתהיה בתוך הנחל, ושומעת קול תקיעת ירושלים ולא שתהיה בראש ההר, ויכולה לבא בירושלים ולא שתהיה הנהר מפסיק ביניהן.

משמע [מתוך מה שכתבתי אין מעכבין התינוקות לתקוע, דהא] [ד]ה(א)נשים מעכבין, כר' יהודה⁷ דאין נשים סומכות, ולא כר' יוסי ור' שמעון דאמרי נשים סומכות רשות אע"פ שפטרן הכתוב בסמיכה. והוא הדין לכל [ה]מצות אפילו זמן גרמא, שהרשות

13. כלומר, העומד בחוץ. 14. צ"ל: בתוך. 15. ראש השנה כת. א.

1. רמב"ם, הלכות שופר, פרק ב; סמ"ג, עשין מב.

2. = בתוספתא. ראש השנה, פרק ב, הלכה ד.

3. רמב"ם, הלכות ברכות, פרק א, הלכה י.

4. ברמב"ם (הל' שופר, שם, הלכה ז): שיתעסק עמהם כדי ללמדם ביום טוב. עיין מגיד משנה, שם.

5. פרקי רבי אליעזר, פרק מו. ועיין ר' שמעון הלוי הורוויץ, מחזור ויטרי, עמ' 361, הערה א.

6. צ"ל: באותו. 7. ראש השנה לג, א.

הלכות שופר

ביד הנשים לעשותן. ואומר ר"ת⁸ [דהכין] נמי מברכין אע"פ שפטורות אבל תימא⁹ הוא היכן צונו הלא לא מחוייבות לא מדאורייתא ולא מדרבנן. ואומר ר"י¹⁰ [ד]אפילו המחוייב דאורייתא מוציאות, וראיה דאמ' 11: מי שלא ראה מאורות [מימיו] לא יפרוס על שמע, הא ראה, אע"ג דסומא עכשיו ופטור מכל המצות, כיון שרוצה לחייב עצמו פוטר האחרים.

(ו)אפילו בזמן שחרב המקדש תוקעין בפני בית דין שקדשו החדש, ולא [בפני] אחר, ולא חוץ מהם. ואפילו נגזרו לעמוד ולא עמדו תוקעין בפניהם, שבית דין זרזין וימחו להעביר בשופר.

עתה תוקעין ביום טוב שני כראשון.

פרק שלישי

תוקעין תשע תקיעות, וכל אחד משניהם² תקיעה ותרועה ותקיעה, נסתפק לנו אם תרועה אנחה, כמו שיאנח אדם מדאגה, או יללה כמו שמיילל אחרי אנחתו, או [לשון] שניהם, על כן יתקע תרועה במקום יללה, ושלשה שברים במקום אנחה.

וכן יעשה: אחר שהחזיר ספר תורה יושבין כל העם ואחד עומד ומברך, ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמוע בקול³ שופר. ועונין אמר [ומברך שהחיינו]. ותוקע קשר"ק קשר"ק כדאתקין ר' אבהו⁴ ג' פעמים, סך הכל שלשים תקיעות.

שיעור תקיעה כשלש תרועות⁵. [ופרש"י⁶: שיעור תקיעה דקאמר, רוצה לומר, ג' תקיעות, לעולם שיעור תקיעה כתרועה]. שיעור תרועה כג' שברים. ובה"ג⁷ [קא]: שיעור תרועה כג' יבבות, שהן⁸ ג' קולות בעלמא כל שהן וקצרים משברים. ופר"ת⁹, דלא עבדינן כי אם שברים בנשימה אחת ותרועה בנשימה אחת, ולא תרועה ושברים בנשימה אחת, דגגה ויללל בחדא נשימה לא עבדי אינשי.

תקע תקיעה ארוכה מאד לא תחשב כי אם אחת. אם שמע כסדר תקיעה אחת עתה ולערב אחרת, יצא. שמע תשע תקיעות מתשעה אנשים כאחד לא יצא אפילו ידי אחת. תקיעה מזה ותרועה מזה ותקיעה משלישי בזה אחר זה, אפילו כל היום כולו, יצא. ואינו יוצא עד שישמע כל [ה]תשע, שכולן מצוה אחת ומעכבות זו את זו.

לאחר שתקעו אומרים קדיש ומתפללין מוסף. ואחר אומר שליח ציבור ברכה רביעית, שהיא מלכיות של טובה, ולא של פורענות, כמו: בחמה שפוכה אמלוך

8. מובא בסמ"ג ובתוספות, שם ד"ה רבי יהודה.

9. לשון הסמ"ג. 10. דברי ר"י אינם בסמ"ג ובתוספות. עיין שם. 11. מגילה כד, א.

1. רמב"ם, הלכות שופר, פרק ג; סמ"ג, עשין מב.

2. כלומר, ראש השנה ויום הכפורים של יובל.

3. ברמב"ם (הלכה י): קול. עיין אבודרהם הל' ראש השנה.

4. ראש השנה לד, א. 5. שם לג, ב. 6. שם ד"ה תנא דידן.

7. = ובהלכות גדולות. הלכות ראש השנה, מהדורת ווארשא, עמ' 75.

8. השוה רש"י, שם, ותוספות, שם ד"ה שיעור.

9. מובא במדרכי, ראש השנה, פרק יום טוב, רמז תשכ; בהגהות מימוניות, הל' שופר, פרק ג, אות א. והשוה סמ"ג, שם.

עליהם¹⁰. ועומד התוקע הראשון ותוקע קשר"ק פעם אחת. ואחר אומר ברכה חמשית. שהיא זכרונות, ולא של פורענות, כמו: ויזכור כי בשר המה¹¹, ולא של יחיד אפילו לטובה, כמו: זכרני יי ברצון עמך¹². ופקדונות אינן בזכרונות, כמו: פקוד פקדתי¹³. אבל פורענות האומות, כמו: יי מלך ירגזו עמים¹⁴, זכור יי לבני אדם¹⁵, ויי אלקים בשופר יתקע¹⁶, אומ'. ותוקע קשר"ק (ואחר או' יתקע קשר"ק). ואחר אומרים ברכה ששית, שהיא שופרות, ולא של פורענות, כמו: תקעו שופר בגבעה¹⁷, ותוקע קשר"ק פעם אחת. ולא ידבר התוקע בין התקיעות [ש]מיושב לתקיעות [ש]מעומד, ואם שח ביניהן אינו חוזר ומברך.

ודי לו בפעם אחת כל בבא, כי כבר יצא מידי ספק בתקיעות [ש]מיושב, ואין מטריחין עוד הציבור. וכל הדברים האלה בצבור, אבל ביחיד בין שמע מעומד או מיושב, בין על סדר ברכות בין שלא על הסדר, יצא, ואין בזה מנהג. ורבי' בנימין¹⁸ יסד כמו כן [כמו שפיר'] גוי ארבעים קולות בהריענו, אבל קשה, דקשר"ק דזכרונות סותר קשר"ק דשופרות, דאם גנוחי גנח בשופרות לא יצא, אי ילולי יליל [ב]זכרונות לא יצא, ואם [לשון] שניהם בזכרונות ושופרות לא יצא. הערוך פי' בערך עין¹⁹: קשר"ק קשר"ק קשר"ק בכל אחד. כמו שעושין בישיבה. ורבינו חיים כהן²⁰ הנהיג קשר"ק קשר"ק קשר"ק במלכיות, קשר"ק קשר"ק קשר"ק בזכרונות, קשר"ק קשר"ק קשר"ק בשופרות. ור"ת²¹ הנהיג לעשות קשר"ק בלבד לכל אחד, ואין לחוש שמא אחד מהם [הוא] ויש הפסקה בנתיים, אין לחוש, שהלכה כר' יוחנן בהפסקה²². ור' אבהו²² שהתקין קשר"ק אחרי כן סובר הפסקה מעכבת.

הא דאין תוקעין מיד אחר יוצר, כמו הלל (אבל), [זהו] מפני השמד, כדמפרש בירושלמי²³, שדמו האויבים שישראל מריעין למלחמה, אבל עתה אחר ספר תורה, אמרו, עוסקין הן בנימוסיהן. והאידינא, שמא יחזור לקלולו תוקעין כן.

אומר ר"י²⁴, דאין עובר בל תוסיף לעשות שתי פעמים מצוה, והדס וערבה ולולב אע"פ שרגילין לתת יותר אין כאן בל תוסיף, לפי שאנו סוברין כרבנן דאמרי לולב אין צריך אגד²⁵, וכל אחד לבדו עומד. אבל בציצית שהוא מכרך אחד, אם [עשה] יותר מח' עובר בל תוסיף.

התקיעות אין מעכבין הברכות, והברכות אין מעכבין התקיעות, וברכות מעכבות זו את זו. וצריך לומר בכל ברכה מהשל' ברכות עשרה פסוקים מן התורה²⁶, ושלשה מהכתובים²⁷, ושלשה מגביאים ומשלים אחד מן התורה, ואם השלים בגביאים יצא. וא"ר יוחנן בן גוריון²⁸ אם אמר פסוק אחד מן התורה ואחד מן הנביאים ואחד מן הכתובים יצא. ואפילו אמר: ובתורתך יי אלהינו כתוב לאמר, ואמר פסוק של תורה

10. יחזקאל כ, לג. ושם: עליכם. 11. תהלים עה, לט. 12. שם קו, ד.

13. שמות ג, טו. 14. תהלים צט, א. 15. שם קלו, ז.

16. זכריה ט, יד. 17. הושע ה, ח.

18. מובא בסמ"ג, שם. והשוה תוספות, ראש השנה לג, ב, ד"ה שיעור.

19. צ"ל: ערב. 20. לא מצאנו מקורו. 21. מובא בסמ"ג ובתוספות, שם.

22. ראש השנה לו, א. 23. שם פרק ד, הלכה ח.

24. מובא בסמ"ג. והשוה תוספות, ראש השנה טו, ב, ד"ה ותוקעים; כה, ב, ד"ה ומנא.

25. סוכה לג, א. 26. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה ח): שלשה מן התורה.

27. ברמב"ם (שם): מספר תהלים. 28. ראש השנה לב, א.

והפסיק, שוב אין צריך כלום, פרש"י²⁹; אין צריך לומר מקראות מסודרין של מוספין. ואומר ר"י³⁰ דהוא הדין בקרבנות מוסף, [כיוון] שאמר בתורתך [כתוב לאמר] אין צריך [יותר]. ואומר ר"ת³¹, דמקראות של קרבנות מוספין צריך להזכיר, [אבל] של ראש חדש בראש השנה אין צריך, שנפטר במה שאמר מלבד החדש ומנחתה, והגיה במחזור: ושני שעירים לכפר ושני תמידין.

(כך) [ב]ה"ג³² [איתא]: כל שנה שאין תוקעין [בתחלתה] מריעין לה [בסופה], (אם) [ו]לא [ד]אתיליד ר"ה בשבת, אבל אירע אונס.

שמע ישראל יי אלקינו יי אחד³³, אתה הראית לדעת³⁴, וידעת היום והשבות³⁵, אע"פ שאין גזכר [בהם] מלכיות, [מ"מ] ממלכיות ענינם, והרי הוא כמו: יי ימלוך לעולם ועד³⁶, ויהי בישורון מלך³⁷.

שתי עיירות, באחת יודע בודאי שיש שם מי שיברך תשע ברכות ואין שם תוקע, ובשניה ספק תוקע, הולך לשניה, שהתקיעה מדברי תורה והברכות מדברי סופרים.

ה"ג³⁸ מיייתי: יחיד שלא תקע חבירו תוקע לו, ויחיד שלא בירך אין חבירו מברך לו, מי שבירך ואחר כך נתמנה לו שופר, תוקע ומריע ותוקע ג"פ.

כתב רב עמרם³⁹: מנהג קדמוני לאחר תפלה מריע [תרועה אחת] בלי תקיעה בלי [שברים], וכן מנהג בשתי ישיבות לעשות כן אחר קדיש. בשאלתות דרב אחאי⁴⁰, יחיד בראש השנה לא יאמר בתפלתו עלינו לשבח אם [עתיד] [ל]שומעו מפי שליח צבור, אבל אם לא ישמענו אומר.

ויאמר זמן בראש השנה⁴¹, ואפילו ביו"ט שני, אע"פ שיום טוב מנהג הוא ולא ספק. ואין אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים, שיושב הקב"ה בדין⁴².

אסור⁴³ להתענות בשבת שבין ראש השנה ליום הכפורים אם לא מפני חלום, שנאמר: זכור⁴⁴, זכריהו על היין⁴⁵, ואם מתענה במה מקדשו, דלא צוה הק' שיצמו בו' תשובה⁴⁶, אלא מבקש תשובה כאנשי ניגוה, בלא תענית. ואסור להתענות בראש השנה, שנקרא חג, שנאמר: בכסא ליום חגיגנו⁴⁷, וכת': ושמחת בחגך⁴⁸, ועוד [כתי'] בעזרא, גבי ראש השנה: אכלו משמנים ושתו ממתקים⁴⁹. וערב ראש השנה נמי איכא בני אדם האוכלים, [משל] [ל]בן המלך שבא לדין לפני אביו ויודע שידינהו בטוב, ואינו מרגיש. אכן טוב ונאה להתענות משום מאתמול קדמון. ואפילו בראש השנה נהג ר' יהוד' חסיד⁵⁰ להתענות, ואלמלא כן היה אדם נענש והיה עולה לשמים באותו

29. שם לה, א, ד"ה אין צריך. והשוה סמ"ג, שם.

30. מובא בסמ"ג ובתוספות, עירובין מ, א, ד"ה זכרון.

31. מובא בסמ"ג ובתוספות, שם; ראש השנה לה, א, ד"ה אילימא.

32. = בהלכות גדולות, הל' ראש השנה, מהדורת ווארשא עמ' 76.

33. דברים ו, ד. 34. שם ה, לה. 35. שם שם, לט.

36. שמות טו, יח. 37. דברים לג, ה.

38. = הלכות גדולות, שם, עמ' 75—76. 39. סדר רב עמרם השלם, חלק ב, קנ, א.

40. לא מצאנו. ועיין סדר רב עמרם, שם קנא, א. 41. השוה מחזור ויטרי, עמ' 356.

42. רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה, פרק ג, הלכה ו.

43. עיין אוצר הגאונים, מסכת יום טוב, עמ' 18—24.

44. שמות כ, ה. 45. פסחים קז, א. 46. צ"ל: ב"י ימי תשובה.

47. תהלים סא, ד. 48. דברים טו, יד. 49. נחמיה ח, י.

50. עיין דרכי משה, אורח חיים, סי' תקצו.

יום, וטוב להתענות. שהרי דנין אותו למעלה, והוי כמו: אל תאכלו על הדם⁵¹, ואכלו משמנים יקויים בלילות. ומנהג⁵² בעשרת ימי תשובה לקום בלילות האלו ולומר סליחות עד הבקר. ברוך קוני שעזרני.

הלכות סכה

פרק ראשון¹

סכה שגבוה יתר מעשרים אמה, או פחותה מעשרה טפחים, או רחב פחות משבעה על שבעה טפחים ושאינן לה שלש דפנות, פסולה. ויש לו להוסיף ברחבה אפילו כמה מילין. היה לה שתי דפנות גמורות זה בצד זה כמין גאם, עושה דופן רחב יתר [מ]טפח ומעמידו בפחות משלשה לאחד מהדפנות, ועושה לה צורת הפתח, קנה מכאן וקנה מכאן [וקנה] (ו) על גביהן, אע"פ שאין מגיע לדפנות.

שתי דפנות זה כנגד זה וביניהן מפלש, מעמיד דופן רחב ארבעה ומשהו בפחות משלשה לאחד מן הדפנות, ועושה לה צורת הפתח, קנים אם יוצאים מסכך הסכה לפני הסכה² ולא מגיעים לארץ, [אם הם] משלשה³ טפחים פסולה, פחות מכן כשירה. דפנות שאין מגיעות לסכך וגבוהות עשרה, אם הדפנות מכוונות תחת שפת הגג כשירה. הרחיק הגג מן הדופן שלשה טפחים פסולה, פחות מיכן כשירה. תלה מחיצה גבוהה ארבעה ומשהו באמצע בפחות משלשה סמוך לארץ, ובפחות משלשה סמוך לגג, הרי זה כשרה.

העושה סכתו בין האילנות והאילנות דפנות לה, אם חזקים שלא תגידם הרוח מצויה כשירה, שכל מחיצה שאין יכול לעמוד ברוח מצויה אינה מחיצה. עשה סכה בראש העגלה וספינה ואילן וגמל, כשירה. אבל אין עולין לעשויה בראש אילן וגמל ביום טוב, משום שבות. ואם מקצת דפנותיה בידי אדם, אם יכולה לעמוד בלא האילן, עולין לה ביום טוב.

סכה שאין לה גג טפח, שסמכה לכותל, או ראשי הדפנות דבוקות כצריך פסולה. (סכך על גבי) סכה עגולה, אם יש בהקיפה כדי לרבע בה שבעה טפחים אע"פ שאין לה זווית, כשירה.

סכך על גבי אכסדרה שיש לה פצימין, בין נראין מבפנים ולא מבחוץ, בין [נראין] מבחוץ ולא מבפנים כשירה. אבל [אם] אין לה פצימין, הואיל ועשויה כמבוי פסולה. סכך על מבוי שיש לו לחי, ובאר שיש לו [לחי] [פסין], הואיל וחשובין מחיצות לשבת, חשובין לענין סכה. [וזה] (ו) בשבת [של סוכות] בלבד [ולא בחול, דליכא הואיל].

51. ויקרא יט, כו. ושם: לא תאכלו.

52. רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ג, הלכה ד.

1. רמב"ם, הלכות סוכה, פרק ד.

2. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הל' ג—ד): ודופן אחת נמשכת עמהם הרי הם כסוכה. דפנות שהיו דבוקות בגג הסוכה.

3. ברמב"ם (הלכה ד): אם היו גבוהות מן הארץ שלשה.

נעץ ארבעה קונדיסין בארבע זויות הגג וסכך על גבן, הואיל והסכך על שפת הגג, רואין המחיצות כאלו עולות עד הסיכוך. סכה שיש לה פתחים כצורת הפתח, ואין פתח יתר מעשר, אפילו פרוץ מרובה על העומד כשירה. [סכה] גבוה מעשרים ומעטה בתבן ועפר ובטלו, מיעוט. בעפר סתם, בכרים ובטלו, אינו מיעוט. הוצין [שיוצאין מן הסכה] שצלתן מרובה מחמתן הוי מיעוט. אצטבה [שהיא] כנגד כל דופן האמצעית ורחבה [כ]הכשר סכה, או בדופן הצדדין ואין ארבע אמות עד דופן שכנגדה, או באמצע ואין ארבע [אמות] מן האיצטבה לכל רוח כשירה, דחשיב מיעוט. [סכה] פחותה מעשרה וחקק בה⁴, משפת חקק לכותל שלשה טפחים פסולה, פחות מכן כשירה, שכל פחות משלשה הרי הוא כדבוק. עושה מכל דבר דופן, ואפילו מבעלי חיים. ועושה אדם דופן ביום טוב, [כדין] שיאכל ושישתה וישן בסכה. [סכה] כשרה שאדם דופן לה, אם שלא לדעת האדם נעשה [מותר]⁵, אבל [נעשה] לדעת [ה]אדם, הדופן אסור, ביום טוב, ומותר [ל] [ב]חולו [של מועד]. ואין עושה דופן שלישית מכלים ביום טוב, כי השלישית מכשרת, ואין עושין אהל עראי ביום טוב. אבל עושה ביום טוב דופן רביעית, [שאינה מכשרת וליכא עשיית אהל].

פרק שני¹

סכך בדבר שגדולו מן הארץ במחובר, או במקבל טומאה, ואפילו בתלוש, ואפילו שירי מקבלי טומאה, כשברי כלי עץ, גזירה שמא יסכך בשברים שלא טהרו, או באוכלים, אפילו סוכי תאינים ובהן תאנים, אם הפסולת אין רבה על האוכלין, הואיל ומקבלין טומאה, או בהוצין² נקבות, אע"פ שעשוי להתמלאות בברזל, או [סכך] בדבר שאין גדולי קרקע, כגון עצמות, בכל אלה פסולה. אין מסככין בדבר הנובל או ריחו רע, ולא יהיו עלין והוצין יורדין לתוך עשרה טפחים, כדי שלא יניח סכתו ויצא. סככה כך, או בירקות שאם יבשו יבלו ולא ישאר בהן ממש, שאין עתה לחין, הרי מקומן נחשב כאילו אויר וכשירה³. וסכה מפנויל⁴ אפילו בקנים שבו, כתב הר"ר יוסף מניקו"ל, שצריכין תקון רבה לבססן, אבל בקנה פנוייל שלא הוכשרו מותר לסכך. וכל הפסול בסכך כשר בדפנות, חוץ מירקות, משום דלכי יבשי כמאן דליתנהו. ובדפנות לא אמרינן תעשה ולא מן העשוי.

[סוכתינו שאנו תוקעין במסמרות⁵, אומר הר"מ מלונדרש, שאין להקפיד משום דמקבלי טומאה, דכי קבען בכותל טהרו, דאיתא בתוספתא דפרה⁶: יש כאן שהוא

4. ברמב"ם (הלכה טו): וחקק בה והשלימה לעשרה, אם יש.

5. שם (הלכה טז): ועושה אדם את חברו דופן ביום טוב, כדי שיאכל וישתה בסוכה כשרה שחבירו דופן לה. והוא שיעשה אותו שלא לדעת זה שנעשה דופן.

1. רמב"ם, הלכות סוכה, פרק ה. 2. ברמב"ם (הלכה ה): בחצים.

3. שם (הלכה ג): אף על פי שהם עתה לחים הרי מקומם נחשב כאלו הוא אויר וכאלו אינם עיין בסף משנה שם.

4. עיין בענין זה: תשובות הרא"ש, כלל כד; ארחות חיים, הל' סוכה, סי' יד.

5. עיין בית יוסף, אורח חיים, סי' תרכט, ד"ה כתב. 6. פרק ה הלכה ז.

עץ חיים

או' טהרני וטהרתיו, כיצד, תיבה טמאה טומאת מת וקבע בה מסמר, התיבה טהורה וטהר המסמר. פי', כגון התיבה שפתחה מלמעלה, וכשקבע בה המסמר סתם פתחה].
סכך בפשתן העץ שלא דק [ולא] נפץ כשירה, שעדיין עץ הוא, דק ונפץ פסול. אין מסככין בחבלים^ז של סיב, שאין החבל כלה^{ז*}. סכך בהוצין² זכרים כשירה. מחצלת קנים וגמי, [אם] קטנה [היא] סתמה לשכיבה, ואין מסכך [בה] אם לא עשאה לסכוך. גדולה סתמה לסכוך, ומסככין אם לא עשאה לשכיבה. [ו]אם יש לה קיר, אפילו גדולה אין מסככין, שהרי היא ככלי [שיש לו] קבול. [ואין מסככין בה] ואפי' בניטל [קיר] שלה. מפני שהוא כשברי כלים.

נסרין [רחבין] ארבעה טפחים, אע"פ שאין משופין, אין מסככין, גזירה שמא ישב תחת התקרה ויראה שהיא כסוכה. [ואם] אין ברחבן ארבעה, אפילו משופין מסככין. [ואם] רחבין ארבעה והפכן על צדיהן (ש[ו]אין [צדיהן] רחב' ארבעה וסכך [בהן] פסול, שבסכך פסול סכך. אבל [אם] סכך בנסר אחד לבד [ב]רחב ארבעה כשרה. אבל [אם] ישן תחת הנסר לא יצא.

תקרה שאין עליה מעזיבה, והנסרים [באמצע] פחותי' מארבעה, ומן הצד [פחותי'] מד' אמות, אע"פ שנעשו לשום בית, [ו]פקפ(ו)ק הנסרים, או הניד המסמרים, או נטל אחד מהם והניח סכך כשר במקומו [כשירה]. בית שנפחת באמצע, וחצר המוקפת אכסדרה וסכך עליהם, וכן סכה גדולה (ש[ו]אין [היא] אם) [ש]נשאר בה יתר על הסכך [ה]פסול שבעה טפחים על שבעה טפחים, אם הקיף אותה [מתחלה] בדבר פסול בצד הדפנות מלמעלה, אם יש משפת הסכך כשר ולכותל ארבע אמות פסולה, פחות מכן, הלכה מסיני שרואין כאלו [ה]כותל נעקם וזה הסכך מן הכותל, וכתב הר"ר יוסף מניקול⁸, שאין ישנים תחת הדופן עקומה, וכן אפילו תחת סכך פסול פחות משלשה טפחים. וסכך פסול או אור פחות משלשה טפחים מצטרפין לסכה קטנה ואין ישנים תחתיה. סכך בפסול, אפילו פחות משלשה, עם כשר, אם עולה כל פסול הסכה בכשרותה בצמצום פסולה, דהפסול נחשב כפרוץ, [ו]אם [עולה] יתר על הפסול כשירה, ובפ"ק דעירובין⁹ פס' כרב פפא דאמר פרוץ כעומד מותר.

פרק שלישי¹

סכת גוים ובהמה וכל עשויין לצל, אע"פ שלא נעשית לשם מצוה, כשירה, אבל נעשית מאליה ולא לצל פסולה. [סוכה ישנה כשירה כבית הלל²]. החוטט בגדיש ועשה סוכה פסולה, שהרי לא עמר גדיש זה לצל. אבל [אם] נעשה תלל טפח במשך שבעה טפחים לשם סכה וחטט אחרי כן להשלים לעשרה כשירה, שהרי נעשה סככה לצל. חבלי קש ועצים מעשרים וחמשה בדם³ בחבילה, אין מסככין [בהן], גזירה שמא יניחם ליבש ולא לשם סכה. אבל [אם] התירן, או אגד חבלות קטנות למנין, או

7. ברמב"ם (הלכה ד): ואם דק ונפץ אותן אין מסככין בו מפני שנשתנית צורתו וכאלו אינן מגדולי קרקע. מסככין בחבלים.

8. צ"ל: כלי.

8. עיין סור אורח חיים, סי' תרלב. 9. טו, ב. ועיין סמ"ג, עשין מג.

1. רמב"ם, הלכות סוכה, פרק ה; סמ"ג, עשין מג. 2. סוכה ט, א. 3. צ"ל: בדים.

חתך ראש הדקל וחירות אגודות בו, אפילו קשר ראשי החירות מצד אחד, כיון שהאגדים מקצתם בידי שמים, מסככין [בהן]. כל אגד שאין עשוי לטלטלו, או אגד בעץ אחד אינו אגד.

עשה סכה תחת האילן, כעשויה בתוך הבית. הדלה עליה מבדי [האילן] ועלי האלן ואחר כך קצצו, אם הסכך הרבה מהן⁴ ינענעם אחר קציצתן, שתהא עשויה לשם סכה. ערב כשר בפסול וסכך, אפילו [ה]כשר מרבה [מה]פסול, [פסול]. סכך פסול, בגדולה פוסל בארבעה טפחים באמצע⁵, בארבע אמות מן הצד. בקטנה שהיא ז' על ז', בכל מקום בג' טפחים.

פרש בגד עליה ותחתיה לנאותה כשירה, מפני הנשר פסולה. פר"ת⁶, וכן מצא בתשובת הגאונים⁷: "מפני הנשר", שלא ינשרו עליו ויהא חמתה מרובה מצלתה, וכיון דלדעת כן עושה אם כן בדעתו שאם ינשרו סדין מרחיקן⁸ ורוצה להכשירן, והיא פסולה מאחר שדבר מקבל טומאה מחזיק העלין תלושי⁹, ואין לגזור דבר זה רק בפירש מפני הנשר, אבל לנאותה כשירה. והוא הדין פירס משום טינוף מנשירת העלין דחך טעמא הוא.

[שוטחין¹⁰ בגדים על הסוכה לייבש ובלבד כשיתיבשו מיד, פן מסכך במקבל טומאה. אומ' הר"מ מלונדרש לעשות דלתות הפחותי' מד' טפחים לנו למחסה מזר' ואע"פ שלפעמי'... אותן למחר משני והיה לנו לאסור מ' מראית העין... תקועה במסמר לאסור שהרואה שפקפק בנסרין הגיד במסמרין סוכה בר"ה... צריך שלא... דלתות כשהם]

אזיר בסכך עולה כעומד פסולה, פחות מיכן, אם אין אזיר שלשה טפחים ממקום אחד, או יש אזיר שלשה ומיעוט, בגדולה אפילו בכלים הפסולים, ובקטנה בדבר כשר, כשירה. ואם צל הכל מרובה מחמת הכל כשירה.

גויי סוכה אין ממעטין גובהה. הפליגן מן הסבך ארבעה טפחים פסולה, שנחשבו הנויים שהם סכך פסול בסוכה. וממעטין ברוחב.

סכך מעובה כבית, ואין כוכבים גדולים נראין בה, אע"פ שלכתחילה לא יסכך כשירה. ואור"י¹⁰ דמ"מ בענן בסכך שיהא ראוי לדירת עראי ואם אין יכול להמטיר דרך הסכך פסול מדרבנן, מדא' ¹¹ גשמים בחג סימן קללה. וכן ראיתי בתשובה. אבל רבי' בנימין¹² התיר אפילו אין גשמים יורדין.

סכך מבולבל¹³ שמקצתו למעלה ומקצתו למטה, אם אין בין העולה והיורד שלשה טפחים כשירה. ואם ברחב זה העולה טפה או יתר, אע"פ שגבוה יותר משלשה טפחים,

4. כן בסמ"ג. ברמב"ם (הלכה יב) נוסף: כשרה, ואם לא היה הסכך, שהיה מתחלתו כשר, הרבה מהם. עיין בהגהות מיימוניות, שם, אות ע.

5. מעל השורה נוסף ללא צורך: נאסר.

6. מובא בסמ"ג ובתוספות, ראש השנה י, א ד"ה פירס.

7. מובא שם. ועיין אוצר הגאונים, סוכה, עמ' 15. 8. צ"ל: מחזיקין.

9. "סוכה י, ב. והשוה: הלכות גדולות, הל' סוכה, עמ' 64; אור זרוע, הל' סוכה, סי' רפה.

10. = רבינו יעקב (רבינו תם). מובא באור זרוע, שם, סי' רפה; במרוכז, סוכה, פרק ראשון, סי' תשלב; בהגהות מיימוניות, הל' סוכה, פרק ה, אות ט. והשוה: תוספות, סוכה ב, א ד"ה כי עבד ליה.

11. תענית ב, ב. 12. לא מצאנו. 13. ברמב"ם (הלכה כא): מדובלל.

רואין אותו כאלו ירד למטה ונגע בשפת זה היורד, והוא שיהיה מכון כנגד שפת היורד.

סוכה תחת סוכה, אם העליונה גבוה עשרה טפחים ויכול גג תחתונה לקבל כרים וכסתות אפילו בדוחק מן העליונה, תחתונה פסולה ועליונה כשירה. יכולה¹⁴ לקבל, או אין עליונה גבוה עשרה, אם שתייהם תוך עשרים אף התחתונה כשירה, שתחתונה נתרת בסך עליונה.

מטה גבוה עשרה, וכלה שיש לה גג טפה, או פרס סדין על ד' קונדסין בתוך סוכתו גבוהין עשרה, הרי הן כסכה תחת סכה והיושב שם לא יצא. סכה שאולה, גזולה, אפילו גזל עצים ולא שנה אותם, וסכה ברשות הרבים, כשרות.

פרק רביעי¹

נשים ועבדים וקטנים וחולה, אפילו חש בעיניו, פטור [מסכה]. ופר"י: אפילו שאין בו סכנת עין, דאי יש בו הא מחללין את השבת. וחש בראשו ומצטער שאין יכול לישן בסכה מפני הרוח והזובין והפרעושין או מפני הריח². אבל כתב הר"מ מקוצי³, דמשמשי מצטער חייב, כרבא⁴.

ושלוחי מצוה פטור. ופר"י⁵, שיבטלו ממצותן אם ירדפו אחר סכה. וחתן וכל השושבינן כל שבעת ימי המשתה, משום דבעי שמחה ואין שמחה אלא במקום חופה. והולכי דרכים ושומרי העיר בזמן שמירתן וזרכן פטורין מן הסכה, כשבאו למלון חייבין.

וטומטום ואנדרוגינוס וחציו עבד ואבל חייבין. קטן שאין צריך לאמו, כבן חמש כבן שש, שקורא אמא ולא שתיק, או נפנה ואין אמו מקנחתו, חייב מדברי סופרים לחנוכו. שומרי גנות ופרדסין פטורין בין ביום בין בלילה, שאם יעשה השומר סוכה יבחין שיש לו מקום קבוע וילך לגנוב למקום אחר.

כל שבעת הימים בין בלילה בין ביום עושה סוכתו קבע לאכול ולישן ולהניח כליו הנאים בה, ולא כלי אכילה. מגורה הגדולה⁷, ולא בקטנה. אין אוכלין⁸ יותר מכביצה אלא מעט. ואין ישנין⁹ אפילו שינת עראי. וקורא אבל לא מדקדק בסכה. מים ופירות מותר חוץ לסכה, וראוי להתמיר.

אכילת פת כזית ליל ראשון חובה, מכאן ואילך רוצה לא אוכל רק פירות חוץ לסכה, כדין מצה בפסח. ומטעם זה אומר ר"י¹⁰, דאם שכח יעלה ויבא ביום טוב ולא יחזור,

14. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה כב): אין יכולה.

1. רמב"ם, הלכות סוכה, פרק ו' סמ"ג, עשין מג.

2. השווה תוספות, סוכה כו, א ד"ה ואפילו.

3. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ב): פטור.

4. סמ"ג, שם. גם הרמב"ם (שם) פוסק, שמשמשי מצטער חייבין. ונראה, שבספר הרמב"ם שהיה בידי מחברנו היה הנוסח כמובא בספר המנוחה לר' מנחם: הוא ומשמשי. עיין שם

5. סוכה כו, א. 6. השווה תוספות, שם כה, א ד"ה שלוחי מצוה.

7. אולי צ"ל: בגדולה. כלומר, בסוכה גדולה.

8. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ו): חוץ לסוכה.

9. השווה סמ"ג, שם, ותוספות, סוכה כו, א ד"ה אי בעי.

הלכות לולב

דהא אי בעי לא אכיל פת רק בלילי יום טוב ראשון של פסח וסכות דחובה לאכול פת. ראשו ורובו בסכה לא יצא עד שיהא שלחנו עמו, שמא ימשוך אחר שולחנו, ואפילו בסכה גדולה. מתפלל אפילו חוץ לסכה.

ירדו אפילו טפות גשמים, שאם יפלו אפילו בתבשיל פול יפסיד, נכנס בבית ולא יחזור אפילו פסקו עד גמר סעודתו. וכן לענין שינה, שהלך בעבור גשמים, עד עמוד השחר.

כל זמן שיכנס לישב שם מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה קודם שישב. וכן הה"ג¹⁰ או, ור"ת¹¹ חולק, שברכת לישב בסכה שבסעודה פוטרת כל טיול ושינה ושינון שבין סעודה לסעודה. קיימא לן כרבנן¹², דאמרי יוצאין מסכה לסכה. ובליל יום טוב ראשון מברך סכה ואחר זמן על הכוס. ומנהג רב' ספרד לקדש מעומד בליל ראשון. וכל בשעת עשייתה סוכה¹³ לא יברך זמן, כיון דמברך על הכוס¹⁴. ובירושלמי דפ' הרואה¹⁵ דתני העושה סוכה לעצמו מברך לעשות, לאחר מברך לעשות סכה לשמה.

ופר"י¹⁶, שצריך ליתן טעם למה לא מברך שהחיינו אמילה ואקריאת הלל ואציצית ואתפילין, ומאי שנא מפדיון הבן וקריאת מגילה.

וכתב הר"ר יוסי מניקול, שאע"פ שאמר זמן אאתרוג כשיצא בה, אף יאמר בשעת אכילתו. ואומר זמן אלולב אף ביום טוב שני. אבל בה"ג¹⁷ כתוב שאין אומ' אף ביום טוב ראשון, דזמן דקדוש פוטרו. אבל רב מבורך¹⁸ ור' שלמה ב"ר שמשון¹⁹ או' דאומ' זמן בראשון ולא בשני. והשי' רש"י²⁰, שאו' זמן ביום טוב שני, בין דראש השנה בין דגליות.

בזמן הזה שמיני ספק שביעי, אין מברכין מספק, אבל יושבין. אבל בלולב לא רצו ליטול בלא ברכה, דאיכא ספק אסור טלטול²¹, ומצא' בתשו' ר"י שנהגו רבני לותר לישב בסכה ביום שמיני ולא בלילה²² על פי הירושלמי²³: מי שסכתו עריבה עליו יקדש בביתו. ומקיימין ביום יתובי יתבינן²⁴. ולא היא, דההיא דירושלמי היינו בארץ ישראל, שמקדשין על פי הראייה. אבל מ"מ יתובי יתבינן בין ביום בין בלילה, דא"כ לאחר שעשיתו שמיני תעשהו שביעי.

גמר לאכול בשביעי לא יתיר סוכתו, אבל מוריד כליו ומפנה אותה²⁵ מן המנחה ולמעלה. אין מקום לפנות, פורץ בה ארבעה על ארבעה טפחים. גמר בשמיני, להראות

10. = ההלכות גדולות, הל' סוכה, מהדורת ווארשא עמ' 63. 11. מובא בסמ"ג, שם.

12. סוכה כז, ב. 13. צ"ל: עשיית הסוכה. 14. הלכות גדולות, שם.

15. ברכות פרק ט, הלכה ג. ושם: לאחרים, לעשות לו סוכה לשמו. ועיין תוספות, סוכה מז, א, ד"ה העושה.

16. עיין תוספות, שם, ד"ה העושה (השני).

17. = בהלכות גדולות, שם. 18. עיין אור זרוע, חלק שני, סי' קמ.

19. מובא באור זרוע, שם, סי' שטז. ועיין מחזור ויטרי, עמ' 434, ובהערת המהדיר.

20. עיין לעיל, הל' שופר, פרק ג, הערה 41.

21. השוה תוספות, סוכה מז, א, ד"ה מיתב.

22. עיין טור אורח חיים, סי' תרסח.

23. ברכות פרק ו, הלכה ו; סוכה פרק ד, הלכה ה. 24. סוכה מז, א.

25. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה יא): אותם.

פסולה מכניס מנורה בקטנה וקערות בגדולה, שאין יכול לפחתה ביום טוב.
לא עשה סכה אפילו מזיד, עושה אפילו בסוף שביעי של ערבה, שמצותה כל שבעה.
עצי סכה ונוייה ופירותיה כיון שמוקצין עד בין השמשות של שביעי אתקצו ליום
שמיני, ואסור להסתפק מהן כל שמונה, אם לא התנה בשעה שתלאן ואמר: איני
בודל מהן כל בית²⁶ השמשות, ואם כן לא חלה עליהן קדושת סכה.
ברוך קוני שעזרני.

בה"ג²⁷: עטורי סוכה שנפלו בשבת אסורין באכילה ואסורין לטלטל ממקומן;
שנפלו ב"ט אסורין באכילה ומותרין לטלטל במקומן, נפלו בחול אסורין באכילה,
שהקצין למצוה ומתירין²⁸ למקומן. אבל התנה עליהן בשעת שתלאן ואמר: כשארצה
אטול מהן, הרי זה מותר. בתוספתא²⁹: אין נוטלין עצים מן הסכה ואפילו ב"ט
האחרון, ואם אמר: כל זמן שארצה אטול מותר.
ואע"ג³⁰ דבי"ט אחרון בטלה מצות סכה, הואיל ואיתקצאי למצותה אסורה כולי
יומי, (הואיל) אע"ג שלא הוקצה רק מחמת יום שעבר, ולא דמי להפריש שבעה אתרוגים
דמברך היום ואוכל למחר³¹, דשאני התם כיון דבירך שחרית עבר זמניה, דאין זמנו
רק פעם אחת ביום, אבל סכה כולי יומא זמניה תוא.

הלכות לולב

פרק ראשון¹

כפות תמרים תאמורים בתורה², הן חריות של דקל כשיצמחו קודם שיפרדו העלין
לכאן ולכאן, אלא שיהיה כמו שרביט ונקרא לולב, ברית עלין של לולב [כך הוא],
כשגדלין, גדלין שנים שנים ודבוקין מגבן, וכל³ שני עלין הדבוקין נקרא תיומת.
[ו]אם נחלקה פסול, ופרש"י⁴, דאין [נקרא] תיומת אלא שני עלים עליונים אמצעיים,
ששם השדרה כלה, אבל ר"ח⁵ ור"א⁶ פרשו (כפנים) [כמו המימוני].
נקטם ראשו פסול, פר"י⁷: ב' עלין אמצעין, והא דאיצטריך לאשמעינן ניטלה
התיומת, ד' נקטם⁸ לא מיפסיל כי אם בנקטמו שתיהן, וכן נסדק או נתרחקו עליו
ושני סדקין⁹ זה מזה עד שיראו כשנים פסול, עקום מלפניו כגב החטוטרת פסול,
עקום לאחריו כשר, שזהו ברייתו, נעקם לאחד מצדדיו פסול, נפרדו עליו זה מזה

26. צ"ל: בין.

27. = בהלכות גדולות, הל' סוכה, מהדורת חארשא, עמ' 69.

28. צ"ל: ומחזירין.

29. ביצה ג, ז. 30. עיין תוספות, סוכה י, ב, ד"ה עד. 31. סוכה מו, ב.

1. רמב"ם, הלכות לולב, פרקים ז—ח; סמ"ג, עשין מד. 2. ויקרא כג, מ.

3. ברמב"ם (פרק ח, הלכה ד): זגב כל.

4. סוכה לב, א, ד"ה נחלקה התיומת, ומובא בסמ"ג, שם.

5. סוכה, שם, ומובא בסמ"ג, ועיין תוספות שם, ד"ה נחלקה.

6. = רב אלפס, סוכה, פרק ג, רמז אלף כג, ומובא בסמ"ג.

7. השוה תוספות, סוכה כט, ב, ד"ה נקטם ראשו.

8. צ"ל: דנקטם. 9. ברמב"ם (הלכה ג): נסדק אם נתרחקו שני סדקיו.

הלכות לולב

ולא נדלדלו כעלי החריות פסול¹⁰. נפרצו, והוא שיתדלדלו משדרו של לולב (של) כעלי החריות, פסול, פרי"י¹¹ [דוקא] ברוב עלין כדמשמע בתוס'¹².
היו עליו אחת אחת מתחלת ברייתו ולא היה להם תיומת פסול. לא היו עליו זה על גב זה כדרך כל הלולבין אלא זה תחת זה, אם מגיע ראשו של זה לעיקר של מעלה הימנו שנמצא כל שדרו של לולב מכוסה בעליו כשר.
פרי עץ הדר¹³, זה אתרוג. אם ניקב נקב מפולש¹⁴ [כ]איסר או יתר פסול. חסר כל שהו, או ניטל דרו, והוא הראש הקטן (ובירו' משמ' דזוק' ב"ט ראשון) ששושנתו בו או העץ שתלוי באילן מעיקר האתרוג ונשאר מקומו גומא, פסול. [ודוקא ביום טוב ראשון, כדאי' בירושלמי¹⁵]. אבל נקב בלא חסרון אומר רש"י¹⁶ דכשר. וכן פי' ר"א¹⁷ ורבי' יעקב ב"ר יקר¹⁸. ורבי' יצחק הלוי¹⁸ פירש, שאם ניטל כל הפיטמא ונשאר גומא פסול, ניטל מה שחוץ לגומא כשר. וכן משמע בערוך¹⁹ וכן כתב רבי' גרשום.

עלתה עליו חזוית, אם בשנים ושלשה מקומות פסול, [במקום אחד כשר²⁰]. ופי' הר"ר יוסף מניקול, דחזוית דפסול היינו טי"ש שחורות, או לבנות, אבל ירוקות ואדומות כשר בכל מקום. (במקום אחד כשר) עלתה על ידו²¹, אפילו כל שהו פסול. נקלף כל החיצון, אע"פ שאין מחסרו [כלום מצבעו] אלא (הוא) ישאר ירוק כמו שהוא [ב]ברייתו פסול, ואם נשאר ממנו כל שהו כשר.
[אתרוג] תפוח, סרוח, כבוש, שלוק, שחור, לבן, לבני ארץ ישראל שאין רגילין בהם²², מגומר, ירוק ככרתי פסול.

פי' ²³ [ירוק] : ווירט"א. וכן משמע בירושלמי²⁴. אבל פרק אלו טרפות²⁵ דמדמי ירק לחלמון ביצה שמע שהוא גואנ"א²⁶. וכן משמע בפסוק: בירקק [חרוץ²⁷], וזהב גואנ"א. [ואומר ר"ת²⁸, דכרתי הוא איגד"א ודומה לתכלת, אבל גואנ"א או ווירט"א כשר. וכן עמא דבר]. ומיהו אומר ר"י²⁹ דאתרוג הדומה לשעוה, ואתרוגים הדומים

10. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם) : כשר.

11. השווה תוספות, סוכה כט, ב, ד"ה נפרצו.

12. = תוספתא, סוכה ב, ה. 13. ויקרא כג, מ.

14. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ז) : כל שהוא פסול, ושאינו מפולש.

15. סוכה פרק ג, הלכה ו.

16. סוכה לה, ב, ד"ה הכי גרסינן. ומובא בסמ"ג, שם.

17. = רב אלפס, סוכה פרק ג, רמז אלף לב. והדברים מוסבים על "ניטל דרו".

18. מובא ברש"י, סוכה לה, ב, ד"ה תני רבי יצחק, ובסמ"ג, שם.

19. ערך פטם, בשם רבינו גרשום. והשווה תוספות, סוכה שם, ד"ה גטלה.

20. אם עלתה על מיעוטו, אבל על רובו פסול. כך גראה מדברי הרמב"ם והסמ"ג.

21. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ז) : דרו.

22. בסמ"ג מוסבים דברים אלה על אתרוג שחור.

23. השווה תוספות, סוכה לא, ב, ד"ה הירוק. 24. ברכות א, ב.

25. חולין מז, ב. 26. בתוספות : יאלה. כלומר צהוב.

27. תהלים סה, יד. התוספות מסיימים : ובספר המחברת פירש מנחם, שהוא זהב הבא מן החוילה...

28. מובא בתוספות, חולין מז, ב, ד"ה אלא ירוקה.

29. השווה תוספות, סוכה שם.

לכרתי הבאים לפנינו כשרים אפילו לר' יהודה³⁰, כשחזרין למראה שאר אתרוגים לאחר ששהו בכלי זמן מרובה, דודאי גמרו בתלוש³¹. גדל(ו) [האתרוג] בדפוס כמין בריא אחרת עשוי כדור³² פסול. עשהו כמין ברייתו, אע"פ שעשהו דפין דפין כשר. התינו והבוסר, פי'³³ : קטן כפול הלבן, כשר. והר"ר יוסף מניקול פוסל. מקום שאתרוגים שלהם כעין שחורות מעטות³⁴ כשרין, שחורות ביותר, כבוש, פסול בכל מקום.

ענף עץ עבות³⁵, זה הדס שעליו חופין עצו, שהיו ג' עלין או יתר בגבעול אחד, אבל אם היו שני עלין בשוה זה כנגד זה והעלה שלישי למעלה מהם אין זה עבות. אלא נקרא הדס שוטה. נקטם ראשו כשר. נשרו רוב עליו, אם נשתיירו שלשה עלין ב[בד] [הן]³⁶ אחד כשר. ענביו מרובות מעליו, ירוקות כשר, אדומות או שחורות פסול. מעטן כשר. [ו]אין ממעטין אותן ביום טוב, לפי שהוא כמתקן. עבר ולקטן, או שלקטן אחר אכילת³⁷ כשר.

ערבי נחל³⁸ אינו כל דבר הגדל על הנחל, אלא מין ידוע הוא. עלה שלו משוך ופיו חלק וקנה שלה אדום היא הנקרא ערבת. ורוב מין זה גדל על הנחלים, לכך נאמר ערבי נחל. ואפילו היה גדל במדבר ובהר כשר. עלה עגול וקנה אינו אדום ופיו דומה למסר, נקרא צפצפה ופסול. [אם] אין פי העלה שלה חלק ואין דומה למסר, אלא יש בו תלמים קטנים עד מאד, כמו פי מגל קטן (זה) כשר. נקטם ראשה כשרה, נפרצו עליה פסולה.

פרק שני¹

ארבעה מינין אלו, יבש או גזול או גנוב ואפילו לאחר יאוש, או מאשירה הנעבדת, אע"פ שבטלו האשרה מלעובדה, או של עיר נדחת פסול. [ואם] אחד מהן של עבודה זרה, לכתחלה לא יטול, ואם נטל יצא. [אחד מהן] כמוש ולא גמר ליבש כשר. בשעת הדחק, [ה]לולב בלבד יבש כשר.

אתרוג [של] ערלה, תרומה טמאה, טבל — פסול, [של] דמאי כשר, איפשר שיפקיר נכסיו וראוי לו בעוני. [אתרוג] של תרומה טהורה ומעשר שני בירושלים לא יטול, שמא יכשירו לטומאה, ואם נטל כשר.

פי' הר"ר אליעזר², דגזול פסול אף בשאר הימים, וכל [שאר] פסולים (אלה) בי"ט ראשון בלבד, חוץ מפסול ע"ז ופסול שאותו אתרוג אסרו באכילה [בעבור הפסול³], אסור אפילו ביום טוב שני ושאר הימים. ואתרוג שנקבוהו עכברים מותר⁴ ביום טוב

30. סוכה לר, ב.

31. בתוספות, שם : שאר אתרוגים אפילו בתלוש לאחר ששהו בכלי זמן מרובה דודאי גמר פריים.

32. כן בסמ"ג. אבל הרמב"ם (הלכה ח) אינו מזכיר כדור. עיין מגיד משנה, שם.

33. רש"י, סוכה לו, א, ד"ה הבוסר. ומובא בסמ"ג, שם.

34. ברמב"ם (שם) : שחורות מעוטה. 35. ויקרא כג, מ. 36. ברמב"ם (הלכה ה) : בקן.

37. ברמב"ם (שם) שלפנינו : שלקטם אחד אחד לאכילה. ועיין מגיד משנה וכסף משנה, שם.

1. רמב"ם, הלכות לולב, פרקים ז—ח : סמ"ג, עשין מד. 2. מובא בסמ"ג, שם.

3. הלשון מגומגם. ברמב"ם (פרק ח, הלכה ט) : או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה.

הלכות לולב

שני, דר' חנינ' מטביל ביה ונפיק⁴. והרר⁵ פר"י, דפסיל אפילו בשאר ימים.
לולב ומינו השאול' בי"ט ראשון פסול, נתנו אפי' במתנה על מנת להחזיר, אם
החזירו יצא, לא החזירו הוי גזול. ואין נותנין לקטן, שקונה ואין מקנה, נמצא כשהחזירו
הקטן אינו מוחזר, ובעינן שיאמר: על מנת שתחזירהו לי הרי הוא לך במתנה, ואם
לא תחזירהו לא יהא, דצריך בכל תנאים שבעולם: הן קודם ללאו, ותנאי קודם למעשה,
ותנאי כפול, ואיפשר לקיימו, כתנאי בני גד ובני ראובן, ואם חסר אחד מד' דברים
אלו אומר ר"י⁶, שתנאי בטל ומעשה קיים. פרשב"ם⁷: ומה שנהגו כל הקהל לברך
באתרוג אחד, דעת(ים) מסכמת ואע"פ שאין מפרשין (אמ' רב הונא). ופר"י⁸, דצריך
ליזהר להחזיר על ידי גדול במתנה על מנת להחזיר.

אמר רב הונא⁹ להנהו דמזבני אסא מגוי: לא תגזוז אתון אלא ליגזיזנהו גוי, כי
היכי דלהוי יאוש בעלים ביד גוי ושינוי רשות בידכו ושרי.

שותפין שקנו אתרוג בשותפות, צריך שיתן אחד לחבירו חלקו במתנה. [ואמ' הר'
שמעי' מאלון, דאין האחר יכול לאוסרו על חבירו. ואומר הר"ט מלונדרש הטעם,
משום דעל דעת כן לקחו יחד ולב... מתנה עליהן].

וכן אחין שקנו מתפיסת הבית אם מקפידין זה על זה לאכלו¹⁰, אין מקפידין, אין
צריך. אבל קנו זה רמון וזה אתרוג, או קנו כאחד אתרוג ורמון ופריש, אפילו אין
מקפידין, צריך.

ארבעה מינים אלו מצוה אחת ומעכבין זה את זה, וכלן נקראין מצות לולב, ואפילו
ביום טוב שני¹¹. ומסיק פרק הקומץ¹²: לא שנו דמעכבין אלא בשאין לנו¹³, אבל
בשיש לו אין מעכבין. פר"ת¹⁴, שאם הגביהן יחד אע"פ שלא חברן באגדן יצא,
דאין צריך אגד כי אם משום זה אלי ואנוהו¹⁵, אבל פר"י¹⁶, דאפילו נותן כמה הדסים
וכמה ערבות בלולב אין כאן בל תוסיף, אפילו למ"ד לולב צריך אגד¹⁷, אם לא מוסיף
מין אחר.

ואין פוחתין ואין מוסיפין מאלו¹⁸, ואין מביאין לעולם מין אחר תחתיהם אפילו
דומה לו, כדא': לא מצא אתרוג לא יביא רמון¹⁹. מכאן אומר ר"י²⁰, שאם לא מצא
אתרוג כשר מברך בפסול, מדנקיט רמון או פריש, ומדשרו רבנן לולב פסול
בשעת הדחק²¹.

4. סוכה לו, ב.
5. בגליון הגיה המגיה: ושוב. אבל יותר נכון להגיה: והדר. עיין תוספות סוכה כט, ב.
- ד"ה בעינן.
6. השווה סמ"ג, שם.
7. בבא בתרא לו, ב, ד"ה ואם לאו לא יצא. ומובא בסמ"ג, שם.
8. לא מצאנו.
9. סוכה ל, א.
10. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יא): לא יצא עד שיתנו חלקם במתנה.
11. עיין: תוספות, סוכה כט, ב, ד"ה בעינן; לו, ב, ד"ה שתהא; מנחות כו, א, ד"ה ולקחתם;
אור זרוע, חלק שני, הל' סוכה, ס"י שט.
12. מנחות כו, א.
13. צ"ל: לו.
14. תוספות סוכה לו, ב, ד"ה שתהא; מנחות כו, א, ד"ה לא שנו.
15. שמות טו, ב.
16. השווה תוספות, ראש השנה כח, ב, ד"ה ומנא; סוכה, שם, ד"ה ערבי.
17. סוכה לג, א.
18. ברמב"ם (הלכה ה): עליהם.
19. סוכה לא, א, ושם: לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר.
20. השווה תוספות, שם, ד"ה לא.
21. שם לא, ב.

מצוה לאוגדן בלא האתרוג. לולב אחד ושני בדי ערבה ולא יתר ושלשה בדי הדס, ואם ירצה להוסיף בהדס כדי שיהיה אגודה גדולה משום נוי מצוה יוסיף, ומהשאר הוסיף או גרע פסול²².

וצריך ששדרו של לולב יצא מן ההדס והערבה טפח או יותר. ושיעור לולב לכל הפחות ארבעה²³ אורך, ומדתו משדרו ולא מראש העלין. והדס והערבה שלשה טפחים. ואפילו אין בכל בד ובד אלא שלשה עלין לחין כשר, והוא שיהיו בראש הבד. אתרוג כביצה גדולים כל שהו כשרים. פר"ת²⁴: "במצוה עד שליש"²⁵ אינו ר"ל בספר תורה או באתרוג יוסיף שליש, שהרי לעולם ימצא נאה, אך אם קנה כביצה ומצא נאה, יש לו ליתן שליש יותר, אבל אם גדול מכביצה, אין להוסיף עליו.

אגד הלולב עם ההדס וערבה והבדיל בין הלולב ובין ההדס במטלית וכיוצא בה, חוצץ. הבדיל בעלי הדס אינו חוצץ, שמין במינו אינו חוצץ. וכן עשה לאגודה גימון כסף וזהב, או כרך עליה סדין, הואיל ולקחה דרך כבוד והדור שמה לקיחה. [ואומר ר"י²⁶, דאם כרך ידו במטלית לא שמ' לקיחה, כדאיתא פ' מקום שנהגו²⁷, גבי ההוא דכרך ידיה בשיראין]. אוגד הלולב אפילו בחוט של מין שירצה²⁸, שאין אגד מעכב, שאם נטלן כל אחד בעצמו יצא אם לא חסר מין, שאם חסר לא יטול עד שימצא השאר. אם הותר אגדו של לולב ביום טוב, אוגדו כאגדה של ירק בסיכת²⁹ בעלמא, ויתחוב שני ראשי האגד תחת הכריכה, וכן הורה ר"א³⁰.

במקדש ביום ראשון ואפילו בשבת נטל הלולב. שאר הימים, אם לא שבת, גזירה יעבירנו ארבע אמות, גזרינן, הואיל ומדברי סופרים בשאר הימים הוא. ושאר מקומות נמי שידעו ודאות של קביעות יו"ט. והרחוקים שספק להם, לא ניטל בשבת. ובכל מקום, רק במקדש שנאמר: ושמחת לפני יי שבעת ימים³¹, לא היה נטל בשאר ימים אפילו בחול. משחרב המקדש תקן בן זכאי³² ליטול כל יום זכר למקדש, אם לא בשבת, אע"פ שבקיאין בקבוע החדש, ואפילו בראשון.

יום טוב שחל בשבת ששכח והוציא הלולב לרשות הרבים פטור, אם לא יצא בו, וטעה בדבר מצוה פטור, אבל יצא בו חייב.

כל שחייב בשופר ובסוכה חייב בלולב, וכל הפטור פטור. קטן היודע לנענע חייב מדברי סופרים לחנכו.

כיצד הנענע, מוליך ומנענע ראש הלולב שלש פעמים ומביא ומנענע שלש פעמים וכן בעליה וירידה, בכל רוח ורוח.

והטעם³³ פר"י³⁴ שנאמר: אז ירגנו עצי היער³⁵, פי', זה נענע, וכתוב בתריה:

22. עיין תשובות רבינו אברהם בן הרמב"ם סי' קיג. 23. צ"ל: ארבעה טפחים.

24. מובא בסמ"ג, שם. והשנה תוספות, בבא קמא ט, ב, ד"ה עד שליש.

25. בבא קמא, שם.

26. פסחים נו, א, ד"ה דכריך, ועיין בית יוסף וב"ה אורח חיים, סי' תרנא.

27. פסחים, שם. 28. ברמב"ם (הלכה יב): בחוט או במשיחה ובכל מין שירצה.

29. צ"ל על"פ הסמ"ג: בכריכה. 30. = רב אלפס. סוכה, פרק ג, רמז אלף כז.

31. ויקרא כג, מ. ושם: ושמתם לפני ה' אלהיכם. 32. סוכה מא, א.

33. כלומר, הטעם שמנענים בהודו ובאנא ה' הושיעה נא, כמובא בפיסקא הבאה.

34. בסמ"ג ובתוספות, סוכה לו, ב, ד"ה בהודו, מובאים הדברים ללא ציון שם אומרם; באור

זרוע, חלק שני, סי' שיא — בשם רבי' שמשון ב"ר אברהם.

35. דברי הימ"א טו, לג.

הודו³⁶ וכת' בתריה: הושיענו אלקי ישע(י)נו³⁷, דמשמע לשון הושיענא. ושמע' שתרגו' ירגנו הוא ישענו. ושלית צבור פר"י³⁸, שמנהג לנענע כשיאמר יאמר נא³⁹, לרמוז שצבור ינענעו, ולא ב(ו)יאמרו נא⁴⁰, אבל כיון דצבור מנענעין על כל הודו, ינענע נמי על כל פסוק. ואין חובת נענוע בשעת ברכה כי אם בהלל, אלא מדאמרינן: קטן היודע לנענע חייב בלולב⁴¹, משמע דלא תלוי בהלל. וכן משמע בתוספתא⁴²: המשכים לצאת בדרך מביאין לו לולב ומנענעו, משמע דאיכא נענוע בשעת ברכה. וכן עמא דבר(י).

והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת הלל, בהודו תחילה וסוף, ובאנא הושיע[ה] נא. אין הלולב ניטל בלילה אבל כל היום כשר. כשנוטל לצאת מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב. ואוחזו דרך גדילתן, לולב בימין ואתרוג בשמאל. להפך יצא, אבל דרך גדילתן⁴³ לא יצא. כיצד דרך גדילתן, עקריהן למטה לארץ וראשיהן למעלה לאויר, ואחר כך מוליך ומביא ומעלה ומוריד. וטוב⁴⁴ לאוחזו שלא כדרך גדילתו בשעת ברכה, דאם לא כן הרי כבר יצא, ובענן לברך על מצוה עובר לעשייתה. ור"ת⁴⁵ פי', כיון דחסר הנענוע אין כאן עובר לעשייתה. וטוב להוציא מספק. מנהג היה בירושלים: לולב בידם כשיוצא⁴⁶ מביתם שחרית, וכשהולכים לבית הכנסת, ולבקר חולים ולנחם אבלים, אבל נכנסים לבית המדרש משלחים ביד בניהם ועבדיהם לביתם.

מקבלת אשה לולב מיד בנה ובעלה ומחזירתו למים בשבת בזמן שנוטלין לולב בשבת, ביום טוב מוסיפין על המים, ובמועד מחליפין המים. אסור לזלזל אתרוג ושאר מצות שהגוים מוכרים, כדא' פ' השולח⁴⁷: לא איבעי לזלזוליני באפי כולי האי.

במדרש⁴⁸: לולב דומה לשדרו של אדם, אתרוג דומה ללב, עלי הדס לעינים, עלי ערבה לשפתים, על שם: כל עצמותי תאמרנה יי מי כמוך⁴⁹. הדס שבלולב אסור להריח, כי אינו ראוי אלא להריח והרי הוקצה למצוה, אבל אתרוג מותר להריח, כי לא הוקצה אלא מאכילה. ואסור לאכול אתרוג אפילו בשביעי, שהוקצה לכל היום. ועתה אפילו בשמיני, שהוא ספק שביעי. הפריש שבעה אתרוגים לשבעה ימים, כל אחד יוצא בה ליומה ואוכל למחר.

פרק שלישי¹

הלכה למשה מסיני, במקדש להביא ערבה אחרת משבלולב בכל יום אם לא בשבת.

36. שם שם, לד. 37. שם שם, לה.

38. השווה אור זרוע, שם, ועיין תוספות, שם.

39. תהלים קיח, ב. 40. שם שם, ג. 41. סוכה מב, א. 42. שם ג, יט.

42. צ"ל: שלא דרך גדילתן. 43. השווה תוספות, סוכה לט, א ד"ה עובר.

44. בתוספות, פסחים ז, ב, ד"ה לצאת, מובאים דברים אלה בשם ר"י. ובתוספות, סוכה שם, מובאים הדברים בסתם. ואילו בהגהות מיימוניות, הל' לולב, פרק ז, אות ו, מובא בשם ר"ת כדעה הראשונה, לאוחזו שלא כדרך גדילתן.

45. צ"ל: כשיוצאים. 46. גיטין מה, ב. 47. ויקרא רבה ל, יד. 48. תהלים לה, י.

1. רמב"ם, הלכות לולב, פרקים ז—ח.

ובשביעי אפילו בשבת. ושיעורה אפילו עלה אחת בבד אחד. מצותה לזקוף המזבחות של ערבה על צדי המזבח וראשיהן כפופין על גב המזבח. ובעת הבאתן תוקעין ק"ק. בשבת שחל שביעי בו, מביאין אותה מבערב ומניחין בגגית זהב, שלא יכמשו העלין. ולמחר זוקפין ונוטלין העם ממנה כמו בכל יום. בכל יום היו מקיפין המזבח ולולביהן בידם פעם אחת ואומרים: אנא יי הושיעה נא אנא יי הצליחה [נא]. ובשביעי שבע פעמים ואומרים: אני והו הושיעה נא, דאני והו(א) בגימטריא: אנא יי³. וכבר נהגו כל ישראל להניח תיבה בבית הכנסת להקיף אותה, ואם אין לולב הלכה דאין היקף⁴. והקיפה בכל יום זכר למקדש, אבל מערבה אין עושין זכר אלא בשביעי. כיצד עושה לוקח בד אחד או יתר וחובט בה על הכלי או על הקרקע שנים פעמים או שלש בלא ברכה זכר למקדש, ומנהג נביאים הוא. ומק' ר"ת⁵: אלא מעתה הלל דראש חדש וקדוש דיום טוב שני לא נברך. ומשני ר"י, דגבי ערבה המנהג היה שלא לברך. שמחה יתירה בחג זה היה במקדש, שבערב יום טוב ראשון מתקנין במקדש מקום לנשים מלמעלה ולא לנשים⁶ מלמטה, כדי שלא יתערבו אלו עם אלו. ומתחייבין לשמח ממוצאי יום טוב ראשון, בכל יום אחר הקרבת תמיד הערב עד השחר. והחליל מכה ומנגנין בכלי שיר ובפה ורוקדין ומספקין כל אחד כמו שיודע בשירות ותושבחות. ולא היו עושין שמחה זו כי אם החכמים וזקנים וסנהדרין וחסידיהם, ושאר העם שומעים (קול) [בן]. המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו שלא להקל גופו לשמח ככה, חוטא ושוטה. אבל המשפיל עצמו במקומות אלו הוא העובד מאהבה, כדוד, שנאמר: ונקלותי עוד מזאת וגו'⁸. ואין הגדולה והכבוד אלא לשמח לפני יי, שנאמר: ודוד מפוז ומכרכר לפני יי וגו'⁹.

הלכות עבור¹

פרק ראשון

מצות עשה לחשב ולידע ולקבוע באיזה יום תחלת כל חדש בזמן הסנהדרין. אבל עתה מה שאנו מחשבין, לא לקבוע חדשים על פינו, אלא לידע קביעות בני ארץ ישראל. ומה שאנו מחשבין נקרא עבור.

היום והלילה כ"ד שעות בכל זמן, י"ב ביום וי"ב בלילה. וחלקו השעה לתת"ף חלקים, לפי שיש לו חצי ורביעי, שמינית, שליש ושתות ותשע וחומש ועשור. בין חדש לחדש כ"ט י"ב תשצ"ג (חלקים). שנת לבנה שנ"ד ח' תתע"ו, אם מעוברת שפ"ג כ"א תקפ"ט. שנת חמה שס"ה ורביעי יום. נמצא תוספ' חמה על לבנה י' כ"א ר"ד. שארית

2. עיין סוכה מה, א (במשנה) וצ"ע. 3. רש"י, סוכה שם.

4. עיין מחזור ויטרי, עמ' 444; אור זרוע, חלק שני, הל' לולב, סי' שטו.

5. עיין תוספות, סוכה מד, ב, ד"ה כאן; סמ"ג, עשין, סוף מצוה כז. 6. צ"ל: ולאנשים.

7. ברמב"ם (פרק ה, הלכה יב): ומתחילין.

8. שמואל"ב ו, כב.

9. שם שם, טז, ושם: המלך דוד.

1. רמב"ם, הלכות קדוש החדש, פרקים ז-י.

הלכות עבֹור

חדש לבנה אי"ב תשצ"ג יתר על שביעיות, על השנה ד"ח תתצ"ו. בשנה מעוברת הכ"א תקפ"ט.

כשתדע מולד חדש זה השלך עליו אי"ב תשצ"ג ותדע מולד אחר. כשתדע מולד שנה זו השלך ד"ח תתצ"ו. מעוברת השלך הכ"א תקפ"ט. מולד תהו בהר"ד ממנו תתחיל למנות. י"ט שנים מחזור אחד, יש בו ז' שנים מעוברים וי"ב פשוטים כשתקבץ כל ימי מחזור זה ושעותיו וחלקיו יעלו פחות מי"ט שני חמה שעה ותפ"ה ולפיכך חלקו המחזור למנין זה. שני העבור גוי"ח י"א (ז) [י"ד] י"ז י"ט. יתרון המחזור על ז"ק ב"ו תקצ"ה. וא"כ אם תרצה לדעת מול(י)ד קח לכל מחזור מבריאת העולם ב"ו תקצ"ה, ולשנים היתירים, לפשוטה ד"ח תתצ"ו, למעוברת הכ"א תקפ"ט, לחדש אי"ב תשצ"ג, והשלך על בהר"ד והפל ז"ו, ותדע מולדך, לידע אחר הוסיף אי"ב תשצ"ג.

לוח מס' 1

לוח ² זו לדעת באיזה יום התקופה וחזרת חלילה ולוח התחתון לדעת באיזה שעה וגם היא חוזרת חלילה.

מא ³	מב	מג	מד	
ד	ה	ו	ז	א
מה	מו	מז	מח	
ב	ג	ד	ה	ו
מט	נ	נא	נב	
ז	א	ב	ג	ד
נג	נד	נה	נו	
ה	ו	ז	א	ב
נו	נח	נט	ס	
ג	ד	ה	ו	ז
סא	סב	סג	סד	
א	ב	ג	ד	ה
סה	סו	סז	סח	
ו	ז	א	ב	ג
ליל ⁴	ליל	יום	יום	
א	ז	ג	י	א
ליל	יום	יום	ליל	
ו	א	ט	ד	ב
יום	יום	ליל	ליל	
א	ז	ג	י	ג
יום	ליל	ליל	יום	
ו	א	ט	ד	ד

2. הסדר בטבלאות בכתיב מסורס. נדפסו לפי הסדר שבכתיב. ובכדי להקל על המעיין הן סומנו במספר סדורי.
3. מא—סח הן שנות היצירה שבמחזור רסו—רסז, בהן חי מחברנו. ראה להלן סוף פרק ד.
4. כלומר, שנה ראשונה של המחזור, תקופת ניסן — שעה א בלילה; תמוז — שעה ז (וחצי) בלילה; תשרי — שעה ג ביום; ותקופת סבת — שעה י (וחצי) ביום. שנה שניה, ניסן — שעה ו בלילה; תמוז — שעה א (וחצי) ביום; תשרי — שעה ט ביום; וסבת — שעה ד (וחצי) בלילה. וכן הלאה. וחזור חלילה כל ארבע שנים.

הסימן הוא תם חץ כלומ' אות ראשון' מן הלוח אם היא תם כלו' זוגות או אותה

עץ חיים

השורה משמשת בשנת זוגות לפרט ואם היא חץ או משמשת בשנת חץ וכן לעולם חחר חלילה. דרך אחר הוצא כל שנות הפרט ד'ד' והמותר השלך על לוח זו.

לוח מס' 2

לוח זאת לדעת בכמה בחדש

ניסן	תמוז	תשרי	סבת
ט	יא	יד	ש'כ'ח'א'ב'ג'?
כ	כב	כה	
א	ג	ו	
יב	יד	יז	
כג	כה	כח	
ד	ו	ט	
טו	יז	כ	
כו	כח	א	
ז	ט	יב	
יח	כ	כג	
כט	א	ד	
י	יב	טו	
כא	כג	כו	
ב	ה	ח	
יג	טו	יח	
כד	כו	כט	
ה	ז	י	
יו	יח	כא	
כז	כט	ב	
ח	י	יג	
יט	כא	כד	
ל	ב	ה	
יא	יג	יז	
כב	כד	כו	
ג	ה	ח	
יד	יז	יט	
כה	כו	ל	

5. כלומר, ש = שלמה — א ; כ = כסדרה — ב ; ח = חסרה — ג. ועיין להלן, פרק ה, הערה 4.

זח	זש	הכ	הש	גכ	בש	בח	
ז האזינו ב"ש ⁶	ז האזינו	ה האזינו	ה האזינו	ג וילך	ב וילך	ב וילך	תשרי
ב האזינו ב"ש	ב האזינו ב"ש	א ברכה	א ברכה	ה וילך	ד וילך	ד וילך	צ' גדליה
ב ברכה ב"ש	ב ברכה ב"ש	ז ברכה	ז ברכה	ה האזינו	ד האזינו	ד האזינו	צ' כפור
		כי יום	כי יום	י"א יום	י יום	י יום ⁶	
ז ברכה ב"ש	ז ברכה ב"ש	ה ברכה	ה ברכה	ג ברכה	ב ברכה	ב ברכה	סכות
אב נח	אב נח	זו נח	זו נח	דה נח	גד נח	גד נח	מרחשון
ג תולדות	ג תולדות	א ויצא	אב ויצא	ז תולדות	הו תולדות	ה תולדות	כסליו
ו וישב	ז וישב	ד מקץ	ה מקץ	ב מקץ	ב מקץ	א מקץ	חכה
ד מקץ	הו מקץ	בג ויגש	גד ויגש	זא ויגש	זא ויגש	ז מקץ	טבת
ו ויגש	א ויחי	ה ויחי	ו ויחי	ג ויחי	ג ויחי	א ויחי	צ"י בטבת
ה וארא	ז וארא	ד בא	ה בא	ב בא	ב בא	ז וארא	שבט
ז משפטים	אב תרומה	הו תרומה	זו תרומה	גד תרומה	גד תרומה	אב תרומה	אדר
ה תשא	ה תשא	ד תשא	ה תשא	ב תשא	ב תשא	ה תשא	צ' אסתר

מאת יי שאלתיז נאום יעקב בר שמואל הלוי המכונה יעקב גוינצבורג.

6. כלומר, בשנות ד"ש וז"ח — ב"ש (= ב שבתות) מקריאת האזינו עד קריאת וזאת הברכה;
בשנות כ"ח וב"ש — י יום; בשנות ג"כ — יא יום; ובשנות ה"ש וה"כ — כ יום.

פרק שני

חל מולד תשרי באד"ו ידחה, לפי שחשבון זה לקבוץ הירח והשמש במהלכם האמצעי לא במקום האמתי, לפיכך עשו יום קביעה ויום דחייה, כדי לפגוע ביום קבוץ האמתי. כיצד, בשלישי קובעין ולא ברביעי, בחמשי קובעין ולא בששי, בשבת קובעין ולא באחד בשבת, בשני קובעין. מולד י"ח פסול שלא תראה הלבנה ביום המולד. מולד תשרי בגטר"ד ומעלה בפשוטה, בט"ו תקפ"ט לאחר עבור — דוחין, פחות חלק אין דוחין. לפי שחדש לבנה כטי"ב תשצ"ג, ואי איפש' לקבוע מיד ר"ח במקצת היום, שנ' עד חדש ימים¹, ימים אתה מחשב לחדש ואי אתה מחשב שעות, עושין חדשי לבנה אחד מלא, שלשים, ואחד חסר, כ"ט יום, כדי שלא לחשוב שעות רק ימים שלמים. ומפני החלקים שיש בכל חדש יתר על חצי היום יהיו מקצת השנים חסרים יתרים על המלאים ורוב השנים מלאים יתירים². יום שלשים לעולם ר"ח. אם חדש שעבר מלא הואיל ומקצתו ר"ח ויהיה תשלום חדש שעבר המלא, ואם חדש שעבר חסר יהיה יום שלשי' ראש חדש הבא. לפיכך עושין חדש אחד יום אחד וחדש אחד שני ימים.

סדר מלאים וחסרים כך הוא: תשרי לעולם מלא. מרחשון וכסליו, אם בין קביעות ר"ה זה לר"ה הבא שני ימים — שניהם חסרים, שלשה ימים — מרחשון חסר וכסליו מלא וזה כסדרו, ארבעה ימים — שלמים מלאים, וזה אם שנה זו פשוטה, אבל אם מעוברת, אם יש ארבעה ימים — חסרים, חמשה ימים — כסדרן, ששה ימים — מלאים. זה הכלל: ראש השנה בשלישי — חדשיה כסדרן, בשני או בשבת — שלמים או חסרים, בחמשי, אם פשוטה — שלמים או כסדרן, אם מעוברת — חסרים או שלמים.

פרק שלישי

שנת חמה שס"ה ורביעי. כל תקופה צ"א יום וז' שעות ומחצה. תקופ' ניסן של יצירה קודם מולדו ז"ט תרמ"ב. ואם תרצה לידע תקופתך ממנה קח לכל מחזור שעבר שעה ותפ"ה ולכל השנים היתירים יכאר"צ ותגרע מהכל ז"ט תרמ"ב והפל כל חדשי לבנה והמותר השלך על מולד ניסן שנתך ותמצא תקופתך.

תקופ' ניסן אינ' נופלת אלא או בתחלת הלילה והיום את חציים¹. תקו' תמוז, בז' ומחצה או בא' ומחצה, תקופ' תשרי, או בט' שעות או בג' שעות. תקופ' טבת, או בט"ז ומחצה או בד' ומח'.

ניסן בתחל' מזל טלה תקופת', תקופ' תמוז סרטן. תשרי מאזנים. טבת גדי. לידע באיזה יום באיזה שעה השלך כל שנותיך גמורות משנת יצירה כ"ח כ"ח, ולגשאר תן לכל שנה יום ורביעי, וקבץ הכל ותוסיף עליו שלשה והשלך הכל ז' ז', והגשאר השלך למנותו מתחלת ליל אחד בשבת, ולאשר יגיע החשבון בו תהיה תקופ'

1. במדבר יא, כ.

2. ברמב"ם (פרק ח, הלכה ג): ובמקצת השנים חדשים מלאים יתור על החסרים.

1. כלומר, או בחצי הלילה או בחצי היום.

2. צ"ל: ב'.

ניסן. ולפי שתקו' ראשונה של יצירה היתה בתחלת ליל רביעי תוסיף שלשה. [ולדעת תקופה הסמוכה השלך ז' שעות ומחצ'].
ולדעת בכמה בחדש קח לכל שנה שעבר מן המחזו' י"א יום והוסיף ז' ימים והשלך ל' ל' והמותר השלך על ראש חדש ניסן, אם יגיע ליום תקופה שחשבת על ידי כ"ח כ"ח — מוטב, ואם לא — הוסף יום או יומים או שלשה עד שיגיע. לשנה מעוברת תתחיל למנות מר"ח ואדר. ואם מצאת שתוסיף טעות [תחזור] ותחשוב.

פרק רביעי

אמ' רב אדא: שנת חמה שס"ה ימים וה' שעות תשצ"ו חלקים מ"ח רגעים, שיש ע"ו רגעים בחלק, ותוספת חמה על לבנה יכ"א קכ"א מ"ח. בסוף המחזור לא תמצא תוספת כלל, אלא ישלמו שני החמה עם שני הלבנ', הפשוטו' והמעוברות. בין תקו' לתקופ' צא"ו תקי"ט ל"א. תקו' ניסן של יצירה קודם מולד ניסן ט' תרמ"ב וכן הוא בכל שנה ראשונה של כל מחזור. אם תרצה לידע תקופ' שנתך קח לכל שנה מן המחזור שעברו יכ"א קכ"א מ"ח וגרע מהכל ט' תרמ"ב והנשאר השלך חדשי הלבנה והנשאר שאין בו חדש תוסיף על מולד ניסן של אותה השנה.

נר' למיימוני² שעל חשבון תקופה זו היו סומכין ב"ד הגדול בירושלים, לפי שחשבון זה אמתי יותר מן הראשון.

עתה אכתוב³ כללות הנוהגין שלא כתב המיימי': על ראשון ב' תוסיף ועל שינוי ג' תכסיף, על שלישי שכ"ח אב"ג, על רביעי פ"ג ע"ב⁴. דחיות ניסן זי"א קנ"א לאחר עיבור מפני תשרי שיבא המולד בבט"ו תקפ"ט, מ"ד⁵ תתמ"ו או למעלה בלא עיבור, כי אם כן יבא תשרי בגטר"ד. כ"ט גקנ"א תקופ' ראשון' לרב אדא כי הפל ט' תרמ"ב מבט"ב תשצ"ג ישאר כך.

1. צ"ל: תתקצ"ו.
2. רמב"ם, שם, פרק יא, הלכה ו.
3. השוהה השלמה למחזור ויטרי, עמ' 809.
4. פ"י אם נפלה תקופת ניסן ביום ראשון לחדש תוסיף עליה ב ימים ותפול תקופת תמוז בג' לחדש. ועל תקופת תמוז תוסף ג' ימים ותפול תקופת תשרי בו' לחדש. ועל תקופת תשרי שכ"ח אב"ג. פ"י כשמרחשון וכסליו שלימין — א'; כשהן כסדרן — ב'; כשהן חסרין — ג'. ועל תקופת טבת תוסיף ג' ימים" [בפשוטה, ובמעוברת — בן] — מחזור ויטרי, שם.
5. צ"ל: א"ד.

על פי רשומות אלה זה לך קביעות

שנים של אחר עבור ולא לפני עבור

בש גכ הכ הש זח זש בח
אטרד בטותקפט גטרד הטרד היה ותח זיח

שנים שלפני עבור ולא לאחר עבור

אטרד ביח גטרד הטרד היה וטרד זיח

שנים מעברים

הח

אכתצא ביח גיח דיאתרצא היה וכתצא זיח

שנים שלפני עבור ולא מעברים

אטרד בטותקפט גטרד הטרד היה וטרד זיח

מח מס נ נא נב נג נד

רסו בח הכ בש בש זח גכ בש זח הש גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש זש
רסז הכ בח הש הכ בש זח הכ בש בח הש גכ בש זח גכ בש זש הח גכ זש
רסה זש הכ בח זש הכ בח זש הש הכ בח הש הכ בש זח הכ בש זש זח גכ
רסט בש זש זח גכ זש הכ גכ זש הכ בח זש הכ בש בח הכ בש בש זש זח

מברכי' ⁸ מעמ' על הלבנה במוצאי שבת כשהוא מבושם ובכלים נאים. ותולה עיניו כנגדה. ומיישר רגליו ואומ' ב"א יי אלקינו מ"ה אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם חוק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקי' פעלי אמת שפעולתו אמת וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן שהם עתידי' להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו ב"א יי מחדש חדשי':
ומדלג ואו' ברוך יוצרך ב' עושך ב' קונך, ברו' בראך, ומברכי' עד י"ו בחידוש:

6. צ"ל : הי"ש.

7. צ"ל : הי"ח.

8. השוה מחזור ויטרי, עמ' 182—183.

הלכות עבוד

לוח מס' 6

חלקים	שעות	ימים	חדשים
תשצג	יב	א	א
תקו	א	ג	ב
ריט	יד	ד	ג
תתריב	ב	ו	ד
תשכה	טו	ז	ה
תלח	ד	ב	ו
קנא	יז	ג	ז
תתקמד	ה	ה	ח
תרנו	יח	ו	ט
שע	ז	א	י
פג	כ	ב	יא
תתעו	ח	ד	יב
תקפט	כא	ה	יג

לוח מס' 7

חלקים	שעות	ימים	חדשים
תתעו	ח	ד	א
תרעב	יז	א	ב
קפא	טו	ז	ג
תתרנו	כב ⁹	ד	ד
תתנג	ח	ב	ה
שסב	ו	א	ו
קנח	טו	ה	ז
תשמו	יב	ד	ח
תקמג	כא	א	ט
שלט	ו	ו	י
תתקכד ¹⁰	ג	ה	יא
תשכד	יב	ב	יב
תקד	כא	ו	יג
כט	יט	ה	יד
תתקה	ג	ג	טו
תשא	יב	ז	יו
רי	י	ו	יז
טו ¹¹	י	ג	יח
תקצה	יז	ב	יט

9. צ"ל : כ"ג. 10. צ"ל : תתקכ"ח. 11. צ"ל : ג' י"ט ו'. 12. צ"ל : ח"ם.

לוח מס' 8

חלקים	שעות	ימים	חדשים
תקצה	יז	ב	א
קי	ט	ה	ב
תשה	א	א	ג
רך	יח	ג	ד
תתטו	י	ו	ה
של	ג	ב	ו
תתקכה	יט	ד	ז
קס ¹²	יב	ז	ח
תתלה	ד	ג	ט
תקז	כא	ה	י

לוח מס' 11

חלקים	שעות	ימים	חדשים
שכא	יז	ב	א
תרמב	י	ה	ב
תתקסג	ג	ח	ג
רד	כא	י	ד

לוח מס' 12

חלקים	שעות	ימים	חדשים
רד	כא	י	א
תח	יח	כא	ב
תתצט	ב	ג	ג
כג	*	יד	ד
רכז	כא	כד	ה
תשיח	ה	ו	ו
תתקכב	ב	יז	ז
מו	*	כח	ח
תקלז	ח	ט	ט
תשמא	ה	כ	י
קנב	יד	א	יא
שנו	יא	יב	יב
תקס	ח	כג	יג
תתרנא	יז	ד	יד
קעה	יד	טו	טו
שעט	יא	כו	יו
תתע	יט	ז	יז
תתרעד	יז	יח	יח
תפה	א	*	יט

להפך ¹³

חלקים	שעות	ימים	חלקים	שעות	ימים ¹⁴
שעט	יא	ו	רפז	יא	ה
תתע	יג	*	תקעד	כב	ג
תתרעד	ד	ג	תתסא	ט	ב
תפה	ז	ד	סח	כא	*
תפה	ז	ד ¹⁵	שנה	ח	ו
תתקע	יד	א	תרמב	יט	ד
שעה	כב	ה	תתקכט	ו	ג
תתס	ה	ג	קלו	יח	א
רסה	יג	*	תכג	ה	*
תשן	כ	ד	תשי	יו	ה
קנה	ד	ב	תתקצז	ג	ד
תרם	יא	* ¹⁹	רד	טו	ב
מה	יט	ג	תצא	ב	א
תקל	ב	א	רד	טו	ב ¹⁵
תתרס	ד	ב	תח	ו	ה
תקי	ז	ג	תתצט	ח	ו
תתרם	ט	ד	כג	*	ב
תץ	יב	ה	רכז	טו	ד
תתרך	יד	* ¹⁹	תשיח	יז	ה
²⁰ תתע	יז	*	תתקכב	ח	א
תתר	יט	א	שלג	יא	ב
תן	כב	ב	תקלז	ב	ה
תתקף	*	ד	תשמא	יז	*
תתקף	*	ד	קנב	ב ¹⁶	א
תתף	א	א	שנו	יא	ד
תתך	יז	*	תקס	ט ¹⁷	ב
תר	כב	ג	תתרנא	ד	א
ה	ו	א	קעה	ב ¹⁶	ג
תץ	יג	ה			

13. טבלה זו לדעת מולדות העבר.

14. יתרונות 13 החדשים.

15. יתרונות לייט שנים על סדר המחזור.

16. צ"ל : כ/.

17. צ"ל : * ב/.

18. יתרונות למחזורים.

19. צ"ל : ר/.

20. צ"ל : ת"ע.

הלכות עבוד

לוח מס' 13

מיכאן ואילך מחזורים

א	א	תפה
ב	ב	תתקע
ג	ד	שעה
ד	ה	תתס
ה	ו	רסה
ו	ז	תשן
ז	ח	קנה
ח	י	תרם
ט	יא	מה
י	יג	תקל
	יד	

לוח מס' 14

מיכאן ואילך עשיריים

א	יד	תקל
ב	א	תתרס
ג	א	קי ²¹
ד	ב	תרם ²²
ה	ג	תקץ ²³
ו	ג	תתרכ

לוח מס' 9

עשיריים	ימים	שעות	חלקים
א	ה	כא	תקן
ב	ד	יט	כ
ג	ג	יו	תקע
ד	ב	יד	מ
ה	א	יא	תקץ
ו	ז	ט	ס
ז	ו	ו	תר ²⁴
ח	ה	ד	ף
ט	ד	א	תרל
י	ב	כג	ק

לוח מס' 10

מיכאן ואילך מאות

א	ב	כג	ק
ב	ה	כב	ר
בס	ו	ז	רס
בסד	ג	א	תתף ²⁵
בסה	ה	יז	תתרעה
בסו	א	י	תקץ

לוח מס' 17

לוח תקופות רב אדא

תקופות ימים	שעות	חלקים	רגעים
א	א ²⁶	ש	לא
ב	י	תר	סב
ג	ג	תתקא	יז
ד	כא	קכא	מח

לוח מס' 18

מיכאן ואילך שנים

א	י	כא	קכא	מח
ב	כא	יח	רמג	כ
ג	ג	ב	תרנא	סח
ד	יג	כג	תשעג	מ
ה	כד	כ	תתצה ²⁷	כ
ו	ו	ה	רכג	ס
ז	יז	ב	שמה	לב
ח	כו	כג	תסז	ד
ט	ט	ז	תתעה	גב
י	כ	ד	תתקצו	כד
יא	א	יג	שכה	עב
יב	יב	י	תמו	מד
יג	כג	ו ²⁸	תקסט	יו
יד	ד	טו	תתקעז	סד
טו	טו	יג	יט	לו
יו	כו	י	קמא	ח
יז	ז	יח	תקמט	נו
יח	יח	טו	תרעא	כח
יט	כט	יב	תשצג	

24. צ"ל : תר"י.

28. צ"ל : ז.

23. צ"ל : ת"ץ.

27. צ"ל : י"ב.

22. צ"ל : תתרכ"ם.

26. צ"ל : י"ז.

21. צ"ל : תק"י.

25. צ"ל : ת"ף.

לוח מס' 19

לוח השעות על ידי צל האדם					
ניסן	כא	יד	ט	ז	הד
אייר	כג	יג	ח	ו	דג
סיון	כב	יב	ז	ה	גב
תמוז	כג	יג	ח	ו	דג
אב	כד	יד	ט	ז	הד
אלול	כה	טו	י	ח	וה
תשרי	כו	יו	יא	ט	זו
מרחשון	כו	יז	יב	י	חז
כסליו	כז	יח	יג	יא	טח
טבת	כז	יז	יב	ז	חז
שבט	כו	יו	יא	ט	זו
אדר	כה	טו	י	ח	וה
ואדר	כב	יב	י	ט	חז

לוח מס' 14 א

עשיריים	ימים	שעות	חלקי יתרוני
ז	ד	ה	תץ ²⁹
ח	ה ³⁰	יט	תתר
ט	ה	י	תן
י	ו	*	תתקף

לוח מס' 15

מכאן ואילך מאות			
א	ו	*	תתקף
ב	יב	א	תתף
בס	טו	יו	תתך
בסד	טו	כב	תר
בסה	יו	*	ה
בסו	יו	א	תץ
בסז	יו	ב	תתקצה ³¹

הפל י"ב כ' ר"ד מחשבון שנתך שיורך הלוח ותוסיף על מו' תשרי שנתך ותמצא תקופתך וטעם כי קדמה לבנה החמה³² א'כ'ג' ויכאר"ד כי אנו מונין לבהר"ד לתהו שלא בדין וזהו יבכר"ד:

על פי לוחות העבור שכתבתי מולד תשרי שנת זו י"ב למחזור רס"ו, שנת מ"ז לפרט אלף ששי, יהיה ליל ז', ג' שעור, מ"ז חלקי, סימן זגמ"ז. יתרון החמה די"ז תתרל"ג ד' ימים י"ז שעות תתרל"ג חלקי השלך היתרון על המולד ותבא התקופה בד' ימים בחדש כ"א שעות ביום ג'. יתרון רב אדא כה ימים וה' שעור ותתקנ"ו חלקים וי' רגעים. סימן כ"ה ה' תתקנ"ו י'. השלך על מולד אלול שהיה בה' י"ד של"ד תמצא תקו' רב אדא של תשרי כ"ה ימים בחדש אלול בכ' שעור ור"י חלקים וי' רגעים ביום ב'. וקביעות השנה זש פשוטה. ותהיה תקו' צנונה. כ"צ'נ"ש' ח'ל"ם' בלילות, ח'ל"ם' כ"צ'נ"ש' בימים³³. אם תפול תקו' בתחלת ח' כלה חמומה. בחציה חציה חמומה ויחציה בינונית. כ"ב גשומה כב' חמומה בלש' צנונה וגשומה כמ' כלה חמומה וגשמים בלא צנה כש' בקיץ חמומה בחרף צנונה כ"צ כלה גשמים אם המולד בח' החדש חם ג' קר ויבש ל' גשום כ' קר ויבש ש' עפר ורוח צ' חם וגשום מ' ח' וגשום.

29. צ"ל : ת"ע.

30. צ"ל : ד'.

31. צ"ל : תתקצה.

32. צ"ל : קדמה החמה ללבנה.

33. עיין רש"י, עירובין נז, א. ד"ה ואין.

הלכות תעניות

פרק ראשון¹

מצות עשה מן התורה להריע בחצוצרות על כל צרה שלא תבא על הצבור, שנאמר: על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות². ודבר זה דרך תשובה, שמתוך שיצעקו ידעו שהצרה בעונתם בא, אבל אם לא יצעקו יאמרו שמנהג עולם היא הצרה הבאה אליהם³.

מדברי סופרים להתענות על כל צרה שלא תבא על הצבור, אם לא שבת ויום טוב, לא יום אחר יום. ואין גוזרין לכתחלה תענית אלא שני וחמשי ושני, ולא ביום אחר, ולא בראש חדש, ולא בהנכה ופורים וחול המועד, ואם התחילו אין (מוסיפין) מפסיקין על סדר שני וחמשי ושני.

זועקין ומתחננין בתפלה, ומרעין בחצוצרות בלבד, ובמקדש יקצרו בשופר ויאריכו בחצוצרות, שמצות היום בחצוצרות.

אין⁴ תוקעין לא בתפלה ולא בשופר וחצוצרות, אם לא על עיר שהקיפה גוים, ונהר, וספינה המטרפת בים, או מפני יחיד הנדרף — בתפלה צעקים ומתענין ולא תוקעין, אם לא תקעו עם לעזור.

וכן יחיד מתענה על צרתו או על חלומו, כדי שיפשפש במעשיו. ואומר עננו אם קבל מבעוד יום⁵ בתפלת המנחה שאמר עננו⁶. אבל לא כך פסק רב עמרם⁷, אלא יאמר הריני מחר בתענית לפניך. ואומר למחר עננו, אע"פ שהוא אוכל בלילה.

קבל עליו מבעוד יום והתענה, ובלילה גמלך לצום ביום שני, אע"פ שלן בתעניתו אינו תענית, מפני שלא קבלה מבעוד יום, וכל שכן אם אכל ושתה בלילה וגמלך שחרית לצום, שאין זה תענית כלל.

מתענה לשעות, והוא שלא יאכל כלום כל⁸ היום. כיצד (ש)לא נפנה לאכול עד חצות וגמלך לצום שאר היום, מתפלל לערב עננו, שהרי קבל עליו לפני שעות התענית. וכן אם אכל והתענה שאר היום הרי זו תענית שעות.

מסיק הר"י⁹, הא דמתענה לשעות מתפלל תפלת תענית, כגון שמא תמל קבל עליו תענית עד חצי היום, ומשם ואילך אימלך אימלוכי והתענה עד הלילה, ואפילו הכי

1. רמב"ם, הלכות תעניות, פרק א; סמ"ג, עשין דרבנן ג.
2. במדבר י, ט.
3. ברמב"ם (הלכה ג): אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים.
4. הדברים מוסבים על שבתות וימים טובים. עיין שם, הלכה ו.
5. במתענה על חלום רע פסק הרמב"ם (הלכה יב), שאומר עננו גם אם לא קבל מבעוד יום.
6. ברמב"ם (הלכה י) שלפנינו: אומר אחר התפלה מחר אהא בתענית. וכנוסח מחברנו נמצא בסור (אורח חיים, סי' תקסג) ובמגיד משנה (עיין כסף משנה שם). ועיין תשובות הרמב"ם, פריימן, סי' פא—פב.
7. סדר רב עמרם השלם, חלק ב, דף עט, א. ושם: אהא בתענית יחיד למחר.
8. ברמב"ם (הלכה יג): שאר.
9. השוה ראשון, תענית, פרק א, סי' יב; מרדכי, שם, רמז תרכב. ועיין תוספות, עבודה זרה לה, א, ד"ה מתענין.

תועיל קבלתו, כיון שלבסוף התענה עד הלילה ואע"פ שלא קבל מחצי היום ואילך. ור"י¹⁰ היה אומר, דאין צריך להתענות עד צאת הכוכבים אלא עד שקיעה, דלשון "כל תענית שלא שקעה"¹¹, משמע לאחר שקיעה מותר. ועוד אמרינן במקום שנהגו¹²: ט' באב בין השמשות שלו מותר, וכל שכן שאר תעניות. ורבי' אלחנן¹³ מחלק בין אפוקי יומא לעיולי יומי, דכיון שהתחיל להתענות [יגמור] עד צאת הכוכבים, ומיהו¹⁴ בערב שבת ודאי אין להמתין עד צאת הכוכבים, דאין לו להתענות בשבת. והא דאמ' ¹⁵: הלכה מתענה ומשלים, עד שקיעת החמה קא' אם ירצה¹⁶, ונר', שלא קבל והתענה שאין מועיל לו תעניתו. אבל ¹⁷ אם היה בדעתו להתענות מאתמול הוי תענית, והוי בכלל נדיב לב, והא דבענן קבלה בתפלת המנחה, לכתחלה הוא דבענן, וכן הורה ר"ת. ועוד הוסיף לומר, שאפילו לא עלה בלבו להתענות עד הלילה, שיכול להתענות למחר, כאלו קבל מאתמל, אך זה צריך ראיה. ורגיל ר"י כשרוצה להתענות באחד בשבת, מקבל תעניתו במנחה באלהי צדור.

אין יחיד מתענה בשבת וי"ט ור"ח וחנכה ופורים, ולא על צרתו, אלא על חלומו, כל המתענה בשבת קורעין לו גזר דינו שבעים שנה לטובה¹⁸, ופירש רב אלפס¹⁹: היינו בתענית חלום, יפה תענית לחלום כאש בנעורת²⁰, ואפילו בשבת. והצם בשבת או בחנכה ופורים²¹, יצום למחרתו או יום אחר, מפני בטול עונג שבת. בפרק קמא דראש השנה²² מסקי', דבשבתות וי"ט מותר להתענות לפנייהם ולאחריהם, אבל בחנכה ופורים אסור לפנייהם ולאחריהם, שדברי סופרים צריכים חזוק.

גמר וקבל לצום שלשה ימים רצופים, אין צריך כונה לכל יום ויום מבעודו. כל השרוי בצום לא ינהג עדונין ולא יקל ראשו, אלא אונן ועצב. כל ²³ תענית שלא שקעה חמה לא שמיה תענית. לזה ²⁴ אדם תעניתו ופורע. ומותר לטעום תבשיל, אם פולט ולא בולע, אפילו יותר מרביעית²⁵, שכח ואכל, משלים תעניתו.

התענה על צרה ועברה, משלים, כתב הר"ם מקוצי²⁶: התענה על חולה ומת, משלים, אם לא התנה ²⁷ עם קונו שאם ימות יפטר. הלך ממקום שמתענה ²⁸ למקום שאין מתענה, משלים, ממקום שאין מתענין למתענין, אינו אוכל, שכח ואכל אל יתראה בפניהם, ולא ינהג עדונין. בתענית גשמים, ירדו קודם חצות אכולין²⁹, ואומרים הלל הגדול, אחר חצות.

10. עיין תוספות, שם, הסוברים שצריך להתענות עד צאת הכוכבים.
11. תענית יב, א. 12. פסחים נד, ב. 13. מובא במרוכי, תענית, רמז תרלא.
14. השווה תוספות עבודה זרה, שם. 15. עירובין מא, ב.
16. השווה תוספות, שם, ד"ה והלכתא. 17. השווה תוספות עבודה זרה, שם.
18. ברכות לא, ב. ושם: של שבעים שנה ("לטובה" חסר). עיין דקדוקי סופרים, ברכות, עמ' 166, הערה א—ב.
19. שבת, פרק ראשון, רמז רפד. 20. תענית יב, ב. ושם: לנעורת.
21. הרמב"ם (הלכה יב) אינו מזכיר חנכה ופורים. ועיין הגהות מיימוניות, שם אות ט.
22. יט, א. 23. תענית יב, א. 24. שם יב, ב.
25. ברמב"ם (הלכה יד): ואפילו בכדי רביעית.
26. בסמ"ג שלפנינו לא מצאנו, והשווה רש"י, תענית י, ב, ד"ה על החולה ונתרפא.
27. אולי צ"ל: ואם לא נראה כמתנה. עיין רש"י, שם, ד"ה על הצרה ועברה.
28. צ"ל: שמתענין ... מתענין. 29. צ"ל: אוכלין.

הלכות תעניות

יְשִׁלִּימוּ³⁰. בתענית צרות, ב"ד וזקנים מפשפשיין בבית הכנסת מעשה אנשי העיר, מתפילת השחר עד חצות. ואחרי כן, רביע היום קורין בברכות וקללות שבתורה, שנאמר: אל תקוף בתוכחתו³¹, ואו' הפטרה מעניין הצרה. ורביע האחרון, מתפללים מנחה ומתחננים וזועקין.

תענית הצרות לא יתענו עוברות ומניקות וקטנים, וכולן מותר לאכול³², חוץ מתעניות המטר. ואוכל ושותה עד עמוד השחר, אם לא ישן.

מי שקבל להתענות בעשרת ימי תשובה, משאכל ליל תעניתו וישן שינה גמורה, משניער משנתו אסור לאכול. ויש שאוכלין כשנעורין להתפלל סליחות. וגר' בירושלמי³³: לא שנו אלא שלא התנה, אבל התנה מותר.

פרק שני¹

אלו הן הצרות שמתריעין ומתעניין הצבור: על הצר(ות) שונאי ישראל לישראל, שבאו [גוים] לגזור שמד על ישראל אף במצות קלה, או ליטול מס, או ליקח מהם ארץ². ואפילו על חרב שלום, כגון שערכו גוים מלחמה עם גוים ועברו במקום ישראל ולא מתלחמים עם ישראל. ועל הדבר, כמו עיר בת חמש מאות אנשים בחורים בלא נשים קטנים וזקנים ומתו שלשה בשלשה ימים זה אחר זה, או בת אלף ומתו שש, הרי זה דבר. אבל יצאו ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר.

דבר בארץ ישראל, שאר גליות מתעניין, דבר במדינה ושירות מצויות למדינה אחרת, אע"פ שרחוקות, מתענות.

ועל חיה רעה אם משולחת. כגון, ראתה שני בני אדם בשדה ולא ברחו, או בשדה הסמוכה לאגם אם רדפה אחריהם, או באגם וטרפה שניהם ואכלה אחד מהם. אבל אם אכלה שניהם אינה משולחת, דמפני הרעבון טרפה. אם בתים בנויים במדבר ובמקום שהם, הואיל והן גדודי חיה אינה משולחת, עד שתטול תינוק מן העריסה, שהדרים שם סכנו בעצמם³.

על הארבה וחסיל אפילו לא נראה מהם רק כנף אחד בכל ארץ ישראל. ועל גובאי⁴, ועל השדפון ועל הירקון, ואפילו לא התחיל אלא כמלא פי תנור, בתבואה. ועל מפולת בתים בריאים, שאין עומדים על שפת הנהר. ועל הרעש ורעם המפילות

30. הרמב"ם (הלכה טז) מוסיף: וכן אם היו מתעניין על צרה ועברה, או על גזירה ובטלה, אם קודם חצות לא יושלמו, ואם אחר חצות יושלמו.

31. משלי ג, יא. ושם: ואל.

32. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה ח): מותרין לאכול בלילה.

33. תענית פרק א, הלכה ד.

1. רמב"ם, הלכות תעניות, פרק ב.

2. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ד): על החרב כיצר.

3. הדברים משובשים וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם (הלכה ח): בתים הבנויים במדברות ובארצות הנשמות, הואיל והם מקום גדודי חיה, אם עלתה לגג וגטלה תינוק מעריסה הרי זו משולחת, ואם לא הגיעה למדה זו אינה משולחת, שאלו בני אדם הם שסיכנו בעצמם ובאו למקום החיות.

4. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה י): בכל שהוא.

בנין והורגים. ועל חולי שמתו בו אנשים הרבה בעיר אחת. וחבור⁵ לח אם פשט ברוב הצבור.

ועל המזונות, כגון סחורת חיי רוב אנשי העיר, כמו כלי פשתן בבבל ויין ושמן בארץ ישראל, ונתמעט המשא והמתן עד שיצטרך התגר למכור שוה עשרה⁶ ואחר כך ימצא לוקח, על כל אלה מתענין וצועקין ומתריעין אותה העיר, ולא בשבת, חוץ מן המזונות שצועקין ולא מתריעין בשבת. וכל ערי סביבותיה, אפילו בכל יום מתענות ולא מתריעות, אם לא תקעו להקבץ לעזור נגד שונאיהם. שלוח נחשים ורמש הארץ, וכל שכן יתושין, לא מתריעין ולא מתענין, אלא צועקין בלא תרועה. וכן החגב וחכוך יבש.

על מטר המשבר בתים בחוצה לארץ, אבל בארץ ישראל, שהבתים מאבן והיא ארץ הרים ורוב גשמים טוב, לא מתפללין, שזה להעביר רוב טובה. תבואה שצמחה ונמנע המטר והתחיל הצמח⁷ ליבש, או הגיע קרוב לפסח, שהוא זמן פירות אילן ולא בא מטר, מתענין עד שיבא, או עד שיאבד תקות הצמחים והאלן. הגיע חג הסוכות ולא ירדו גשמים כדי למלאות בורות ושיחין ומערות, מתענין עד שירדו. ואם אין מים לשתות, אפילו בימות החמה, פסקו הגשמים ארבעים יום בימות הגשמים — מכת בצורת, מתענין עד שירדו או עד שיעבר זמנן.

פרק שלישי¹

לא ירדו גשמים מתחלת ימות הגשמים עד שבעה עשר במרחשון, תלמידי חכמים בלבד מתענין שני וחמישי², בא כסליו ולא ירדו, מתענין הצבור שני וחמישי ושני, אבל לא אנשי משמר, מפני עסק עבודה. ואוכלין בלילה. ומתפללים בבית הכנסת וצועקים. עברו אלו ולא נענו, מתענין שני וחמישי ושני, ואוכלין כצום כפור מבעוד יום. ואנשי משמר מתענין מקצת היום. ובית אב העוסקין בעבודה באותו היום, אין מתענין כלל. וכל תענית שאוכלין מבעוד יום, אם אכל ופסק³, לא חוזר ואוכל, פ' אפילו יש שהות ביום. באיכה רבתי פוסק⁴, דבתעניות הפוסק מבעוד יום אף על פי שפסקו חוזר ואוכל מבעוד יום עד שיבא השמש, דר' יהודה בן בתיר⁵ אול לנציבין בערבא צומא רבא, אתא ריש כנישתא לזמוניה, אמר ליה: כבר אכלית ופסקי'. אמר ליה: אשגחי עלאי, דלא לימרו דהווא לא אשגחו עליה. אכל עמיה מכל עגיל חד פת, ומכל תבשיל חד פס, ומכל חבית חד כס.

כל⁶ אלו שאמרו אוכלין מבעוד יום אסרו מלאכה ביום, אבל הלילה מותר. שהיום הולך אחר הלילה, שנאמר: לך כנוס את כל היהודים וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו לילה ויום⁷. בתעניות⁸ אלה אסורין במלאכה ביום, ובלילה מותר, וברחיצת

5. ברמב"ם (הלכה יג): וכן חיכוך. 6. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יד): בששה.

1. רמב"ם, הלכות תעניות, פרקים ג—ד: סמ"ג, עשין דרבנן ג.

2. ברמב"ם (פרק ג, הלכה א): שני וחמישי ושני.

3. הרמב"ם (הלכה ג) מוסיף: וגמר שלא לאכול. עיין מגיד משנה.

4. ג, טו, בשנויים. 5. תוספתא, תענית א, ה. עיין שם.

6. אסתר ד, טז. ושם: היהודים הנמצאים בשושן... ואל תשתו שלשת ימים...

7. המשך דברי הרמב"ם.

הלכות תעניות

הגוף בחמין, אבל פניו ידיו ורגליו מותר, לפיכך נועלין המרחצאות, ובסיכה, ולהעביר הוזהמא מותר, ובתשמיש ובנעילת סנדל, אבל בדרך מותר לנעול הסנדל.

עברו ולא נענו מתענין שני וחמשי ושני, וחמשי ושני, וחמשי ושני, ובאלו בלבד עוברות ומניקות⁸, אבל באחרים אין עוברות ומניקות מתענין, אבל כדי חיהו אוכלין ולא יותר. ואנשי משמר מתענין, ובית אב לא משלימין⁹. וכל האסור באמצעיות, אסור באלה. יתירות אלו שמתריעין ומתפללין ברחוב העיר, וכל העם מתכסין בשקין, ומוציאין התיבה ברחוב, ונותנין אפר מקלה על התיבה ועל הספר תורה, כדי להרגיל בכל, ואחד נוטל אפר ונותן בראש נשיא ואב בית דין במקום הנחת תפלין, וכל אחד נותן כך בראשו. ואומר זקן חכם, או אדם של צורה, לפניו דברי כבושים: אחינו, לא שק ותענית גורמים, אלא תשובה ומעשים, שכן מצינו בנינוה¹⁰, שלא נאמר בהם וירא אלהים שקם ואת תענית[ם] אלא: את מעשיהם, ואומר בדברים אלה עד שיכנע לבם, ומעמידין אותו זקן, אם רגיל בתפלה ורגיל לקרות תורה ונביאים וכתובים, ומטפל ואין לו¹¹, יגיעה בשדה, ולא יהיה בכל קרוביו ובני ביתו בעל עבירות, ולא יצא עליו שם רע בילדותו, שפל ברוך, ומרוצה לעם, ויש לו נעימה וקול ערב. ואם אין זקן, מעמיד בחור שיש בו מדות אלה להתפלל שחרית ומנחה.

וכשמגיע עד גואל ישראל, אומר זכרונות ושופרות מעין הצרה, ואומר: אל יי בצרה לי¹², אשא עיני אל ההרים¹³, ממעמקים קראתיך יי¹⁴, תפלה לעני כי יעטוף¹⁵, ואומר: ראה נא בעניינו וריבה ריבנו ומהר לגאלינו, ואומר בסוף תחנוני: מי שענה אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה. ברוך אתה יי גואל ישראל.

ומתחיל להוסיף בשש ברכות אלה, ואומר בכל אחת פסוקים כמו שהוא רגיל, ובראשונה¹⁶: מי שענה לאבותינו¹⁷ על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה¹⁸. בשניה: מי שענה ליהושע¹⁹ בגלגל, הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה. ברוך אתה יי שומע תרועה, בשליש: מי שענה לשמואל במצפה, הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה. ברוך אתה יי שומע צעקה. בהביע: מי שענה לאלהיו בהר הכרמל, הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה. ברוך אתה יי שומע תפלה, בחמישי: מי שענה ליונה במעי הדגה, הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה. ברוך אתה יי העונה בעת צרה, בששית: מי שענה לדוד ושלמה בנו בירושלים, הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה. ברוך אתה יי המרחם על הארץ, וכל העם עונין, אמן, אחר כל ברכה, וגומ' רפאנו וכל תפלתו ותוקעין בחצוצרות ומתפללין, כסדר הזה עושין בכל מקום²⁰.

בירושלים, מתכנסין בהר הבית, כנגד שער מזרחי ומתפללין כך, וכשמגיע שליח

8. צריך להשלים: מתענות.
9. ברמב"ם (הלכה ו'): אנשי משמר מתענים ומשלימין ואנשי בית אב מתענים מקצת היום ולא משלימין.
10. יונה ג' י.
11. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (פרק ד' הלכה ד'): ויש לו.
12. תהלים קכ. ושם: בצרתה. 13. שם, קכא. 14. שם, קל. 15. שם, קב.
16. ברמב"ם (הל' ז-ח): ומתחיל להוסיף שש ברכות שהוא מוסיף זו אחר זו ומתחנן... כפי שהוא רגיל וחותרם בכל אחת מהן בחתימות אלו. בראשונה הוא חותר.
17. שם: את משה ואבותינו. 18. ברמב"ם (שם) נוסף: ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות.
19. שם (הלכה ט'): את יהושע (וכך בכל המקומות).
20. ברמב"ם (הלכה יד): ותוקעין בחצוצרות, וכסדר הזה עושין בכל מקום.

צבור לומר מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה, אומר: ברוך אתה יי אלהי אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. ברוך אתה יי גואל²¹. והצבור עונים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וחזן הכנסת אומר לכהנים: תקעו הכהנים²², תקעו. וחזן המתפלל ואומר: מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ואחר כך תוקעין הכהנים ומריעין ותוקעין. וכן בברכה שניה לזו שהיא ראשונה מן הששית [ש]מוסיפי' חותם: ברוך אתה יי אלקינו²³ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. ברוך אתה יי זוכר הנשכחות. ועונים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וחזן הכנסת אומר: הריעו בני אהרן הריעו. וחזן שליה ציבור ואומר: מי שענה משה ואבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם ביום הזה, ואחר כך מריעין ותוקעין ומריעין. וכן על כל ברכה וברכה באחת אומר תקעו, ובאחת אומר הריעו, עד שיגמור כל שבע ברכות. והתקיעות והתרועות שם בחצוצרות ושופר.

פרק רביעי¹

שבע תעניות אלו בכל מקום, אחר שמתפללין יוצאין לבית הקברות ובוכין ומתחננים שם, כלומר, הרי אתם חשובים כמתים אלו אם לא תשובו. ונועלין החנויות. ובשני מטין לעת ערב ופותחין, אבל בחמשי פותחין כל היום, מפני כבוד השבת. ואם יש לחנות שני פתחים, פותח אחד ונועל אחד. ואם יש אצטבא לפני החנות, פותח בדרכו בחמשי.

עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן וכן בבניין שמחה, כגון ציור וציור ובנטע שמחה, כגון מיני הדס ואהלים, ובשאלת שלום אם לא מחזירי' לעם הארץ בשפה רפה², ובארוסין ונשואין, ובתשמיש, אם לא קיים³ מצות פריה ורביה.

ותלמיד חכמים לבדם מתעניין שני וחמשי ושני עד שיצא ניסן של תקופה. אבל מותרין לאכל בלילה ובמלאכה, רחיצה וסיכה ותשמיש וסנדל, ומפסיקין לראש חדש וחנכה ופורים. יצא ניסן של תקופה, שהגיעה השמש למזל שור, אין מתעניין, שגשמים בעת ההיא סימן קללה.

וזה הדין והסדר שאמרנו בארץ ישראל, אבל מקום שעונת גשמים שלהם קודם שבעה עשר במרחשוון, או אחר זמן, כשיגיע זמנם ולא ירדו גשמים, יחידים מתענים שני וחמשי ושני, ושוהין שבעה ימים. ואם לא ירדו גשמים, בית דין גוזרין על הצבור ייג תעניות שבארנו. ואין גוזרין לעולם יותר על הצבור מפני המטר.

כל תעניות שגוזרין על הצבור בחוצה לארץ, אוכלין בלילה, שאין גוזרין כעין צום כפור אלא בארץ ישראל ובגלל המטר, ובאותן שלש אמצעיים ושבע אחרנים. ואם ירדו גשמים בעומק הארץ החריבה טפה, ובינונית טפחים, ובעבודה שלשה טפחים, מפסיקין מתעניות, ולא קודם.

21. צ"ל: גואל ישראל. 22. ברמב"ם (הלכה טו): אומר לתוקעים תקעו בני אהרן.

23. שם (הלכה טז): אלהים.

1. רמב"ם, הלכות תעניות, פרקים ג-ד.

2. ברמב"ם (פרק ג, הלכה ח): ותלמיד חכמים לא ישאלו שלום... ועם הארץ שנתן להם שלום מחזירין בשפה רפה וכבוד ראש.

3. צ"ל עלפי הרמב"ם (שם): אלא אם כן לא קיים.

הלכות תעניות

פרק חמישי¹

מפורש² בקבלה לצום מפני הצרות שאירעו, כדי לזכור מעשה אבותינו ומעשה³ הרעים כדי לשוב, שנאמר: כה אמר יי צום הרביעי⁴, זה י"ז בתמוז, שהוא רביעי לחדשים, שבו נשתברו הלוחות, ובטל התמיד בית ראשון⁵, ונבקעה ירושלים בחורבן בית שני, ושרף אפוסטומ' הרשע ספר תורה, והעמיד צלם בהיכל, וצום החמשי⁶, זהו ט' באב, שנגזר בו על ישראל במדבר שלא ליכנס בארץ, וחרב בו בית ראשון ושיני, ונלכדה ביתר שהיה בה מלך שדימו כל ישראל שהיה משיח ונהרג ורבות⁷ מישראל, ובו חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום⁸ ההיכל וסביביו, לקיים מה שנאמר: ציון שדה תחרש⁹. [ו]צום¹⁰ השביעי¹¹, זה שלשה בתשרי, שנהרג גדליה בן אחיקם והרבה מישראל. [ו]צום העשירי¹², זה עשרה בטבת. שסמך נבוכד נצר ידו על ירושלים והביאה במצור ובמצוק.

ונהגו כל ישראל להתענות ב"ג באדר¹³, וזכר לתעניות שהתענו בימי המן, שנאמר: דברי הצומות וזעקתם¹⁴. ולא כן פסקו התו'¹⁵, שהטעם משום זמן קהלה לכל הא'¹⁶, שאלו תעניות המן היו ב"ו בניסן, שנאמר: ויעבר מרדכי¹⁷, פ"ק דמגלה¹⁸. חל בשבת מקדימין הצום בחמשי¹⁹, אבל חלו אחרים בשבת דוחין עד לאחר השבת. ופסק העמרמי²⁰, שאם חל י"ג באחד בשבת, מקדים ביום ה', והורה לאשה שרצתה ללכת ביום ה' בדרך ושאלה אם יכולה לצום ביום ו', וענה: לא, דכתיב לא תתגדדו²¹, לא תעשו אגודות אגודות²². והמחמיר לצום יום ה' ויום ו' — בחשך הולך, כי אפילו התענית של ה' עצמו אינו אלא מנהג.

חל י"ג בערב שבת מתענין בערב שבת. ירושלמי דבכל מערבין²³ בשם רב הונא: אפילו יחיד מתענה תענית הרשות בערב שבת ומשלים. ואין מריעין ולא מתפללין נעילה בכל אלו הצומות. וקורין בשחרית ומנחה ויחל²⁴. ומצאתי בתשובה אחת, שאם חל צום בערב שבת, שאין קורין במנחה בספר תורה,

1. רמב"ם הלכות תעניות, פרק ה'; סמ"ג, עשין דרבנן ג.
2. בגליון נוסף: משנה פרק בתרא ותענית (פרק ד, משנה ו).
3. צ"ל: ומעשינו. 4. זכריה ח, יט.
5. בגליון נוסף: כדמיסק רבא פרק בתרא ותענית (כתו, ב). ותוספת זו מקומה לאחר, ונבקעה ירושלים בחורבן בית שני.
6. צ"ל: ונהרגו רבבות. 7. כן בסמ"ג. ברמב"ם (הלכה ג) חסר "ממלכי אדום".
8. מיכה ג, יב.
9. בגליון נוסף: פרק קמא דראש השנה (יח, ב) כר' שמעון בן יוחי. והדברים צ"ע, כי דעת הכל מסכמת שצום גדליה הוא צום השביעי, ובצום העשירי בלבד חולק ר' שמעון וסובר שהוא ה בסבת.
10. ברמב"ם (הלכה ה) שלפנינו: ונהגו כל ישראל בזמנים אלו להתענות. ובי"ג באדר. עיין מעשה רקח, שם.
11. אסתר ט, לא. 12. השווה רא"ש, מגילה, פרק א, ס"א.
13. צ"ל: הוא. 14. אסתר ד, יז. 15. טו, א.
16. בגליון נוסף: דאמר קרא: לא יעבר (אסתר ט, כז. ושם: ולא). ברמב"ם (הלכה ה) ליתא.
17. מחזור ויטרי, עמ' 210. 18. דברים יד, א. 19. יבמות יג, ב.
20. צ"ל: פרק ב ותענית (הלכה יד). ועיין בבלי עירובין מא, ב.
21. שמות לב, יא. — בגליון נוסף: במסכת סופרים (יו, ז). עיין מחזור ויטרי, עמ' 233.

וראיה מפרק בתרא דתענית²², דאמר גבי מעמדות: במנחה ערב שבת לא היו קורין, בעבור כבוד שבת.

ובכל תעניות אלו אוכלין ושותין בלילה, חוץ מט' באב.

בה"ג²⁸: אלו ימים מתענין מן התורה, וכל מי שמתענה לא יאכל עד הערב. באחד בניסן מתו בני אהרן. בעשרה בו מתה מרים ונסתלק הבאר, כ"ט²⁴ בו מת יהושע בן נון. ב' ²⁵ באייר מת עלי הכהן ושני בניו וגשבה ארון הברית, בעשרי' ושמנה בו מת שמואל הרמתי. בכ"ג בסיון בטלו בכורים לעלות לירושלים בימי ירבעם בן נבט. בכ"ה בו נהרג רבן שמעון בן גמליאל ור' ישמעאל בן אלישע ור' חנינא סגן הכהנים. בכ"ז בו נשרף ר' חנינא בן תרדיון וספר תורה עמו. ב"ז בתמוז נשתברו הלוחות²⁶. אחד באב מת אהרן. ט' בו נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ²⁷. ב"ח²⁸ בו כבה נר מערבי בימי אחז. ב' באולול מתו מרגלים. בג' בתשרי נהרג גדליה. ה' ²⁹ בו מתו עשרים אנשים מירושלים³⁰, ור' עקיבא בן יוסף נחבש בבית האסורין ומת. ז' בו נגזר על אבותינו שימותו ברעב בחרב ובדבר. ב' בו משום מעשה העגל. ז' ³¹ במרחשון עורו עיני צדקיהו ושחטו בניו לעיניו. ח' בכסליו שרף יהויקים המגלה אשר כתב ברוך בן נרי(י). ה. ח' בטבת נכתבה תורה יונית בימי תלמי המלך ובא חשך לעולם ג' ימים. ט' בו לא כתבו רבותינו על מה הוא³². י' בו סמך מלך בבל ידו על ירושלים. ה' בשבט מתו הצדיקים שהיו בימי יהושע בן נון, כ"ג³³ בו נתקבצו כל ישראל על שבט בנימן על פילגש בגבעה מול פסל מיכה. ז' באדר מת משה. ט' בו נתלקו בית שמאי ובית הלל.

כל אלו התעניות אין נוהגין עתה, דהלכת' שבטלה מגלת תענית³⁴. אבל מנהג להתענות שני וחמשי ושני אחר סכות ופסח, משום דאמרינן סקבא דשתא ריגלא³⁵. גם מנהג לבכורות להתענות ערב פסח³⁶, ואיתא בירושלמי³⁷: רבי לא אכיל ממעלי פסחא. מה טעם, בוכרא הוה.

ר' ששת³⁸ כי הוה יתיב בתעניתא בתר דמצלי אמר: רבון העולמים, גלוי וידוע

22. כו. א. ושם: ערב שבת במנחה לא היו נכנסין מפני כבוד השבת.

23. = בהלכות גדולות. הלכות תשעה באב ותענית (מהדורת ווארשא, עמ' 78—79; מהדורת ברלין, עמ' 193—194). ומקור הדברים: מגילת תענית, פרק אחרון. והשוה מחזור ויטרי, עמ' 230; טור אורח חיים, סי' תקפ.

24. בהלכות גדולות שלפנינו: בעשרים וששה. 25. לפנינו: בעשרה.

26. בהלכות גדולות נוסף: ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל.

27. שם נוסף: וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר.

28. כן במהדורת ברלין. במהדורת ווארשא: בשבעה עשר.

29. כן במהדורת ברלין. במהדורת ווארשא: בעשרה.

30. לפנינו: מישראל. 31. לפנינו: בששה.

32. בהלכות גדולות נוסף: ובו ביום מת עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה.

33. לפנינו: בשלשה בו נתקבצו כל ישראל אל שבט בנימן על פלגש בגבעה ועל צלם מיכה.

34. עיין ראש השנה יח, ב—יט, ב. וצ"ע.

35. קדושין פא. א. והשוה תוספות, שם, ד"ה סקבא.

36. השוה מרדכי פסחים, פרק ערבי פסחים.

37. פסחים פרק י, הלכה א. וצ"ל: במעלי. 33. ברכות יז, א.

הלכות תעניות

שבזמן שבית המקדש קיים אדם חוטא ומתכפר ואין מקריב לא חלבו אלא קרבן³⁹. ועכשיו ישבתי בתענית, יהי רצון לפניך, שיחשב מיעוט חלבי ודמי שנתמעט כקרבן קרב על גבי המזבח ותרצני.

צבור⁴⁰ שמתענין ושליח צבור לא נתענה, מורידין לפניהם מי שנתענה שיאמר עננו באמת. והקהל⁴¹ לא יאמרו עננו שחרית, פן יאחזום בולמוס, אבל החזן אומר שאי אפשר שבכל הקהל לא יתענה אדם אחד. ומנהג באשכנז לומר סליחות ביום תענית וי"ג מדות כשמגיע החזן לסלת, אבל יחיד אין רשאי לומר כלל [ו]להזכיר י"ג מדות⁴².

אדם⁴³ המתענה ומתודה ולא שב כטובל ושרץ בידו, שב, כזורקו. מסקינן פ"ק דתענית⁴⁴, דיושב בתענית ולא מצי מצער נפשית, דחטא, וכי מצי — קדוש. ואין תלמיד חכם רשאי לצום, שמבטל תלמודו, אם לא בצרת ציבורו. גדול⁴⁵ התענית מן הצדקה, שזה בגופו וזה בממונו. ר' יוסי אומר⁴⁶: אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית, שמא יפול על הצבור ויצטרך לפרנסו.

משנכנס אב⁴⁷ ממעטין בשמחה, ושבת שחל ט' באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס⁴⁸ וללבוש אפילו פשתן מגוהץ⁴⁹, עד התענית⁵⁰, ואפילו לכבס⁵¹ ולהניח לאחר התענית אסור. ונהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו ושלא ליכנס במרחץ עד התענית. ויש מקומות שנהגו לבטל שחיטה מראש חדש עד התענית. נמצא בתלמוד ירושלמי⁵², דנהגו דלא שתו חמרא מי"ז בתמוז עד אחר ט' באב, מנהגא הוא. ורוב הגאונים⁵³ נהגו שלא לאכול בשר מיום ר"ח עד ט' באב, ואוכלים⁵⁴ פת ומלח במים, ויש שמקדימים מי"ז בתמוז לעשות כן.

ט' באב לילו כיומו לכל דבר ואין אוכלין אלא מבעוד יום, ובין השמשות שלו אסור כיום כפור. ואם אכל אחר חצות סעודה מפסקת לא יאכל בשר ולא ישתה יין, אם לא יין מגתו⁵⁵ שלשה ימים ולא יתר. ולא יאכל שני תבשילין. אבל קודם חצות, או אחר חצות⁵⁶ שחל בשבת⁵⁷, ואפילו ט' באב עצמו, אין מחסר כלום.

39. שם: אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמיו ומתכפר לו.

40. השווה סדר רב עמרם השלם, חלק ב, דף עט, א—ב; מחזור ויטרי, עמ' 232.

41. סמ"ג, שם. והשווה רש"י שבת כז, א, ד"ה ערבית; תוספות שם, ד"ה תעניות.

42. תענית טז, א. והשווה רמב"ם, הלכות תשובה ב, ג. 43. יא, ב.

44. ברכות לב, ב. 45. תוספתא, תענית ב, יא. והשווה תענית כב, ב.

46. בגליון נוסף: משנה פ' בתרא דתענית (כו, ב).

47. בגליון נוסף: ובחמשי מותר מפני כבוד השבת.

48. בגליון נוסף: כר' יוחנן (תענית כט, ב).

49. בגליון נוסף: כרב פ' בתרא ותרבא (תענית, שם).

50. בגליון נוסף: כרב ששת פ' בתרא דתענית וכבריתא (שם).

51. עיין ירושלמי פסחים, פרק ד, הלכה א. והשווה מחזור ויטרי, עמ' 225.

52. בויטרי שם: ורוב הגאונים שבלותיר.

53. צ"ל עליפי מחזור ויטרי: ואוכלים ערב תשעה באב.

54. בגליון נוסף: כרב חיינא אליבא דשמואל (תענית ל, א).

55. בגליון נוסף: בסעודה שאין מפסקת אוכל. כתרי לישני דרב יהודה ולקולא (תענית, שם).

56. צ"ל: וערב תשעה באב שחל בשבת.

זה מדה כל העם שאין יכולין לסבול יותר מדאי, אבל חסידים⁵⁷ יושבים בין תנור וכירים ואוכלים פת חרבה במלח, ושותה קיתון מים בדאגה ובבכי, כמי שמתו מוטל לפניו. ומימי הר"ם⁵⁸ לא אכל ערב ט' באב, אם לא בשבת, שום תבשיל ואפילו של עדשים.

אמרו⁵⁹ עליו על הגאון ר' יצחק הלוי⁶⁰, שהיה אוכל ערב ט' באב ביצה בלבד. אין אומרים תחינות בט' באב. וסמך: סתם תפילתי⁶¹. ואוכלים על גבי קרקע סעודת מפסקת. ושורה מפה במים ומגבה, ולמחר מקנח ידיו פניו ורגליו. לערב קורא השליח צבור איכה בלבד, וכשמגיע לסוף פסוק על הר ציון⁶² חוזר לראש⁶³ זכור יי מה היה לנו⁶⁴, ומוסיף אוי בתחלה המקרא ובסופו: והצבור עונין מקרא של זכור יי שלם. וכשיגיע לאתה יי לעולם תשב⁶⁵ אומר שליח צבור לבדו ואינו אומר אוי. ושוב אומ' קינות. ויתחיל אתה קדוש, אבל לא ובא לציון, דאין גאלה בלילה. ולא ימשו מפיך נמי אין שיך [בט"ב], שהרי בטלים הם. אבל באבל שיך למימ', שאם האבל אסור המנחמים מותרים. והולכים ואין נותנים שלום זה לזה. למחר לא ילך אדם לטייל, שהרי תורה בטיילה בעבור שמחה, ואיך יטייל לשמחה. ויש שפורשין לאכול בשר במוצאי ט' באב ולשתות יין, משום אנינות הלב ותוקפו של צום. ואמר רבן יוחנן בן זכאי⁶⁶: אי הואי התם קבענא לעשירי, שלעת ערב של ט' הצינו בו האור ושרף לילה של עשירי ויומו. אמרו לו: אתחולי בפורענות עיקר.

ט'⁶⁷ באב שחל להיות בשבת או באחד בשבת אינו מבדיל למוצאי שבת. שהרי אינו יכול לשתות. וצריך להבדיל בליל כניסת יום ב'. ואינו מברך על האור. וכן ראינו רבותינו עושים כן, אבל במוצאי שבת מברך. איתא בתוספתא⁶⁸: מתקנין מט' באב למוצאו, עבר תשעה באב מותר בכולן.

בספר הר"ם מקוצי⁶⁹: מסקינן⁷⁰, שמותר לאכול בשר מליח אחר שני ימים ולילה אחד זמן⁷¹ אכילת שלמים. בערב ט' באב. וריב"א⁷² היה אוסר תפוחים מבושלים בסעודה המפסקת עם תבשיל אחר, כדאמ' בירושלמי דנדר"י⁷³, דיוצאין בהן משום עירובי תבשילין, הלכך אם יש שם תבשיל אחר אסור. נהגו רבותינו לאסור כל אותו שבוע⁷⁴ לספר ולכבס, אע"פ שנדחה אחר השבת.

עוברות ומניקות⁷⁵ מתענות ומשלימות. ואסור ברחיצה בין בחמין בין בצונן, אפילו

57. בגליון נוסף: ר' יהודה ברי' אלעאי (תענית, שם).

58. בגליון נוסף: המיימוני (שם הלכה ט). ושם: דמימינו לא אכלנו.

59. מחזור ויטרי, עמ' 225—227. 60. שם: הגאון ר' יצחק ברי' יהודה. עיין שם הערה ת.

61. איכה ג, ה. 62. שם ה"י.

63. לפי מחזור ויטרי (וכן גם בהגהות מיימוניות, סוף הלכות תענית) מסיים הקורא עד סוף הפרק וחוזר עליו והציבור עונין אחריו אחר כל פסוק ופסוק [זכור ה' מה היה לנו] אוי, הביטה וראה את דחיפתנו אוי מה היה לנו. ומאתה ה' לעולם תשב אומרים הש"ץ והציבור יחדיו ואין מוסיפין אוי.

64. שם שם, א. 65. שם שם, יט.

66. בגליון נוסף: פרק בתרא דתענית (כט א). 67. מחזור ויטרי, עמ' 228.

68. תענית ג, יא. 69. סמ"ג, שם. 70. תענית ג, א.

71. צ"ל על-פי הסמ"ג: שעבר זמן. 72. = ורבי יצחק ברי' אברהם.

73. פרק ה, הלכה א. 74. בגליון נוסף: של ט' באב.

75. בגליון נוסף: פ"ב דתענית. וצ"ל: פ"ד דפסחים (נד, ב).

להושיט אצבעו במים. ואסור בסיכת תענוג ובנעילת סנדל ובתשמיש המטה כיום הכפורים. ומקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אין עושין. אבל תלמידי חכמים בכל מקום בטלים. וכל העושה מלאכה אין רואה סימן ברכה לעולם⁷⁶. אין שואלין שלום, אם לא לעם הארץ בכובד ראש ובשפה רפה. ואסור לקרות ולשנות, אפילו⁷⁷ תינוקות של בית רבן אלא באיוב וקנינות ודברים רעים שבירמיה, ולא בתלמוד ואגדות. וקורא⁷⁸ ושונה במקום שאינו רגיל. ונהגו מקצת חכמים שלא להניח תפלין של ראש, אבל לר"ח התיר⁷⁹, דהוי אבילות ישנה.

משחרב בית המקדש תקנו חכמים, שאין בוגין לעולם בניין מצוייר ומסנן⁸⁰ ייד, ולא סד ביתו, אם לא משייר אמה על אמה⁸¹ כנגד הפתח בלא סיד. לקח חצר⁸² מצויירת אין מחייבין אותו לקלף הכתלים. עשה סעודה מניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות [הראויות שם] ואפילו כסא דהרסנא⁸³. משיירת אשה מין אחד מתכשיטיה. גותן חתן אפר מקלה במקום תפלין בראש⁸⁴.

וכן גזרו חכמים שלא לנגן בכל כלי שיר, וכל משמיצי קול שיר. ואפילו שירה בפ"ה על היק, שנאמר⁸⁵: בשיר לא ישתו יין⁸⁶. וכבר נהגו כל ישראל לומר תושבחות או שיר הודאות על היין, לשמח חתן וכלה, שהוא שיר של מצות, מותר. וגזרו⁸⁷ שלא יניח חתן בראשו שום כליל ועטרות כסף וזהב, של כסף וזהב, אבל של גדיל מותרין לכלה⁸⁸.

פ"ק דגטין או⁸⁹: כלילא שא' במשנה דאסור, היינו מדרבנן. ורש"י פירש⁹⁰, דהיינו עטרה ממש. ורבי' יצחק⁹¹ פירש, דזהו טלמא. וטלמ"א שלנו מותר, כדא' בברכות⁹²: ר' אמי ור' אסי קטרי ליה גננא לר' אלעזר. וכל דברים אלה כדי לזכור ירושלים, שנאמר: אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. תדבק לשוני להכי אם לא אזכרכי⁹³.

מי שראה ערי יהודה בחורבנן⁹⁴ אומר: ערי קדשך היו מדבר⁹⁵. וקורע ביד ומעומד כל כסות שעליו עד שיגלה לבו. ואינו מאחה לעולם, אבל רשאי לשולל, למולל.

76. בגליון נוסף: כר' עקיבא (תענית ל' ב).
77. בגליון נוסף: כר' יהודה בפרק בתרא (שם ל' א). עיין שם.
78. אולי צ"ל: ואינו קורא. עיין תענית, שם, וסמ"ג, שם.
79. אולי צ"ל: לרב האי מותר. עיין שבלי הלקט השלם, סי' רע.
80. בגליון נוסף: פרק חזקת הבתים (בבא בתרא ס' ב) כרב יוסף ורב חסדא.
81. בגליון נוסף: פ' חזקת הבתים (שם).
82. בגליון נוסף: כרב פפא פרק חזקת הבתים (שם).
83. בגליון נוסף: כאביי בבא בתרא (שם).⁸⁴ ישעיה כד, ט.
85. בגליון נוסף: פרק עגלה ערופה (סוטה מח, א).
86. בגליון נוסף: פרק קמא דגיטין (ז, א).
87. הדברים משובשים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (הלכה טו): ... גזרו על עטרות חתנים... ושלא יניח החתן בראשו שום כליל... וכן גזרו על עטרות כלות אם היה של כסף וזהב, אבל של גדיל מותר.
88. שם. ⁸⁹ שם ד"ה כלילא. ומובא בסמ"ג, שם.
90. בסמ"ג: רבינו יעקב. ועיין תוספות, שם, ד"ה עטרות.
91. טו, א. ⁹² תהלים קלז, ה—ו.
93. בגליון נוסף: פ' הלוקין. עיין מכות כד, ב. ונראה שצ"ל: פ' אלו מגלחין (מועד קטן כו, א).
94. ישעיה סד, ט.

ללוקטן ולתופרן כמין סולמות. ראה ירושלים בחורבנה, אומר⁹⁵: בית קדשנו ותפארתנו היה לשרפת אש⁹⁶. וקורע. ומהיכן חייב לקרוע, מן הצופים, וכשיגיע למקדש קורע קרע אחר. ואם פגע במקדש תחלה כשיבא מדרך המדבר קורע על המקדש ומוסיף על ירושלים. היה הולך ובא תוך שלשים יום אינו קורע, אחר שלשים חוזר וקורע. כל הצומות⁹⁷ האלו עתידים ליבטל ולהיות ימים טובים וימי ששון ושמחה לישראל, שנאמר: כה אמר יי' צבאות צום הרביעי וצום החמשי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים⁹⁸. כל המתאבל⁹⁹ על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה, שנאמר: שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה¹⁰⁰.

הלכות אבל

פרק ראשון¹

מצות עשה להתאבל על אביו ואמו ובנו ובתו, אחיו ואחותו מאביו מן התורה. ועל אשתו נשואה, והיא עליו. ועל אחיו ועל אחותו מאמו מדרבנן. ביום ראשון, יום הקבורה והמיתה, מן התורה, שנאמר: ואכלתי חטאת היום הייטב² וכו', שלא להכנס במרחץ ולכבס בגדיו ולסוך, שנאמר: התאבלי נא ולבשי בגדי אבל ואל תסוכי שמן³. וכיון שהרחיצה קודם, שנאמר: ורחצת וסבת⁴, היא בכלל סיכה, ואסור לסוך ולרחוץ בחמין מקצת גופו, אלא סך להעביר הזוהמא מקצת גופו. אלא סך להעביר⁵ ורוחץ בצונן פניו ידיו ורגליו אבל לא גופו. ואסור ללבש כלים לבנים חדשים ומגוהצים. ובתשמיש המטה, שנאמר: וינחם דוד את בת שבע ויבא אליה וישכב עמה⁶, מכלל שקודם היה אסור. ולא ישא אשה, ומותר להתיחד עם [אשתו]⁷. ולא תנשא כמו כן אבילה. ולא יעול סנדל, אם לא בא בדרך, וכשיכנס בעיר חולק, שנאמר ביחזקאל⁸: ונעלך שים ברגלך, מכלל שכל העם אסורין. ולא יעשה מלאכה, ולישא וליתן בסחורה וללכת ממדינה למדינה בסחורה, שנאמר: והפכתי חגיכם לאבל⁹, מה חג אסור במלאכה אף אבל. ואסור בשאילת שלום וללמוד

95. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה טו): ציון מדבר היתה וגו' (ישעיה, שם). בית המקדש בחורבנו, אומר.

96. שם שם, י. ושם: ותפארתנו אשר הללך אבתינו...

97. בגליון נוסף: במגילת תענית (סוף פרק אחרון). עיין שם.

98. זכריה ח, יט.

99. בגליון נוסף: פרק בתרא דתענית (ל, ב). ושם: ורואה בשמחתה. 100. ישעיה סו, י.

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרקים א—ב, ד—ה; סמ"ג, עשין דרבנן ב.

2. ויקרא י, יט. 3. שמואל-ב יד, ב. 4. רות ג, ב.

5. הרברים משובשים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (פרק ה, הלכה ד): אסור לסוך מקצת גופו ככל גופו, ואם להעביר את הזוהמא מותר. וכן אסור ברחיצת מקצת גופו בחמין.

6. שמואל-ב יב, כד. ושם: בת שבע אשתו. 7. השלמנו על-פי הרמב"ם (שם הלכה ה).

8. כה, יז. ושם: ונעליך תשים ברגליך. 9. עמוס ח, י.

הלכות אבל

תורה נביאים וכתובים ותלמוד ומשנה, שנאמר ביחזקאל¹⁰: האנק דום — ור"י¹¹ מתיר ללמוד איוב ודברים רעים¹² ולא דבר אחר — אם לא צריכין לו רבים, ולא על ידי תורגמן, כי אם לומר לזה שבצדו והוא אומר לתורגמן ותורגמן משמיע לרבים. ויושב על הארץ, שנאמר גבי דוד: וישב ארצה¹³. וסופה מטתו עם כל מטות הבית, ואפילו בעשרה עיירות כל מטות בתיו כופה. וצריך לישן על הכפוייה. מטה המיוחדת לכלים או למעות, מתיר קברניטיה ונופלת, ואין צריך לכפותה¹⁴. מטה שנקליטיה יוצאין ממנה ואי אפשר להופכה, זוקפת ודיו.

ולא יפרע ראשו ויעטה מקצת סודר ראשו על פניו¹⁵, שנאמר ליחזקאל: ולא יעטה על שפם¹⁶, מכלל ששאר חייבין.

כתב הר"ם מקוצי¹⁷: ועתה לא נהגו בכפיית המטה, מדאמ' בירושלמי¹⁸ המתארח בפונדוק פטור מכפיית המטה, דלא אמרינן¹⁹ חרש הוא. פי' מכשפות עושה. וחיישינן עתה שיאמרו העבדים והשפחות שבינינו, שאנו מכשפים. וגם לא נהגו בעטיפת הראש, משום שהגויים ישחקו עלינו.

ולא יגלח ראשו וקנו וכל שער שיש בו. ליטול צפורניו בכלי [אסור], אבל בשניו או בצפורנו מותר, שנאמר באהרן: ראשיכם אל תפרעו²⁰, מכלל ששאר אברים מגדלים פרע. בירושלמי²¹: היה מגלח ושמע שמת אביו, משלים תגלחת ראשו. כל אלה ביום ראשון מן התורה ובששה הימים מדרבנן. אע"פ שנאמר: ויעש אבל לאביו שבעת (שבעת) ימים²², נתנה תורה ונתחדשה הלכה.

ביום ראשון אוכל סעודה ראשונה משל אחרים, שנאמר ביחזקאל²³: ולחם אנשים לא תאכל, הא שאר אברים אוכלים. ובירושלמי דמ"ק²⁴, דבבית אבל פריס מנחם גדול דבהון, שנאמר: פרשה ציון בידיה אין מנחם לה²⁵, משמע שאם היה לה מנחם מנחם פורס. ובשבת פריס כי אורחיה. ובמ' שמחות איתא²⁶: מברין על האיש ואין מברין על האשה, ר' יהודה אומר: אם יש לה בנים קטנים מברין אותה עמהן.

לא יניח תפלין²⁷, שנאמר: פארך חבוש²⁸, מכלל ששאר אסורין. והר"ם מקוצי²⁹ כד, יז.

11. בסמ"ג: רבינו יצחק, והשווה תוספות, מועד קטן כא, א ד"ה ואסור: בתשובת רבינו יצחק זקני כתב, כי רבנו יעקב היה אסור... ובימי זקנותו חזר והתיר.

12. שם: ודברים רעים שבידמיה. 13. שמואל"ב יג, לא. ושם: וישכב ארצה.

14. ברמב"ם (ה, יח): המטה המיוחדת לכלים או למעות אינו צריך לכפותה. דרגש אינו צריך לכפותו, אלא מתיר את קרביטיו והוא נופל מאליו.

15. ברמב"ם (הלכה יט): על פיו. בסמ"ג כנוסח מחברנו.

16. יחזקאל כה, יז. ושם: ולא תעטה. 17. סמ"ג, שם. 18. מועד קטן ג, ה.

19. בירושלמי: דילא יהון אמרין. בסמ"ג: דלמא אמרי.

20. ויקרא י, ו. ומוסב על איסור גילות. 21. שבת פרק א, הלכה ב.

22. בראשית ג, י. ושם: ויעש לאביו אבל. 23. כד, יז.

24. בסמ"ג: בירושלמי דמועד קטן ובירושלמי דפרק מי שמתו, והדברים אינם לפנינו. עיין ילקוט שמעוני, משלי רמז תחקמו; הלכות גדולות, הלכות ברכות (מהדורת ווארשא, עמ' 16). מובא לעיל, הלכות סעודה, עמ' קע.

25. איכה א, יז. 26. פרק יא.

27. דעת הרמב"ם (פרק ד, הלכה ט), שביום הראשון בלבד אינו מניחם.

28. סמ"ג, ושם: הלכה כר' יהושע שאומר שם אבל שני ימים הראשונים אסור להניח תפלין משני, ואילך שני בכלל מותר להניח תפלין. ואם באו פנים חדשות חולץ ולרבא אינו חולץ.

ועיין מועד קטן כא, א.

כתב, כי הלכה כר' יהושע, דאמר אסור בתפלין שני ימים ראשונים, ואם באו פנים חדשות ביום ג' חולץ כעולא, ותניא כוותיה, ולרבא אינו חולץ. ופוסק רב אלפס²⁹ כרבא. וכן הלכה.

ולא ישב על מפץ או קרקע, אלא על מטה כפויה, ובשאר הימים מותר באלה. כל שלשה ימים ראשונים אפילו המתפרנס מן הצדקה אסור לעשות מלאכה, ובשאר הימים אם עני, עושה בצינעה בתוך ביתו, והאשה טוה בפלך בביתה. הוא בחנות אחד אחד. הוא אחיו או שותפו³⁰ נועלין כל שבעה החנות.

אפילו המותר לעשות בחול המועד אסור באבל, אבל אחרים עושין לו, להפוך זיתו ולגוף כדיו ופשתנו לעלות מן המשרה וצמרו מן היורה, שוכר אחרים, שלא יאבדו, לתקנם. ומרביצין שדהו משתגיע עונת המים. ואריסיו וחכריו וקבלניו³¹, אבל חמרי וגמליו בבהמותיו, וספניו בספינותיו לא יעשו, ואם מוחכרין או מושכרין מקודם לזמן קצוב יעשו.

שכיר יום אפילו בעיר אחרת לא יעשה. מלאכת אחרים בידו לא יעשה, בין בקבלנות בין שלא בקבלנות. מלאכתו ביד אחרים לא יעשו רק בביתם³². לא יתבע אדם לדין כל ח'³³, ואם דבר אבד עושה שליח. כך הורו הגאונים.

כל שלשה ימים לא יחזיר שלום ומודיע לשואל שאבל הוא, מג' ועד ח'³⁴ מחזיר ולא ישאל, מ' ועד ל' שואל. ועל אביו ועל אמו אין שואלין בשלומו כל י"ב חדש. וכיון שאסור לשאול שלום קל וחומר לשחוק וליכנס בבית שמחה בבית המשתאות. ולא יאחו תנוק בידו, שלא יביאנו לידי שחוק. ולא ירבה דברים, שנאמר: דום³⁵.

פרק שני¹

השבת עלה לימי אבלות, ולא יתאבל בה מדברים שבגלוי. ופעם אחת היה ר"י² אבל ולא רצה החזן לקרותו לס"ת וקפץ וקרא, להודיע כי דברים גלויים אסור. וזוקף המטה. ואם יש לו בגד יחליף, אין לו יחזיר קרעו לאחוריו, ואפילו על אביו. והשיב ר"י בתשובה³, שאין צריך אם יש לו מנעלים ברגליו, שמוכיחים שאינו אבל אביו ואמו. ודבר צינעה כתשמיש ורחיצה בחמין ועטיפת הראש נוהג.

ובה"ג⁴ איתא: באת לו שמועה בשבת קורע באחד בשבת, ומברכין ברכת אבלים בשבת, דהוי דבר שבצינעה. וליתא, דכיון דמברכין בשלשה או בעשרה הוי בפרהסיא.

29. מועד קטן, פרק אלו מגלחין, רמז א' רז.

30. הוברים משובשים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (פרק ה' הלכה ט): שני אחים או שני שותפים שהיו בחנות אחת ואירע אבל לאחד מהן.

31. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יא): הרי אלו יעשו כדרכן.

32. ברמב"ם (הלכה יג): בביתו לא יעשו בבית אחר עושין.

33. שם (הלכה יד): כל שבעה. 34. שם (הלכה כ): שבעה. 35. יחזקאל כז, יז.

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרקים ו—ז, י; סמ"ג, עשין דרבנן ב.

2. השוה רא"ש, מועד קטן, פרק אלו מגלחין, סי' כה בשם רבינו תם.

3. מובא בסמ"ג. 4. "אביו ואמו" חסר שם.

5. = בהלכות גדולות. הלכות אבל, מהדורת ווארשא, עמ' 83. מובא בסמ"ג.

הלכות אבל

ואין נוהג אלא דבר שבצנעה כר' יוחנן⁶, אף על גב דהלכה כדברי המיקל באל⁷, זה בתנאים אבל במוראי⁸ לא. והלכה שבת עולה ואינה מפסקת, דכתיב: עונג⁹, רגלים שקבר בתוכם מפסיקין ואין עולין בת¹⁰.

מן המנחה ולמעלה בערב שבת זוקף המטות, ולא ישב עד חשיכה, וחוזר לכפותם במוצאי שבת אפילו לא נשתייר רק יום אחד.

רגלים עם ראש השנה ויום הכפורים אפילו דבר צינעה אין נוהג. כשכתב: ובכתה אביה ואמה ירח ימים¹¹, מכלל שאבל מצטער שלשים יום. וזה האבילות נוהג: לא יספר ולא יגלה כל שער שעליו, ולקוף צפורניו בכלי, נמי אסור. וכתב הר"ם מקוצי¹², כי שטת הלכה משמע כה"ג¹³ דמותר לאחר שבעה אפילו בכלי. אבל אשה מותרת לגלה אחר שבעה. ועל אביו ועל אמו לא יגלה עד שיגערו בו חבריו. ואיש ואשה לא ילבשו בגדים לבנים חדשים ומגוחצים. היו צבועים ולא מגוחצים¹⁴, או לבנים ומגוחצים ולא חדשים, מותרים. וכלי פשתן אין בהן משום גיהוץ. ומ"מ טוב להחמיר¹⁵, ואף על גב דאמ' גיהוץ שלנו ככבוס שלהם¹⁶, מכל מקום רב¹⁷ היה מחמיר, והמונע לא הפסיד, כי ר"י¹⁸ התיר בכלי פשתן להחליף וללבוש. ולאחר שלשים מותר בגיהוץ אפילו על אביו ואמו.

ולישא אשה אסור, לארסה מותר אפילו ביום המיתה. ולא יעשה סעודת אירוסין. וכתב הר"ם¹⁹, דמשמע פרק החולץ²⁰, דאף לארסה אסור, גבי שאני אבילות חדשה שאסרו לארס, מה שאין כן בישנה. ומי שמתה אשתו, אם כבר קיים פריה ורביה ואם יש לו מי שישמשנו ואין לו בנים קטנים, אסור לישא עד שיעברו ג' רגלים, אבל יש לו בנים קטנים, או לא קיים פריה ורביה, או אין לו מי שישמשנו, מותר לכנוס לאחר מיד²¹ ולא יבעול. וכן האשה אבלה לא תבעל עד שלשים. אבל מותרת לינשא בתוך ימי אבלה למי שיש לו בנים קטנים, כמו שמצינו ביוסף הכהן שמתה אשתו כו'²². ואומר ריב"א²³, כי אותה כניסה היא כמו לאחר שבעה, שהרי יום לפני הרגל בטלה ממנו גזירת שבעה. ומי שאין לו בנים כלל לא יכנוס עד אחר ל' שיוכל לבעול.

לא יכנס על אביו ואמו לשמחת מרעים עד י"ב חדש. כתב הר"ם מקוצי²⁴: מכאן למדנו דדבר שאינו תלוי בשבעה ושלשים אין רגל מפסיק, וכן פסק בירושלמי²⁵. ותניא במסכת שמחות²⁶: אם היתה סעודה של מצוה מותרת. ורבי יהודה ור"י ור"ת²⁷

6. מועד קטן כד, א. 7. שם ית, א. 8. צ"ל: באמוראים. 9. ישעיה נה, יג.
10. צ"ל עלפי ההלכות גדולות והסמ"ג: שמחה כתיב בהו.
11. דברים כא, יג. ושם: ובכתה את אביה ואת אמה. 12. סמ"ג.
13. = בהלכות גדולות. הלכות אבל, מהדורת ווארשא, עמ' 87.
14. צ"ל עלפי הרמב"ם (פרק ו, הלכה ד): ומגוחצין.
15. עיין הגהות מיימוניות, שם אות ב. 16. תענית כט, ב.
17. מועד קטן כג, א. וצ"ל: רבא.
18. עיין הגהות רבנו פרץ, סמ"ק, צו; הגהות מיימוניות, שם.
19. סמ"ג. 20. יבמות מג, ב.
21. ברמב"ם (פ"ו, ה"ה): מותר לארסה ולכנוס מיד. בסמ"ג: מותר לארס ולכנוס מיד לאחר ז'. 22. מועד קטן כג, א.
23. = רבינו יצחק ברבי אברהם. מובא בסמ"ג ובתוספות, שם, ד"ה ואמר.
24. סמ"ג. 25. מועד קטן, פרק ג, הלכה ת. 26. פרק ט.
27. בסמ"ג: והרב רבי יוסף ומורי רבינו יהודה מפי רבינו יעקב ורבינו יצחק.

מתירין לסעודת חתן. ובירושלמי²⁵ גרסינן: היה מצוה או קדוש החדש מותר²⁸. ושמע' שנכון להחמיר עד²⁹ אכילת המשרתים. ובסעודת ברית מילה דאיכא צערא דינוקא מותר³⁰. ועל שאר מתים אם חייב לפרוע סעודת, לאחר שבעה מותר, אין חייב לפורעה, עד שלשים אסור.

על כל המתים לאחר שלשים מותר לילך בסחורה, ועל אביו ועל אמו עד שיגערו בו חביריו ויאמרו לך מעמנו³¹. על כל המתים אם ירצה לא ימעט בעסקו, על אביו ועל אמו ממעט. הלך ממקום למקום, אם לא יכול למעט בעסקו יקנה דברים שיש בהם חיי נפש וצרכי הדרך.

מי שבעלה צלוב, או לאיש אשתו, ואביו ואמו אפילו אשה, לא ישכון באותה העיר עד שיכלה הבשר. אם לא גדולה כאנטוכיא, שיכול לשכון בצד שאין צלובין. יום שביעי ויום שלשים מקצתם ככולם, מותר לעשות אחר מקצתם כשיש בו מעט כאלו עברו.

תכפוהו אביו והכביד שעריו, מיקל בתער ולא במספרים, מכבס כסותו במים ולא בנתר וחול, ורוחץ כל גופו בצונן ולא בחמין. הבא ממדינת הים ושביה ויצא מתפישה. ומנודה שהותר וגודר שנשאל וכל היוצא מטומאה לטהרה, הואיל ולא מצאו פנאי יגלחו בימי אבלם.

תאכל³² כל שלשה ימים ראשונים אינו הולך לבית אבל אחר, מכאן ואילך הולך ויושב בין המתנחמים ולא בין המנחמים, אבל למקום אחר לא ילך חוץ מפתח ביתו כל שבת ראשונה. שבת שנייה יוצא ולא מדבר ולא ישב במקומו, שלישית יושב ולא מדבר, רביעית מדבר והרי הוא ככל אדם.

הקובר מתו אפילו שעה אחת קודם הרגל וראש השנה ויום הכפורים בטלה ממנו גזירת שבעה. איתא בה"ג³³: ודווקא קודם, אבל בתוך הרגל או לא נסתם הגולל קודם הרגל, לא בטלה גזירת שבעה ומתאבל אחר הרגל. ואם מת קודם הרגל וחדלו לקברו כי אם על ידי גוים, כי יראו פן לא היה להם פנאי, משלקחוהו גוים ונעלם מעיני הקרובים שעה לפני הרגל בטלה גזירת שבעה.

ומונה לאחר ראש השנה ויום הכפורים כ"ג יום, ולאחר פסח י"ז ימים, שהרי בטלה ממנו גזירת שבעה ושבעת ימי החג הרי י"ד יום. וכן לאחר שבועות, שיום שבועות עולה לשבעת ימים אף על פי שהוא יום אחד. לאחר סוכות תשעה ימים, שהרי עלתה לו שבעה בעבור יום ראשון מסוכות, ושבעה בעבור שבעת ימי החג, ושבעה בעבור שמיני עצרת, שהוא רגל בפני עצמו.

קבר מתו לפני אלו שבעה ימים בטלה ממנו גזירת שלשים. ויספר ויכבס ערב יום טוב, שמקצת היום ככולו, ולא ימנה כלל אחריהם. לא גלח ערב יום טוב אף על פי שאסור לגלח במועד, יגלח אחר כל זמן שירצה. ועל אביו ואמו, אפילו מת קודם הרגל

28. עד כאן לשון הסמ"ג.

29. צ"ל: עם.

28. עד כאן לשון הסמ"ג. 29. צ"ל: עם.

30. השווה תוספות, מועד קטן כב, ב, ד"ה ולשמחת; סמ"ק, צו, ועיין מרדכי, פרק אלו מגלחין, רמז תתצא.

31. צ"ל על-פי הרמב"ם (פרק ו, הלכה ח): עמנו. 32. צ"ל: האבל.

33. = בהלכות גדולות. הלכות אבל, מהדורת חארשא, עמ' 84.

שלושים יום, לא יגלח עד שישלח פרע, או יגער בו חביריו, ואין הרגלים מפסיקין בדבר זה.

חל ששי שלו בערב הרגל, וכל שכן חמשי ורבעי, לא יגלח, ולא בטלה רק גזירה שבעה, וינהג אבלו עד ממש יום טוב. ולא אמרינן מקצת היום ככלו אלא ביום שביעי בלבד — אבל הריב"א³³ אומר דסמוך לחשיכה פוסק, מדאמר רב הונא פרק אלו מגלחין³⁴: אסור ברחיצה עד הערב, משמע סמוך לחשיכה, ומעשה ועמד ר"י³⁵ מאבלו ערב יום טוב למנחה מבעוד יום, שאין צריך להמתין ממש הלילה — ויפסיק יום טוב השבעה, ולאחר יום טוב משלים שלשים מיום המיתה, חל שביעי שלו בשבת שהוא ערב הרגל, בטלה ממנו גזירת שלשים ומותר לגלח אפילו בתוך המועד, שהרי אנוס היה לגלח³⁶ בעבור שבת.

קבר מתו בתוך הרגל לא תחול עליו אבלות עד לאחר הרגל ויתאבל שבעה, ושלשים מונה מיום הקבורה, אבל השבעה מתחיל למנות ממחרת הרגל בראש השנה³⁷, אבל בשאר רגלים הואיל ויום טוב שני מדרבנן מונה אותו ולא יתאבל בו, אם לא קברו בו ביום, שאז מתאבל, שיבא עשה דאבלות שהוא מן התורה לרחות עשה יום טוב של דבריהם, לא כן הר"י³⁸, אלא לא יתאבל כלל ביום טוב שני, כי אין אבלות מדאורייתא ואפילו יום ראשון משנקבר המת, אלא אנינות, ואפילו הוי, אתי עשה דיום טוב דרבנן דרבים ודחי עשה דאבלות, אפילו הוי דאורייתא, דיחיה, כדאשכחנא פרק שלשה שאכלו³⁹, דלשמוע קדושה או ברכו דרבנן דרבים דחי לעולם בהם תעבודו⁴⁰ דיחיה.

ביום טוב, ואפילו בשני, אין קורעין ואין חולצין ואין מברין.

שמע שמת לו מת תוך שלשים לקבורתו, ואפילו ביום שלשים, זו שמועה קרובה, עושה יום שמועה לו ביום קבורה, וקורע ומתחיל למנות מיום שמועה שבעה ושלשים ומתאבל. אבל אחר שלשים יום, שמועה כיום שביעי, זו שמועה רחוקה ומקצת היום ככלו ולא קורע — וכן מוכיח בענין ר' חייא פרק קמא דפסחים⁴¹, אך הירושלמי⁴² חולק — ואינו נוהג אבילות אלא שעה אחת, ששמועה רחוקה נוהג יום אחד, שמע קרובה ביום השבת ורגל ואחר שבת ורגל נעשה רחוקה, עולה לו ואינו נוהג רק שעה אחת אחר הרגל, ומפ' בה"ג⁴³: ואפילו שמועת אביו ואמו, יום שלשים בחול ביום שלפניו, בשבת ביום שלאחריו.

מת לו מת ולא ידע, אם הוא במקום קרוב שיכול לילך שם ביום אחד עשר פרסאות, אפילו בא ביום השביעי, אם מצא מנחמים גדול הבית⁴⁴, אף על פי שנעצרו לעמוד, מונה עמהם תשלום שלשים, לא מצא מנחמים מונה לעצמו, וכן אם היה במקום רחוק יותר מיום אחד, אפילו בא ביום שני מונה מיום שבא לעצמו שבעה ושלשים.

34. מועד קטן יט, ב. 35. עיין מחזור ויטרי, עמ' 235.

36. צ"ל עלפי הרמב"ם (פרק י, הלכה ז): ואי אפשר לגלח.

37. עיין ברמב"ם וברדב"ז (הלכה י).

38. מובא בתוספות, מועד קטן כז, ב, ד"ה דרבי (ועיין תוספות, ברכות מז, ב, ד"ה מצוה), והשווה סמ"ג.

39. ברכות מז, ב. 40. ויקרא כה, מז. 41. ד, א.

42. מועד קטן, פרק ג, הלכה ה, עיין להלן, פרק שלישי.

43. = בהלכות גדולות, הלכות אבל, מהדורת ווארשא, עמ' 85. 44. צ"ל: אצל גדול הבית.

פרק שלישי¹

אבל חייב לקרוע, שנאמר: ובגדיכם לא תפרומו², הא אחר פורם; ומעומד, שנאמר: ויקם המלך ויקרע בגדיו³. על כל המתים קורע לפניו טפת, ואם ירצה בכלי, ואין צריך להבדיל שפת הבגד, ויכול לקרוע מבפנים ושלא מפני אדם ובגד העליון. וכל שבעה הקרע לפניו, ומחליף ואינו קורע קרע אחר, שאינו בשעת כעס, ועל אביו ואמו קורע עד לבו, ומבדיל שפה, ולא יקרע כי אם בידו מבחוץ בפני כל העם כל בגדיו. ובגד הויצה שהוא סמוך לבשרו אינו מעכב ידיהו⁴ אפרקסותו⁵, אבל רבני צרפת אומרים, שהוא בגד עליון, שקו' קאפא⁶, ואין בה חיוב קריעה, שאינו אלא לצניעות. ואם החליף בגד אחר חייב לקרוע כל שבעה. וחולץ כתיפו ומוציא את זרועו מן החלוק עד שיתגלה כתיפו וזרועו עד שיקברו.

ועל כל המתים, קרע שלא מלפניו או מלמטה לא יצא, חוץ מכהן גדול שקורע מלמטה ולא מלמעלה. ולא מגדל פרע, ולא יוצא אחר המטה, וכל העם באין לנחמו בבית. וכשמברין אותו, כל העם מסובין על הארץ והוא מיסב על הספסל, וכשמנחמין אותו אומרים: אנו כפרתך. והוא אומר: תתברכו מן השמים. אם רצה לנחם אחרים, הממונה ממצעו בתוך העם ואומר להם: תתנחמו, והוא חייב בכל שאר אבלות. וכן המלך, אלא שאינו יוצא מפתח פלטרו. ולא ינחם אבלים. ודוד שיצא אחר אבנר, להודיע שלא ברצונו נהרג, ולא יכנסו לנחמו אלא מי שנתן רשות, ולא ידברו אלא כפי שירצם⁷. וכשמברין אותו מיסב על הדרגש והעם על הארץ.

קורעין לקטן מפני עגמת נפש, ולא לחולה ולא מודיעין אותו, ומשתקין הכל מלפניו. שלא תטרף דעתו.

כל מי שחייב להתאבל עליו קורע על קרוביו בפניו ונוהג אבלות בפניו, חוץ מקרובי אשתו, אם לא אביה ואמה שקורע ומתאבל עליהם בפניה מפני כבודו, וכן היא על אביו ואמו. ועל דעת המיימוני⁸ ז"ל אם אשת קרובו ועל⁹ קרובתו, כגון שמתה בת¹⁰ אשת בנו או בעל בתו אין חייב לקרוע ולהתאבל עליהם.

מי שאין לו חלוק לקרוע ונזדמן לו תוך שבעה, קורע, לאחר שבעה אינו קורע, כי אם לאביו ולאמו ועד שלשים יום. בה"ג¹¹: שמע במועד ועוד קרובה, לאחר המועד מתאבל שבעה וקורע. רחוקה, לא קורע, חוץ מאביו עד עולם קורע על שמועתו. אין יוצאין בבגד קרוע מלפני מתים, שגונב דעת הבריות שסבורים שקרע. אמר לחבירו: השאילני חלוקך ואבקר אבי שחולה, ומצאו מת, קורע ומאחה ומחזיר לו חלוקו ונותן דמי קירועו, ואם לא הודיעו שהוא מבקר בו חולה, לא יגע בו. נתעלף קרובו וסבור שמת, או אמרו לו: מת אביו, או סבור שהוא אביו וקרע ואחר

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרקים ב, ז—ט; סמ"ג, עשין דרבנן ב.
2. ויקרא י, ו. 3. שמואל"ב יג, לא. ושם: את בגדיו. 4. צ"ל: דוהו.
5. מועד קטן כב, ב. ושם: אפיקרסותו. בסמ"ג: אפיקרסותו. עיין דקדוקי סופרים, מועד קטן, דף לת, א, הערה ת.
6. בסמ"ג: שהמטרונא אין בה חיוב קריעה... שהוא סודר העליון.
7. ברמב"ם (פרק ז, הלכה ח): כפי מה שירשה אותו.
8. רמב"ם, פרק ב, הלכה ה. 8*. צ"ל: ובעל. 9. תיבה זו מיותרת ויש למחקה.
10. = בהלכות גדולות, הלכות אבל, מהדורת ברלין, עמ' 208.

הלכות אבל

כך מת או נמצא בנו, תוך כדי דבור לקריעתו יצא, לאחר כדי דבור לא יצא, וחייב לקרוע קרע אחר. בה"ג¹¹: והלכתא תוך כדי דבור שאלת תלמיד לרב כדבור דמי, חוץ ממגדף ועובד עבודה זרה ומגרש ומקדש.

קרוע קרע אחד על מתים הרבה בבת אחת. אביו ואמו ביניהם, קורע בשבילם קרע שני. מת לו מת וקרע ומת, אחר, תוך שבעה קורע קרע אחר, לאחר שבעה מוסיף על הקרע ראשון כל שהוא. מת שלישי אחר שבעה מוסיף על שני כל שהוא, וכן הולך עד טיבורו. הגיע לטיבורו, מרחיק שלש אצבעות וקורע. נתמלא מלפניו ומחזירו מאחוריו הופכו למעלה, למעלה הופכו למטה¹². מת אביו וקרע, מת בנו אחר שבעה והוסיף, התחתון מתאחה ולא העליון. מת בנו, לא יוסיף על אביו, אלא קורע קרע אחר שלא דיי לאביו ואמו בתוספת.

שולל הקרע לאחר שבעה ומתאחה אחר שלשים. לאביו ואמו שולל אחר שלשים, ולא מתאחה לעולם. ואשה, מפני צניעות, אפילו על אביה ועל אמה שוללת מיד.

קרוע על רבו כעל אביו, שנאמר גבי אלישע: ויחזק בבגדיו ויקרעם לשנים¹³, מכאן שחייב להבדיל שפה, ועל נשיא ואב בית דין שמתו, ועל שמועת הריגת רוב צבור, שנאמר: ויחזק דוד בבגדו ויקרעם כו'¹⁴, על שאול זה נשיא, ועל יונתן בנו זה אב בית דין, ועל עם יי שנפלו בחרב זה הריגת רוב צבור.

וקורעים על ברכת השם, שנאמר: ויבא אליקים [...] ושבנא כו' קרועי בגדים¹⁵. אפילו השומע מפי השומע קורע. והעדים שקרעו כששמעו אין חייבין לקרוע¹⁶.

ועל שריפת ספר תורה, שנאמר בירמיה¹⁷ גבי שרפת מגלת יהויקים: ולא קרעו בגדיהם, מכלל שהיה להם לקרוע. וקורע שתי קריעות, אחד על הגויל ואחד על הכתב, שנאמר: אחרי שרוף המלך את המגלה ואת הדברים¹⁸. וקורעין על ערי יהודה וירושלים והמקדש, שנאמר: ויבאו אנשים משכם משלה ומשמרון מגלחי זקן וקרועי בגדים¹⁹.

כל אלו הקרעים קורע עד שמגלה לבו, ואינו מתאחה לעולם באחוי אלכסנדר ש אין מקומו ניכר, כך מפרש בירושלמי²⁰, ומותר לשולל, למולל, ללוקטן, לעשות כמין סולמות. וכל הקורע מתוך המלל והשלל והליקוט אינו קורע מתוך האיחוי²¹. ואפילו הפך הבגד ונעשה שפתו למטה לא יתאחה. וכשם שהמוכר אסור לאחותו כך הלוקח, לפיכך המוכר צריך להודיע לו שאסור לאחותו.

כל מי שעומד בשעה יציאת נשמה קורע אפילו לרחוק, ועל אדם כשר, אף על פי שאינו חכם, הכל קורעין טפח כשאר האבלים. וכן מנהג בתלמידי חכמים שוין לקרוע זה על זה טפח, אבל על חכם הכל קורעין²², ברב עמרם²³ ור"א²⁴ ובתוספת²⁵ הכל

11. = בהלכות גדולות, שם עמ' 210; מהדורת ווארשא, עמ' 85.

12. ברמב"ם (פרק זה הלכה י'): מחזירו לאחוריו, נתמלא מלמעלה הופכו למטה.

13. מלכים ב', יב. 14. שמואל ב' א', יא. 15. מלכים ב' ית, לו.

16. ברמב"ם (פרק ט, הלכה ח'): אין חייבין לקרוע כשיעידו בבית דין, שכבר קרעו בשעה ששמעו.

17. לו, כד, ושם: את בגדיהם. 18. שם שם, כו.

19. שם מא, ה, ושם: משלו ומשמרון שמנים איש. 20. מועד קטן, פרק ג, הלכה ז.

21. הדברים משובשים וצריך לתקנם על-פי הרמב"ם (פרק ט, הלכה ג'): מתוך השלל או המלל או הלקוט לא עשה כלום, אבל קורע מתוך האיחוי האלכסנדר בלבד.

22. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יא'): עד שמגלין את לבם. 23. לא מצאנו.

24. = ורב אלפס, מועד קטן, פרק ג, רמז א' רכז.

25. מועד קטן, פרק ב, הלכה ט.

מברין וחולצין כהן מימין. ובית מדרשו בטל כל שבעה. ומיד שמחזירין פניהם מאחורי מטתו שוללין. ועל דעת המיימוני ז"ל²⁶ שמאחה למחר, שאפילו על רבו אין מתאבל אלא יום מיתה או יום שמועה. וכן שולל למחר על נשיא אף על פי שאין מאחה לעולם. ועל שמועת חכם, כבודו לקרוע בשעת הספד, ושולל בו ביום ומאחה לעולם²⁷. על אב בית דין הכל קורעין וחולצין משמאל וכל מדרשות העיר בטלין. וכשנכנסין לבית הכנסת, אלו משנין מקומן לצפון ואלו לדרום. על נשיא הכל קורעין וחולצין שתי ידיהם מכאן ומכאן וכל מדרשות בטלין. ובשבת לא יכנסו לבית הכנסת כי אם לקרוא שבעה בתורה ויוצאין. ולא יטיילו, אלא יושבין דוויין משפחות משפחות כל היום.

פרק רביעי¹

אף על פי שאין אבלות במועד, הקרובים קורעין. וכן עשה רש"י² שקרע על מת אחד בחול המועד. אבל הג"ג³ אסרו לקרוע. וחולצין⁴ על חכם ואדם כשר, ועומד בשעת נשמה^{4*}. והכל מברין. ויש אומרים: אין אומרים ברכת אבלים. וכתב הר"ם מקוצי⁵ בשם רש"י⁶ דאין מברין כלל ולאחר המועד, כיון שעבר אבילת ראשונה אין מברין כלל. ועל החכם מברין ברחוב העיר על מטות זקופות, ועומדין בשורה ומנחמין ופוטריין. ואין אומ' ברכת אבלים, ולא מניחין המטה ברחוב. ואין מלקטין עצמות אפילו של אביו ואמו, שאבל הוא במועד. ואין מספידין המת בחנכה ופורים וראש חדש, אלא נוהגין בהן כל דברי אבלות, ולפניהם ולאחריהם מותר להספיד.

נשים מענות כלם בבית אחת במועד, אבל לא מטפחות. בראש חדש וחנכה ופורים, מענות ומטפחות. בכלן אין מקוננות, שאחת אומרת והשאר עונות. ולא מענות ומטפחות משנקבר המת. אבל תלמידי חכמים סופדן בפניהם, ואם⁷ [שמועות], אפילו רחוקה, אפילו במועד, אבל לא ביום טוב שני. נקבר התלמיד חכם אסור בהספד. ואומרים צדוק הדין וקדיש על המת במועד⁸.

לא תעורר אשה על מת ישן שלה שלשים יום לפני החג, כדי שלא יבא החג בדאגה. שאין המת משתכח מפחות שלשים. אבל אם מת בשלשים יום לחג מעוררת. שבעת ימי חתנות כרגל. ואפילו מת אביו ואמו משנתן מים על בשר סעודתו, שאם ימתין יפסיד סעודתו, או אפילו לא נתן ולא איפשר למכור, נוהג ז' משתה ובוועל בעילת מצוה ופורש, ונוהג דברים שבצנעא, כגון תשמיש, לפיכך ישן בין האנשים והיא ישינה בין הנשים. ואחר כך נוהג ז' אבלות, ומונה השלשים מאחר ז' משתה. ולא תמנע הכלה תכשיטיה כל שלשים יום. ואם אפשר למכור הבשר נוהג תחלה ז' אבלות. וכל זה במת אביו של חתן או אמה של כלה, שאם יפסידו סעודתן אין להם מי שיטרחו, אבל אבי

26. שם הלכה יב. 27. צ"ל: למחר.

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרקים א—ב, ד, יא; סמ"ג, עשין דרבנן ב; לאוין עה.

2. מחזור ויטרי, עמ' 244. ומובא בסמ"ג.

3. עיין הלכות גדולות, הלכות אבל, מהדורת ברלין, עמ' 206, ובהערה טו, שם.

4. הדברים משובשים ומסורסים ויש לתקנם על-פי הרמב"ם (פרק יא, הל' ב—ג) והסמ"ג, עשין דרבנן ב. עיין שם.

4*. צ"ל: יציאת נשמה. 5. סמ"ג, שם. 6. מובא במחזור ויטרי, שם.

7. צ"ל: ויום. 8. השוה מחזור ויטרי, שם.

הפלה ואם החתן ושאר קרוביו, נוהג תחלה אבלות. אבל בתוך המשתה, אפילו אם ואם אין נוהג אבלות עד יעבר שבועת ימי משתה.

מנהג ישראל במתים כך הוא: מאמצין עיניו, אם גפתח פיו קושרין לחיו, ופוקקין גקביו אחר שמדיחין אותו וסכין אותו במיני בשמים וגוזזין שעריו ומלבישין אותו תכריכי בגד פשתן תפורין⁹. שאין דמיהן יקרים יותר משהו זה, שלא לבייש העני. ולא בגדי משי ומוזהבין אפילו לנשיא של ישראל, שזה גסות והשחתה. ומכסין פניו שלא לבייש מתי רעב שפניהם שחורים. ומנהג¹⁰ לעטפו בטלית ולחסיר ציציותיו, שפטור מכל המצות, ולשימם נגד לבו. ונושאין אותו על הכתף עד בית הקברות. ולא ינעלו נשאים לסנדל, פן תפסק רצועה ויעכבו לישאנו. וחופרין בעפר מערה ועושין כוך בצד המערה, וקוברין אותו ופניו למעלה. ומנהג לשימו בארון עץ ומחזירין עפר והאבנים למעלה. ומלויין אומרים: לך שלום¹¹, שנאמר: תבא אל אבותיך בשלום¹², ומצינין הקבר, ובונה גפש על קברו, אם לא על צדיק, שדבריו זכרונו ואין צריך זכרון. ואין משהין אותו, אבל מדחין מטתו, ושבת לדחות, ועל אביו ואמו גנאי, בערב שבת ויום טוב, כבודו למהר ולדחות. וכל המלין המת, אם לא בכבודו, לצרכיו עובר בלאו.

הגוסס כחי לכל דבריו ואין נוגעין בו כלל עד שיצא נשמתו. משל לגר שרוצה לכבות, השם ידיו בו מקרב כביו, וישהא מעט אחר שמת ליגע בו, שמא נתעלף. ואין קורעין עליו ולא חולצין ולא מספדין ולא מכניסין עמו ארון ותכריכין עד שימות. מי שמתו מוטל, אם אין לו בית אחר ולא לחברו, ולא דבר לעשות מחיצה גבוה עשרה בינו למת, מחזיר פניו ואוכל, ולא מיסב, ולא אוכל בשר ויין¹³ אפילו בבית אחר. ופטור מכל המצות, ולא מברך ולא מזמן ולא מצטרף, ואמ' בירושלמי¹⁴, דבחול המועד פטור מלולב, למדנו משם שאנינות חלה במועד. ומותר בנעילת סנדל, שצריך לחזר אחר צרכי המת¹⁵, ובשבת מיסב ואוכל בשר ויין וחייב בכל המצות, חוץ מתשמיש, ומצטרף.

וכתב הר"ם מקוצי¹⁶: לא שמתו מוטל עליו לקברו אפילו שלא בפניו¹⁷, והורה ר"י הלכה למעשה על אחד שמת ותפשו המושל ולא הניח לקוברו כמה חדשים, שאין אנינות חל עליו ועל הקרובים, שאין מוטל עליהם לקברו. וכן אם האונן בתפישה מותר לאכול בשר ויין, כיון שאין מוטל עליו לקוברו, ומעשה שמתה אחות ר"ת והודיעוהו בעיר אחרת שהיה שם, ואכל בשר ושתה יין, מאחר שהיה לה בעל שחייב בקבורתה אינו אסור בבשר ויין, ואיפשר גם אם היה בעיר היה מיקל. ואמרינן בירושלמי¹⁴, דמשנמסר המת לרבים אוכל בשר ושותה יין, גמסר לכתפים, כמי שנמסר לרבים דמי¹⁸, נקבר המת ואסור ויום המיתה מותר¹⁹ בבשר ויין, אבל לא לרוות.

9. ברמב"ם (פרק ד, הלכה א): תכריכין תפורין בחוט של פשתן לבנים.

10. השוה מחזור ויטרי, עמ' 246; תוספות, ברכות י"ה, א, ד"ה למחר.

11. צ"ל: בשלום. 12. בראשית טו, טו. 13. צ"ל: ולא שותה יין.

14. ברכות, פרק ג, הלכה א.

15. השוה סמ"ק, צו (דין אבל הבא מחוץ לתחום).

16. סמ"ג, ועיין תוספות, ברכות י"ה, ב, ד"ה ואינו.

17. צ"ל עלפי הסמ"ג: שמוטל לפניו לאו דוקא, אלא כיון שמוטל עליו לקוברו כמי שמוטל לפניו דמי.

18. עד כאן מדברי הסמ"ג.

19. הדברים משובשים וצריך לתקנם עלפי הרמב"ם (הלכה ו): נקבר המת הרי זה מותר.

זמן תחלת אבלות משיסתם הגלל אחר שנקבר. הרוגי מלכות שאין מניחין להקבר, מששאלו²⁰ למלכות לקברם אף על פי שלא נתיאשו לגנבם. טבוע ואכול חיה, משנתיאשו לבקש. מצאוהו אברים, עד שימצאו ראשו ורובו, או יתיאשו לבקש. שולחים למדינה אחרת מת ואין יודעין מתי יקבר, משיחזירו פניהם ללותו. ואיתא בה"ג²¹: וההלכים עמו משיסתם הגולל, ואם גדול הבית נשאר, ההלכים נמי ימנו עמו. הלך גדול הבית עמו, ימנו הנשארים משיחזירו פניהם.

הנפלים שלא שהו שלשים יום ואפילו מתו ביום שלשים, אין מתאבלין עליהם. ואם ידע בודאי שנולד לתשעה חדשים גמורים אפילו מת ביום שנולד מתאבלים. בן תשעה שנולד מת, ובן שמונה שמת אפילו לאחר שלשים יום, ומי שיצא מחותך או מפורש²², אף על פי שכלו חדשיו, אין מתאבלין ולא מתעסקין עמהם. במ' שמחות²³: הספיקות], פי' ספק בן ט' לראשון ובן ז' לאחרון מתאבלין עליהם, שגנאי שלא יתאבל לא זה ולא זה.

כל הרוגי מלכות אף על פי שבדין המלך נהרגו ברשות התורה, מתאבלין וממונם למלך ונקברין בקברי אבותיהם. אבל הרוגי בית דין אין מתאבלין, אבל אונגין, שאנינות בלב. ואין נקברין עם אבותם עד שיתעכל הבשר, וממונם ליורשיהם.

כל הפורשים מדרכי צבור, והם שעושין עצמן בני חורין ממצוה וכבוד המועדות וישיבת כנסיות ומדרשות, והמינין והמשומדין והמוסרין, לא די שאין מתאבלין עליהם, אלא קרוביהם ישמחו וילבשו לבנים ויאכלו בשמחה, שמת שונאו של הק'.

המאבד עצמו לדעת, שאמר: אעלה לגג, וראוהו מיד שהלך דרך כעס, או בשעה שמיצר, נפל ומת, אין מתאבלין עליו ולא מספדין, אבל עומדין עליו בשורה ואומ' ברכת אבלים, וכל דבר שהוא כבוד לחיים. אבל ראוהו חנוק באילן או הרוג בספו, אינו בחזקת מאובד לדעת ומתאבלין עליו.

בנו ואחיו מן השפחה ונכרית וכל מי שנתגייר הוא ובניו, או נשתחרר הוא ואמו, וכן אשתו ארוסה, אין מתאבלין זה על זה.

פרק חמישי

ההספד כבוד המח הוא, לפיכך כופין היורשין ליתן שכר המקוננים. צוה שלא להספידו שומעין לו, שלא לקוברו אין שומעין לו, שהקבורה מצוה, שנאמר: כי קבר תקברנו²⁴. אין מניחין ספר תורה על מטת חכם ואין משנין אותו ממטה למטה ואין מוציאים מביתו אלא דרך פתחים ולא לשלשלו דרך הגג, ובשאר העם מותר. שמקומות²⁵ שהיו נוהגין ששאר קרובים שאינן אבלים אומרים קינות, ואחר כך אומרים: שבו, ומוסיפין קינות ביושב, ואחר אומר: יקרים עמדו, ומוסיפין קינות ואו': יקרים שבו, וכך עושין

20. ברמב"ם (פרק א, הלכה ג): משיתיאשו לשאול.

21. = בהלכות גדולות. הלכות אבל, מהדורת ווארשא, עמ' 85.

22. צ"ל עלפי הרמב"ם (הלכה ח): מרוסס.

23. ד, ב. ושם: ספק שהוא אחיו ספק שאינו אחיו, ספק שהוא בנו ספק שאינו בנו. ומתברר העתיק לשון הסמ"ג. והשזה תוספות, יבמות לו, ב, ד"ה הא; נדה מד, ב, ד"ה דקים.

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרקים יב-יג.

2. דברים כא, כב.

3. צ"ל: יש מקומות.

שבע פעמים, ולא עושין כן פחות מעשרה בני ישראל, ובקרוביהן דווקא וביום הראשון ובבית הקברות. וזה נקרא מעמדות ומושבות. אבל עתה לא נהגו כלל.⁴ כל שעושין לאיש הספד ומעמדות עושין לאשה, אך לא מניחין מטתה ברחוב העיר עד סמוך לקבורתה, ועתה אין מניחין כלל.⁵

המלקט עצמות אין אומר עליהם קינות, ולא ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים, אבל אומר דברי כבושין ושבח להק'. המפנה ארון מת ממקום למקום, אם שדרו קיימת אפילו אחר י"ב חדש עושה בו תנחומי אבל והספד, ואם אין שדרו קיימת לא. המלקט עצמות אביו,⁶ מתאבל עליהם כל היום, ולערב לא יתאבל אפילו צרור בסדינו, ולא יאמר עליהם קינות.

אין מספידין הקטנים, בני עניים ובני זקנים בני חמש, בני עשירים בני שש, בין זכר בין נקיבה. תנוק שמת בן שלשים⁷ יוצא בחיק באשה אחת ושני אנשים, מפני יחוד, ולא יעשה לו הספד ותנחומי אבל. בן שלשים גמורות יוצא בדלוסקמא קטנה, ועושה לו הספד ותנחומי אבל, ובן י"ב חדש יוצא במטה.⁸ רבים מצהיבין עליו, לא יוצא לא יצהיבו המטה.

העבדים והשפחות אין [להם] דין הספד ותנחומי אבל, אלא אומרים: המקום ימלא חסרונך, כמו על בהמתו.

כיצד מנחמין האבל, אחר שקברו המת מתקבצים בצד הקברות, ועומדין סביבו שורה, לא פחותה מעשרה, אחר שורה, ואין אבל ממגין השורה. והאבלים עומדים משמאל, והמנחמין באין אחד אחד ואו' להם: תנחמו מן השמים, והולך האבל לביתו. ובכל יום משבעת ימי אבילות באין לנחמו, בין באו פנים חדשות בין לא באו. האבל מסב בראשו, וישבו המנחמים אתו לארץ, שנאמר: וישבו לארץ.⁹ ולא ידברו כלל עד שיפתח האבל תחלה, שנאמר: ואין דובר אליו דבר.¹⁰ וכתוב: ואחרי כן פתח איוב פיהו כו'.¹¹ ואחרי: ויעז אלפיו.¹² וכיון שנענע האבל בראשו, אין המנחמין יושבין אצלו, שלא להטריחו יותר מדאי.

מת שאין לו אבלים להתנחם, באין עשרה כשרים ויושבין במקומו כל שבעת ימי אבילות, ושאר העם מתקבצין עליהם. אין שם עשרה קבועין, מתקבצין כל יום עשרה עשרה משאר העם.

הכל עומדין בפני הנשיא, חוץ מאבל וחולה. ולכל העומד מפניו אומר: שב, חוץ מאבל וחולה.

מכבדין ומרביצין בבית האבל, ומדיחין כלי אכילה ושתייה, ומדליקין נרות. ואין מביאין שם מוגמר ובשמים.

אין מוליכין הבראתו לא בכלי כסף ושעם, אלא בכלי נסרים של ערבה קלופה וכיוצא

4. עיין טור יורה דעה, סי' שעו.

5. ברמב"ם (פרק יב, הלכה ה'): אין מניחין מטת האשה ברחוב לעולם, שזה גנאי לאשה, אלא סמוך למיתתה קבורתה. ודברי מחברנו צ"ע.

6. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם הלכה ח'): אביו ואמו.

7. צ"ל על-פי הרמב"ם (הלכה י'): כל שלשים.

8. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יא'): כל היוצא במטה.

9. איוב ב', יג. ושם: וישבו אתו לארץ. 10. שם.

11. שם ג', א. ושם: אחרי כן פתח איוב את פיהו. 12. שם ד', א.

בהם, שלא לבייש מי שאין לו. ולא בזוכית לבנה ולא ¹³ בצבועים, שלא לבייש עני, שאין יינו טוב.

שותין בבית האבל שלש כוסות קודם אכילה, ושלש בתוך אכילה, וארבע אחר, ולא יתר, שלא ישתכר. אין אומ' שמועה והאגדה בבית האבל, אלא יושבין דוייה. אין בוכין על המת יותר משלשה ימים, ולא מספידין יותר משבעה ימים. ולתלמידי חכמים לא ספד יותר משלשים, ממשה רבנו, ולא מספידין יותר מי"ב חדש, מרבנו הקדוש. וכן אין מספידין על שמועת חכם אחר י"ב חדש. ואל יתקשה אדם על מתו יותר מדאי, ואם צער עצמו טפש. אלא שלשה לבכי, שבעה להספד, שלשים לתספורת ולשאר החמשה.

כל שאינו מאבל כהוגן ¹⁴, אלא יפחד וידאג, שאחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה, ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. כל שלשה ימים ראשונים יראה כאלו חרב על כתפו, משלשה ועד שבעה כאלו בקרן זווית, מכאן ואילך כאלו עובר בשוק, כדי להפחיד ולשוב.

כל המתעצל בהספד חכם אין מאריך ימים, בהספד אדם כשר ראוי לקוברו בחייו. וכל המוריד דמעות על אדם ¹⁵ שכרו שמור אצל הק'.

פרק ששי ¹

בתי הקברות אסורין בהנאה. כיצד, אין אוכלין ואין שותין ² מלאכה, ולא קורין ולא שונין, ואין נאותין בהן, ואין נוהגין בהן קלות ראש. ולא ילך בתוך ארבע אמות של קבר ותפלין בראשו ³ וספר תורה בזרועו, ולא יתפלל שם, אם לא ברחוק ארבע אמות. המוליך עצמות ממקום למקום, לא יתנם בדסקיא וירכב עליהם, אם לא מתיירא מפני גנבים.

אין מפנין המת מקבר לקבר, אפילו מבזוי למכובד, אם לא היה בשדהו, שמפנהו אפילו במכובד לבזוי. ואין קוברים מת על מת ולא שני' מתים כאחד ולא מת בצד עצמות ⁴, אם לא קטן עם אמו.

הבונה קבר למת אסור בהנאה משיקבר המת, ואפילו נפל. ודווקא בניין קבר, אבל עפרו, הואיל וקרקע עולם, אינו נאסר.

בה"ג ⁵: שפינהו אסור בהנאה, של אבן ושל חרש ישבר, של עץ ישרף. המוצא נסרים בבית הקברות לא יזיזם ממקומם.

נפש הנעשה לשם חי ורמה ⁶ בו המת, והוסיף בו דומה ⁷ לשם המת, אף על פי שפנה

13. צ"ל עליפי הרמב"ם (פרק יג, הלכה ז): אלא.

14. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יב): הרי זה אכזרי.

15. ברמב"ם (פרק יב, הלכה ב): על אדם כשר.

1. רמב"ם, הלכות אבל פרק יד.

2. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יג): ואין עושין.

3. ברמב"ם (שם): ותפלין בידו. עיין רדב"ז, שם.

4. מסכת שמחות, פרק יג.

5. = בהלכות גדולות. הלכות טומאה, מהדורת ווארשא עמ' 89. וצ"ל: ארון שפינהו.

6. כן ברמב"ם (הלכה יט) דפוס רומא ר"מ. ברמב"ם שלפנינו: ושם. 7. שם: דימוס.

המת הכל נאסר, ואם הכיר התוספת חולץ ושאר מותר.

בנה קבר לאביו וקברו בקבר אחר אסור בהנאה, ולא יקבר בו מת אחר משום כבוד אביו.

כל המת אסור בהנאה לבד שערו, שאין מגופו, וארנו ותכריכיו, וכל כלים הנזקקים על המת ועל המטה הנקברת עמו, הכל אסור. ואם אביו ואמו זורקין על מטתו בחמתם, מצוה לאחרים להצילם אם לא הגיעו למטתו. אבל המרבה כלים למת עובר בל[א] תשחית, ומוטב ליתנם בעניים⁸. ארג בגד למת, וכלים המזומנים לצרכו ולא הגיעו למטה מותרין, שאין הזמנה אוסרת.

נשיא שמת אין מבטלין ישיבתו יתר משלשים. מלך ונשיא שמתו שורפין מטתו וכלי תשמישן ואין בזה משום השחתה. ולמלך עוקרין סוס שהיה רוכב עליו, ועגלה המושכת בקרון שהיה יושב בו מנשר פרסותיה מן הארכובה ולמטה ממקום שאין עושין אותה טריפה. ומושיבין ישיבה על קברו שבעה ימים, שנאמר: וכבוד עשו לו במותו⁹, זה שהושיבו הישיבה.

קודם¹⁰ שיקברו המת עומדין סביב לו, ואומר החזן: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא¹¹. והקהל עונים כמו כן. וחוזר החזן ואומר: הצור תמים בכל מפעל, מי יאמר לו מה תפעל, צדיק במטה ובמעל, מוריד שאול ויעל. ועונים הצור. הצור תמים בכל מעשה, מי יאמר לו מה תעשה, אומר ועושה, חסד חנם עמנו עשה, ובזכות הנעקד כשה הקשיבה ועשה. הצור. הצור תמים מלא רחמים, הבט נא ממרומים, ותושיע מעטי עמים. הצור. צדיק אתה להמית ולהחיות, אשר בידך פקדון רוחות, חלילה זכרוננו להמחות, והיו נא ברחמים עלינו עיניך פקוחות, כי לך הרחמים והסליחות. הצור. ידענו כי צדק משפטיך, תצדק בדבריך תזכה בשפטיך, אין להרהר אחר מדת שפטיך, צדיק אתה וישר משפטיך. הצור. נפש כל חי בידך, צדק מלאה ימינך, רחם על פליטת צאן ידיך, ותאמר למלאך הרף ירך. הצור. ברוך הוא כי אמת דינו, ומשוטט בכל עינו, ומשלם לאדם חשבוננו, והכל ישנו, והודייה לשמו יתנו. הצור. דיין אמת, שופט אמת, ברוך דיין האמת, כי כל משפטיו צדק ואמת. הצור. אדם אם אלף שנים יחיה, אחריתו לקבר יהיה, מה יתרון לו סופו כלא היה יהיה, ברוך דיין האמת ממית ומחיה. הצור. גדול העיצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו¹². הצור. והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו¹³. וקוברין אותו.

קברוהו, אומר החזן קדיש זה: יתגדל ויתקדש שמה רבא, בעלמא דהוא עתיד לאיתחדשא ולאחיא מיתא ולשכללא היכלא ולמיבני קרתא דירושלים ולמיעקר פולחן נוכראה מארעא ולאתבאה פולחן קודשא בריך הוא לאתריה, וימליך מלכותיה ויקריה ויבא משיחיה ויצמח פורקניה בחייכון וביומיכון כו' עד ונחמתא דאמירן בעלמא הדין ודאיתמרן לעלמא דאתי ואמרו אמן יהא שלמא כו'. ונוטל כל אחד עפר או צרור ואומר: זכור כי עפר אנחנו, וזורקו לאחוריו, ועושין ג' פעמים כן. והולך האבל לביתו והעם אחריו.

8. צ"ל: לעניים. 9. דברי הימים ב, לב, לג.

10. עד סוף הפרק השווה מחזור ויטרי, עמ' 246—247.

11. דברים לב, ד. 12. ירמיה לב, יט. 13. תהלים עת, לה.

פרק שביעי¹

(מצות עשה לכהן) מצות עשה לכהן זכר להטמאות לקרוביו עד שיסתם הגולל ולא יותר, שאם יטמא לוקה. ואלה קרוביו: אביו ואמו, אף על פי שהיא חללה, ולבנו ולבתו ואחיו ואחותו בתולה, ואפילו מכת עץ ובגרת, ואפילו נתגרשה מן הארוסין, הואיל ולא היתה לאיש. אפילו חללים וממזרים. ואשתו הכשירה הנשואה, שעשאוה כמת מצוה, שאין לה קובר אלא הוא, פרט לנשאת בחיי בעלה לאחר² ומתה, שהיא פסולה לשניהם. ומטמאין אותו לאלה בעל ברחו. אבל לאחותו הנשואה וארוסה אפילו לכהן, או אנוסה ומפותה, או אחיו ואחותו מאמו, שאין ראוי לירושתה, והספקות, כמו ספק בן ט' לראשון ובן ז' לאחרון, והמתגרשות ספק גרושין, וכל אותם שפי' שאין מתאבלין עליהם, כגון הרוגי בית דין ונפלים, לכל אלה לא יטמא. ולא יטמא אפילו לאביו בזמן שאינו שלם, כגון [נקטע ראש ומלקט עצמות. אפילו בעת שמתטמא לקרוביו] לא יטמא לאחרים, אף על פי שנטמא כבר מקרובו. לפיכך צריך לקברו בראש בית הקברות³ על אחר.

כהן גדול אינו מטמא לשום קרוב אלא למת מצוה שפגעו במקום שקורא ואין עונה. ואם עמו כהן הדיוט יטמא תחלה, לשעה ושל הדיוט לדורות⁴, יטמא תחלה נזיר, סגן יטמא תחלה למשוח מלחמה⁵. נשיא שמת הכל מטמאין עליו, שהכל חייבין בכבודו⁶, ואוננים הכל.

בנות כהנים לא הוזהרו על טומאה, לפיכך אין חייבות לטמאות לקרוביהן. חללים לא הוזהרו לטמאות. כהן קטן לא יטמא, ואם מטמא מעצמו אין בית דין מצוין להפרישו. מת תופש ארבע אמות. ומסקינן פרק משוח מלחמה⁷, דאם היה מחיצה מותר. וכהן הנכנס לתוך ארבע אמותיו של מת, או נכנס לבית הפרס, או יצא חוצה לארץ — אם לא לדבר מצוה, כגון ללמוד או לישא אשה; או לדלג על ארונות ולבית הפרס לילך⁸ לקראת מלכים והתן, או לילך לדון עם גוים להציל מידם — או שנטמא בדם תבוסה, שדמו שותת ונמצא תחתיו רביעית⁹, או בגולל ודופק — פרש"י¹⁰: גולל זה כסוי הארון זה הכסוי שהגולל נשען עליו¹¹, ור"ת¹² פירש המצבה זהו הגולל, והאבנים שנשענת

1. רמב"ם, הלכות אבל, פרקים ב—ג; סמ"ג, לאוין רלד—רלה; עשין רלא.

2. כלומר, ששמעה שמועה שמת בעלה ונשאת ובא בעלה.

3. צ"ל עלפי הרמב"ם (פרק ב, הלכה טו): כדי שלא יכנס לבית הקברות ולא יתטמא בקברות אחרים.

4. כלומר, נזיר שהוא לשעה, וכהן הדיוט שהוא לדורות.

5. הדברים משובשים וצריך לתקנם עלפי הרמב"ם (פרק ג, הלכה ט): וסגן עם משוח מלחמה...

יטמא משוח מלחמה ואל יטמא הסגן.

6. צ"ל: בכבודו. 7. סוטה מה, א.

8. הדברים משובשים. ברמב"ם (הלכה יד): לישא אשה... וכן מיטמא בטומאה מדבריהם לכבוד הבריות, כיצד, אבל שהלך בבית הפרס הכל הולכין אחריו שם לנחמו. וכן מדלגין על גבי ארונות של מתים לקראת.

9. עיין אהלות, פרק ג, משנה ה. 10. סנהדרין מה, ב. והשחה סמ"ק, פט.

11. צ"ל עלפי הסמ"ק: דופק, נסרים שהגולל נשען עליו. ברש"י, שם: ואתן שברפנות קרוי דופק. ועיין אהלות ב, ד.

12. תוספות, שבת קנב, ב, ד"ה עד; סנהדרין, שם, ד"ה משיסתום. ומובא בסמ"ג עשין רלא, ובסמ"ק, שם.

הלכות חנוכה

בהן קרוי דופק, ואבן שהדופק נשען קרוי דופקי דופק וטהורין — ועל השאר¹³, מכין אותו מכת מרדות. אבל נכנס לבית הקברות דאוריתא. ונוגע במת ומאהיל ונושא והתרו בו, לוקה על כל נגיעה וכניסה לבית הקברות.

ועל הגוסס¹⁴ כתו' בה"ג¹⁵ ור"א¹⁶ שמותר לעמוד עליו עד שימות. אבל פסק ה"ר אליעזר ממייץ¹⁷ ורבני אברא שאסור.

קברי גוים מותר לכהן לדרוך עליהם, אי לא¹⁸ אסורי' באהל כי אם במגע ובמשא. ופוסק ר"ת¹⁹, דמטמאין באהל וצריך לכהנים להזהר מקברים, וההיא דאליהו שהיה עומד בבית הקברות של גוים²⁰, מפרש בסדר אליהו רבה²¹, שהיה מבני בניה של רחל, ועוד, היה פותח טפח על קבריהם.

הלכות חנוכה¹

פרק ראשון²

בבית שני, יתר על מאתים שנה קודם החורבן, בכ"ה בכסליו, גברו מלכי בני חשמונאי על צריהם מלכי יון, שגזרו שמד עליהם לבטל המצות, נכנסו להיכל ולא מצאו אלא פך שמן טהור והדליקו ממנו נרות המערכה, עד שכתשו זתים שמונה ימים לא כבה, לפיכך קבעו שמונה ימים, מכ"ה בכסליו, להדליק בלילות נרות על פתח [הבית] מבחוץ, בטפח הסמוך לפתח, על שמאל הנכנס לבית, כדי שתהיה מזוזה מימין והגר משמאל. ודר בעליה, בחלון הסמוך לרשות הרבים, ולמעלה מעשרים אמה פסולה. ואומר ר"י³, שהלכה דגר חנוכה שהניחה בתוך עשרה פסולה, ואף על פי שיש שם⁴ דיחוי, אדיחוי לא ניסמוך, ורבא לא חזר בו.

ובסכנה מניח בתוך ביתו מבפנים ואפילו הניחו על שלחנו ודיו.

מנהג פשוט בכל ספרד להדליק נר אחד בלילה ראשון, ומוסיף, בבית הלל⁵, והולך נר בכל לילה, בין לבני בית הרבה בין לאדם אחד, נמצא בליל שמיני מדליק שמונה נרות. נר שיש לו שתי פיות עולה לשני בני אדם. מלא קערה שמן וכפה כלי עליה והקיפה הפתילות, כל פתילה נחשבת כנר אחד, לא כפה, אפילו כנר אחד לא נחשב, שהוא כמדורה.

13. כלומר, וכיצא בהן. 14. סמ"ק, שם. והשווה סמ"ג, לאוין שם.

15. = בהלכות גדולות. הלכות טומאה, מהדורת ווארשא, עמ' 89.

16. = ורב אלפס. הלכות טומאה, רמז רכה.

17. יראים, עמוד טהרה, סי' שיא. 18. אולי צ"ל : ולא.

19. מובא בסמ"ג, שם ושם. ועיין תוספות, יבמות סא, א, ד"ה ממגע.

20. בבא מציעא קיד, א. 21. פרק יח.

1. בכתב-היד נמצאות הלכות חנוכה ומגילה להלן, לאחר הלי' שלוח הקן (וכן גם בתוכן הענינים שבראש הספר), ולפניהן כתוב : שכחתי לכתוב. אחר הלכות אבל זה הלכות.

2. רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה, פרקים ג—ד ; סמ"ג, עשין דרבנן ה.

3. בסמ"ג מובא בשם רבינו יצחק, ש מצוה להניחה בתוך עשרה. וכצ"ל כאן.

4. שבת כא, ב. 5. שם.

ובה"ג⁶ איתא: אלמנה חייבת בנר חנכה. והיכא דקבעו לאדלוקי נר חנכה ונר שבת. ברישא מדליק נר חנכה והדר מדליק שבת, דאי מדליק בשבת ברישא איתסר ליה לאדלוקי דחנכה, משום דקבלה לשבת עליה.

נר חנוכה שהדליקה חרש שוטא וקטן או גוי, לא כלום, עד שידליקה החייב בהדלקה. אבל אשה ודאי מדלקה, דחייבת, שאף הן היו באותו הנס. ובירושלמי תני⁷, שאף הן היו באותו ספק. ודוקא בדבר שהוא מדברי סופרים, אבל בדבר שהוא מן התורה אין או' כן, שהרי נשים פטורות מסכה ואף על פי שהיו באותו ספק, שנאמר: כי בסכות הושבתי⁸.

הדליקו מבפנים והוציאו דלוק והניחו על פתח ביתו לא כלום, עד שידליקו במקומו. אחז' הנר בידו ועמד לא עשה כלום, שהרואהו יאמר לצרכו הדליק. עששית שהיתה דולקת כל היום, למוצאי שבת מכבה ומברך עליה ומדליקה, שהדלקה עושה מצוה ולא ההנחה. מדליקין נר חנכה מנר חנכה אחר, ולצורך מצוה אחרת אפילו של חול מדליקין. חצר שיש שני פתחים — לאו דווקא חצר, דלא מצינו שיצטרך נרות בחצר, אלא בבית שבחצר קאמר — אם הם בשתי רוחות צריך שתי נרות, מפני שהעוברים ברוח זו יאמרו לא הניח נר חנכה.

אין מדליקין אלא עם שקיעת החמה, לא מאחרין ולא מקדימין. שכת או הויד ולא הדליק עד שקיעתה מדליק עד שכלה רגל מן השוק. וזה חצי שעה או יתר. עבר זמן זה כבתה⁹ אין צריך להדליקה. הדליקה יותר מזמן זה אם ירצה יכבנה, או יסלקנה. והאידינא שפרסום הנס בפנים לבני הבית, דהא מדליקין בפנים, כל זמן שאין בני אדם ישינים, אפילו עד עמוד השחר, שייך פרסום הנס.

איתא בשאלתות פרשת וישלח¹⁰: נר חנכה שכבה, בליל שני מוסיף שמן ומדליק. כבה, בליל שלישי מוסיף עליו שמן כל שהו, וכן כלם, בליל שמיני עושה מחרה מחרה¹¹ קטנה בפני עצמה, והכי נקיטין.

כל השמנים והפתילות, ואף בשבת של חנכה, שאסרו בשבת מקצת שמנים ופתילות, כלם מדליקין בחנכה, לפי שאסור להשתמש לנר חנכה ואף לבדוק מעות או למנותן. ולפיכך צריך להיות בתוך הבית נר אחד להשתמש, או מדורה, אם לא לאדם חשוב שלא די לו לראות במדורה.

המדליק ליל ראשון יברך שלש ברכות: אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנכה, ושעשה נסים, ושהחיינו, שהיה בא בספינה ואין לו בית להשתתף וגם אין נשוי, הרואה ולא בירך להדליק, מברך שעשה נסים, ושהחיינו. בשאר הלילות [ה]מדליק אומר שתים והרואה אחת, שאין מברכין שהחיינו אלא ליל ראשון. כל החייב במקרא מגלה חייב בחנכה, אורח שמדליקין עליו בתוך ביתו אין צריך להדליק ולהשתתף עם אכסנאי שלו בפרוטה, אם לא יש לו בית בפני עצמו, ואז צריך מפני העוברים.

6. = בהלכות גדולות, הלכות חנוכה, מהדורת ווארשא, עמ' 50 (ושם לא נזכר דין אלמנה); מהדורת ברלין, עמ' 84.

7. מגילה, פרק ב, הלכה ה, לענין מגילה. עיין תוספות, מגילה ד, א, ד"ה שאף. ויקרא כג, מג.

9. הדברים מקוטעים וצריך להשלמם על-פי הרמב"ם (פרק ד, הלכה ה): אינו מדליק, וצריך שיתן שמן בנר כדי שתהיה דולקת והולכת עד שתכלה רגל מן השוק. הדליקה וכבתה.

10. סי' כו, ומובא בסמ"ג. 11. צ"ל: עושה לה מדורה.

פרק שני¹

מצות נר חנוכה חביבה מאד לפרסם הנס, אפילו אין לו אלא מן הצדקה, שואל או מוכר בסותו ליקח שמן להדליק. אין לו אלא פרוטה וצריך לקדוש יין, נר חנוכה קודם משום פרסום הנס, הואיל ושניהם מדברי סופרים. אבל נר ביתו קודם, משום שלום ביתו, שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו.

שמנת ימי חנוכה אסורין בהספד ותענית. וגומרין בהן הלל. ומברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו לגמור [ה]הלל². ומותר להפסיק בין פרק לפרק ולא באמצע. ומנהג לברך יהללך אחרי כן, בין יחיד בין ציבור, אף על פי שהוא מדברי סופרים, שלודאי דבריהם, כמגילה ועירוב, מברכין, ולא לספק כדמאי. אבל יום טוב שני, אף על פי שספק, מברכין, שלא יזלזלו בו.

וכן בשמונת ימי החג, ויום טוב ראשון של פסח, ויום טוב של עצרת, ובגולה הי"ט שניים, גומרים הלל. אבל לא בראש השנה ויום כפור, שימי יראה ופחד ותשובה הן ולא ימי שמחה, ולא בפורים, שקריאת מגילה היא ההלל. ובראש חדש מנהג לקרות בצבור בדלוג, ואפילו באמצע פוסק אם ירצה. וקורא בדלוג מלמעיינו מים עד יי זכרנו, מהללויה עד מה אשיב. ואין מברכין, כי אין מברכין על המנהג. ויחיד לא יקרא כלל, ואם התחיל קורא בדלוג, ובשאר ימי הפסח קורא בדלוג. ורש"י³ היה נוהג לברך בתחלה: ברוך אתה יי מלך העולם המהולל בפה עמו משובח ומפואר בשירי דוד עבדו מלך מהולל בתשבחות, ולאחרונה יהללך. ולא היה קורא עם הציבור, כי אם מיוחד, בעצמו, בשעת קריאת התורה⁴. ועתה נהגו העולם לברך בראש: אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות ההלל, אף על פי שהוא מנהג.

כל היום כשר לקרות הלל. קרא ושהה וחזר וקרא ושהה, אפילו כדי לגמור כלו יצא. וכן במגלה⁵. מקום שנהגו לכפול מאודך עד סוף כופל.

ראוי לילך כמנהג חכמים ראשונים בהלל, אבל עתה שגו המנהג. וזה מנהג הראשונים, אפילו הקורא קטן או עבד או אשה די, אבל צריך שיאמר⁶. הגדול מתחיל: הללויה, וכל העם עונין הללויה. אומר: הללו עבדי יי, ועונין הללויה, וכן כל דבר ודבר, עד שנמצאו עונין בכל ההלל ק"ג פעמים, כמניין שנות אהרן, הללויה. כשמגיע לכל⁷ פרק ופרק חוזרין ואומרים מה שאמר, כשהוא אומר: בצאת ישראל ממצרים, כל העם חוזרים ואומרים: בצאת ישראל ממצרים. והקורא אומר: בית יעקב מעם לועז, וכל העם עונין: הללויה, עד שיאמר אהבתי. וכן כשיאמר הקורא: הללו את יי כל גוים, כל העם חוזרין ואומרים: הללו את יי כל גוים. הקורא אומר: אנא יי הושיעה נא, והן עונים: אנא, אף על פי שאינו ראש הפרק. הוא אומר: אנא⁸ הצליחה נא, ועונין: אנא יי הצליחה נא. הוא אומר: ברוך הבא, וכל העם עונין: בשם יי¹⁰.

1. רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה, פרקים ג—ד.

2. שם (פרק ג, הלכה ה): את ההלל.

3. מחזור ויטרי, עמ' 193. ושם: ... בפי עמו ... דוד עבדך ברוך אתה ה' מהולל בתשבחות.

4. עד כאן מחזור ויטרי. 5. רמב"ם, שם פרק ב, הלכה ב.

6. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (פרק ג, הלכה יד): אחריהם מה שהם אומרים מלה במלה בכל ההלל.

7. צ"ל: קבא. 8. צ"ל: לראש כל. 9. צ"ל: אנא ה'.

10. בן ברמב"ם (הלכה יד) כתב: יי תימניי, ברמב"ם שלפנינו: ברוך הבא, ויתכן שהיה כתוב ברמב"ם: ב"ה (= בשם ה') והמדפיסים פיענחו: ברוך הבא.

הלכות מגלה

פרק ראשון¹

מצות עשה מדברי סופרים ותקנת נביאים לקרות המגלה כלה בזמנה. ואלו זמני קריאתה: כל מדינה מוקפת חומה מימי יהושע בן נון, אפילו בחוצה לארץ, אף על פי שאין לה חומה עכשיו, וסמוך לה ונראה עמה תוך אלפים, קורין בט"ו לאדר. ושושן הבירה, לפי שהיה הנס בו, אף על פי שלא הוקפה מימות יהושע². כל שלא הקפה מימות יהושע, אפילו מקפת עתה, קורין ב"ד. ומפני חלוק כבוד ארץ ישראל תלו ביהושע, שהיתה³ באותו זמן.

בני כפר שאין באין בבית הכנסת אלא ביום שני וחמישי, מקדימין וקורין בשני או בחמישי הסמוך לארבעה עשר, בזמן שיש לישראל מלכות, אבל בזמן הזה אין קורין רק מוקף בט"ו, ואין מוקף, אפילו בן כפר, ב"ד. עיר שאין נכנסין בה בשני וחמישי קורין ב"ד, אפילו כפר בזמן מלכות ישראל, ושארין בה עשרה בטלגין קבועים בבית הכנסת מקדימין לשני וחמישי. ואם אין בה עשרה בני אדם קורין ב"ד.

כל אלו המקדימין אין קורין פחות מעשרה. ופסק ר"ח⁴: דמגלה בזמנה ביחיד כרב⁵, אף על גב דחש רב⁶ דאמר במגלה אף בזמנה בעשרה, אין הלכה, דאפילו רב ורב אשי⁷ יחד אין הלכה כוותיהו לגבי דר' יוחנן. ובה"ג⁸ פוסק כרב. אבל ר"ת⁹ תופש עיקר כר' יוחנן¹⁰.

בן מקף שהלך לאין מוקף או להפך, אם אין דעתו לחזור למקומו עד לאחר קריאה קורא במקום שהלך בו. ספק מוקף קורא ב"ד וט"ו, וליל י"ד, הואיל וזמן רוב העולם הוא, מברך¹¹.

וזה ברכתה קודם קריאתה: אשר קדשנו במצותיו וצונו על מקרא מגלה, שעשה נסים לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה, שהחיינו. מקום שנהגו לברך אחריה יברך: ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם האל הרב ריבנו והדן את דינינו והנוקם נקמתינו והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו ברוך אתה יי האל הנפרע לישראל והאל המושיע¹². וביום אין מברכין שהחיינו. ונראה לר"ת¹³ שאף על פי שבירך זמן בלילה חוזר ומברך ביום, שעיקר הקריאה ביום, דכת': והימים האלה נזכרים¹⁴.

קראוה באדר ראשון ואחר כך עברו בית דין השנה, חוזרין וקורין באדר השני בזמנה. חל י"ד בשבת, שאין מוקף מקדים בערב שבת. חל ט"ו בשבת, מוקף מקדים וקורא

1. רמב"ם, הל' מגילה וחנוכה, פרק א; סמ"ג, עשין דרבנן ד.

2. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה ה): קוראין בט"ו.

3. צ"ל על-פי הרמב"ם (שם): שהיתה חרבה.

4. מגילה ה, א. ומובא בסמ"ג. 5. מגילה, שם.

6. צריך להשלים: להא דרב אסי. 7. צ"ל על-פי הסמ"ג: רב אסי.

8. = בהלכות גדולות. הלכות מגילה, מהדורת ברלין, עמ' 197. ושם: כרב אסי. וכן גם בסמ"ג.

9. מובא בסמ"ג. 10. מגילה יט, ב.

11. ברמב"ם (הלכה יא): ומברכין על קריאתה ב"ד בלבד.

12. שם (הלכה ג): את ריבנו... את נקמתנו והנפרע לנו מצרינו והמשלם... ברוך אתה ה' הנפרע לישראל מכל צריהם האל המושיע.

13. מובא בסמ"ג ובתוספות, מגילה ה, א, ד"ה חייב. 14. אסתר ט, כת.

הלכות מגילה

בי"ד עם שאינו מוקף, שאם יקראנה בשבת חיישינן שמא יעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים. ודורשין באותה שבת הלכות פורים, להזכיר שהוא שבת ¹⁵.

פרק שני ¹

הכל חייבין בקריאתה. אנשים ונשים וגרים ועבדים משוחררים, וקטנים לחנכו. וכהנים מבטלים עבודתם. ותלמוד תורה מבטלין לקרות, וכל דבר, חוץ ממת שאין לו קוברים, שהפוגע בו קוברו בתחלה ואחר כך קורא. הקורא [ה]שומע יצא, ובלבד שישמע מחייב בקריאתה. לפיכך השומע מקטן ושוטה לא יצא. קור' ביום ובלילה. כל היום כשר לקריאת היום. כל הלילה כשרה לקריאת הלילה.

קראה למפרע, או קרא פסוק שלפניו אחר פסוק שלאחריו, או על פה, או בלא כונה לצאת, לא יצא. מצא צבור שקראו חציה חוזר וקורא מתחלתה קודם סופה. שכח פסוק חוזר אותו. לועז ששמע אשורית יצא וכן עברי יוגית, אף על פי שאין מכירין הלשון, אם שמען בלשון שהמגלה כתובה. אבל אם כתובה עברית וקראה ארמית לארמי לא יצא. שנמצא זה קורא על פה, וכיון שלא [יצא] הקורא שומע נמי לא יצא.

קראה מתנמנם יצא. כתבה והגיה, אם נתכון לצאת בקריאה זו של ספר המעתיק ולא מספר הכותב, יצא. קרא קריאה משובשת יצא, מירושלמי דא' ²: אין מדקדקין בטעיות מגלה. קראה עומד, יושב — יצא. ובצבור לכתחלה יקרא מעומד, מפני כבודם. קראה שנים או יתר יצאו אפילו השומעים. וקורא אותה גדול עם הקטן ואפילו בצבור. קרא במגלה בין הכתובים, ולא יתירה וחסירה מכל שאר ביריעות ³ ואין לה היכר, לא יצא בצבור, אבל יחיד קורא.

וצריך לקרות עשרת בני המן ⁴ בנשימה אחת, שנתלו כלם כאחד. ושירה זו אריה על אריה ולבינה על לבינה. פי' בה"ג ⁵: אריה את ואת ואת, לבינה פרשנדתא דלפון אשפתא, שאריה חצי לבינה. וכן כתוב במסכת סופרים ⁶. איש בראש דפא, ואת בסופה, ועשרת בסוף דפא. ופר"י ⁷ כזה:

איש	ואת
פרשנדתא ואת דלפון	ואת
אשפתא ואת פורתא	ואת
אדליא ואת ארידתא	ואת
פרמשתא ואת אריסי	ואת
ארידי ואת ויותא	עשרת.

ומדקדק ר"י ⁷ מלשון: את בסופה, ע"כ בסוף השטה קאמר, שאם בסוף הדף והלא או'

15. צ"ל עליפי הרמב"ם (הלכה יג): שהוא פורים.

1. רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה, פרקים א—ב; סמ"ג, עשין דרבנן ד.

2. מגילה פרק ב, הלכה ב. 3. צ"ל: היריעות.

4. ברמב"ם (פרק ב, הלכה יב) נוסף: ועשרת.

5. = בהלכות גדולות. הלכות סופרים, מהדורת ווארשא עמ' 282. ומובא בסמ"ג.

6. פרק יג, הלכה ו.

7. מובא בסמ"ג. ושם מסודרים כל השמות בראש השורה וכל היותא בסוף השורה.

שעשרת סוף הדף. אלא בראש שטה וסוף שטה ר"ל. עוד יש במסכת סופרים⁸ : צריך שיהא התפר חוץ הכתב ולא מבפנים. ומנהג כל ישראל לפושטה כאיגרת, וכשגומר חוזר וכורכה כלה ומברך.

פרק שלישי¹

אין כותבין המגלה אלא בדיו, על הקלף או גויל. כתבה במי עפצה וקנקנתום, בלא עבוד לשמה, כשירה. בשאר מיני צבעונין, ועל הנייר, ועל עור שאינו מעובד, או כתבה גוי או מין, פסולה. יש בה אותיות מטושטשות או מקורעות, אם רשומן נכר אפילו ברוב, ואם אין נכר ורוב שלם, כשירה, ואם לאו פסולה. השמיט בה הסופר אותיות או פסוקים וקראן הקורא על פה יצא. צריכה תפירה בגידין ושרטוט כאמתה של תורה — פי מזוזה — בדבר אחר² פסל. אפילו תפר בגידין שלש תפירות³ ושלש בקצה השניה כשירה, שנקראת אגרת.

יום י"ד וט"ו בין באדר ראשון בין באדר שיני⁴ בכל מקום, ואפילו לכפרים שקראו ליום הכניסה, ומותרין ביום קריאתן. ואם חלקו מעות לאביונים ביום קריאתם יצאו. אבל שמחה ומשתה לא יצאו אלא בי"ד, שמצות י"ד לשאין מוקף וט"ו למוקף — לשמחה ומשתה ולשלוח שתי מנות של שני מינין אוכלין לחבירו, ואם אין לו יחליף עם חבירו מאכלו, לקיים ומשלוח מנות⁵. ומתנות לאביונים⁶, לכל הפחות שנים, לכל אחד מתנה אחת כסף, או תבשיל. ואין מדקדקין במעות פורים אלא נותן לכל הפושט. ואין משגין מעות פורים לצדקה אחרת.

ומוטב להרבות במתנות אביונים להדמות לשכינה, שנאמר : להחיות רוח שפלים⁸, מלהרבות בסעודתו ומשלוח לרעיו. וטוב⁷ ליהרהר שלא ליתן לשפחות ולמניקות, כי מתנות לאביונים לישראל ולא לאומות, ואבד מה שנתן לעניים אם נותן לגוים, שאומרים למעלה : מה נשתנו אלו מאלו. והרוצה ליתן יתן ביום שלפניו או ביום שלאחריו.

ומותר בעשיית מלאכה, אבל כל העושה בו אינו רואה סימן ברכה לעולם. סעודת פורים שאוכלים בלילה לא יצא, והיינו בליל י"ד, דאי בליל ט"ו פשיטא שלא יצא⁸. וחובת סעודת לאכול בשר ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרותו, ויתקן כפי אשר תמצא ידו⁹.

בסדר העמרמ' ¹⁰ : חל פורים במוצאי שבת, מיד לאחר סיום תפלת לחש אומ' קדיש כולו, וקורא המגלה, ואחר כך מתחיל ויהי נועם, ואתה קדוש, ולא ובא לציון, דאין גאלה בלילה. למחר, אין אומ' הלל, דהוי נס שבחוצה לארץ. ואחר קריאת ג' בויבא

8. פרק ב, הלכה יא.

1. רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה, פרק ב ; סמ"ג, עשין דרבנן ז.

2. כלומר, תפירה בדבר אחר.

3. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יא) : בקצה היריעה ושלש באמצעה.

4. צריך להשלים על-פי הרמב"ם (הלכה יג) : אסורים בהספד ותענית.

5. אסתר ט, יט. 6. ישעיה נז, טו.

7. השוה מחזור ויטרי, עמ' 211. 8. השוה מחזור ויטרי, עמ' 210.

9. ברמב"ם (הלכה טו) : שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרותו.

10. מחזור ויטרי, עמ' 207—218. 11. שמות ית, ח.

עמלק¹¹, לא יחזיר התורה למקומה עד קרותו המגלה. ואין או' תחינות, ולא למחר, שימי שמחה הן. ולא למנצח, ושיר מזמור לאסף. ויש אומרים: מזמור על איילת השחר, או בקום עלינו אדם¹². הרוצה לצאת לדרך ואין עמו מגלה כשירה. קורא ב"א בי"ב ומנהג לומר: איש יהודי, ומרדכי יצא, וכי מרדכי היהודי¹³, בקול רם בשעת מקרא מגלה, ושמחת תינוקות הוא ולא חובה. ואין אומרים על הנסים בלילה קודם מקרא מגלה, אלא שחרית ומנחה.

כל ספרי הנביאים והכתובים, חוץ ממגלת אסתר, עתידין ליבטל לימות המשיח. ותהיה קיימת כחמשה חומשי תורה וכתורה שבעל פה שלא יבטלו לעולם. אבל זכרון הצרות יבטלו, שנאמר: כי נשכחו הצרות הראשונות¹⁴, אבל ימי הפורים לא יבטלו, שנאמר: וימי הפורים לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם¹⁵.

12. תהלים כ: פג; כב; קכד. 13. אסתר ב: ה; ח, טו; י, ג.

14. ישעיה סה, טז. 15. אסתר ט, כח. ושם: וימי הפורים האלה.

The Etz Hayyim appears to have been regarded as an authoritative source of Jewish Law, judging by references to it contained in works which will be listed in my full introduction. Though it was not quoted as frequently as other works of a similar nature, it takes its place among the Rishonim.

David Kauffman in the Jewish Quarterly Review, Vol. IV, pages 20—63, 550—561, and Vol. V pages 353—374 gave a detailed description and appraisal of the Etz Hayyim. The full publication of the work, will, I am sure, provide scholars with additional and varied data which will justify the labour and time involved in its preparation and editing.

Israel Brodie,
Chief Rabbi

London, Nisan 5722

PREFACE

The publication of the *Etz Hayyim* has long been felt desirable and important by Jewish scholars ever since it was first mentioned by Hermann Adler in his famous paper on The Chief Rabbis of England, in 1888. He planned to publish it and edit it in full. He had a copy made of the only extant manuscript, which consists of 910 closely written pages. The MS is not complete however ! But apart from some excerpts published in The Steinschneider Festschrift (Leipzig 1896) he was not enabled to carry out his intention. Other efforts to have the work published under the auspices of The Jewish Historical Society of England were planned, but were not proceeded with. I therefore deem it a great privilege and my heart is filled with prayers of thanksgiving that I have been enabled to publish and edit the first of the three projected volumes which will contain the full text of the *Etz Hayyim*, together with notes and a comprehensive introduction which will appear in the third volume.

I have not been able to see the original manuscripts which is or was in Leipzig, but thanks to Dr. Cecil Roth, I obtained an excellent photostat of the manuscript and together with the transcription made for Hermann Adler, and which had been in the Library of The Jewish Theological Seminary of New York, I proceeded to the arduous task of editing the work. Owing to the many burdens and preoccupations of my office and also to unavoidable difficulties, publication has been long delayed. I am however extremely grateful to The Mosad Harav Kook and the scholars of that worthy institution, particularly Rabbi Moshe Katzenelenbogen, who have been responsible for seeing this volume through the press.

The *Etz Hayyim* is the most notable and certainly the most voluminous of the literary productions of mediaeval Anglo-Jewry which have survived. It was written in 1287, three years before the Expulsion. The author of whom very little is known, wrote this comprehensive code of religious law based on the *Mishneh Torah* of Maimonides, on the *Sefer Mitzvot Gedolot* of Moses of Coucy and of many other rabbinic authorities some of whom are otherwise unknown. Included among his authorities are Talmudists — some of renown, who flourished in England.

RABI JACOB BEN JEHUDA HAZAN OF LONDON

THE ETZ HAYYIM

edited with notes

by

ISRAEL BRODIE

Volume 1

MOSAD HARAV KOOK • JERUSALEM 1962